ISSN 2413-516X

ДОНИШГОҲИ МИЛЛИИ ТОҶИКИСТОН
ТАДЖИКСКИЙ НАЦИОНАЛЬНЫЙ УНИВЕРСИТЕТ

П А Ё М И

ДОНИШГОҲИ МИЛЛИИ ТОҶИКИСТОН
(маҷаллаи илмӣ)

БАХШИ ФИЛОЛОГӢ

4/10(187)

В Е С Т Н И К

ТАДЖИКСКОГО НАЦИОНАЛЬНОГО УНИВЕРСИТЕТА
(научный журнал)

СЕРИЯ ФИЛОЛОГИЯ

ДУШАНБЕ: «СИНО»
2015

ТАДЖИКСКИЙ НАЦИОНАЛЬНЫЙ УНИВЕРСИТЕТ

МАҶАЛЛАИ ИЛМӢ СОЛИ 1990 ТАЪСИС ЁФТААСТ.
НАУЧНЫЙ ЖУРНАЛ ОСНОВАН В 1990 ГОДУ.

Ҳайати таҳририя:
Редакционная коллегия:

Имомзода М.С. – гл. редактор, доктор филологических наук, профессор
Сафармамадов С.М. – зам. гл. редактора, доктор химических наук, профессор
Абдулазизов В.- зам.гл.редактора, кандидат филологических наук, доцент

Аъзои ҳайати таҳририя:
Члены редколлегии:

Шарипов Х. - доктор филологических наук, профессор
Кучаров А.- доктор филологических наук, профессор
Мисбохиддин Нарзикул - доктор филологических наук, профессор
Саидов Х. - доктор филологических наук, доцент
Мамадназаров Абдусалом - доктор филологических наук, доцент
Муроди М. - доктор филологических наук, профессор
Нагзибекова М. - доктор филологических наук, профессор
Ходжаев Д.- доктор филологических наук, профессор
Дустов Х - кандидат филологических наук, доцент

Маҷалла бо забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ нашр мешавад.
Журнал печатается на таджикском, русском и английском языках.

Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, 2015
Вестник Таджикского национального университета, 2015

З А Б О Н Ш И Н О С Ӣ – Я З Ы К О З Н А Н И Е

ИБОРАҲО БО ВОЖАҲОИ *СУБҲ ВА ШОМ* ДАР ҒАЗАЛИЁТИ ТУҒРАЛ

М.Н. Қосимова
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Нақибхони Туғрал яке аз суханварони бомаҳорат ва шоирони шаҳири охири асри Х1Х ва ибтидои асри ХХ мебошад. Ҳоҷӣ Неъматуллоҳи Муҳтарам ӯро дар тазкирааш “булбули достонсарои риёзи Самарқанд ва тӯтии шакархои нахлистони наҷобатпайванд” номидааст. Ва бояд хотиррасон намоем, ки “аз бӯстони бехазони осори ҳунарвар нахустин гулдастаи мукаммалу муаттаре” барои хонандаи тоҷик танҳо солҳои 60-ум ба табъ расида буд. Мутаассифона, тадқиқот дар бораи забони осори ӯ дар забоншиносии тоҷик хеле кам аст.

Омӯхтану таҳлилу тадқиқ намудани забони осори Нақибхони Туғрал барои муайян кардани вазъи забони адабии тоҷик дар охири асри Х1Х ва аввали асри ХХ ёрӣ мерасонад.

Чунон ки маълум аст, дар забон ибораҳои озоди синтаксисӣ, ибораҳои маҷозӣ ва ибораҳои устувор (фразеологӣ) арзи вуҷуд доранд. Маъмултарин ва серистеъмолтарин ибораҳо ибораҳои изофианд, ҷузъи ин гуна ибораҳо бо ёрии бандаки изофӣ бо ҳам робита пайдо мекунад. Дар ғазалиёти Нақибхони Туғрал ибораҳои изофӣ мақоми хосса доранд, ба монанди рухи гулгун, гесуи каж, саррофи сухан, нахли шамшод, бодаи ишқ, хонаи мардум, шамшери абрӯ , шоҳиди ширинтакаллум, хаданги фикр, устози азал, заҳри мор … Ва дар байни ин ибораҳо ибораҳои изофии ҷузъи асосиашон бо вожаҳои *субҳ ва шом* ифодашуда мавқеи хос доранд.

Ибораҳои изофӣ, ки ҷузъи асосиашон вожаҳои субҳ ва шом аст, ҳам аз ҷиҳати фарогирии ҷузъи тобеъ (ҷалби калимаҳои эзоҳдиҳанда вобаста ба имконоти доираи маъноӣ) фарқ мекунанд.

Ҳар чиз оғоз ва анҷом дорад, вақт низ. Чунончи, субҳ оғози рӯз ва шом анҷоми рӯз аст. Вожаҳои *субҳу шом* маънои замонӣ доранд. Ин вожаҳо агар ба вазифаи ҷузъи асосии ибораҳо оянд, маънои замонии худро на ҳамеша нигаҳ медоранд, зеро онҳо тағйири маъно мекунанд.

А. Субҳ. Ин вожа аслан арабӣ буда, маънои бомдод, вақти сафед шудани рӯзро пас аз саҳар, яъне оғози рӯзро ифода менамояд. Дар осори Нақибхони Туғрал ин калима ба вазифаи ҷузъи асосии ибораҳои изофӣ ва ба вазифаи ҷузъи дуюм асосан калимаҳои маънои мусбатдошта омадаанд.

1. Ба вазифаи ҷузъи тобеъ асосан вожаҳои абстрактмаъно омадаанд.

Вожаҳои *содиқ ва саодат* калимаҳои аслан арабӣ бошанд ҳам, бо калимаи *субҳ* ибораи изофӣ сохтаанд.

Субҳи содиқ. Ин ибора маънои субҳи ҳақиқӣ, сапедаи саҳариро дорад:
Субҳи содиқ аз тулуи маъниям огоҳ буд,
Бар муборакбоди табъам Меҳр ҷойи Моҳ буд.
Субҳи саодат. Ибораи мазкур ҳам гунаи дигари ибораи *субҳи содиқ* аст*:*
Бедор мешав, бошад, ки бинӣ
Субҳи саодат аз домани шаб.

***

Биё, эй машриқи *субҳи саодат*, дар барам як дам,
Ки ман аз баҳри ташрифи қудумат сахт муҳтоҷам.

Ҳар дуи ин ибораҳо маънои замонӣ доранд.

Ибораҳои зикршуда дар осори адибони дигар низ ба ҳамин маъно корбаст шудаанд. Масалан:

Фурӯ хуфт, к-осоиш омад падид,
Шуд осуда, то *субҳи содиқ* дамид (Низомӣ).

***

Ҷабинаш матлаи *субҳи саодат*,
Шаби ғайб аз рухаш рӯзи шаҳодат (Ҷомӣ).

Калимаҳои *шодӣ, шодмонӣ, ишрат, нишот, тараб* ба вазифаи ҷузъи тобеъ омадаанд. Ин калимаҳо бо ҳам муродифанд.

а. Ҷузъи дуюми ибораҳо - *шодӣ, шодмонӣ* - вожаҳои аслан тоҷикӣ мебошад.

Субҳи шодӣ – зиндагии хушу хушҳолона; некӣ:
Тулуи *субҳи шодӣ* шоми ғамро мезанад барҳам.
Субҳи шодмонӣ. Зиндагие, ки шодиву хушнудӣ дорад; хубӣ, некӣ:
Баски санҷидам ба *субҳи шодмонӣ* шоми ғам,
Кӯҳ дар мизони ҳаҷраш вазни як мисқол буд.

***

б. Ҷузъи дуюми ибораҳо вожаҳои забони арабӣ аст: *ишрат, нишот, тараб.*
Субҳи ишрат –ҳаёти боишрат; некӣ :
Ҳар куҷо шавқи туам соғаркаши омол буд,
Субҳи ишрат сарбаланду шоми ғам помол буд.

***

Дар пайи ҳар *субҳи ишрат* шоми кулфат тавъам аст.

***

Аз он рӯзе, ки ман дар водии ҳаҷраш ватан дорам,
Набошад *субҳи ишрат* дар паси ин шоми дайҷурам.
Субҳи нишот. Ҳаёте, ки хуррамиву сурур дорад; хубӣ, некӣ:
Надонам, нашъа аз паймонаи чашми кӣ дар ҷомам,
Занад барҳам дами *субҳи нишотам* зулмати шомам.
Субҳи тараб - зиндагии шоду хуррамона:
Сафои сайқали дилҳо бувад аз дидани мино,
Дами *субҳи тараб* як партав аз хандидани мино.
Калимаҳои *васл ва висол* вожаҳои арабӣ буда, бо ҳам муродифанд.
Субҳи Ба *субҳи васл* дорам интизорӣ,
Шаби ҳиҷрон аҷаб дурудароз аст.
васл. Субҳе, ки ошиқу маъшуқ ба дидори ҳамдигар мерасанд:
Эй дида, дар базми адаб мағрури осоиш машав,
Як *субҳи васлашро* бувад сад шоми ҳиҷрон дар бағал.

***

Чунон мастам ман аз ҷоми хаёли бодаи шавқаш,
Ки *субҳи васл* кай аз шоми ҳаҷр идрок месозам.
Субҳи висол. Субҳе, ки дилдодагон бо ҳам мулоқот мекунанд:
Андар пайи иқболи ту идбор муҳайёст,
Шоми ғами ҳиҷрони ту аз *субҳи висол* аст.

***

Бе дами *субҳи висолат* дар паси шоми ғамам,
Синаи садчоки ман кай бе рухат дорад сурур?!

***

Ба шоми ҳаҷр аз *субҳи висоли* ӯ машав ғофид,
Ки меҷӯшад зи пистони амал шир аз табошираш.

***

Аз он рӯзе, ки дурам аз дами *субҳи висоли ӯ,*
Чу шамъи шоми ҳаҷр оҳ аз дили ғамнок месозам.
Калимаи *иқбол* арабӣ буда, маънои бахту саодатро дорад.
Субҳи иқбол - зиндагии босаодат:
Толеи баргаштае дорам, ки, Туғрал, дар ҷаҳон
Субҳи иқболе надидам ҳеч ғайр аз шоми ғам.
Калимаи *комронӣ* вожаи тоҷикӣ буда, маънои кайф, лаззатро дорад.
Субҳи комронӣ - ҳаёти болаззат*:*
Ғаму шодӣ ба олам тавъамини як баму зеранд,
Ки дар пай шоми нокомист *субҳи комрониро*.
Калимаи *умед* вожаи тоҷикӣ буда, маънои орзу, чашмдоштро дорад. Ин вожа дар таркиби ибораҳои зиёде истифода мешавад. Аз ҷ умла:
Субҳи умед - орзуи зиндагии хуб:
Ба ёди ҳалқаи зулфаш сиёҳ шуд рӯзам,
Ки кош *субҳи умедам* дамад зи домани шаб.

***

Зиҳӣ, ба пойи тамошо нигоҳи ту занҷир,
Зи шоми зулфи ту *субҳи умед* домангир.

***

Арақ гул мекунад *субҳи умед* аз шоми навмедӣ,

Бувад аз муҳри шабнам гармии бозори таъсираш.
***
Дамад *субҳи умеди* ман агар аз шоми ҳичронаш,
Нигаҳ хуршед хирман мекунад аз рӯйи тобонаш.

Калимаҳои *матлаб ва муддао* калимаҳои забони арабӣ буда, маънои талаб, хоҳишро доранд.

Субҳи матлаб - субҳи хоҳишу талаб*:*

Субҳи матлаб орзу дорӣ магар аз васли ӯ?!
Шоми ҳичронро шумори донаи тасбеҳ кун.

Субҳи муддао - субҳи хоҳиш ва талаб*:*

Нардбони боми матлаб поя ҷуз ҳиммат надошт,
Шоми навмедӣ зи *субҳи муддао* омад ба дам.

Калимаи *ҳастӣ* тоҷикӣ, буда, маънои мавҷудият, зиндагиро дорад.

Субҳи ҳастӣ:

Фурсати аҳди ҷаҳон аз *субҳи ҳастӣ* як дам аст.
Калимаи *азал* маънои ҷовидон ва ибтидои даҳрро дорад.

Субҳи азал:

Муншии *субҳи азал* зад қуръаи фоли маро,
Оқибат мурғи дилам дар чанги ин шаҳбоз буд.

2. Ба вазифаи ҷузъи дуюми ин гуна ибораҳо вожаҳои конкретмаъно – *рухсор , ораз, баногӯш* – низ омадаанд.

Субҳи рухсор. Калимаи *рухсор* тоҷикӣ аст. *Субҳи рухсор* субҳе, ки мисли рухсор зебову дурахшон аст:

Дар шаби зулфат дилам раҳ гум кунад,
Субҳи рухсорат намояд раҳбарӣ.

Субҳи ораз. Вожаи *ораз* арабӣ аст. *Субҳи ораз* бо *субҳи рухсор* муродиф мебошад:

Эй зи *субҳи оразат* шарманда дар гулзор гул,
Пеши рухсорат бувад имрӯз ҷойи хор гул.

Субҳи баногӯш. Баногӯш калимаи забони тоҷикӣ аст. Маънои ин ибора ибтидои субҳ, аввали субҳ мебошад:

Мезанад меҳри рух аз *субҳи баногӯши* ту дам,
Осмони ҳуснро хуршеди тобон бинамат.

3. Ба вазифаи ҷузъи тобеъ бо вожаи *субҳ* як калимаи манфимаъно низ омадааст. Ин вожаи *навмедӣ* аст ва тоҷикист. Ин калима маънои маъюсиву ноумедиро дорад.

Субҳи навмедӣ - ҳаёти маъюсона*:*

Шоми ғафлат рафт охир, *субҳи навмедӣ* дамид,
То куҷо обод бошад, хонаи ҳастӣ хароб.

Ин гуна ибораҳои изофие, ки ҷузъи асосиашон бо вожаи *субҳ* ифода ёфтааст, дар ғазалиёти Нақибхони Туғрал серистеъмоланд ва чунин хусусиятҳои забонӣ доранд:

- ҷузъи тобеи ин навъи ибораҳо бо вожаҳои ифодагари ашё ифода ёфтааст;
- ҷузъи тобеи онҳо асосан бо вожаҳои абстрактмаъно ва хеле кам бо вожаҳоии конкретмаъно ифода шудаанд;
- ҷузъи тобеи онҳо асосан бо калимаҳои мусбатмаъно (позитивӣ) ва танҳо ҷузъи тобеи як ибора бо вожаи манфимаъно (негативӣ - *навмедӣ*) ифода гардидааст;
- 60 % - и ҷузъи тобеи ин ибораҳоро калимаҳои забони арабӣ ва 40 %-ро калимаҳои аслан тоҷикӣ ташкил додаанд.

Б. Шом. Ин калима мансуби забони тоҷикӣ буда, маънои анҷоми рӯз, ҳангоми фурӯ рафтани офтоб, оғози саршавии торикии шабро дорад.

Дар ғазалиёти Нақибхони Туғрал бо ин калима ба вазифаи ҷузъи тобеи ибораҳои изофӣ асосан вожаҳои абстракти маънои манфидошта (негативӣ) корбаст шудаанд.

1. Ҷузъи тобеъ бо калимаҳои абстрактмаъно ифода ёфтааст.

Яке аз ибораҳои серистеъмол бо вожаи *шом* он аст, ки ҷузъи тобеъ бо вожаи *гам* ифода шудааст. Вожаи *гам* калимаи арабӣ буда, маънои андӯҳ ва ғуссаро дорад.

Шоми гам. Ин ибора маънои ғаму ғусса доштан ва бадиро ифода мекунад:

Тулуи субҳи шодӣ *шоми гамро* мезанад барҳам.

Дар ин мисраъ шоир барҳам задани шоми ғамро (бадиро) ба воситаи тулуи субҳ (некӣ) тасвир менамояд, яъне некӣ бадиро мағлуб мекунад. Дар мисолҳои зерин ҳам барои ғалабаи *шоми ғам* (бадӣ) шоир имкон намедиҳад:

Шоми ғами ҳичрони ту аз субҳи висол аст.

***

Субҳи ишрат сарбаланду *шоми ғам* помол буд.

***

Баски санҷидам ба субҳи шодмонӣ *шоми ғам*,
Кӯҳ дар мизони ҳаҷраш вазни як мисқол буд.

Дар мисраъҳои зер Туғрал бе дидори маъшуқааш дар андӯҳ ва ғаму ғусса буданашро баён кардааст:

Бе дами субҳи висолат дар паси *шоми ғамам*,
Синаи садчоки ман кай бе рухат дорад сурур?!

Дар ин мисраъҳо шоир ғайр аз ғаму андӯҳ чизи дигаре надиданашро баён кардааст:

Толеи баргаштае дорам, ки, Туғрал , дар ҷаҳон
Субҳи иқболе надидам ҳеч ғайр аз *шоми ғам*.

Дар ҷойи дигар Туғрал аз гиря равған кардани шоми ғамро тавсия медиҳад, зеро субҳ хандаи як ғунча аз баҳорест:

Чароғи *шоми ғами* худ зи гиря кун равған,
Чу субҳ хандаи як ғунча аз баҳори ту нест.

Дигар аз ибораҳо ибораҳои ба вазифаи ҷузъи тобеъ омадани калимаҳои арабии *ҳаҷр, ҳичрон ва фироқ* мебошад ва маънои ин калимаҳо ҷудоӣ, дурӣ аз ёру дӯстон ва дурӣ аз маъшуқ аст.

*Шоми ҳаҷр.*Шомест, ки аз ёр ва маъшуқ дур асту ҷудо:

Аз он рӯзе, ки дурам аз дами субҳи висоли ӯ,
Чу шамъи *шоми ҳаҷр* оҳ аз дили ғамнок месозам.

Шоир ҳушдор мекунад, ки гирифтори шоми ҳаҷр шуда аз субҳи висол ғофил набояд шудан:

Ба *шоми ҳаҷр* аз субҳи висоли ӯ машав ғофил.

Дар ин мисраъҳо бо сабабе субҳи васлро аз шоми ҳаҷр ҷудо накардан ифода ёфтааст:

Чунон мастам ман аз ҷоми хаёли бодаи шавқаш,
Ки субҳи васл кай аз *шоми ҳаҷр* идрок месозам.

Шоми ҳичрон. Туғрал дар ин байт мегӯяд, ки осуда мабош, зеро як субҳи васлро шояд сад шоми ҳичрон бощад:

Эй дида, дар базми адаб мағрури осоиш машав,
Як субҳи васлашро бувад сад *шоми ҳичрон* дар бағал.

Дар мисоли дигар шоир мегӯяд, ки аз шоми ҳичрон субҳи умед медамад:

Дамад субҳи умеди ман агар аз *шоми ҳичронаш*,
Нигаҳ хуршед хирман мекунад аз рӯйи тобонаш.

Шоми фироқ. Маънои ин ибора ҳам дурӣ аз ёру дӯст, ҳичрон аст:

Ҳар кӣ ба рӯз оварад *шоми фироқи* туро,
Гар на ба ҳолаш кунӣ раҳм, бувад войи ӯ.

Ин ибораҳо бо ҳам муродифанд.

Ба вазифаи ҷузъи тобеъ вожаҳои *навмедӣ ва нокомӣ* омадаанд.

Шоми навмедӣ. Калимаи *навмедӣ* вожаи забони тоҷикӣ буда, маънои маъюсӣ ва ноумедиро дорад; шоир мегӯяд, ки ноумед шудан даркор нест, зеро пас аз ноумедиҳо “умеди саҳар” низ меояд:

Зи меҳри орази зулфаш маро ин шубҳа равшан шуд,
Ки гар сад *шоми навмедист*, уммеди саҳар дорад.

***

Фусуни толеам аз *шоми навмедӣ* асар дорад.

Дар ин мисол умед доштан ба некӣ, гарчанде ки сад шоми ноумедӣ садди роҳ мегардад, талқин карда мешавад.

Арақ гул мекунад субҳи умед аз *шоми навмедӣ*.

Дар мисоли дигар маънои баръакс ифода ёфтааст:

Шоми навмедӣ зи субҳи муддао омад ба дам.

***

Нест ғайр аз *шоми навмедӣ* ба арзи муддао.

Шоми нокомӣ. Калимаи *нокомӣ* мансуби забони тоҷикӣ буда, маънои ноумедиву маъюсиро дорад:

Ғаму шодӣ ба олам тавъамини як баму зеранд,
Ки дар пай *шоми нокоми*ст субҳи комрониро.

Шоми қулфат.Қулфат вожаи забони арабӣ буда, маънои андӯҳро дорад. Шоир ҳушдор менамояд, ки аз паси шодиву хурсандӣ ғаму андӯҳ низ меояд:

Дар пайи ҳар субҳи ишрат *шоми қулфат* тавъам аст.

Шоми ғафлат. Калимаи *ғафлат* мансуби забони арабӣ буда, маънои фаромӯшӣ, бехабариро дорад:

Шоми ғафлат рафт охир, субҳи навмедӣ дамид.

Шоми дайҷур. Калимаи *дайҷур* вожаи забони арабӣ буда, маънои сиёҳӣ, торикиро дорад:

Аз он рӯзе, ки ман дар водии ҳаҷраш ватан дорам,
Набошад субҳи ишрат дар паси ин *шоми дайҷурам*.

2. Ба вазифаи ҷузъи тобеъ калимаҳои конкретмаъно низ омадаанд. Ин калимаҳо калимаҳои *зулф ва турра* мебошанд.

Шоми зулф - мансуби ранги зулф, яъне зулфи мисли шом сиёҳ:

Зиҳӣ, ба пойи тамошо нигоҳи ту занҷир,
Зи *шоми зулфи* ту субҳи умед домангир.

***

Намудам ман қазои суннати пешини худ дигар,
Ба зери *шоми зулфаш* рӯйи ӯ фаҳми шафақ кардам.

Шоми турра низ ранги турра (гесу)-ро, ки моил ба сиёҳӣ аст, мефаҳмонад:

Дар асру *шоми турраи* ӯ хуфтанат қазост,
Кардӣ адо, вале зи қазо ин қадар мапурс.

Ибораҳои изофӣ бо ҷузъи асосӣ – *шом* – дорои чунин хусусиятҳои забонианд:

- ба вазифаи ҷузъи тобеъ асосан калимаҳои абстрактмаъно меоянд ва танҳо ду калимаи конкретмаъно корбаст гардидааст;

- ба вазифаи ҷузъи тобеъ танҳо калимаҳои абстрактмаънои манфӣ (негатив) омадаанд.

Ибораҳо бо ҷузъи *субҳ ва шом* ибораҳои изофии маҷозианд.

Яке аз хусусиятҳои ҷолиби ин иборахо дар он аст,ки аксари онҳо бо антонимашон корбаст мешаванд: *субҳи шодӣ – шоми ғам, субҳи комронӣ – шоми нокомӣ, субҳи ишрат - шоми қулфат, субҳи висол - шоми ҳаҷр*…

Дар ин мисолҳо Туғрал некбин будан, ба оянда бовар карданро талқин менамояд.

Бояд хотиррасон кард, ки дар ғазалиёти ягон шоире мисли Нақибхони Туғрал ба ин дараҷа ибораҳое, ки ҷузъи асосиашон бо калимаҳои *субҳ ва шом и*фода шудаанд, вонамехӯранд.

Тадқиқу таҳқиқи лингвистии осори адибони охири асри Х1Х ва ибтидои асри ХХ барои муайян кардани хусусиятҳои забон ёрӣ мерасонанд.

Умедворем, ки забоншиносон, бешубҳа, забони осори Нақибхони Туғралро аз ҳар ҷиҳат меомӯзанду таҳлилу тадқиқ менамоянд ва хуб мешуд, агар «Фарҳанги калима, таркиб ва ибораҳои осори Нақибхони Туғрал»-ро ҳам таҳия мекарданду дастраси аҳли ҷомеа мегардониданд.

А Д А Б И Ё Т

1. Туғрал. Мунтахаботи ашъор / Туғрал. – Душанбе: Ирфон, 1964. – С. 69-212.
2. Туғрал. Гиёҳи меҳр / Туғрал. – Душанбе: Ирфон, 1986. – С. 29-235.
3. С. Айнӣ. Луғати нимтафсилии тоҷикӣ барои забони адабии тоҷик / С. Айнӣ // Куллиёт. – Душанбе: Ирфон, 1976. - Ҷ. 12. – С.23-558
4. Луғатномаи Деҳхудо. Ривояти дуюми электронӣ. Шумораи 7718
5. Муин Муҳаммад. Фарҳанги форсӣ. Комилтарин фарҳанги форсии якҷилдӣ / Муин Муҳаммад. - Теҳрон, 1388. – 1615 с.
6. Муҳаммад Ғиёсиддин. Ғиёс-ул-луғот / Муҳаммад Ғиёсиддин. - Душанбе: Адиб, 1987. - Ҷ. 1. - 480 с.
7. Муҳаммад Ғиёсиддин. Ғиёс-ул-луғот / Муҳаммад Ғиёсиддин. - Душанбе: Адиб, 1988. - Ҷ. 2. – 416 с.
8. Нахустин фарҳанги забони форсии алифбоӣ-қиёсӣ (таҳияи доктор М. Муширӣ). – Теҳрон: Суруш, 1371. – 1190 с.
9. Фарҳанги забони тоҷикӣ. – М.: СЭ, 1969. - Ҷ. 1. - 951 с.
10. Фарҳанги забони тоҷикӣ. – М.: СЭ, 1969. - Ҷ. 2. - 947 с.

СЛОВОСОЧЕТАНИЯ С КОМПОНЕНТАМИ *СУБХ – «УТРО» И ШОМ – «ВЕЧЕР»* В ГАЗЕЛЯХ ТУГРАЛА

Накибхон Туграл является одним из талантливейших таджикских поэтов конца XIX и начала XX веков. В статье рассматриваются особенности синтаксических единиц в произведениях этого известного поэта, в частности изафетные словосочетания с основными компонентами ***субх – «утро» и шом – «вечер».*** Выявлены структурные и семантические особенности данного вида словосочетаний. Особое внимание уделяется семантическому полю данных слов, благодаря которому примыкают определенные слова, и образуется изафетное словосочетание. Подчеркивается, что слова ***субх – «утро» и шом – «вечер»*** как основной компонент изафетного словосочетания не всегда сохраняют свое основное значение, и они приобретают новые (дополнительные) значения. Например: *субхи шоди, субхи шодмони, субхи ишрат, субхи нишот, субхи тараб, субхи висол, субхи икбол, субхи умед, субхи рухсор, субхи навмеди;, шоми фирок, шоми навмеди, шоми нокоми, шоми гафлат, шоми зулф и т. д.*

Ключевые слова: Накибхон Туграл, произведения Туграла, языковые особенности, особенности синтаксических единиц, изафетные словосочетания с компонентами ***субх – «утро» и шом – «вечер»*,** семантическое поле, основное значение слов.

PHRASES WITH THE COMPONENT SUBHI - "MORNING" AND SHOW - "NIGHTS" GAZELLE TUGRAL

Nakibhon Tugral is one of the most talented poets Tajik late XIX and early XX centuries. The article discusses the features of syntactic units in the works of the famous poet, in particular izafetnye phrases with the major components Subh - "morning" and Shom - "evening". The structural and semantic features of this type of phrases. Particular attention is paid to the semantic field of data words, by which adjoin certain words and forms izafetnoe phrase. It is emphasized that Subh words - "morning" and Shom - "evening" as a major component izafetnogo phrases do not always retain their basic meaning, and they acquire a new (additional) values. For example: subhi shodi, subhi shodmoni, subhi ishrat, subhi nishot, subhi tarab, subhi visol, subhi ikbol, subhi umed, subhi ruxsor, subhi navmedi; shomi hichron, shomi firok, shomi navmedi, shomi gaflat, shomi Zulf.

Key words: Nakibhon Tugral, works Tugrala, language features, especially syntactic units, izafetnye phrases with components Subh - "morning" and Shom - "evening", semantic field, the basic meaning of the words.

Сведения об авторе: ***М.Н. Косимова*** –доктор филологических наук, профессор, Таджикский национальный университет

О ПОНЯТИЯХ «ТЕКСТ» И «ПРЕЦЕДЕНТНЫЙ ТЕКСТ»

Л.Т.Рузиева
Таджикский национальный университет

Понятие «текст» соотносится с явлениями речевого характера, что находит отражение в определениях. Так, И.Р. Гальперин определяет текст как «произведение речетворческого процесса, обладающее завершенностью, объективированное в виде письменного документа, литературно обработанное в соответствии с типом этого документа, состоящее из названия (заголовок) и ряда особых единиц (сверхфразовое единство), объединенных разными типами лексической, грамматической, логической, стилистической связи, имеющее определенную целенаправленность и прагматическую установку» [1, 18]. К речевым произведениям относят текст Н.Д. Зарубина, О.И. Москальская, Г.В. Колшанский и другие. Н.Д. Зарубина считает текстом «письменное по форме речевое произведение, принадлежащее одному участнику коммуникации, законченное и правильно оформленное» [2, 11].

С точки зрения психолингвистики текст также понимается как основная единица коммуникации, феномен действительности и способ ее отражения. Как отмечают исследователи, текст, соотносимый одновременно с языковой и экстралингвистической действительностью, представляет «сложный феномен», выполняющий ряд функций: «это и средство коммуникации, и способ хранения и передачи информации, и отражение психической жизни индивида, и продукт определенной исторической эпохи, и форма существования культуры, и отражение определенных социокультурных традиций» [4, 205-206].

Существует мнение, что понятие «текст» как понятие, прежде всего коммуникативное не может быть определено только лингвистическим путем. С психолингвистической точки зрения, «текст есть нечто целостное, некоторый концепт, то ментальное образование, которое в лингвистической литературе именуется цельностью текста» [Сорокин, 1985, 6].

Н.С. Болотнова отмечает, что текст в последние десятилетия стал рассматриваться в культурологическом аспекте в связи с его комплексным филологическим изучением, и

считает, что на современном этапе актуально решение проблемы соотнесения лингвокультурологии и текстоведения, причем последнее рассматривается как «основы речеведения, как комплексная интегративная наука о тексте, его видах, структуре, семантике и прагматике» [Болотнова, 2003, 60].

Оценивая текст как единицу культуры, Н.С. Болотнова отмечает, что он несет на себе «печать как неповторимого эстетического осмысления окружающего мира конкретной авторской личностью с ее особыми целями, мотивами, культурологическим тезаурусом и выражающими их ассоциациями, так и соотнесенности с культурными константами, с поэтической картиной мира народа в ее текстовом воплощении» [Болотнова, 2003, 62]. Все, о чем говорится в работах Н.С. Болотновой, относится к текстам вообще, однако, когда в учебных целях из текста-основы берут текст-фрагмент для решения каких-то учебных задач, то он, являясь текстом данной культуры, может не соответствовать статусу текста, в котором отражается картина мира народа.

На рубеже столетий в филологии, культурологии все чаще используется слово «текст» в его расширенном понимании. Под текстом понимается любая знаковая система, несущая в себе информацию. В результате появляется возможность говорить о «текстах культуры» и «текстах искусства» [Тишунина, 2003,22-23].

Наряду с термином «текст» в лингвистических науках широко используется понятие «прецедентный текст». Данный термин был предложен Ю.Н. Карауловым в докладе «Роль прецедентного текста в структуре и функционировании языковой личности» на 6-м Международном конгрессе преподавателей русского языка и литературы в 1986 г.

Ю.Н. Караулов назвал прецедентными тексты, значимые для той или иной личности в познавательном и эмоциональном отношениях, имеющие сверхличностный характер, то есть хорошо известные и широкому окружению данной личности, включая ее предшественников и современников, и, наконец, такие тексты, обращение к которым возобновляется неоднократно в дискурсе данной языковой личности: «прецедентные тексты, представляя собой готовые интеллектуально-эмоциональные блоки-стереотипы, образцы, мерки для сопоставления, используются как инструмент, облегчающий и ускоряющий осуществляемое языковой личностью переключение из «фактологического» контекста мысли в «ментальный», а возможно, и обратно» [3, 216].

Прецедентные тексты, по мнению Ю.Н. Караулова, можно было бы назвать хрестоматийными в том смысле, что если даже они не входят в программу общеобразовательной школы и их там не изучают, то все равно все носители русского языка знают о них - прочитав их сами или понаслышке. Под прецедентными текстами он понимает «такие явления культуры, хрестоматийно известные всем (или почти всем) носителям данного языка. Это могут быть собственно литературные или философские тексты...» К числу прецедентных текстов он относит театральные спектакли, фильмы, телепрограммы, тексты рекламы, песни, анекдоты, сюда же относятся и невербальные артефакты, известные всем живописные полотна, памятники скульптуры и архитектуры, музыкальные произведения и т.д. [Караулов, 1999, 43-44].

Эти тексты исследователь считает «общим достоянием нации, элементами национально-культурной памяти», которая является составляющей национального самосознания. Ю.Н. Караулов назвал национально-культурную память «кладезью сведений, эмоций, фактов», из чего человек черпает сведения о том, кто он, откуда, что составляет предмет нашей гордости или стыда. По мнению ученого, «это не история в чистом виде, а то, как прошлое представлено в нашей сегодняшней мысли и как оно вписывается в наши знания о современном мире» [Караулов, 1999, 145]. Знание прецедентных текстов - это показатель принадлежности к той или иной эпохе или культуре, а их незнание -

показатель либо отторженности от соответствующей культуры, либо неполной включенности в нее (воспринимается как недостаток осведомленности, граничащий с необразованностью. Прецедентные тексты различны для разных эпох, например, в начале XIX в. их часть составляли оды М.В. Ломоносова и Г.Р. Державина. Сейчас эти тексты утратили свое значение, и языковая личность оперирует другими «прецедентами» [3, 217].

Прецедентный текст, имеющий определенный первоначальный смысл, способствует тому, что, используемый в речи, он форсирует «пробуждение смыслов», жизнь «идей-слов» в человеке» [Булгаков, 1953, 21]. Однако у этих текстов есть способность «обновлять и приумножать» этот смысл [Костомаров, Бурвикова, 1996, 298], когда он воспринимается тем или иным человеком.

Более широко рассматривает проблему прецедентности В.В. Красных. Она говорит о прецедентных феноменах, среди которых выделяет: прецедентную ситуацию как эталонную, «идеальную» ситуацию, связанную с набором определенных коннотаций (Ходынка, Смутное время); прецедентный текст как законченный и самостоятельный продукт речемыслительной деятельности; сложный знак, сумма значений компонентов которого не тождественна его смыслу («Евгений Онегин», тексты песен, реклама, анекдоты и т.д.); прецедентное имя - индивидуальное имя, связанное с широко известным текстом или с прецедентной ситуацией (Печорин, Василий Теркин, Иван Сусанин); прецедентное высказывание - продукт речемыслительной деятельности, неоднократно воспроизводимый в речи носителей русского языка (цитаты из известных текстов, пословицы и т.д.) [4 ,42-50].

Не любой текст, даже хрестоматийный, может получить статус прецедентного. Основываясь на материалах конференции «Этническое и национальное самосознание» и книги В.Красных «Этнопсихология и лингвокультурология», покажем это на примере. Бородинская битва - это факт истории, знаменательный и всем известный. Этот факт породил множество текстов (о Бородине только в XIX в. писали А.С. Пушкин, М.Ю. Лермонтов, В.А. Жуковский, Л.Н. Толстой и многие другие). В какой-то момент один из текстов (в данном случае, стихотворение М.Ю. Лермонтова «Бородино») приобретает инвариант восприятия - именно таково восприятие русских этого сражения. В этом стихотворении может быть некоторое количество символов (имя, заглавие, строка), которые ассоциируются у носителей русского языка с определенным текстом (например, «Скажи-ка, дядя, ведь недаром...»» «Да, были люди в наше время...») [Этническое и национальное самосознание, 1995; Красных, 2002].

В.Г. Костомаров и Н.Д. Бурвикова рассматривают прецедентный текст как редуцированный дискурс, как вершину пирамиды, в основании которой находится текст исходный: «Вершина пирамиды - свернутый текст, ставший принадлежностью языковой системы. Свернутый (или прецедентный) текст -единица осмысления человеческих жизненных ценностей сквозь призму языка с помощью культурной памяти. Значение такой единицы есть репрезентация какого-либо культурно значимого текста» [Костомаров, Бурвикова, 1996, 297].

Л И Т Е Р А Т У Р А

1. Гальперин И.Р. Текст как объект лингвистики исследования / И.Р. Гальперин. - М., 1981. - 139 с.
2. Зарубина Н.Д. Текст, лингвистический и методический аспекты / Н.Д. Зарубина. - М., 1981.
3. Караулов Ю.Н. Роль прецедентных текстов в структуре и функционировании языковой личности / Ю.Н. Караулов // Научные направления и новые направления в преподавании русского языка и литературы. Доклады советской делегации. Шестой Международный Конгресс преподавателей русского языка и литературы. - М.: 1986. - С. 105-126.
4. Красных В.В. Этнопсихолингвистика и лингвокультурология: Курс лекций / В.В. Красных. - М.-ИТДГК «Гнозис», 2002. - 284 с.

О ПОНЯТИЯХ «ТЕКСТ» И «ПРЕЦЕДЕНТНЫЙ ТЕКСТ»

В статье рассматриваются понятия «текст» и «прецедентный текст» с точки зрения известных лингвистов. На рубеже столетий в филологии, культурологии все чаще используется слово «текст» в его расширенном понимании. Под текстом понимается любая знаковая система, несущая в себе информацию. В результате появляется возможность говорить о «текстах культуры» и «текстах искусства».

Ключевые слова: текст, прецедентный текст, лингвист, речевая культура, лингвокультурология, социокультура, текстоведение, знак.

THE CONCEPTS OF "TEXT" AND "PRECEDENT TEXT"

At the turn of the century philology, culture is increasingly used the word "text" in its broad sense. Under the text refers to any sign system, which carries the information. As a result, it is possible to speak of a "cultural texts" and "texts of art".

Key words: text, precedent text, linguistics, speech culture, cultural linguistics, socio-culture, tekstovedenie sign.

Сведения об авторе: ***Л.Т. Рузиева*** – кандидат филологических наук, доцент, докторант Таджикского национального университета

КАТЕГОРИЯ КОЛИЧЕСТВА В ФИЛОСОФСКОМ И ЛОГИКО-МАТЕМАТИЧЕСКОМ ОСВЕЩЕНИИ

Т. Тагоева
Курган-Тюбинский государственный университет им. Носира Хусрава

Наиболее полным и функционально ориентированным описанием лексических единиц является их представление в виде системы взаимосвязанных семантических полей, «иерархических структур множества лексических единиц, объединённых общим (инвариантным) значением».

Лексическая система каждого языка представляет собой совокупность семантических полей, включающих в свой состав определённые лексические группы, объединяющие номинативные единицы на основе общего семантического признака. Исследованию парадигматических синтагматических и других объединений слов посвящены многие научные труды А.Г. Гака [3], Ю. Н. Караулова [4], Кубряковой Е. С. [5] и др. Однако для характеристики лексической, системы языка требуется последовательное описание различных семантических полей с точки зрения их системного строения, структурной организации, лингвокультурного компонента и места в лексико-сематической системе языка.

Пифагор утверждал, что «всё рождается из числа». Числа- начало и элемент всего сущего. По мнению Пифогора, «числа первичны по отношению ко всей природе, элементы чисел- суть элементов всех вещей, и что вся Вселенная- гармония и число».

Количество является одной из важных философских категорий, сформулированных Аристотелем [1, 278]. Количество традиционно является объектом междисциплинарных исследований, о чем свидетельствует разнообразие терминов, означающих указанную категорию, например, в философии и логике- количество, в математике-величина и число, в лингвистике- количественность.

Количество как понятийная категория, выражающаяся средствами языка, является предметом лингвистики. И.А. Бодуэн де Куртенэ высказал идею о необходимости выяснения соотношения языкового и математического количества; «вместе с количественным математическим мышлением следует рассматривать и количественную сторону языкового мышления», и утверждал, что «исследователь, интересующийся количественностью языкового мышления, должен искать ей языковые соответствия» [2, 312-313].

В настоящее время в лингвистике сформировалось такое языковое направление, как функциональная грамматика, для которой характерен ономасиологический подход. Предметом исследования данной грамматики послужило функционирование языковых единиц и языковой системы в речи. Основным понятием и методом функциональной грамматики является функционально- семантическое поле, в рамках которого выделяются функционально семантические категории. Новой задачей для исследователей является изучение механизма функционирования- системы языка. В рамках функциональной грамматики исследование единиц русского языка является актуальным. В русском языкознании недостаточно исследована именная количественность, как одна из подсистем функционально- семантического поля квантитативности, как полевой системы в комплексе её семантических, функциональных, лингвокультурных характеристик, формирующих национально-культурную семиотическую парадигму до сих пор не существует специальных теоретических исследований, посвященных вопросам категориальной семантики количества в и русском языке.

Количественные отношения предметов, их признаков, действий- факты объективной действительности. Категория количества- одна из тех категорий, которые являются результатом познания свойств объективного мира. Объективно существующее количество получает в языке специфическое отражение, образующее языковую категорию количества.

Количество -одно из древнейших понятий, отражающих познание объективного мира. Количество в разных языках может выражаться различными средствами. Эти средства имеют не только определённое сходство, но и обладают определёнными особенностями, обусловленными спецификой языков и национально-культурными различиями.

Тела объективного мира, начиная с самой большой звезды и кончая мельчайшей частицей, обладают определённой формой, длиной, объёмом, массой. Количественно сравниваться могут и качественно однородные вещи, и качественно различные в каком-то отношении, но сходные в иных отношениях: скажем, по весу, твердости, а также путём деления объекта на части. Значит, каждый предмет объективного мира обладает количественным признаком, а также это количество всегда связано с качественной определённостью предмета. Следовательно, то или другое количество есть множество, если его можно сосчитать, и величина, если её можно измерить.

Количество выражает внешние, формальные взаимоотношения предметов их частей, свойств, связей: число, величину, объём, множество, класс, степень проявления того или иного свойства. Количественные характеристики познаются путем исчисления или измерения. Предметы могут быть дискретными, однородными, поддающимися счету. Наряду с этим существуют явления и вещества, аморфность непрерывность, неоднородность которых не позволяет их сосчитать. Только дискретные предметы непосредственно считаемы, вещества поддаются счёту лишь при условии их предварительной дискретизации с помощью единиц измерения (сравните: два яблока, но два литра молока). Исчисление, таким образом, бывает прямым и косвенным. Измерение возникло давно и сыграло больную роль в практической деятельности людей. Без измерения нельзя было обойтись ни при создании орудий труда, ни при постройке жилищ и дорог.

Количественные отношения предметов, их признаков действий, являющихся фактом объективной действительности, изучаются в ряде наук: математике, физике, астрономии, географии, а также- философии и филологии. Человека окружает объективный, существующий независимо от его сознания, материальный мир. Непосредственной реальностью мира являются процессы, события, факты, данные в их пространственно-временных, количественных параметрах. Любой предмет объективного мира обладает количественными характеристиками. Человек на всех этапах истории своего развития связан с процессом счёта окружающих предметов и различных измерений.

Категория количества - философская категория, являющаяся результатом познания свойств объективного мира. Основной количественного мышления является объективная дискретность, расчленённость вещей и процессов. Количество выражается числом, заключающим два основных смысла: меру общности, однопорядковости элементов, дискретности при их сополагании друг к друг и раздельности (реальной или вымышленной) объекта, его свойств и отношений на однородные элементы, относительно независимые от его качества. Число 5%, выражающее, например, количество 5 человек, - это нечто слитно – нераздельное, не просто нечто одно, а специфически раздельное единство качественно однородных пяти единиц.

Большим достижением социальной практики было познание числа. А.А. Реформатский о значении числа писал: «Без числа не мыслимо не только любая наука, но и любое значение, любое отношение к жизни. Число дает не только меру вещей, но и простую связь явлений, и здесь неизбежна связь с числом в развитии человеческого мышления от диффузно – предметных попыток первобытного человека до современного понимания числа и чисел, во всем математическом и философском многообразии числовых возможностей» [8, 385].

«Одной из сторон всеобщего бытия, - по словам И.А. Бодуэна де Куртенэ, - является целый комплекс количественных преставлений, охваченный, т.е. расчлененный и объединенный (интегрированный) , математическим мышлением.

Математическая количественность многообразна:

1. Количественность размерная, количественность пространственная; без измерений, двухмерная, трехмерная, мерная (многомерная).
2. Количественность времени, длительность протекания некоторого процесса.
3. Количественность числовая, относящаяся одиноково как к пространству, так и к времени.
4. Количественность интенсивности, степени.

Собственно говоря, все виды количественности сводятся к числу, так как и пространственная, размерная величина, и длительность протекания, и степень интенсивности могут быть вычислены» [2, 311].

В языковом мышлении понятие числовой количественности, по мнению И.А. Бодуэна де Куртенэ, «охватывает определение числа составных частей, или элементов, в

сложных образованиях-, исследование взаимных отношений между элементами языкового мышления, определяемых с помощью статистического метода; значение повторения и усиления впечатлений и воспоминаний, связанное с воспроизведением языкового мышления во время обучения между людьми с помощью языка; понятие привыкания, понятие автономности языковых функций. Количественность пространственная и временная, количественность размера и направления также отражается в языковом мышлении» [2, 315-316].

Объективно существующее количество получает в языке специфическое отражение, образующее совместно с языковыми средствами его выражения языковую категорию количества, которой, как и всякой категории языка, свойственны план содержания и план выражения. Как уже было сказано выше, содержание категории количества выясняется на основе анализа фактов целого ряда наук, в том числе языкознания. Исследование условий, способствующих реализации значения количества в языках, представляет несомненный гносеологический и лингвистический интерес, так как помогает изучить пути познания количества, глубже познать природу и выявить структуру и семантическую наполняемость языковой категории.

Первые попытки специального исследования категории количества восходят к пифагорейцам, в сочинениях которых содержатся идеи о числе как важнейшей категории. Аристотель даёт следующее определение количеству: «всякое количество есть множество, если оно счислимо, и величина- если измеримо. Множеством же называется то, что в возможности делимо на части не непрерывные, величиной на части непрерывные [1, 164].

С развитием естествознания и математики проблема количества всё больше привлекает внимание учёных, - философов. Р. Декарт рассматривает количество как реальную пространственную и временную определённость тел, которая выражается через число, меру, величину.

Понятие числа выработалось в результате долгого исторического развития человечества. На первый взгляд, задача формирования количественных понятий представляется в историческом плане простой. Графическая фиксация количества появляется 25 тыс-30 тыс. лет назад, в период расцвета своеобразных форм мышления и изобразительного искусства кроманьонского человека. Археологи заметили три лучевые кости волка, на которых около 25 тыс. лет назад каменным лезвием были нанесены линии, как правило, явно образующие группы по пяти линий в каждой. Безусловно, их группировка пятёрками указывает на счет. Фиксация количества элементов в множестве с помощью нарезок и его обозначение словом - числительным.

В наиболее древних микропоэтических традициях числам, как и буквам, предалось сакральное значение: они рассматривались в качестве божественных символов или символов Вселенной, Космоса. «Числа – символ гармонии, порядка в противовес Хаосу. Подобно словам, числа считались неотъемлемыми качествами всех существ и предметов: они управляют не только физической гармоней и законами жизни, пространство и времени, но и отношениями их с Богом, уподобляются Мировому единству, Высшей истине. Числа – элементы особого числового кода, с помощью которого описываются Вселенная и человек. В древних мифопоэтических традициях число было не только образом мироздания, но и средством его периодического восстановления в циклической схеме развития, средством преодоления деструктивных хаотических тенденций».

Число является тайной, обладающей сверхъестественной силой, которая может принести как добро, так и зло. Числа заключают в себе определённые «узы отношений» Вселенной. С точки зрения антропоморфной мифопоэтической Вселенной, число уподоблялось человеку как микрокосмосу. Числа в большинстве культур и религий имеют сложную символику.

Л И Т Е Р А Т У Р А

1. Аристотель. Сочинения: В четырех томах / Аристотель. - М.: Мысль, 1976. - Т.1. - 550 с.
2. Бодуэн де Куртенэ. Избранные труды по общему языкознанию / Бодуэн де Куртенэ. - М., 1963. - Т. I-II. - 489 с.
3. Гак В.Г. К проблеме семантической синтагматики / В.Г. Гак // Проблемы структурной синтагматики. - М., 1971. - С. 58-69.
4. Караулов Ю. Н. Общая и русская идеография / Ю.Н. Караулов. - М.: Наука, 1976. - 321 с.
5. Кубрякова Е.С. Основы морфологического анализа / Е.С. Кубрякова. - М.: Наука, 1974. - С. 318.
6. Ломтев Т.П. Общее и русское языкознание / Т.П. Ломтев // Избранные работы. - М. – 381 с.
7. Никитин М.В. Лексическое значение в слове и словосочетании / М.В. Никитин. - М., 1974.

8. Реформатский А.А. Число и грамматика / А.А. Реформатский // Лингвистика и поэтика. - М., 1987.- 431 с.

КАТЕГОРИЯ КОЛИЧЕСТВА В ФИЛОСОФСКОМ И ЛОГИКО-МАТЕМАТИЧЕСКОМ ОСВЕЩЕНИИ

В данной статье речь идёт о категория количества в философском и логико-математическом освещении. Количество является одной из важных философских категорий и традиционно является объектом междисциплинарных исследований, о чем свидетельствует разнообразие терминов, означающих указаную категорию, например, в философии и логике - количество, в математике -величина и число, в лингвистике- количественность.

Ключевые слова: категория, количество, философия, логика, философская категория, термин, математика, величина, число, лингвистика.

CATEGORY OF NUMBER IN PHILOSOPHICAL, AND LOGICAL AND MATHEMATICAL RESEARCH

This article deals with the category of number in philosophical, and logical and mathematical research. Number is one of the most important philosophical categories and it is traditionally the object of inter-discipline research. The various terms denoting this category, like number in philosophy and logic, length and number in mathematics, number in linguistics are the examples of the existence of this category as well.

Key words: category, number, philosophy, logics, philosophical category, term, mathematics, length, number, linguistics.

Сведения об авторе: ***Т. Тагоева*** – кандидат филологических наук, доцент, докторант Курган-Тюбинского государственного университета им. Носира Хусрава

ВОЖАҲОИ СЕРИСТЕЪМОЛИ СОҲАИ БИНОКОРӢ ДАР ЛАҲҶАИ ҶАНУБ

З.И. Замонов
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Истилоҳоти марбут ба сохтмони манзилҳои истиқоматӣ дар таркиби луғавии лаҳҷаи ҷануб як қабати алоҳидаро ташкил медиҳанд ва аз нигоҳи маънӣ гуногун мебошанд. Сабаби ин гуногунӣ дар он аст, ки анвои хонаву ҳавлӣ ва умуман ҷойҳое, ки барои иқомат ва рӯзгордорӣ пешбинӣ мешаванд, худ гуногунанд. Аз тарафи дигар, амалиёти устоҳо, муносибати онҳо ба маводи сохтмон, иҷрои кор дар бунёди иморатҳо ва дигар равандҳое, ки ба сохтмони ҳавливу хона иртибот мегиранд, бо калимаву истилоҳоти махсус ифода меёбанд. Ҳамаи ин зарурат пеш меорад, ки вожаҳои мазкурро мавриди таҳлилу омӯзиш қарор дод.

Дар лаҳҷаи ҷануб, инчунин дар ҳамаи лаҳҷаҳои ҷанубу шарқии минтақаи Кӯлоб, аз воҳиди луғавии **хуна** (хона) якчанд вожа пайдо шудааст. Ҳамаи онҳо маъно ва мафҳумҳои гуногунро ифода мекунанд. Масалан, **ганҷурхуна** (хонае, ки дар он ҷо анвои хӯрокворӣ нигоҳ дошта мешавад), **нунхуна** (муродифи ганҷурхуна), **аловхуна** (хонае, ки дар он танӯр воқеъ буда, дар танӯр нон мепазанд), **лархуна** (хонаи пастаке, ки дар он саргини хушкшуда ҷой дода мешавад).

Воҳидҳоеро, ки дар сохтмони хона истифода мешаванд, дар мисоли лаҳҷаи ҷануб ба ду гурӯҳ ҷудо кардан мумкин аст. Калимаҳое, ки бевосита зимни хонасозӣ ба кор мераванд ва вожаҳое, ки ба хона ва маводи сохтмони он иртибот доранд:

1. Сохтани хонаро мардуми ҷануб **хуна** дохтан ё **хунадозӣ** мегӯянд: **Дар Сангунел як хунаи калуни хъшру дохта бъдем (Сл).** Дар раванди хонасозӣ вожаҳои зиёд кор фармуда мешаванд. Ин вожаҳо инҳоянд: **бълунадозӣ** (сохтмони таҳкурсии хона), **лой** (гил), лойхуна (ҷое, ки лой тайёр карда мешавад), **хъшт** (хишт), **қолаб** (қолиб), **девол** (девор), **сангдевол** (деворе, ки аз санг иборат аст), **кълухдевол** (девори похсагин), **васта** (чӯбҳое, ки ба болои равҳо гузошта мешаванд), **пешпулӣ** (чӯби ғафсе, ки ду тарафи айвонро ба ҳам мепайвандад), **бурйо** (аз қамиш бофташуда, барои зебо намудани шифти хона партофта мешавад), **чъхти хуна** (шифти хона), **рағд** (андова), **бунг** (бом) ва ғайра.

2. Вожаҳое, ки ба хона ва сохтмони он иртибот доранд. Ба ин гурӯҳ калимаҳое дохил мешаванд, ки ба хона, ба ашёи гирду атрофи он алоқаманданд: **пориса// сарпориса** (чӯбҳои кӯтоҳи на он қадар ғафсе, ки ба болои девори ҳавлӣ гузошта мешаванд ва аз болои онҳо хасу хошок партофта бо гили серкоҳ онро андова мекунанд), **долун// пешдолун** (долон, айвон), **пештоқ** (долон). Вожаи **пештоқ** мероси забони адабиёти классикӣ аст. Вай дар «Бурҳони қотеъ» ҳамчун тоқ, равоқ, болои меҳробшакли дарвоза тавзеҳ дода шудааст, **чапкандӣ** (муродифи пештоқ), **сътъм**

(сутун- чӯби ғафсе, ки дар миёнаҷои хона ҳамчун пойдевор зада мешавад), **ҳичра** (ҳуҷра, хонаи махсус барои меҳмон), **ҳечък** (хона- катаки мурғ), **чакдун** (танӯр) ва ғайра. Калимаи **девол** дар лаҳҷаи Қамашӣ маънои хонаро ифода мекунад.

Дар лаҳҷаи Ромит қисми аз девори хона берун баромадаи бомро, ки дар лаҳҷаи ҷануб дар шакли пориса истеъмол меёбад**, нагас** мегӯянд.

Мардуми ҷануб барои қонеъ гардонидани эҳтиёҷоти худ дар байни ҳавлӣ ё ба ҳавлӣ наздик боз як қатор ҷойҳои зарурӣ месозанд, ки онҳо ҳам номҳои хосси худро доранд. Масалан, **тоқча** (девори пастаке, ки дар бари девори асосӣ сохта мешавад), **дегдун** (ҷойи аловмонӣ), **оғъл** (оғил**), каҳдун** (коҳдон), **полез** (полиз), **ҳота** (замини назди ҳавлигӣ), **ҷарък** (чуқурие, ки дар он пояи шиғро меандозанд), **шъғ** (деворе, ки аз шохчаҳои дарахт сохта шудааст), шох (навдаи дарахти буттагӣ), **пал** (ҷое, ки пиёз ё шолӣ мекоранд), **белдъкӣ** (ниҳоли ҷавони помидор ё қаламфур). Ҳаминро ҳам бояд гуфт, ки ба ҷойи ду вожаи охир **пал** ва **белдъкӣ** дар лаҳҷаи Тагнов калимаҳои **кърт** ва **угун** истифода мешаванд. Дар «Шеваи ҳардурӣ» калимаи тоқча бо калимаи **варди,** сутун бо шакли сутум, хонаи калон бо вожаи суруғ, кат бо калимаи сукичак ифода карда мешаванд. Дар лаҳҷаи Шаҳритус вожаи ҳота бо истилоҳи **томарқа** (замини назди ҳавлигӣ) ифода мегардад.

Калимаҳое, ки дар ифодаи номи хелҳои хона истифода мешаванд, аксарият дар қолаби мураккаби вожасозӣ рехта шудаанд, ки як ҷузъи онҳоро исми хона ташкил медиҳад. Ин навъҳои хона дар ҳаёти иҷтимоию фарҳангии соҳибони лаҳҷа вазифаҳои гуногунро ба ҷо меоранд. Аз ин рӯ, ин номҳоро боз ба гурӯҳҳои алоҳида ҷудо мекунем:

2.1. Номи хонаҳое, ки барои истиқболи меҳмонҳо пешбинӣ шудаанд: мемонхуна / мемонхона (хона барои пазироии меҳмон), болохуна (хона барои зиёфати меҳмонон).

2.2. Номи хонаҳое, ки барои пухтупаз ва маводи хӯрокӣ таъйин шудаанд: аловхуна/аловхона (ошхона, нонпазхона), нунхуна/нонхуна (дар ин хона нон ва дигар маводи ғизоӣ гузошта мешавад), ганҷурхуна (ин ҷо равған, ширу дӯғ, мева ва асбобҳои ба истеҳсоли дӯғу маска алоқаманд мебошад).

2.3. Номи хонаҳое, ки барои нигоҳ доштани сӯзишворӣ хизмат мекунанд: ҳезъмхуна/ҳезъмхона (хона барои гузоштани ҳезум), лалхуна/ лалхона (хона барои нигоҳ доштани саргини хушки гов чун сӯзишворӣ), анҷумхуна/анҷомхона (хонае, ки дар он ба ҷуз сӯзишворӣ дигар асбобҳои хоҷагӣ низ гузошта мешаванд).

2.4. Номи иморатҳое, ки барои ҳайвонот таъйин гардидаанд: аспхона (оғили асп), молхона, оғълхона (оғили бузу гӯсфанд), саисхуна (хонача барои зину афзори асп), барахуна, бъғзолахуна (оғили пасту гарм барои барраву бузғола ва гӯсолаҳои навзод), хархуна (барои нигоҳ доштани хар).

2.5. Калимаҳое, ки дар ифодаи номҳои гуногун меоянд: саршувак (ҳаммом, хонаи сарутаншӯйӣ), лойхона (ҷойи хобондани лой барои сохтмон), ҷъвозхуна (ҷувозхона), устохуна (коргоҳи оҳангарӣ).

3. Номи қисмҳои хона: пештоқ (даҳлез), бонг/бунг (бом), тоқ (тоқ, равоқ барои гузоштани зарфҳо ва либосҳои хоб), съфа (сатҳи хона), кос (сақфи хона), даани дар (даромадгоҳи хона), мурӣ (равзан).

4. Номи навъҳои девори хона: похсадевол, кълухдевол (девор аз лою кулӯх), сангдевол (сангдевор), хъштдевол (хиштдевор), лойдевол (лойдевор), тадеволӣ (пойдевори хона), сарпачала (девори пастаки болои болорҳо).

5. Номи ҷузъҳои таркиби дар ва дигар мафҳумҳои ба он алоқаманд: та(ҳ)дарӣ (чӯби зери дар), тордарӣ (чӯби болои дар), бардарӣ (чӯби ду паҳлуи дар), пъш(т)дарӣ (тамбаи пушти дар), тъмба (тамбаи дар аз беруни хона).

6. Номи анвои оташдони даруни ошхона ва дигар ашёи ба онҳо монанд: чагдон (танӯр), дегдон/дегдун (оташдон), дегдонча/дегдунча (дегдончаи хурд), сандалӣ (чорпояе, ки барои зуд нарафтани гармӣ ба болои оташдон мегузоранд), кулӣ (қуттии лойӣ барои захираи орду гандум).

7. Номи сутун ва болорҳои хона: сътъм (сутун), рав (чӯби дарози боқуввати, ки дар сари сутунҳои пешайвон хобонда мешавад), зирав (чӯби боқуввати дароз, ки дар миёни сақф партофта шуда, девори ду тарафро бо ҳам пайваст мекунад), дъстакчу (болор), васта (чӯбҳои кӯтоҳ-кӯтоҳи болои болорҳо), қамиш, лъх (лух ва қамише, ки аз болои васта хобонда мешавад), пореса/пориса (чӯбе, ки аз болои бомгӯша мегузоранд), равонък (васса).

8. Номи деворҳои атрофи ҳавлӣ ва дигар ашёи ба онҳо вобаста: сафил (девори лойии гирди ҳавлӣ), шъғ (девори атрофи ҳавлӣ, ки аз хор ва шохи дарахт сохта

мешавад), ҳандақ (чуқурии дар атрофи ҳавлӣ кофташуда), пойа (такягоҳи шиғ), шох (шохи дарахт ва хору хасе, ки аз онҳо шиғ месозанд).

9. Номи биноҳое, ки дар дохили ҳавлӣ барои ҳайвонот сохта мешаванд: оғъл (оғил), кадун/кадон (коҳдон, хона барои захираи алаф), охърча (обхӯрчо), хаф/хав (ғарами коҳдарзаҳо барои зимистони ҳайвонот).

10. Номи қитъаи замини обчакорӣ дар назди ҳавлӣ ва дигар мафҳумҳои ба он алоқаманд: ҳота (замини назди ҳавлӣ), пал (тахти гашничу пиёз), куш (чӯйи байни зироат), чуйак (чӯйи калон барои ба пал сар додани об), белтъкӣ (кучати помидору қаламфур).

11. Истилоҳоти марбут ба амалиёти инсон дар мавриди сохтани иморат ва коркарди замини назди ҳавлӣ: андова кардан, рағд кардан (ҳамвор кардани бому девори хона аз тариқи коҳгил), лой кардан (омода сохтани лой барои иморат), сийагъл кардан (пеш аз рег задан бо лой ҳамвор намудани деворҳои танӯр), пъштъру кардан (чапароста кардани лой), тасма кардан (лойро ба қиём овардан), побел кардан (бо бел чаппа намудани замин), куш кашидан (чӯй бардоштан) ва ғайра.

Таснифоти мавод собит менамояд, ки аксарияти истилоҳоти марбут ба сохтмон ҳудуди васеътари интишор доранд ва онҳо ба чуз лаҳҷаи чануб дар дигар лаҳҷаҳои чанубу шарқӣ ё айнан (бетағйир) ва ё бо андак тағйироти овозӣ ба кор мераванд.

Диалектизми ганҷур ҳам, ҳамин гуна таҳаввулотро аз сар гузаронидааст. Зеро, дар лаҳҷаи чануб имрӯз ба маънии «анбор, хонаи махсус барои нигоҳ доштани ғизо»-ро дошта бошад, дар забони адабиёти классикӣ мафҳуми «хазинадор, хазиначӣ, мутасаддии хазина»-ро ифода мекард [2, 253].

Чуноне дида мешавад, калимаву истилоҳоте, ки дар мавриди сохтмони хонаву ҳавлӣ кор фармуда мешаванд, дар таркиби луғавии лаҳҷаи чануб теъдоди зиёд доранд. Фаровон будани шумораи вожаҳои ин бахш аз он чиҳат аст, ки иддае аз онҳо хусусияти маҳаллӣ зоҳир кунанд ва ҳамчун моли худи лаҳҷаи мазкур шинохта шаванд, қисми дигар вожаҳое мебошанд, ки ба чуз ин лаҳҷа дар дигар лаҳҷаҳои ҳамгурӯҳи он низ мавриди истифода қарор доранд. Инчунин, истилоҳоте, ки характери умумиточикӣ дошта, дар тамоми лаҳҷаҳои забони точикӣ истеъмол меёбанд, низ дар ин бобат кам нестанд. Ин аст, ки истилоҳоти марбут ба сохтмони хонаву ҳавлӣ, аз як тараф, иртиботи лаҳҷаи чанубро бо забони адабиву дигар лаҳҷаҳои забони точикӣ барқарор созад, аз тарафи дигар, онро ба сифати як лаҳҷаи мустақил аз лаҳҷаҳои ҳамгурӯҳ ва дигар лаҳҷаҳои забони точикӣ чудо менамояд.

А Д А Б И Ё Т

1. Ғаффоров Р. Шеваи чанубии забони точикӣ / Р. Ғаффоров. - Душанбе: Дониш, 1979. - Ч.3. – 271 с.
2. Мурватов Ч. Шеваи чануби забони точикӣ (материалҳо) / Ч. Мурватов. - Душанбе: Дониш, 1982. - Ч. 5. – 330 с.
3. Неменова Р.Л. Шеваи чануби забони точикӣ (фонетика, лексика) / Р.Л. Неменова, Ғ Чӯраев. - Душанбе: Дониш, 1980, - Ч. 1. - 328 с.
4. Фарҳанги забони точикӣ. - М., 1969. - Ч.1. - 951 с.

ШИРОКО УПОТРЕБЛЯЕМЫЕ СЛОВА СТРОИТЕЛЬНОЙ ОТРАСЛИ В ЮЖНЫХ ГОВОРАХ

В данной статье автором рассмотрены некоторые термины в южных говорах относительно строительства домов и дворов. Исследование статьи показывает, что терминологии строительной отрасли употребляются, таким образом, или с некоторыми звуковыми изменениями в других говорах как южный. Многозначность слова широко используется не только в литературном языке, а также в народных говорах.

Ключевые слова: говор, диалект, строительные термины, литературный язык, местный говор.

WIDELY USED WORDS OF REGARDING SPHERE IN SOUTH DIALECT

In this article, the author has discussed some of the terms in the vocabulary of the dialects of south regions regarding the construction of houses and courtyards. Polysemantic words are widely used not only in literary language, but in people□ s dialect too. The given article is devoted to regarding terms and their daily use in the dialect of south, or other dialects.

Key words: dialect, the local dialect, the terms regarding the construction, literary language.

Сведения об авторе: ***З.И. Замонов*** – кандидат филологических наук, доцент общеуниверситетской кафедры немецкого и французского языков Таджикского национального университета.
Телефон: **(+992) 919-55-86-80**

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ВОПРОСЫ СОПОСТАВИТЕЛЬНОГО АНАЛИЗА СЛОЖНОПОДЧИНЕННЫХ ПРЕДЛОЖЕНИЙ В РУССКОМ И ТАДЖИКСКОМ ЯЗЫКАХ

Н.Ш. Рахмонова
Институт языка, литературы, востоковедения и письменного наследия им. А. Рудаки АН РТ

Сложноподчиненное предложение в исторический период претерпело существенные изменения в связи с общим процессом развития подчинительных (гипотактических) отношений на всех уровнях русского языка. В древнерусском языке между препозитивным придаточным и главной частью мог стоять сочинительный союз, что указывает на структурную неоформленность сложноподчиненного предложения и на нечеткость противопоставления сочинения и подчинения в древнерусском языке: ... *Яко приведу к тобе Ярополка, и пристрой убити и* (Повесть временных лет). Это явление в некоторых видах сложноподчиненного предложения встречалось вплоть до XYII в.

Нечетким было не только противопоставление сочинительных и подчинительных отношений в структуре сложного предложения. На это указывает возможность использования одного и того же союзного средства для присоединения разных видов придаточного. Например, союз *яко* мог употребляться для присоединения придаточного изъяснительного, причины, сравнения, цели, времени; например: … *яко же Ярославь судилъ, тако же и сынове его уставиша* (Русская правда); *Ведеху бо, яко сами убили князя* (Лаврентьевская летопись). Постепенно многозначность союзов утрачивалась, специализации в выражении определенного значения способствовало увеличение числа подчинительных союзов, начавшееся в русском языке в XYIв., продолжающееся до сих пор. Образование подчинительных союзов происходило на основе указательных и относительных местоимений и местоименных наречий (*потому что, так как, поскольку* и т.д.), позднее за счет вовлечения существительных абстрактной семантики (*до тех пор пока, во время того как, в силу того что* и т. д.). изменения в системе союзных средств были связаны и с выходом из употребления ряда слов (*яко, оже, еже, иже, аще, егда, дондеже, зане(же), бо* и некоторых других). Оформление разных видов придаточных в системе сложноподчиненного предложения происходило не одновременно. Придаточные сравнительные, определительные, изъяснительные, времени рано оформляются как отдельные типы со своей системой связочных средств. Придаточное следствия до XYIIв. не имело собственных средств связи, а его более позднее выделение связано с абстрактным характером следственных отношений, которые смогли найти себе адекватное языковое выражение на достаточно высокой ступени развития языка. Теоретические вопросы о сложноподчинённом предложении почти всегда сводились к вопросу о природе придаточного предложения и его видах. Впервые термин «придаточное предложение» был употреблён в XIX веке в работах А. Х. Востокова и Н. И. Греча.

Позднее И.И. Давыдовым была предложена близкая к сегодняшнему дню классификация, включающая дополнительные (изъяснительные), определительные и обстоятельственные придаточные предложения. Дальнейшее развитие вопрос получил благодаря работам Ф. И. Буслаева. Ему принадлежат попытки классифицировать обстоятельственные придаточные предложения.Среди грамматистов, рассматривавших придаточные предложения, следует особо выделить Е. Ф. Будде, В. А. Богородицкого, А. М. Пешковского, Л. А. Булаховского, А. Б. Шапиро и И. Г. Чередниченко. Структурно-семантический принцип в рассмотрении придаточных предложений использовали С. Е. Крючков и Л. Ю. Максимов. Этот принцип (в отличие от функционально-семантического) позволяет дать более полную характеристику предложению, так как он рассматривает, к чему и каким образом крепится предложение, учитывая при этом смысловые отношения двух частей сложноподчинённого предложения.

Изучать сложноподчиненные предложения в русской лингвистической науке стали в первой половине XIX века. Термин «придаточное предложение» [6, 12] введен Н.И. Гречем в первом издании «Практической русской грамматики» [1827]. По Н.И.Гречу, придаточное предложение- «пояснение, подробное развитие какой- либо части главного предложения» [6,12]. При классификации придаточных предложений Н.И.Греч исходил из того, какую часть речи придаточное заменяет: существительное, прилагательное, наречие.

В «Русской грамматике» (1831) А.Х. Востоков приводит мысль о соотнесенности придаточных предложений и членов предложений [5,178].

Деепричастные и причастные обороты он считал сокращенными придаточными предложениями. А придаточное, по А.Х. Востокову, - развернутый член простого предложения. Любой член предложения, по его мнению, может быть заменен придаточным предложением. Ф.И. Буслаев в «Опыте исторической грамматики русского языка» (1858) дает классификацию придаточных предложений исходя из того, что «каждый из членов главного предложения, кроме сказуемого, может быть выражен придаточным предложением» [3 ,51]. Ф.И. Буслаев различал на этом основании придаточные подлежащные, дополнительные, определительные, обстоятельственные места, времени, образа действия, меры и счета, причины, основания, цели, условные, уступительные, сравнительные. Эта классификация стала традиционной (с некоторыми уточнениями и дополнениями последующих лингвистов) и была принята школой. В науке она получила название функционально- семантической, так, как основывается на том, что придаточное предложение может выполнять по отношению к главному ту же функцию, какую выполняет тот или иной член предложения главный или второстепенный.

Но, несмотря на кажущуюся последовательность, эта классификация противоречива внутренне, так как в разных сложноподчиненных предложениях для уподобления придаточной части члену простого предложения в основу положены разные основания. При наличии соотносительного слова тип придаточной части определялся по синтаксической функции этого слова.

При отсутствии соотносительных слов тип придаточных определялся в значительной мере по смыслу, по тому, какое значение (цели, причины, следствия и т.д.) вносят придаточные. В результате разные по структуре и значению конструкции включались в один разряд.

Поэтому функционально- семантическая классификация неоднократно подвергалась критике со стороны исследователей. Еще в 1913 году Д.Н. Кудрявский отмечал, что эта классификация ничего не говорят о признаках самих придаточных, что одно и то же придаточное предложение может быть чем угодно, смотря по тому, рядом с чем оно стоит [9, 78]. С.И. Абакумов справедливо указывал, что, несмотря на параллелизм, полного совпадения в значении между придаточным предложением и членом простого предложения не может быть [9, 35].

Фактами языка доказывается близость, но не тождество, функций членов предложения и придаточных предложений. Известна синонимика причастных и деепричастных оборотов с придаточными предложениями и возможность замены одних другими. Наблюдаются случаи объединения в одну синтаксическую группу членов предложения и придаточных предложений с помощью сочинительных союзов.

Все это показывает, что при анализе сложноподчиненных предложений нельзя не учитывать функцию и значение придаточной части. Но следует помнить, что соотносительность придаточных частей и членов предложения неполная, весьма приблизительная. Придаточные части в отличие от членов предложения предикативны, богаче по смыслу, разнообразнее и сложнее по структуре. Имеются придаточные части (следствия, сравнительные, сопоставительные, присоединительные), не соответствующие никаким членам простого предложения, и логический вопрос к ним не может быть поставлен. Они относятся ко всей главной части в целом.

Условные и уступительные придаточные соотносятся с членами предложения, но выражаемые ими значения чаще наблюдаются не в простом, а в сложном предложении.

В.А. Богородицкий в «Общем курсе русской грамматики» (1904) впервые выдвинул структурно- семантический принцип анализа сложноподчиненных предложений. Он отказался рассматривать придаточное предложение как развернутый член простого предложения, предлагая учитывать структуру и семантику обеих частей сложного предложения. Ценным в учении В.А. Богородицкого было то, что он рассматривал сложное предложение как «одно связное целое» [2, 28]. Исследователь, по его мнению, должен определять типы связей и отношений между обеими частями и способы формального выражения этих связей.

Но последующие исследователи при рассмотрении структуры сложноподчиненных предложений наибольшее внимание стали уделять значению союзов и союзных слов. Так возник новый взгляд на сложноподчиненное предложение, который получил название формально- грамматического. Он имеет место в трудах А.М. Пешковского («Русский

синтаксис в научном освещении»), Л.А. Булаховского («Курс русского литературного языка»).

В таджикском языке сложноподчиненные предложения исследовали такие ученые, как М.Н. Касымова, Х. Хусейнова, С. Атабуллаев, Д.Т. Таджиев, Д. Ходжаев, Н.А. Каландаров, В. Зикриеев, М. Набиев, Т.Х. Лоикова- Насенко, В. Абдулазизов и другие.

В области теоретического исследования структуры сложноподчиненного предложения таджикского языка бесспорны заслуги русской лингвистической школы. Установлено, в частности, что сложное предложение не является простой суммой простых предложений, и что придаточное предложение не есть эквивалент второстепенного члена предложения. В пользу этого могут быть приведены двоякого рода доводы.

Во- первых, сложное предложение «имеет свое собственное строение, вследствие чего части сложного предложения могут включать связочные средства или иметь другие структурные особенности, диктуемые строением сложного предложения как целого»; сложное предложение «имеет значение, не сводимое к сумме значений частей, обладает смысловой цельностью, и, таким образом, составляет структурное и семантическое единство, функционирующее как одна коммуникативная единица». В этом можно видеть проявление общего свойства лингвистической субстанции. Языковые единицы более высокого порядка представляют собой последовательности единиц предшествующего порядка, но в то же время не могут рассматриваться как суммы таковых (слог – последовательность фонем, но он имеет особые структурные и функциональные черты: специальные дополнительные просодические характеристики, сочетаемость свойств и т. п. ; простое предложение – не арифметическая последовательность слов, при его анализе выявляется особое качество предикативности, интонация и т. д.; сходным представляется отношение сложного предложения и простого).

Во- вторых, сложное предложение в его характерном для индоевропейских языков виде далеко не универсально. Так, в тюркских языках, например, ему соответствует целый ряд глагольно- именных конструкций; это свидетельствует о том, что сложное предложение имеет особую природу, не сводимую к сумме его членов: серия простых предложений не образует сложного ни в индоевропейских языках, ни в тюркских.

Сложноподчиненные предложения обычно рассматриваются с точки зрения соотношения их линейных компонентов – главного и придаточного предложений. Между тем, тождество и различие разных видов сложноподчиненных предложений особенно четко представляется при их парадигматическом рассмотрении, на фоне сопоставлений с простыми предложениями.

Например, простое предложение *Шумо ба вай гуфтед. « Вы ему сказали.»* можно представить и в качестве главного с парадигматическим рядом относящихся к нему придаточных предложений различных типов. Такая парадигма позволяет определить ряд важных положений:

1) Если исходить из наиболее общих грамматических связей, то – в известном метафорическом смысле – простое предложение и такое сложноподчиненное предложение, которое совпадает со сравниваемым простым предложением – это простое и сложноподчиненное предложение соотносятся примерно так же, как « прямой» падеж и косвенные падежи с окончаниями.

2) Подобно тому, как в парадигме склонения аффиксы не могут выступать в качестве отдельных слов, здесь придаточные тождественны независимым предложениям. Отличие же сложносинтаксического уровня от морфологического в том, что аффиксы – принципиально – являются частями слова, в то время как придаточные предложения включают эквиваленты независимых.

3) Единицы высшего уровня всегда имеют более сложные сторения, чем единицы низшего уровня. В данном случае – сложноподчиненные предложения обладают особым свойством: его части могут свободно «перемещаться» (ср.: препозиция придаточного: *Вақте, ки бародарам ба хона даромад, ман нишаста будам « Когда мой брат вошел в комнату, я сидел»;*

Интерпозиция придаточного: *Ман, вақте ки бародарам ба хона даромад, нишаста будам;*

Постпозиция придаточного: *Ман нишаста будам, вақте бародарам ба хона даромад),* либо же это невозможно.

4) Среди свойств сложноподчиненного предложения особое место занимает его характеристика в плане выражения, обладающая чрезвычайно сложной структурой. Рассмотрение приведенных выше примеров показывает, что:

а) общей чертой для большинства видов сложноподчиненных предложений является союз *ки* ;

б) друг от друга они отличаются союзами сложного строя, в состав которых входит *ки* в качестве словообразующего элемента ;

в) союзы – отнюдь не единственное средство связи главного и придаточного предложений; немалая роль принадлежит и коррелятам, соотношение форм глагольных времен, месту придаточного, интонации и т. п. Как и для большинства других индоевропейских языков, в которых сформировались разные структуры сложноподчиненных предложений, для таджикского языка характерен следующий набор средств связи главного и придаточного:

1. Средства сегментного порядка

а) субстанциональные средства.

1. союзы;

б) субстанциональные реляционные средства

2. Корреляты, т.е. соотносительные слова в главном предложении, к которым относятся постпозитивные придаточные;

3. Соотношение глагольных форм в главном и придаточном предложениях;

в) реляционные средства

4. Положение придаточного предложения относительно главного, то есть способность находиться или не находиться в различных позициях (свойство «гибкости/ негибкости»);

5. Отнесенность придаточного ко всему главному или к одному из членов главного предложения.

6. Средства суперсегментного порядка – интонация.

Эти средства связи или формальные характеристики сложного предложения служат основаниями для классификации его типов. Проблема классификации сложноподчиненных предложений обсуждалась в литературе неоднократно, однако лишь в монографических исследованиях последнего времени начинают учитываться и такие средства связи, как соотносительные слова, соотношение глагольных форм.

Общая тенденция развития теории – отход от классификации по какому - либо одному признаку и обращение к множественности критериев. Факты таджикского языка говорят о полной неприменимости классификации по одному признаку. Придаточные предложения в принципе нецелесообразно делить по их соответствию второстепенным членам, как это делается в таджикских школах и вузовских учебниках: чему соответствовало бы при таком делении, например, придаточное следствия. Классифицировать придаточные предложения по вводящим их союзам затруднительно вследствие многозначности некоторых союзов. Полисемия придаточных препятствует их классификации и на основании семантического критерия.

При рассмотрении работ, посвященных общей проблематике гипотаксиса, нельзя не заменить, что некоторые из выдвигаемых классификационных схем существуют только в теории, они созданы в известной степени априорно. Между тем, исследование значительного объема текста с целью описания возможно большего числа сложноподчиненных предложений показывает, что, во- первых, в общем реальны и существенны типы, выделяемые в традиционной грамматике: это – действительная парадигматика сложного предложения; во- вторых, становится ясной неоднозначность и сложность критериев для различения выделяемых типов.

Гибкость системы средств связи в сложноподчиненном предложении приводит к многозначности самих придаточных, (А.) « *После того, как (если) на их сторону встанут сотни уездов и городов Туркестанского края, судебная и иная власть к нам не перейдет, - к кому же она перейдет?*».

В этом предложении одно средство связи – союз *пас аз он ки* – указывает на то, что это сложноподчиненное с придаточным временным. В то же время соотношение глагольных времен и наклонений (*њамроњ шавад,нарасад, мерасад- мерасад,* т.е. – настоящее- будущее время индикатива указывает на то,что это сложноподчиненное предложение с придаточным условия).

Следовательно, перед нами – придаточное предложение двойственной природы – условно -временное, так что вариант перевода «*Если на их сторону встанут-…*» был бы столь же закономерным, как и « *После того как на их сторону встанут …*».

В одном случае сложноподчиненное предложение следует рассматривать как содержащее придаточное времени, одновременно являющееся придаточным причины; эта двойственность объясняется, однако, не различным значением разных средств связи главного и придаточного предложений, как это происходило в первом примере, а тем, что общий смысл придаточного носит нерасчлененный характер причины и предшествования во времени.

В том случае, когда в одном и том же предложении одновременно наличествуют два (реже - три) средства связи, каждое из которых свойственно особому типу придаточного предложения в таджикском языке.

Л И Т Е Р А Т У Р А

1. Белошапкова В.А. Сложное предложение в современном русском языке / В.А. Белошапкова. – М., 1967. – 288 с.
2. Богородицкий В.А. Общий курс русской грамматики / В.А. Богородицкий. – М.; Л.; 1935. - 453 с.
3. Буслаев Ф.И. Историческая грамматика русского языка / Ф.И. Буслаев. - М., 1959.
4. Булаховский Л.А. Курс русского литературного языка / Л.А. Булаховский. - Т. 1. – Киев, 1952. -5-е изд.
5. Востоков А.Х. Русская грамматика / А.Х. Востоков // Вопросы синтаксиса современного русского языка. – М., 1950. – 400 с.
6. Греч Н.И. Практической русской грамматики / Н.И. Греч. - М., 1939. – 563 с.
7. Зикриеев Ф.К. Сложноподчиненные предложения с придаточными образа действия и сравнительными придаточными в современном таджикском литературном языке / Ф.К. Зикриеев. – Душанбе, 1976. – 136 с.
8. Пешковский А.М. Русский синтаксис в научном освещении / А.М. Пешковский. – М., 1956.
9. Русская грамматика. - М., 1980. - Т.2. – 378 с.
10.Таджиев Д.Т. Сложноподчиненные предложения с обстоятельственными придаточными в современном таджикском литературном языке / Д.Т. Таджиев. – Душанбе, 1971. – 167 с.
11. Ходжаев Д. Сложноподчиненные предложения с придаточными определительными в современном таджикском литературном языке / Д. Ходжаев. – Душанбе, 1980. – 96 с.

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ВОПРОСЫ СОПОСТАВИТЕЛЬНОГО АНАЛИЗА СЛОЖНОПОДЧИНЕННЫХ ПРЕДЛОЖЕНИЙ В РУССКОМ И ТАДЖИКСКОМ ЯЗЫКАХ

В данной статье рассматриваются теоретические вопросы сопоставительного анализа сложноподчиненных предложений в русском и таджикском языках. Изучаться сложноподчиненные предложения в русской лингвистической науке стали в первой половине XIX века Гречем Н.И., Буслаевым Ф.И., Богородицким В.А. и Востоковым А.Х. В области теоретического исследования структуры сложноподчиненного предложения таджикского языка бесспорны заслуги русской лингвистической школы. В таджикском языке сложноподчиненные предложения исследовали такие ученые, как М.Н. Касымова, Х. Хусейнова, С. Атабуллаев, Д.Т. Таджиев, Д. Ходжаев, Н.А. Каландаров, В. Зикриеев, М. Набиев, Т.Х. Лоикова- Насенко, В. Абдулазизов и другие.

Ключевые слова: сложноподчиненное предложение, лингвистическая наука, сложное предложение, русский язык, таджикский язык, теоретические вопросы, главное и придаточное предложения.

THEORETICAL QUESTIONS OF THE COMPARATIVE ANALYSIS OF COMPLEX SENTENCES IN RUSSIAN AND TAJIK

This article discusses the theoretical questions of the comparative analysis of complex sentences in Russian and Tajik languages. To study complex sentences in Russian linguistic science began in the first half of the nineteenth century, NI Grech, FI Buslaev, VA Bogoroditsky and Vostokov AH In the field of theoretical studies of the structure of a complex sentence of the Tajik language are undeniable merits Russian linguistic school. The Tajik complex sentences researched scientists like MN Kasymov, H. Huseynov, S. Atabullaev, DT Taj D. Khodzhaev, NA Qalandarov V. Zikrieev, Nabiev, TH Loikova- Nasenko V. Abdulazizov and others.

Keywords: complex sentence, linguistic science, complex sentence, Russian, Tajik, theoretical issues, the main and subordinate clauses.

Сведения об авторе: ***Н.Ш.Рахмонова*** **-** кандидат филологических наук, старший научный сотрудник Института языка, литературы, востоковедения и письменного наследия им. А. Рудаки АН РТ.
E-mail: **nargisbonu66@mail.ru**. Телефон: (+**992) 917-09-02-99**

ИБОРАҲОИ ИСМИИ ИЗОФИИ ҚОЛАБИ ИСМ + СИФАТИ ФЕЪЛӢ ДАР АФСОНАҲОИ ХАЛҚИИ ТОҶИКӢ

С.А.Қодирова
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Ибораҳои исмии изофии қолаби исм + сифати феълӣ аз воҳидҳои наҳвиест, ки таҳқиқи дақиқ ва ҳамаҷонибаи он ба ҳалли мушкилоти раванди тағйирот ва таҳаввулоти забони меъёр дар садаи охир сахт марбут аст. Бо мурури замон чунин ибораҳо монанди дигар ибораҳо ба тағйироти чашмрас дучор гардида, вобаста ба пайдоиши шаклҳои нави сифати феълӣ таҳаввулоти чашмгире дар иборасозии ин қолаб низ рух дод, ки инкишофи нави ибораи сифати феълӣ натиҷаи ҳамин таҳаввулот аст. Ҳамчунин, таҳқиқи ҳамаҷонибаи ибораи исмии изофии қолаби исм + сифати феълӣ ба хусусиятҳои услубӣ ва мутобиқати қолаббандии ин навъи ибораҳо ба қонунҳои забони меъёр марбут аст. Воқеан ҳам, ибораҳои сифати феълӣ дар таъйини сабки нигориш, мутобиқату таносуби он бо меъёрҳои забон ҷойгоҳи хос доранд.

Дар ин мақола ибораҳои исмии изофӣ бо ҷузъи тобеи сифати феълӣ дар афсонаҳои халқии тоҷикӣ мавриди баррасӣ қарор гирифтааст.

Дар забоншиносии тоҷик аввалин тавзеҳоти нисбатан дақиқ дар бораи ибораи исмии изофӣ бо ҷузъи тобеи сифати феълӣ дар асари тадқиқотии В.С.Расторгуева «Очеркҳо доир ба лаҳҷашиносии тоҷик» [7, 98, 110] сабт ёфтааст. Ин муҳаққиқ дар мақолаи «Очерки мухтасари грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик», ки замимаи «Луғати тоҷикӣ - русӣ» - и соли 1954 дар Маскав чопшуда мебошад, доир ба чунин ибораҳо ва баъзе хусусиятҳои онҳо маълумот додааст.

Ибораҳои исмии изофӣ бо сифати феълӣ дар грамматикаҳои забони тоҷикӣ, дар асарҳои Д.Т.Тоҷиев [8, 38, 39, 45] «Тарзҳои алоқаи муайянкунанда бо муайяншаванда дар забони адабии ҳозираи тоҷик» [9, 72], «Сифати феълӣ дар забони адабии ҳозираи тоҷик» низ мавриди таҳқиқ қарор гирифтааст.

Дар асарҳои номбурда тобишҳои гуногуни маъноии сифатҳои феълӣ ва дар баробари он ибораҳои исмии изофӣ бо ҷузъи тобеи сифати феълӣ шарҳ наёфтаанд ва ин аз имкон берун буд, чунки мақсади асосии муҳаққиқ дар ин кор аз омӯхтани хусусиятҳои морфологӣ ва лексикии сифатҳои феълӣ иборат аст. Азбаски сифати феълӣ дорои ҳам хусусияти сифатию ҳам хусусияти феълист, дар ҷумла, аз як тараф, ба исм тобеъ шуда ояд, аз тарафи дигар, калимаҳои дигарро монанди феъл тобеъ месозад. Аз ин сабаб, Д.Т. Тоҷиев доир ба ибораҳои исмӣ, ки ҷузъи тобеи он сифати феълӣ мебошад, муфассал истода ва махсусан ба сифати феълӣ тобеъ шуда омадани объектҳои бевоситаю бавосита, инчунин хелҳои гуногуни ҳолшарҳкунандаҳоро хеле хуб нишон додааст.

Аксар вақт дар афсонаҳо ибораҳои номбурда, кам ҳам бошад, бо алоқаи ҳамроҳӣ ташкил мегарданд.

Ибораҳои исмӣ, ки ҷузъи тобеашон сифати феълӣ мебошад, ба се гурӯҳ тақсим мешаванд: исм бо сифати феълии замони гузашта, исм бо сифати феълии замони ҳозира ва исм бо сифати феълии замони оянда.

Дар забоншиносии тоҷик ибораҳои исмии изофӣ бо ҷузъи тобеи сифати феълӣ ҳамчун воҳиди мустақили наҳвӣ ҳанӯз ба таври бояду шояд мавриди омӯзиш қарор нагирифтааст. Бо вуҷуди ин, дар фарҳангу луғатҳои гузаштаи форсии тоҷикӣ чунин ибораҳо ба мушоҳида мерасанд. Вале дар ҳеҷ яке аз ин сарчашмаҳо сохтори грамматикии он шарҳу эзоҳ наёфтааст.

Ба мушоҳидаи забоншинос Абдусаттор Мирзоев «дар нахустин грамматикаҳои забони тоҷикӣ (қисми дуюми синтаксис) вобаста ба муродифоти ҷумлаи пайрав истилоҳи «ибораи сифати феълӣ» ва «ибораи масдарӣ»-ро фаровон истифода кардаанд» [6, 75, 70].

Бо назардошти мавқеи корбурди ибораҳои исмии изофӣ бо сифати феълиро дар афсонаҳои халқии тоҷикӣ нишон додан, 10 афсонаро аз китоби «Афсонаҳои халқии тоҷикӣ» мавриди таҳлил қарор додем.

Ҳамчунин, аз китоби «Афсонаҳои халқии тоҷикӣ» 23 ибораҳои исмии изофӣ бо сифати феълӣ пайдо намуда, мавриди пажӯҳиш қарор додем.

Ибораҳои исмӣ бо сифати феълии замони гузашта. Аз рӯйи хусусиятҳои луғавӣ ва наҳвиашон ибораҳои исмии сифати феълӣ бо субъекти ҷумла то ҷое муносибати

замонӣ ҳам доранд. Инро, пеш аз ҳама, аз маънои замонии он феълҳое метавон муайян кард, ки дар ибора ба шакли сифати феълӣ истифода шудаанд. Дар ин замина ҳаминро низ бояд хотиррасон кард, ки ибораҳои исмии сифати феълӣ мисли ибораҳои масдарӣ амалҳои гуногунро ифода намекунанд. Ин навъи ибораҳо амалу кирдорҳои хосси ба объект ва ё субъект нигаронидашударо то ҷое дар замони ба онҳо хос нишон медиҳанд.

Сифатҳои феълии замони гузашта дар гӯйиши афсонаҳои халқии тоҷикӣ хеле серистеъмоланд. Агар сифатҳои феълии замони гузашта ба исм тобеъ гарданд, он гоҳ бо дигар калимаҳо бештар шарҳ ё пурра гардида, ибораҳои тафсилиро ташкил менамоянд ва аз ин ҷиҳат, аз ибораҳое, ки ҷузъи тобеашон сифатҳои феълии замони ҳозира ва оянда мебошад, каме фарқ мекунанд.

Дар бисёр асару мақолаҳо ибораҳои исмие, ки ҷузъи тобеашон сифати феълӣ мебошад, нодуруст ибораҳои сифати феълӣ номида шудаанд. Масалан: Н.Маъсумӣ дар асари хеш [5, 286, 297] дуоҳои хондаистодааш, чизи ба гарав диҳанда ва ғайра; М.Ф.Исматуллоев [3, 40, 42] колхозчиёни ҳосили хуб парвариш кардагӣ, ғубори ба рӯяш нишаста. Ҷузъи тобеи ин ибораҳо муайянкунандаи соҳибӣ дошта бошад, он муайянкунандаи соҳибӣ баъд аз сифати феълӣ меояд ва ба тамоми ибора тобеъ мегардад. Мисол:

1.Ибораҳое, ки ҳолат ва ҳиссиёти дохилии ашёро мефаҳмонанд: Ин тавр бошад, ман ҳам Чинораки баргрехта! [37]. … Аккаяки паррехта, ман ҳам Чинораки баргрехта! [37] – Ой Канаяки бечора, ин тавр бошад, ман ҳам Бузаки шохшикаста! [37]. Аккаяк паррехта, Чинорак баргрехта, ман ҳам бузаки шохшикаста [37].

Ин гуна ибораҳо аз як ҳолат ба ҳолати дигар гузаштани ашёро низ ифода менамоянд. Дар ин маврид ҷузъи тобеъ аксар вақт калимаҳоеро тобеъ мегардонад, ки онҳо сабаб ё натиҷаи ба вуҷуд омадани ҳолатро мефаҳмонанд: – Духтар ҳаққи ҳалоли ман аст, зеро агар ман намешудам қуръаандоз ва аспи парвозкунанда ба духтар фоидае намебахшид [277]; Духтар ҳаққи ман аст, зеро агар ман аспи парвозкунанда намесохтам, табиб ҳеҷ гоҳ ба ин ҷо омада наметавонист [277]. Баъд аз ин ғуломони озодшуда ва гурезагони кӯҳистон дар қасрҳои наву боғҳои шукуфон шоду хуррам зиндагӣ карда гаштаанд [293]. Ба Дилшод духтари асрорангезона дар хонаи ӯ пайдо шуда маъқул шуд [298].

Ин қабил ибораҳо дар асарҳои Ҳ.Карим, Р.Ҷалил низ зиёд ба кор рафтаанд. Ниҳоят мисли шахси аз шароб сархумгашта калавида-калавида ба сари стол омад [Ҳ.Карим. Ҳикояҳо, 62]. Шоҳин бо чашмони аз қаҳр сурхшуда ба вай нигоҳ карда қасди ҳуҷум мекунад [Р.Ҷалил. Одамони ҷовид, 1954 – Кабӯтар, 18]. Малахҳои зада ғалтондаи ин дастиёрҳои одам дар таги по пур буд [Р.Ҷалил.Кабӯтар, 15].

2.Ибораҳое, ки мавқеи ишғолкардаи предмет нисбат ба масоҳат ва доро будан ба чизеро мефаҳмонанд: Одамони дар киштӣ буда гиряву нола бардошта, ибодат кардан гирифтанд [201]. Дар кӯчаҳои шаҳр дар болои аспи зебои шабранг як савори либосҳои қиматбаҳо пӯшида пайдо шуд [156]. Дар майдони назди қаср саворони либосҳои рангоранг пӯшида гирд омада буданд [156]. – Ин ҷавони зебои либосҳои қимат пӯшида кӣ – бошад?]203]. Дар саҳни боғ қӯшҳавзҳо, фаввораҳо ва ҷӯйҳои равон мавҷуд, сар то сар гулҳои рангоранги шукуфта буд [125].

Ин навъи ибораҳо дар ҳикоя ва ёддоштҳои Ҳ.Карим, С.Айнӣ хеле хуб корбаст шудаанд: Аз таги пешонаи васеъ чашмони зиндадилона ва хирадмандонаи ӯ ба ҳамаи одамони дар хона буда нигоҳ карда меистанд [Ҳ.Карим. Ҳикояҳо, саҳ.104]. … ӯ аз ҷойи пинҳоншудааш баромада, оҳиста-оҳиста ба бошишгоҳи муғулон рафт [С.Айнӣ. Куллиёт, ҷ.5, 1963, с.200]. Гӯё вай гап намезанад, балки сангҳои дар дасташ бударо якто-якто чоқ карда ба нишон меғуронад [Ҳ.Карим. Ҳикояҳо, саҳ.39].

3.Ибораҳое, ки ҷойивазнамоии ҳаракати предметро мефаҳмонанд: Эраҷи далер ҳам девҳои бадкирдорро нест кард ва ҳам падарашро аз марг халос намуда, бо падараш ба деҳаи худ боз гашта модарашро бепоён хурсанд кард… [152]. Вале омадани ҷавон бо либосҳои гаронбаҳо дар рӯйи аспи шабранг нишаста диққати ҳамаро ба тарафи худ кашид [156]. Дар низоми афсонаҳои халқии тоҷикӣ барои шарҳи ҳолат, нисбат ва чигунагии муносибат бо ҳодисаҳои дигари зиндагӣ доштаи яке аз предметҳои ҷумла, ё ин ки яке аз аъзоҳои пайрав бисёр истифода бурдани сохти ҷумлаҳои мураккаби тобеъ бо пайрави муайянкунанда характернок аст. Барои шарҳи ҳоли замон ва сабаб низ тарзи мураккаби ифода (ҷумлаҳои мураккаби тобеи замонӣ ва сабаб) бештар дида мешавад.

Дар забони гӯйиши афсонаҳо ин гуна муносибатҳои мазмунӣ ва грамматикӣ бо се роҳ ифода меёбанд: а) ба воситаи баёнияҳои истисноӣ (аъзоҳои истисноии ҷумла); б) ба воситаи ҷумлаҳои мураккаби тобеъ ва в) ба воситаи ибораҳои сифати феълӣ ва масдарӣ. Таносуби истеъмолии ин шаклу тарзҳои ифода қариб баробар аст. Чи қадаре ки зиёд кор фармуда шудани ҷумлаҳои мураккаби тобеъ (хусусан бо пайрави муайянкунанда) ҳамчун як аломати равияи услубии нависанда дар мураккабии сохти синтаксисии тасвир намоён шуда истад, бисёр ба кор бурдани ибораҳои сифати феълӣ ва масдарӣ ҳамон андоза ба содагии сохти синтаксисии забони «афсонаҳо», афзалияти синтаксисии ҷумлаҳои сода ва характери гуфтугӯйии гӯйишии онҳо далолат мекунад.

Дар ин миён дар тарзи ифодаи ибораҳои сифати феълӣ хусусиятҳои хосси забонӣ ва услубии афсонаҳои халқии тоҷикиро ҳам дидан мумкин аст.

1. Ибораҳои исмӣ бо сифати феълӣ дар ифодаи мазмун моҳиятан худи он вазифаро адо мекунад, ки ба зиммаи ҷумлаи мураккаби тобеи пайрави муайянкунандадор гузошта шудааст. Мазмуни эзоҳӣ дар ҷумлаи мураккаб ба шакли ҷумлаи алоҳида ифода меёбад, ки он моҳиятан ба сарҷумла тобеъ аст, онро пайравӣ мекунад ва дар тарзи баён хусусияти тасвирӣ мебахшад [9, 49, 51, 56].

Ин гуна мазмунҳои баёнӣ ва муайянкунанда бо ибораи исмӣ бо сифати феълӣ ҳам ифода меёбанд. Дар ин сурат дар баробари тағйир ёфтани шакли грамматикии ифода характери баёнӣ ва тасвирии он ҳам як андоза дигар мешавад, ки вай, пеш аз ҳама, ба сифати феълӣ ва вазифаҳои грамматикии он дар ҷумла дахл дорад. Чунончи: Чинораки баргрехта, Аккаяки паррехта, бузаки шохшикаста, ҷӯйбори кандагиаш, сайди тирхӯрда, ғуломони озодшуда.

Дар баробари ин, дар тарзи ифодаи ибораи исмӣ бо сифати феълӣ ва муносибати дохилии грамматикӣ ин гуна таркибҳо бо ду хусусияти махсус фарқ карда меистанд.

а) ҷумлае, ки бо тарзи ибораи сифати феълӣ сохта шудааст, бе ашакли сифати феълӣ воқеъ мегардад, яъне сифати феълии лозима зикр намеёбад. Ин гуна ибора дар матни муайян мазмунан пурра шуморида шавад ҳам, шаклан ноқис аст ва ин ноқисӣ дар навбати худ ба мундариҷа хусусияти нисбӣ мебахшад. Дар ин ҳол, сифати феълиро вобаста ба мундариҷаи умумии ҷумла танҳо ба таври мантиқӣ тасаввур кардан мумкин аст. Барои ҳамин ҳам, ин тарзи ифода нисбат ба қоидаи умумии ибораи исмӣ бо сифати феълӣ ҳамчун тарзи ифодаи ғайримуқаррарӣ ба назар меояд. Бо ин хусусиятҳо онро «ибораи исмӣ бо сифати феълии ноқис» номидан мумкин аст: «Подшоҳ ҳайрон шуд, ки ин одам кадом як дӯсташро ба хотир меоварад». Подшоҳ ҳайрон шуд, ки ин одами мурдаистода кадом як дӯсташро ба хотир меоварад [266].

Тарзи ифодаи ноқис бо чунин хусусиятҳои худ аз қоидаи умумии ибораи исмӣ бо сифати феълӣ фарқ мекунад: вай танҳо бо аъзои пайрави бавосита (пуркунандаи бавосита ва ҳоли пешояндор) мураккаб шуда омадани муайянкунанда – сифати феълӣ рӯй медиҳад: дар ҳамин ҳол сифати феълӣ зикр нашуда мемонад; вазифаи грамматикии сифати феълиро дар айни ҳол пуркунанда ё ҳоли таркибии он адо мекунад, аммо ҷиҳати маъноии вай танҳо бо роҳи мантиқан тасаввур карда шудани сифати феълии лозима барқарор мегардад [9, 52]. «Ба Дилшод духтари дар хонаи ӯ пайдошуда маъқул шуд». Ба Дилшод духтари асрорангезона дар хонаи ӯ пайдошуда маъқул шуд [298].

Чунин тарзи ифодаи ибораҳо дар асарҳои С.Айнӣ низ роиҷанд. Чунончи: «Марги бо дӯстон тӯй аст». «Марги бо дӯстон воқеъшаванда тӯй аст» [С.Айнӣ «Марги судхӯр», 1953, с.125].

Дар ҷумлаи «Ба Дилшод духтари дар хонаи ӯ пайдошуда маъқул шуд» ду ибораи сифати феълӣ истифода шудааст, аммо дар ибораи якум «духтари» ноқисӣ дида мешавад, духтар бе сифати феълӣ ифода ёфтааст. Вазифаи сифати феълиро дар ин маврид объекти таркибии ӯ «духтари» адо мекунад, ки вай аз мафҳумҳои махсуси грамматикии сифати феълӣ озод мебошад. Шакли пурраи ибораи мазкур чунин аст: «духтари асрорангезона дар хонаи у пайдошуда».

б) тарзи дигари иборасозӣ, ки низ бо ибораҳои сифати феълӣ алоқаманд аст, ба тариқи инверсия вобаста ба тағйироти вазифа ва мавқеи грамматикии сифати феълӣ воқеъ мегардад. Хусусияти ин тарзи иборасозӣ чунин аст: муайяншавандаи аслӣ (исм), ки бо муайянкунанда (сифати феълӣ) алоқаманд аст, зикр нашуда мемонад; сифати феълӣ ва ё ҳиссаи номии он (аз феълҳои мураккаби номӣ) ба ҷою вазифаи муайяншавандаи (исмӣ) номазкур гузашта ба воситаи бандаки изофӣ бо пуркунандаи

бавосита ва ё ҳоли пешояндор муносибат пайдо мекунад: аъзоҳои пайрави таркибии феълӣ ҷойи худро дигар накарда, зоҳиран вазифаи муайянкунандагиро адо мекунанд ва ҳамеша бо сифати феълии ба шакли исм ва ба вазифаи муайяншаванда омада, як таркиби синтаксисиро ташкил медиҳанд. Аз ин ҷиҳат, чунин тарзи ифода ҳам монанди ибораи ноқиси дар боло баёншуда, ҳамчун натиҷаи тағйироти грамматикӣ ва инверсия ба назар тарзи ифодаи ғайримуқаррарӣ менамояд. Чунончи: Баъд аз ин ғуломони озодшуда ва ояндагони аз тарафи кӯҳистон дар қасрҳои наву боғҳои шукуфон шоду хуррам зиндагӣ карда гаштанд [293].

Дар ин ҷумла «ояндагони аз тарафи кӯҳистон» натиҷаи номазкур монанди муайяншавандаи лозима (одамон, касон), ба ҷойи он гузаштани сифати феълӣ (ояндагон) ва дар ҳамон ҳол бо таркиби ҳолии «аз тарафи кӯҳистон» ба воситаи бандаки изофӣ робита пайдо кардани вай мебошад, ки шакли пурраи ин тарзи ифода чунин аст: Одамони аз тарафи кӯҳистон оянда дар қасрҳои наву боғҳои шукуфон шоду хуррам зиндагӣ карда гаштанд».

Ҳамин тариқ, тарзҳои ноқиси ибораҳои сифати феълӣ ҳамчун аъзоҳои таркибии ҷумла ба ҳисоб гирифта мешаванд. Дар забони ҳозираи адабӣ ин гуна тарзҳои ифода ҳанӯз умумият наёфтаанд ва аз ин рӯ, дар ҳеҷ кадом кори илмии оид ба синтаксиси забони тоҷикӣ қайд нашудаанд. Онҳо ҳамчун як намуди махсуси тарзи ифода зарурият ба қоидаҳои махсусе доранд. Аз ин ҷиҳат ба воситаи забони гӯйиши афсонаҳо инкишоф ва интишор ёфтани он имконпазир ва ҷолиби диққат аст.

4.Ибораҳое, ки вазъияти предметро мефаҳмонанд, баъд аз таъсири ягон амал ё ҳодиса ҳосил шудааст: Музаффар либосҳои дарида пушида, дар сараш шикамбаи гӯсфандро чаппа карда кашида буд [202].

Ин гурӯҳи ибораҳо ҳам бештар бо эзоҳдиҳанда меоянд, ки ба ин вазифа исм ва таркибҳои зарфӣ омада метавонанд: … як гурӯҳро лашкари душман, гурӯҳи дигарро лашкари муҳофизаткунанда эълон намуд [146].

Дар афсонаҳои халқии тоҷикӣ ибораҳое ба мушоҳида расиданд, ки ҳам хусусияти сифатӣ доранд ва ҳам сифати феълӣ: Бародараш аз ҳодисаи шуда бехабар бошад ҳам, аз нигоҳи аввалини ӯ фаҳмиданд, ки дар қаср ягон духтари дигаре ҳаст [314]. Мулло, бо дидани ин ҳодисаи ногаҳонӣ, ки ҳамаи орзуҳои ӯро барбод дода буд, қариб аз худ рафтааст [432]. Соле дар ин гуна маросими вазиртаъйинкунӣ вазири собиқ ки дасти росташ бурида шуда буд, … [460].

5. Ибораҳое, ки муносибат ва хусусияти шахс ё ашёро ба ягон чизе мефаҳмонанд. Ин қабил ибораҳо бештар эзоҳдиҳанда мегиранд:

Подшоҳ бошад, саросемавор барои духтари ба камол расида домод ҷустуҷӯ мекард [248]. Мурғи тирхӯрда парида рафта, ба рӯйи карбоси кампир афтод, торҳои он канда шуданд, карбос хунолуд гардид [274]. Ногоҳ аз таги гови тилло даричае кушода шуда, аз даруни он як духтари шаҳлочашми рангпарида берун омад [298]. Оби сарди чашма, оташи ҷигари сӯхтаи ӯро ҳаловатбахшона хомӯш мекард [323]. Баъд Лаку Пак маслиҳат карданд, бе равған самбӯса намешавад, беҳтараш нони гарми пухта баранд [334].

6. Ибораҳое, ки пайдоиши ашёро нишон медиҳанд. Дар афсонаҳои халқии тоҷикӣ аксар вақт бо ин тобиши маъно сифатҳои феълӣ баъзан монандӣ /сифати нисбӣ/ аз кадом ашё пайдо шудани предметро мефаҳмонанд. Мисол: Аз воқеа чӯбтарош хабардор шуда, аспи чӯбини парвозкунанда месозаду ҳар сеи онҳо савор шуда, дар як муддати кӯтоҳ ба Миср рафта мерасанд [276]. - Ман дар хона танҳо мемондам, - гуфт Нигина, - аз ин сабаб падарам қарор дод, ки дар даруни гови аз тилло сохтааш маро ҳам ба бошандагони қаср фурӯшад [298]. Дар байни хокистар аз гов фақат як пораи гудохташуда боқӣ монд [301]. Дар биёбони хушк боғҳо рӯйиданд, иморатҳои хушрӯй пайдо шуда, як шаҳри зебо ба вуҷуд омад [254].

Ибораҳои исмӣ бо сифати феълии замони ҳозира ва оянда. Ибораҳои исмӣ бо сифати феълии замони ҳозира нисбат ба ибораҳо бо замони оянда дар забони гӯйиши афсонаҳо серистеъмол аст. Калимаҳои асосии ин гуна ибораҳо исмҳои шахс, ки ҳаракату амал ба он вобаста аст, инчунин исмҳои маънӣ ва конкрет мебошанд.

Ибораҳои аз исму сифати феълии замони ҳозира ташкилёфта вобаста ба ҳар ду ҷузъ дар афсонаҳо чунин маъноҳоро ифода мекунанд:

а) ҳолати шахс ва ашё: олиҳаи васл ин ду дилдодаи ранҷу азобкашидаро ба оғӯши фораму дилнавози худ гирифта истода … [242]. Подшоҳ дар байни мардум истода, ҳамаи ин гапҳоро гӯш мекард [267]. Ин сайди тирхӯрда писари қозӣ аст [382]. Дар ин ҷо ӯ худро ба шакли хизматгор дароварда, канизи Зуҳро шуд [241].

б) хусусияту характери шахс, ашё ва ҳодиса: Охир ҷони падару модар аз ин хел андармонии дилгиркунанда ба лаб омада… [270]. Вай дар бораи гови тилло ва дар оташ сузонида шудани он, дар бораи чӣ хел доруи намоёнкунандаро хӯрда, дар пеши хирмани ҳезум аз даруни гов баромада ба каноре рафта, дар ҳаққи он гиря карда истоданаш … [362].

в) ҳаракати предмет: Дар ин ибораҳо дар байни ҷузъҳои тобеъкунанда бештар ҳоли макон меояд. Агар ибораҳои мазкур тарзи пассивро фаҳмонанд, калимаи асосӣ аз исмҳои макон ташкил мегарданд ва дар байни ҷузъҳо ҳоли макон аксар зикр намеёбад. Мисол: Зарина тоқат накарда, ба яке аз аспҳои дар наздикӣ истода ҷаҳида, гирди корвонро як давр зада … [213]. Духтарон дар рӯйи айвони болохонаи қаср истода, … [202].

Дар афсонаҳои халқии тоҷикӣ ибораҳои қолиби исму сифати феълии замони оянда аҳён-аҳён ба назар мерасад, мисол: Ман пешомади одамонро таъйин карда истодаам, ҳар чизе, ки дар рӯйи сангчаҳои сафед менависам, … [245] – гуфт подшоҳ аз паҳлавони омадаистода хабардор шуда [250]. Онҳо як мардаки бачафурӯхтаистодаро дида, бачаро ба сад тилло харида ба дарбори подшоҳ … [257].

Маводи гирдовардаамон нишон медиҳад, ки ибораҳои исмии бо сифати феълии замони оянда нисбат ба ибораҳои исмии бо сифати феълии замони ҳозира ва гузашта дар афсонаҳо хеле камистеъмол мебошанд.

Ба ғайр аз ин, ибораҳои исмии бо сифати феълии замони оянда бештар дар шакли сода ифода меёбанд, ки аз ин ҷиҳат ҳам аз ду гурӯҳи ибораҳои исмие, ки ҷузъи тобеашон сифати феълии замони гузашта ва ҳозира мебошад, фарқ мекунанд.

Мо ба мақсади муқоиса якчанд асарҳои адибони гузаштаву муосири тоҷикро аз назар гузаронидем: Чун қазои набишта омад пеш [60]. Он мехоҳам, ки заҳмати дигарбора надиҳӣ [61]. Шабе дар хидмати падар, раҳматуллоҳи алайҳи, нишаста, ва ҳама шаб дида бар ҳам набаста ва мусҳафи азиз дар канор гирифта ва тоифае гирди мо хуфта [72]. Саъдии Шерозӣ. Гулистон. Дониш-1988.

Офтоби бақиёмомада, ҳаворо дамгиртар месохт [11]. Симаки истода, пайваста дум меликонад [78]. (Абдулҳамид Самад. Парончакҳо. Душанбе. 1983).

Истифодаи ибораи сифати феълӣ дар осори нависандагони гузаштаву муосири тоҷик аҳамияти хосси услубӣ, баёнгарӣ, таъсири судманди забони зинда ба забони китобист. Дар ин замина на фақат мавқеи истифодаи ибораи сифати феълӣ, балки муродифи ҷумлаи пайрави муайянкунанда будани он низ аҳамият пайдо мекунад. Аз мушоҳидаҳо ва қиёсу муқобила метавон ба хулосае омад, ки тарзи ибораи сифати феълӣ дар сабки нигориши адибони гузаштаву муосири тоҷик, ки бештар ба забони гуфтугӯйӣ такя доштаанд, афзалият доштааст.

Тезутундии забон ва услуби ҳаҷвии гӯйиши афсона аз устодона кор фармуда шудани киноя, истеҳзо, тамасхур, тасвири аҷоибу ғароиб, муболиға ва ташбеҳҳои ҳаҷвӣ мебошад.

Чигунагии таркиби луғавии афсонаҳо ба мавзӯъ, предмети сухан ва характери онҳо вобаста аст.

Дар бобати вижагиҳои наҳвии афсонаҳои халқии тоҷикӣ бошад, ҳам ягонагӣ дар системаи забонӣ ва ҳам хусусиятҳои ба забони афсонаҳо махсус бударо мебинем. Хислати асосии тарзи баёни афсонаҳо ба таври қатъӣ риоя карда шудани содагӣ ва равонии синтаксисӣ мебошад.

Ҳамин тавр, таҳлили хусусиятҳои забонӣ ва услубии афсонаҳои халқии тоҷикӣ, аз як тараф, ягонагии системаи забонии афсонаҳоро муайян кунанд, аз тарафи дигар, равияи махсуси тарзи гӯйиши пешгирифтаи халқро муқаррар менамоянд.

Хусусиятҳои махсуси забони афсонаҳо вобаста ба маҷмӯи идеяҳои онҳо, шароит, характери одамон ва ҳодисаҳо, вобаста ба мақсадҳои бадеии нависанда фаҳмида ва шарҳ дода мешаванд. Аз ин ҷиҳат, афсонаҳои халқии тоҷикӣ як манбаи ғании инъикоскунандаи вазъият ва ҷараёни тараққиёти забони миллии адабии тоҷикӣ мебошад.

А Д А Б И Ё Т

1. Абдураҳимов С. Ибораҳои исмии изофӣ / С. Абдураҳимов // Масъалаҳои забоншиносии тоҷик. - Душанбе, 1967. - 128-146 с.
2. Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик. Ибора ва синтаксиси ҷумлаи сода (С. Абдураҳимов, М. Акрамов, А. Мирзоев, Ф. Зикриёев, М. Исматуллоев, Б. Камолиддинов, С. Раҳматова, Ш. Рустамов, Р. Ғафоров). - Душанбе: Дониш,1986. – Ҷ.2. - 372 с.

3. Исматуллоев М. Ф. Пуркунандаи бевосита дар забони адабии ҳозираи тоҷик / М. Ф. Исматуллоев. - Сталинобод, 1961. – С. 40-42.
4. Қосимова М. Н. Доир ба ибора дар забони тоҷикӣ. Маҷмӯаи мақолаҳои илмию методӣ оид ба таълими забон ва адабиёти тоҷик / М. Н. Қосимова. - Душанбе, 1973. – С. 72-79.
5. Маъсумӣ Н. Очеркҳо оид ба инкишофи забони адабии тоҷик / Н. Маъсумӣ. - Сталинобод, 1959. - 293 с.
6. Мирзоев А. Масъалаҳои ибора дар забони тоҷикӣ / А. Мирзоев. - Душанбе: Деваштич, 2002. - 308 с.
7. Расторгуева В.С. Очерки по таджикской диалектологии. Выпуск третий. Ленинабадско-Канибадамская группа северных таджикских говоров / В.С. Расторгуева. - М.: АН СССР, 1956. - 191 с.
8. Таджиев Д.Т. Об определительных словосочетаний типа «Аҳмада китобаш», «гапа камаш». Уч. зап. / Д.Т. Таджиев // ТГУ, Серия гуманитарных наук. - Сталинобод, 1954. – Т. 2. 195 - 199 с.
9. Таджиев Д.Т. Способы связи определения с определяемым в современном таджикском литературном языке / Д.Т.Таджиев. - Сталинабад, 1955. - 72 с.

НОМИНАТИВНЫЕ ИЗАФЕТНЫЕ СЛОВОСОЧЕТАНИЯ С ПРИЧАСТИЕМ В ТАДЖИКСКИХ НАРОДНЫХ СКАЗКАХ

В данной статье был рассмотрен один из наиболее употребительных типов словосочетаний в произведениях устного народного творчества. Было выявлено и определено структурное оформление таких словосочетаний, выявлено стилистическое многообразие сказок на материале языка самих сказочников и главных героев их произведений.

Особое место в статье занимает причастие как главный компонент номинативных изафетных словосочетаний.

Ключевые слова: словосочетание, предложение, номинативные изафетные словосочетания, причастие.

THE NOMINATIVE EXTRA PHRASES WITH , PRESENT PARTICIPLE AND PAST PARTICIPLE IN TAJIK FOLK TALES

In this article was considers one of the most commonly used in the folklore type phrases. It was defined structured such word combinatifound and found stylistic diversity stories on the material of language itself storyteller and the main characters from the works. Special place in the article devoted to thepresent participle and past participle, as the main component of the nominative extra phrases.

Key words: phrases, sentence, nominative extra phrases, present participle, past participle.

Сведения об авторе: ***С.А. Кодирова*** - соискатель Таджикского национального университета.
Телефон: **(+992) 900-92-02-43**

ФОРМАЛЬНО-СТРУКТУРНЫЙ АНАЛИЗ ТЕРМИНОПОЛЯ «УСТРОЙСТВА ЛЕГКОВОГО АВТОМОБИЛЯ И ЕГО ГЛАВНЫЕ ПАРАМЕТРЫ»

И.Б. Фатхуллоев
Курган-Тюбинский государственный университет им. Носира Хусрава

Присутствие в термине языкового субстрата дает возможность применимости полного набора языковедческих методов для исследования его формальной структуры, от морфемного и до синтаксического уровня (в рамках свободных и устойчивых словосочетаний). Исследование формальной структуры термина говорит об обладании термином-словом обычной фонетической и морфемной словообразовательной структурой корневого, производного либо сложного слова. Термин-словосочетание же ориентируется на синтаксические нормы того или иного естественного языка.

Именно терминологический признак морфем, которые образуют термины, это, по сути, лишь то, что доля данных морфем играет роль терминоэлементов, отражая понятия и разного рода признаки понятий указанной сферы знаний и (или) деятельности. Помимо этого, в области ЯСЦ (языков для специальных целей) получают самую большую частотность и продуктивность определенные способы словообразования.

Будучи средством обозначения и, во множестве случаев, выражая научные понятия, термины формируются осознанно. Данная формальная структура влияет на содержательную структуру, на ее точность, соответствие отдельного термина и термина в качестве элемента терминосистемы.

В целях исследования структуры терминов нужно учитывать понятие терминоэлемента. Термин содержит один или нескольких терминоэлементов, соотносящихся с понятием конкретной терминосистемы базовой либо смежноотраслевой.

Идеальной можно считать структуру, в которой отношения между терминоэлементами однозначно отображают межпонятийные логические связи. Например, идеальная структура имеется у терминов *сернистая кислота* (тип родовой связи), *читательский каталог* (тип связи предмета с его функцией), *обессахаривание паром* (тип связи действия с инструментом). Оптимальная структура – это структура, которая имеется у термина в реальной терминосистеме в случае минимально допустимого состава ее терминоэлементов для данной терминосистемы, а связи между терминоэлементами, так же, как с идеальной структурой, обладают однозначным выражением межпонятийной связи.

В каждой сфере терминолексики в аспекте формы, в первую очередь, возможно вычленить две главные группы терминов: слова (являющиеся однословными, монолексемными единицами) и словосочетания (являющиеся многословными, полилексемными единицами). Важно заметить, что количество многословных терминов в значительном числе европейских языков составляет 60-80% от общего количества терминов [2, 8-9].

Нестандартные средства терминопроизводства – это *лексикализованные словосочетания* [5, 54], являющиеся лексическими единицами, чья цельнооформленность выражена исключительно в общности значения, цельности такого важного явления, как синтаксическаяя функция в границах предложения (в качестве единственной части речи) и общее главное *ударение, к примеру, место пребывания - местопребывание*), *сложносокрашенными* словами, имеющими больше одного сокращенного элемента, как, *МГД-генератор.* В русском языке данный способ развивался под воздействием английского языка, его атрибутивных комплексов и основанных на них аналогичных лексических единиц.

Один из специфических способов, который содержит современная система словообразования – это *телескопия,* создание так называемых телескопических слов. Данные слова формируются способом "вдвигания" одного слова в другое, результатом чего становится слово, составленное так, что его начало – это первое слово, а конец – последнее, к примеру, *реанимобиль:* реанимация + автомобиль; *магнитола:* магнитофон + радиола. На данный момент стремительно увеличивается число многоэлементных лексических единиц, сформированных с помощью "нанизывания" одних элементов на другие, к примеру, *автозапчасти.* Данные так называемые *цепочечные формирования* нужны для того, чтобы обозначать сложные объекты в сфере современного знания.

Нехватка традиционных лексических средств для того, чтобы обозначить объекты современного знания приводит к применению также других типов знаков, которые известны семиотике (знаки-символы, сочетания слов с буквами и цифрами, знаки-модели: чертежи, схемы, топографические значки).

Формально-структурное анализирование терминов раскрывает глубже, чем семантическое, подчиненность терминов тому естественному (этническому) языку, в границах которого образовывается и работает определенный язык для специальных целей.

Анализ англоязычной терминолексики "Устройство легкового автомобиля и его главные параметры" демонстрирует такую пропорцию монолексемных единиц по отношению к полилексемным: 29 лексем и 119 словосочетаний, т.е. 19,59% и 80,41% согласно общему числу исследуемых лексических единиц (148).

Таджикская автомобильная терминосистема дает следующее соотношение: 45 лексем и 103 словосочетания, что в итоге 30,4% и 69,6% согласно общему числу исследуемых лексических единиц (148).

Русская автомобильная терминосистемая включает 49 лексем, 98 словосочетаний и 1 аббревиатуру, что дает 33,1%, 66,23% и 0,67% согласно общему числу лексических единиц (148). Аббревиатура является заимствованной из английского языка - DOHC.

Состав однословных терминов является довольно разнородным, но в нем выделяются базовые структурные типы: простые, аффиксальные и сложные термины.

Простыми (иначе – корневыми) терминамы являются однословные термины, чья основа и корень одинаковы. Аффиксальными (аффиксными) терминами считаются однословные термины, чья основа включает корень и аффиксы. Сложными терминами являются термины, содержащие в своем составе не меньше, чем две корневые морфемы.

Монолексемные простые единицы в терминополе английского языка включают 16 лексем (55,17% согласно общему числу монолексемных единиц):*power, sprina, tyre, stroke, piston, turbine, valve, wheel, cylinder, torque, bonnet, body, clutch, horn, strut,*

*automobile.*Термин *automobile* был полностью взят из французского языка, таким образом, по нашему мнению, его следует причислить к числу простых однословных терминов.

Таджикская терминолексика содержит 16 лексем, являющихся простыми словами (35,56% от общего числа монолексемных единиц):*қувва, фонар, лостик, замон, пистун, фишор, шайр, чарх, тасма, бонг, холат, бадан, килоч, поя, тир, фишанг.*

Русский материал содержит 28 простых монолексемных единиц (57,14% согласно общему количеству однословных терминов): *рессора, шина, форсунка, такт, поршень, мост, шатун, турбина, клапан, колесо, цилиндр, капот, трансмиссия, бампер, домкрат, салон, спидометр, крыло, кузов, педаль, лонжерон, люк, торсион, дверь, молдинг, спойлер, рейлинг, иммобилайзер.*

Английское терминополе "Устройство легкового автомобиля и его главные параметры" включает 9 аффиксных слов, что дает нам 31,03%: *viscosity, ignition, transmission, demister, damper, carburettor, supercharger, spoiler, immobilizer.*5 единиц имеют суффиксами: viscosity, ignition, damper, carburettor, spoiler, 4 - и приставку и суффикс - transmission, supercharger, immobilizer, demister.

Таджикское терминополе содержит 19 слов данного структурного типа *(42,22%): часпак, ғалтак, чарогак, ғупчак, тирча, тугмача, сўзишворї, ростгар, танзимгар, тасбитгар, навсонгар, афрузгар, мирогар, устувона, гардона, меҳвар, гардиш, кубиш,бадана.* В таджикской терминологии в структуре аффиксных слов существуют разные суффиксы: -ак, -ча, ворї, -гар, -вар, -она, -иш.

Русское терминополе содержит 14 аффиксных слов (28,58%): *мощность, вязкость, жесткость, зажигание, маховик, впрыск, подрамник, подвеска, сцепление, амортизатор, карбюратор, брызговик, стойка, вариатор.* Структура аффиксных слов содержат как суффиксы (-ость, -ние, -ов + -ик, - ник, -ка, -атор), так и приставки (за-, в-, под-, с-).

В ходе анализа английской терминолексики мы установили наличие сложных 4 слов (13,8%):*speedometer, windscreen, tachometer, odometer.*

Анализ таджикской терминолексики выявил наличие 10 сложных слов (22,22%): *забткунанда, сардкунанда, суръатсанҷ, дуршумор, оинагармкун, оинабардор, оинатозакунак, кашишдиханда, офтобгардон, садопаскунак.*

Анализ русской терминолексики показал присутствие 7 сложных слов (14,28%): *одометр, стеклоочиститель, автомагнитола, стоп- сигнал, тахометр, вискомуфта, климат-контроль.*

Несмотря на параллельное формирование автомобильной терминологии в английском и русском языках, на данный момент можно утверждать о частичной размытости языковых границ в этой сфере. Данный факт подтвержден проникновением английских терминов в русский и таджикский языки.

Таджикская терминосистема сформировалась позже английской и русской. Большая часть терминов представляет собой кальки и заимствования – частично из английского языка, большей частью из русского, как языка посредника.

Л И Т Е Р А Т У Р А

1. Винокур Г.О. О некоторых явлениях словообразования в русской технической терминологии / Г.О. Винокур // Тр. Моск. Ин-та истории, философии и литературы. Филол. ф-т. Сб. статей по языковедению. - М., 1939. - Т. V. - С. 3-54.
2. Гринев С.В. Введение в терминографию (- 2-е изд. перераб. и доп.) / С.В. Гринев. - М.: МПУ, 1995. - 161 с.
3. Канделаки Т.Л. Основные группировки терминологических единиц упорядоченных терминологий / Т.Л. Канделаки // Вопросы языкознания. - М.: Изд-во АН СССР, 1987. - № 6. - С. 84-89.
4. Коновалова Е.Д. Сопоставительный анализ термина и обиходного слова с применением контекстологического анализа (на материале английской металлургической терминологии) / Е.Д. Коновалова // Актуальные вопросы лексикологии. - Новосибирск: Изд-во Новосиб. гос. ун-та, 1971. - С. 34-36.
5. Лейчик В. Терминоведение: предмет, методы, структура / В. Лейчик, Л. Бесекирска. - Белосток, 1998. - 184 с.
6. Akhmanova O. Terminology: Theory and method / O. Akhmanova, E. Agapova. - M.: MSU, 1974. - 205 p.

ФОРМАЛЬНО-СТРУКТУРНЫЙ АНАЛИЗ ТЕРМИНОПОЛЯ «УСТРОЙСТВА ЛЕГКОВОГО АВТОМОБИЛЯ И ЕГО ГЛАВНЫЕ ПАРАМЕТРЫ»

В данной статье автор рассматривает формально-структурный анализ терминополя устройства легкового автомобиля и его параметры. Английское, таджикское и русское терминополя содержат простые, аффиксные и сложные слова. Отмечаются двухсловные, трехсловные, четырехсловные, пятисловные (в английском и таджикском терминополях) и даже шестисловные (в таджикской терминолексике) сочетания.

Ключевые слова: анализ, структура, термин, терминология, английский, русский, таджикский языки, автомобиль, понятие, состав, средства.

FORMALLY-STRUCTURED ANALYSIS TERMINOPOLYA "DEVICE of the PASSENGER CAR And HIS(ITS) MAIN PARAMETERS"

In this article the author examines the formal and structural analysis device terminopolya car and its parameters. English, Tajik and Russian terminopolya contain simple affiksnye and compound words. There have been two-word, trehslovnye, chetyrehslovnye, pyatislovnye (in English and Tajik terminopolyah) shestislovnye and even (in the Tajik terminoleksike) combination.

Key words: analysis, structure, term, terminology, english, russian, tadzhik languages, car, notion, composition, facility.

Сведения об авторе: ***И.Б. Фатхуллоев*** - преподаватель кафедры теории и методики преподавания иностранных языков Курган-Тюбинского государственного университета им. Носира Хусрава.
Телефон: **(+992) 938-01-80-08**

БАРХЕ АЗ ВИЖАГИҲОИ ОВОИИ КИТОБИ «БАХШЕ АЗ ТАФСИРИ КУҲАН»

А. Ҷобиров
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Забонҳо ҳамеша дар ҳоли таҳаввул ва дигаргунӣ ҳастанд. Ҳамаи забонҳо вобаста ба инкишофи ҷамъият ва дигаргуниҳое, ки дар ҷамъият рӯй медиҳад, таҳаввул ва тағйир меёбанд. Имрӯз дар дунё ҳеҷ забонеро наметавон пайдо кард, ки таҳаввулро аз сар нагузаронида бошад, яъне «ҳар забоне дар ҳар замон дар ҳоли таҳаввул аст» [12, 76]. Забони форсии тоҷикӣ чун ҳамаи забонҳо аз ин қоида истисно нест. Забонҳои эронӣ дар таърихи дуру дарози худ чунон дучори таҳаввулот гардидаанд, ки шояд ҳеҷ забоне аз забонҳои ҳиндуаврупоӣ чунин таҳаввул накарда бошад. Муҳимтарин таҳаввулот дар таърихи забони форсӣ дар байни забони форсии бостон ва форсии миёна рӯй додааст, яъне системаи дастурии забони форсӣ комилан тағйир ёфт. Таҳаввулоти забонӣ дар зери таъсири чанд омиле рӯй медиҳад, ки яке аз он гӯқишҳои мухталифи ҳамон забон ва дигаре дар зери таъсири забонҳои бегона ба амал меояд. Инчунин, таҳаввули табиии забон низ вуҷуд дорад. Забони форсӣ дар натиҷаи чунин таъсир ба тағйироту дигаргуниҳо дучор шуд. Яке аз анвои таҳаввул, ки забони форсӣ дар се давра – форсии бостон, миёна ва нав онро гузаронидааст, таҳаввулоти овоӣ маҳсуб мешавад. Таҳаввулоти овоӣ бештар бо дигаргун шудани овоҳо, баъзан аз байн рафтани овоҳо ва пайдо шудани овоҳои нав ба амал меояд. Дар раванди ин таҳаввулот баъзе аз овозҳои забони форсӣ аз байн рафта, овозҳои дигаре ҷойи онҳоро гирифтаанд.

Ҳодисаи бадалшавии овозҳо дар забони форсии нав низ ҷой доштааст. Аксари муҳаққиқони таърихи забони форсӣ ҷонибдори онанд, ки раванди табдилёбии ҳамсадоҳо дар давраи охири форсии бостон шуруъ шуда, дар ибтидои давраи форсии миёна ба анҷом расидааст. Дар марҳилаи аввали инкишофи забони форсии дарӣ зуҳури ин ҳодисаро метавон мушоҳида кард. Дар осори ин давра бархе аз калимаҳо ба суратҳои гуногуне омада, шакли собит ва ягонае надоранд. Дар миёни осори ин давра ҳодисаи бадалшавии ҳамсадоҳо бештар дар тарҷума ва тафсирҳои куҳани форсии Қуръон дарҷ гардидааст. Баррасии тағйироти овоӣ дар мутуни куҳани тафсирӣ аз ду дидгоҳ дорои аҳамият аст, яке аз назари замонӣ ва дигаре маконӣ, яъне метавон маълум кард, ки ин таҳаввулоти овоӣ дар кадом замоне дар ин тафсирҳо ва дар кадоме аз минтақаи забони форсӣ истифода гардидааст. Чун

бештари мутарҷимону муфассирони тарҷумаву тафсирҳои кӯҳани Қуръон маълум нестанд ва илова бар ин, замони муайяни таълифашон мушаххас нест.

Яке аз чунин тафсирҳои кӯҳани форсӣ китоби «Бахше аз тафсири куҳан» ба ҳисоб меравад, ки то имрӯз ба аҳли таҳқиқ на муаллифаш ошкор гардидаасту на замони дақиқи таълифи он. Ин китоби пураразиш шомили сураи Бақара буда, аз ояи 78 то 274-ро фаро мегирад ва чанде аз ояҳои он аз байн рафтааст. Китоби мазкур соли 1371-и ҳ. ш. аз ҷониби Муҳаммади Равшан дар Теҳрон чоп шудааст. Дар оғози китоб ёддоште аз Муҷтабо Минуӣ оварда шудааст, ки ин китобро мутаалиқ ба қабл аз соли 400 ҳ. медонад [1, 7]. Дар ин тафсир баъзе аз вижагиҳои забоние ба назар мерасад, ки асарро аз дигар тарҷумаву тафсирҳои кӯҳани форсӣ мутафовит месозад. Аз ҷумлаи чунин вижагиҳо ҳодисаи бадалшавии ҳамсадои (фонема) b ба f-ро метавон зикр намуд.

Ҳамсадои лабии ҷарангдори β тадриҷан ба ҳамсадоҳои v ва f бадал мешавад, ки дар марҳилаи аввали забони порсии дарӣ ин ҳамсадоҳо ҳоло дар системаи фонетикии забон мавҷуд буд. Ин овоз муродифи ҳаммонанди худро дар хатти арабӣ надошт, аз ин рӯ, ин ҳолат гузаштагони моро водор мекунад, ки барои ишораи ин овоз дар асоси графемаи ف бо иловаи се нуқта аз боло ڤ графемаи махсуси ифодакунандаи ин овозро бисозанд. Ғайр аз ин, барои фарқ кардани вазифаҳои ин графема ба он номи махсус, яъне фои аҷамӣ гузоштаанд. Дар хусуси фои аҷамӣ иттилоеро метавон аз китобҳои ба илми арӯзу қофия бахшидашудаи донишмандони форсу тоҷик пайдо кард.

Насируддини Тӯсӣ дар китоби «Меъёр-ул-ашъор» зимни зикри ҳарфҳои хосси забони арабӣ ва форсӣ аз фои аҷамӣ ёдоварӣ мекунад: “Ва дар забони порсии дарӣ аз ҷумлаи ҳуруфи бистуҳаштгонаи мусаммат ҳашт ҳарф соқит бошад ва он: “со” ва “ҳо” ва “сод” ва “зод” ва “то” ва “зо” ва “айн” ва “қоф” аст. Ва панҷ ҳарфи мусаммати дигар дар ин луғат зиёдат шавад ва он: “по” ва “ҷим” ва “жо” “ва” “фо” ва “гоф” аст” [10, 20]. Пас метавон чунин натиҷагирӣ кард, ки ин овоз то замони Насируддини Тӯсӣ, яъне то асри XIII дар забони форсӣ вуҷуд доштааст ва баъд аз ин дигар дар ҳеҷ кадоме осори марбут ба илми арӯз наметавон чунин маълумотро дар хусуси фои аҷамӣ пайдо кард.

Роҷеъ ба фо-и аҷамӣ муҳаққиқони таърихи забони форсӣ дар пажӯҳишҳои худ ишораву қайдҳое кардаанд. Аз муҳаққиқони тоҷик забоншинос М. Н. Қосимова дар ин маврид баъзе андешаҳои худро баён намуда, чунин мегӯяд: “...дар забони тоҷикӣ дар ин асрҳо (асрҳои IX-X Ҷ. А) ҳамсадои лабии ҷарангдори β вуҷуд дошт, ки бо ҳарфи фо сабт мешуд ва онро фои аҷамӣ меномиданд” [7, 54]. Муҳаққиқи эронӣ Муҳсин Абулқосимӣ бошад ин сомитро хосси бархе аз гӯйишҳои забони форсӣ дониста ва мегӯяд: “Дар дигар гӯйишҳои форсии дарӣ ба ҷойи фо-и аҷамӣ, ки v аст, b ё f меомадааст ” [9, 217].

Доир ба таҳаввулоти овоии забони форсии дарӣ донишманди шаҳири эронӣ Маликушшуаро Баҳор андешаронӣ намуда, фикрҳои ҷолибе дар мавриди фо-и аҷамӣ зикр мекунад. Ӯ ин ҳамсадоро “вови махсусе” номидааст: “Вови махсусе аст, ки имрӯз дар забони мо дигар вуҷуд надорад ва луғоте, ки вови мазкур дар он будааст, гоҳе он вов ба фо ва гоҳе ба по ва гоҳе ба бо ва гоҳе ба вови оддӣ бадал гардидааст. Дар забони паҳлавӣ ҳарфи мазкур ба шакли “پ” навишта мешуд ва шакли хосе надоштааст...” [8, 220] Ин гуфтаи Баҳор ба воқеият хеле наздик аст, чун мегӯяд дар забони паҳлавӣ дар шакли “п” мавҷуд буд. Агар ба асли пешоянди “бо”, ки дар шакли “фо” низ корбурд доштааст, назар андозем, маълум мегардад, ки дар забони форсии бостон дар шакли upāka ва дар форсии миёна дар шаклҳои apāk abāg будааст. Ин ҷо метавон изофа намуд, ки ин ҳамсадо дар ин асрҳо овози наздик ба f-ро ифода мекард, на «вови махсусеро». Агар овози наздик ба вовро ифода мекард, ниёгони мо ба он фо-и аҷамӣ (ڤ) ном намегузоштанду графемае сохта ба он вови

аҷамӣ ном мекарданд. Муҳаққиқи дигари эронӣ Парвиз Нотили Хонларӣ дар хусуси фо-и аҷамӣ баррасӣ намуда, аз қавли Ҳамзаи Исфаҳонӣ чунин меоварад: “...ки онро низ Ҳамзаи Исфаҳонӣ ҳарфи миёни “бо” ва “фо” хондааст...” [12, 46].

Ин ҳамсадо дар осори асрҳои X-XI дар шаклу намудҳои гуногун истифода гардидааст. Аз ҳама бештар, дар тарҷума ва тафсирҳои форсии Қуръон корбурди зиёд дорад. Дар баъзе аз ин осор ҳамсадои b ба f бадал ёфтааст ва дар бархе дигар ба v. Дар китоби «Бахше аз тафсири куҳан» ва «Тарҷумаи Қуръони музейи Порс» бадалшавии ҳамсадои b ба f бештар ба назар мерасад. Ин табдилшавӣ мавридҳои хосси худро дорад, яъне ҳар ҷо b ба f табдил намешавад, фақат дар чанд калима иваз шудааст, ки ба такрор омадааст. Бештар пешояндҳои бо, бар ва пешванди бе-, бар- ба таҳаввулот дучор шуда, шаклҳои фо, фар ва фе-, фар-ро гирифтаанд. Пешоянди бо як маротиба дар шакли “бо” омадааст [1, 4]. Дар тафсири мазкур чунин мавридҳои корбурди фо-и аҷамӣ ба назар мерасад:

-пешоянди бо дар шакли “фо”:

*Ки напарастед ва бандагӣ накунед, магар **бо** Худои азз ва ҷал [1, 4]. Пас **фо** ин ҳама мар эшонро аз хонмон ҳаме берун кунед [1, 6].*

-пешоянди бар дар шакли “фар”:

*Пас шумо муқир омадед, к-ин аҳд **фар** шумо гирифтанд ва шумо ҳаме донед, к-ин аҳд **фар** шумо пешиниёни шумо гирифтаст Худой азз ва ҷал [1, 5]. Ва берун кардани эшон аз хонмон ҳаром аст **фар** шумо [1, 6].*

-пешванди бе- дар шакли фе-:

*Худой доност ба **федодгарон** аз ҷуҳудон ва ба уқубати эшон [1, 2].Ва ҳаққи эшон бишиносед ва хушиҳоро бипайвандед ва ятимони **фепадаронро** ва **фемодаронро** некӯ доред…[1, 2].*

-пешванди бар- дар шакли фар-:

*Ва чу пайғомбар алайҳиссалом **фархонд** фар эшон ин ояҳо, хомӯш шуданд ва донистанд, к-ин ваҳйи Худо аст ва фаҳмҳои мо кунд аст, мо ҳаме андар наёбем мар гуфторҳои туро [8]. **Фархост** аз бани эшон ва сӯйи пайғомбар омад алайҳиссалом [1, 14].*

Зикр кардан ба маврид аст, ки дар ҳамин шаклу намуде, ки дар китоби «Бахше аз тафсири куҳан» фо-и аҷамӣ истифода гардидааст, дар тарҷумаи дигаре аз Қуръони карим ба забони форсӣ ба номи «Қуръони музейи Порс» низ корбурди зиёде дорад:

*Ишорат кард Марям ба сӯйи Исо, гуфтанд: чӣ гуна сухан гӯем **фо** касе, ки ҳаст дар гоҳвораи кӯдакии хӯрд [3, 4]. Чун хоҳад, ки **фаргузорад** кореро, ҳамедун гӯяд ӯро бибош, бибувад [3, 5]. … вой **фар** он касҳо, ки кофир шуданд аз ҳозир омадани рӯзи бузург [3, 5]. … эшон ва бино он рӯз, ки биёяд ба наздики мо, лекин ситамкорон, яъне кофирон имрӯз дар **фероҳӣ** гум будагианд пайдо [3, 5].*

Агар ба сайри таҳаввули ин овоз нигарем, аслан ин овоз дар даврaҳои пешини забони форсӣ - бостон ва миёна овози v-ро низ ифода мекард. Ҳамин ҳодиса дар осори марҳилаи аввали инкишофи забони адабӣ дарҷ гардидааст, яъне дар ду шакл v ва f ба ҷойи ҳамдигар омадаанд. Чунон ки ба мо маълум гардид, дар китоби «Бахше аз тафсири куҳан» ва тарҷумаи «Қуръони музейи Порс» ҳамсадои b ба f бадал шудааст. Аммо дар «Қуръони қудс» ин ҳамсадо ба v бадал мешавад:

*Ҳамеша мекозор кунанд **во** шумо, то **воз** гардонанд шуморо… [2, 3]. **Вар** падар аст рӯзӣ додани эшон… [2, 3]. **Воз** зинда кард эшонро Худой [2, 5].*

Муҳаққиқи таърихи забонҳои эронӣ Эделман дар тадқиқоти худ, ки бевосита ба таҳаввулоти овоии забонҳои эронӣ бахшида шудааст, ҳамсадоҳои p, f, w, v ва b-ро коррелятсияи (овозҳои дар алоқамандии мутаносиб буда Ҷ. А.) қадимаи эронӣ медонад [11, 53] ва чунин нишон медиҳад:

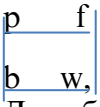

Ду сабаби омезиши фонемаҳои b, f ва v-ро ин ҷо метавон нишон дод:

1. Ҳарфи паҳлавӣ ﭖ p ва f-ро дар оғози калима ва дар миёнаву охир **p, f, b** овонависӣ мешавад. Муҳаққиқони забони форсии миёна Жола Омӯзгор ва Аҳмади Тафаззулӣ зимни зикри ин ҳарф дар поварақӣ илова мекунанд, ки ба нудрат овози w-ро низ ифода мекард [6, 46]. Шояд ҳангоми навиштан ва хондан ба ҷойи овози p ин харфро v ва f хондаанд ва ҳамин тавр то ба марҳилаи аввали порсии дарӣ омада расидааст.

2. Монандшавии ин ҳамсадоҳо аз ҷиҳати тарзи тавлид ва аз рӯи кори узв метавонад сабаби дигаре бошад. Забоншинос Хаскашев Т. Дар монандшавии ҳамсадо ба ҳамсадо нақши кори узви фаъол ва тарзи тавлидро назаррас медонад [14, 102]. Ҳамин тариқ ҳамсадоҳои b, f, v аз ҷиҳати тарзи тавлид зич (фонемаи b) ва роғ (фонемаҳои f, v) буда, аз рӯйи кори узв бошад ба гуруҳи ҳамсадоҳои лабӣ дохил мешаванд. Маҳз ҳамин хусусиятҳо сабаб шудааст, ки дар марҳилаи аввали забони порсии дарӣ ин ҳамсадоҳо ба ҳам бадал шванд.

Агар фо-и аҷамӣ аз вижагиҳои гӯйиши мутарҷимон ва муфассирон бошад, пас метавон гуфт, ки ин хусусият хосси форсии Моваруннаҳр нест. Бо ин далел, ки на дар “Тарҷумаи тафсири Табарӣ” ва на дар “Таърихи Табарӣ” ба назар намерасад, ба ҷуз аз як мавриде, ки вожаи забон дар шакли **зуфон** омадааст. Пас метавон чунин натиҷа гирифт, ки китобҳое чун “Бахше аз тафсири куҳан” ва “Қуръони музеи Порс”, ки дар онҳо фои аҷамӣ корбурди фаровон дорад, мутааллиқ ба мутарҷимону муфассирони Моваруннаҳр нест ва фои аҷамӣ дар дигар минтақае аз қаламрави забони форсӣ истифода гардидааст.

Ба ҷуз аз ҳодисаи бадалшавии ҳамсадои b ба f ҳодисоти дигари бадалшавиро дар китоби “Бахше аз тафсири куҳан” метавон пайдо кард. Аммо як чизро набояд фаромӯш кард, ки ҳамаи тағйироти овоие, ки дар матни тафсири дардастбудаи мо инъикос гардидаст, наметавон мутааллиқ ба муаллифи ин тафсир донист. Баъзе аз чунин дигаргуниҳоро “котибони ноинсоф”[8] вориди матн кардаанд, ки дар ҳеҷ кадоме аз осори дигаре дарҷ нагардидааст. Аҷибаш он аст, ки як калимаро дар ду шакл овардаанд: *Ки мар шуморо ба шак афганандӣ андар дини шумо, то муртад шаведӣ* ***аспаси*** *гаравиш [1, 17]. Ва агар ту, ки Муҳаммадӣ* ***аспаси*** *он ки туро сӯйи қиблаи Каъба гардонидем низ ба қиблаи ҷуҳудон намоз кунӣ, ба муроди эшон аз пас аз он, ки огоҳонидем мар туро, ки қибла хонаи Каъба аст [1, 31]. Пас чу фоз гаштед рӯзи арафа аз кӯҳи Арафа* ***аз паси*** *фурӯ шудани офтоб [1, 53].*

Вожаи замин дар ин асар дар ду шакл замӣ ва замин омадааст, яъне ҳарфи “н” дар охири ин калима баъзан ба ҳодисаи коҳиш дучор шуда ва дар мавриди дигар дар шакли имрӯзааш истифода шудааст. Калимаи замин дар форсии миёна шакли zamīg-ро дошт, ки пас аз афтидани –g сурати замиро ба худ мегирад. Дар марҳилаи аввали инкишофи забони адабӣ дар матнҳои тафсирӣ дар шакли замӣ ин вожа корбурди фаровоне дорад ва дар марҳилаҳои баъдӣ сурати собити худ заминро гирифтааст. Муҳаққиқи забони форсии миёна Саймиддинов Д. ба ҳамин монанд вожаи gētīg-ро дар тадқиқоти худ овардааст, ки –g-и охири ин вожа ҳам меафтад, вале шакли гетиро мегирад [13, 99]. Забоншиноси эронӣ Алиашрафи Содиқӣ дар як мақолаи худ дар мавриди вожаи замин чунин назар дорад: “Бешак замӣ дар даврaҳои гузашта дар манотиқе аз Эрон роиҷ буда, ки дар мутун истеъмол шудааст. Сурати замин низ эҳтимолан дар манотиқи дигаре ривоҷ доштааст ва бар шакли замӣ ғалаба кардааст” [15]. Ин вожа дар тафсири мазкур дар чунин шаклҳо омадааст:

Ва корзор кунед фо эшон агар ибтидо кунанд ба корзортон, то намонад андар ***замин*** *ширк [1, 49].фармон накарданд мар варо ва баҳона карданд, ки бад-он* ***замин****, ки*

моро он ҷо фиристӣ, ҳаме тоун аст [1, 76]. Ҳар пояе аз ӯ ба дарозии ҳафт осмон аст ва ҳафт ***замӣ*** *аст ва ҳафт осмон ва ҳафт* ***замӣ*** *андар зери курсӣ ба хурдӣ чунон аст чу ҳалқае андар биёбоне [1, 84].*

Дар як ҷумла дар ду шакл низ омадааст: *Худой ваҳй кард ба Иброҳим: ман ин* ***замир*** *биёфаридам ва хонаи Каъбаро андар миёни* ***замин*** *бинҳодам...[1, 87].*

Дар ин тафсир танҳо калимаи замин нест, ки ҳарфи "н" афтида бошад, вожаи дигаре низ пайдо шуд, ки ҳарфи "н" афтодааст, аммо на дар охири калима, балки дар мобайни калима: *... фар ӯ шавад кофир бад-ӯ нагусор чиҳил сол пеш аз он ки бирасад ба поён ӯ [1, 3].*

Дар ин тафсири куҳан номи пайғамбарону фариштагон ва китобҳои муқаддас дар шаклу намуде омадаанд, ки дар дигар осор кам ба назар мерасад. Дар ин маврид садонокҳо ба якдигар табдил ёфтаанд, бештар садоноки "о" ба "а" бадал мегардад.

Табдили садоноки "а" ба "о":

Вожаи пайғамбар, ки асли он аз пайғомбар аст ва дар даврaҳои баъдӣ ва имрӯз ҳам дар шакли пайғамбар истифода мегардад, дар ин тафсир ҳама ҷо дар шакли пайғомбар омадааст: *...ва ҳаме пинҳон кунанд сифати* ***пайғомбарро*** *аз вай бигардонанд [1, 3]. …ҳамчунон мар шуморо ҷамоате кардем гузида, то гувоӣ диҳед мар* ***пайғомбаронро*** *рӯзи ростхез ба гузоради пайғомбарӣ [1, 29].* Ба ҳамин монанд калимаи растохез, ки имрӯз камистеъмол шуда ва ба ҷойи он вожаи арабии қиёмат бештар истифода мегардад, дар матни тафсири мо дар шакли ростхез омадааст. Ин шакли дурусти калимаи мазкур мебошад, ки дар дигар тарҷумаву тафсирҳои куҳани форсӣ низ корбурди фаровон дорад: *Худой гуфт азз ва ҷал: ман Худои довар бошам ва ҳоким миёни ҷуҳудон ва тарсоон ва мушрикони араб рӯзи* ***ростхез*** *бад-он ду гуруҳе, к-эшон карданд андар дини Худой азз ва ҷал [1, 18]. Ва рӯзӣ деҳ мар он касҳоро, ки муқим бошанд ба Макка аз меваҳо в-аз барҳо мар он касҳоеро, ки бигараванд ба ту Худой ва ба рӯзи* ***ростхез*** *[1, 23].* Дар "Тафсири Қуръони пок" низ ҳама ҷо шакли ростхез ба назар мерасад: *Гуфт: ҳамчунон ки Эзад таъоло мар ин куштаро-Омилро пас аз куштан зинда гардонид, ҳамчунин зинда гардонад мар мурдагонро ба рӯзи* ***ростхез*** *[5, 13].* Дар "Тарҷумаи тафсири Табари" ин калима дар шаклу намуди дигар омадааст: *Ва дигар шукр он аст, ки чун туро падид овард, ба охири замон падид овард, ки наздики* ***растахез*** *бошад...[4, 7]. Ҳамепурсанд, ки* ***растохез*** *кай бошад ва ту ба чӣ андарӣ аз донистани* ***растохез*** *[4, 16].*

Табдили садоноки "о" ба "а":

Ва сипаси марги Мӯсо пайғомбарамон пайваста кардем сӯи исроилиён Довуд ва ***Сулайман*** *ва Аюб ва ҷуз аз эшон [6]. Ва фармонбардорӣ карданд мар онро , ки бихонда буданд ва бинабишта буданд девон ва пинҳон карда буданд аз ҷодуиҳо ва найранҷҳо андар хонаи хазинаи* ***Сулаймон*** *алайҳиссалом ва зери тахти* ***Сулаймон*** *андар он чиҳил рӯз, ки бишуда буд мулк аз* ***Сулайман*** *[13]. Ва ҳаме гӯянд, ки Иброҳим ва фарзандони ӯ* ***Исмаил*** *ва* ***Исҳақ*** *ва набасаи ӯ, ӯ Яъқуб ва нажоди Яъқуб ҷуҳуд буданд ё тарсо [28]. …ин оят ба шаъни* ***Усман*** *ома два* ***Абдурраҳман*** *бини Авф [88].*

Табдили садоноки "а" ба "и":

Номи Ҷабраил дар ин асар дучори ду ҳодиса шудааст, дар мавриди аввал садоноки "а"-и аввал ба садоноки "и" бадал шуда, дар мавриди дувум садоноки "а" афтида, танҳо садоноки "и" мондааст. Дар асар ин ном дар шакли Ҷибрил омадааст, ки ин бештар махсуси осори манзум аст: ***Ҷибрилро*** *гуфт: эй* ***Ҷибрил****, хостамӣ, ки Худой азз ва ҷал маро фоз қиблаи Каъба фоз гардондӣ [30].*

Табдили садоноки "о" ба "и":

Номи китоби яҳудиён дар ин асар дар шакли **Таврит** корбурди фаровон дорад: *Вой фар он касҳое аз меҳтарони ҷуҳудон, ки ҳаме набисанд* ***Тавритро*** *ба дастҳошон... [3]. Мӯсоро* ***Таврит*** *додем мо [6].* Ин шакл танҳо хоси ин тафсир нест, дар тафсири дигари куҳан - «Тафсири Қуръони пок» чунин шакл зиёд истифода гардидааст:

…нишони ӯ андар ***Таврит*** *ёфтем…[5, 16]. Гуфтанд: моб ад-ин китоб гаравидем, ки ба назди пайғомбари мо фуруд омад ва он* ***Таврит*** *аст [5, 34].*

Аз муқоисаи матни ду тафсир - “Бахше аз тафсири куҳан” ва “Тафсири Қуръони пок” муайян гардид, ки бисёре аз калимаҳо дар ин ду матни куҳан корбурди якхела доранд. Калимаҳои зиёде пайдо шуд, ки дар ин тафсирҳо аз ҷиҳати тағйири садонок, ҳодисаҳое монанди коҳишу афзоиш шабеҳи ҳамдигаранд, ки чанде аз онҳоро дар боло шоҳид овардем. Ин ҷо зарур медонем, ки боз чанде дигарро монанди закут [5, 21]; [1, 40], нусипосӣ [5, 32]; [1, 83], фусус [5, 4]; [1, 59], донишумандон [5, 16];, хирадумандон [1, 36] ва шанбед [5, 1]; [1, 57]-ро илова намоем.

А Д А Б И Ё Т

1. Бахше аз тафсири куҳан / Бо тасҳеҳи Муҳаммади Равшан. - Теҳрон, 1392. - 184 с.
2. Қуръони қудс / Ба кӯшиши Алии равоқӣ. - Теҳрон: Муассисаи фарҳанги Шаҳид Равоқӣ, 1364.
3. Қуръони Музеи Порс / Ба тасҳеҳи Алии Равоқӣ. – Теҳрон: Бунёди фарҳанги Эрон, 1355.
4. Тарҷумаи тафсири Табарӣ / Таҳия ва таълиқоти Н. Ю. Салимов, Н. Ш.Зоҳидов, Н. И.Ғиёсов, А. А. Ҳасанов, А. Самиев. – Душанбе: Бухоро, 2014. - 822 с.
5. Тафсири Қуръони пок / Ба кӯшиши доктор Алии Равоқӣ. – Теҳрон, 1385. - 164 с.
6. Жола Омӯзгор. Забони паҳлавӣ / Жола Омӯзгор, Аҳмад Тафаззулӣ. – Душанбе, 2011. - 147 с.
7. Қосимова М. Н. Таърихи забони адабии тоҷик (асрҳои IX-X) / М. Н. Қосимова. – Душанбе, 2012. – Ҷ. 1. – 560 с.
8. Муҳаммадтақӣ Баҳор. Сабкшиносӣ / Муҳаммад Тақӣ Баҳор. – Теҳрон: Завор, 1381. - Ҷ. 1. - 496 с.
9. Муҳсин Абулқосимӣ. Таърихи забони форсӣ / Муҳсин Абулқосимӣ. – Теҳрон, 1393. - 263 с.
10. Насируддини Тӯсӣ. Меъёр ул-ашъор / Насируддини Тӯсӣ. – Душанбе: Ориёно, 1992. - 146 с.
11. Опыт историко-типологического исследования иранских языков. - М., 1975. - Т.I. - 239 с.
12. Парвиз Нотили Хонларӣ. Таърихи забони форсӣ / Парвиз Нотили Хонларӣ. –Теҳрон: Фарҳанги нашри нав, 1391. Иборат аз 3 ҷилд. - 1332 с.
13. Саймиддинов Д. Вожашиносии забони форсии миёна / Д. Саймиддинов. – Душанбе, 2001. - 310 с.
14. Хаскашев Т. Фонетикаи забони адабии тоҷик / Т. Хаскашев. – Душанбе: Маориф, 1989. - 200 с.
15. [Захираи электронӣ] https://www.magiran. com. دو تحول آوایی در زبان فارسی. علی اشرف صادقی

НЕКОТОРЫЕ ФОНЕТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ КНИГИ «БАХШЕ АЗ ТАФСИРИ КУХАН»

В статье рассматриваются некоторые фонетические особенности комментария к Корану XI-го века. Определены и интерпретированы слова с «фо (f)-и аджами», которые употреблялись также фонемой v и b, в дальнейшем развитии языка последнее полностью заменил «фо (f)-и аджами». Также выявлены слова с двумя или несколькими правописаниями и указаны причины двойственной формы слов.

Ключевые слова: фонетика, согласные звуки, гласные звуки, эволюция, конверсия.

SOME PHONETIC CHARACTERISTICS OF THE BOOK OF "A FRAGMENT OF OLD EXEGESIS"

In this article author discussed some phonetic features commentary on the Qur'an eleventh century. Defined and interpreted the words to "f s Ajami", which were used as a phoneme of v and b, in the further development of language recently completely replaced the "f s Ajami." Also revealed words with two or more spelling and the reasons for the dual form of words.

Key words: phonetics, consonants, vowels, evolution, conversion.

Сведения об авторе: ***А. Джобиров*** – аспирант кафедры истории языка и типологии Таджикского национального университета. Телефон: **(+992) 935-66-51-67**

СЛОВА – ПРЕДЛОЖЕНИЯ В АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКЕ

П. Исматуллоева
Таджикский национальный университет

Слова – предложения не раз прямо или косвенно становились объектом лингвистического описания. Достаточно ознакомится с работами О.С.Ф Ахмановой, Н.С. Дементьевой, Б.А. Ильиша, Г. Марчанда, Н.С. Родзевич, Б.А. Успенского и других. В них предлагается ряд терминов для обозначения многокомпонентных образований и различные трактовки языкового статуса описываемых единиц. Большинство исследователей относят их к сложным словам (О.С. Охманова, Ю.А. Ильши, Г. Марчанд, М.С Ретунская, Н.С. Родзевич), другие лингвисты считают их сложными образования

синтаксического типа, комплексами (И.П. Витоните – Генене, Н.С. Дементьева, Б.А Успенский и другие).

Другой важнейшей общетеоретической предпосылкой является СП признание его как номинативного типа речевых единиц. Номинация - это область языка, которая репрезентирует действительность и связана с отражательной действительностью человеческого сознания, с общением существенного, с образованием различных понятий. В зависимости от объекта номинации она классифицируется на элементную и событийную.

Слова – предложения обладают функцией номинации, но особенностью их как единиц номинации является то, что сложные образования относятся как к сфере элементной номинации, которая в качестве объекта имеет микроситуацию, то есть событие, объединяющее ряд элементов.

Исследование слов – предложений показало несомненное сходство этих единиц с инкорпоративными комплексами – единицами, присущими языкам инкорпорационного строя. По определению Б.А. Успенского ″наличие в языках типа элементов других типов говорит о том, что строй языка лишь соответствует тому или иному типу; каждый язык может быть в какой-то степени агглютинативным, или флективным″.

Специфика образования слова-предложения основана на нарушении иерархии вхождения единиц, однако лингвистического уровня в другой, которая в данном случае означает, что единица с набором признаков предложения входит в состав предложения - хозяина в качестве одного слова. Мы наблюдаем процесс частичной номинализации, когда единица более высокого уровня окказионально уподобляется слову или, во всяком случае, единицы, приближающейся к нему по своим свойствам.

Слова – предложения выделяются в речи по ряду признаков:

1) Употребление в речи с разного вида детерминативами (артиклями, притяжательными, указательными и неопределенными местоимениями, существительными в притяжательном падеже):

Normam Wyatt was Ridgemore’s local-boy-who-made-good (E. Queen. Wife of Death 19). A fierce look came into the little prince’s eyes, and he cried out.

Who this man was, with the command on his lips, and the disobey-me-if-you-dare- in this eyes, I didn’t know (Australian Short Stories, 61);

2) Позицией в рамке между детерминативом и словом, которому СП относяться:

A poster issued by Fare to publicize its ″ pay what you think is reasonable″ operation.

3) Окказиональном использованием в слово-предложениях таких морфологических показателей цельнооформленности как аффикс словообразования или словоизменения;

″I feel fine″ said he, ″beyond a touch of the I do not know what you call it (The complete works of O’ henry, 1027).

4) Модификацией слово-предложений с помощью определений или обстоятельств;

He is a queer sort of chap, isn’t he? I don’t really like him. Too ″ I’m-so-busy-get-out-of-my-light″.

5) Объединением слова – предложения и какого-либо другого слова в составе предложения – хозяина как однородных (с помощью союзов или без них):

It’s known as the serpent’s tooth syndrome or Look Ma, the shoes on your foot now (A. Hugh. The Seacoast of Bohemia, 341).

Слова – предложения, функционируя в качестве отдельного слова, сохраняют основные признаки своего исходного уровня – предложений.

1. Модели, по которым строятся слово – предложения, повторяют модели обычных предложений с сохранением типичного для английского языка порядка слов.

(a) He missed on this for a moment, recalling another Vera Toob’s idea.

″Find the Bridge″ competition (L. Janifer. The Final Fear, 2008);

(b) Mandamus, the ancient ″we command! ″ instructing a public officer to do his public duty (A. Hailey. In High Places, 279).

В примере (а) слово – предложение построено по модели VN, в примере (б) по модели NV.

Oh, indeed, yes, please you sir. In sooth, you forget sir her low degree (Poor and Prince. стр.20).

2. Внутренняя структура СП определяется наличием таких основных признаков предложения, как предикативность и модальность.

3. В большинстве слов – предложений, несмотря на графическую и морфологическую цельнооформленность части СП являются словами, а не морфемами. Так у компонентов слова – предложений можно обнаружить форматы всех грамматических категорий (например, окончания множественного числа существительных, притяжательного падежа, степеней сравнения и т.д):

One of the noble's knelt at the royal couch and said. The king's majesty knows that the Great Marshal of England Leith attained in the Tower (K Prince and Poor стр.42).

It's all part of ″be sweeter to your clients″ campaign at a branch of the National Westminster bank (Sunday mirror 8.3.72.3).

4. Анализ показал частое несоответствие видовременных характеристик слово – предложения и предложения – хозяина, например:

She had almost ″ thanked you I'm not that sort of girl sniffness about it (R. Aldington. Death of a Hero, 208).

СП – время настоящее в предложении хозяине прошедшее.

Несоответствие видовременных отношений слово – предложение и предложения - хозяина показывает, что они не играют большой роли для выяснения сущности слова – предложения и могут быть описаны как ″стертые″.

Слова – предложения образованные формально- эквивалентными предложениями.

Функционально – слову. В количественном аспекте оно, как правило, состоит не менее чем из двух единиц уровня слоев. В рамках предложения – хозяина оно теряет свои функции ″ цельного″ предложения (В.Г. Адмони).

Характерным признаком СП является необязательное согласование видовременных отношений слова – предложения и предложения – хозяина.

Наличие общей номинальной функции у лексических знаков предложений дало возможность объединить под термином ″слова - предложение″ единицы.

Имеющие различную референтную соотнесенность, но обладающие набором общих признаков в пределах выделяемой микросистемы. Одним из таких признаков является эквивалентность нормальной и систематической структуры СП структуры узуальных предложений.

Структурный анализ слова – предложения. Анализ структурных СП показал, что слова – предложения образуются в языке по общей с обычными предложениями семантической структуре, которая обычно представляется в виде формулы:

S-Modality+Propositions (V+cases) ″ Hush″! Yes, and for his wife and child.

СП изоморфны обычным предложениям как в рамках семантической, так и формальной структуры. Исследования формальной структуры единиц, то есть того, по каким моделям образуются в речи слово – предложения, проводилось с применением метода моделирования, который позволяет вскрыть глубинный структурно – семантический механизм порождения любой лингвистической модели. Изоморфность в структурном отношении слов – предложений и узуальных предложений позволяет примерить общую модель для исследования формальной структуры единиц этих двух уровней.

Модель слова – предложения может допускать некоторое изменение в структуре, однако должна быть тождественной по значению и функциям данной модели. Такие модели известны как варианты. Инвариантная модель СП распадается на ряд вариантов и подмоделей, в которых происходит как упрощение, так и усложнение инвариантной структуры образования. Устранения некоторых факультативных частей семантической структуры СП представляет собой способ экономии. Усложнение структуры образований может происходить при увеличении количества компонентов в структуре СП, путем введения подчинительной связи – распространения (а) и сочинительной связи – расширения (б). СП с наличием подчинительной и сочинительной видов связи будем называть комбинированными СП (в).

a) I consoled myself by quibble that Nick's last word had been ‘'Look at anything you like ‘' (A. Christie. Peril at End House, 104).

b)There is a sort of what a wicked word this is and how I wish I could do something to make it better and nobler expression about Montmotency (J. K .Jerome.Tree Men in a boat, 22)

c) And if not, what kind of heads I win tails you lose game is being played (Morning Star 6.2.76.3.) His eyes wandered from face to face aimlessly, then rested. Alask, I had believed the

rumour disproportioned to the truth (The Prince and Poor с 37). Слова- предложения четко распадаются на три большие группы. В основе этого деления лежат как денотативные свойства предметов или явлений, называемых этими единицами, так и внутренние признаки СП, Все слова - предложения по форме – сложные образования, Слова – предложения первого класса обозначают сложный денотат или микроситуацию (событие, состоящее из ряда элементов) В этом случае наблюдается соответствие денотативного и сигнификативного планов и их языковой актуализации, Они имеют сложный характер, According to the king's command, so will it please your majesty to order that the seal be now restored to me(The prince and poor с 59) Mr. Allan was greeted with Tory and right wing jeers and shouts of '' This is the Moscow Lobby''(Morning Star 12.2.76.5). Слова –предложения второго класса обозначают простой денотат: один из признаков, свойств, характеристик объекта. Основанием такого способа номинации служат ассоциативные связи, когда возможно использовать одно представление для описания другого благодаря наличию определённых черт сходства между ними. Ассоциативные связи в большинстве случайно носят временный характер, так к ассоциации возникают случайно или под влиянием контекста. Однако могут возникнуть и постоянные ассоциации в пределах одного произведения. Mr. Clean your teeth in the dark Jenkin said, this was a further usefull indication of the government's readiness to back away from their original proposals (Morning Star 3.1.75.5). Слово – предложение ''M.r Clean your teeth in the dark '' описывает только одну черту характера члена парламента Патрика Дженкинса: стремление к увеличению налогов на электроэнергию. В этом классе наблюдается несоответствие между денотативным и сигнификативным планами и их актуализацией в речи. Простой сигнификат ,которой возникает при номинации простого денотата, актуализируется в речи с помощью сложной единицы слово –предложения. Слова – предложения третьего класса по своей структуре приближаются к сложным словам (они состоят из двух, трех компонентов). Их можно описать как ,,условно,, сложные. В этом классе все три плана: денотативный, сигнификативный и план выражения приближаются к соответствию. Простое понятие (сигнификат), возникающее при номинации простого денотата, актуализируется в речи с помощью слова ,, условно ,, сложной единицы . Old Shimmy Peter, that teaches Latin in the High University, who is from Columbia (L. Sinclair Babbit, с 103). As soon as he reached the great gate he seized the bars and tried to shake them shouting; Open. Unbar the gates (The Prince and Poor с 24). Анализ слов –предложений первого класса указывает на несомненное сходство этих единиц с прямой речью . Это сходство состоит, во первых, в способе введения их в структуру предложения- хозяина путем использования лексических единиц с основным дифференциальным признаком –семой ,,говорит,, во – вторых, в заключении единицы СП в кавычки, в третьих , в легкости, с которой СП первого класса трансформируются в прямую речь. Что позволяет сделать вывод о том, что источником возникновения слов- предложений первого класса является прямая речь. Однако, существование отличительных признаков у прямой речи и единиц СП (отсутствие двоеточия перед СП, различия в сочетаемости неизменяемость видовременного плана слова –предложение при изменении видовременной системы предложения хозяина) не позволяют отождествлять эти два явления.He asked '' what do you want?'' (прямая речь). Verona escaped, immediately after dinner, with no discussion save an automatic ''why don't you ever stay home?'' from Babbit (L. Sinclair. Babbit, с 101) (слова –предложение).Tower is for the great alone .True, indeed, I had not thought of that. (The Prince and Poor с 20).Если первый класс принять за первую степень образования СП, то второй класс это дальнейшее развитие единиц в пределах описываемой микросистемы, то есть вторая степень образования слова - предложений. Они маркированы меньшим количеством признаков слов. Исследование показало, что они чаще пишутся через дефис, а не заключаются в кавычки (дефис, как известно, считается одним из показателей словности) обладают большей цельнооформальностью.

Л И Т Е Р А Т У Р А

1. Ардентов. Б.П. Номинативные предложения в современном русском языке/ Б. П. Ардентов. – Кишинёв, 1960. - С 154.
2. Ардентов Б.П. Русский синтаксис / Б.П. Ардентов. – Кишинёв, 1969. Ғ Вып.1. – С. 334.
3. Пешковский А.М. Русский синтаксис в научном освешении / А.М. Пешковский. - 1957. - С. 511.
4. Салимов Р.Д. Структура и семантика односоставных предложений в русском и таджикском языках / Р.Д. Салимов. – Душанбе; РТСУ, 2010. - С 399.
5. Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷ ик. – Душанбе: Дониш, 1986. – С.338-343.

СЛОВА – ПРЕДЛОЖЕНИЯ В АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКЕ

Данная статья посвящена исследованию слов-предложений, Примером послужили произведения английских и американских авторов XIX – XX веков, и современная английская и американская пресса: газеты, научно-популярные и политические журналы. Выбор материала не случаен. Собранные примеры представляют собою иллюстрацию употребления единиц СП в двух наиважнейших стилях изложения.

Ключевые слова: исследование, произведение, газета, политические журналы,выбор материалов.

WORDS - OFFERS IN ENGLISH

The article considers about the research of work of English and Americans authors at the XIX –XX centuries, the generic volume at 32 thousands pages in the modern English pressa; newspaper, science popular and political journals. The choice of materials is unexpected, but the collected examples represent the illustration of the unit's use in two most important styles of compositions.

Key words: research,work, newspaper,political journals, the choice of materials.

Сведения об авторе: ***П. Исматуллоева*** – соискатель Таджикского национального университета.
Телефон: **(+992) 903-02-45-85**

«СУВАР-УЛ-АҚОЛИМ» ВА НАҚШИ ОН ДАР ТАҲАВВУЛИ НАСРИ ИЛМӢ-ҶУҒРОФИИ ФОРСУ ТОҶИКИ АСРИ XIII

М. Амиршоева
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

«Сувар-ул-ақолим» ё «Ҳафт кишвар» китобе аст доир ба ҷуғрофиё ҳамроҳ бо «Аҷоиб олам», ки дар соли 748 ҳиҷри 1300 мелодӣ ба дасти муаллифи ношинохте барои амир Муборизиддин Муҳаммад (713-759) аз султонони Олии Музаффар бахшида шудааст. Он китобест дар илми ҷуғрофиё, ки «Аҷоиб олам» низ дар он шарҳ дода шудааст. Тақсимбандии чоргонаи хушкиро, ки дар он замон «рабеъи маскун» мешинохтанд ба иқлимҳои ҳафтгонае ба ду навъ сурат мегирифт. Иқлимҳо доираҳо буд, яъне Эронзамин дар доираи марказ ва шаш иқлими дигар дар атрофи он ба тавре, ки ҳар яке муодил бо дигар ва баробар бо доираи марказӣ бошад, ҳафт иқлимро дар дарозои олам нишон медоданд. Яъне, аз хатти устуво чанд дараҷа боло меомаданд ва хатте дар саросари олам мекушоданд. Ин иқлими аввал буд. Дигар иқлиме низ нисбати аз хатти устуво дар тӯли олам қарор мегирифт, то ба иқлими ҳафтум, ки минтақаи маскунии зери қутби шимолӣ аст, мерасид. Иқлими ҳафтгонаи ин китоб хатте аст ва муаллиф аз шарқи иқлими аввал мегирад ва рӯ ба ғарб ба шарҳи он мепардозад. Сипас иқлими дувум ва севум ва дигар иқлимҳоро шарҳ медиҳад. Дигар асари ҷуғрофии форсӣ-тоҷикӣ «Ҳудуд-ул-олам мин машриқ-ил ал-мағриб», ки дар соли 372, яъне дар 376 сол пеш аз ин китоб навишта шудааст, низ ҳамин тақсимбандиро дорад. «Ҳудуд-ул-олам мин ал-машриқ ва ил ал-мағриб» дар таърихи тамаддуни халқҳои Осиёи Марказӣ мақоми хоссе дорад. Фарқи байни ду китоб ин аст, ки «Ҳудуд-ул-олам» китобе аст, ки муаллифи он пой аз ҳудуди мутолиби ҷуғрофиё берун нагузоштааст. Дар сурате, ки муаллифи китоби «Ҳафт кишвар» ба шаҳрҳои бузурги ҳар кишваре, ки мерасид, шарҳе аз аҷоибу ғароиб, ки пораҳое аз онҳоро дида ва бештари онҳоро шунидааст, менависад. Баъди шиносоӣ бо «Ҳудуд-ул-олам» В.В. Бартолд ба чунин хулоса омада буд, ки муаллифи «Ҳудуд-ул-олам» худ саёҳат накарда, асарашро навиштааст.

«Ҳудуд-ул-олам» рисолаи ҷуғрофист, вале дар он ба ҷуз инъикоси мавқеияти ҷуғрофии шаҳру шаҳракҳо, навоҳиву минтақаҳо, кишвару мамлакатҳо боз маводи фаровони таърихиву мардумшиносӣ дучор меояд, ки хонандаро бо вазъи зиндагии мардуми манотиқи мухталиф ошно месозад. Арзиши баланди ин асарро донишмандони зиёде баҳо додаанд. Тавре ки академик В.В. Бартолд ишора мекунад, арзиши ин асар, пеш аз ҳама, дар он зоҳир мегардад, ки муаллиф роҷеъ ба қаламрави сукунати қавми турктабор ва бахши ғайримусулмони Осиёи Миёна ахбореро

овардааст, ки дар қиёс бо маълумотҳои таълифоти ҷуғрофияшиносони араб бештар аст.

Аз рӯйи мазмуну муҳтаво ва мавзеоташ рисолаи «Сувар-ул-ақолим» ба ду қисм ҷудо мегардад: 1) ҷуғрофияи табиӣ, ки шомили боби аввал аст; 2) ҷуғрофияи сиёсӣ-иқтисодӣ, ки фарогири ду боби сонӣ мебошад.

Дар бахши нахустини асар уқёнусу баҳрҳову дарёҳову рӯдҳо, кӯҳҳову биёбонҳо, вусъат ва шароити табиии кишварҳо ва монанди инҳо баррасӣ шудааст.

Қисми дувуми асар ба тасвири кишварҳо, шаҳру шаҳракҳо, қаряву рустоҳо бахшида шудааст. Дар фаслу зерфаслҳои ин боб муаллиф сарвату дороиҳои кишварҳо, пешаву машғулиятҳои сокинони мавзеъҳои мухталиф, дину ойини онҳо ва ғайраро ба қалам додааст.

Бештари аҷоиботи тасвиркунанда аз ҷараёнҳои оддии табиат берун аст, ки имрӯз наметавон онҳоро қабул кард: мисли чашмаҳое, ки аксар аз он тарсеҳ мекунад, ё тӯдаҳои тухми парандагон, ки ба шакли гунбадҳои бузурги сафед омада бошад, ё тарзи тухмгузории шутурмурғ, ё анбари муми занбӯрони асал аст, ё бачаи каркадан, ки сар аз шиками модар берун мекунад ва алаф мехӯрад, ё наҳанг ҷонваре ҳаст, ки як сӯрох дар тани уст ва он даҳон аст. [2, 4] Дар муқобила ин аҷоиб бовар шарҳе аз аҷоиб ва матолиби дигар медиҳад, ки бисёр дақиқ ва илмӣ аст ва чизе аз донистаниҳои имрӯзӣ камӣ надорад. Ҳамин тавре, ки дар бораи кирми абрешим ва муми асал шарҳе кардааст, ё баёне, ки дар бораи пайвастагии сурхии нури офтоб вақти ғуруби шом ва субҳи содиқ аст, ё шарҳе, ки дар бораи рӯзҳои бист ва си соат ва бист ва чаҳор соат навиштааст, ё тавзеҳе, ки дар бораи шаш моҳ шаб ва шаш моҳ рӯзи қутбӣ медиҳад, ё оиди айнаки муаллиф хабаре ба мо медиҳад, зоҳиран қадимтарин иттиллоъ дар ин бора аст.

Дар «Сувар-ул-ақолим» маълумоти зиёди ҷуғрофии асри XIII ба хубӣ инъикос ёфтаанд. Дар асар тамоми ҳадду ҳудуд, дарёҳо ҷонварони обию хазандагон ва парандагон шарҳ дода шудааст.

Дар луғатномаи Деҳхудо оиди «Сувар-ул-ақолим» омадааст: 1.Атласи ҷуғрофӣ.

2.Номи китобест, маъруф дар ҷуғрофиёи баладӣ, таълифи Абузайд Аҳмад ибни саҳли Балхӣ.

Яъне аз ин бармеояд, ки муаллиф ин асарро ҳамчун атласи ҷуғрофиёи тамоми мамлакатҳои Осиёи Миёна ба қалам додааст.

Китоби «Ҳафт кишвар» ҳамроҳ бо харитае будааст, ки ба дасти мо нарасидааст. Муаллиф дар муқаддимаи китоб чунин мегӯяд: «банда камина, ки камари бандагӣ ва ҳавохоҳии Муборизиддин Муҳаммадро аз қадим боз дар миёни ҷон баста ва аз назари тарбият ва раҳмати он ҷаноб ин бандаро малҳуз гардонид, хост, ки аз баҳри кутуб хонаи он ҳазрат тарҳи рабеъи маскун баркашад ва он чи аз аҳволи ҷаҳон маълум бошад шамҳои дар салик иборат дароварад.». Боз дар фасли аввали ҳамин китоб менависад: «ва аммо ақолими сабеъро ва он чи баъд аз хатти устуво арзи ҷанубӣ дорад, ба тӯл ва арзи ду дараҷа қисмат кардем ва ҷадвал кашидем ва баъзе аз шаҳрҳои машҳуре, ки ном надонистаем ном навистаем, то маълум шавад ҳар шаҳре бо шаҳри дигар чӣ нисбат дорад ва бар чӣ ҳайсият аст ва дар кадом иқлим афтодааст ва бисёре аз ин шаҳрҳо он аст, ки мо ҳам надонистаем. Чу маълум гашт, ки қариб чаҳор ҳазор шаҳр дар навоҳӣ ва атрофи Хито[1] ва Хутан аст ва андак аз он ном ба мо расидааст» [2, 7]. Дар ин нақша ҳозир номи шаҳрҳое, ки пеш аз замони муаллиф ба забони арабӣ будаанд ва дар замони ӯ ба забони юнонӣ мегуфтанд, сабт шуда будааст. Ӯ дар ин бора менависад: «ва номи шаҳрҳои дигар ба луғоти арабӣ ниҳоданд ва ба забони юнониён акнун маъруф аст». Гузашта аз ин, харитаи ин китоб дорои ҷадвале низ будааст, ки дар он муаллиф то хатҳои мухталифи масири

[1] номи вилояте дар шимоли кишвари Чин.

тобистонӣ ва зимистонии хуршед ва моҳро қайд карда будааст. Муаллиф дар ин бора чунин менависад: «ва мо ду хат аз баҳри мисол кушидаем ва аз ин хат ҳабути офтоб, ки ба самт-ул-раъс мегузарад, то ба он хатти дигар, ки ҳабути қамарӣ аст, қариб саду бист фарсанг ба арз».

Дар ҳамин ҷадвал аст, ки ихтилофи соати шабонарӯз аз хатти устувор, ки заминро ду қисмат кардааст, то охирин нуқтаи қутб, ки шаш моҳ шаб ва шаш моҳ рӯз аст, муаллиф бо хатҳои мухталиф нишон дода будааст. Эҳтимол меравад, ки ин харита бо нақша ҳамроҳ будааст, аммо ин харита ва ҷадвали зикршуда, мутаасифона, дар нусха мавҷуд наёмадааст.

Вақте ки муаллиф ба Ҳурмуз сафар мекунад, ахбореро дар соҳили Ҳурмуз ёд карда чунин менависад: «дар соҳили Ҳурмуз мушоҳида афтод, ки ҷонваре моҳиеро сайд карда буд, ки ҳамчун сипаре паҳн буд ва дунболаи борик ва дароз дошта, монанди ресмоне, ки бар канори сипар банданд ва ду чашми фарох дар миёни пушт дошт ва даҳон дар миёни шикам ва дар нимазер буд» [2, 8]. Дар бораи арамоҳӣ чунин менависад: «дигар ҷонваре дар миёни дарё ҳаст, ки чизи дароз аз сараш раста, ки аз ду тараф дандонҳои дароз дорад ва қаландарон онро дар даст мегиранд ва он ҷонвар гоҳ-гоҳ қасди киштӣ кунад ва бар киштӣ мезанад ва мешиканад ва агар касе дар об бошад ва бархезад бар миёнаш занад ва ҳалок кунад.» Дар ҳамин соҳили Ҳурмуз муаллиф ҷондорони фаровоне дида ва баррасӣ кардааст, дар ин бора менависад: «ва дар соҳили Ҳурмуз сад ҳазор ҷинси бузург ва кӯчак дидаам ки рехта буд.» Муаллиф аз соҳили Ҳурмуз дар киштӣ нишаста ва ҷонварони дигаре низ дидааст. Дар бораи ин мусофират чунин менависад: «ва ба киштӣ нишастем дар Ҳурмуз ва ҷонваре дидем бағоят сафед, ки бисёр ҷамъ шуда буданд ва сарашон монанди кулоҳи фарох буд ва бадан аз он миён раста, чунон ки ҳаволӣ холӣ монда ва чун рӯйи тахта меафтоданд, филҳол мемурданд». Муаллиф ба вилояти Форс ва вилояти дигар низ сафар карда аст. Ӯ менависад: «чи мо дар вилояти Форс ва чанд вилояти дигар мушоҳида кардем, ки гули сиёҳ аз кон меоваранд ва дар бутта мекунанд ва мегузоранд ва ҷавҳари оҳан аз ӯ ҷудо мешуд». Муаллиф аз илми тафсир низ иттилоъ дорад. Дар бораи як ояти маъруфи қуръонӣ чунин тафсирро навиштааст: «ва чанд шох оби Нил, ки ширин аст, дар миёни оби шӯри дарё мезанад ва берун меравад ва бо якдигар омехта намешавад, то ба шаҳри Искандария ва дарёи Фаранг мепайвандад ва ояи «**يَلْتَقِيانِ بَيْنَهُما بَرْزَخٌ لا يَبْغِيانِ مَرَجَ الْبَحْرَيْنِ**» ки муфасирон яқин намедонанд ва Ҳақ таъоло дар Қуръон зикр фармуда, ин ду дарё аст.» Муаллифро як бор дар миёни роҳи Ҳамадон ва Бағдод мебинем. Ӯ дар ин бора менависад: «ва дар миёни роҳи Ҳамадон ва Бағдод дар атрофии ҷануби чашмаҳои Гавгард мушоҳида афтод, ки чун ҷӯйи ширин берун меовард ва мебаст.» Муаллиф аз хамин роҳи сафар ба Бағдод рафта, чанде дар он ҷо умр ба сар бурдааст. Дар хусуси ин сафар менависад: «бисёр дидаем дар Бағдод ва дигар шаҳрҳо, ки чун мазбала пур мешавад, он гаҳ дар ӯ мерезад ва ӯро месӯзонад ва он чи мемонад санг ва гул мешуд» [2, 10].

Хамин тавар, «Сувар-ул-ақолим» ҳамчун намунаи барҷастаи забони насри илмии асри XIII ба шумор рафта, таваҷҷуҳи донишмандони бисёрро ба худ кашидааст. Дар «Сувар-ул-ақолим» номҳои зиёде оварда шудааст, ки ҳар кадом аз инҳо баёнгари як забоне мебошад, ки замоне соҳибони он дар ин минтақа сукунат доштаанд. Ҳамин тариқ, номҳои ҷуғрофиёи ё топонимҳои дар асар зикршуда гувоҳи мансубияти забонии ин ё он мавзеъ ва таърихи халқҳои сокини онҳо мебошад. Аз ин рӯ, иттилооти топонимие, ки дар асар зикр шудааст, аҳамияти бузурги таърихӣ, мардумшиносӣ ва забоншиносиро доро мебошанд. Ошноии пешакӣ ба ин мавод гувоҳӣ медиҳад, ки дар байни номҳои ҷуғрофӣ ҳам номҳои бостонии Эронӣ ва ҳам номҳои ғайриэронӣ дучор меоянд, ки аз гузаштаи таърихи бисёрфарҳангии маконҳои дар асар тасвиргардида шаҳодат медиҳанд.

А Д А Б И Ё Т

1. Алиакбар Деҳхудо. Луғатнома / Алиакбар Деҳхудо. - Теҳрон, 1377. - Ҷ.49. - 368 с.

2. «Сувар-ул-ақолим» чопи фарҳангии Эрон.
3. Фарҳанги тафсири забони тоҷикӣ.. Душанбе, 2008. - Ҷ. 2. - 945 с.
4. «Ҳудуд-ул-олам». - Душанбе: Дониш, 1983. – 132 с.
5. Ҳалимов С. Таърихи забони адабии тоҷик / С. Ҳалимов. - Душанбе: 2002. – 96 с.

«СУВАР-УЛ-АКОЛИМ» И ЕЁ РОЛЬ В РАЗВИТИИ ПЕРСИДСКО-ТАДЖИКСКОЙ ПРОЗЫ XIII ВЕКА

Как в «Сувар-ул-аколим» так и в «Худуд-ул-олам» речь идёт о географической классификации, широте и долготе, масштабе, границе стран, вод, рек и озёр, а также разных городов. Однако, отличие между этими книгами заключается в том, что автор «Сувар-ул-аколим» лично сам путешествовал и собрал материал, но в случаи книги «Худуд-ул-олам», можно сказать, что автор сам не путешествовал, а писал то, что слышал из речи других.

Анализ языкового материала «Сувар-ул-аколим» показывает сосуществование как иранских, так и неиранских географических названий, что свидетельствует о мультикультурной исторической среде регионов проживания человека.

Ключевые слова: линия экватора, география, климат, «Сувар-ул-аколим», персидская география, Хафт кишвар (Семь стран), Хурмуз, область персов, наука толкования.

THE BOOK "SUVAR-UL-AKOLIM" AND ITS ROLE IN THE DEVELOPMENT OF PERSIAN-TAJIK PROSE OF THE XIII CENTURE

The "Suvar-ul-akolim" and "Hudud-ul-olam" devoted of the regions, geographical classification, latitude and longitude, scales, boundaries of the countries, rivers, lakes, and different cites. However, difference between the books is that author "Suvar-ul-akolim" had personally trips and collected materials, but "Hudud-ul-olam" author never traveled, and wrote this book through other verbal and visual resources.

The analysis of language material shows the coexistence of both Iranian and non-Iranian geographical names, which indicates the historical multicultural environment of the regions.

Key words: equator's line, geography, climate, "Suvar-ul-akolim", Persian geography, haft kishvar (Seven words), Hurmuz, region pers, hermeneutics.

Сведения об авторе: ***М. Амиршоева*** – аспирантка кафедры истории языка и типологии Таджикского национального университета. Телефон: **(+992)501-06-46-84**

ОСОБЕННОСТИ СЕМАНТИЧЕСКОЙ СТРУКТУРЫ ЛЕКСЕМ, СО ЗНАЧЕНИЕМ НРАВСТВЕННОГО ОТНОШЕНИЯ В АНГЛИЙСКОМ И ТАДЖИКСКОМ ЯЗЫКАХ

А. Каюмов
Институт экономики и торговли Таджикского государственного университета коммерции

Вопросы сопоставительного изучения близкородственных языков, таджикского, русского и английского, все больше привлекают к себе внимание исследователей. Сравнительное изучение грамматического строя этих языков выявляет различия в их грамматических структурах, зачастую весьма незаметные на первый взгляд.

В теоретическом плане, полисемия является естественным результатом развития живого человеческого языка, но и проанализирован большой материал, объективно подтверждающий это положение. Л. В. Щерба, Д. Н. Ушаков, А. И. Смирницкий, В. В. Виноградов, С. И. Ожегов, опираясь на данные русского, французского и английского языков, успешно решали проблему многозначности слова в своих лексикографических работах.

Сопоставительный структурный анализ антонимов в таджикском и английском языках выявляет следующие аспекты.

1. Как для таджикского, так и английского языков характерными являются разно-корневые и однокорневые антонимы.

2. Однокорневые антонимы выражают противоположность формальными средствами антонимо- образующими аффиксами и являются однокоренными словами: вежливый - невежливый «polite - impolite» **меҳрубон - номеҳрубон**, реальный - нереальный «real -unreal» **рост-дурӯғ.**

Разно-корневая антонимия, как в таджикском, так и английском языках пронизывает важнейшие лексико-грамматические разряды слов. В отличие от таджикского языка английские разно-корневые антонимы составляют меньшую часть по сравнению с одно-корневыми. Это, по нашему мнению, объясняется широким спектром отрицательных и

антонимо - образующих аффиксов в английском языке и использованием аффиксации как самого продуктивного способа словообразования в данной лексической системе.

Разно-корневые антонимы в таджикском языке характеризуются лексической сочетаемостью, имеющей определенные закономерности.

Таким образом, антонимия в таджикской лексике представляет собой тип семантических отношений языковых единиц, заключающийся в полном или частичном несовпадении их значений. Антонимия свойственна лексическим, грамматическим, словообразовательным и фразеологическим системам языка. Это характерное явление языков разных типов, в том числе и таджикского языка. Говоря иначе, по мнению большинства современных семасиологов – антонимические отношения в системе имени и все они семантические, словообразовательные, фразеологические и лексические связи, которые возникают в языке при появлении и функционировании антонимической единицы: это абсолютное или частичное несовпадение семантики двух синонимов, вариантность антонимичных слов и словосочетаний, это соотношение многозначности и антонимии.

Как в таджикском, так и английском языках однокорневые антонимы выражают противоположность либо морфологическим путем, т.е. при помощи добавления к основе отрицательных аффиксов, либо путем образования сложных слов, элементы которых являются противоположными языках.

В определении словообразовательной специфики синонимов таджикского языка, исходя, из четырех основных способов словообразования были выделены следующие словообразовательные структуры синонимических пар: корневое слово - морфологически производное слово, не переосмысленная лексическая единица - семантически производное слово, слово - словосочетание, исконная единица - заимствование. Было высказано предположение, что количественная и качественная характеристики данных структур в языках различных типологий неоднозначны, и их описание будет способствовать определению словообразовательной специфики синонимов конкретных языков.

В современном таджикском языке встречается значительное количество синонимов, возникших на основе одного и того же корня с помощью разных морфологических способов словообразования, в частности, при помощи аффиксации. Вопрос о синонимических однокоренных образованиях разработан недостаточно.

Распространенной словообразовательной структурой синонимов таджикского языка следует считать и структуру простая корневая и структуру сложное слово: «modesty, frugality - **хоксорӣ** - скромность; tolerance, sufferance- **таҳаммулпазирӣ** - терпимость» и др. Значительную активность в современном таджикском языке имеет и такая словообразовательная структура синонимов, как слово - словосочетание. В таджикском языке все выделенные подструктуры показывают высокую продуктивность. В основе их распространения, следует полагать, находятся такие типологические черты исследуемого языка, как его высокая степень аналитизма и фразеологичность. Семантика рассматриваемых синонимических рядов была проанализирована и с точки зрения ее актуальности для языковой общности. В английском языке синонимы выделяются по общности предметного значения и (или) по совокупности предметов одного и того же класса, к которым данное слово применимо в качестве названия.

Синонимы – это однополевые категориально идентичные словарные единицы, совпадающие по объему в одном или нескольких словарных значениях: **conviction –бовар кунондан** - убежденность, *syn.***belief, opinion, view, thought, persuasion, idea, position, stance, article of faith.**

В лингвистике, по мнению Нелюбина Л.Л., синонимы определяются как слова, которые:

1) близкие или тождественные по своему значению, выражающие одно и то же понятие, но различающиеся или оттенками, или стилистической окраской, или тем и другим; как правило, принадлежат к одной и той, же части речи и выступают как взаимозаменяемые элементы высказывания; 2) слова одной и той же части речи, имеющие полностью или частично совпадающие лексические значения и 3) слова настолько близкие по значению, что их правильное употребление в речи требует точного значения различающих их семантических оттенков и стилистических свойств» (Нелюбин Л.Л., 2001:162). Данное определение означает, что синонимами называются слова, которые различные по звучанию, но которые совпадают или очень близки по значению.

Семантический анализ лексики имеет своей основной целью вскрыть общие и специфические черты смысловой структуры различных языковых единиц в единстве и взаимообусловленности. А также их синтагматических и парадигматических характеристик, выявить типологию лексических значений, найти объективные критерии для объединения лексических единиц по совокупности классификационных признаков в основные категории лексико-семантической системы, раскрыть природу эмоциональной окраски слова.

В настоящее время происходит расширение понятия «нравственное отношение», семантика лексики со значением нравственного отношения не имеет ясно очерченных границ, характеризуется плавностью, наличием полосы переходных случаев. Следовательно, саморазвитие определяет рост и усиление лексем на всех уровнях языка.

Л И Т Е Р А Т У Р А

1. Апресян Ю.Д. Лексическая семантика. Синонимические средства языка / Ю.Д. Апресян. - М.: Наука, 1974. - 368 с.
2. Апресян Ю.Д. Лексические антонимы и преобразования с ними / Ю.Д. Апресян // Проблемы структурной лингвистики. - М.: Наука, 1973. - С. 329-338.
3. Сорокина Э.А. Язык и мышление: начальный, или прототерминологический, этап в развитии специальной лексики / Э.А. Сорокина // Вестник МГОУ. Серия «Лингвистика». Вып. 1. - М.: Изд-во МГОУ, 2006. - С. 26-30.

ОСОБЕННОСТИ СЕМАНТИЧЕСКОЙ СТРУКТУРЫ ЛЕКСЕМ, СО ЗНАЧЕНИЕМ НРАВСТВЕННОГО ОТНОШЕНИЯ В АНГЛИЙСКОМ И ТАДЖИКСКОМ ЯЗЫКАХ

В данной статье говориться о том, что антонимия в таджикской лексике представляет собой тип семантических отношений языковых единиц, заключающийся в полном или частичном несовпадении их значений. Антонимия свойственна лексическим, грамматическим, словообразовательным и фразеологическим системам языка. Это характерное явление языков разных типов, в том числе и таджикского языка.

Ключевые слова: отношения-relations, enough-достаточно, during-в течение, concerning–относительно.

SEMANTIC FEATURES OF STRUCTURE OF LEXEMES, WITH THE MEANING OF MORAL RELATION IN ENGLISH AND TAJIK LANGUAGES

This article states that antonyms in Tajik is a type of semantic relationship of language units, consisting in whole or in part and do not match their values. The antonymy is peculiar to lexical, grammatical, word-formation and phraseological systems of language.This phenomenon is characteristic of different types of languages, including the Tajik language.

Key words: enough-достаточно,during-в течение, concerning –относительно.

Сведение об авторе: ***А. Каюмов*** - старший преподователь кафедры иностранных языков Института экономики и торговли Таджикского государственного университета коммерции.
Телефон: **(992) 927-15-50-57**

АНТОНИМҲО ДАР ЭҶОДИЁТИ БОЗОР СОБИР

Ш.А. Тоҳириён
Пажӯҳишгоҳи забон адабиёт, шарқшиносӣ ва мероси хаттии ба номи Рӯдакии АИ ҶТ

Калимаҳои зидмаъноро антонимҳо меноманд. Мисол: **сиёҳ – сафед, хуб – бад, нек – ганда** ва ғайра. Масъалаи антонимҳо дар забоншиносии тоҷик аз тарафи муҳаққиқон нисбат ба дигар парадигмаҳои лексикӣ чун синонимҳо, омонимҳо, сермаъноӣ камтар таҳқиқ шудааст. Лекин ин чунин маънӣ надорад, ки аз эътибори муҳаққиқон берун монда бошад ва ҳол он ки масъалаи мазкур дар асоси маводи забонҳои гуногун тадқиқ гардида ба дараҷаи чашмрас дар корҳои илмии олимони рус В. В. Виноградова, О. С. Ахманова, Р. А. Будагова, Н. М. Шанский, Л. А. Новикова, В. А. Иванова, Ю. Д. Апресян, М. Р. Львов, Л. С. Пейсиков акс гардидааст.

Аз забоншиносони тоҷик ба масъалаи антонимҳо К. Тоҳирова, С. Д. Арзуманов, М. Муҳаммадиев, А. Муъминов, Р. Ғаффоров, Ҳ. Талбакова, Ҳ. Маҷидов, Б. Камолиддинов, А. Абдуқодиров, Ю. Нурмуҳаммадов, Г. С. Маҳкамова

ва дигарон даст зада, ин ё он паҳлуи онро тадқиқ намудаанд. Ҳамчун падидаи забонӣ антонимҳо сохти мураккаб доранд. Антонимҳо калимаҳои як ҳиссаи нутқанд, ки маъниҳои ба ҳам муқобил доранд. Дар ин қоидаи кӯтоҳ мушкилоти зиёд мавҷуд аст. Худи мафҳуми «маъноҳои муқобил» дар ҳар ҳолат ва дар ҳар ашё нисбӣ аст.

Дар аввали солҳои ҳаштодуми асри гузашта таснифоти нави антонимҳо пешниҳод шуда буд, ки мувофиқи он ҳамаи антонимҳо ба гурӯҳҳои зерин ҷудо карда шуда буданд: 1) лексикӣ (калимаҳои гуногун ба маъноҳои гуногун); 2) семантикӣ (як калима боз ба маънои муқобилаш корбурд мешавад); 3) индивидуалӣ - фардӣ (калимаҳое, ки танҳо дар матни бадеӣ бо якдигар муқобил шуда омадаанд). Антонимҳо дар натиҷаи як шудани унсурҳои муқобили якдигари ҷабҳаҳои гуногуни ҷисмҳо, маъниҳо, муносибатҳо ба вуҷуд меоянд. Муқобилгузорӣ ва мутазод дар ҷавҳари ҳамаи предметҳо, ҳодисаҳо, нишонаҳои ҷаҳони моддӣ ва маънавӣ мавҷуд аст. Ҳеҷ кас қобили қудрат нест, ки қонуни диалектикии муқобилгузорӣ ва диалектикаи ягонагӣ, муборизаи тарафҳоро иваз кунад. Аз ҳамин сабаб, антонимҳо воситаи муҳимми экспрессивӣ ва услубӣ ба шумор мераванд.

Дар ин мақола мо тасмим гирифтем, ки аз рӯйи маводи ҷамъшуда аз ашъори шоири шинохта Бозор Собир паҳлуҳои гуногуни маъноӣ ва услубии истифодаи антонимҳоро баррасӣ намоем. Ба ҳамагон маълум аст, ки эҷодиёти ин шоир аз рӯйи боигарии лексикӣ ва махсусиятҳои истифодаи онҳо дар забони адабии ҳозираи тоҷик ҳамто надорад. Маҳорати эҷодӣ ва тарзи тасвир дар эҷодиёти шоир диққати мухлисони шеъру шоириро чи дар ҷумҳурии мо ва чи берун аз он ҷалб намудааст.

Бозор Собир аз ҷумлаи шоиронест, ки аз ғановати бузурги забони тоҷикӣ, аз ҷумла аз силсилаи антонимҳо дар ифодаи баён, образҳои бадеӣ ва ҷилоҳои экспрессивию услубии онҳо бо маҳорати том истифода намудаанд. Гузашта аз ин, Бозор Собир аз ҳисоби ҷуфтҳои антонимӣ дар ғанӣ гардонидани таркиби луғати забони тоҷикӣ саҳми муносиб гузоштаву мегузорад.

Дар эҷодиёти шоир Бозор Собир қариб тамоми намудҳо ва шаклҳои антонимҳои лексикии забони тоҷикӣ ва махсусан, аз ҳама зиёдтар антонимҳои субстантивӣ ҷой дорад. Инҳо ҷуфтҳои антонимие мебошанд, ки маъниҳои мушаххас доранд. Яъне ҷуфти калимаҳое, ки номи ашё ва амволро мефаҳмонанд: **заҳр – ангубин; гул – хор; шиша – санг; гаҳвора – тобут; булӯр – сафол; моҳ – чоҳ** ва ғайра.

Ба таври умумӣ истифодаи антонимҳоро аз рӯйи таснифот ба ҳиссаҳои нутқи исм, сифат, зарф ва феъл аз назар мегузаронем:

а) **исм: зинда-мурда**.

Аз савти хуши булӯрии овозат,
Аз сурхиву аз сафедии пардозат,
Дар қолаби **зинда** месарояд ҷонаш,
Дар қолаби **мурда** медарояд ҷонаш [1, 197].

Дар ин порчаи шеър шоир вожаҳои **мурда** ва **зинда**-ро ҳамчун рамзи ҳаёту зиндагӣ, аз як тараф, ва чун аломати нестӣ, аз тарафи дигар, истифода намудааст. Шарҳи ин вожаҳо дар «Фарҳанги забони тоҷикӣ» чунин аст: **зинда** – барҳаёт, ҷондор; муқобили мурда [16, 451]. **Мурда** – 1. сифати феълии замони гузаштаи мурдан; 2. ҷасади одами фавтида, наъш; муқобили зинда [16, 744].

Ҷуфти антонимии дигар – **ханда ва гиря** бо истифодаи пешванди **«ҳам-»** чунин корбурд шудааст:

Ҳамхандаи ман гули сияҳгӯши ту буд,
Ҳамгиряи ман чашмаи хаспӯши ту буд.
Эй гумшуда қишлоқаки тиллоии ман,
Доруи ман оби шӯраки ҷӯши ту буд [1, 91].

Ба назар мерасад, ки чунин тарзи калимасозӣ хусусияти фардии эҷодиёти шоир аст ва дар забони гуфтугӯйӣ ин падида кам аст. Шарҳи ин ҷуфти антонимиро дар

луғат дида мебароем: **ханда** – садои махсус дар аснои изҳори хурсандӣ ва хушҳолии одам [16, 461]. **Гиря** – ҳолатест дар инсон, ки аз ғаму андӯҳ ва таассуроти сахт бо рехтани оби дида ва баровардани овози гирифтаю сактадор воқеъ мешавад [17, 271].

Ба қавли муҳаққиқон Д. Е. Розентал, М. А. Теленкова антонимҳо калимаҳое мебошанд, ки маънои зид дошта, асоси маънои онҳоро аломатҳои сифатӣ ташкил медиҳанд ва ин аломатҳо метавонанд тавсиа ёбанд ва ё маҳдуд гарданд. «Бинобар ин, - қайд кардаанд муаллифони мазкур, - теъдоди антонимҳо дар силсилаи калимаҳои сифатӣ зиёд мебошад» [14, 27].

Инро маводи эҷодиёти шоир Бозор Собир низ тасдиқ карда метавонад, ки дар ин ҷо намунаҳои онро вобаста ба ҳиссаҳои нутқ аз назар мегузаронем:

б) **сифат: сахт – нарм:**

Дар синаи санг чак-чаки қатра нишаст,
Чун мех, ки мезанӣ ба девор ба даст.
Ё синаи санги **сахт** беҳад **нарм** аст,
Ё қатраи оби **нарм** беҳад **сахт** аст [1, 201].

Дар мисраи сеюм ва чорум ин ҷуфти антонимӣ бисёр мувофиқ истифода бурда шудааст. Ҷойгиршавии ин вожаҳо дар байти дуюм ҳам ба тарзи амудӣ ва ҳам уфуқӣ аст:

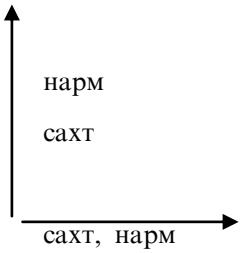

Дар «Фарҳанги забони тоҷикӣ» низ ин ҷуфти антонимӣ бо вожаи «муқобил» таъкид карда шуда, шарҳ дода шудааст: **сахт** – маҳкам, устувор, шах; муқобили нарм [17, 220]. **Нарм** – мулоим, нозук; муқобили сахт [16, 833].

в) **феъл: шуд – нашуд, рафт – нарафт, метарсам – наметарсам, буд шудаст – нобуд шудаст.** Муқобилгузорӣ дар феъл ба ду тарз ифода меёбад:

1) бе аломати морфологӣ, мисли **рафтан-омадан (ё баргаштан), нишастан хестан (ё бархестан) ва ғайра;**

2) бо аломати морфологӣ, тариқи ба айнияти феъл васл кардани пешванди инкории **на: гуфтан-нагуфтан, хӯрдан-нахӯрдан ва ғайра**. Шоир аз ин ду лаҳзаи муқобилгузории феъл устокорона истифода бурдааст, ки дар зер намунае аз ҳолати дуюмро зикр менамоем:

Лабрез **шуд** аз фишори хун косаи сар,
Лабрез **шуд** аз фишори хун косаи сабр,
Ҳам косаи чашми тар маро лабрез аст,
Лабрез **нашуд, нашуд**, вале косаи даст [1, 209].

***

Ҳарчанд, ки пеш **рафтам** умре,
Ҳатто қадаме пеш **нарафтам** умре,
Ҳар қадр қадам задам фурӯ рафтам ман,
Зеро, ки ман аз хеш нарафтам умре [1, 193].

***

Аз қаҳтии ину он **наметарсам** ман,
Аз қаҳтии обу нон **наметарсам** ман.
Аз қаҳтии ёри маҳҷабин **метарсам,**
Аз қаҳтии ишқи нозанин **метарсам** [1, 207].

***

Кайҳост, ки дудмони ман дуд шудаст,
Дар авҷи ҳаво чу дуд **нобуд** шудаст,
Аз хонаи дудмони ман дуда намонд,

Фарёд, ки вақти банда ҳам **буд** шудаст [1, 196].

Дар мисраъҳои боло истифодаи пешванди **«но-»** дида мешавад, ки бо ҳамроҳ шудан ба шаклҳои гуногуни феълӣ ҷуфтҳои антонимӣ сохтааст. Аз мисолҳои боло равшан аст, ки на фақат феълҳои сода бо қабули пешванди инкории **не-** вазъияти муқобилгузорӣ мегиранд, балки феълҳои таркибии номӣ ҳам ин хусусиятро доро мебошанд. Дар ин ҳол пешванди инкории **не-**ҳатман ба феъли ёридиҳанда илҳоқ мешавад: **лозим шудан-лозим нашудан, нобуд шудан-нобуд нашудан** ва ғайра.

г) **зарф: кам – бисёр, шаб - рӯз:**

Гуфтам ба ту соли 2000-ум 2000,
Табрик, на **кам** аз ин, на аз ин **бисёр,**
Аз гуфтаи порина, ки як сол гузашт,
Табрик, бародар, 2000-у 1 бор [1, 192].

***

Дар вақти ҷанозаи **шаби** тор хурӯс,
Се мартаба қудқудус зад дар дами **рӯз.**
Хуршед ҷанозахон, ки буд дер намонд,
Бо мурғи саҳар ҷанозаи шабро хонд [1, 207].

Вожаҳои **кам – бисёр** ва **шаб - рӯз** дар луғат бо ифодаи **«муқобилӣ»** шарҳ дода шудаанд. Ин аз он шаҳодат медиҳад, ки дар эҷодиёти шоир Бозор Собир ҷуфтҳои антонимии умумиистеъмол низ зиёд истифода бурда шудаанд**. Кам** – андак; муқобили беш [16, 531]. **Бисёр** – хеле; фаровон, мӯл, басе [16, 187]. **Шаб** – муддати муайян аз фурӯ рафтани офтоб то баромадани он; муқобили рӯз [17, 552]. **Рӯз** – фосила дар байни баромадани офтоб то фурӯ рафтани он; муқобили шаб [17,157].

Ба ҳамин монанд дар ашъори шоир ҷуфтҳои антонимии хело бисёр истифода бурда шудаанд, ки барои ифодаи образнокии афкор ёрӣ мерасонанд.

А Д А Б И Ё Т

1. Бозор Собир. Аз Гули хор то симхор / Бозор Собир. - Москва: Интрансдорнаука, 2003. - 252 с.
2. Бозор Собир. Пайванд / Бозор Собир. – Душанбе, 1972.
3. Бозор Собир. Хуни қалам / Бозор Собир. - Душанбе: ҶДММ Шуҷоиён, 2008.
4. Бозор Собир. Чашми сафедор / Бозор Собир. - Душанбе: Матбааи Нашриёти корхонаи иҷоравии Тоҷикистон, 1991. - 98с.
5. Васильева Е. А. Фоносемантическая характеристика основных лексических категорий (антонимия и синонимия) / Е. А. Васильева. – 2005.
6. Введенская Л. А. Проблемы лексической антонимии и принципы составления словаря антонимов: диссертация доктора филологических наук / Л. А. Введенская. - Ростов на Дону, 1972. – 344 с.
7. Вологова Т. С. Антонимичные номенации в поэзии В. С. Высоцкого: диссертация кандидата филологических наук / Т. С. Вологова. - Санкт-Петербург, 2005. – 215 с.
8. Гельблу Я. И. Способы выражения антонимичности в современном немецком языке: диссертация кандидата филологических наук / Я. И. Гельблу. – Уфа, 1964. – 335 с.
9. Дибрева У. И. Поэтические структуры антонимии / У. И. Дибрева, Н. Ю. Донченко. - М.: Спорт Академ. Пресс, 2000. - 182 с.
10. Махкамова Г. С. Антонимы в поэзии Лоик Шерали: автореферат диссертации кандидата филологических наук / Г. С. Махкамова. – Худжанд, 2009.
11. Миллер Е. Н. Природа лексической и фразеологической антонимии / Е. Н Миллер. - Саратов, государственный университет, 1990. – 220 с
12. Молонова Л. Б. Антонимы в бурятском языке: лексико-грамматический аспект в сопоставлении с антонимами русского языка. 2008 / Л. Б. Молонова. - Улан-уде. - 161 с.
13. Муъминов А. Полисемия ва антонимия / А. Муъминов // Маҷмӯаи филологӣ.-Душанбе: УДТ, 1971. - С.72-76.
14. Розенталь Д. Э. Словарь-справочник лингвистических терминов / Д. Э.Розенталь, М. А.Теленкова. - М.:Просвещение, 1985. – 544 с.
15. Салех Г. А. Стилистические функции антонимов в русской и арабской публицистике / Г. А.Салех. - М.: 2000.
16. Фарҳанги забони тоҷикӣ (дар зери таҳрири М. Ш. Шукуров, В. А. Капранов, Р. Ҳошим, Н. А. Маъсумӣ). – М.: Советская энциклопедия, 1969. – Ҷ. I. – 951с.
17. Фарҳанги забони тоҷикӣ (дар зери таҳрири М. Ш. Шукуров, В. А. Капранов, Р. Ҳошим, Н. А. Маъсумӣ). – М.: Советская энциклопедия, 1969. – Ч. II. – 949с.
18. Ягодкина М. В. Глаголная антонимия в системе языка / М. В. Ягодкина. – М.: 2000.
19. [Электронный ресурс] www. Dissercat. Com «…» Русский язык / Боева Н. Б. Грамматическая антонимия в современном английском языке. - Москва, 2001. - 367 с.
20. [Электронный ресурс]www. Rtsu. Tj / … / dissertaciya-nazarovoy-n. - Душанбе, 2014. – 170 с.

АНТОНИМЫ В ПОЭЗИИ БОЗОР СОБИРА

В статье рассматривается использование антонимов и антонимичных видоа в поэзии знаменитого таджикского поэта Бозора Собира и некоторые свойственные пути появления антонимов. Авторы рассматривают по схематической системе виды появления и грамматические разнообразия антонимов в поэзии поэта.

Ключевые слова: антонимы, антонимичные виды, языкознание, лексикология, смех-плач, пошёл-не пошёл, мало-много, был-не был, живой-мёртвый, жесткий-мягкий, чёрный-белый.

SOME FEATURES OF USING ANTONYMS IN THE POEMS OF BOSOR SOBIR

In this article the autor is anailising antonyms, antonyms pairs and appearance in the poems of wele – known Tajik poet Bosor Sobir. In particular, the make out of the antonyms form such as substantial, adjective, verbal and adverbs antonyms pairs.

Key words: Laugh – crying, to go – not to go, little – much, to be – not to be, living – lifeless, hard – soft, black – white.

Сведения обавторе: ***Ш.А. Тохириён*** - аспирантка Института языка, литературы, востоковедения и письменного наследия им. А. Рудаки АН РТ

БАЪЗЕ ВИЖАГИҲОИ ТАҲЛИЛИИ ТАДҚИҚОТҲОИ НОМШИНОСӢ

М. Қуввatова
Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи А.Рӯдакӣ

Тибқи нишондоди муҳаққиқони маъруф тадқиқотҳои топонимӣ ва умуман ономастикӣ дорои чунин ҷанбаю хусусиятҳои таҳлилӣ мебошанд:

Атрибутсияи забонии маводи ҷамъоваришуда. Пайдо намудани номҳои дар давраҳои гуногун ташаккулёфта дар минтақа ва ё низоми топонимии алоҳида. Ҳамчунин муайян кардани мансубияти забонии топонимҳо дар баробари маълумоти дуруст доштан оид ба забонҳои алоҳида ва ҳолату вазъияти забонҳо дар давраи ташаккули топонимҳои алоҳида.

Таҳлили матнӣ (текстологӣ). Зимни интихоб намудани маводи топонимӣ аз матни сарчашмаҳои алоҳида, қаблан худи матн таҳти таҳлили ҷиддӣ бояд қарор дошта бошад, то муътамадии худи матн ва сарчашма муқаррар карда шавад. Номи ҷуғрофӣ дар матн не, балки берун аз он дар шароитҳои дигар ва чанд муддат, қабл аз таълифи матн (сарчашма), ташаккул меёбад. Ба матнҳои топонимӣ сарчашмаҳои таърихию ҷуғрофӣ, этнографӣ, ҳисоботҳои шӯроҳои деҳот ва мақомоти маҳаллии ҳукумат, асноди бойгониҳо, харита ва нақшаҳои ҷуғрофӣ, маълумотномаҳои маъмурию ҳудудӣ ва ғайра дохил мешаванд.

Таснифи топомавзеъҳои мавод ва минтақа. Қабл аз таҳлили пурраи забонӣ, бояд маводи топонимӣ ба гурӯҳҳои алоҳида – ойконимия, гидронимия, оронимия, спелеонимия ва ғайра тақсимбандӣ шавад.

Таснифи ҳудудии мавод. Ба ин мақсад, бояд мавод ба табақаҳои алоҳидаҳои забонӣ ҷудо карда шавад, яъне нишона, аломат ва хусусиятҳои топонимҳоро ба эътибор гирифта, аз ҷиҳати таърихи пайдоиш ва баромад бояд ба забонҳои алоҳида ва ҳудудҳои алоҳидаи густаришӣ дар дохили минтақаи тадқиқшаванда гурӯҳбандӣ шаванд.

Таҳлили чиннигорӣ (стратиграфӣ). Дар ин маврид, мавод ва ё номҳои алоҳида бо мавод ва ё унсурҳои муайяни забонҳои дигар бояд дар муқоиса қарор дода шавад.

Таҷдиди сохт ва шакли номҳои ҷуғрофӣ. Дар ин маврид бояд кӯшиш кард, ки дар асоси маводу маълумотҳои гуногун асос, реша ва ё шакли ибтидоию маънии аслии топоним барқарор карда шавад.

Таҳлили этимологӣ. Дар ин маврид, диққати асосӣ ба лексикаи аппелятивӣ ва шакли ибтидоии исми хос дода мешавад. Бояд зикр кард, ки таҳлили этимологии топоним аз таҳлили этимологии дигар гурӯҳҳои луғавии забонӣ тафовутҳои зиёд дорад.

Таҳлили калимасозӣ. Зимни тадқиқи топонимия, қабл аз ҳама, на забон, балки ҳудуд ва минтақаи алоҳидаро ба эътибор мегирем, зеро дилхоҳ низоми топонимӣ субстрат дошта, фарогири номҳои гуногунзабон мебошад. Агар калимасозӣ дар забоншиносии умумӣ ҳамчун бахши алоҳидаи грамматика ё бахшу предмети мустақили тадқиқот дониста шавад, дар ономастика он ба сифати самти махсусу

мустақили тадқиқот эътироф шудааст. Дар ин маврид, махсус ба далелҳои калимасозии таърихӣ ва ҳозира диққат додан зарур аст.

Таҳлили сохторӣ. Таҳлили сохторӣ дар ономастика аксаран на ҳамчун метод, балки ба сифати воситаи алоҳида эътироф мешавад. Бо ин роҳ қолибҳои ном, лексема ва аффиксҳои он муайян карда мешавад.

Таҳлили формантӣ. Таҳлили формантӣ аз муайянкунии форманти ном вобаста аст, ки он на ҳама вақт ба суффиксу аппелятив баробар аст. Ин имкон медиҳад, ки ном дар як гурӯҳ ё қатори муайян гузошта шавад. Таҳлили формантӣ ба таҳлили сохторӣ наздик аст, вале баръакси таҳлили сохтори он фақат дар тадқиқотҳои ономастикӣ истифода мешавад.

Таҳлили асосҳо. Таҳлили асосҳо дар мавриди истифодаи такрории воҳидҳои луғавии навъҳои муайян маълумотҳои муфид дошта метавонад.

Таҳлили муродиф (шакл, вариант)-ҳои номҳои ҷуғрофӣ. Таҳлили муродифҳои исмҳои хос, махсусан, топонимҳо, метавонад барои шевашиносии таърихӣ, забоншиносии ҳудудӣ ва пурра кардани маълумоти таърихӣ кумак намояд.

Муайян кардани ҳудудҳои топонимӣ. Ҳудудҳои алоҳида дар асоси монандии номҳо ва ё ҷузъҳои алоҳидаи онҳо (асосҳо, аффиксҳо), ки дар нутқи аҳолии маҳаллии минтақа мустаъмаланд, муқаррар карда мешаванд.

Нақшабандии топонимӣ. Муқаррар намудани ҳудудҳои топонимӣ ба яке аз воситаҳои дигари ба истилоҳ «илмӣ-техникӣ», яъне нақшабандӣ (картография), ки ин ё он унсури топонимӣ дар нутқи онҳо ройиҷ аст ва ё макону маҳалҳои номҳои фарқкунанда дошта, муайян мегарданд.

Тафтиши эҳтимолӣ. Ҳар як маводи забонӣ бояд аз тафтиши эҳтимолӣ низ гузарад. Ин як роҳи махсуси худсанҷии муҳаққиқ, таҳлили роҳи тайшуда, арзёбии натиҷаҳои ба дастомада аз нуқтаи назари мувофиқати онҳо ба воқеият аст. Далелҳои муайяни ономастикӣ метавонанд дар асоси забонҳои мухталиф ва ё қолибҳои гуногуни ҳамон забон ҳар гуна шарҳ дода шаванд.

Таҳлили оморӣ. Ҳисоби омории таркиб ва қолибҳои номҳо, ҳамчунин ҷузъҳои муайяни топонимҳои низоми топонимии алоҳида барои муҳаққиқ аҳамияти зиёд дошта метавонад. Ҳисобнамоии таносуби фойизии қолибҳои алоҳидаи номҳо дар давра ва марҳилаҳои гуногун дар кори мушоҳида намудани тамоюлҳои таҳаввулоти низоми топонимӣ мусоидат менамояд.

Муайян кардани ҷомеият (универсалия)-и топонимӣ. Муқоисаи ҳолатҳои топонимии давраҳо, минтақаҳо ва забонҳои мухталиф нишон медиҳад, ки дар баробари хусусиятҳои алоҳида метавон аломат ва нишонаҳои умумӣ ва муштараки доимиро маълум намуд.

Тадқиқи таҷрибавӣ (экспериментalӣ). Зимни тадқиқоти топонимӣ метавон бо саволномаҳои алоҳида ба аҳолӣ мурочиат намуд.

Ба ин восита метавон хулоса ва андешаҳои шахсиро бо фикру нуқтаи назари аҳолӣ муқоиса намуд. Бо ин роҳ ахбору маълумоти зиёде ба даст овардан мумкин аст. Ба роҳ мондани чунин таҷрибаи топонимӣ мушкил ва заҳматталаб аст. Он омодагии калони қаблӣ ва вақти зиёдро зимни коркарди мавод талаб мекунад. Аввалан, барои гузаронидани ин таҷриба, аллакай, бояд маводи топонимӣ ҷамъоварӣ шуда бошад. Сониян, саволнома асосан барои собит намудани фарзияҳои мухталиф истифода мешавад. Сеюм, тавассути саволномаҳо ахбору маълумотҳои иловагӣ ба даст овардан имконпазир аст. Донистани сарчашма ва ёдгориҳои таърихии фарогири ахбору маълумот оид ба замони пайдоиши топонимҳои алоҳида ва ё шароитҳои маскун шудани аҳолӣ дар минтақаи тадқиқӣ хеле муҳим аст. Вале на ҳама вақт сарчашмаҳо доир ба номҳои минтақаҳои алоҳида маълумот дода метавонанд. Махсусан, зимни муайян намудани таърихи пайдоиш, ташаккул ва таҳаввули номҳои ҷуғрофии таърихӣ, аз қабили гидронимҳои забонӣ, қариб номумкин мегардад. Аз ин ҷост, ки дар аксари минтақа ва ҳудудҳои Осиёи Миёна баъди анҷоми тадқиқоти топонимӣ гурӯҳе аз номҳои ҷуғрофӣ маънидод нашуда мемонанд.

Дар кори дуруст фаҳмидани маҷмӯи хусусиятҳои топоним методҳои хосси фақат забоншиносӣ кумак карда метавонанд. Яке аз методҳои нисбатан деринаи забонӣ-методи таҳлили этимологӣ мебошад. Чунонки Ю.А. Карпенко менависад, «Солҳои зиёде этимология вазифаи ягонаи топонимика буд. Ҳатто, ҳоло низ он аз ҷиҳати аҳамият масъалаи шумораи як ва, албатта, мураккабу мушкил аст. Ҳарчанд

илм оид ба номҳои ҷуғрофӣ дорои вазифа ва масъалаҳои зиёде гашт, ки бо этимология ё кам алоқаманданд ва ё умуман робита надоранд» [2, 9].

Ба эътибор нагирифтани маълумотҳои таърихӣ ва хусусиятҳои ҷуғрофӣ метвонад самараи методи таҳлили этимологиро коҳиш диҳад. А.И.Попов дар ин маврид чунин мулоҳиза меронад: «Набояд фақат ба мулоҳизаҳои филологӣ дода шуд, ки аз зерасоси таърихӣ ва ба эътибор гирифтани хусусиятҳои ҷуғрофии маҳал холӣ бошанд» [3,33]. Методи таҳлили этимологӣ, ки дар тадқиқоти топонимӣ муҳим аст, аҳамияти худро аз даст надодааст, зеро он барои таҷдиди сохт ва барқароркунии шаклу маънии ибтидоии номи ҷуғрофӣ мусоидат менамояд. Ҳарчанд дар роҳи маънидоднамоии топоним мушкилоти зиёде меистад, дар сурати истифодаи дурусти тадқиқу таҳлили муқоисавию таърихӣ ва ба эътиборгирии воқеияти ҷуғрофӣ метавон онҳоро пушти сар намуд. Тибқи ақидаи Ю.А. Карпенко, «… Аз мавзеи ҷуғрофӣ ба номи он наздик шуда, метавон онро таъйин ва мушаххас намуд ва дар сурати амиқ мулоҳиза рондан ҳатто этимологияи номро кушод. Меъёри ҷуғрофии этимологизатсияи топоним маҳз аз ҳамин иборат аст» [3, 11]. Методи картографӣ дар тадқиқотҳои топонимӣ имкон медиҳад, ки ба тариқи аёни густариши ин ё он қолибҳои номҳои ҷуғрофӣ, ҷуғрофияи суффиксҳои топонимӣ, ҳудудҳои нуфузи унсурҳои забон дар топонимияи муосир, маънии истилоҳоти маҳаллӣ ва халқии ҷуғрофӣ, ки номҳои ҷуғрофиро ташаккул медиҳанд ва робитаи онҳо бо ҳодиса ва мавзеъҳои табиӣ, иҷтимоӣ, иқтисодӣ, зичии номҳо ва ё такрори топонимҳо дар ҳудуди муайян нишон дода шаванд. Дар ин бора ва умуман имконоти васеи методи картографӣ, харита ва нақшаҳои топонимӣ Е.М. Поспелов муфассалан нигоштааст [4, 20] ва робитаи мутақобилаи картография ва топонимикаро нишон додааст. Методи картографӣ анҷом додани корҳои зиёдеро талаб карда, инъикоси натиҷаҳои коркарди фаровонро мехоҳад. Методи картографӣ ҳамчунин ба маълумотҳои оморӣ такя мекунад. Маълумотҳои оморӣ оид ба такроршавии формантҳо, асосҳо, қолибҳо ва ягон унсури номҳои ҷуғрофӣ, мансубияти онҳо ба забони алоҳида имкон медиҳанд, ки топонимияи ин ё он минтақа бо назардошти тамоми хусусиятҳо тасаввур карда шавад. Аксаран чунин унсурҳо дар ҷадвалҳои алоҳида инъикос карда мешаванд.

Бо вуҷуди зарурати истифодаи таҳлили сохторию сарфунаҳвӣ ва усулҳои дигар таҳлили луғавию семантикӣ низ набояд аз мадди назар дур бошад. Таҳлили луғавию семантикӣ таҳлилҳои дигарро пурра менамояд. Яъне, истифода аз якчанд роҳу воситаи таҳқиқ ва метод ба муҳаққиқ имкон медиҳад, ки хусусиятҳои забонии топонимияи минтақаи муайянро пурра ва мукаммал тадқиқ намояд. Ин амал, махсусан, ҳангоми тадқиқоти илмӣ роҳу воситаҳои гуногуни ҳалли масъаларо фаро мегирад, мисли ҳамин дар топонимика низ якчанд воситаи муайян кардани маънӣ ва этимологияи топоним мавҷуд аст. Ҳатто баъзан маънидод кардани топоним шартӣ аст ва ё умуман ғайриимкон шуда метавонад.

Зарурат ва моҳияти омӯзиши ҳаматарафаи номҳои ҷуғрофӣ боз аз он сабаб сол то сол дарк шуда истодааст, ки номҳои ҷуғрофӣ тағйироти сохти ҷамъиятӣ, сиёсати миллии давлат, мансубияти давлатии ҳудуд ва мувозинати кашфиётҳои ҷуғрофӣ ва тадқиқотро инъикос карда метавонад. Е.М. Поспелов дар ин маврид чунин мулоҳиза рондааст:

«… Аксаран номҳо дар замони қадим пайдо шудаанд ва ба забонҳои азбайнрафта тааллуқ доранд. Чунин номҳо баъзан метавонанд ягона сарчашмае шаванд, ки доир ба ин гуна забонҳо хабар диҳанд. Номҳои ба забонҳои зинда мансуб буда баъзан маълумотҳое оид ба падидаҳои луғавӣ, овозӣ ва калимасозӣ маҳфуз медоранд, барои гузаштаи забон ва ҷараёни инкишофи он то ҳолати имрӯза амиқтар фаҳмидан ёрӣ мерасонанд» [4, 10].

Аксари номҳо хусусиятҳои лаҳҷаву гӯишҳои то рӯзгори ҳозира омада нарасидаро инъикос мекунанд. Ҳамаи ин масъалаҳо аз таваҷҷуҳи зиёди забоншиносии кунунии ватанию хориҷӣ ба топонимика шаҳодат медиҳанд.

Чунонки В.А. Жучкевич изҳори ақида кардааст, маводи ҷамъовардаи топонимӣ ақаллан бояд ба масъалаҳо ва вазифаҳои пешбинишудаи зерин ҷавобгӯ бошад: 1) номи мавзеъ (деҳа, дарё, ҳавз ва ғ.), 2) номи мавзеи ҷуғрофӣ бо назардошти шакли ҳозираи он, 3) оё мавзеъ номи дигар низ дорад, ки бо номи асосӣ баробар истифода шавад ва ё дар гузашта ягон номи дигар дошт? 4) аз кадом замон ин ном маълум аст? 5) оё дар масофаи наздик ба мавзеъ чунин номҳои дигар низ ҳастанд? 6) аҳолии

маҳаллӣ ин номро чӣ гуна шарҳ медиҳад? 7) оё ин гуна шарҳи маънӣ бо далелҳо собит мешавад? [1, 67].

Худи таълимоти топонимика асосан чунин масъалаҳоро дар бар мегирад: 1) маърифатӣ, 2) тарбиявӣ-ғоявӣ, 3) вазифаҳои номгузорӣ ва аз нав номгузорӣ, 4) вазифаҳо ва таъйиноти он, 5) имлои дурусти номҳо, интиқоли онҳо аз як забон ба забони дигар.

Иҷрои ҳамаи ин вазифаю масъалаҳо ва ҷавобгӯ будани тадқиқот ба меъёрҳои муайяншуда истифодаи тамоми роҳу восита, усулу имконият ва методҳои зикршударо талаб менамояд.

А Д А Б И Ё Т

1. Жучевич В.А.Общая топонимика / В.А. Жучевич. - М., 1980. - 280 с.
2. Карпенко Ю.А. Свойства и источники микротопонимии / Ю.А. Карпенко // Микротопонимия. - М.:Изд.МГУ, 1967. - С. 15-25.
3. Попов А.И. Географические названия / А.И. Попов // Введение в топонимику -.М.: Наука, 1965. - 184 с.
4. Поспелов Е.М. Принципы топонимики / Е.М. Поспелов. - М., 1964. - 153 с.

НЕКОТОРЫЕ АНАЛИТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ОНОМАСТИЧЕСКИХ ИССЛЕДОВАНИЙ

Статья посвящена рассмотрению специфических особенностей ономастических исследований на основе материала таджикского языка. Автор свое внимание акцентирует на такие важные аспекты лингвистического анализа топонимии как**:** языковая атрибуция собранного материала: текстологический анализ: классификация топообъектов региона: территориальная классификация материала: стратиграфический анализ: определение топонимических универсалий: реконструкция структуры и формы геоназваний: этимологический анализ: словообразовательный анализ: структурный анализ; анализ основ материала: анализ вариантов геоназваний: формантный анализ: определение территорий топонимов: топонимическая картография: статистический анализ: экспериментальное исследование.

Ключевые слова: анализ, ономастика, топонимия, метод, изучение, исследование, проблема, принцип, возможность.

SOME ANALYTICAL CHARACTERISTICS OF ONOMASTICS RESEARCH

The article considers the specific features of onomastics research on the basis of the material of the Tajik language. Author his attention focuses on the important aspects of linguistic analysis toponym as linguistic attribution collected material: textual analysis: classification topoobjekts region: territorial classification of material: stratigraphic analysis: definition of toponymic universals: the reconstruction of the structure and shape geonames: etymological analysis: word-formation analysis: structural analysis ; analysis based on the material: analysis of options geonames: formant analysis: definition of areas of names: Toponymic cartography: statistical analysis: an experimental study.

Key words: analysis, onomastics, toponymic, method study, research problem, the principle of opportunity.

Сведения об авторе: ***М. Кувватова*** - соискатель Кулябского государственного университета им.А. Рудаки. Телефон: **(+992) 901-30-30-17**

СПОСОБЫ ВЫРАЖЕНИЯ КАТЕГОРИИ КОЛИЧЕСТВА В СИСТЕМЕ СУЩЕСТВИТЕЛЬНЫХ ТАДЖИКСКОГО И АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКОВ

Т. Тагоева
Курган-Тюбинский государственный университет им Н. Хусрава

Существительные, реализующие сему числа, в лингвистической литературе обозначаются различными терминами: «счетные существительные» [3], «количественные слова» [1], «определенно-количественные слова» [9], «слова меры и веса» [7] и др. В целом, нам кажется, различие в терминах-названиях количественных существительных связано с различными основами определения количественных отношений в семантической структуре количественных существительных.

Имена существительные в обоих языках выделяются на основе обозначения общекатегориального значения предметности. Обозначение субстанции - основной семантический признак имен существительных, составляющий центр обозначения преметности и в языке. Однако, предметность, как основной дифференциальный признак в семантической структуре существенных может пересекаться и с другими семантическими признаками, в частности, акциональности (роҳбарӣ, пайдоиш, сӯзиш-управление, происхождение, добыча), атрибутизации (зебогӣ, равшанӣ, кабутӣ), пространства (муҳит, баландӣ, ҳудуд, масоҳат и др.- территория, высота,

протяженность) и др.

В настоящей статье существительные, содержащие сему количественности, принято назвать нумеративами или нумеральными существительными.

Изучение субстантивных лексических единиц при выражении категориального понятия количественности во взаимной связи и обусловленности показывает, что количественные отношения в системе существительных многоаспектные и многоуровневые, выделяясь как особые единицы лексико-грамматической системы и иерархической организации структуры существительных, обозначаются, как лексическими, так и лексико-грамматическими средствами, при которых грамматические и лексические средства используется в синтезе, дополняя, усиливая или заменяя друг друга.

В целом следует указать на двухуровневый аспект количественных отношений в системе существительных:

1. Категориально - грамматический уровень.
2. Лексико-семантический уровень.

Каждый уровень отличается особым способом обозначения количественности, связанным с отношением обозначаемого содержания с понятийной сигнификативной или денотативной соотносительностью значения слов или с общим, отвлеченным языковым значением, присущим ряду слов, объеденных единством грамматических форм (словоформ). Исходя из этого, категориально-грамматический уровень отражает обозначение количества как обобщённые грамматическими морфологическими средствами, сюда относятся такие обобщённые грамматические значения, как оппозиции единичности //множественности, исчислимости // неисчислимости (китоб - китобат, одам - одамият) и другие проявляющиеся в категории числа (единственное // множественное), определенности // неопределенности (китоб-китобе, одам-одаме) и др.

Лексико-семантический уровень соотносится с лексическим значением, содержанием слов, отображающимся в представлении количества в семантике слова.

Учитывая многообразие семантических соотношений различных аспектов проявления количественных отношений в семантической структуре существительных, исследователи проявляют различный подход также к классификации существительных. Подобная классификация отражена в работах Швачко С. А. [10, 31-32], Науменко Н. И. [6, 5-8], Игнатьевой Э.В. [5, 11-13], Чернюка Н. И. [8, 76], А. В. Воронцова [2, 203-204], Джумаева А. [4, 49] и др. Приводимые в них типы классификации, конечно, различаются степенью охвата материала, лингвистической направленностью самой классификации.

Одним из основных проявлений пересечения признаков предметности с признаками других семантических полей в семантической структуре существительных является квантитативность. Ещё в 19 веке на эту особенность существенных указывала В. Ф. Андреева. Она отмечает, что «имя существительное есть также самостоятельное понятие, которое означает субстанцию, реальную или отвлеченную, следовательно, «часть», «множество», «итог», «свет», «тьма» (т.е. бесчисленные множества) и пр. Все эти слова, будучи понятиями числа, поэтому не считаются числительными, что они число выражают неопределенно.… Весьма близки к только что перечисленным существительным по значению и форме следующие настоящие числительные: миллион, тысяча, сотня, десяток, единица и пр.».

Признак квантитативности является одним из ведущих в общей структуре парадигматических семантических отношений существительных. Значение количества в семантической структуре существительных представлено многоаспектно, разнонаправленно. С. А. Швачко отмечает, что по реализуемой общекатегориальной функции существительные соотносятся с группой лексических квантификаторов, реализующих инвариантную и вариантную семы количества [10, 89-90]. Это проявляется в сравнении хотя бы небольшого числа существительных с количественным значением: quantity, number, multitude, acsore, dozen, oneness- шумора, рақам, ҷамъ, кул, ҷуз, и др.

При этом существительные в сопоставляемых языках способны не только количественно определяться, но также выступать в функции количественного определителя: дах дона панчах ва як-то садак, садхо донишчуен и др.

Общим для существительных, выражающих количественные отношения, является сочетание количественного и предметного значения в тесной взаимосвязи. Однако конкретизация значения числа в смысловой структуре существительных отражается по-разному. В одних существительных семантический признак квантитативности

проявляется в большем объёме, в других колличиственность отражена в меньшей степени. В целом, сочетание количественности с предметностью в семантике существительных обьективируется от обобщенного очертания до абстрактного представления, конкретного обозначения того или иного семантического аспекта, образуя в целом предметно-количественное значение квантитативных существительных.

Особенно это явно проявляется в сравнении квантитативных существительных в сопоставляемых языках, каждый из сопоставляемых языков обладает собственными индивидуальными особенностями обозначения количественного значения, выражая их специфическими языковыми средствами.

Таким образом, инвариантный признак квантитативности в системе существительных проявляется в различной импликации вариантных количественных семантических признаков количественных отношений, начиная с конкретного количественного обозначения (двойка, пятёрка, сотня - дањї, садї, панљяк, бисёрї, камаке) и проявляясь в многообразии передачи сложных семантических отношений между ними. Подобное многообразие в системе существительных имеют языковые единицы количественной семантики, отличаясь многомерной спецификой общих параметров соотношения грамматических и лексических средств, служащих для выражения количественных отношений в системе имени существительного в сопоставляемых языках.

Л И Т Е Р А Т У Р А

1. Виноградов В.В. Русский язык (грамматическом учения о слове) / В.В. Виноградов. - М., 1972.
2. Воронцова Г.Н. Очерки по грамматике английского языка / Г.Н. Воронцова. - М.: Изд. иностранной литературы, 1990. – 399 с.
3. Грамматика русского языка. В двух томах. - М.: Изд. АН СССР, 1960. - Т 1. – 719 с.
4. Джумаев А. Лексико-грамматическое особенности нумеративов и нумеральных слов в таджикском языке: автореф. дисс….канд. филол. наук / А. Джумаев. - Л., 1987. – 23 с.
5. Игнатьева Э.В. Средства выражения количественных отношений в системе имени в структуре английского языка: автореф. дисс…канд. филол. наук / Э.В. Игнатьева. – 1982.
6. Науменко Н.И. Средства передачи значения размытого количества именем числительным в современном английском языке: автореф. дисс…канд. филол. наук / Н.И. Науменко Л., 1984. – 19 с.
7. Филин Ф.П. Лексика русских народных говоров / Ф.П. Филин. - М.-Л.: Наука, 1966. - 223 с.
8. Чернюк И.И. Количественные градации в системе имен английского языка: автореф. дисс. ..канд. фил. наук / И.И. Чернюк. - М., 1978. – 20 с.
9. Шахматов А. А. Из трудов по современному русскому языку / А.А. Шахматов. – М.: Учпедгиз, 1952. - 271 с.
10. Швачко С.А. Английские числительные и их место в лексико-семантическом поле количества: дис …. д-ра филол, наук / С.А. Швачко. - Сумы, 1983. – 360 с.

СПОСОБЫ ВЫРАЖЕНИЯ КАТЕГОРИИ КОЛИЧЕСТВА В СИСТЕМЕ СУЩЕСТВИТЕЛЬНЫХ ТАДЖИКСКОГО И АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКОВ

В статье речь идёт о количественных отношениях в системе существительных таджикского и английского языков. Имена существительные в обоих языках выделяются на основе обозначения общекатегориального значения предметности. Обозначение субстанции - основной семантический признак имен существительных, составляющий центр обозначения предметности в языке. Однако предметность как основной дифференциальный признак в семантической структуре существенных может пересекаться и с другими семантическими признаками.

Ключевые слова: количество, отношение, существительное, категория, число, признак, семантика, семантическая структура, структурный анализ.

NUMERAL RELATIONS IN THE SYSTEM OF NOUNS OF TAJIK AND ENGLISH LANGUAGES

The article deals with numeral relations in the system of nouns of Tajik and English languages. The noun in both language is divided into subject meaning on the basis of general categories denote. The denote of substances is main semantic sign of the noun composing subject in language. However, subjective as a main differentiation sign in semantic structure of nouns may across with other semantic signs as well.

Key words: number, relation, noun, category, sign, semantics, semantic structure, structural analysis.

Сведения об авторе: ***Т. Тагоева*** – кандидат филологических наук, доцент, докторант Курган-Тюбинского государственного университета им. Нлсира Хусрава

АНДЕШАҲО ПИРОМУНИ ЗАБОНИ НАСРИ БАҲМАНЁР

Ш.С. Раҳимова
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Баҳманёр аз адибони чирадасти адабиёти муосири тоҷик аст, ки аз солҳои 80-ум асри гузашта то имрӯз қаламронӣ мекунад ва аз килки сухани ӯ дурдонаҳои беҳтарин, маъниҳои бикр бармеояд. Асарҳои аввалини ӯ ҳикояҳои хурд-хурде мебошанд, ки маъниҳои баланди фалсафӣ ва ахлоқиро дар худ ғунҷондаанд. Назари ӯ нисбат ба зиндагӣ хушбинона аст, камбудиву норасоиҳои ҷойдоштаро гоҳ тамсиломезу пардапӯшона ва гоҳ ошкорову равшан нишон медиҳад. Тасвири Баҳманёр табииву рангин, дилчаспу хотирмон аст. Аксари қаҳрамонони ӯ мардуми оддиву содадил, поксиришту фариштахӯ мебошанд. Ҷиҳати умдаи нигориши адиб бештар бозкушои ҷаҳони ботинии инсони чи неку чи бад ба шумор меравад. Қаҳрамонони ӯ дар ҷаҳони рӯҳии хеш бо худ дар набарданд, аз нобасомониҳои рӯзгор ба танг меоянд, роҳи халосӣ меҷӯянд.

Баҳманёр чӣ қадар дар кушодани ноҷуриҳои зиндагӣ, тасвири тинату сурати неки ашхоси покниҳод, сирати зишти баддилону бадхоҳон услуби хоссаро соҳиб гашта бошад, ҳамон қадар дар интихобу ҷобаҷогузории калимаҳо комёб шудааст.

Ҷиҳати назарраси забони ҳикояҳои ӯ аз забони адабиёти классикӣ хеле хуб фоида бурдани ӯст. Гурӯҳи муайяни вожаҳои асили тоҷикӣ ё арабии ҳазмшударо, ки ҳамчун лексикаи китобӣ ё архаистӣ муаррифӣ мешуданд, дар ҳикояҳояш мавридшиносона рӯйи кор овардааст: **сур (ба ҷойи тӯйи ӯзбекӣ), сӯг (мотам), дирафш (парчам), рада (қатор), кох (қаср), фароз (баландӣ), пул (кӯ прук), ғирев (доду фарёд), сургар (тӯйдор), мӯя (нола), шигифт (ҳайрон), дерёз (тӯлкашида, дуру дароз)** ва монанди инҳо: Шомгаҳ ҳама меҳмонону соҳибдеҳагон дар ҳавлии **сургар** ҷамъ омаданд…Баъд соҳибони **сур** ҷавонмардонро ба гуштӣ даъват карданд [9, 130].

Ман аз заҳру **ангубину** набот марҳам месозам. Ман аз ин ташвишҳо мондаву **бефараву** кӯфта шуда сар ба сангҳо монда шабро рӯз мекунам ва хоб мебинам [9, 93]; Ба рӯ чарм мегирад Бобуна, ба дил **озарм** мегирад Бобуна [9, 97]; …селоби вақт ба **кохи** зарандуди умедаш намедавид (вожаи кох дар таркиби ибораи маҷозӣ) [9, 44]; Ҷое, ки дар он бузон **дерёз** мечаранд, дарахтон хушк мешаванд, растанӣ маҳв мегардад, гулистон ба биёбон табдил меёбад [9, 162];

Вожаҳои зикршуда дар солҳои 80-уми асри гузашта дар ҳикояҳои адиб корбаст шуда, тавре ба ҳамагон маълум аст, имрӯз қисме аз онҳо ҳам дар забони хаттӣ ва ҳам гуфтугӯйии тоҷикӣ серистеъмол шудаанд ва гумони ғолиб он аст, ки саҳми адиб дар ин амри хайр бузург аст.

Нависанда кӯшидааст, ки ашхос, ашё ва ҳаводиси тасвирнамудааш табиӣ, зинда ва муассир ҷилвагар шавад, аз бунёди хеш - рӯзгори халқ дур набошад. Барои ин ӯ ба забони халқ рӯ овардааст ва аз ин чашмаи хушкнашаванда беҳтарин калимаҳоро интихоб намуда, бо нияти услубӣ ба кор бурдааст, ки ба гӯш фораму гуворо мерасанд. Ҳақ ба ҷониби услубшинос Носирҷон Маъсумӣ аст, ки навиштааст: «Сухани халқ бо самимияти хосси худ пур аз фикру ҳисси ҳаётӣ, пур аз тобишҳои нозуки маъноӣ мебошад. Вай ба забони асари бадеӣ дохил шуда, ба асар қувваи фавқулодда зиндаи ҳаётӣ мебахшад [1, 117].

Вожаҳои **чукрӣ, каҷпаҳлу, палағда, алағда, тармарг, чиғдевор, ғил-ғилич, чорғоба, озмуд, рӯшод** аз ҳамин қабиланд.

Дар истифода аз лаҳҷаву шеваҳои маҳаллӣ адибон ба ду гурӯҳ ҷудо мешаванд: гурӯҳи аввал бештар ба лаҳҷаву шеваи маҳалли зист, ки дар он муҳит ба воя расидаанд, рӯ меоранд, гурӯҳи дигар аз лаҳҷаву шеваҳои дигар низ ба қадри имкон истифода мекунанд.

Мутолиаи асарҳои Баҳманёр нишон медиҳад, ки ӯ ғайр аз лаҳҷаи зодгоҳаш аз гӯйишҳои минтақаҳои дигар низ истифода намудааст. Масалан, вожаҳои асили тоҷикии дар лаҳҷаҳои қисмати ҷануби Тоҷикистон маҳфуз, ба мисли **каллапо (сарозер, поён шудан), чихт (чухт-рост), рӯшод (ошкоро), катагарӣ (ҳавобаландӣ)** ва монанди инҳо дар мавридҳои муайян дар сухани қаҳрамонон ва сухани тасвирии адиб ба кор рафтаанд: …ҳарчанд инро **рӯшод** намегӯяд, лекин аз нигоҳи маҳкумкунандаи ӯ Фармони Мурод пай мебарад…[9, 69]. Фармони Мурод низ Шери Холро таги чашм карда назди **чиғдевор** омад…[9, 76] ; онҳо дар маъракаву сур **катагарӣ** карданро хуш доранд…[9, 84].

Калимаи **чорғоба**, ки адиб кор фармудааст, дар минтақаи ҷануби ҷумҳурӣ ба шакли чорғов (чорғовакро бештар нисбати тифлон кор мефармоянд) мустаъмал аст, он маънои бо дасту по роҳ рафтани одамро ифода мекунад ва дар ҳикояҳои адиб ба маънии мазкур омадааст. Тавре маълум аст, вожаи чорпоя маънои тарзи махсуси роҳгардиро ифода карда наметавонад, инчунин дар забони адабӣ ба маънои курсӣ [4, 410] ҳам кор фармуда мешавад. Пас нависанда маъно ва мавқеи корбасти калимаи забони халқро санҷидаву баркашида хеле мувофиқ кор фармудааст.

Истифодаи қисме аз калимаҳои шевагии асарҳои адиб ба хотири даст кашидан аз луғати иқтибосии арабӣ ва туркӣ-ӯзбекӣ мебошад. Дар саросари ҳикояҳои солҳои 80-ум иншонамудаи нависанда **сур**и тоҷикиро (ба ҷойи тӯйи туркӣ) мушоҳида мекунем. Ба ҷойи калимаи тӯйдор адиб сургар сохта кор фармудааст, ки метавонад муқовимат карда минбаъд умумӣ шавад. Ба ҷойи калимаи **қитиқ**и ӯзбекӣ, ки дар луғатҳои тафсирӣ ва дузабонаи тоҷикӣ дар тарҷума ва тафсири шекоткаи русӣ [2, 1225] онро овардаанд ва дар қисме аз лаҳҷаҳои забонамон роиҷ аст, адиб вожаи асилу қадимаи тоҷикиро, ки имрӯз дар баъзе аз лаҳҷаҳои шеваи ҷанубӣ ва ҷануби шарқӣ маълум аст, **ғал-ғалич/ғил-ғилич**ро кор фармудааст. Ин калимаро забоншинос Д. Саймиддинов аз нигоҳи баромад ба забонҳои шарқии эронӣ ва суғдӣ мансуб медонад [3, 15-16].

Модом ки чунин аст, он аз муодили ӯзбекиаш беҳтар буда, имкони умумӣ шуданро дорост. Калимаи аслии тоҷикии **рада**ро аз муодили арабиаш – қатор беҳтар медонад: Ӯ ҳам дар **рада**и дигарон лаби чашма омад [9, 45].

Вожаи **рӯшод** дар минтақаи ҷануби Тоҷикистон ба маънои **ошкоро** роиҷ аст ва дар талаффуз равону дар шунид гуворост. Адиб онро дар сухани тасвириаш кор фармудааст. Аз ин бармеояд, ки ӯ тарафдори умумӣ шудани ин калима мебошад: …ҳарчанд инро **рӯшод** намегӯяд, лекин аз нигоҳи маҳкумкунандаи ӯ Фармони Мурод пай мебарад…[9, 69]. Мо низ гумон мекунем, ки вожаи **рӯшод** метавонад умумӣ шуда, қатори муродифҳои забони адабиро афзун намояд.

Калимаи **каҷпаҳлу** низ ҳоло дар гуфтугӯ роиҷ гашта, ҳатто дар луғатҳои тафсирӣ ва дузабона шарҳ ёфтааст [4, 273, 5.605], ҳарчанд як муддат ҷойи онро калимаи туркии **ёнбош** гирифтаву дар гуфтугӯйи мардум ҳам серистеъмол буд. Дар ҷумлаи боло адиб аз истифодаи бемавриди луғати иқтибосӣ худдорӣ намуда, вожаи дар забони халқ мустаъмалро кор фармудааст, ки аз калимаҳои решагии дар забони адабӣ маълум – каҷ ва паҳлу таркиб ёфтааст.

Зикр намудан бамаврид аст, ки вожаҳои шевагӣ ё калимаҳои нисбатан маҳдуди корбастнамудаи адиб дар чунон ҳамбастагӣ бо калимаҳои дигар оварда шудаанд, ки дарки маънии онҳо ба хонанда душвор нест.

Вижагии дигари забони Баҳманёр навҷӯйӣ ва навовариҳояш дар калимасозиву ибораорӣ ба шумор меравад. Таҳлили якчанд вожаи ҳикояҳои ӯ гувоҳи он аст, ки адиб имконоти калимасозиву таркиббандии забони тоҷикиро хуб медонад ва дар тозагӯйиву навҷӯйиҳо муваффақ ҳам шудааст: Бо роҳи аналогия калимаҳои **касмафаҳм, каснадид** ва **ақлмагиру ақлгир** (дар қолаби **касмаёбу касмахар**), **оғозидан** (дар қолаби **хобидан, орамидан**), **ҳоҷатҷо** (дар қолаби **халочо**), **чиғдевор** (дар қолаби **сангдевор, лойдевор**), **суратбаст** (дар қолаби **корбаст, бунбаст**) ва монанди инҳоро сохтааст, ки равону шево ва табиӣ ба гӯш мерасанд: **Каснадид**у гӯшношунид буд ин кор…[9, 161]; Ин чунон ногаҳонӣ ва **ақлмагири** ғул буд, ки бечора то хеле гаранг монд…[9, 85].

Бояд гуфт, ки нависанда маънии дар доираи ақл ғунҷидани ҳодисае ё чизеро бо вожаи навсохти **ақлгир** ифода намудааст, ки кӯтоҳу дар талаффуз равон аст: Ин манзара **ақлгир** набуду дар тасаввур намеғунҷид [9, 88].

Вожаи **чиғ / чеғ** дар «Фарҳанги забони тоҷикӣ» навъе аз бурё маънидод шудааст ва аз шоир Нозим далел овардаанд [6, 538]. Ин калима имрӯз дар лаҳҷаҳои ҷанубӣ ва ҷануби шарқӣ дар шакли шиғ мустаъмал аст. Нависанда бо яке аз шаклҳои он –**чиғ** калимаи нав- **чиғдевор** сохтааст, ки аз ҷиҳати таркибу ифодаи маъно камбудие надорад. Ин ҷо адиб маҳдудистеъмол будани **чиғро** медонад, бинобар ин, бо он ва вожаи **девор** калимаи мураккаб сохтааст, то маънии дилхоҳ равшану барҷаста ифода шавад ва хонанда низ ба ҳолати душвор наафтад: Фармони Мурод низ Шери Холро таги чашм карда, назди **чиғдевор** омад…[9, 76].

Дар калимасозӣ бо феълҳо низ навҷӯйии адиб хуб мушоҳида мешавад: …гӯё **гумҷӯйӣ мекард** пирамарду гумшударо намеёфт [9, 42]; Зеро ба дашном кардан **меоғозид,** дар як зум ҳафт пушти душманашро сиёҳӣ мемолид [9, 122]; Дар ин ҷумла

меоғозидро ба хотири мавзун шудани ҷумла сохтааст: Ҳароина, Ороста шикамашро сер карда, дастурхонро ғундошта, баъд ба айвон баромада ба нола **оғозид** [9, 127].

Ҳиссаи номии феъл дар ҷумлаи якум бо тарзи омехтаи исмсозӣ сохта шудааст, яъне сифат+асоси замони хозираи феъл+ пасванди –ӣ / **гумҷӯйӣ**. Ҷунин тарзи калимасозиро «қолаби бемаҳсул» номидаанд [7, 125]. Баҳманёр бо ин калима таркиби феълӣ сохтааст, ки равону форам ба гӯш мерасад. Дар қолаби зикршуда таркиби феълии «**сабабҷӯйӣ кардан**»-ро овардааст: Агар касеро хурсанд медид, **сабабҷӯйӣ** мекарду захмҳои куҳнаро мехарошид…[9, 122].

Албатта, асари бадеӣ барои забони нависанда коргоҳест, ки ҳусну қубҳ, ҷилову рангинии ҳар як калима, ҳар як ибора намоён мешавад, аз ҷониби хонанда қабул ё рад мешавад ва натиҷа ҳунару маҳорати суханшиносӣ ва офарандагии ӯ, мавридшиносиву мавқеъшиносии ӯ ҳувайдо мегардад.

Хулоса, нависанда Баҳманёр ҳам аз забони осори гузаштагон ва ҳам аз забони халқ ҳунармандона, эҷодкорона истифода намуда, муассирӣ, ҷолибӣ ва хушоҳангии суханашро таъмин кардааст. Ин ду манбаъ ба ӯ имкон додаанд, ки вожаҳои иқтибосии душворфаҳмро камтар кор фармояд, ба соҳибони забон покиву софӣ, равонӣ, ҷаззобии забони халқро нишон диҳад. Агар истифода аз забони халқ рӯҳу оҳанги халқии забони асарҳои ӯро таъмин намуда бошад, корбасти калимаҳои китобӣ ва архаистӣ ба сухани ӯ муассирият ва оҳанги тантанавӣ бахшидаанд.

Ба қавли устод Мирзо Турсунзода, «забонро халқ меофарад ва нависанда бояд ба халқ ҳамаи тароват ва ҳусни ин забонро нишон диҳад» [8, 106]. Дар ҳақиқат, нависандаи хушсалиқаи мо Баҳманёр дар тасвири зиндагиву рӯзгори халқ аз забони худи халқ моҳирона истифода намуда, фасоҳату нафосат, салосату шевогии онро пайгирӣ намудааст. Дар навиштаҳои адиб рӯҳи халқ, орзуву омоли халқ самимонаву тоҷикона таҷассум карда шудаанд. Адиб хостори тозагиву софии забони адабии тоҷикист ва забони асарҳои ӯро намунаи беҳтарини забони давр номидан равост ва барои қаламкашон, дӯстдорону омӯзандагон, муҳаққикони забони тоҷикӣ мактаби омӯзишу пайравӣ ҳисоб мешавад.

А Д А Б И Ё Т

1. Маъсумӣ Н. Очеркҳо оид ба инкишофи забони адабии тоҷик/ Н. Маъсумӣ. - Душанбе: Пайванд, 2011.--385 с.
2. Русско- таджиксий словарь / под ред. В. А. Капранова. - М.: Русский язык, 1985. - 1280 с.
3. Саймиддинов Д. Як нишонаи овоии вожаҳои иқтибосии суғдӣ дар форси дарӣ ва гӯишҳои тоҷикӣ / Д.Саймиддинов // Пажӯҳишҳои забоншиносӣ. - Душанбе: Шарқи озод, 2013. - 207 с.
4. Фарҳанги тоҷикӣ ба русӣ / дар зери таҳрири Д. Саймиддинов, С. Д. Холматова, С. Каримова. - Душанбе, 2006. - 784 с.
5. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ / Дар зери таҳрири С. Назарзода. - Душанбе: Шарқи озод, 2009. - Ҷ. 2. - 650 с.
6. Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик / дар зери таҳрири Ш. Рустамов ва Р. Ғаффоров. - Душанбе: Дониш, 1985. - Ҷ. 1. - 356 с.
7. Фарҳанги забони тоҷикӣ. Иборат аз 2 ҷилд. - М.: Советская энсиклопедия, 1969. – Ҷ. 2. - 952 с.
8. Турсунзода М. Ҳаёт ва адабиёт / М. Турсунзода // Шарқи сурх, 1959. - №3. - С.103-112.
9. Баҳманёр. Аспи обӣ / Баҳманёр // Маҷмӯаи ҳикояҳо. - Душанбе: Адиб, 1988.

ЛЕКСИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ НЕКОТОРЫХ РАССКАЗОВ ПИСАТЕЛЯ БАХМАНЁРА

В статье анализируются некоторые лексические единицы рассказов писателя Бахманёра и мастерство писателя в использовании богатств народного языка. Анализ показывает, что искусное использование лексики языка классической литературы и диалектов способствовало красочному, яркому выражению мысли. Данное использование привлекает внимание читателей.

Ключевые слова: диалектные слова, коренные таджикские слова, неологизмы, заимствованная лексика, способы толкования слов, мастерство и новаторство писателя.

OF SPESKER TO THE LISTENER LEXICAL ANFLESIS OF SOME BAHMANYORS SHORT STORIES

This article analyzes some of lexical units short story writer Bahmanyor and skill of the writer to use the wealth of the national language. The analyze shows that skillful use of language classical literature and language Tajik dialect contributed colorful and vibrant expression of thoughts and attracted the attention of readers.

Key words: dialectal words, neologisms, loan words, explain words method, arabic words, skill and innovation of writer.

Сведения об авторе: ***Ш.С. Рахимова*** – доцент кафедры таджикского языка и методики преподавания таджикского языка и литературы Таджикского национального университета. Телефон: **(+992) 935-56-67-18**

ПОВЫШЕНИЕ МОТИВАЦИИ СТУДЕНТОВ К ОБУЧЕНИЮ РУССКОМУ ЯЗЫКУ СРЕДСТВАМИ НЕТРАДИЦИОННЫХ МЕТОДОВ РАБОТЫ

Б.А. Кадырова
Финансово-экономический институт Таджикистана

В системе образования Таджикистана русский язык занимает важное место. Поэтому функционирование русского языка в нормативно-правовом отношении и политическом аспекте в Республики Таджикистан находит государственную поддержку. Из закона «О государственном языке Республики Таджикистан» следует, что функции русского языка достаточно чётко определены во всех основных сферах жизни общества и русский язык вполне по своему правовому статусу может функционировать наряду с государственным языком [3, 3].

С целью улучшения преподавания и обучения русскому языку в стране Президент Республики Таджикистан Эмомали Рахмон 4 апреля 2004 года издал Указ «О совершенствовании преподавании русского и английского языков в Республике Таджикистан» в рамках реализации которого Постановлением правительства от 2 декабря 2004 года была принята «Государственная программа совершенствования преподавания и изучения русского и английского языков на 2004-2014 гг.» [2].

Как средство познания действительности русский язык обеспечивает интеллектуальное развитие студента, формирует его понятийно-категориальный аппарат, развивает абстрактное мышление, память, воображение и позволяет студенту овладеть средствами самоанализа и самовыражения.

К сожалению, за последние годы у студентов неязыковых вузов наблюдается резкое снижение интереса к занятиям русского языка, нежелание студентов расширять свой кругозор, повышать грамотность и культуру речи.

Сегодня важнейшей проблемой, волнующей преподавателей русского языка является повышение эффективности занятий русского языка, как основной формы обучения и воспитания студентов неязыковых вузов. Если все занятия будут проведены в одной и той же форме, то это будет утомительно. Поэтому пробуждение интереса, тяга к постоянному получению знаний – является задача преподавателя [5, 426].

Поскольку традиционные способы обучения не всегда в состоянии обеспечивать усвоение материала всеми студентами, возникает необходимость умелой организации учебной деятельности на занятиях. Для формирования этой деятельности, необходимо сформировать познавательную мотивацию. Сегодня, к сожалению, господствуют методы внешних побуждений – отметка, похвала, наказание. Но действительная мотивация будет иметь место только тогда, когда студенты будут стремиться к овладению русского языка.

В целях активизации студентов, развития интереса, побуждения их приобретений знаний преподавателям необходимо вводить в практику работы вуза занимательные разновидности занятий, создавая в итоге авторские – нетрадиционные занятия.

Нетрадиционный урок – это «импровизированное учебное занятие, имеющее нетрадиционную структуру». Наличие нестандартных занятий свидетельствует о том, что пренебрегать такими видами организации занятий не следует. Поэтому необходимо тщательно изучать нетрадиционное занятие как педагогическое явление, научно обосновать и стимулировать студента к творчеству.

Нетрадиционное занятие должно быть использовано на занятиях русского языка. Для того, чтобы поддерживать в течении урока внимание студентов, необходима организация активной и интересной мыслительной деятельности.

Нестандартные занятия организуются на основе учебной программы. Существующая их классификация неоднозначна, неполна и будет пополняться в будущем за счёт разработок новых типов нетрадиционных занятий.

В современных учебных программах по русскому языку и в материалах, изложенных в стабильных учебных комплексах, предусмотрен творческий подход преподавателя к процессу обучения, построению занятий выбору форм и методов работы, организации творческих занятий.

Принимая за основу основные методы работы с учебным материалом, необходимо использовать следующую квалификацию нестандартных занятий:

1.Занятия, проводимые в соответствии с целями и задачами обучения:

- занятия ознакомления с новым учебным материалом; занятия изучения нового материала; занятия закрепления и повторительно – обобщающие; занятия проверки и самопроверки знаний, умений и навыков по русскому языку и литературе.

2. Занятия, соотносящиеся с этапами усвоения материала:

- занятия усвоение новых знаний; занятия формирования умений и навыков; занятия применения знаний, умение и навыков; занятия обобщения и систематизации занятий; занятия проверки знаний, умений и навыков.

3. Занятия с учётом используемых в процессе обучения основных методов примеров, уровня подготовки студентов учащихся по русскому языку:

- занятия – лекции; занятия – беседы; занятия – практикумы; занятия – лабораторные занятия; занятия – исследования; занятия – семинары; занятия – дискуссии; (диспуты); занятия – диалоги; занятия – заседания; занятия – конференция; занятия – конгрессы; занятия – зачёты; занятия – игры; интегрированные занятия, основанные на межпредметных связях и объединяющее соотносимые учебные темы.

4. Занятия по способу воспитания учебной информации:

- зрительные занятия (кино - занятия); слуховые занятия (лекции, беседы, дискуссии, заседания, конференции, конгрессы); зрительно – слуховые занятия (практикумы, семинары, исследования, интегрированные и игровые).

Каждый тип занятий имеет свою мотивацию, время, место и форму проведения, соотносится с содержанием, уровнем сложности изучаемого материала, реализуется в особой атмосфере взаимопонимания и доверия. В связи с этим, в «Стратегии развития образования Республики Таджикистан до 2020 года» говорится о необходимости более широкого использования в вузовском преподавании лекционного способа изложения материала.

Занятие – лекция. Лекция позволяет экономить время, даёт возможность преподавателю раскрывать перед студентами систему научных знаний в её целостности и органической связи частей на основе сочетания дедуктивного и индуктивного способов изложения материала. Занятие – лекция имеет обычно проблемный характер, поскольку содержит проблему и намечает оптимальные способы активизации мыслительной деятельности студентов.[5, 430]. Такое занятие даёт возможность преподавателю раскрывать студентам систему научных знаний в ее целостности, в органической связи частей на основе целесообразности сочетания дедуктивного и индуктивного способов изложения материала.

Занятие – беседа. Чаще всего занятия – беседы имеют повторительно–обобщающий характер и предназначены для закрепления изученного и его систематизации. С этой целью необходимо провести систематизацию знаний студентов и закрепить их в процессе выполнения упражнений. Материал для повторения должен быть достаточно объёмен. Рекомендуется сочетать ответ на определенный вопрос с последующим выполнением упражнения. Чем больше студент принимает участие в беседе и обсуждении, тем выше степень усвоения учебного материала.

Обычно такие занятия проводятся в доверительной атмосфере. Студенты стремятся высказывать своё мнение, поделиться впечатлениями, описать свои чувства. Такой вид работы активизирует мыслительную и речевую деятельность студентов, развивает интерес к предмету и немаловажно, что студенты получают удовлетворение от такого вида работы [1, 22].

Занятие – практикум. Занятиям – практикумам свойственны проблемность и практическая направленность. Они способствуют развитию творческих возможностей преподавателей и студентов, повышают ответственность за подготовку и качество выполнения задания, позволяют преподавателю изучить личность каждого студента, создают атмосферу заинтересованности, доверия и уважения друг к другу и реализуются при изучении различных разделов курса русского языка, особенно при повторении и обобщении ранее изученного. Студенты заранее повторяют основные теоретические сведения к уроку, готовят наглядный материал: схема, таблицы, справочники, словари, ТСО и др.

Занятие – исследование. Занятие – лабораторная работа.

Система лабораторных работ как метод формирования навыков исследовательской деятельности студентов предусматривает самостоятельное изучение разделов программы по русскому языку и овладение научной речью, приучает работать со справочной

литературой. Лабораторные работы по русскому языку дают положительные результаты, они обеспечивают:

- наиболее прочное усвоение теоритических знаний по теме;

-совершенствование навыков и умение распознать, например, придаточные предложения, пунктуационно оформлять сложные предложения;

- минимальный объём домашнего задания;

- развития навыков письменной речи;

- пробуждение студентов к творческой деятельности: выработки умения наблюдать, сопоставлять, обогащать, а также проявлять инициативу и самостоятельность.

Семинар. Семинары имеют повторительно – обобщающий характер. **Э**та форма занятий не только доступна, но и необходима для творческого осмысления пройдённого материала, современного развития самостоятельности студентов и воспитания интереса к изучению русского языка. Занятия – семинары способствуют овладению научным стилям речи, формированию оценки собственных взысканий, оказываться эффективной формой контроля, самоконтроля и взаимооценки занятий студентам. Создаются условия для активной самостоятельной работы и приобретения творческой деятельности [5, 431].

Основой содержания семинара служит теория. Ведущая цель семинара – формирования теоритического мышления, которые позволят студентам самостоятельно изучать новую информацию и применять полученные знания на практике. Вопросы и список литературы к семинару предлагаются за 7-10 дней до его проведения. Целесообразно дать список дополнительной литературы отдельно по каждому вопросу, это поможет студенту лучше сориентироваться в нужном материале. Во время подготовки к семинару по русскому языку рекомендуется студентам ознакомиться со всеми видами практических заданий. Каждый студент должен принять участие в подготовке теоритического и практического задания. Из числа студентов можно выбрать экспертную группу, в задачу которой входит анализ предложенных преподавателем текстов и выбор текста для работы.

После проведения семинара студенты сдают доклады в письменном виде преподавателю. Он тщательно проверяет и оценивает их, выставляя две оценки: за содержание и грамотность [6, 77].

Воспитательная и образовательная ценность семинара заключается, прежде всего в том, что студенты учатся напряжённо и самостоятельно работать, ощущать радость творческого поиска, открывать тайны русского языка, пробуждать любовь к русскому языку и интерес к его познанию.

Занятие – зачёт. Занятие – зачёт один из видов контрольных нетрадиционных занятий, позволяющий на основе обратной связи проверить результативность предшествующих занятий. Такое занятие очень уместно после семинара и др.

Цель зачёта – не только осуществить обратную связь в цепочке «преподаватель - студент». Форма зачета и отведения на него целого урока, позволяют студентам править себя в выборе именно такого аспекта рассмотрения темы, или того типа задачи, вида, жанра работы, который ближе данному студенту, его способностям.

Тема зачёта соответствует ранее изученному учебному материалу. Это могут быть занятия по фонетике, лексике, словообразованию, морфологии, синтаксису, занятия – зачёты по разделу «развитие связной речи», «Культура речи» и др. Функция зачёта может быть не только контролирующей, но и обучающей на основе творчества студентов.

Занятие – игра. 1.Занятия – игры можно условно представить двумя большими группами: учебно – ролевые соревновательные (ролевая игра и деловая игра). Отличительной особенностью учебно - ролевых занятий является то, что их психологическую основу составляет механизм воображения; студенты и преподаватель представляют себя в определённых ролях и оказываются в заданной ситуации совместно решающими соответствующую задачу.

Учебно – ролевые игры бывают нескольких видов: с пониманием и принятием преподаватель ролевых функций; с использованием сказочного сюжета, фантазирования, деловых игр.

Деловые игры, также построены на проигрывании ролей, но только не художественных, а в большей степени творческих, профессиональных (функциональных). Психологически моделируются, воспроизводятся с необходимыми взаимодействиями (применительно к требованиям учебной деятельности) условия профессиональной деятельности.

Таким образом, нетрадиционные формы проведения занятий дают возможность не только поднять интерес студентов к изучаемому предмету, науке, а также развивать их творческую самостоятельность, обучать работе с различными, самыми необычными источниками знаний. В процессе проведения этих занятий складываются благоприятные условия для развития умений и способностей быстрого мышления, к изложениям кратких, но точных выводов.

Л И Т Е Р А Т У Р А

1. Алиева Р.Х. Работа по выработке норм русского литературного языка на занятиях по развитию речи / Р.Х. Алиева // Русский язык и литература в школах Таджикистана, 2013. - № 4. - С. 21-26.
2. Государственная программа совершенствования преподавания и изучения русского и английского языков. Постановление правительства Республики Таджикистан от 12 декабря 2003 года. - № 508. – 67 с.
3. Закон Республики Таджикистан «О государственном языке Республики Таджикистан». Глава 1., статья 3. - Душанбе, 5.10.2009 г. - С. 3.
4. Зимняя И.А. Психологические аспекты обучения говорению на иностранном языке / И.А. Зимняя // Книга для учителя. -2-е изд. - М.: Просвещение, 1985. – 160 с.
5. Лихочев Б.Т. Педагогика Учеб. пособие для студентов педагог. учеб. заведений и слушателей ИПК и ВПК. -4 –е изд. / Б.Т. Лихочев. - М.: Юрайт, 2000. – 523 с.
6. Методика преподавания русского языка как иностанного на начальном этапе обучения. - М.: Русский язык, 1983. – 168 с.
7. Стратегия развития образования Республики Таджикистан до 2020 года.
8. Ходжиматова Г.М. Научные основы обучения терминологической лексике русского языка в неязыковом вузе / Г.М. Ходжиматова. - Душанбе: Авесто, 2010. – 239 с.

ПОВЫШЕНИЕ МОТИВАЦИИ СТУДЕНТОВ К ОБУЧЕНИЮ РУССКОМУ ЯЗЫКУ СРЕДСТВАМИ НЕТРАДИЦИОННЫХ МЕТОДОВ РАБОТЫ

Русский язык занимает важное место в системе образования Республики Таджикистан.

Поэтому, в статье рассматриваются проблемы повышения мотивации студентов к обучению русскому языку средствами нетрадиционных методов работы.

Ключевые слова: мотивация, обучение, русский язык, средства, нетрадиционные методы, интеллектуальное развитие, абстрактное мышление, память, воображение, учебные игры, умения, навыки.

INCREASING STUDENTS' MOTIVATION TO LEARN THE RUSSIAN LANGUAGE BY MEANS OF NON-TRADITIONAL METHODS

Russian language occupies an important place in the education system of the Republic of Tajikistan.

Therefore, in the article it is considered the problem of increasing students' motivation to learn the Russian language by means of non-traditional methods.

Key words: motivation, training, Russian language, means of non-traditional methods, intellectual development, abstract thinking, memory, imagination, learning games, skills

Сведения об авторе: ***А.Кадырова Б.*** - старщий преподаватель кафедры таджикского и русского языков Финансово-экономического института Таджикистана. E-mail:**b.kodirova@mail.ru.**
Телефон: **(+992) 918-80-57-34**

БАЪЗЕ ХУСУСИЯТҲОИ ЭТНОЛИНГВИСТИИ РАНГИ СУРХ ДАР ЗАБОНҲОИ ТОҶИКӢ ВА ОЛМОНӢ

М.Қ. Мирзоёрова
Донишкадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода

Аз даврaҳои қадим ранг дар ҳаёти ҳаррӯзаи мардум, ин ё он гурӯҳи этникӣ мавқеи муайянеро касб намудааст. Инсон аз вақти таваллуд то ҳангоми марг, то он даме ки қувваи биноиш дорад, дар дунёи рангҳо ҳаст. Дарки маънии ранг бисёр муҳим аст, аммо ба ин бештар вақт аҳамият намедиҳем. Ҳатто дар бораи он ки ранг ба мо чӣ гуна таъсир мерасонад мо фикр ҳам намекунем. Рангҳои гуногун метавонанд рӯҳияи зиндагии моро тағйир дода, боиси ҳисси зиндадилӣ ё ин ки рӯҳафтодагӣ гарданд. Аҳолии ҳар як минтақаи аниқ новобаста аз миллат рангҳоро бо тарзҳои гуногун дарк мекунанд. Ин, пеш аз ҳама, ба тасаввуроти асотирӣ ва нажодӣ вобаста аст ва ҳар як ранг ин тасаввурротро ифода мекунад. Вожаи ифодакунандаи ин ё он ранг таърих ва пайдоиши худро дорад, ки онро этимология меомӯзад. Таҳлилҳои этимологӣ нишон медиҳанд, ки калима аз кадом забон омадааст, тарзи навишт ва маънояш чӣ гуна будааст ва инчунин, дар тӯли асрҳо чӣ гуна тағйир ёфтани онро мефаҳмонад. Ҳар гуна калима матавонад ба соҳаҳои гуногун, муҳити зист ва ҷамъият таъсир расонанд. Вожаҳои ифодакунандаи рангҳо

низ ба ҳаёти мо таъсири худро мерасонанд, хоҳ вай ранги осмони кабуди соф бошад ё ранги сиёҳ. Калимаҳое, ки ин ё он ҷилоҳои гуногунро мефаҳмонанд, кайҳо боз ба русум даромадаанд. Калимаҳои сурх, сафед, сабз, норинҷӣ, зард, кабуд - калимаҳое мебошанд, ки мо онҳоро ҳамеша мешунавем ва кадом мафҳумро ифода карданашонро медонем. Аммо дар забонҳои гуногуни дунё бо кадом вожаҳо ифода меёбанд ва дар байни соҳибони ин ё он забон кадом мафҳумро ифода мекунанд, на барои ҳама маълум аст. Мо дар ин ҷо тасмим гирифтем, ки вожаҳо ва мафҳумҳои ифодакунандаи ранги сурхро танҳо дар забонҳои тоҷикӣ ва олмонӣ мавриди таҳлил ва муқоиса қарор диҳем.

Агар танҳо ба мафҳуми рангҳо як назаре афканем, маълум мешавад, ки аз қадимулаём мардум ба рамзҳои рангҳо аҳамияти хоса зоҳир менамудаанд. Ҳар як ранг маънии хосси худро дорад, ки дар дин, ситорашиносӣ, расму анъана, афсонаҳо, ривоятҳо ва мифҳои қадимӣ инъикос ёфтааст. Илова бар ин, маънии рангҳо на дар ҳамаи миллатҳо як хел аст, аммо ҳамаи онҳо маънӣ ва шарҳи худро доро ҳастанд, ки то ба мо омада расидаанд.

Ранги сурх яке аз рангҳои маънидор ба ҳисоб меравад. Дар даврaҳои яхбандӣ одамони мағоранишин дар деворҳои ғорҳо расмҳо ва аломатҳоро бо истифода аз маъдани оҳани сурхтоб мекашиданд. Маънии ранги сурх серпаҳлӯ ва баъзан бар ихтилофи он аст.

Дар тасвири лингвистии баъзе аз халқҳои дунё ранги «сурх» рамзи оташ ва хун, инқилоб ва муҳориба, қасос ва таҷовузро мефаҳмонад. Дар давраи муҳорибаи Карфагентсҳо ва Спартантсҳо либосҳои бо сурх мепӯшиданд, исёнгарони Хитой ба шӯриш тайёр шуда истода, худро «ҷанговарони сурх», «нусхаҳои сурх», «раҳмдилон» мегуфтанд.

Ранг ҳам ба аҳволи иҷтимоӣ ва рӯҳонии шахс, интихоби либос, расму ойин, маросимҳои миллӣ ва ҳикояҳо таъсир мерасонад. Ранги «сурх» дар парчами бисёр халқиятҳо дида мешавад. Аз он ҷумла, дар парчами тоҷикон ва олмониён. Агар ранги сурх дар парчами олмониён рамзи ҳолати сиёсати муосири дохилиро дошта бошад, дар парчами тоҷикон ҳамчун рамзи муборизаву ҷонисории халқ барои озодӣ ва истиқлолият мебошад. Дар мардуми Мозамбик бошад, ранги «сурх» рамзи мубориза ва соҳибихтиёриро дорост. Дар Юнони қадим ранги «сурх»-ро фикран ба худои Марс монанд мекарданд. Дар бисёр халқиятҳо ранги «сурх» ҳокимият ва бузургиро мефаҳмонад. Масалан, дар Византия кардинали католикҳо (яке аз унвонҳои олии рӯҳониёни католикӣ, ки аз папа поёнтар аст) танҳо рӯпӯши сурхро мепӯшад.

Ранги «сурх» дар баробари ҳиссиёти тоза ва хислатҳои некро инъикос карданаш, инчунин рамзи тарсу ваҳм, густохӣ ва бадахлоқиро дорад. Ранги сурхро дар санъат, фарҳанг ва этнография васеъ истифода мебаранд. «Хати сурх», ки дар ҳошияи дафтарҳо кадида мешавад, ба мо ҳамчун маънии аз сархат оғоз карданро дошта бошад, лекин он дар шакли ибораи «хатти сурх» маънии аз нав оғоз карданро дорад. «Китоби сурх»-и ба ҳама маъруф- ин китобест, ки дар он номҳои ҳайвонот ва растаниҳои шумораашон камгашта сабт мегардад ва дар шакли ибораи «китоби сурх» дар тасвири лингвистии мо низ бо ҳамин маъно ворид шудааст. [1, 44].

Аз як тараф, ранги сурх рамзи муҳаббат, шодӣ, зебогӣ ва мукаммалии ҳаётро мефаҳмонад, аз тарафи дигар рамзи пирӯзию шараф ва иззату эҳтиром мебошад. Дар забони тоҷикӣ дар ашъори шоирон корбат шудани мафҳуми ранги «сурх» хело зиёд ба чашм мерасад. Масалан, Рӯдакӣ рӯйи маҳбубашро ба сурхии гул, май, ёқут, лаъл, ақиқ ва ғ. монанд кардааст.

Моҳи тамом аст рӯйи дилбараки ман,
В- аз ду гули сурх андар ӯ паргола!

Анъанаи ба сари зулфи худ гули сурхи арғувониро печидани духтарон дар замони устод Рӯдакӣ низ роиҷ будааст.

Чунончи:

Зулфат дидам сар аз чаман печида,
В-андар гули сурхи арғувон печида [3, 4].

Дар забони олмонӣ низ, ранги сурх ифодакунандаи рамзи ишқу муҳаббат, шодиву хурсандӣ, зебогӣ, шарму ҳаё ва қасосу муҳорибаро ифода мекунад, ки дар ибораҳои фразеологӣ омадааст.

Масалан:

1)Es war ihm rot vor den Augen–(таҳтулафзӣ- пеши чашмашро сурхӣ гирифт) хашм ӯро кӯр кардааст

2)Rot sehen–(таҳтуллафзӣ – сурх дидан), дарғазаб (оташин) шудан, аз ғазаб девона шудан, пурхашм шудан

3)Sich die Augen rot weinen–(таҳтуллафзӣ- сурх гиристан) аз гиря чашмро варам кунонидан.

4) Rote Ecke-(таҳтуллафзӣ- гӯшаи сурх), гӯшаи боло, гушаи фахрӣ.

5) Wie ein roter Faden hindurchziehen–(таҳтуллафзӣ- ҳамчун риштаи сурх кашолакунон овардан, бурдан), барҷаста намоён будан.

6) Einen roten Kopf bekommen–(таҳтулафзӣ-сари сурх гирифтан), аз хиҷолат сурх шудан

7) Rote Tafel– (таҳтуллафзӣ- тахтаи сурх), тахтаи фахрӣ, лавҳаи ифтихор.

8) Den rotenHahn aufs Dach setzen –(таҳтуллафзӣ- хурӯси сурхро дар болои бом шинондан), оташ задан, дар гирондан, сӯзондан.

9) Wie ein gekochter Krebs werden–(таҳтуллафзӣ- ҳамчун харчанги бирёнкарда шудан), лаблабу барин суп-сурх шудан.

Мавриди зикр аст, ки дар бисёр забонҳо калимаи «сурх» як маъниро дорост. Масалан, дар Полонезия калимаи «сурх»- маънии дӯстдоштаро дорад, дар Хитой одами раҳмдилро «дили сурх дорад» ва душмани қаттолро «дили сиёҳ дорад» мегӯянд.

Ранги сурх дар муқоиса бо дигар рангҳо бо ҷило ва зебогии худ фарқ мекунад. Ин хусусияти ранги «сурх» дар ибораҳои фразеологӣ бартарӣ дорад. Ранги сурх яке аз рангҳои эъзозкунандаи ҳам халқи тоҷик ва ҳам дигар миллатҳо буда, рамзи шодиву хурсандиро дорад. Ифодакунандаи мафҳуми сурх дар забони олмонӣ калимаи « rot» ва дар забони тоҷикӣ – «сурх» мебошад.

Решаи калимаи сурх дар забони тоҷикӣ аз калимаи эронии «*suxra»- (// *sukra- [38, 47, 49, 89], авес.suxra- сурх, SAUK, ҳин.sukra-, хот. surai, пахл. suxr, афғ.sur, пар. sùrku, орм. šuš, осет. surx, тоҷ., форс. surx-сурх, ишк.sьrx, мунҷ. *sərx, surx, йид. surx метавонанд аслӣ ё ин ки аз забони эронӣ иқтибос шуда бошад [IIFL II 248; Грюнберг. Мдж.358].*

Том. PD 814;IIFL II 539; ИЭСОЯ III 208 -210.

Шуг. rùšt, рӯш. rãšt, сар. rыšt, язг ruš̌t, аз рӯйи ақидаи Моргенстиерн аз калимаи эрониш ruš̌t, «равшан», (EVSh 69), хоразм. raxt-сурх (Henning. Zoroaster 44),ҳинд.rakta-сурх, рангдиҳӣ гирифта шудааст. [Стеблин-Каменский.И.М. Этимологический словарь вах. языка.-СПб, 1999- 7, 480 с.]

Решаи калимаи «rôt» (rot- сурх) дар забони қадимаи олмониён аз калимаи олмонии «rauðaż» ва аз калимаи ҳиндугермании «hereùd», ки маънояш ороиши мис, тилло ва дигар ашёҳои металлӣ мебошад, гирифта шудааст [1, 15].

Ранги «сурх» тобишҳои аз гулобӣ то қаҳварангро ифода мекунад. Тобишҳои он дар забони тоҷикӣ бо калимаҳи зер ифода мегардад: **сурхча, сурхтоб, сурхина, сурхчатоб, суп-сурх, сурхи баста**, **сурхи банур**, **сурхи баланд, сурхи кушод, сурхи бенур, сурхи паст**, **сурхи ҷигарӣ**, **сурхи зардтоб (сурхи ба зард моил), сурхи сабзтоб, сурхи сиёҳтоб (сурхи булутӣ).** Дар забони олмонӣ ба таври зайл ифода меёбад: roetlich-сурхча, сурхтоб, сурхина, сурхчатоб, korallenrot-суп-сурх, hellrot-сурхи кушод, mittelrot- сурхи баланд, karminrot-сурхи баланд, суп-сурх, tonscherbenrot-сурхи ҷигарӣ,dunkelrot-сурхи сиёҳтоб (сурхи булутӣ), blassrot-сурхи бенур, herbstrot-сурхи зардтоб (сурхи ба зард моил), groenlichrot-сурхи сабзтоб, knallrot / mohnrot-сурхи банур

Ғайр аз ин, ранги сурх дар забони тоҷикӣ бо калимаҳои дар зер зикршуда ҳам ифода мешавад:

алвон – арғувон (дарахтест, ки гулу барги сурх дорад. Маънои сурхи баландро медиҳад), арғувонӣ, арғувониранг.

алвон барин сурх шудан- (Ба маънои аз шарм сурх шуданро дорад).

ақиқӣ (ба ранги ақиқ, санги қиматбаҳои сурхранг монанд), ақиқфом, ақиқӣ; лабони ақиқ;

аҳмар: тиллои аҳмар, ёқути аҳмар;

бечодагун (санги сурхранг ё зардранг буда, дар забон бо ранги сурх маълум аст), бечодаранг; лаъли бечодаранг;

бодаранг (ранги шаробӣ; сурх) ;

гулгун (ранги гули сурхи кушод), гулфом, гулранг;

ёқутӣ (санги қиматбаҳо, ки рангҳои сурх, зард, кабуд, сабз ва сафед дорад, аммо ба маънои сурх ва сурхи кушод маълум аст), ёқутгун, ёқутфом, ёқутранг; ҷоми ёқутӣ, лаби ёқутфом, лаби ёқут-(и) ранг;

лаългун (ранги лаъл- санги қиматбаҳо) маъноияш сурх (сурхи гулобитоби кушод аст), лаълфом, лаълранг; ҳам лаъл ба даст ояду ҳам ёр наранҷад, аз лаъли тоза лӯълӯи тар афшондан;

лаблабуранг (ранги лаблабу, сурхи баланди бунафшатоб);

лолагун (ба ранги лола монанд, маънои сурхи сиёҳтобро дорад), лоларанг;

майгун (ба ранги май монанд, маънои сурхи бастаро дорад), лаби майгун;

озаргун (ба ранги оташ –сурхи кабудтоб монанд), бути озарӣ;

оташӣ (ба ранги оташ монан, сурхи кушоди зардчаи кабудтобро мефаҳмонад), оташгун, оташранг, оташинранг; оби оташгун;

хунранг (ба ранги хун монанд), хуни барра (сурхи кушод);

шафақӣ (ранги шафақ, сурхии нури офтоби пеш аз тулӯъ ё фурӯравӣ, сурхи паст), шафақгун, шафақосо, шафақранг; майи шафақӣ, шафақи субҳ, шафақи шом;

шингарфгун (як навъ санг, ки ранги сурхи қаҳваранг дорад), шингарфранг;

қирмизӣ (ранги қирмиз – ҳашроти майдаи сурхранг, маънои сурхи баландро дорад), ранги қирмизӣ;

ҷигарӣ (ба ранги ҷигар узви инсон ва ё ҳайвон монанд, сурхи бастаи сиёҳтоб), ҷигарифом, ҷигарранг, ҷигариранг; «Акнун бибем дар болои сӯзании дигари миёнааш нусхаи герби Тоҷикистон ва ҳошияҳояш садбарги сурху **ҷигарӣ** кор карда истодаанд» (А. Баҳорӣ);

ҳиноранг, ҳиноӣ (зарди бастаи сурхтоб); Рангҳое, ки байни сурху зарданд: гулноргун, гулинор, гулнор (ранги гули анор, зарди баланди ба сурх моил);

норинҷӣ (шакле аз афлесунест, ки ранги зарди сурхтоб дорад); «Ҳангоми ба маҳлули ягон бихромат ҳамроҳ кардани кислота ранги **норинҷии** маҳлул тағйир намеёбад»;

хурморанг (ранги хурмо, зарди сиёҳтоби ба сурх моил);

сабзиранг (ранги зарди сурхтоб);

Дар забони олмонӣ низ ғайр аз истилоҳи ранги «rot» (сурх) вожаҳои дигарро ҳам барои ифодаи ранги сурх истифода мебаранд: [11, 32-35].

Тобишҳои гуногуни ранги сурх

Ифодаи ранг дар забони олмонӣ (сифат)	**Ифодаи ранг дар забони тоҷикӣ**
fleischfarbe	зарди пасти гулобитоб
zartrosa	гулгун
rosenholz	нофармон, бунафши паст
hellrosa	лаългун, сурхи гулобитоби кушод
pink	гулобӣ
fuchsia	ранги сурхи сунъӣ
hellrot	сурхи баланд
lachs	зарди сурхтоб
korallenrot	ёқутӣ, суп-сурх
mittelrot	сурхи паст
orangerot	норинчӣ
weinrot	бодаранг, майгун
bordeauxrot	қирмизӣ
dunkelrot	сурхи сиёҳтоб
himbeerfarbig	сурхи чигарӣ
rubinrot	ёқутӣ
blutrot	хунранг, сурхи ҷигарӣ
karminrot	шингарфгун, сурх,сурхи баланд
purpurrot	арғувонӣ, сурхи баланд
herbstrot	сурхи бенур, сурхи зардтоб
tonscherbenrot	сурхи сиёҳтоб
braunrot	шингарфгун, сурхи қаҳвагӣ

[12, 244-246].

Сифатҳое, ки дар забони тоҷикӣ мафҳуми рангро ифода мекунанд, аз он ҷумла ранги «сурх» дорои категорияи ҷинсият нестанд. Калимаи «сурх» ҳам барои ҷинси мардона ва ҳам ҷинси занона истифода бурда мешавад.

Дар забони олмонӣ бошад баръакс, сифатҳо аз рӯйи категорияи ҷинсият, шумора ва падеж ифода меёбанд. Масалан:

	Singular			Plural
	Maskulinum	Femininum	Neutrum	
Nom	der rote Tisch	die rote Tafel	das rote Buch	die roten Bücher
Gen	des roten Tisches	der roten Tafel	des roten Buches	der roten Bücher
Dat	dem roten Tisch	der roten Tafel	dem roten Buch	den roten Bücher
Akk	den roten Tisch	die rote Tafel	das rote Buch	die roten Bücher

Сифатҳои аслии ифодакунандаи ранг дар забонҳои тоҷикӣ ва олмонӣ дараҷаи қиёсӣ доранд. Қисми зиёди сифатҳои якторакиба дар забони олмонӣ, ки решаи садонокашон a, o, u доранд Umlaut мегиранд.

Дараҷаҳои сифат	Забони тоҷикӣ		Забони олмонӣ	
	бандак	мисол	бандак	мисол
Оддӣ	-	сурх	-	rot
Қиёсӣ	-тар	сурхтар	-er	roeter
Олӣ	-тарин	сурхтарин	-(e/st), (am…(e) sten)	roeteste, am roetesten

Дараҷаи оддии сифат:

Сурх – rot

тоҷикӣ: Мошин сурх аст; **олмонӣ:** Der Wagen ist rot.

тоҷикӣ: Гул сурх аст; **олмонӣ:** Die Blume ist rot.

Дар забони тоҷикӣ дараҷаи қиёсии сифат ба воситаи суффикси –**тар** ва дар забони олмонӣ ба воситаи суффикси –**er** сохта мешавад. Дар забони тоҷикӣ шиддатнокии нотавон ба воситаи суффиксҳои- **ча** ва **тоб**, дар забони олмонӣ бошад ба воситаи суффикси –**ich** ифода меёбад.

тоҷикӣ: Духтарак куртаи сурхчатоб дошт**.**

олмонӣ: Das Maedchen hat eine roetliche Kleidung.

тоҷикӣ: Куртаи модарам аз куртаи ман дида сурхтар буд

олмонӣ: Die Kleidung meiner Mutter war roetlicher als meine.

Дараҷаи олии сифат дар забони тоҷикӣ ба воситаи суффикси- **тар** ва **-тарин** , дар забони олмонӣ ба воситаи суффикси- **-(e) st** сохта мешавад. Дараҷаи олии сифат дар забони олмонӣ боз як шакли дигар дорад, ки он ба воситаи пешоянд ва суффикси- am…-(e) sten, (аз ҳама) ифода меёбад.

Мисол:

тоҷикӣ; Ин китоб аз ҳама сурхтар аст.

олмонӣ; Dieses Buch ist am roetesten.

Калимаи «сурх» дар забони тоҷикӣ дар таркибҳои номӣ низ истифода мешавад, чунончи: **гули сурх, гавҳари сурх, ёқути сурх, майи сурх** ва ғ. Вале баъзан дар таркибҳои феълӣ. Масалан, **сурх шуд** низ ба чашм мерасад [4, 55].

Дар забони олмонӣ бошад дар таркибҳои исм калимаи **сурх-«rot»**, ба чашм мерасад

Er wurde schamrot –Вай аз шарм сурх шуд.

Тавассути калимаи **сурх** сифатҳои мураккаб низ сохта шуда, тобиши маъноӣ пайдо намудаанд, масалан: **сурхрӯ(й)**- он ки рӯяш сурх аст, маҷ. музаффар ва ғолиб; **сурхакон**- бемории гул, гулафшон; **сурхбед**-дарахти бесамари соядор, ки шохаҳои росту баланд дорад; **сурхзамин**-замине, ки ранги хокаш сурх аст; **сурхоб**- гулгуна, ғоза, сурхӣ, моддаи сурхранге, ки занон ба рӯйи худ мемоланд, навъе аз мурғобии сурхранг, харчал; **сурхранг**-ранги сурхи паст; **сурххок**-замине, ки ранги хокаш сурх аст.

Дар бештари сифатҳои мураккаб, ки калимаи «сурх» сохта шудаанд, бо вожаҳои ифодакунандаи аъзои бадани инсон ифода меёбанд: **сурхбинӣ**-одаме, ки аз хунукӣ биниаш сурх шудааст; **сурхинарӯй**-одаме, ки ранги пӯсти рӯяш сурх аст; **сурхмӯй** – шахсе, ки ранги мӯяш сурх аст; **сурхной**-узви бадани инсон; **сурхриш**-дорои риши сурхранг, касе, ки риши худро бо ҳино сурх кардааст,он ки ришашро хизоб кардааст; **сурхрухсор**-одаме, ки ранги рӯяш сурх аст; **сурхрӯда**- узви дастгоҳи ҳозима; **сурхчашм**-одаме, ки ранги чашмаш сурх шудааст; **сурхчеҳра**-одаме, ранги пӯсташ сурх аст.

Дар забони олмонӣ низ сифатҳое ҳастанд, ки бо калимаи «rot» вожаҳои ифодакунандаи аъзои бадани инсон ифода меёбад.

Масалан:

rotbackig - рухсорасурх, сурхрухсор, чеҳрагулгун, сурхгуна; **rotbärtig**- ришсурх, зардриш;

rotgesichtig-сурхрӯй;

rothaarig- сурхмӯй;

rotnasig-сурхбинӣ;

rotwangig- сурхрӯй, сурхрухсор;

rotgebrannt-пӯсти аз офтоб сурхта;

Mensch: das einzige Lebewesen, das erroten kann. Es ist aber auch das einzige was Grund dazu hat. (Mark Twain)

Дар забонҳои муқоисашаванда ранги сурхро новобаста аз маъноҳои гуногун доштанаш онро ба таври мусбату манфӣ истифода мебаранд. Ин ранг ҳам аз ҷиҳати истифода ва ҳам аз ҷиҳати тобишҳои маъноиаш яке аз ранҳои серистеъмол мебошад. Калимаи сурх ҳатто аз як сифати оддӣ то ба вожаи ифодакунандаи рамз гузаштааст. Масалан, шоирони даврони Шӯравӣ калимаи сурхро ҳамчун рамзи коммунистӣ дар асарҳои худашон истифода кардаанд. Чӣ тавре ки Пайрав Сулаймонӣ мефармояд:

Манам аз пайравони хомаи сурх,
Қаламам шоҳиди замони ман аст.

Ё тарҷумон ва нависандаи шинохтаи тоҷик С.Улуғзода ба ҳизби коммунистӣ содиқ будани қаҳрамонашро бо таъбири «суп-сурх коммунист» ифода намудааст.

А Д А Б И Ё Т

1. Гекман М.Л. Цветообозначение как один из объетов исследования этнолингвистики / М.Л. Гекман. – Караганда: Карагандинский государственный университет им. Е.А. Букетова, 2007. - 15 с.
2. Иматшоева М.Б. Выражение цветообозначения в разносистемных языках: дис. канд. филологических наук / М.Б. Иматшоева. - Душанбе, 2010. - 35с.
3. Қодирӣ Рустам. Як байти мансуб ба Рӯдакӣ ва номи бостонии Мовароуннаҳр / Рустам Қодирӣ // Омӯзгор, 2005. - № 3. - С. 4.
4. Луғати олмонӣ - тоҷикӣ / дар зери таҳ. Лутс Жеҳақ, Хайрулло Сайфуллоев. – Душанбе: Шарқи озод, 2010. - 423 с.
5. Матробов С. Баъзе хусусиятҳои этнолингвистии ашъори устод Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ / С. Матробов // Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ ва инкишофи фарҳанги форсу тоҷик: маҷмӯи мақолаҳо / ДДИКТ. – Душанбе, 2008. - 55 с.
6. Марфинская М.И. Грамматика немецкого языка: учеб. пособие для студ. вузов / М.И. Марфинская, Н.И. Монахова. – М. : Юристь, 2001 – 66 с.
7. Нуров А. Фарҳанги ашъори Рӯдакӣ : фарҳанги тавсирӣ / А. Нуров. – Душанбе: Маориф, 1990 – 74 с.
8. Стеблин-Каменский И.М. Этимологический словарь вах. языка / М.И. Стеблин-Каменский. – СПб: Петербургское Востоковедение, 1999. – 480 с.
9. Фарҳанги забони тоҷикӣ / дар зери таҳрири. М.Ш. Шукурова, В. А. Капранов, Р. Ҳошим, Н.А. Маъсумӣ. – М.: Советская Энциклопедия, 1969. - Ҷ.1 – 2. – 567 с.
10. Чупасов В.Б. Немецкий язык: учеб. пособие для студ. среднего проф. образования / В.Б. Чупасов. – М.: АСТ-Астрель- Тарнзиткнига, 2000 – 50 с.
11. Шукурова К. Рангҳо: очерки этнографӣ / К. Шукурова. – Душанбе. : Ирфон, 1977 – 32 – 35 с.
12. Duden. Das Synonymworterbuch Band 8 / Duden. – Manncheim – Zurich, 1985. - Band 8. – С. 444- 448
13. Paul H. Deutsches Worterbuch / H. Paul. – Tubingen, 1969. - 344 с.

ЭТНОЛИНГВИСТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ КРАСНОГО ЦВЕТА В ТАДЖИКСКОМ И НЕМЕЦКОМ ЯЗЫКАХ

В статье рассматривается проблема этнолингвистических особенностей красного цвета в таджикском и немецком языках. Автор, опираясь на существующую научную литературу, устанавливает синонимы слов обозначающих красный цвет и определяет их специфику и семантику в сопоставляемых языках.

Ключевые слова: этнолингвистика, сопоставительное языкознание, таджикский язык, немецкий язык

ETHNO-LINGUISTIC PROPERTIES OF RED COLOUR IN GERMAN AND TAJIK LANGUAGES

The ethno-linguistic problems of red color in German and Tajik languages are considered in the article. The author shows the words and synonyms of expressing red color and its different meaning and place of usage in comparing languages on the base of linguistic literatures.

Keywords: ethno-linguistic, red, comparative linguistics, Tajik language, German language.

Сведения об авторе: ***М.К.Мирзоёрова*** **-** аспирантка кафедры таджикского языка и литературы Таджикского государственного института языков им. С. Улугзода. E-mail: **maya_031987@bk.ru.**
Телефон: **(+992) 907-35-00-70**

РЕЧЕВАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ БУДУЩЕГО УЧИТЕЛЯ - ФИЛОЛОГА

Р. Неъматуллоев
Таджикский государственный университет коммерции

Толкование понятия речевая деятельность в современных исследованиях различно. Среди многочисленных представителей теории речевой деятельности необходимо выделить труды Л.С. Выготского (30-е г.г.), Н.М. Жинкина, А.Н. Леонтьева (50-60-е г.г.), в которых раскрываются сложные механизмы речевой деятельности.

Важное место в них отводится вопросам формирования мотивации и ее отношения к формированию речевой интенции, проблеме внутренней речи, включая сложные процессы кодирования и перекодирования при переходе от внутренней речи к внешней, с родного языка на иностранный, преодолевая в сознании говорящего пишущего языковую интерференцию и пр.

Существовала даже точка зрения, что в действительности есть только система *речевых действий,* входящих в какую-либо *деятельность* (Леонтьев 1970).

Б.В. Беляев также уделял внимание понятию «речевая деятельность». В одних случаях мы называем речью определенную деятельность человека, как самый процесс общения, осуществляемый средствами языка.

В других случаях мы называем речью то, что является конечным результатом этого процесса, речевая деятельность, как речь, процесс общения, иноязычная речевая практика, тренировка. Сама РД (в частности, устная речь, чтение, письмо) отнюдь не сводится к автоматизированным навыкам, а представляет собой такую творческую деятельность, для которой характерны не навыки, а вторичные умения» (Б.В. Беляев 1965).

Виды РД (аудирование, говорение, чтение, письмо) Б.В. Беляев соотносит с аналогичными способностями, ставял вопрос о соотношении РД с умениями, навыками и способностями.

По-другому трактует речевые умения и речевые способности в речевой деятельности Е.И. Пассов.

Ученый считает, что речевая способность учащихся формируется под влиянием учебно-речевого общения. «Развивать эту способность - одна из методических задач, вытекающих из концепции речевой деятельности» (Пассов 1977).

Речевая деятельность как бы расщепляется Е.И. Пассовым: речевые действия соотносятся с навыками, а «речевая способность» есть «собственно речевая деятельность», формируемая в учебном процессе.

Понятие РД трактуется А.Н. Леонтьевым как фиксирование, с одной стороны, ее психологического содержания (т.е. предмета, средств, способов, продукта и результата, специфических для РД) и потребности как предпосылки всякой деятельности, с другой стороны, такой подход предполагает анализ разовости и операционно-мотивационных планов деятельности.

В общем контексте теории РД (А.Н. Леонтьев, С.Л. Рубинштейн) и определения «речи как специфической деятельности» (А.Н. Леонтьев) А.А. Леонтьевым (1969) были сформулированы основы теории РД, которая определяется как «частный случай знаковой деятельности... основной вид знаковой деятельности, логически и генетически предшествующий остальным ее видам» (А. Леонтьев 1974).

Обучение иностранному языку «есть не что иные, как обучение на языке», «точнее говорит овладение языком как обучении речевому общению при помощи этого языка», а «сейчас (и мы разделяем этот взгляд) представляется, что эти формулировки взаимно дополнительны - это и обучение деятельности, и обучение общению» [Леонтьев 1999].

Согласно принятому большинством методистов в современной методике РКИ определению, речевая деятельность - это «активный, целенаправленный опосредованный языковой системой и обусловливаемый ситуацией общения процесс передачи и приема сообщения принята.

Отметим, что при овладении иностранным (русским языком) студенты одновременно усваивают и присущий этому народу образ мира, видение мира через призму национальной культуры, одним из главных компонентов которой, как и средством овладения его, становится изучаемый язык.

На вопрос, что же лежит между мыслью и словом, пытался ответить Л.С. Выготский в книге «Мышление и речь» (1982).

Важнейшую роль в реализации этого вопроса играло различие 2-х категорий: - значения и смысла.

Значение - это объективно сложившаяся в ходе истории общества система связей, которая стоит за словами. Это то, что объединяет различных носителей языка в понимании той или иной номинации.

Обычно словарные толкования лексем стремятся точно выразить их значение.

Так, например, слово **кремль** по своему значению - это городская крепость в старых русских городах.

Смысл - это индивидуальные значение слова, которые связаны с личностным субъективным опытом говорящего и конкретной ситуацией общения.

Все та же лексема «**кремль»** в сознании различных людей имеет неодинаковое смысловое наполнение.

Так, для студентов - иностранцев это слово связано для человека, занимающегося историей искусства, с памятниками архитектуры, для жителей любого города со старинными постройками в центре их города и т. д.

Смысл соотносится с мыслью, с исходным замыслом высказывания. Он как бы несет в себе первичную константу, содержание, которое должно выразиться в речи. Подчеркнем и ситуативность смысла. Значение демонстрирует результат речепорождения. Это то, что является понятным всем участникам коммуникации. Значение реализуется в речевом произведении, движении от мысли к слову, по Выготскому, в виде превращения личностного смысла в общепонятное значение.

Но этому движению предшествует важный этапы.

Превращение мысли в слово осуществляется не вдруг, оно совершается во «внутренней речи».

В модели А.А. Леонтьева, являющейся признанной в психолингвистике, факторы, которые влияют на порождение высказывания, подразделяются на *константные,* формирующие речевой потенциал, и *переменные,* обслуживающие ее реализацию. Изменение факторов первой группы приводит к изменению плана высказывания, а второй - к изменению его формы. Данные факторы в своей совокупности представляют собой *речевую ситуацию.* Последнее не только влияет на выбор варианта высказывания, но и побуждает говорящего к высказыванию, вызывает необходимость обращения к речи.

Речевая деятельность реализуется посредством сложного речевого механизма. В него входят процессы осмысления, удержания в памяти, опережающего отражения. Все эти механизмы непосредственно связаны с механизмами обобщения, т.е. происходит своеобразное проникновение механизма в механизм. *Осмысление* - осознание языковых явлений в их взаимозависимости, это основа сознательного обобщения лексико-грамматических связей в тексте. *Память* - «сложнейший психический процесс запоминания (запе-чатления), сохранения и последующего воспроизведения этого опыта в настоящем» (Артемов 1969).

А.А. Леонтьев уточняет, что запоминание должно подкрепляться практическим применением, т.е. должно осуществляться своеобразное направление «речевой потребности». Речевой механизм у иностранного студента, уже сформированный на родном языке, не функционирует на том же уровне в условиях РД на русском языке.

Для преподавателей русского языка как иностранного важен вопрос о *прогрессуальности и фазности* внутренней речи - ее развитии от первичных мало дифференцированных форм к внутреннему говорению или внутренним монологам как завершающей фазе развития внутренней речи при ее переходе во внешнюю речь и поэтому максимально развернутой и приближающейся по своей структуре к внешней речи. Образцы внутренних монологов иностранные студенты находят в произведениях русской литературы (особенно в романах Л.Н. Толстого, Ф.М. Достоевского). В данном случае выдвигается личностный подход к проблеме внутренней речи, охватывающий не только ее интеллектуальные функции, но и **весь строй осознания личности.**

Деятельность иностранных студентов по овладению языком *с психолингвистической стороны*' - типичная познавательная деятельность: в результате ее учащиеся не создают никаких новых, не существовавших ранее материальных и духовных ценностей; они изменяют, обогащают себя - свое сознание, свою деятельность, создают «второе **Я»,** т.е. ***«вторичную» языковую*** *личность* (ЯЛ2).

Проблема основных механизмов речи впервые была глубоко исследована Н.И. Жинкиным в работе «Механизмы речи» (1958). Речевой механизм в процессе

речепорождения состоит из - *внешнего действия* - *оформления* (т.е. произнесение и интонирование); *внутреннего структурного действия -оформления* (т.е. грамматического оформления высказывания); - из *действия* - *оперирования,* обеспечивающего механизм реализации речевого акта.

Речевая деятельность - сложная иерархия действий и операций, моделирование речевого общения, реализующегося на иностранном (русском) языке, с использованием функционально упорядоченных языковых средств. А.А. Леонтьевым в речевой деятельности выделены наиболее важные для процесса овладения изучаемым языком моменты - ориентировка в условиях деятельности, - типы операций, - выработка плана в соответствии с результатом ориентировки, - реализация этого плана, - контроль.

Речевая деятельность, как и всякая другая деятельность, характеризуется, по мнению ученого (Леонтьев 1981), трехфазовой структурой или тремя уровнями: мотивационно-побудительным, ориентировочно-исследовательским (аналитико-синтетическим) и исполнительным (Леонтьев 1971). Основываясь на концепции Н.И. Жинкина и на основных положениях дея-тельностного подхода к речевой деятельности иностранных студентов, мы также соотносим речевые механизмы с этими уровнями речевой деятельности.

Л И Т Е Р А Т У Р А

1. Ашурова Б. Формирование общечеловеческих ценностей учащихся общеобразовательных школ нового типа (на перимерах школ Таджикистан) (текст).-Душанбе, 2006.-174 с.
2. Белозерцев .П. Высшая педагогическая школа в системе непрерывного образования учителя (Текст) дис…д-ра (в форме научного доклада). –Л., 1990.-49с.
3. Берентер АТ. Специфика учебно-воспитательного процесса на начальном этапе обучения студентов высшей школе (Текст) автореф. дис…. Канд. Пед. Наук.-М., 1989.
4. Бозорова С.Ш. Теоритеческие основы становления и развития высшего педагогического оброзования Таджикистана (Текст) дис… д-ра пед.наук.-Душанбе, 2006. -326с
5. Большакова З.М. Тоеритечесике основы подготовки будущих учителей к профессионального-педагогической деятельности (текст) дис… д-ра. Пед.наук.-Екатеринбург, 2000. 221 с.

РЕЧЕВАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ БУДУЩЕГО УЧИТЕЛЯ ФИЛОЛОГА

В данной статье автор рассматривает речевую деятельность будущего учителя-филолога и исследует различные ее аспекты. В рамках данной статьи автор показал как развивается речь будущего учителя-филолога.

Ключевые слова: представитель, деятельность, отношение, формирование, процесс, перекодирование, интерференция, аудирование, развивать, фиксирование, продукт, кремль, смысле.

THE ORAL SPEECH OF THE FUTURE PHILOLOGY LECTURER

The article discusses the oral speech of the future of the philology lecturer. The analyze shows how the oral speech of the future philology lecturer is developed.

Key words: representative, activity, relations, formation, process, recoding, comprehension, to develop, product, meaning.

Сведение об авторе: ***Р. Неъматуллоев*** - старший преопдаватель кафедры философии и политологии Таджикского государственного университета коммерции. Телефон: **(+992) 933-30-73-75**

БА ВАЗИФАИ ИСМ ГУЗАШТАНИ ҲИССАҲОИ НУТҚ ДАР «ҶАЛЛОДОНИ БУХОРО»-И САДРИДДИН АЙНӢ

С. Низомова
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Дар забони тоҷикӣ ба ҳамдигар бе ҳеҷ гуна морфемаҳои калимасоз гузаштани ҳиссаҳои нутқ яке аз усулҳои машҳури калимсозист. Ин усули калимасозиро бо таъбири дигар дар забоншиносии умумӣ конверсия низ меноманд. «Бо роҳи конверсия сохтани калимаҳо аз усулҳои дигари калимасозӣ бо он фарқ мекунад, ки дар он аффиксҳои калимасоз, тағйироти фонетикӣ ва тағйироти куллии маънои калима мушоҳида намешавад – қайд кардааст, забоншинос Рустамов Ш.»[40, 176].

Дар забоншиносии тоҷик доир ба ин усули калимасозӣ тадқиқоти пуррае ба анҷом нарасидааст. Аммо дар Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик (1986) ва баъзе асару мақолаҳои забоншиносон ишораҳо шудааст [4, 5, 7]. Дар забони тоҷикӣ ба исм гузаштани ҳиссаҳои дигари нутқ ҳодисаи маъмул аст. Ҳоло мо тасмим

гирифтем ба вазифаи исм омадани ҳиссаҳои нутқро дар яке аз асарҳои нависандаи бузург Садриддин Айнӣ «Ҷаллодони Бухоро» ба риштаи таҳқиқ кашем.

Дар забони тоҷикӣ, махсусан, адабиёти бадеӣ ба вазифаи исм омадани ҳиссаҳои нутқ, аз ҷумла сифат ва сифати феълӣ зиёд мушоҳида мегардад. Сабаби ба исм гузаштани сифатро забоншинос Ш. Рустамов чунин маънидод мекунад: «Сабаби ба исм дохил шудани сифат дар он аст, ки дар байни ҳамаи ҳиссаҳои дигари нутқ ба исм вай наздиктар аст. Сифат бе исм вуҷуд надорад. Сифатҳо гоҳо аломатҳоеро ифода мекунанд, ки хосси ин ё он предмет мебошад. Дар ин гуна мавридҳо, он аломат ба дараҷае маълум мешавад, ки баробари ифодаи он предмети вай ҳам пеши назар меояд. Ин гуна сифатҳо ҷойи исмро озодона ишғол намуда, ба вазифаи вай омада метавонанд» [4., 177-178]. Ин ҳолатро мо дар калимаи мӯйсафед дида метавонем. Калимаи мӯйсафед дар асл сифати мураккаб буда, аломати зоҳирии инсон аст, аммо дар ҷумлаи зер ба вазифаи исм омадааст: *Ростӣ, ба ҳоли ҳамин мӯйсафеди бечора раҳмам омад, вагарна ба ҳеҷ кор дилу димоғ надоштам [1, 24].*

Дар ҷумлаҳои зерин ду ҳолат ба мушоҳида мерасад: 1. Калимаи олуфта дар ҷумлаи якум ба вазифа сифат омадааст, яъне вазифаи асосиаш- аломати ашёро ифода кардааст: *Аз ин кори аълам муллобачагони **олуфтаи** Ғичдувон ор карда рӯйрост он бачаро аз ҳуҷраи аълам бардошта бурданд [1, 139].* Дар ҷумлаи дувум сифати **олуфта** ба вазифаи исм гузашта, категорияи грамматикии исмро, яъне пасванди ҷамъбандӣ қабул намудааст: *Ин корро бояд ягон **олуфтаи** уҳданобаро карда бошад, - гуфта Маҷиди каҳкашонӣ ҳикояи Ҳайдарчаро бурид, - **олуфтаҳои** «мард» ба ин гуна корҳои мурдор даст намезананд [1, 139].*

Калимаи ***ҷавонон*** ҳам дар асл сифат аст, ба вазифаи исм омада ҳамон маъниро ифода карда метавонад: *Ҳолати ин гуна **ҷавонони** шодмони софдил, дар он шаҳри пурандешаи сертавиш ба назар монанди он оҳубарагон менамуданд, ки ба рӯйи хандақӣ хаспӯшидаи сайёдон шодмонӣ карда, ба ҳам бозӣ карда бошанд [1, 50].* Ин сифат ба дараҷае мустақил аст, ки ба исм шудани он шубҳае нест. Дар ҷумлаи дигар бошад сифатҳои аслии ***хурду калон*** ва ***бандӣ*** ба вазифаи исм омадаанд. Дар калимаи ***бандӣ*** пасванди шаклсози исм – ён васл шуда, исми шахс –**бандиён** сохтааст. ***Калону хурди*** *аҳолии деҳа гун шуда омада, пас аз се рӯз давидан хатти кафолат дода бандиёнро аз банд ва қин халос кардаанд [1, 32].* Дар мисоли зерин бошад сифатҳои ***зӯроварҳо*** ва ***шӯрапуштҳо*** чида шуда омадаанд. Сифати мураккаби ***зӯр+овар*** аз сифати аслӣ ва асоси замони ҳозира, сифати ***шӯрапушт*** аз сифату исми ***пушт*** ва миёнванди –а- таркиб ёфта, хислати манфии одамонро ифода намудааст. Инчунин, пасванди шаклсози –ҳо-ро нависанда барои ҷаззобу барҷаста ифода ёфтани таъкид ба ҳар як сифат ба кор бурдааст: *Ҳарчанд гоҳо ба **зӯроварҳо**, **шӯрапуштҳо** адаб дода бошам ҳам, ба одамҳои бечора, ки касоне, ки аз худам камзӯртаранд, зарар нарасонидам [1, 57].*

Агар ба қолаби морфологии сифатҳое, ки ба вазифаи исм омадаанд, нигарем, сифатҳои содаву сохта ва мураккаб зиёд истифода шудаанд. Сифатҳое, ки дар асари мазкур ба вазифаи исм омадаанд, аксаран сифатҳое мебошанд, ки хислату хусусиятҳои инсонро мефаҳмонанд. Нависанда барои барҷаста ифода намудани матлаб сифатҳои ***сустқалбҳо***, ***чапандозҳоро*** ба кор бурдааст. Агар аз ҷиҳати таркиби морфологӣ нигарем, сифати ***сустқалб*** аз сифати аслии суст ва исми қалб, вожаи ***чапандоз*** аз сифати ***чап*** ва асоси замони ҳозираи ***андоз*** таркиб ёфтааст: *Табиӣ, дар даруни ин гуна ҷаллодони навкор **сустқалбҳо** ҳам буданд; инҳо дар майдони кушод дар чашмони кушташавандагони худашон, ки аз хонааш баромада ба чашмашон тег карда назар меандохтанд, нигоҳ карда наметавонистанд [1, 15]. Баъд аз он таҳти айвон зини аспро гирифта бурда мисли **чапандозҳо** зертангу забартанг карда зин кардам [1, 26].*

Сифати дигаре, ки ба вазифаи исм омадааст ***бечӯгард,*** бо туфайли сифат буданаш исмро ҳам хуб ишора мекунад: *Миршаббобо аз **бечӯгардҳои** туман боз чанд нафарро ба муносибати воқеаи ҳамон асп дастгир карда оварда як шаб, як шаб бандӣ карда, хуб «ишкелбоғӣ» ситондааст [1, 33].*

Исмшавии ҳиссаҳои нутқ, хусусан сифат ва сифати феълӣ маъмул аст. Вақте ҳиссаҳои нутқ ба вазифаи исм мегузаранд, ба тағйироти маъноӣ дучор меоян. Масалан, сифат на аломати ашё, балки худи ашёро мефаҳмонад. Ба ин гурӯҳ, калимаҳои ***пир, ҷавон, калон, хурд, маст*** ва ғайра дохил мешаванд, ки дар давраи дуру дароз ҳамчун исм адои вазифа мекунанд.

Дар асари мазкур сифатҳои архаистӣ, ки ба вазифаи исм гузаштаанд, зиёд дучор гардидаанд. Ин асар дар бораи ҳодисаҳои пеш аз инқилоб нақл мекунад. Бештари ин

сифатҳо вазифа, мансабу амалҳои замони амириро дар бар мегиранд. Калимаҳои ***ғаззоталабон, ҷиноятқорон, амалдорон, ҷаллодон*** дар асар серистеъмоланд: ***Ғазоталабон, элнавкарон, муллоён ва сарбозон,*** *ки рӯзона боиси гармии бозори ин ваҳшатсаро буданд, шабона ба бошишгоҳи худҳо, ба ҳуҷра ва мадрасаҳои худҳо ва ба казармаи худҳо рафта ин ваҳшатсароро ба ихтиёри амир, вазир ва посбонони наздики онҳо холӣ гузошта буданд [1, 17].*

Сифатҳои ***хушрӯйҳо, олуфтаҳо, мурдакашон*** дар баробари ба вазифаи исм гузаштан категорияҳои грамматикии онро низ қабул намудаанд. Онҳо категорияи ҷамъро, ки хосси исм аст, қабул намудаанд. Исм аз сифат бо ин хусусияташ фарқ мекунад. ***Хушрӯйҳои*** *олампаноҳро оварда ба он мадраса базм мекунанд [1, 37]. –Гап задан гир, корҳои* ***олуфтаҳои*** *бегайратро шунавем, -гуфт Рӯзӣ- сариносӣ ба Ҳайдарча [1, 41]. Мурдакашон омаданд, суҳбати ҷаллодон бурида шуда, ҳамаашон ба мурдаборкунӣ аз ҷояшон хестанд [1, 43]. Фардо мебинем, ки як ҷанҷол бароварда, фармонро бекор карда,* ***хурияттталабонро*** *ба даст дароварда, ҳамаашонро ҷазо хоҳад дод [1,51].* Сифатҳои ***олуфтаҳо, хурияттталабон*** имрӯз аз байн рафтаанд. Калимаи *олуфта* дар истеъмол аст, аммо тағйири маъно кардааст. Дар замони пеш дар Бухоро касонеро олуфта меномиданд, ки худро пардоз, оро медоданд. Имрӯз шахси озода ва тозакорро олуфта мегӯянд. Калимаи *шӯрапушт* ба маънои авбош, бадахлоқ омадааст, ки имрӯз дар истеъмол нест. *Ҳурияттталабон* низ калимаи архаистист.

Калимаҳои ***амалдорон, шогирдпешагон, ҷиноятқорон*** ва ***шабгардон*** низ чун исм ба кор бурда шудаанд, ки хонанда сифат будани онро дарк намекунад: *Амалдорон, маҳрамтани амир,* ***шогирдпешагони*** *қӯшбегӣ, умуман посбонони онҳо мисли мурда хобида буданд [1, 17]. Дуруст аст, ки* ***ҷиноятқорони*** *инсонӣ, ҳар чӣ қадар хунхор ва сангдил бошанд, -бошанд, табиист, ки дар паси ҳар ҷиноят ба азоби виҷдонӣ омада мутаассир мешуданд [1, 17]. Мардум ва* ***шабгардҳои*** *амир як дузд, ё ин ки як ҷинояткорро мекофтанд [1, 44]. Даҳбошӣ! - гуфт,-агар шумо дар ҳақиқат дуздро ёфта дастгир кардан хоҳед, ба* ***шабгардҳотон*** *«дуздро ёбед» гуфта фармон дода наистед, балки худи ҳамин шабгардҳоро дастгир карда ба ҳабс гиред, дузд дастгиршуда ҳисоб меёбад...[1, 106].*

Сифатҳои феълӣ низ ба вазифаи исм зиёд корбаст мегарданд, ки ин аз ба хусусиятҳои сифат доро будани онҳост. Дар мисолҳои зерин сифатҳои феълии ***шогирдпешагон***, ***кушташудагон***, ***равандагон*** *истифода гардидаанд: Мувофиқи таърифе, ки дар боло нишон дода шуд,* ***шогирдпешагони*** *қушбегӣ, амалдорони хурд, муллобачагон, газоталабон ҳар рӯз садҳо одамони бегуноҳро дастгир карда, зада, чашмони онҳоро бароварда, сарҳошонро кафонда, дасту поҳошонро шикаста, аммо бинобар мухолифат накардан ба фармони охирии амир, онҳоро накушта, ба арк оварда ба дасти дарбориён месупориданд [1, 106]. Шогирдони ҷаллодон аз пойи* ***кушташудагон*** *гирифта, кашола карда мурдаи онҳоро ба канортар бурда партофта, ба ҷойи онҳо бандиёни дигареро, ки навбати қатлашон расидааст, баста хобонда, барои корди ҷаллод тайёр карда мемонданд... Ҷаллодон дар байни бандиён бисёрии ноҳак-****кушташавандагонро*** *ҳис карда, баъзе бандиҳоро нишон дода: «мо инро қушта наметавонем, ин одам бе- гуноҳ менамояд, хуни ноҳак рехташавандаи ин аҷаб нест, ки моро ҳам бигирад...» гуён ҷанҷол баровардан гирифтанд [1, 106].* ***Равандагон****, гӯё ки аз пайи ягон кори бисьёр заруре мерафта бошанд, бисёр кам гап мезаданд, ё ин ки ҳеч гап намезаданд [1, 150].*

Ба ҳамин тариқ, аз таҳлили мисолҳо бармеояд, ки ба исм гузаштани сифат ва сифати феълӣ дар забони адабӣ, бахусус адабиёти классикӣ, барои рехта, мӯъҷаз баён кардани матлаб истифода шудааст.

Бештари сифатҳои ба вазифаи исм гузашта хислату характерҳои одамонро ифода мекунанд, ки қисми зиёди онҳо ба гурӯҳи калимаҳои архаистӣ шомил шудаанд.

А Д А Б И Ё Т

1. Айнӣ С. Акнун навбати қалам аст / С. Айнӣ // Осори баргузида дар ду ҷилд (Ҷаллодони Бухоро). - Душанбе, Ирфон, 1978. – Ҷ. 2.
2. Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик. – Душанбе: Дониш, 1985. - Қ 1.
3. Н. Маъсумӣ. Очеркҳо оид ба инкишофи забони адабии тоҷик / Н. Маъсумӣ. – Душанбе, 1959. - 294 с.
4. Муҳаммадиев М. роҳи лексикӣ-семантикии калимасозӣ / М. Муҳаммадиев // Мактаби советӣ, 1972. - № 9. - С. 27-30.
5. Ш. Рустамов. Исм / Ш. Рустамов. - Душанбе, Дониш, 1981. - 217 с.

6. Сайидризо Ализодаи Самарқандӣ. Сарфу наҳви забони тоҷикӣ / Сайидризо Ализодаи Самарқандӣ, Фитрат. Қойидаҳои забони тоҷикӣ / Фитрат, Бектош. Дар атрофи забони адабии тоҷик / Бектош. - Душанбе, Маориф ва фарҳанг, - 2010. – 187 с.
7. Тоҳирова Қ. Лексикаи забони адабии ҳозираи тоҷик / Қ. Тоҳирова. - Душанбе, 1967. - С. 34.
8. Фарҳанги забони тоҷикӣ. – М, 1969. - Ҷ. 1. - 951 с.
9. Фарҳанги забони тоҷикӣ. – М, 1969. - Ҷ. 2. - 949 с.
10. Фарҳанги тафирии забони тоҷикӣ. - Душанбе, 2008. - Ҷ. 1. - 950 с.
11. Фарҳанги тафирии забони тоҷикӣ. - Душанбе, 2008. - Ҷ. 2. - 945 с.

СУБСТАНТИВАЦИЯ ДРУГИХ ЧАСТЕЙ РЕЧИ
(на примере повести «Бухарские палачи» С. Айни)

Автор статьи на основе многочисленных примеров и теорий по таджикскому словообразованию подтверждает, что в таджикском языке одним из широкоупотребительных способов субстантивации является переход слов из других частей речи морфолого-синтаксическим способом словообразования, то есть здесь не используются суффиксы и префиксы. Этот способ словообразования в языкознании называется конверсией. Распространенность этого способа словообразования в таджикском языке подтверждается широким кругом употребления слов подобным способом в художественных произведениях таджикских писателей, в том числе и в повести Садриддина Айни «Бухарские палачи». В данном произведении в основном встречается субстантивация имен прилагательных и причастий.

Ключевые слова: субстантивация, части речи, словообразование, аффиксация, имя прилагательное.

SUBSTANTIATION OTHER PARTS OF SPEECH (ILLUSTRATED STORIES "BUKHARA EXECUTIONER" AINI)

Author of the article on the basis of numerous examples and theories on Tajik word formation confirms that the Tajik one of the ways shirokoupotrebitelnyh substantivizing is the transition of words from other parts of speech, morphological and syntactic derivation method, ie it does not use suffixes and prefixes. This method of word formation in linguistics is called conversion. The prevalence of this method of word formation in the Tajik language supported by a wide range of uses of words in a similar way in the artistic works of Tajik writers, including hang Aini "Bukhara executioners." This product is mainly found substantivization adjectives and participles.

Key words: substantivization, parts of speech, word formation, affixation, adjective.

Сведение об авторе: ***С. Низомова*** - кандидат филологических наук, доцент кафедры стилистики и литературного перевода перевода Таджикского национального университета.
Телефон: **(+992) 936-00-23-46**

ФУНКЦИОНАЛЬНЫЕ СВОЙСТВА НАРЕЧИЯ В ТАДЖИКСКОМ И АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКАХ

Н.К. Ахмедова
Политехнический институт Таджикского технического университета им. М.С.Осими, г. Худжанд

Большой размах за последние десятилетия получило сопоставительное изучение языков в Республике Таджикистан. Следует заметить, что данный процесс в современном языкознании в целом настолько углубился, что охватил все структурные уровни языков. Аспект изучения структуры и грамматического оформления слова как части речи является сегодня привлекающим исследователей-лингвистов объектом специального изучения в сопоставительно-типологическом аспекте. В сопоставительной лингвистике бытует множество исследований по сопоставительному изучению языков, среди которых немало работ, посвященных теоретическим вопросам.

Наречие во всех языках относится к числу поздних частей речи, процесс формирования которых продолжается и по настоящее время. При этом вычленяемые в рамках данной категории слова сохраняют еще следы от тех частей речи, от которых они образовались.

В данной статье мне бы хотелось отметить синтаксические функции наречия в таджикском, английском и русском языках.

Значение и синтаксическая функция наречия состоит в том, что оно дает объективную характеристику действия, свойства, признака или указывает на обстоятельства, при которых совершается действие, и относится к одному члену предложения.

В предложении наречие играет роль второстепенного члена – обстоятельства [1, 221-223]. Например: *Дар кӯхистони Тоҷикистон дар фасли зимистон ҳаво* ***барвақт*** *хунук мешавад*. – В горных местах Таджикистана зимой **рано** наступают холода.

It becomes cold early in winter in the mountainous parts of Tajikistan.

Баъд матрос аз љояш хеста Артурро фармуд, ки аз аќиби вай омадан гирад ва худ хандакунон пешрафт (Э.Войнич“Замбур”).

Then the sailor rose, and, telling Arthur to follow him, walked and laughing foolishly to himself Arthur followed in silence (Э.Войнич. “Овод”).

Затем матрос поднялся, велел Артуру следовать за собой и пошел вперед,глупо посмеиваясь, Артур молча шагал сзади (Э.Войнич «Овод»).

Для наречий как русского, так и таджикского языков формой синтаксической связи является примыкание. В роли обстоятельства наречия примыкают [4, 191-192].

1) К глаголам, поясняя их. Например: *Матрос ба Артур дагалона фармуд, ки худро ба он заврақча нишаста, онро ба сӯйи қароргоҳи киштиҳо кашид.* – Матрос грубо приказал Артуру прыгнуть в лодку и лечь на дно, а сам сел на весла и начал грести к выходу в гавань (Э.Войнич, «Овод»).

2) К прилагательным и причастиям: *Она слушала **дружески** заботливый голос* (М.Горький, «Мать»). *Глаза серьёзные, но **наивно, по-детски** оттопыренные губы выдают его восемнадцать лет* (Н.Островский, «Рожденные бурей»).

3) К наречиям: ***Мучительно долго** тянулась ночь* (Фурманов, «Чапаев»).

В современном русском, а также в таджикском языках наблюдаются случаи употребления наречий вместо имен существительных, то есть субстантивация наречий.

В этом случае наречия в предложении выступают в качестве подлежащего и дополнения. Например: ***Завтра** будет похоже на **сегодня*** (И.Гончаров, «Обрыв»).

В роли обстоятельств в таджикском языке широко употребляются прилагательные и сочетания существительных с предлогами (реже – без предлогов). Так, например, функцию обстоятельства места выполняют слова, обозначающие место, помещение, с предлогами *ба* или *дар* или без них: *дар хона будам* или *хона будам* (я был дома, в доме); функцию обстоятельства времени выполняют слова, обозначающие период, отрезок времени: *тобистон омадам* (я приехал летом), *шаб меравам* (я поеду ночью); функцию обстоятельства образа действия выполняют: 1. Имена качественные: *Ӯ хуб мехонад*. (Он хорошо учится). 2. Имена абстрактные с предлогами *бо, ба*: *ба зудӣ* («быстро» (зудӣ – быстрота)), ба наздикӣ («поблизости» (наздикӣ – близость)).

В функции обстоятельства используются слова, образуемые с суффиксом *–она*: *шабона* (ночью), *оромона* (спокойно), *хурсандона* (радостно, весело), *рӯзона* (днем), *аскарона* (по-солдатски); ***Шабона** кор кардан.* (Работать ночью.); *Ҳамаашон **хурсандона** бо ҳам сӯҳбат мекарданд.* (Все они весело беседовали).

В таджикском языке наречия смогли обособиться в отдельную часть речи только благодаря своим ***синтаксическим функциям***, т.к. морфологический признак неизменяемости при наличии других неизменяемых частей речи не мог оказать решающего значения, как, например, в русском языке. Отличие же от незнаменательных частей речи (служебных) состоит в семантической полнозначности наречий [4, 193].

Основным признаком наречий таджикского языка является соотносительность и общность со всеми знаменательными частями речи:

а) с существительными: *бодиққат* (внимательно), *харакӣ* (верхом на осле); *Духтур Вафоева беморро **бодиққат** муоина кард.* Врач Вафоева **внимательно** осмотрела больного. *Бобои Юлдошбой хар сахарӣ **харакӣ** аз майдони пахтазор алаф меовардан.* Дедушка Юлдошбой каждое утро с хлопкового поля привозил траву **верхом на осле**.;

б) с прилагательными: *ростнокӣ* (прямо), *тез-тез* (быстро), *дилпурона* (уверенно); *Оби дарёи Зарафшон аз қишлоқи мо **тез-тез** бо шиддат мегузашт.* Вода реки Зарафшон быстро протекала через наш кишлак. *Манижа аз сабаби ба дарс нагз таёр буданаш ба саволҳои муаллим **дилпурона** ҷавоб медод.* Манижа была очень хорошо подготовлена к занятиям и **уверенно** отвечала на вопросы преподавателя;

в) с числительными: *дубора* (повторно), *сенафарӣ* (по трое), *якчанд* (несколько); *Донишҷуи курси дуюм Содиков имтиҳони фанни англисиро **дубора** супорид.* Студент второго курса Содиков **повторно** сдал экзамен по английскому языку. *Ҳар рӯз дар майдони пахтазор моён **сенафарӣ** навбатдор мешудем.* Каждый день на хлопковом мы **по трое** дежурили. *Дирӯз ба вокзали роҳи оҳан **якчанд** дақиқа пеш аз ҳаракати поезд расидем.* Вчера мы дошли до железнодорожного вокзала за **несколько** минут до отхода поезда.

г) с местоимениями: *њаматарафа* (всесторонне), *ягон-ягон* (изредка); *Масъалахои ба миён омадаро мо ҳамроҳи ҳамкурсамон аввал **ҳаматарафа** мухокима мекардем.*

Возникшие вопросы мы с однокурсниками сначала **всесторонне** обсуждали. *Дилафруз модарашро ба қишлоқ**ягон-ягон** хабаргирӣ мерафт.* Дилафруз **изредка** навещала свою маму в кишлаке.

д) с глаголами: *торафт* (неуклонно), *умрбод* (навсегда), *рафта-рафта* (постепенно). *Дар фабрикаи мо **торафт** афзоиши мехнатдоимии хосилнокии мехнат пеш мерафт.* В нашей фабрике **неуклонно** повышалась производительность труда. *Хизмати бузурги падаронамонро мо **умрбод** фаромуш намекунем.* Большую заслугу наших отцов мы навсегда будем помнить. *Вақтхои охир муи сари амакам Садулло **рафта-рафта** сафед шудан мегирифт.* В последнее время волосы моего дяди Садулло стали **постепенно** седеть.

В английском языке наречие относится к глаголу и показывает как, где и когда и т.п. совершается действие [2, 234-235). *He lives **here**.* – Он живет здесь. *He works **hard**.* – Он работает усердно.

Наречие может относиться, как и в таджикском языке, к прилагательному или другому наречию: *She translated the article **quite** well.*–Она перевела статью вполне хорошо

Наречия, относящиеся к глаголу, могут уточнять его значение в различных отношениях. Теснее всего связаны с глаголом наречия, характеризующие само действие или с точки зрения его видовых особенностей (например, *he seldom comes here, they usually come in time* и т.д.), либо с точки зрения качественной (например, *he speaks quickly, he works energetically*).

Менее тесно связаны с глаголом наречия времени и места: *he will arrive tomorrow; he lives far away* и т.п.

Наречия при категории состояния выражают качественную характеристику состояния или его степень. Например: *He is fast asleep; He was wide awake* или время: *He was alive then.*

Наречие при наречии обычно указывает на степень: *They worked very successfully.*

Наречия при прилагательонм чаще всего выражают степень приказа: *very happy* (очень счастлив); *exceeding lyinteresting* (настолько интересный), some what strange (что-то необычное).

Однако бывают случаи, когда при прилагательном стоит наречие, дающее качественную характеристику признака: *he was exuberantly happy.*

Наречия, употребляемые в сравнительных конструкциях типа: *as quickly as, not as / so quickly as*; *several times as quickly as, more quickly than, quickest of: She dances **better than** I do (than me).* (Она танцует лучше чем я.); *I don't drive **as (or so) fast as** you (do)* (Я немогу водить так быстро как ты.); *They arrived **earlier than** you* (Они приехали раньше чем ты); *He ran **fasters of** all* (Он пробежал быстрее всех.).

В английском языкознании широкое распространение получило мнение о том, что наречия употребляются в двух функциях – обстоятельства и определения. *I went outside today* (обстоятельство места и времени); *she promptly handed paper to him* (обстоятельство образа действия); *the journey down* (определение).

Принято считать, что в качестве признака предмета выступают только наречия места и времени, занимая место постпозитивного определения. Отмечается также, что чисто синтаксически наречия принципиально не могут определять существительные. Поэтому слова в этих функциях иногда рассматриваются не как наречия, а как прилагательные, транспонированные из наречий.

Как определительные, так и обстоятельственные наречия не едины в семантическом плане и, в свою очередь распадаются на более мелкие группы.

Наречие не только определяет глагол, прилагательное или другое наречие, но также может служить [3, 304-305].

1) вопросительным словом, с которого начинается вопросительное предложение. К таким наречиям относятся: *when?* (когда?), *where?* (где?), *why?* (почему?), *how?*(как?): ***Where** are you going?* (Куда вы идете?); ***Why** do you think so?* (Почему вы так думаете?); ***How** will he do it?* (Как он это сделает?).

2) для соединения независимых предложений. К таким наречиям относятся: *so* (поэтому, таким образом, итак); *therefore* (поэтому); *then* (затем, тогда); *still, yet* (тем не менее, все же); *moreover* (сверх того, кроме того); *therewise, else,* (иначе, в противном случае, ато); *It was late, **so** I went home* (Было поздно, поэтому я пошел домой.).

3) для присоединения придаточного предложения к главному: *when* (когда); *where* (где), *why* (почему); *how* (как); *I do not know **where** he lives.* (Я не знаю где он живет.).

Итак, в таджикском и английском языках наречия смогли обособиться в отдельную часть речи только благодаря своим синтаксическим функциям, т.к. морфологический признак неизменяемости при наличии других неизменяемых частей речи не мог оказать решающего значения. Действительно, как в таджикском, так и в английском языках нет твердо сложившихся морфологических признаков наречия как части речи.

Л И Т Е Р А Т У Р А

1. 1.Арзуманов С. Забони тоҷикӣ / С.Арзуманов, А. Сангинов. – Душанбе: Маориф, 1982. - 200 с.
2. 2.Ильиш Б.А. Современный английский язык теоретический курс / Б.А. Ильиш. - М, 1948. - 155 с.
3. Качалова, К.Н. Практическая грамматика английского языка / К.Н. Качалова, Е.Е. Израилевич. - М, 1999. - 360 с.
4. Мошеев И.Б. Сопостававительная типология русского и таджикского языков / И.Б. Мошеев. - Душанбе, 1991. -200 с.

ФУНКЦИОНАЛЬНЫЕ СВОЙСТВА НАРЕЧИЯ В ТАДЖИКСКОМ И АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКАХ

В данной статье рассматривается вопрос о синтаксической функции наречия в таджикском, русском и английском языках.В предложении наречие играет роль второстепенного члена – обстоятельства. Для наречий как русского, так и таджикского языков формой синтаксической связи является примыкание. В роли обстоятельства наречия примыкают: к глаголам, к прилагательным к причастиям, и к наречиям. В функции обстоятельства используются слова, образуемые с суффиксом *–она.*

Ключевые слова синтаксический, наречие, обстоятельство времени, места, лексический, причины, действия.

FUNCTIONAL PROPERTIES OF ADVERBS IN TAJIK AND ENGLISH LANGUAGES

This article is about sintatical function of adverbs in Tajik, Russian and English languages. As we know that adverbs are a miscellaneous class of words which have diverse lexical meanings and besides differ from each other in their structure. All adverbs are characterized by one common feature – they serve to modify verbs, adjectives and other adverbs. Advers have the function of an adverbial modifier in the sentence. When they modify verbs, they can serve as adverbial modifiers of time, frequency, place, manner, degree and cause.

Key words: sintatical, adverbs, lexical, adverbial modifiers of time, place, degree.

Сведения об авторе: ***Н.К. Ахмедова*** - кандидат филологических наук, доцент кафедры иностранных языков Политехнического института ТТУ им. М.С.Осими, г.Худжанд. Телефон: **(+992) 927-30-03-00**
E-mail:**nusratkhon_ahmedova@mail.ru.**

СОХТ ВА МУҲТАВОИ ФАРҲАНГИ «АНҶУМАНОРОИ НОСИРӢ»

Ш. Одинаева
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Таърихи таҳаввули фарҳангу адибиёти халқҳои мухталифи олам аз он гувоҳӣ медиҳад, ки онҳо ҳанӯз аз замонҳои қадим дар робита ва пайвандҳои фарҳангиву адабӣ бо якдигар марҳалаи ташаккул ва таҳаввули худро паймудаанд ва дар пешрафту ғановати ҳамдигар таъсир расонидаанд. Халқи тоҷик низ аз зумраи он халқҳое мебошад, ки пайдоиши забон, адабиёт ва фарҳанги он ба замонҳои қадим рафта мерасад. Вусъатёбии беандозаи рушди забон, адабиёт ва фарҳанги ин халқ аз нимаи дуюми асри IX ва ибтидои асри X шурӯъ шудааст. То ибтидои асри XVI пешрафти забону адабиёти мардуми форсу тоҷик ба дараҷае рафта расид, ки қариб тамоми осори илмию адабии халқҳои Осиёи Миёна бо ин забон эҷод гардидаанд. Яке аз бахшҳои пешрафтаи улуми филологии ин давра, илми луғатнигорӣ мебошад, ки робитаҳои забонию адабӣ ва фарҳангии мардуми форсизабони Осиёи Миёнаро бо ҳам мепайваст.

Дар нимаи дуюми асри XVI якчанд луғатҳо ба таълиф расидаанд, ки натанҳо ба пешрафту инкишофи илми забоншиносӣ мусоидат мекарданд, инчунин барои таълифи бисёре аз луғатҳои тафсирӣ ва дузабона заминаи муфид гузоштаанд. Аз ҷумлаи чунин фарҳангҳо «Ал-муъҷам»-и Шамси Қайси Розӣ, «Фарҳанги Ҷаҳонгирӣ»-и Ҳусайни Инҷу, «Маҷмаъ-ул-фурс»-и Сурурии Кошонӣ, «Бурҳони қотеъ»-и Муҳаммад Ҳусайни Бурҳон, «Фарҳанги Рашидӣ»-и Абдуррашиди Татавӣ ва бисёре аз фарҳангҳои тафсирии асрҳои XVI-XIX-ро метавон ном бурд. Ин фарҳангҳо хусусияти хосси лексикию грамматикӣ дошта, барои омӯзиши лексика ва грамматикаи сирф тоҷикӣ аҳамияти муҳим доранд. То ҳол маводи бархе аз ин фарҳангҳо ба пуррагӣ омӯхта нашуда, танҳо дар баъзе рисолаю мақолаҳо ба маводи

лексикию грамматики онҳо ишораҳо шудааст. Мавзӯи баррасии мо низ ба ҳамин ҷиҳат иртибот дорад.

Фарҳанги «Анҷуманорои Носирӣ» низ аз осори илмию адабӣ холӣ набуда, хусусияти ба худ хосси лексикографӣ дорад. Ба назари мо, ин фарҳанг дар пайравӣ ба «Фарҳанги Ҷаҳонгирӣ» ва «Бурҳони қотеъ» таълиф шуда, муаллиф дар хотимаи он баъзе истиороту киноёт аз ашъори адибонро илова кардааст.

Мавриди зикр аст, ки сохту муҳтавои фарҳанги «Анҷуманорои Носирӣ» ба сохту муҳтавои фарҳангҳои пешин, алалхусус, ба «Фарҳанги Ҷаҳонгирӣ» ва «Бурҳони қотеъ» қариб як буда, тафовут танҳо дар шарҳи баъзе масъалаҳои луғавӣ ва грамматикӣ дида мешавад. Пеш аз он ки ба сохту муҳтавои фарҳанг назар андозем, бояд муқаддимаи онро хуб омӯзем. Азбаски ин фарҳанг дар пайравӣ бо «Фарҳанги Ҷаҳонгирӣ» ва «Бурҳони қотеъ» навишта шудааст, муқаддимаи он бо муқаддимаи «Фарҳанги Ҷаҳонгирӣ» ва «Бурҳони қотеъ» шабоҳат дошта, муаллиф кӯшиш кардааст, ки нуқсону иллатҳои ин луғатҳоро ислоҳ намояд. Муқаддимаи «Фарҳанги Ҷаҳонгирӣ» аз дувоздаҳ «оин» иборат буда, ба мавзӯъҳои муҳимми лексикию грамматикӣ бахшида шудаааст. Сохти «Фарҳанги Ҷаҳонгирӣ» ба ҳеҷ яке аз фарҳангҳои тоҷикӣ монанд набуда, соҳиби фарҳанг кӯшидааст, ки тарзу усули худро дошта бошад. Ҳусайни Инҷу дар таснифи фарҳангаш усули мураккаберо пеш гирифтааст. Бобҳоро аз рӯйи ҳарфи дуюм ва фаслҳоро аз рӯйи ҳарфи аввал ҷогузорӣ кардааст [3, 56-57].

Луғати «Бурҳони қотеъ» чун «Фарҳанги Ҷаҳонгирӣ» аз нӯҳ «фоида» ва бистунӯҳ «гуфтор» иборат буда, муқаддимаи ин луғат низ мавзӯоти лексикию грамматикиро дар бар мегирад. Дар луғати «Бурҳони қотеъ» ҷобаҷогузории калимаҳо мувофиқи таркиби ҳарфҳои аввалу дувум ва савум таъйин шудааст ва барои осон ва саҳеҳтар хондани воҳидҳои луғавӣ аз рӯйи ҳаракатҳо эъробгузорӣ карда шуда, дар бисёр маврид калимаҳои ҳамвазн оварда шудааст [2, 13].

Фарҳанги «Анҷуманорои Носирӣ» чунон ки таъкид шуд, аз муқаддимаи муфассал иборат буда, шомили дувоздаҳ «ороиш» аст, ки ин муқаддима низ мавзӯоти лексикию грамматикиро дар бар мегирад. Тавзеҳи мақолаҳои лексикӣ ва грамматикии фарҳанг дар муқаддимаи фарҳанг ҷо дода шудааст. Муаллиф дар муқаддимаи фарҳанг мегӯяд: «Мақсуди мо аз нигориши ин китоби муборак ташхис ва тасҳеҳи луғоти порсӣ аст» [9]. Аз ин ҷост, ки ӯ аввал мавзӯи таҳқиқи луғоти муарраба, муваллада ва мутафарриқа ва тавзеҳи баъзе аз луғоти порсӣ-арабиро ба қалам додааст. Чун дар бораи ин луғот дар мақолаи пешин каме ҳам бошад, маълумот додаем, дар ин ҷо сарфи назар аз он мекунем.

Дар мақолаи дигари фарҳанг Ризоқулихони Ҳидоят мегӯяд: «Бар арбоби инсоф рӯшан аст, ки саҳв ва хато аз хасоиси бани навъи башар аст. Манзур аз сабт ва исботи он тахфиф ва таҳҷини мусанифоти кутуби гузашта нест, балки таҳқиқи луғоти порсӣ аст» [4, 11]. Дар ин қисмат, муаллиф дар баёни баъзе аз луғоте, ки соҳибони «Фарҳанги Ҷаҳонгирӣ» ва «Бурҳони қотеъ» иштибоҳ кардаанд, сухан мекунад. Масалан, дар «Фарҳанги Ҷаҳонгирӣ» омадааст, ки هن бо аввали мафтуҳ навишта мешавад ва соҳиби фарҳанг байтеро барои мисол аз ашъори устод Рӯдакӣ меорад:

Гар ҳама неъмат якрӯз ба мо бахшад,
Наниҳад минат бар мову пазирад ҳан [1, 1913].

Ризоқулихони Ҳидоят ин калимаро ғалат дониста, мегӯяд: «дар ин луғат се саҳву хато дида мешавад, аввал ин ки هن (ҳан) нест, من (мин) аст, дувум ин ки шеър аз Рӯдакӣ нест, аз Фаррухӣ аст ва савум ин ки ин луғат порсӣ нест, балки арабӣ аст».

Гар ҳама неъмат якрӯз ба мо бахшад,
Наниҳад минат бар мову пазирад мин [4, 12].

Калимаи дигаре, ки дар луғати «Бурҳони қотеъ» хато шудааст, калимаи рашк (رشك) ба маънии ғайрат ва ҳасад аст. Инчунин ба маънии ғуюр, уҷб ва такаббур ҳам меояд. Соҳиби «Бурҳони қотеъ» мегӯяд: «маънии дигараш кирме бошад, ки арабон онро суввоб гӯянд, ба заммаи аввал, яъне акраб ва каждум ва маънии дигар тухми сипишро гӯянд» [2, 69]. Ризоқулихони Ҳидоят баёни маънии рашкро чунин медонад: аввал он ки рашк ба маънии кирм нест, зеро ки дар фарҳангҳо рашк ба маънии тухми сипиш аст ва он ғайри кирм аст, дуввум он ки кирми мазкурро арабон суввоб гӯянд, ин низ хатост, чунки дар арабӣ суввоба бар вазни азоба ҳамон тухми сипиш аст на ба маънии кирм, саввум он ки рашк ба маънии уҷб ва такаббур дар китоби луғот дида намешавад.

Дар бисёр мавридҳо мақолаҳои лексикию грамматикии фарҳанги «Анҷуманорои Носирӣ» аз мақолаҳои лексикию грамматикии «Фарҳанги Ҷаҳонгирӣ» ҳеҷ фарқе надорад. Масалан, теъдоди ҳарфҳои алифбои сирф форсӣ-тоҷикӣ ба бистучаҳор адад мерасад, ки соҳиби «Фарҳанги Ҷаҳонгирӣ» он теъдодро ба бисту чаҳор боб ва соҳиби фарҳанги «Анҷуманорои Носирӣ» ба бисту чаҳор анҷуман тақсимбандӣ кардаанд, зеро аз бисту ҳашт ҳарфи алифбои арабӣ ҳашт ҳарфи (ث،ح،ص،ض،ط،ظ،غ،ق) сақилутталаффузи хосси забони арабӣ бударо аз эътибор соқит дониста, чаҳор ҳарфи (گ،ژ،چ،پ) хоси забони форсӣ-тоҷикиро илова кардаанд, ки ба ин масъала қариб дар тамоми луғатҳои тафсирии форсӣ-тоҷикӣ ишора шудааст.

Чи тавре ки дар боло қайд кардем, мақолаҳои грамматикии фарҳанг низ дар муқаддимаи он дарҷ гардида, муаллиф маълумоти муфассале дар баёни исми масдар, мусталаҳоти зарурии илми сарфу наҳв ва исму феъл додааст.

Дар фарҳанг шонздаҳ ҳазор калимаю ибора ба риояи тартиби ҳарфҳои алифбо ҷой дода шудааст. Муаллиф ҳар фасли фарҳангро бо номи «анҷуман» ва бобҳои дохилиашро бо номи «намоиш» мавсум донистааст. Ӯ шакли калимаҳоро аз рӯйи калимаҳои ҳамвазн нишон дода, бо муродифу тазоддҳояшон шарҳу тавзеҳ додааст. Хотимаи фарҳанг аз ибораю киноёт ва истиорот иборат буда, аз рӯйи тартиби алифбо ба фаслҳо бо номи «пероиш» тақсим шуда, аз осори адибони форсу тоҷик мисолҳо оварда шудааст. Муаллиф дар муқаддимаи фарҳанг як қатор сарчашмаҳоро, чун «Шарафнома»-и Мунярӣ, «Маҷмаъ-ул-фурс»-и Сурурӣ, «Меъёри Ҷамолӣ»-и Мир Ҷамолиддин, «Фарҳанги Чаҳонгирӣ»-и Ҳусайни Инҷу, «Фарҳанги Рашидӣ»-и Абдуррашиди Татавӣ, «Бурҳони қотеъ»-и Муҳаммад Ҳусайни Халафи Табрезӣ, «Бурҳони ҷомеъ», «Фарҳанги дасотир», луғати «Шоҳнома», ки онроМуҳаммад Тусии Алавӣ 300 сол пеш аз «Анҷуманоро» дар Исфаҳон гирд оварда буд, «Махзан-ул-адвия»-и Шоҳиди Содиқ, «Муъҷам-ул-булдон»-и Ёқути Ҳамавӣ, «Туҳфа»-и Ҳакими Муъмин, таърихи «Ҳафт иқлим» ва луғати «Бароҳин-ул-аҷам» овардааст. Сабаби асосии таълифи ин фарҳанг дар ташхису тасҳеҳи луғоти порсӣ ва ислоҳи бархе аз калимаҳои «Фарҳанги Ҷаҳонгирӣ» ва «Бурҳони қотеъ» мебошад.

Зимни омӯзиши фарҳанги «Анҷуманорои Носирӣ», баррасаии як қатор масъалаҳои муҳимми фонетикиву лексикӣ ва грамматикии забони тоҷикӣ ба назар расиданд, ки ин барои ташаккулу пешрафти забоншиносии муосири тоҷик аҳамияти калон дошта, сарчашмаи муътамади таърихӣ низ ба ҳисоб меравад.

А Д А Б И Ё Т

1. Мир Ҷамолиддин Ҳусайни Инҷу. Фарҳанги Ҷаҳонгирӣ / Мир Ҷамолиддин Ҳусайни Инҷу. - Теҳрон, 1359 ш. - Ҷ.2. – 2657 с.
2. Муҳаммад Ҳусайни Бурҳон. Бурҳони қотеъ / Муҳаммад Ҳусайни Бурҳон. - Душанбе, 1993. - Ҷ.1. – 416 с.
3. Рауфов Ҳ. «Фарҳанги Ҷаҳонгирӣ» ҳамчун сарчашмаи лексикографияи форсу тоҷик / Ҳ. Рауфов. - Душанбе, 1966. – 272 с.
4. Ризоқулихони Ҳидоят. Фарҳанги «Анҷуманорои Носирӣ» / Ризоқулихони Ҳидоят. - Теҳрон, 1870 қ. – 756 с.
5. Хоҷаев Д. Хоҷа Ҳасани Нисорӣ ва афкори забоншиносии ӯ / Д. Хоҷаев. - Душанбе, 2004. – 109 с.
6. Шамси Қайси Розӣ. Ал-Муъҷам / Шамси Қайси Розӣ. - Душанбе, Адиб, 1991. – 464 с.

СОДЕРЖАНИЕ И СТРУКТУРА СЛОВАРЯ «АНДЖУМАНОРОИ НОСИРИ»

При изучении словаря «Анджуманорои Носири» наблюдается рассмотрение некоторых важных фонетических, лексических и грамматических вопросов таджикского языка, которое имеет большое значение в развитии и формировании современного таджикского языкознания, особенно является достойным историческим источником.

Ключевые слова: словарь, лексикография, фонетика, лексика, грамматика, вопрос, языкознание, источник.

THE MAINTENANCE AND STRUCTURE OF THE DICTIONARY OF «ANJUMANOROI NOCIRY»

During studing of the dictionary of «Anjumanoroi Nociry» examine some important phonetic, lexic and grammar questions of tajik linguistic and it has important value for the development and formation of modern tajik linguistic and especially it is worthy historical source.

Key words: dictionary, lexicography, phonetic, lexic, grammar, linguistics, question, source.

Сведения об авторе: ***Ш. Одинаева*** - аспирантка кафедры арабской филологии Таджикского национального университета. Телефон: **(+992) 987-31-54-13**

ШУМУЛИ МАЪНОИИ ФЕЪЛ ДАР ДОСТОНИ «ЮСУФ ВА ЗУЛАЙХО»-И АБДУРРАҲМОНИ ҶОМӢ

Жило Гулназарова
Таджикский национальный университет

Ба таври силсилавӣ омӯхтани вижагиҳои луғавию маъноӣ хусусияти хосро дорост. Шумули маъноӣ дар лингвистикаи муосир гипонимия мебошад. Гипонимия аз забони юнонии hyro-зер ва onyma-ном гирифта шудааст [6, 104]. Истилоҳи гипонимияро чун гипероним ва гипоним аввалин бор Ҷ. Лайонз пешниҳод кардааст [5]. Дар забоншиносӣ гипонимия ҳамчун падидаи маъноӣ дар таносуби парадигматикӣ аз солҳои шастуми асри гузашта оғоз гашта, дар тадқиқотҳои Ш. Балли, Дж. Лайонз, В.Г. Гак, Е.Л. Гинзбург, Г.Е. Крейдлин, Ю.Н. Караулов, М.В. Лысякова, А.Д. Мостовой, М.В. Никитина, Р.И. Розина, Ю.С. Степанов, А.А. Уфимцева, Д.Н. Шмелев, Р.М. Фрумкина, Л.О. Чернейко ва дигарон мавриди таҳлил қарор гирифтааст [2, 16]. Муҳаққиқон кӯшиданд, ки шумули маъноиро ҳамчун навъи алоқаи маънои луғавӣ дар муносибати маъноии як маънои умумӣ, ки дар асоси ин маънои умумӣ чанд воҳиди луғавӣ, ки дар худ ғайр аз ин маънои умумӣ маънои хосро доранд, таҳқиқ кунанд, зеро шумули маъноӣ (гипонимия) яке аз нишондиҳандаи асосии таносуби маънои силсилавӣ дар луғат мебошад.

Куруши Сафавӣ дар тарҷумаи китоби олими олмонӣ Франк Полмер «Нигоҳи тоза ба маъношиносӣ» гипонимияро «шумули маъноӣ» тарҷума намуда, меорад, ки ««шумул» навъе ҳамоӣ (-и маъноӣ Г.Ж.) дар як табақаи хос аст» [13, 132]. Ва ӯ вожае, ки маонии чанд вожаи дигарро дар бар мегирад, «фарогиранда» (супердинат), вожаҳои зербахшро «мавриди шумул» (гипоним) ва вожаҳое, ки дар асоси маънои умумӣ муттаҳид шудаанд, «ҳамшумул» (согипоним ё когипоним) номидааст [13, 132].

И.М. Кобезева мегӯяд, ки дар гипонимия вожаи ифодагари мафҳуми умумӣ гипероним, калимаи ифодагари мафҳуми навъи мафҳуми умумӣ гипоним ва вожаҳои дар асоси як гипероним муттаҳидшуда дар муносибат бо якдигар когипоним ё согипоним мебошанд [2, 101].

М.А. Кронгауз низ дар ин маврид чунин овардааст ва зикр мекунад, ки гипонимияро метавон ҳамчун муносибати маъноии байни мафҳумҳои хусусӣ ва умумӣ шуморид [4, 147]. Масалан: себ – мева; гов – ҳайвон; сабз – ранг.

Куруши Сафавӣ ҷойи дигар меорад, ки шумули маъноӣ (гипоним) аз шумул (супердинат), зершумул(гипоним) ва ҳамшумул (согипоним) иборат аст [14, 100]. Мо ҳангоми баррасии мавзӯъ бештар ба ин такя намудем.

Котсова Е.Е. доир ба шумули маъноии феълҳои забони русӣ тадқиқоти муфассале ба анҷом расонидааст, ки дар робита ба ин бисёр вижагиҳои ин падидаи маъноиро дар маъношиносӣ хеле хуб матраҳ намудааст. Ӯ қайд мекунад, ки мафҳуму вожаҳое, ки дар гурӯҳи гипонимӣ шомиланд, алоқаи маъноии онҳо дар асоси навъ ва ҷинс мавҷуд аст [3, 25].

Мавриди зикр аст, ки вобаста ба ҷинс ва навъ гурӯҳбандӣ намудану шарҳ додани маънои вожаҳо дар забони тоҷикӣ таърихи қадима дорад. Ҳанӯз дар қадимтарин фарҳангномаҳо чун «Frahangi oim-ewak» ва «Frahangi Pahlawig» бар баъзе бахшҳо вожаҳо дар асоси маънои умумӣ дар гурӯҳҳо муттаҳид карда, ташреҳ ёфтаанд [11, 62-67].

Мусаллам аст, ки дар забони табиӣ муайян кардани вижагиҳои забони матн мавқеи муҳим дорад [8, 16].

Дар забоншиносии рус пажӯҳишҳои ба вижагиҳои шумули маъноии ҳиссаҳои нутқ бахшидашуда ба вуҷуд омадаанд, ки дар онҳо гипонимияи исмҳои моддӣ, сифатҳои аслӣ (Н.П. Романова, М.В. Лысякова, Т.И. Клименко), истилоҳи хешутаборӣ (А.А. Бурыкин, С.Х. Головкина, Г.Б. Джаукян, А.М. Кузнетсов, Т.П. Ломтев), феълҳо (Е.Е. Котсова) мавриди таҳлилу баррасӣ қарор гирифтаанд [2, 10].

Дар забоншиносии тоҷик вобаста ба ин ё он хусусият дар гурӯҳҳои маъноӣ таҳқиқи ҳиссаҳои нутқ ё вижагиҳои маъноию луғавӣ дар асарҳои алоҳида ё осори ин ё он шоиру нависанда хеле зиёд аст, аммо мутаассифона, дар асоси робитаи шумули маъноӣ таҳлил нашудааст ё ин ки таҳлил шуда бошад ҳам, аз ин истилоҳ ёдрас нашудааст. Заҳро Аҳмади Калатеҳаҳмад Асадоллоҳ ҳангоми баррасии вижагиҳои

луғавию маъноии «Захираи Хоразмшоҳӣ»-и Исмоили Ҷурҷонӣ доир ба ин категорияи маъноӣ маълумот додаст [1, 42-48].

Мо тасмим гирифтем, ки гипонимия ё худ шумули маъноиро дар достони «Юсуф ва Зулайхо»-и Ҷомӣ баррасӣ намоем.

Бояд зикр кард, ки вобаста ба маънои умумии интихобшуда шумули маъноӣ метавонад чанд сатҳ дошта бошад. Агар мафҳум ё маънои умумӣ ҳар қадар васеъ бошад, сатҳи гурӯҳи шумули маъноӣ зиёд шудан мегирад. Аз ин рӯ, ҳанӯз таснифи ягонаи эътирофшудаи таносуби гипонимӣ мавҷуд нест [4, 149]. Е. Е. Котсова се навъ шудани муносибати маъноии гурӯҳи гипонимиро ёдрас мекунад [3, 35]:

а) ҷинс ба навъ ё хел (рустанӣ, яъне аз ҷинси рӯянда, мерӯйидагӣ, нумуъкунанда: дарахт, гул, гиёҳ);

б) навъ ба ҷинс (таносуби лола - гул, лола як навъи гул);

в) навъ ба навъ (ҳамшумулӣ) ё хел ба хел (лола ва сунбул- гулҳо, яъне навъи гулҳо).

Шумули маъноии феълҳои гуфтор, овоз ва садои инсон дар достон хеле ҷолиб аст. Дар гурӯҳи шумули маъноӣ феъли **гуфтан** мавқеи марказӣ дорад ва хеле фаровон истифода шудааст.

Ба ҳоҳар **гуфт**: «Эй, к-аз меҳрварзӣ[*]
Ба фарқам чун дарахти бед ларзӣ» [155].

Е.Е. Котсова зикр мекунад, ки ҳар вожа дар матн вобаста ба маънои умумӣ (гиперсема) ва зермаънои (гипосема) худ ба ин ё он навъи шумули маъноӣ шомил мешавад [3, 38].

Феълҳои сухан рондан, забон кушодан, баён кардан, қисса хондан ва нукта рондан, бозгуфтан ҳар яке илова ба маънои гуфторро ифода кардан, ҳарчанд маънои тафриқавӣ дошта бошанд ҳам, маънои марказии гуфтан дар онҳо бештар инъикос ёфтааст ва метавон онҳоро дар як зергурӯҳ ҷой дод:

Дар ин нома **сухан ронам** зи ҳар як,
Ба хома гавҳар афшонам зи ҳар як [151].

***

Забон бикшод он гоҳ пеши доя
Зи ҳамрозӣ баландаш сохт поя [172].

***

Баён карданд ҳар навву куҳанро,
Расониданд то ин ҷо суханро [214].

***

Ба ҳар ҷо **қисса**и дигар **ҳамехонд**,
Ба ҳар ҷо **нукта**и дигар **ҳамеронд** [275].

Дар байти зер феъли **роз гуфтан** бо гипосемаи сир ифшо намудан омадааст:

Ба пеши ӯ нишинад, **роз гӯяд**,
Ҳикоятҳои дерин **бозгӯяд** [344].

Дар ин гурӯҳ феълҳое истифода шудаанд, ки дар онҳо ифодаи маънои гуфтор дар матн бештар муайян мегардад, яъне дар таносуби маъноӣ бо дигар ифодаҳо феъли **қисса фурӯ рехтан** дар мисраи дуюми байт ва **лаъли гавҳарбор бикшодан** маънои гуфторро ифода мекунанд.

Зи абри дида хуни дил фурӯ рехт,
Ба пешаш **қисса**и мушкил **фурӯ рехт** [250].

***

ЧуЮсуф ин фусун аз доя бушнуд,
Ба посух **лаъл**и гавҳарбор **бикшуд** [253].

Дар навъи дигар маънои хоси зермаъно бештар инъикос меёбад, яъне дар ин гурӯҳ маънои гуфтор бо маънои муносибат (хуб ё бад) ба каси дигар бештар ифода ёфтааст.

Чу гул хандон шуду чун ғунча бишкуфт,
Даҳон пурханда бар Юсуф **дуо гуфт** [344].

---

[*] Абдурраҳмони Ҷомӣ. Осори мунтахаб.Ҷ.4. – Душанбе: Адиб, 1988. – С135-382. Мисолҳо аз ҳамин китоб оварда шудаанд ва дар қавсайн саҳифаҳо нишон дода мешаванд.

***

Канизонро **васият кард** бисёр,
Ки, эй нӯшинлабон, зинҳор, зинҳор
Ба ҷон дар хидмати Юсуф бикӯшед,
Агар заҳр ояд аз дасташ бинӯшед [260].

***

Ба ҷойи худ шаҳи он марз кардаш,
Ба хислатҳои нек **андарз кардаш** [358].

***

Ҳама **лаб дар сано**и ӯ **кушоданд**,
Сар тоат ба пойи ӯ ниҳоданд [263].

***

Чу дид аз пас дарида пираҳанро
Маломат кард он маккоразанро [290].

Бояд зикр кард, ки ҳар ифода бо зермаънои (гипосемаи) худ мавқеъ дорад. Дуо гуфтан ба маънои сано хондан, васият кардан дар ин матн ба маънои фармони бо хоҳиш омехта, андарз кардан - панд додан, роз гуфтан - сир ифшо кардан, лаб дар сано кушодан – таҳсин хондан ва маломат кардан – сарзаниш намудан истифода шудаанд.

Дар навъи сеюм маънои гуфтор дар мавриди муколама ифода ёфтааст, ки дар порчаи зер бо феъли гуфтан хеле равшан баён шудааст:

Бигуфто: «Ку ҷавонию ҷамолат?»
Бигуфт: «Аз даст дур шуд аз висолат».
Бигуфто: «Хам чаро шуд сарви нозат?»
Бигуфт: «Аз бори ҳаҷри ҷонгудозат».
Бигуфто: «Чашми ту бенур чун аст?»
Бигуфт: «Азбаски бе ту ғарқи хун аст».
Бигуфто: «Ку зару симе, ки будат?
Ба фарқ он тоҷу дайҳиме, ки будат?»
Бигуфт: «Аз ҳусни ту ҳар кас сухан ронд,
Зи васфат бар сари ман гавҳар афшонд,
Сару зарро нисори пош кардам,
Ба гавҳарпошияш подош кардам…» [345].

Барои ифодаи маънои пурсидану ҷавоб додан истифода шудани феъли **гуфтан** мавқеи марказӣ доштани ин феълро дар дар ин гурӯҳи шумули маъноӣ бори дигар собит месозад. Ифодаи маънои муколама, ки дар шумули маъноии феълҳои гуфтор яке аз зермаъно (гипосема) мебошад, тавассути дигар феълҳо низ ифода шудааст:

В-аз он пас **кардаш** аз ҳар ҷо **саволе**,
Бипурсидаш зи ҳар кореву ҳоле [329].

***

Зулайхоро чу доя ончунин дид
Зи дида ашкрезон **ҳол пурсид** [249].

Дар ин навъ феъли **ҳол пурсидан** аз **пурсидан** фарқ дорад. Пурсидан ба маънои савол додан ва ҳол пурсидан – аз ҳолату аҳвол пурсон гаштан аст.

Ҷавобаш дод дигарбора доя,
Ки, эй ҳур, аз ҷамолат бурда моя [267].

Овоз кардан ба маънои даъват намудан омадааст.

Равон фармуд ҷашне соз карданд,
Занони Мисрро **овоз карданд** [293].

Овоз додан ба маънои садо кардан, ном гирифтан, ҷеғ задан истифода шудааст:

Канизон гарчи **медодандаш овоз**,
Намеомад ба ҳоли хештан боз [319].

Феъли фармудан маъноҳои фармон додан ва даъват карданро ифода кардааст:

Бифармо, то бурун ояд хиромон,
Кашад бар фарқи мо аз ноз домон [295].

Феъли **талаб кардан** ба маънои пурсидан омадаст:

Зи бас хандиданаш Юсуф аҷаб кард,
Зи вай ному нишони вай **талаб кард** [344].

Феъли **хондан** дар байти аввал ба маънои таъйин ва эълон кардан омадааст ва дар байти дуюм ба маънои даъват кардан истифода шудааст:

Ба ҷойи худ ба тахти зар нишондаш,
Ба сад иззат Азизи Миср **хондаш** [330].

***

Дар ин андеша буд ӯ, к-аш падар **хонд,**
Падарвораш ба пеши хеш биншонд [183].

Дар навъи дигари ин гурӯҳи гипонимӣ маънои гуфтор бо овози баланд ва ғайримуқаррарӣ ифода шудааст:

Ҷу дидандаш, ки ҷуз вологуҳар нест,
Баромад бонг аз эшон, к-ин башар нест [297].

***

Мунодӣ кард, то аз кишвари Миср
Бурун оянд яксар лашкари Миср [193].

***

Мунодӣ **бонг мезад** аз чапу рост
Кӣ мехоҳад ғуломе бекаму кост? [230].

***

Нидо карданд, к-эй фарзанд дарёб,
Кашид айёми дурӣ дер, биштоб [355].

Феъли **фиғон задан** бо ду зермаъно (гипосема) истифода шудааст.

Дар байти аввал ба маънои бо таассуф фарёди аламдор ва дар байти дуюм ба маънои бо бонгу фарёди гиряолуд ҳушдор кардану хабар кардан омадааст, яъне ин феъл ду зермаъно дорад: яке сухану садо кардан бо овози баланд, дигаре сухану садо кардан бо ифодаи ҳиссиёти ҳаяҷон:

Гаҳе фарқаш ҳамебӯсиду гаҳ пой,
Фиғон мезад зи дил, к-эй войи ман, вой! [361].

***

Фиғон зад, к-эй Азиз, оҳистатар бош,
Зи таъҷили уқубат барҳазар бош [290].

Ниҳоят навъи дигар ифодаи маънои гуфтор, овозу садои инсон бо маънои ҳолату ҳиссиёт мебошад. Бояд ёдовар шуд, ки эҷодкор ҳангоми эҷод намудани асар воҳиди сара ва мувофиқро аз забон интихобан вобаста ба мақсаду матлаб ва мавзӯю мундариҷаи асар истифода мекунад. Аз ин рӯ, Ҷомӣ вобаста ба жанр, мавзӯъ ва мундариҷаи достони «Юсуф ва Зулайхо» барои тасвири ҳолату ҳиссиёти қаҳрамонон аз ин гуна феълҳо истифода намудааст.

Зи нола **нағмаи ҷонкоҳ бардошт**,
Ба зеру бам **фиғону оҳ бардошт** [166].

Садо тавассути гунаҳои **оҳ кардан**, **оҳ задан**, **оҳ баровардан** ифода шудааст:

Гаҳе аз оташи дил **оҳ мекард**,
Ба гардун дуди оҳаш роҳ мекард [169].

***

Зулайхо кард аз он хайма нигоҳе
Баровард аз дили ғамдида **оҳе** [196].

***

Ҳаме гуфт ин ҳадису **оҳ мезад**
Зи оҳ оташ ба меҳру моҳ мезад [332].

Дар байти зер маънои садо, овоз, ҳиссиёт ва оғози амал ифода шудааст, яъне оҳу нолаву зориро сар кард, оғоз намуд:

Ба оҳу нолаву зорӣ даромад,
Зи чашму дил ба хунборӣ даромад [277].

Баёни сӯзу гудоз дар ин байтҳо хеле моҳирона тасвир ёфтааст, ки аз маҳорати волои сухандонию сухансанҷии шоир дарак медиҳад:

Хаёли ёр пеши дида биншонд,
Ҳам **аз дида** ҳам **аз лаб гавҳар афшонд** [166-167].

***

Ҳамекарданд навҳа навҳагарро
Ба сони навҳагар он симбарро [362].

***

Зи ҷон **зориу** аз дил **нола мекард**,
Зи наргис ёсуманро жола мекард [315].

***

Ҳаменолиду ҳар дам синаи чок
Ба сад ҳасрат ҳамемолид бар хок [342].

Дар охир нақшаи шумули маъноии феълҳои гуфторро меорем:

Ҳамин тариқ, шумули маъноӣ ё гипонимия падидаи хоссе дар маъношиносӣ мебошад. Ҳангоми баррасӣ ва таҳлили шумули маъноӣ, маъноҳои умумӣ ва зермаъноҳо муайян мегарданд ва яке аз василаҳои ба таври силсилавӣ зина ба зина омӯхтани маъно мебошад. Дар шумули маъноӣ маънои умумӣ ва навъҳои зермаъноҳо бо вижагиҳои хосси худ ошкор мегарданд. Ҳангоми таҳлили ин категорияи маъноӣ дар достони «Юсуф ва Зулайхо»-и Ҷомӣ муайян гашт, ки:

1.Дар шумули маъноӣ робитаи маъноии навъи ашё, амал, ҳолат, ҳаракат муайян мегардад;

2.Маънои умумӣ (гиперсема) ҳар қадар васеъ бошад, сатҳи таносуби маъноии шумули маъноӣ зиёд мешавад;

3.Дар шумули маъноӣ як вожа вобаста ба маъно ва мавриди истифода метавонад дар як сатҳ, ҳамчун зершумул (гипоним) ва дар сатҳи дигар шумул (гипероним) бошад;

4. Як вожа метавонад бо як ё ин ки бо чанд маъное, ки ба маънои умумии интихобшуда шомиланд, ба як гурӯҳи шумули маъноӣ дохил шавад;

5.Дар як шумули маъноӣ метавон ҳам силсилаи муродифӣ, ҳам сермаъноӣ ва ҳам мутазодро дид (гуфтан – сухан рондан, баён кардан; хондан – даъват кардан, хондан – таъйин намудан, хондан - эълон кардан; пурсидан – ҷавоб додан);

6. Дар шумули маъноӣ вожаҳо аз рӯйи маънои асосӣ, умумӣ (гиперсема) ва зермаъноҳои (гипосема) худ ҷойгир мешаванд;

7. Вожаи ба вазифаи зермаъно (гипоним) омада, ба ғайр аз маънои умумие, ки аз рӯйи он ба гурӯҳи шумули маъноӣ шомил аст, ҳатман зермаънои хос дорад;

8. Аъзоҳои як гурӯҳи шумули маъноӣ робитаи маъноии шумулӣ (гиперонимӣ), зершумулӣ (гипонимӣ) ва ҳамшумулӣ (согипонимӣ) доранд;

9. Дар рафти таҳлили шумули маъноӣ, ифодаи навъҳои маънои умумии интихобшуда возеҳу равшан мегарданд;

10. Шумули маъноӣ дар забон амали таҷзия ҳодисаҳои умумиеро, ки дар ин замина моҳияти ашё ва ҳодисаҳои ҳамҷинсу ҳамнавъ аниқ мешавад ва дар шакли як мафҳуми умумиятдодашуда ҷамъбаст мегардад, инъикос мекунад.

А Д А Б И Ё Т

1. Заҳро Аҳмадӣ Калатеҳаҳмад Асадоллаҳ. Хусусиятҳои лексикӣ-семантикии вожаҳо ва сохтори маъноии вандҳои калимасоз дар «Захираи Хоразмшоҳӣ»-и Исмоили Ҷурҷонӣ (рисола барои дарёфти дараҷаи илмии номзади илми филологӣ) / Заҳро Аҳмадӣ Калатеҳаҳмад Асадоллаҳ. – Душанбе, 2013. – 173 с.
2. Кобозева И.М. Лингвистическая семантика / И.М. Кобозева. – М., 2007. – 352 с.
3. Котцова Е.Е. Гипонимия в лексической системе русского языка (на материале глагола): монография [Текст] / Е.Е. Котцова. – Архангельск: Изд-во Помор.ун-та, 2010. – 365 с.
4. Кронгауз М.А. Семантика / М.А. Кронгауз. – М., 2005. – 352 с.
5. Лайонз Дж. Лингвистическая семантика: Введение / Дж. Лайонз. – М., 2003.– 620 с.
6. Лингвистический энциклопедический словарь. – М.: Советская энциклопедия, 1990. – 683 с.
7. Маҷидов Ҳ. Забони адабии муосири тоҷик. Луғатшиносӣ / Ҳ.Маҷидов. – Душанбе: Деваштич, 2007. Ҷ.1. – 241 с.
8. Мухторов З. Структура и семантика текста / З. Мухторов. – Душанбе, 1013. –242 с.
9. Новиков Л. А. Семантика русского языка / Л. А. Новиков. – М., 1982. – 272 с.
10. Нуров А. Фарҳанги осори Ҷомӣ / А. Нуров. – Душанбе: ЭСТ, 1983. - Ҷ.1 – 536 с.
11. Нуров А. Фарҳанги осори Ҷомӣ / А. Нуров. – Душанбе: ЭСТ, 1984. - Ҷ.2. – 608 с.
12. Саймиддинов Д. Вожашиносии забони форсии миёна / Д. Саймиддинов. – Душанбе, 2001. – 344 с.
13. Саломов М. Баъзе хусусиятҳои семантикию грамматикии феълҳо дар забони ғазал / М. Саломов // Паёми Донишгоҳ, 2015. - №4/5(174). – С.8-13.
14. Саломов М. Баъзе хусусиятҳои сарфию услубии феъл дар забони ғазал / М. Саломов // Ахбори ДДХБСТ, 2015. - №3(64). – С.93-100.
15. Хоҷаев Д. Афкори забоншиносии тоҷик дар асрҳои X-XVI / Д. Хоҷаев. – Душанбе: Маориф ва фарҳанг, 2013. – 310 с.
16. 1376 ص.272 – ,فرانک ر.پالمر. نگاهی تازه به معنیشناسی . ترجمه ی دکتر کروش صفوی –تهران: نشر مرک کتاب ماد
17. . کروش صفوی درامدی بر معنیشناسی.– تهران1387– 460ص
18. نو شته های پراکنده برگردانهای در باب زبانشناسی .– تهران1391 – 597ص. کروش صفوی

СЕМАНТИЧЕСКОЕ ЗНАЧЕНИЕ ГЛАГОЛА В ПОЭМЕ «ЮСУФ И ЗУЛАЙХА» АБДУРРАХМАНА ДЖАМИ

В таджикском языке существуют немалочисленны глаголы, относящиеся более к литературному стилю и имеющие в своем содержательном плане особые экспрессивные особенности. Анализ лексико-

семантических единиц в языке художественных произведений имеет отличительные особенности, а детальное изучение и исследование раскрывает языковую сущность произведения. В языке художественного произведения глагол имеет особые оттенки значения. В данной статье автором рассмотрены семантические особенности глагола в поэме «Юсуф и Зулейха» Абдуррахмана Джами.
Ключевые слова: глагол, семантические особенности глагола, язык художественного произведения, поэма «Юсуф и Зулейха», языковая сущность произведения.

SEMANTIC MEANING OF THE VERBS IN THE POEM "YUSUF AND ZULAIKHA" ABDURAHMAN JAMI

The Tajik there nemalochislenny verbs related more to the literary style and having in its terms of content specific expressive features. An analysis of lexical and semantic units in the language of works of art has distinctive features, and detailed study and research of the language reveals the essence of the work. The language of art has a special verb oggenki value In this article the author considered semantic features of verbs in the poem "Yusuf and Zulaikha" Abdurrahman Jami.
Key words: verb, semantic features of the verb, the language of art, the poem "Yusuf and Zulaikha" linguistic essence of the work.

Сведения об авторе: ***Жило Гулназарова*** – кандидат филологических наук, доцент, заведующfz кафедрой история языка и типологии Таджикского национального университета. Телефон: **(+992) 918-68-19-70**

ПОСЛОВИЦЫ С ЛЕКСЕМОЙ ВОЛКА В ТАДЖИКСКОМ ЯЗЫКЕ И ИХ АНАЛОГИ В АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКЕ

Ш.А. Норов
Таджикский национальный университет

Волк - вид хищных млекопитающих из семейства псовых. Наряду с койотом и шакалом составляет небольшой род волков. Волк - один из самых крупных современных животных в своём семействе.

Волк наносит вред животноводству и охотничьему хозяйству, но с другой стороны, играет важную роль в экосистеме, контролируя численность животных и уничтожая слабых и больных особей.

Волк является традиционным героем народных сказок и эпосов большинства народов мира, ему отводится важная роль в мифологии многих, преимущественно северных народов, использован в качестве символа во многих литературных произведениях.

Большинство мыслящих людей теперь видят в волке последний символ дикой, первозданной природы, чудом сохранившейся под натиском не знающей пощады ни к природе, ни к самому человеку, современной цивилизации.

В волке человек боится самого себя, себе подобного, с одной стороны. С другой стороны, в человеке на глубинном уровне заложено сознание и поиск глубокого, обращенного к человеку смысла мира, где волк – другой, или может быть другим, как и сам человек.

В мифологиях, легендах и сказках многих народов мира есть множество примеров, в которых волк – могучий защитник и помощник, приходящий на выручку сказочным героям, святым, праведникам, и простым людям. Общим для многих мифологий Северо-Западной и Центральной Европы является сюжет о воспитании родоначальника племени, а иногда и его близнеца, волчицей. По легенде, основатели Рима Рем и Ромул вскормлены молоком капитолийской волчицы, ей поставлен памятник в Риме. Известны факты воспитания человеческих детенышей волчьей стаей.

Волк имеет много положительного в своём природном качестве, и в символическом образе.

Волк - замечательный, надёжный семьянин, живёт одной устойчивой семейной парой всю жизнь и помогает воспитывать потомство. Волчица в Италии до сих пор считается символом материнской любви.

Лексема волка в таджикских пословицах может также выражать общественное положение:

Гар ту шавӣ аз ҳама хешон бузург, дар рамаи хеш шубон шав, на гург! [10, 278] – *Если ты станешь сильнее других, в своем стаде стан пастухом, а не волком.*

Смысл данной пословицы заключается в том, что общественное положение меняет людей, поэтому достигнув его, будь покровителем над своими родственниками. Данная пословица используется, когда кто-либо. превосходит своим положением над другими.

Аналогом данной пословицы в английском языке выступает следующая пословица:

Honours change manners [15, 30]. -*Общественное положение меняет людей.*

Сходство вышеприведенных пословиц заключается в семантическом плане, однако отличие проявляется в доминантах и ситуациях, отраженных в них.

Лексема волка в таджикских пословицах может также выражать сущность:

Гург бародари шагол аст [10, 299]. *–Волк друг шакала.*

Смысл данной пословицы заключается в том, что каждый подбирает себе в друзья себе подобных. Данная пословица используется, говоря о сущности человека по отношению к его другу.

В таджикском языке используется несколько измененная форма данной пословицы:

Гургро шагол - дӯсти бемалол [10, 300]. *–Волку шакал беззаботный друг.*

Аналогом данной пословицы в английском языке выступает следующая пословица:

A man is known by the company he keeps [13, 55]. –*Человек узнается по его друзьям.*

Смысл данной пословицы заключается в том, что скажи мене кто твой друг, и я скажу тебе кто ты.

В английском языке имеется другой аналог таджикской пословицы:

Tarred with the same brush [15, 46]. –*Одной и той же кистью мазаны.*

Сходство вышеприведенных примеров заключается в смысловой структуре пословиц, однако отличие проявляется в доминантах и ситуациях, отраженных в них.

Лексема волка в таджикских пословицах может также выражать мудрость:

Гург гургро намехӯрад [10, 299]. *–Волк волку не есть.*

Смысл данной пословицы заключается в том, что волк себе подобных не есть, т.е. люди одного и того же рода занятий, мыслей, поступков (чаще неблаговидных) не будут ссориться, становиться друг другу поперек дороги. Данная пословица используется, когда люди, связанные какими-л. общими интересами, не предают друг друга, действуют заодно. Аналогом данной пословицы в английском языке выступает следующая пословица:

Dog does not eat dog [13, 78]. -*Собака собаку не ест.*

Сходство вышеприведенных примеров заключается в семантической структуре пословиц и ситуации, отраженных в них. Отличие проявляется в использовании доминантов, в таджикской пословице **гург** *(волк),* и в английской **dog** *(собака).*

Лексема волка в таджикских пословицах может также выражать мудрость:

Гург дидан муборак, нодидан муборактар [10, 299]. *– Видеть волка благословенно, но не видеть еще благословеннее.*

Смысл данной пословицы заключается в том, что лучше избежать встречи с людьми с плохими намерениями. Данная пословица используется, говоря о плохой сущности кого-л.

Аналогом данной пословицы в английском языке выступает следующая пословица:

Of two evils choose the less [13, 98]. -*Из двух зол выбирай меньшее.*

В английском языке используется несколько измененная форма данной пословицы:

Choose the lesser of two evils [14, 42]. -*Из двух зол выбирай меньшее.*

Сходство вышеприведенных пословиц заключается в семантическом плане, однако отличие проявляется в доминантах и ситуациях, отраженных в них.

Пословица с лексемой волка в таджикском языке может использоваться для выражения голода:

Гурги гушна аз чӯпон натарсад [10, 300]. *–Голодный волк будет биться с пастухом.*

Смысл данной пословицы заключается в том, что ничто не может удержать голод. Данная пословица используется, говоря о способности человека, испытывающего жажду чего-л.

Аналогом данной пословицы в английском языке выступает следующая пословица:

Hunger drives the wolf out of the wood [13, 155]. *–Голод выводит волка за лес.*

Сходство вышеприведенных пословиц заключается в семантическом плане, однако отличие проявляется в доминантах и ситуациях, отраженных в них.

Пословица с лексемой волка в таджикском языке может использоваться для выражения виновности:

Гург хӯрад, нахӯрад, даҳонаш сурх [10, 301]. *- Пасть волка красный, он ел или не ель.*

Смысл данной пословицы заключается в том, что тот кто с чем известен, тем и останется навсегда. Данная пословица используется, когда кого-л. подозревают в чем-л.

В таджикском языке данная пословица используется в несколько измененных формах:

Гург хӯрад хам бадном, нахӯрад хам бадном [10, 301]. *–Волк опорочены, он ел или не ел.*

Гург хӯрад ҳам ганда асту нахӯрад хам ганда [10, 301]. *–Волк плохой кушает или не кушает.*

Гург хӯрад ҳам даҳонаш хун, нахӯрад ҳам [10, 301]. *– Пасть волка всегда в крови, несмотря на то ел он или не ел.*

Аналогом данной пословицы в английском языке выступает следующая пословица:

He that once deceives is ever suspected [15, 28]. *-Кто раз обманет, того век подозревают.*

Сходство вышеприведенных примеров заключается в смысловой структуре пословиц, однако отличие проявляется в доминантах и ситуациях, отраженных в них.

Пословица с лексемой волка в таджикском языке может использоваться для выражения понимания:

Забони гургонро гургон медонанд [9, 94]. *–Язык волка волк знает.*

Смысл данной пословицы заключается в том, что волк волка понимает, т.е. люди одного и того же рода занятий, мыслей, поступков (чаще неблаговидных) понимают друг другу. Данная пословица используется, когда люди, связанные какими-л. общими интересами, понимают друг друга.

Аналогом данной пословицы в английском языке выступает следующая пословица:

A thief knows a thief as a wolf knows a wolf [15, 7]. *-Вор узнает вора так же, как волк узнает волка.*

Вышеприведенные примеры являются полноэквивалентами, так как и смысловая структура пословиц и ситуаций, отраженных в них с доминантами совпадают.

Пословица с лексемой волка в таджикском языке может использоваться для выражения осторожности:

Наояд аз гург пӯстиндӯзӣ [10, 407]. *–Из волка - не какой скорняк.*

Смысл данной пословицы заключается в том, что волк не умеет охранять мясо. Данная пословица используется, говоря об опасности кого-л. к чему-л.

Аналогом данной пословицы в английском языке выступает следующая пословица:

Give never the wolf the wether to keep [15, 24]. *-Не поручай волку за бараном присматривать.*

В английском языке имеется другой аналог таджикской пословицы:

To set the wolf to keep the sheep [14, 64]. *-Приставить волка стеречь овец.*

Вышеприведенные примеры являются полноэквивалентами, так как и смысловая структура пословиц и ситуация, отраженная в них с доминантами совпадают.

Пословица с лексемой волка в таджикском языке может использоваться для выражения сущности:

Гургзода оқибат гург асту бе шак аз харист,
Гӯсфанд аз гург чашми меҳрубонӣ доштан [10, 300]. *–Рожденный волком без сомнения является волком, а не медведем, подобно овцу, который ждет доброты от волка.*

Смысл данной пословицы заключается в том, что рожденный волком без сомнения является волком. Данная пословица используется, говоря о неизменчивости сущности кого-л. В таджикском языке суть данной пословицы также выражается в следующей пословице:

Оқибат гургзода гург шавад, Гарчӣ бо одамӣ бузург шавад [10, 494]. *– Рожденным волком станет волком, хотя вырос с человеком.*

Аналогом данной пословицы в английском языке выступает следующая пословица:

The wolf changes his coat, not his nature [13, 175]. *–Волк изменит шкуру, но не свою природы.*

В английском языке имеется другой аналог таджикской пословицы:

As sure as eggs is eggs [15, 12]. *-Верно, как то, что яйца суть яйца.*

Сходство вышеприведенных примеров заключается в смысловой структуре пословиц, однако отличие проявляется в ситуациях, отраженных в них.

Пословица с лексемой волка в таджикском языке может использоваться для выражения мудрости:

Номи гургро гири гург пайдо мешавад [10, 467]. *–О волке заговори он и появится.*

Аналогом данной пословицы в английском языке выступает следующая пословица:

Speak of the devil and he always appears [14, 251]. *–О дьяволе заговори он появится.*

Сходство вышеприведенных примеров заключается в смысловой структуре пословиц и ситуации, отраженные в них являются идентичными. Дифференциация заключается в использовании доминантов, в таджикской пословице **гург** *(вокл),* и в английской **devil** *(дьявол).*

Лексема волка в таджикских пословицах может также выражать хитрость:

Гург хеши саг, рӯбоҳ надими шоҳ [10, 300]. *–Волк - родственник собаки, лиса советник падишаха.*

Данные пословицы используются для выражения хитрости, и говорится пострадавшему. В данной пословице волк приравнивается собаке, а в характере собака отражается доверчивость. Волк доверился лисице, она обманула его. Ситуация, отраженная в данной пословице в английском языке не отражена, т.е. она является безэквивалентной.

Лексема волка в таджикских пословицах может также выражать жизненный опыт:

Мероси гурги мурда ба кафтор мерасад [9, 275]. *–Наследство мертвого волк гиене останется.*

Смысл данной пословицы заключается в том, что нужно ценить настоящее. Данная пословица используется, говоря о излишных мыслях о будущем. Ситуация, отраженная в данной пословице в английском языке не отражена, т.е. она является безэквивалентной.

Лексема волка в таджикских пословицах может также выражать жизненный опыт:

Гурги кушташударо пӯсташ мемонад [10, 300]. *–Убитому волку его шкура останется.*

Смысл данной пословицы заключается в том, что ничего не останется после потери чего-либо. Данная пословица используется, с намеком о потерянное положение. Ситуация, отраженная в данной пословице в английском языке не отражена, т.е. она является безэквивалентной.

Лексема волка в таджикских пословицах может также выражать мудрость:

Гургро дӯхтан бояд омӯхт, ки ӯ худ даридан некӯ донад [10, 300]. *–Волка нужно учить шить, так как у него лучше рвать получается.*

Смысл данной пословицы заключается в том, что нужно обучить кого-либо правильно поступать. Данная пословица используется, говоря о необходимости изменения поведения кого-либо. Ситуация, отраженная в данной пословице в английском языке не отражена, т.е. она является безэквивалентной.

Лексема волка в таджикских пословицах может также выражать мудрость:

Поси шубон аст побанди гург [10, 539]. *– Палка пастуха предназначена для волка.*

Смысл данной пословицы заключается в том, что каждому по себе следует судьба. Данная пословица используется, говоря о заслуживании наказания по своей натуре. Ситуация, отраженная в данной пословице в английском языке не отражена, т.е. она является безэквивалентной.

Таким образом, проанализировав пословицы с лексемой волка в таджикском языке можно утверждать, что волк ассоциируется с храбростью и гордостью. Волк по сравнению с общим числом пословиц, посвященной животным занимает 5 место и 4 место в числе домашних животных (см.тал.).

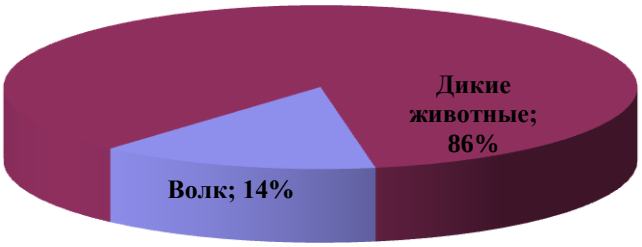

Отличительная особеность пословиц в таджикском и английском языках естественно проявляется в наличии эквивалентов определенной пословицы. Таким образом при анализе было выявлена следующая статистика:

Полоноэквиваленты, совподающие по доминантам и ситуатциям – 12%; эквиваленты, совпадающие по значению - 68%; безэквивалентные - 30%.

Сопоставительный анализ показывает, что таджикские пословицы с лексемой волка используются для выражения отрицательных качеств человека. Семантичекое поле лексемы волка выражена в следуюшей таблице:

Л И Т Е Р А Т У Р А

1. Апресян Ю.Д. Лексическая семантика / Ю.Д. Апресян // Синонимические средства языка. - М.: Наука, 1974. - С. 332 – 337.
2. Виноградов В.В. Об основных типах фразеологических единиц в русском языке / В.В. Виноградов // Лексиология и лексикография. – М., 1977. - С. 120-161.
3. Забони ҳозираи тоҷик. Лексика. - Душанбе, 1981. - 102 с.
4. Зеҳнӣ Т. Аз таърихи лексикаи забони тоҷикӣ. - Душанбе: Дониш, 1987. - 234 с.
5. Маҷидов Ҳ. Сермаъноии луғавӣ / Ҳ. Маҷидов // Маърифат,1997. - №9-12. - С.7-9.
6. Morgenstierne G. Indo-Iranian frontier languages / G. Morgenstierne. - Oslo, 1938. - Vol. II. - 679 p.
7. Муминов А. Полисемия в таджикском языке: автореф. дис. канд. филол. наук / А. Муминов. - Душанбе, 1972. - 18 с.
8. Муҳаммадҳусайни Бурҳон. Бурҳони қотеъ / Муҳаммадҳусайни Бурҳон. - Душанбе: Адиб. - Ҷ.1. - 416 с.
9. Калонтаров Я.И. Таджикские пословицы и поговорки в аналогии с русскими / Я.И. Калонтаров. - Душанбе: Ирфон, 1965. – 534 с.
10. Фозилов М. Фарҳанги зарбулмасал, мақол ва афоризмҳои тоҷикию форсӣ / М. Фозилов. – Душанбе: Ирфон, 1976. – Ҷ. I. - 370 с.
11. Фозилов М. Фарҳанги зарбулмасал, мақол ва афоризмҳои тоҷикию форсӣ / М. Фозилов. – Душанбе: Ирфон, 1976. – Ҷ. II. - 370 с.
12. Фозилов М. Фарҳанги зарбулмасал, мақол ва афоризмҳои тоҷикию форсӣ / М. Фозилов. – Душанбе: Ирфон, 1976. – Ҷ. III. - 370 с.
13. Jennifer Speake. The Oxford Dictionary of Proverbs / Jennifer Speake. - New York: Oxford University Press, 2002. - 370 p.
14. Martin H. Manser. The Facts On File Dictionary of Proverbs / H. Martin. - New York: An imprint of Infobase Publishing, 2007. - 500 p.
15. Gvarjaladze I.S. English Proverbs and Sayings / I.S. Gvarjaladze, D.I. Mjedlishvili. - Москва, 1971. - 76 с.

ПОСЛОВИЦЫ С ЛЕКСЕМОЙ ВОЛКА В ТАДЖИКСКОМ ЯЗЫКЕ И ИХ АНАЛОГИ В АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКЕ

В данной статье анализируются пословицы с лексемой волка в таджикском языке и их выражение аналогами в английском языке. Также было выявлены их семантические особенности и смысловые выражения.

Ключевые слова: синоним, волк, смысл, передача, семантика, доминант, культура, полисемия.

PROVERBS WITH THE LEXEME OF WOLF IN TAJIK AND THEIR ANALOGUES IN ENGLISH

In this article is devoted to the analyze proverbs with a lexeme of wolf in Tajik and their expression by analogs in English. Also it was revealed their semantic features and semantic expressions.

Key words: synonym, wolf, sense, transfer, semantics, dominants, culture, polysemanticism.

Сведения об авторе: ***Ш.А. Норов*** - ассистент общеуниверситетской кафедры английского языка Таджикского национального университета. Телефон: **(+992) 907-78-33-43**

НОМВОЖАҲО БО ҶУЗЪИ «ИСПАН»

Д.Ф. Майнусов
Донишкадаи иқтисод ва савдои Донишгоҳи давлатии тиҷорати Тоҷикистон

Дар забоншиносии тоҷик дар мавриди номвожаҳои асарҳои адабию бадеӣ, хоссатан осори давраи гузаштаи адабиётамон чанд тадқиқотхои мушаххас ба анчом расидаанду ҳоло ҳам дар мавриди омӯзиш қарор доранд. Дар ин поя омӯзиш ва тадқиқи номвожаҳои «Шоҳнома», дар маҷмӯъ ва номҳои ашхос ба таври мушаххас, аҳамияти вежа дошта, имкон медиҳанд, ки оид ба як ҷузъи системаи забони ин асар, яъне номвожаҳои ашхос ва мавқеи онҳо дар низоми воҳиди забони «Шоҳнома» мақолаеро омода намоем.

Баррасӣ ва таҳлили номвожаҳо, ки анвои гуногунрангро дар бар мегиранд, аҳамияти хоссаро молик буда, дар муайян кардани суннати номгузории гузаштагонамон хизмати шоиста хоҳанд намуд.

Забони «Шоҳнома» ҷолиб ва такрорнопазир буда, аз ҷиҳати дарбаргирии манзараи комили сохтори луғавии забони тоҷикии адабӣ дар асри Х ва эҳёи суннатҳои аҷдодони мо дар бахши фарҳангу забон, ки дар замони салтанати арабҳо хеле коста гардида буданд, ҳамсангу ҳампояи хешро дар таърихи пурфохира ва дарозои тамаддуну адабиёти мо доро нест.

Аз номвожаҳои «Шоҳнома» бо ҷузъи «испан» ду ном сохта шудааст, ки яке Исфандиёр ва дигаре - Испанӯй.

«Испан» дар «Авесто» ба шакли «spanta» ба маънии «пок ва сафед» омада, дар табарӣ - «espan», килкӣ - «span-dāna», дар забони форсӣ - «isfand - اسفند [4, 1, 120], дар забони тоҷикӣ «испанд» мебошад. Дар баъзе лаҳҷаҳои забони тоҷикӣ бар ивази «испанд» «исриқ»-и туркии ӯзбекиро истифода мебаранд.

Ин ҷузъ дар таркиби номи чорвои майдаи хонагӣ - гӯсфанд низ ба назар мерасад, ки дар «Авесто» ба ҳайси яке аз чорпоёни муқаддас пазируфта шуда буд. Аз ҷумла, дар хусуси ин вожа Мӯбад Фирӯз таваққуф намуда, чунин менависад: «Гӯспанд - маънии таҳтуллафзии ин вожа «ҳайвони муфид ва беозор» аст, зеро «gau» ба маънии «ҷондор ё ҳайвон» ва «spenta» ба маънии «нек» ва «муфид» мебошад [5, 78].

Тавре ки дар боло зикр гардид, «spenta» маънои «поку муқаддас»-ро доро будааст. Ин реша дар таркиби номвожаи рустание, ки дар марзи амалкарди забони форсӣ хеле маъруф аст, бо номи «испанд» ё «ҳазориспанд» ба назар мерасад. Ин вожа (яъне номи гиёҳ) дар «Бурҳони қотеъ» ба таври зайл шарҳ ёфтааст: «Испанд» (اسپند) маъруф аст ва он донаҳое бошад, ки ба ҷиҳати чашми бад дар оташ резанд» [10, 1, 120].

Дар «ФЗТ» низ ин вожа мавриди ташреҳ қарор гирифтааст: «Испанд // исфанд як навъ гиёҳи худрӯй, ки донаҳои хурди сиёҳ дорад ва гӯё сӯзонда дуд карданаш барои дафъи захми чашми бад фоиданок мебошад; сипанд; ҳазориспанд.

Агар ин сон зи дил оташ фурӯзад,
Аз он дӯзах чу испанде бисӯзад (Бадрии Кашмирӣ) [7, 1, 495].

Чи тавре ки аз шарҳи «ФЗТ» бармеояд, «испанд//исфанд» боз шакли дигаре ҳам доштааст, ки дар баъзе лаҳҷаҳои забони тоҷикӣ, аз ҷумла лаҳҷаҳои мардуми Саргаҳи Зарафшон бо ҳамин маъною вазифа мавриди истифода қарор дорад. Дар ин бора дар мақолаи профессор Т.Ваҳҳобов баррасӣ сурат гирифта, муаллиф афкори хешро дар бораи «Исфандиёр, Испанд» баён намудааст ва мо ба нуктаҳои асосии он ҳамназар мебошем [2, 187].

Аҷоибии ин вожа - ҳазориспанд дар он зоҳир мегардад, ки дар таркиби ин калима **ҳазор** кадом вазифаро иҷро мекунад? Дар посухи ин савол ҳаминро бояд тазаккур дод, ки «дар забони «Авесто» барои он ки адади чизе хеле зиёд нишон дода шавад, вожаи **бевар** истеъмол шуда, масалан, дар Меҳряшт барои ин ки қудрати тезбинӣ ва ҳисси дарокаи (идроки - Д.М.) фаришта Меҳр нишон дода шавад, ӯро беварчашм ва беваргӯш хондаанд. Дар форсӣ низ барои зиёд нишон додани чизе вожаи ҳазор ба кор бурда шудааст. Чунон ки дар калимоти **ҳазорпо** ва **ҳазордастон** ва достони «Ҳазору як шаб» ва ғайра» [5, 28].

Аз ин рӯ, дар калимаи «ҳазориспанд» **ҳазор** маҳз ҳамин нақшро дорад. Қобили зикр аст, ки испанд // исфанд // ҳазориспанд хусусияти дармонбахшӣ дошта, аз қадимулайём чун гиёҳи табобатию рафъкунандаи чашми бад эътироф гардидааст. Дар ин бора маълумотҳои фаровон аз пири табибон - Абӯалӣ ибни Сино то осори имрӯзаи тиббӣ мавҷуд аст, ки сифати дармонбахшии ин гиёҳ зикр гардидааст.

Ҳамин тавр, «исфанд // испанд»-и Исфандиёру Испанӯй аз як решаи авестоии «spanta» сарчашма мегиранд ва дар ҳар ду маврид «spanta» маънои «пок, муқаддас»-ро ифода мекунад.

1. Исфандиёр (İsfandiyār):

Яке номвар фаррух Исфандиёр,
Шаҳе корзоре набурда савор [8, 6, 67].

Дар «Шоҳнома» Исфандиёр писари Гуштосп ва Катюн (духтари Қайсари Рум) мебошад. Дар «Шоҳнома» ва осори таърихӣ ӯро бо лақаби «Рӯинтан» муносиб дидаанд. Инчунин, мувофиқи маълумоти доктор Мансури Растагори Фасоӣ, «падари Соми диловари Шерозӣ, ки дар рӯзгори Ҳурмуз ба ёрии Хусрави Парвиз хоста буд» бо номи Исфандиёр ёд мегардад (Зи Кирмон чу биёвард гурди савор, Зи Шероз чун Соми Исфандиёр) [6, 237; 82, 1, 85].

Исфандиёр аз як ҷиҳат ба қаҳрамони мифии юнонӣ Ахилия қаробати қавӣ дорад. Қобили зикр аст, ки Ахилия низ рӯинтан буда, ӯро танҳо аз кафи дастонаш ба ҳалокат расонидан имконпазир аст. Маҳз ҳамин камбудии ӯ боиси маргаш мегардад ва дар байни мардум зарбулмасале ҳаст дар шакли «ахилское пятно» («камбудии Ахиллӣ»).

Бадани Исфандиёр низ тавассути тилисм ба рӯйин - пӯлод табдил ёфта буд, аз ин рӯ, ӯро Рӯйинтан лақаб дода буданд. Ривоят мекунанд, ки Зардушт Исфандиёрро навзоде беш набуд, дар оби муқаддас ё чашмаи муқаддас шустушӯ дод, ҳамон сабаби рӯйинтании вай гашт ва танҳо чашмонаш осебпазир гардид» ва мувофиқи ривояти дигар, «ҳангоме ки Исфандиёр аждаҳоро кушт, дар сандуқ буд ва дар хуни аждаҳо ғӯта хӯрд, ки ҳамон сабаб рӯйинтании ӯ шуд» [11, 54]. Ин монандӣ дар байни ду қаҳрамони достонӣ, яъне Ахилия бо Исфандиёр, ки яке мансуби эпоси юнонию дигаре ҳамосаи эронист, шаҳодат медиҳад, ки дар гузаштаи дур халқҳои эронӣ низ дорои чунин миф будаанд ва аз он Фирдавсӣ илҳом гирифтааст.

Исфандиёр низ яке аз қаҳрамонони марказӣ ва дӯстдоштаи муаллифи «Шоҳнома» маҳсуб меёбад ва марги он барои шоир хеле гарон буд. Аз ин рӯ, мувофиқи нигориши шоир кушандаи Исфандиёр ҳатман мӯҷиби марг мегардад. Анҷоми зиндагии Рустами Достон пас аз марги Исфандиёр сурат мегирад ва ӯро бо фиребу найранг бародари ӯгайи ӯ - Шағод ба ҳалокат мерасонад…

Қобили зикр аст, ки баррасии таърихи таҳаввули номвожаи **Исфандиёр** аз ҷониби муҳаққиқин якгуну якнаво пешкаш гардидааст. Муаллифи «Фарҳанги «Шоҳнома» Ҳусайн Шаҳиди Мозандаронӣ (Бежан) дар заминаи афкори М.Муин нишон медиҳад, ки Исфандиёр дар «Авесто» Sipantūdot (Сипантудот), паҳлавӣ - Spandiyād ё Spandiyāt, нусхаҳои тозизабон - Isfandīyoz (Исфандиёз) буда, маънои «офаридаи хирад пок ё муқаддасофарида ё бахшандаи сипант» мебошад [11, 53]. Ақидаи доктор Мансури Растагори Фасоӣ низ ба баррасии зикршуда оид ба таҳаввули Исфандиёр қаробат дорад, яъне «номи Исфандиёр дар «Авесто» - spontodāto ба маънии офаридаи (хирад) пок ва дар паҳлавӣ - sepandyāt аст, сурати (шакли – Д.М.) авестоии калима мураккаб аз «спанта» ба маънии «муқаддас» ва ҷузъи дувум

аз масдари **dā** ба маънии **офаридан** ва **додан** аст» ва изҳори нигаронӣ мекунад, ки «ин ном ба ғалат дар форсӣ Исфандиёр шудааст ва мебоисте «Сипандод» (سپنداد) бошад ва дар бисёре аз навиштаҳои дигар «Исфандод» (اسفنداد)» ва Испандиёт (سپندیات) омадааст» [3, 73]. М.Муин маънои ин номро «офарида (хирад)-и пок» [4, 1, 21], Мубад Фирӯзи Озаргушасб «офаридаи хиради муқаддас» [5, 65], О.Ғафуров «офаридаи Худои муқаддас» [1, 196], Т.Ваҳҳобов «офаридаи муқаддас [2, 191] зикр намудаанд.

Хулоса, Исфандиёр дар «Авесто» «Spentodāto» буда, дар паҳлавӣ «Spendyāt» шуда, дар форсии муосир ва забони тоҷикӣ шакли Исфандиёр // Испандиёр-ро гирифтааст ва маънои «офаридаи муқаддас»-ро ифода мекунад. Қобили зикр аст, ки Исфандиёр шудани Spendyāt-и паҳлавӣ ба Spentodāto-и «Авесто» то ҳол муаммои ҳалношуда маҳсуб меёбад.

2. Испанӯй:

Яке моҳрӯест ном Испанӯй,
Симинпайкару дилбару мушкбӯй [8, 4, 20].

Испанӯй номи канизаки Тажов, ки зани бисёр зебо буд ва шоир зебогии ӯро бо сифатҳои симинпайкар, дилбар, мушкбӯй тасвир кардааст [6, 237].

Тахмин меравад, ки ин ном аз ду ҷузъ иборат аст: «испан+рӯй». Шояд бо мурури замон ҳамсадои сустталаффузшавандаи «р» ихтисор шуда, шакли «Испанӯй»-ро гирифтааст. Испанӯй маънои «рӯйи (чеҳраи) муқаддас»-ро ифода мекунад.

Ин усули тадқиқи мо имконият фароҳам меорад, ки тарзи номгузорӣ, вежагиҳои интихоби номҳо, сарчашмаи онҳо, таносуби номвожаҳои худию бегона (иқтибосӣ), номвожаҳои сохтаи муаллиф то ҳадди имкон муайян карда шаванд. Дар ин замина «Шоҳнома»-и Абулқосими Фирдавсӣ сарчашмае маҳсуб меёбад, ки дар он анвои номвожаҳои ашхос бо тамоми вежагиҳояшон мавриди истифода қарор гирифтаанд.

А Д А Б И Ё Т

1. С. Айнӣ. Луғати нимтафсилии тоҷикӣ барои забони адабии тоҷик / С. Айнӣ // Куллиёт. - Душанбе: Ирфон, 1976. – Ҷ. 12. – 566 с.
2. Ваҳҳобов Т. Ҳақиқат зодаи баҳс аст / Т. Ваҳҳобов. - Хуҷанд: Хуросон, 2010. – 288 с.
3. Мансури Растагори Фасоӣ. Фарҳанги номҳои «Шоҳнома» / Мансури Растагори Фасоӣ. – Теҳрон: Муассисаи мутолиот ва таҳқиқоти фарҳангӣ, 1369. - Ҷ.1. – 594 с. (ба забони форсӣ).
4. Муин М. Фарҳанги форсӣ / М. Муин. - Теҳрон: Амири Кабир, 1363. - Ҷ.1-6. – (ба забони форсӣ).
5. Мӯбад Фирӯзи Озаргушасп. Бахш аз фарҳанги «Авасто» ва татбиқи он бо форсӣ ва курдӣ / Мӯбад Фирӯзи Озаргушасп. – Шаҳриёр, 1337 хуршедӣ. – 105 с. (ба забони форсӣ).
6. Парвиз Атобакӣ. Вожаномаи «Шоҳнома» (шомили шарҳи луғот, истилоҳот, номҳо ва ҷойҳои «Шоҳнома») / Парвиз Атобакӣ. – Теҳрон: Фарзон, 1379. – 369 с.
7. Фарҳанги забони тоҷикӣ. Иборат аз ду ҷилд. – М.: СЭ, 1969. – Ҷ. I. - 952 с.; Ҷ. II. – 948 с.
8. Абулқосими Фирдавсӣ. Шоҳнома / Абулқосими Фирдавсӣ. – М: Наука, 1960-1971. – Ҷ. 1-9 (бо ҳуруфи арабӣ).
9. Абулқосим Фирдавсӣ. Шоҳнома / Абулқосим Фирдавсӣ. - Душанбе: Адиб, 1989-1991. – Ҷ. 1-9.
10. Халафи Табрезӣ. Бурҳони қотеъ / Халафи Табрезӣ: бо эҳтимоми доктор М. Муин. - Теҳрон, 1330 шамсӣ (бо забони форсӣ).
11. Ҳусайн Шаҳиди Мозандаронӣ. Фарҳанги «Шоҳнома». Номи касон ва ҷойҳо / Ҳусайн Шаҳиди Мозандаронӣ. - Бунёди Нишобур, 1337. - 814 с. (ба забони форсӣ).

АНТРОПОНИМЫ С КОМПОНЕНТОМ «ИСПАН»

В системе антропонимов «Шахнаме» с патронимом «испан» образованы две имени, одно из которых Исфандиёр, а другой - Испанӯй.

Патроним «испан» в «Авесте» используется в форме «spanta» и имеет значение «чистый, белый», на табарийском - «espan», на персидском языке - «isfand - اسفند, на таджикском языке имеет форму «испанд».

Ключевые слова: антропонимика, патроним, ономастика, словообразование, диахрония, испанд.

ANTHROPONYMS COMPONENT "ISPAND"

In the System anthroponyms "Shahnameh" to chuck "Ispand" formed by two names, one of which Isfandiyor, and the other is Ispanuy.

Chuck "Ispand" in "Avesta" is used in the form of "spanta" and has a value of "pure white" in tabarican - «espan», in Persian - «isfand - اسفند, in Tajik language has a form of" ispand. "

Key words: anthroponimics, cartridges, onomastics, word formation, diachrony, ispand.

Сведения об авторе: ***Д.Ф. Майнусов*** - заведующий Центром обучения иностранных языков Института экономики и торговли Таджикского государственного университета коммерции**.**
E-mail: **donnish-1987@mail.ru/.** Телефон: **(+992)927-46-30-60**

ЛУҒОТ ВА ИСТИЛОҲОТИ МАРБУТ БА ХУДО ДАР ТАРҶУМАИ ФОРСИИ «ҚУРЪОНИ ҚУДС»

Ф. Шерзода
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

«Қуръони Қудс» яке аз китобҳоест, ки аз забони арабӣ ба забони форсӣ тақрибан дар солҳои 250 то 350-уми ҳичрӣ қамарӣ баргардон шудааст. Луғат ва истилоҳоти марбут ба Худо дар ин китоб ба таври васеъ истифода бурда шуда, дар «Қуръони Карим» дар сураи Аъроф омадааст: «*Ва номҳои нек аз они Худо аст. Пас Ӯро ба он номҳо бихонед ва касонеро бигзоред, ки дар номҳои Худо каҷравӣ мекунанд* …» [4, 174]. Арабҳо то зуҳури Ислом дини бисёрхудоӣ доштанд ва дар маъбадҳои худ ҳар гуна бутҳоро мисли «Маннат», «ал-Лот», «ал-Уззо» мепарастиданд. Бояд гуфт, ки аз ҳама зиёдтар бутҳо дар гирду атрофи Каъба будааст, ки миқдори онҳо ба гуфтаҳое 360 бутро ташкил мекард. Форсҳо низ то истилои араб дину ойини хешро доштанд, онҳо дар иҳотаи қувваҳои ҳафт Амаҳраспандон буданд, ки сарвари олии онҳо худи Аҳурамазда буд [3, 182-183].

Баъд аз ҳамлаи пайиҳами хилофати Араб бар сарзаминҳои Эрон ва шикасту парокандашавии эрониҳо онҳоро маҷбур кард, то дину ойин ва фарҳанги бегонаро ба худ қабул кунанд. Арабҳо на танҳо мақсади забти сарзаминҳои бегонаро доштанд, инчунин онҳо мекӯшиданд, то ки дар ҳар як сарзамини забтнамудаи хеш дину ойини худро низ ҷорӣ намоянд ва ин мақсади онҳо ҷомаи амал мепӯшид. Дар он давра китобҳои зиёде, аз ҷумла Қуръон, аз арабӣ ба форсӣ баргардонида мешуданд, мутаассифона бисёре аз ин асарҳо то ба мо омада нарасидаанд ва ё пурра несту нобуд гардидаанд. Яке аз ин баргардонҳо тарҷумаи форсии «Қуръони Қудс» мебошад, ки тақрибан дар асрҳои IX ва X таълиф шудааст. Азнавбарқароркунии китоби «Қуръони Қудс»-ро, ки дар ду ҷилд омода шуд, доктор Алии Равоқӣ бо дӯстонаш ба уҳда доштанд, ки он зиёда аз се сол давом кард [2, 5].

Чи гунае, ки дар боло қайд кардем, дар тарҷумаи форсии «Қуръони Қудс» луғат ва истилоҳоти марбут ба Худо хеле зиёд зикр шудааст, ки мо метавонем бархе аз ин истилоҳотро дар кори худ намоён кунем: رحمت کنار – *Раҳматкунор,* دانا – *Доно,* اشنو / – *Шунаво,* عزیز – *Азиз,* درست کار – *Дурусткор,* توانا –*Тавоно,* وی نیاز – *Вениёз,* بردبار – *Бурдбор,* زنده – *зинда,* پاینده – *поянда,* داد واز آوردن – *додвозовардан,* آمرزیدگار – *Омурзидгор,* خدای – *Худой,* خداوند – *Худованд,* مهربان – *Меҳрубон,* زنده کند – *зинда кунад,* بمیراند – *бимиронад,* راست – *Рост,* پادشای – *подшоҳи осмонҳо ва замин,* آسمانها و زمین – *Авфкунор,* عفوکنار – *Фарроҳрӯз,* دانای ناپدیدیها – *Донои нопадидиҳо,* مقهور کنار – *Маҳҳӯркунор,* زور – *Зӯр,* خداوند مهلت – *Худованди муҳлат,* حاضر – *ҳозир,* بزرگوار – *Бузургвор,* وردور - *Вардуд* ва ғайра. Вожаи асосӣ ва серистеъмолтарине, ки дар тарҷумаи форсии ин китоб омадааст, ин вожаҳои Худо, Худованд ва Худой ё арабии Аллоҳ аст, ки мо онро метавонем дар ҳар як оят ё сураи ин китоб бубинем. Дар Қуръони ҳозира, ки комил аст, вожаи Худо "Аллоҳ" 2697- маротиба зикр шудааст, ки ин миқдори хеле зиёде аст, нисбат ба дигар вожаҳои марбут ба Худо. Аммо китобе, ки мо мехоҳем дар кори худ мавриди он суҳбат кунем, миқдори вожаҳои мансуб ба Худо на он қадар зиёд аст, зеро дар тарҷумаи форсии "Қуръони Қудс" бархе аз оёту сураҳо ба мо ба шакли комил омада нарасидааст.

Ҳамаи баргардонҳои Қуръони арабӣ ба форсӣ бо номи Худо шуруъ мешаванд, аммо ҳар як баргардон тарҷума ва маънои хоссаи замони худро дорад. Дар мисоли китобе, ки мо дар он кор мекунем, ибтидои суррaҳояш "*Ба номи Худои Меҳрубони Раҳматкунор*" аст.

1) به نام خدای مهربانی رحمت کنار. - *Ба номи Худои Меҳрубони Раҳматкунор* [2, 12].

Вожаи **خدای - Худой** ва **خدا -Худо** - номи зоти Бори Таъолло аст, ҳамчу Илаҳ ва Аллоҳ; ва мухаффафи худ ҳам ҳаст, яъне шахсе, ки худ омадааст; ва соҳиб ва моликро низ гӯянд [1, 379].

Дар «Луғатномаи Деҳхудо» вожаи **خدای - Худой** – (х). (и,х). (Маҳзаб-ул-асмоъ). Аллоҳ, Худо. (Нозим- ал- табоъ). Калимаи **خدای - Худой** сурати дигарест барои Худо ва ба ҳамон маънӣ ва ат-талоқ аст [9]. **Bag** ф.б. -1. Худо -2. ҷаноб (*сарвар,шоҳ*), Ohurmazd bag – *Аҳурамазд худой* (*Ҳурмузд худой*) [7, 42], ф.б., **baga** ав., **baγa- "**Худо,

ҷаноб” [6, 921]. **xvatāy**- шоҳ, сарвар, фармонраво, фармонравои мустақил, Худо, Аҳурамаздо [8, 495].

Инчунин, вожаи خدای - ***Худой*** дар адабиёти классикии форсу тоҷик чи дар назму чи дар наср бисёр истифода шудааст, чи гунае, ки дар байте аз шеъри Фаррухӣ омадааст:

Агар беҳ намудӣ сухан аз **Худой**,
Набӣ, ки будӣ назди мо раҳнамой (Фаррухӣ).

مهربان - **меҳрубон** : бомуҳаббат, бомеҳр, мушфиқ, шафиқ, бо меҳр ва дӯстӣ, соҳиби меҳр [10].

Хирад подшоҳе буд **меҳрубон**,
Буд дар рама гургро чун шабон (Абӯшакур).

Вожаи *раҳматкунор* дар худи ин китоб ба маънои رحمت کنار – *раҳим*. (3, 12)

2) . خدای اشنوای داناست .... –... *Худой шунавои Доност* [2, 2].

اشنوای - ***шунаво*** ба маънои: شنوا – **шунаво**; سمیع - **самеъ** омадааст [2, 2].

Дар «Луғатномаи Деҳхудо» вожаи شنوای – **шунаво,** он ки кар нест, муқобили кар, дорои ҳисси шунавои, шунаванда, мустамеъ ва сомеъ [11]. دانا - **доно** сифати фоъили доимӣ аз “донистан, донанда”, муқобили нодон, муқобили коно, муқобили ҷоҳил, ъолим, ъалим, … [12] .

3) . خدای عزیزی درست کارست .... – … *Худой азизи Дурусткор аст* [2, 3].

Дар «Луғатномаи Деҳхудо» вожаи درستکار – **дурусткор;** устуворкор, (Нозим-ул-табоъ), ҳаким, (Ас-соме), (Мазҳаб-ул-асмоъ), онки корҳояш ба ростӣ ва дурустӣ анҷом гирад, дурусткирдор||амин (Нозим-ул-ттабоъ), муътамад. Дар “Фарҳанги Вожагони мутародиф ва муттазод”-и Фарҷуллоҳи Худопарастӣ вожаи درستکار- **дурусткор;** амонатдор, амин, сақеҳ, дуруст, дурусткирдор, саҳеҳуламал, мутаман, муътамад, некӯкор ≠ дағал عزیز – **азиз;** арҷуманд (Мунтаҳӣ-ал-араб), (Маҳзаб-ул-асмоъ). арҷуманду бузургвор ва хатир (Замахшарӣ), шарифу бузургвор ва боиззат (аз Нозим-ул-табоъ), гаронмоя ва муҳтарам (аз Фарҳанги форсии Муъин.

4) گفت: دانم که خدای ور هر چیزی توانا. ...- ... *Гуфт: донам, ки Худой вар ҳар чиз Тавоно* [2, 8].

توانا- **тавоно;** (аз توان - ***тавон*** ва ا пасванди фоилӣ ё сифати мушабеҳа), қодир, касе ки аз уҳдаи анҷоми коре барояд, зӯрманд, нерӯманд (ҳошияи Бурҳон, Муъин), нерӯманд, қавӣ, қодир, муқтадир (Фарҳанги форсии Муъин), нерӯманд, қавӣ (Даҳор). Инчунин вожаи توانا - **тавоно** дар адабиётҳои класикӣ ва муосир бештар ба назар мерасад, алалхусус дар байтҳои шоир Фирдавсӣ:

Чунин аст ойини чархи равон,
Тавоно бар кору мо нотавон. (Фирдавсӣ).

Дар “Фарҳанги вожагони мутародиф ва мутазод”-и Фарҷуллоҳ вижаи توانا - **тавоно** ба маъноҳои: пурқудрат, тавонманд, зӯрманд, қодир, қудратманд, қавӣ, нерӯманд, боқудрат, мутанафиз, муқтадир ≠ нотавон

5) . خدای وی نیازی بردبارست ... - ... *Худой вениёзи будбор аст* [2, 9].

Вожаи وی نیاز (بینیاز) – **бениёз;** дар “Фарҳанги вожагони мутародиф ва мутазод”-и Фарҷуллоҳ ба маъниҳои: тавонгар, доро, самад, ғанӣ, мустағнӣ ≠ ниёзманд. Ин оят ба ояти “Қуръони Карим”-е, ки ба забони тоҷикӣ баргардонида шудааст монандӣ дорад: “*ва Худо Бениёзи Бурдбор аст*” [4, 44]. Аз нуқтаи назари Ислом тамоми мавҷудот ва махлуқоти зиндае, ки дар рӯйи замин ва осмон қарор дорад, ниёзу муҳтоҷ ба холиқ ва офаридгори худ, яъне Худованд, дорад.

6) خدای نیست خدای, مگر اوی زنده ی پاینده... – *Худой нест Худой, магар Ӯй зиндаи поянда* ... [2, 12].

Дар “Фарҳанги луғат”-и Ҳасан Амид вожаи پاینده - **поянда** ; (сифати фоилӣ), [pōyande] ба маъноҳои: 1. пойдор. 2. бодавом. 3. касе ки чизеро бипояд ва муроқиби он бошад. 4. (қадимӣ), барқарор. 5. (қадимӣ), ҷовид, абадӣ, боқӣ. Ин гуфтаҳои болоро шоири порсигӯйи форсу тоҷик устод Ҳаким Абулқосим Фирдавсӣ дар байти худ хуб тасвир кардааст, ки ба ин оят хеле наздикӣ дорад.

Ҳар ки омад ба ҷаҳон, зи аҳли фано хоҳаду буд,
Он ки **пояндаву** боқист, Худо хоҳаду буд (Фирдавсӣ).

7) خدای زنده کند و بمیراند... - ... *Худой зинда кунад ва бимиронад* ...[2, 23].

Вожаи ميراندن – **меҳрубон** дар «Луғатномаи Деҳхудо» чунин омадааст: мирондан, миронидан, сабаби марге шудан, куштан, гирифтани ҳаёт, куштан ва ба қатл расонидан, (Онандроҷ). Дар мавриди ин вожа дар адабиёти классикӣ шоирону нависандагони зиёде аз қабили, Фирдавсӣ, Ҷомӣ, Саъдӣ, Рӯдакӣ, Низомӣ ва дигарон суханҳо ва байтҳои зиёде эҷод кардаанд. Дар бисёре аз динҳо, хусусан дини Ислом, зинда кардану мирондан ин ба худи Офаридгор тааллуқ дошта, ки касе ба ҷуз Ӯй чизеро зинда кардан ва миронданро қудрат надорад.

Ками худ нахоҳӣ, ками кас магир,
Мамирон касерову ҳаргиз **мамир** (Низомӣ).

8) خدای راست پادشای آسمانها و زمین خدای ور هر چیزی توانا. – *Худойрост подшоҳи осмонҳо ва замин* [2, 26].

Дар “Қуръони Карим” яке аз номҳои Худо ин ал-Ҳақ яъне Рост(ӣ) мебошад, яъне Худойрост(ӣ) аст. Дар сураи Аъроф инчунин, дар сураи Мулк дар баёни офаридани замину осмон ва Коинот оятҳо омадаанд: “*Ба дурустӣ, ки Парвардигори шумо Он Худой аст, осмонҳову заминро дар шаш рӯз офарид, сипас бар Арш мустақар шуд. ...*” [4, 157], [4, 3].

9) اوی هست خدای فراخ روزی درست کار. ... – *Ӯй ҳаст Худои фарохрӯзи дурусткор* [2, 44].

Аз ду калима **فراخ - фаррох** ва **روز - рӯз** иборат буда, вожаи فراخروزی – **фарохрӯзӣ** дар “Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ” ба маънои: серризқ, серрӯзӣ [5, 404] омадааст. Дар “Фарҳанги вожагони мутародиф ва мутазод”-и Фарҷуллоҳ ба маъниҳои: басит, паҳн, раҳиб, ариз, фасеҳ, фазодор, гушод, гушода, мутасеъ, восеъ, васеъ, ≠ танг. Яъне, Худои рӯзкушод ва соҳиби рӯзи васею фарроху серризқ.

10) توا توا هی دانای ناپدیدیها. . . - ... *Ту Туҳи Донои нопадидиҳо* [2, 63].

Дар ин ҷо мақсад аз **донои нопадидиҳо** ин аст, ки он чизе ки пайдо нест, Худо бар вай доност. Сухан дар ин ҷо аз илми ғайб меравад, ки ин вожаи **нопадид**-ро Низоми Ганҷавӣ дар яке аз байтҳои худ хеле хуб тасвир кардааст.

Сариштаи ғайби **нопадид** аст,
Бас қуфл, ки бингарӣ, калид аст (Низомӣ).

11) اوی است مقهور کنار زور بندگان اوی ... – *Ӯй ҳаст мақҳуркунори зӯри бандагон Ӯй* ... [2, 67].

Вожаи **مقهور - мақҳур** дар “Луғатномаи Деҳхудо” ба маънои; мағлубу мағлубшуда ва чирашуда бар вай мунҳазам ва шикастхӯрда (Нозим-ул-табоъ), қаҳршуда, шиканста, бишканста. (он ки бар ӯ чира шуда бошад) (Ёддошт ба хати марҳум Деҳхудо). Аммо дар бисёре аз баргардонҳои Қуръон ба дигар забонҳои имрӯза ин вожа маънои дигар дошта, дар “Қуръони Карим”-е, ки ба забони тоҷикӣ баргардон шудааст, чунин омадааст: “*Ва Ӯ болои бандагони Худ Ғолиб аст...*” [4, 129].

Нил кам аз Зиндарӯду Миср кам аз чи,
Қоҳира **мақҳури** подшои Сифоҳон (Хоқонӣ).

12) . . . خداوند مهلت . . . - ... Худованди муҳлат ... [2, 153].

Вожаи **مهلت** – **муҳлат** дар “Фарҳанги луғат”- и Ҳасан Амид ба маънои: 1. Замони мушаххас барои анҷоми коре. 2. (исми масдар) муҳлат додан. 3. (қадимӣ) замон. Муҳлат хостан: (масдари лозимӣ) замон хостан, фурсат талабидан. Муҳлат додан: (масдари мутааддӣ) замон додан, фурсат додан. Худои муҳлат - Худои омурзиш [2, 153].

Хулоса, “Қуръони Қудс” яке аз китобҳои куҳанатаринест, ки тақрибан дар асрҳои Х ба хатти форсӣ баргардон шудааст. Дар баргардони ин китоби бузург муаллифи китоб бисёр заҳмати хубе карда, то он ки аз вожаҳои форсии аҷдоди истифода бурда шавад. Чӣ гунае, ки дар боло дар баъзе баргардони оятҳо дида баромадем, вожаҳои марбут ба Худо бештараш форсӣ буда: *Худо, Худованд, Худой, Донои нопадид, рост, подшоҳи осмонҳо ва замин, фарохрӯзӣ, Шунаво, Тавоно, Нопадид* ва ғайраро ташкил мекунад ва миқдори каме аз онҳо арабист. Ин нишондиҳандаҳо водор месозанд, то донем, ки дар аввалҳои густариши ислом дар сарзамини корбурди забони форсӣ барои ифодаи номҳои Худо ва сифоти ӯ бештар аз калимаҳои аслии форсӣ истифода мешуд.

А Д А Б И Ё Т

1. Муҳаммад Б. Бурҳони қотеъ / Б. Муҳаммад. - Душанбе: Адиб, 1993. - 416 с.

2. Равоқӣ А. Қуръони Қудс / А. Равоқӣ. - Теҳрон: Муассисаи фарҳангии Шаҳид Муҳаммад Равоқӣ, 1364. - 468 с.
3. Саймиддинов Д. Вожашиносии забони форсии миёна / Д. Саймиддинов. - Душанбе: Пайванд, 2001.- 310 с.
4. Қуръони карим (асл ва матни тарҷумаи тоҷикӣ). – Душанбе: Ирфон, 2007. - 616 с.
5. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ. - Душанбе: Пажӯҳишгоҳи забон ва адабиёти ба номи Рӯдакӣ, 2008. - Ҷ.2 - 945 с.
6. Bartholomae Chr. Altiranisches Wörterbuch / Bartholomae Chr. - Strassburg, 1904. - 2000 с.
7. Nyberg H. S. A Manual of Pahlavi. Pt.II. Glossary / Nyberg H. S. - Weisbaden, 1974. - 286 с.
8. فرهنگ پهلوی. دکتر بهرام فره‌وش چاپ دوم، تهران-۱۳۵۲
9. http://www.vajehyab.com/dehkhoda/خدای
10. http://www.vajehyab.com/dehkhoda/مهربان
11. http://www.vajehyab.com/dehkhoda/شنوا
12. http://www.vajehyab.com/dehkhoda/دانا
13. http://www.vajehyab.com/dehkhoda/درستکار
14. http://www.vajehyab.com/motaradef/درستکار
15. http://www.vajehyab.com/dehkhoda/عزیز
16. http://www.vajehyab.com/dehkhoda/توانا
17. http://www.vajehyab.com/motaradef/توانا
18. http://www.vajehyab.com/motaradef/بینیاز
19. http://www.vajehyab.com/amid/پاینده
20. http://www.vajehyab.com/dehkhoda/میراندن
21. http://www.vajehyab.com/motaradef/فراخ
22. http://www.vajehyab.com/dehkhoda/مقهور
23. http://www.vajehyab.com/amid/مهلت

СЛОВА И ТЕРМИНЫ, ОБОЗНАЧЕНИЯ БОГА В ПЕРСИДСКОМ ПЕРЕВОДЕ «КОРАН-И КОДС»

Перевод «Коран-и Кодс» является первым персидским переводом текста Корана, имеющий огромное значение для изучения истории формирования персидского литературного языка. Так как этот перевод, в первую очередь, имеет религиозное значение, и в нем вместо арабских терминов больше всего используются персидские слова, в настоящей статье подвергаются анализу имена Бога и его качеств в персидском тексте «Коран-и Кодс» в результате чего, можно увидеть связь между среднеперсидским и новоперсидским языком. Автор перевода «Коран-и Кодс» применил персидскую терминологию для выражения имен Бога и его качества, такого рода, как Худой ‘Бог’, Рахматкунор ‘Милостивый’, Мехрубон ‘Милосердный’, Бузургвор ‘Великий’, Авфканор ‘Прощающий’ и тому подобные, который вел в сферу научного обсуждения.

Ключевые слова: Коран-и Кодс, язык, Алии Раваки, персидский перевод, слова и термины, Арабский халифат, Иран, Персия.

THE WORDS AND TERMS RELATING TO GOD IN THE PERSIAN TRANSLATION OF "QORAN-I QODS»

The translation "Qoran-i Qods" is the first Persian translation of Qoran text, having great value for the research of history of formation of the Persian literary language. First of all this translation has religious value and in it are most of all used the Persian words instead of Arab terms.

This article analyses the names of God and his qualities in the Persian text "Qoran-i Qods " therefore in the result it is seen relations between middle and new Persian language. The author of the translation of "Qoran-i Qods " used the Persian terminology to expression of names and his quality of God, such as Rahmatkunor 'Mercy', Mehrubon 'Merciful', Buzurgvor 'Great', Avfkanor 'Forgiving' and similar words, which conducted in the sphere of scientific discussion.

Key words: Qoran-i Qods, language, Alii Ravaqi, persian translation, the words and terms, the Arab Caliphate, Iran, Persia.

Сведения об авторе: ***Ф. Шерзода*** - аспирант кафедры истории языка и типологии Таджикского национального университета. Телефон: **(+992) 904-63-40-43**

МАВҚЕИ ПАСВАНДҲОИ КАММАҲСУЛИ ЗАБОНИ ТОҶИКӢ ДАР МОДДАҲОИ ЛУҒАВИИ «ЛУҒАТ-УШ-ШЕЪР»

М. Сайдраҳмонова
Донишкадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон ба номи С. Улуғзода

Калимасозӣ манбаи асосии такмил ва ташаккули тамоми забонҳо маҳсуб меёбад. Аз ин рӯ, он яке аз омилҳои муҳимми такомули таркиби луғавӣ ва сохтори калимаҳо мебошад. Забони тоҷикӣ низ дар қатори дигар забонҳои дунё дучори ин омили забонӣ гардидааст. Калимасозӣ дар тӯли таърих забони тоҷикиро пайгирӣ намуда, иддае аз калимаҳо, агар воҳидҳои калимасозиро ҳифз намуда бошанд, қисме

аз калимаҳо бо мурури давр онҳоро аз даст додаанд. Бинобар ин, калимасозӣ ҳамчун воҳиди забоншиносӣ дар ҳама даврaҳои инкишофи забони тоҷикӣ як воситаи асосии бой шудани фонди луғавии забон маҳсуб меёбад. Аз сохтори сода ба сохтаю мураккаб табдил ёфтани калима бевосита ба қонуну қоидаҳои тағйироти типии забони тоҷикӣ марбут аст. «Дар забони порсии бостон сохти вожаҳо бар пояи қавоиди сарфии эрони бостон аз чунин воҳидҳо ташкил шудааст: реша, пешванду пасвандҳо ва анҷомаҳо. Реша ҳамчун воҳиди бунёдии вожа ҳомил ва фарогири маънои асосӣ буда, пешванду пасвандҳо ё вандҳо барои ташхиси маънои луғавии реша… кор фармуда мешаванд» [13, 37]. Дар забони муосири тоҷикӣ низ ҳамин ҳолат ҳукмрон аст. Решаи калима воҳиди асосӣ ба ҳисоб рафта, тавассути вандҳо калимаҳои нав сохта мешаванд. «Забони адабии ҳозираи тоҷик меъёрҳои муайяни калимасозӣ дорад, ки таърихан ташаккул ёфта, баробари забон инкишоф меёбад. Тарзҳои калимасозии забони адабӣ то андозае устувор буда, дар садсолаҳо тағйир намеёбад ва дар асоси ҳамин қолабҳо калимаҳои нав ба вуҷуд меоянд» [2, 4] Калимаҳо дар забон дар қолаби муайяни калимасозӣ сохта мешаванд ва онҳо тағйир намеёбанд, аммо вандҳо дар як давраи инкишоф, агар сермаҳсул бошанд, дар натиҷаи пешрафт ва тағйироти дохилии забон ҷойи онҳоро омофонҳои онҳо мегиранд, ё ин ки танҳо дар таркиби якчанд калима боқӣ мемонанд.

Нақши пасвандҳо нисбат ба пешвандҳо дар калимасозӣ сeристеъмолтар мебошад. Онҳо аз калимаи аслӣ ва калимаҳои рехтаи иқтибосӣ калимаҳои нав месозанд. Пасвандҳоро дар забони адабӣ ба се гурӯҳ ҷудо мекунанд: сермаҳсул, каммаҳсул ва бемаҳсул [6, 40-45; 4, 4]. Пасвандҳои бемаҳсул пасвандҳое мебошанд, ки дар давраи муайяни таърихи инкишофи забони тоҷикӣ онҳо сермаҳсул буда, бо мурури давр ин вазифаи худро аз даст дода, ба гурӯҳи пасвандҳои каммаҳсул ва бемаҳсули забон ворид шудаанд. Вале асолати онҳо дар фарҳангҳою луғатномаҳои қадима нигоҳ дошта шудааст.

«Луғат-уш-шеър» аз қабили он луғатҳост, ки бисёр калимаҳои қадимиро дар худ маҳфуз дошта, вожаҳое, ки бо вандҳои каммаҳсул ва бемаҳсул дар забони имрӯза корбаст шудаанд, мавриди шарҳу тафсир қарор гирифтаанд. Масалан, калимаи *бозиҷ*, ки дар таркиби худ пасванди *-иҷ* дорад, чунин шарҳ ёфтааст: «**Бозич پازیچ** *ба зои манқута ва ёи таҳтония ва ҷим* расане бошад, ки кӯдакон рӯзи Наврӯз дар дарахт банданд ва аз бом овезанд ва бар он ҷо оянд ва раванд…» [6, 46]. Решаи калимаи *бозиҷ* аз асоси замони ҳозираи феъли *боз* тавассути пасванди *-иҷ* сохта шуда, маънои луғавии он тағйир ёфта, ба маънои *ресмон* корбаст шудааст. Вожаи мазкур дар як давраи муайяни таърихи забон, бахусус асрҳои XI-XVI дар истеъмол будааст. Шоҳиди ин гуфтаҳо «Луғати фурс»-и Асдии Тусӣ мебошад, ки дар он ҳам вожаи «бозиҷ» чунин тафсир ёфтааст: «**Бозич پازیچ** ресмоне бошад, ки кӯдакон ҳар ду сарҳояш бар ҳам банданд ва дар миёни он нишинанд ва аз баҳри бозӣ биҷунбонанд» [18, 77]. Бо мурури замон вожаи *бозиҷ* аз истифода боз монда, ба қатори калимаҳои куҳнашуда ворид мегардад.

Дар фарҳанги «Луғат-уш-шеър», агар бо пасванди *-иҷ* калимаҳои *бозиҷ*, *пасиҷ* зикр шуда бошанд, дар «Бурҳони қотеъ» калимаҳои *зоғиҷ*, *зориҷ*, *гозиҷ*, *сакиҷ* ва дар “Луғати фурс” *пасиҷ*, *бозиҷ*, *возиҷ* ва ғайра омадаанд. Вожаи “*пасиҷ*” дар “Луғат-уш-шеър” ва “Луғати фурс” як хел шарҳ дода шудааст.

Тибқи иттилои В.С. Соколова ва И.М. Стеблин - Каменский пасванди -iǰ аз пасванди -(а)čі -и забони порсии қадим реша мегирад: -iǰ < -(а) čі. Пасванди мазкур исмҳои маънӣ, истилоҳоти хешутаборӣ ва сифатҳои нисбӣ месозад [14, 480]. Аммо дар корҳои таҳқиқотии муҳаққиқони забони порсии миёна ин пасванд сабт наёфтааст. Муҳаққиқи таърихи забони тоҷикӣ Д. Саймиддинов зикр мекунад: «…дар алифбои паҳлавӣ аломати *ǰ* вуҷуд надорад ва дар оғози вожаҳо ҳама ҷо аз аломати *y* истифода мешавад» [12, 256]. Зикр бояд кард, ки дар забонҳои гурӯҳи шарқии эронӣ пасванди *–иҷ* роиҷ будааст ва имрӯз низ дар истеъмол аст.

Оид ба пасвандҳои каммаҳсул дар забони тоҷикӣ тадқиқоти хеле кам анҷом ёфтааст. Дар асарҳои илмӣ танҳо доир ба пасвандҳои исмсози *-ур, -ок, -о, -лох* ва сифатсози *-осо, -ваш* ва *-фон* маълумоти кӯтоҳе оварда шудааст [4, 41-46]. Ш.Н. Ниёзӣ доир ба пасвандҳои *–ор* (гуфтор, рафтор, кирдор); *-сор* (чашмасор); *-лох* (санглох, рӯдлох, девлох); *-ок* (хӯрок, пӯшок, хуррок); *-осо* (нуқраосо); *-о* (доно, зебо, бурро, шунаво) иттилои мухтасар дода, дар бобати пасвандҳои сeристеъмол маълумоти муфассал меоварад. «Дар омӯхтан, эзоҳ ва баён кардани суффиксҳои исмсози забони тоҷикӣ диққати асосӣ ба суффиксҳои камистеъмол, маҳдудгашта ва боқимонда не,

балки ба суффиксҳои устувори зинда, серистеъмол ва тараққикардаистодагӣ дода мешавад» [7, 13].

Дар «Луғат-уш-шеър» он пасвандҳои бемаҳсули забони тоҷикӣ, ки имрӯз дар таркиби чанд калима боқӣ мондаанд, ё баъзе аз онҳо умуман дар калимасозӣ ширкат намеварзанд ба мисли: *-иҷ, -аҷ, -уҷ, -, ур, -ваш, -осо, -ок, -о, -лох, -ор, -дес* сабт ёфтаанд.

Пасванди дигаре, ки дар «Луғат-уш-шеър» мавриди истеъмол қарор гирифтааст, пасванди *-аҷ* мебошад. Ин пасванд аслан муарраби пасвандҳои *-ак, -ag,* ва *-а* мебошад, ки дар давраи нави забони тоҷикӣ, хусусан асрҳои X –XV истифода мешудааст. Масалан, *дарунаҷ < дарунак <даруна*.

Дар «Луғат-уш-шеър» пасванди мазкур дар таркиби калимаҳои *шафшоҳаҷ, бараҷ* омада исм сохтааст. Решаи калимаи *шафшоҳаҷ* шафшоҳа(н) аст. Ва онро муаллифи «Луғат-уш-шеър» чунин тафсир додааст: **шафшоҳаҷ** شفشاهج *ба ду шини манқута ва сукуни фо ва ҷим дар охар* оҳани бисёр сӯрохдор, ки заргарон бад-он зар кашанд, то борик шавад [5, 182]. Пасванди *-аҷ* дар вожаи мазкур барои ифодаи маънои хурдӣ омадааст, яъне асбобе, ки сӯроххои хурд дорад. Вожаи *бараҷ* низ дар луғати мазкур исм мебошад ва чунин шарҳ дода шудааст: **барач** برج *ба фатҳатайн ва ҷойи гайри манқута* сахтӣ бошад [5, 38].

Дар “Бурҳони қотеъ” пасванди *-аҷ* дар таркиби калимаҳои *борач*, *барач*, *дарунаҷ, ширач*, *сангхорач* омада исм сохтааст. Масалан, калимаи *сангхорач,* ки аз ду реша “санг” ва “хор” ва пасванди *-аҷ* сохта шудааст, дар “Бурҳони қотеъ” чунин шарҳ ёфтааст: “Сангхорач سنگخوارجбар вазн ва маънии сангхорак аст, ки исфаруд бошад ва он ҷонварест кӯчак ва сиёҳранги баробари гунҷ ишк ва чанд пар мисли шох бар сар дорад ва арабон қатот гӯяндаш” [3, 220]. Аз рӯйи шарҳи муаллифи “Бурҳони қотеъ” низ маълум мегардад, ки пасванди *-аҷ* мухаффафи *-ак сангхорак* истифода шудааст.

Пасванди *-дес* ба мисли пасвандҳои *-осо*, *-ваш* ба маънии монанд кардан меояд. Дар “Луғат-уш-шеър” ҳамчун моддаи луғавии алоҳида омада, чунин шарҳ ёфтааст: “Дес ба маънии монанд бошад. Гӯянд: ***фархордес***, яъне монанди фархор” [5, 139]. Дар “Луғати фурс”-и Асадии Тӯсӣ вожаи *дес* мисли “Луғат-уш-шеър” ҳамчун калимаи алоҳида омадааст ва тафсираш ин гуна аст: “Дес фаш бошад, яъне монанд. Фирдавсӣ гӯяд:

Яке хона кардааст **фархордес**,
Ки биафрӯзад аз дидани ӯ равон” [18, 215].

Тибқи тафсир *-фаш* худ пасванд аст, ки дар шакли *-ваш* низ истифода мешудааст. *Пасванди -фаш* низ монандиро ифода мекунад. Соҳиби “Луғати фурс” менависад: “Фаш монанд бошад. Фирдавсӣ гӯяд:

Чунин гуфт Рустам, ки ин **шерфаш**,
Маро парваронид, бояд ба каш” [18, 238].

Пасванди *-ур* низ аз қабили пасвандҳои бемаҳсул ба шумор меравад. Калимаҳои *ханур*, *дастур*, *жакур*, *фахур* ва ғайра дар “Луғат-уш-шеър” омадаанд, ки мисоли барҷастаи онанд. Масалан, вожаи *ханур* чунин шарҳ ёфтааст: “Олати хона бошад, чун хубра (хумра) ва коса ва он чи бад-ин монад» [5, 125]. Решаи калима «*хан*» аст ва маънои он дар «Фарҳанги забони тоҷикӣ» ба маънои хона, хонаи зеризаминӣ омадааст. Бо илова шудани пасванди *-ур* номи ашёи хонаро сохтааст. Дар калимаи *жакур* пасванди *-ур* сифат сохта аст. Решаи калима «*жак*» буда, маъноаш сухани қаҳру ғазаб, ки зери лаб гуфта мешавад, ғур-ғур, ё овози ғамнок. Калимаи *жакур* дар луғати мазкур ба маънии бахил ва дуруғгӯй омадааст. Пасванди *-ур* шояд бо роҳи таҳаввули пасванди –war дар забони порсии миёна ба вуҷуд омадааст. Масалан, *ranjwar <ranjur.*

Пасвандҳои *-ваш, -дес, -осо, -нок, -лох* дар «Луғат-уш-шеър» ҳамчун моддаи луғавии алоҳида низ омада, шарҳ дода шудаанд: Масалан, пасванди *-ваш* “Ба маънии фаш бувад, яъне монанди ойинаваш, яъне монанди ойина” [5, 273]. “*Осо* ду маънӣ дорад: аввал, он ки, даҳан боз шавад аз коҳилӣ ё аз хоб; ва араб онро сувбоъ *ба замми сои мусаллас ва фатҳи вов ва бои ба нуқта;* дуюм, ба маънии монанд бувад. Гӯянд ***фалон кас пилосо аст***, яъне монанди пил” [5, 22]. “Дес ба маънии монанд бошад. Гӯянд: ***фархордес***, яъне монанди фархор” [5, 139]. “Нок -лафзест, ки бар мушобеҳат далолат кунад, гӯянд; *ҳаваснок* ва *ханданок* ва *андешанок* ва ғайри он” [5, 265].

Пасванди *-ок* дар таркиби калимаҳои *озфандок*, *ангушток*, *пупок*, *табурок*, *чолок*, *хабок*, *шарфок*, *фазок / фажок*, *фагок*, *ковок*, *казок*, *магок*, *нагушок*, *варкок* омадааст. Ниёзӣ Ш. қайд мекунад, ки пасванди *-ок* дар забони адабии ҳозираи тоҷик

бо чанде аз асосҳои феълии замони ҳозира омада, исмҳои беҷон месозад. Аз қабили, *хӯрок, пӯшок, куррок*. Аммо дар “Луғат-уш-шеър” вожаҳои *фағок, казок, чолок* исмҳои ҷондор мебошанд. Аз он ҷумла, калимаи *чолок* дар забони имрӯза дар истеъмол аст. Решаи калима чол аст, ки маънои мӯйсафедро дошта, имрӯз танҳо дар таркиби чолу кампир ифода мешавад ва он исми ҷондор аст ва бо илова шудани пасванди *-ок*, аз он сифат сохта шуда, ки мутазоди ҳолати ҷисмонии мӯйсафед мебошад. Калимаи дигаре, ки бо пасванди *-ок* исми ҷондор сохтааст, вожаи *фағок* мебошад. Решаи калима *фаг* аст, ки дар “Фарҳанги забони тоҷикӣ” ба маънии бут, санам омадааст. Дар “Луғат-уш-шеър” чунин тафсир ёфтааст: *фағок* فغناکду маънӣ дорад: аввал, обиларо гӯяд; дуюм, ҳаромзода бувад [5. 211]. Ҳаромзода исми ҷондор аст. Дар “Луғати фурс”-и Асадии Тусӣ ҳангоми шарҳи калимаи *фажок* ин шеъри Асадиро меорад, ки вожаи *фағок* ба маънои ҳаромзода мебошад:

Ҳамоно, ки чун ту фажок омадам,
Вагар чун ту аблаҳ **фағок** омадам [18, 322].

Дар “Луғат-уш-шеър” ва “Луғати фурс”-и Асадии Тусӣ калимаи *фажок* як хел шарҳ дода шудааст. Дар “Луғат-уш-шеър” “**фазок // фажок** فزاک*ба зои манқута* палашт ва палид бувад” [5, 211]. Дар “Луғати фурс” “**фажок** فزاکпалишт бувад” [18, 322].

Аз гуфтаҳои боло бармеояд, ки муҳаққиқони забони муосири тоҷик ҳангоми таҳқиқи пасвандҳои каммаҳсул ва бемаҳсул аз пасвандҳои *-ач, -ич*, ва *-дес*, ки як замон бо ин пасвандҳо дар забони тоҷикӣ вожаҳо сохта шудаанд, сарфи назар намудаанд. Пешвандҳо ва пасвандҳои забони тоҷикиро дар асоси луғатҳои куҳна, ки дар онҳо калимаҳои зиёди захираи забон нуҳуфта аст, дар як мақола таҳлил намудан ғайри имкон аст.

А Д А Б И Ё Т

1. Аҳмадова У. Аффиксҳои муштараквазифа ва мавқеи онҳо дар таълими забони модарӣ: мақола / Ў. Аньмадова // Мактаби советї, – 1970. – №9. – С. 18-21.
2. Бобомуродов Ш. Луғати мухтасари калимасозии забони адабии тоҷик: луғати калимасозӣ / Ш. Бобомуродов, А. Муъминов – Душанбе: Нашриёти “Маориф”, 1983 – С. 116
3. Бурҳон М. Бурҳони қотеъ (иборат аз 3 ҷилд) / М. Бурҳон. – Душанбе, 1993. – 416 с.; 1993. – 424 с.; 2014. – 398 с.
4. Забони адабии ҳозираи тоҷик: дастури таълимӣ / Ҳ.Каримов [ва диг.]; зери таҳрири Б.Ниёзмамадов. – Душанбе, 1970. – 267 с.
5. “Луғот-уш-шеър”(нусхаи асл), таҳти рақами 782/11: луғати тафсирӣ // Шуъбаи дастхатҳои Институти шарқшиносӣ ва мероси хаттии АИҶТ. – 227 с.
6. Муҳаммадиев М. Принсипҳои асосии калимасозии забони тоҷикӣ: мақола / М. Муҳаммадиев // Масъалаҳои забони тоҷикӣ. – Душанбе, 1967. – С.40-45
7. Ниёзӣ Ш. Исм ва сифат дар забони тоҷикӣ: монография / Ш. Ниёзӣ. – Сталинобод, 1954. – 120 с.
8. Ниёзмуҳаммадов Б. Морфологияи забони тоҷикӣ: дастури таълимї / Б. Ниёзмуњаммадов, Л. Бузургзода. – Сталинобод, 1941. – 115 с.
9. Отахонова А. “Фарҳангнома”-и Ҳусайн Вафоӣ: монография / А. Отахонова. – Душанбе: Дониш, 1974. – 121 с.
10. Рустамов Ш. Калимасозии факки изофат: мақола / Ш. Рустамов // Мактаби советӣ. – Душанбе, 1971. - №12.
11. Рустамов Ш. Оид ба калимасозӣ ва ҳусни сухан: мақола / Ш. Рустамов // Садои Шарќ, 1971. - №6.
12. Саймиддинов Д. Вожашиносии забони форси миёна: монография / Д. Саймиддинов. – Душанбе, 2001. – 420 с.
13. Саймиддинов Д. Форсии бостон: монография / Д. Саймиддинов. – Душанбе, 2004. - 140 с.
14. Стеблин-Каменский И.М. Этимологический слварь ваханского языка: этнолингвистический словарь / И.М. Стеблин-Каменский. – СПб. Петербургское Востоковедение, – 1999. – 480 с.
15. Фарҳанги забони тоҷикӣ (иборат аз 2 љилд). - М., 1969. – 951с.; – 949 с.
16. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ (иборат аз 2 ҷилд) / зери таҳрири С. Назарзода. - Душанбе, 2008. – 950; – 945 с.
17. Ҳусенов Ҳ. суффикси «ҳо» ва вазифаҳои он: мақола / Ҳ. Ҳусенов // Мактаби саветї, 1970. - №9. - С.16-17.
18. لغت فرس. ابومنصور علی بن احمد اسدی طوسی طهران. – Теҳрон, 1319. – 567 с.

МЕСТО МАЛОПРОДУКТИВНЫХ СУФФИКСОВ ТАДЖИКСКОГО ЯЗЫКА В СЛОВАРНЫХ СТАТЬЯХ «ЛУГАТ-УШ-ШЕЪР» (ПОЭТИЧЕСКИЙ СЛОВАРЬ)

Автор статьи на примере Словаря «Лугат-уш-шеър» анализирует малопродуктивные суффиксы таджикского языка, которые активно использовались в определённые исторические периоды. По сведениям автора, в статье упоминаются малопродуктивные суффиксы, оставшиеся без должного внимания исследователей истории таджикского языка.

Ключевые слова: словообразование, аффиксы, продуктивный, непродуктивный, малопродуктивный, лексическое значение.

THE PLACE OF LESS –PRODUCTIVE SUFFIXES OF TAJIK LANGUAG IN THE DICTIONARY ARTICLES OF "LUGHAT-USH-SHE'R"

The author of the article considers the less-productive suffixes, which were actively in use in a definite period of the historical development of the tajik language, on the basis of the "Lughat-ush-She'r" (The Dictionary of Poetry) dictionary. According to author's opinion there are mentioned a number unproductive suffixes which were out of the researchers' consideration of the history of the Tajik language.

Key words: word-building, affixes, suffixes, productive, nonproductive, less-productive, lexical meaning.

Сведения об авторе: ***М. Сайдрахмонова*** – аспирантка Таджикского государственного института языков имени С.Улугзода. Телефон: **(+992) 93-775-88-02**

ФАРҲАНГҲОИ ТАРҶУМАВӢ ДАР СОЛҲОИ 30-ЮМИ АСРИ ХХ

Ҷ. Самиев
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Дар охири солҳои бистум ва аввали солҳои сиюм, баъди он ки Ҷумҳурии Мухтори Тоҷикистон ташкил ёфт, зарурати офариниши фарҳангҳо ба забони тоҷикӣ ба вуҷуд омад. Мебоист аввалин фарҳангҳо ба ин забон офарида шаванд. Бинобар ҳамин, баъди ташкилёбии Ҷумҳурии Тоҷикистон зери назари устод Айнӣ як қатор корҳои илмӣ ба роҳ монда шуд, ки дар қатори онҳо луғати комили русӣ-тоҷикӣ бояд рӯйи чоп меомад. Баъди қабули алифбои нав, яъне алифбои лотинӣ дар назди зиёиён як қатор масъалаҳо гузошта шуда буд. Аз ҷумла, бо ин алифбо тартиб додани фарҳангҳои дузабона ва бисёрзабона масъалаи муҳим ба шумор мерафт.

Соли 1933 ҷилди аввали «Луғати русӣ-тоҷикӣ» ва соли 1934 ҷилди дувуми он бо алифбои лотинӣ чоп гардидааст, ки дар ҳайати таҳририя С. Айнӣ, С. Р. Ализода, Алии Исмоилзода, Раҳим Ҳошим ва М. Юсуфӣ иборат буданд. Бо вуҷуди баъзе нуқсонҳо ин луғати аввалини тоҷикӣ буда, қимати гаронеро соҳиб мебошад. Бояд гуфт, ки яке аз беҳтарин дастовардҳои илмии солҳои 30-юм маҳз ҳамин луғат ба шумор меравад. Луғатсозон то ҳадди имкон кӯшидаанд, ки аз вожаҳои бегонаи арабию туркӣ парҳез намоянд. Масалан, калимаи «помошник»-ро «ёвар» тарҷума намуда, аз истилоҳи «ёрдамчӣ» даст кашидаанд. Мутаассифона, баъдтар дар луғатҳои минбаъда ин вожа, яъне «помошник»-ро «ёрдамчӣ» маънидод кардаанд, ки аслан аз лиҳози калимасозӣ нодуруст мебошад. Чи хеле ки мо медонем, забони тоҷикӣ дар вожасозии хеш дорои равишҳо ва қолабҳои гуногун буда, ин қолабҳо ҳамчун мероси қарнҳо дар рушди забон шакл гирифта дар таркиби луғавии он истифода мешаванд ва онҳо набояд ба унсурҳои бегона махлут ва ё омезиш дода шаванд. Бояд таъкид намуд, ки ин луғат аз ҷиҳати сабку услуб, сохтор ва меъёрҳои фарҳангсозӣ аз анъанаҳои фарҳангнависии гузаштаи забони тоҷикӣ тафовут дошт. Вай бояд дар асоси усулҳо ва дастовардҳои охири илми фарҳангсозии ҷаҳонӣ тадвин мешуд [1, 257].

Сониян, вай луғати дузабона (русӣ-тоҷикӣ) буд, ки чунин таҷриба низ дар таърихи фарҳангнависӣ камсобиқа буд. То ҷое, ки медонем, чунин кӯшишҳо ва озмоишҳо дар заминаи таҳияи «Луғати русӣ-тоҷикӣ» сурат гирифта буд, монанди: «Луғати русӣ ба форсии лаҳҷаҳои кишвари Туркистон» - В.П. Наливкин (Қазон 1889) иборат аз 10 ҳазор луғату ибора ва ду луғати дигар форсӣ-русӣ, ки аз тарафи Шоҳҳайдар Ҳотамшоев таҳия шуда буданд (Тошканд, 1913). Вале ин корҳо бисёр мухтасару маҳдуд ва таҷрибаҳои ҳосилшуда аз онҳо ҳам фишурдаву ибтидоитар буданд [2]. Дар ҳар сурат, ба вуҷуди тамоми мушкилоту масъулият соли 1933 ҷилди аввал ва соли 1934 ҷилди дувуми «Луғати комили русӣ-тоҷикӣ» нашр шуд, ки муҳаррири ин луғат эроншиносӣ маъруфи шӯравӣ Евгений Эдуардович Бертелс буд. Чи хеле ки дар боло ишора шуд, камбудиҳои ин луғат он қадар зиёд набошанд ҳам, лекин дар ҳар сурат пас аз нашри ҳарду ҷилди «Полный русско-таджикский словар» (Сталинобод: Таджикгосиздат, 1932 ва 1934) дар натиҷаи камбудиҳои сиёсӣ (масалан, калимаи «болшевик» он ҷо набуд) ин фарҳанг аз истифода бардошта шуд. «Луғати тоҷикӣ-русӣ» бошад, аслан рӯйи чопро надид.

Солҳои 30-юм забони мо ба дигаргуниҳоеро дучор омад, ки ба ғановати таркиби луғавии он сабаб гардид. Чи хеле ки профессор Раззоқ Ғаффоров менависад: «Тағйирот дар сохти иҷтимоии ҷамъият, пешрафти ҳаёти сиёсӣ, моддӣ ва маънавии халқ, қабл аз ҳама, дар таркиби луғавии забон акс меёбад. Забони адабии давраи

классикӣ, махсусан услуби илмӣ ва расмии он аз калима ва таъбироти арабӣ хеле пурбор буд. Баъзе аз калимаҳои мушкилфаҳми арабӣ дар солҳои сӣ низ истифода мешуданд. Аммо тадриҷан бо тақозои сода намудани забон унсурҳои бегона ва душворфаҳм пайи ҳам аз байн рафтан гирифтанд. Сохти нави ҷамъият як идда предмет ва мафҳумҳои тозаеро ба вуҷуд оварда, ки дар ифодаи худ шакли мувофиқ - воҳидҳои нави луғавӣ мехостанд. Ин гуна калимаҳо, пеш аз ҳама , дар забони русӣ ба вуҷуд омада, ба воситаи он ба забони мо мегузаштанд . Дар истифодаи калима ва истилоҳҳои русӣ усулҳои гуногун ба кор бурда шудаанд: иқтибоси бевосита - самолёт, трактор, стансия, вокзал, инжинер, гектар, институт ва ғайра, тарҷумаи ҳарф ба ҳарф – ҷаҳонбинӣ; панҷсола, худидоракунӣ, яхшикан, ҳақиқати мутлақ ва мисли ин. Бисёр ибораҳои навӣ фразеологӣ дар забонамон низ дар заминаи ҳамин усул ба вуҷуд омаданд: ба овоз мондан, ба ҳисоб гирифтан, рӯзи меҳнат, аз болои худ кор кардан; тарҷумаи нопурра-нимкалка ё ин ки қолаби калимасозии тоҷикӣ-колхозчизан, пианинонавоз ва ғайра. Дар солҳои 30-юм тарҷумаи ҳарф ба ҳарф ва маъноӣ бештар ба кор бурда мешуд. Дар натиҷаи ҳамин, дар он солҳо дар забонамон калимаҳои шайтонароба, оташароба, худпар, худҷӯш, ҷондор, кулӯлача ва ғайра пайдо гашта буданд, ки моҳияти предмет ва мафҳумҳои нав-велисопед, поезд, трактор, самолёт, самовар, болшевик, бактерия, клетка (ҳуҷайра)-ро дуруст ифода карда наметавонистанд.

Дар «Луғати русӣ-тоҷикӣ»-и соли 1933 дар шарҳи истилоҳоти геология, тригонометрия, паталогия, углерод, гидроген, оксиген, углекислота ба кор бурда шудани табақотуларз, мусалсалот, илмуламроз, таваллудулфаҳм, муваллидулмоъ, муваллидулҳамуза, ҳомузи корбун, ҳашишатулҳарра ва амсоли инҳо низ натиҷаи ҳамин майл аст. Дар он солҳо манбаи ягона барои қабули истилоҳот китобҳои дарсии мавҷуд ба ҳисоб мерафт, ки дар онҳо ба истилоҳотҳои умумишудаи арабӣ маъмул буданд. Дар солҳои сӣ майли айнан гирифтани калима ва истилоҳҳои русӣ ва интернатсионалӣ нисбатан авҷ мегирад. Бо ҳамин сабаб, бисёр калимаҳои шоистаи анъанавӣ, аз қабили ҳандаса, ҷуғрофия, ҳисоб, сарф, наҳв, муҳандис ва мисли инҳо аз истифода берун андохта шуданд. Бар хилофи ин, дар матбуот чандин калима ва истилоҳҳои русӣ-интернатсионалӣ (амсоли поэма, поэзия, тема, политика, экономика, проект, союз, литература, совищания ва ғайра) ҷорӣ гардиданд, ки дар забони тоҷикӣ мисли достон, назм, мавзӯъ, сиёсат, иқтисод, лоиҳа, иттифоқ, адабиёт, маҷлис, китоби дарсӣ муодилҳои хубу арзанда доштанд. Нуқсонҳои мазкур дар солҳои чил низ қисман идома ёфт. Соли 1949 таҳти таҳрири А.П. Деҳотӣ ва Н.Н. Ершов ба табъ расидани луғати тафсирии русӣ –тоҷикӣ сабаби рафъи бисёре аз онҳо гардид. Ҷиҳати ҷолиби диққат дар ин луғат, пеш аз ҳама, дар ин буд, ки қисми зиёди калима ва истилоҳҳои нобобу дурушт, ки баъзе аз онҳо ҳатто дар луғати русӣ–тоҷикии соли 1933 низ роҳ ёфта буданд, фурӯгузор шуда, ба ҷойи онҳо шаклҳои созгортари тоҷикӣ ё арабиҳои маъмул истифода шудаанд. Дар бобати иқтибоси айнӣ, маъноӣ ва тарҷумаи ҷобаҷойи калима ва истилоҳоти хориҷӣ, тариқи кор фармудани воситаҳои калимасоз, сохтани ибораҳои лексикӣ ва ғайра низ, ин луғат ба рафти минбаъдаи инкишофи забонамон таъсири бисёр амиқ ва пурбаракате гузошт [3].

Хулоса, солии 1933 ҷилди аввал ва соли 1934 ҷилди дувуми «Луғати русӣ-тоҷикӣ» бо алифбои лотинӣ, ки зери таҳрири С. Айнӣ, С. Р. Ализода, Алии Исмоилзода, Раҳим Ҳошим ва М. Юсуфӣ чоп гардидааст, бо вуҷуди баъзе нуқсонҳо луғати аввалини тоҷикӣ буда, қимати гаронеро соҳиб мебошад. Бояд гуфт, ки яке аз беҳтарин дастовардҳои илмии солҳои 30-юм маҳз ҳамин луғат ба шумор меравад. Чи хеле ки мо медонем, забони тоҷикӣ дар вожасозии хеш дорои равишҳо ва қолабҳои гуногун буда, ин қолабҳо ҳамчун мероси қарнҳо дар рушди забон шакл гирифта дар таркиби луғавии он истифода мешаванд ва онҳо набояд ба унсурҳои бегона махлут ва ё омезиш дода шаванд. Бояд таъкид намуд, ки ин луғат аз ҷиҳати сабку услуб, сохтор ва меъёрҳои фарҳангсозӣ аз анъанаҳои фарҳангнависии гузаштаи забони тоҷикӣ тафовут дошт. Вай бештар дар асоси усулҳо ва дастовардҳои илми фарҳангсозии ҳамон давр тадвин шуда буд.

А Д А Б И Ё Т

1. Назарзода С. Истилоҳоти забони тоҷикӣ: таърих, гаройиш ва дурнамо / Душанбе, 2013.
2. Саймиддинов Д. Пажӯҳишҳои забоншиносӣ / Д. Саймиддинов. - Душанбе, 2013.
3. Ғаффоров Р. «Ваҳдати миллат ва такомули забон» / Р. Ғаффоров // Садои шарқ, 1974. - №12.

ТЕРМИНОЛОГИЧЕСКИЕ И ПЕРЕВОДЧЕСКИЕ СЛОВАРИ 30- Х ГОДОВ XX- го ВЕКА

Одним из наилучших научных достижений тридцатых годов прошлого столетия является «Таджикско-русский словарь», который был издан под редакцией С. Айни, С. Р. Ализода, А. Исмоилзода, Р. Хошима и М. Юсуфи на латинице (первый том - 1933 г., второй том - 1934 г.).

Для таджикского языка характерны особые правила словообразования, отличающиеся от деривационных систем других языков. Главным в этих правилах было то, что новые слова должны были появляться в соответствии со сложившимися вековыми традициями и не допускать иноязычных влияний. Несмотря на некоторые имеющиеся недостатки этот словарь отличался новизной в области составления словарей и представлял собой образец лучшего научного достижения того времени.

Ключевые слова: «Русско-таджикский словарь», культура, термины, создатели культуры, культура писателя, термин “ассистент”, словарь, таджикско-персидский язык.

TRANSLATION OF CULTURAL TERMS IN THE 30TH YEARS OF THE 20TH CENTURY

It should be noted, that despite some shortcomings issue of “Russian-Tajik Dictionary” in the Latin alphabet under editing Sadrddin Aini S.R Alizoda, Ali Ismoilzoda, Rahim Hoshimov, and M. Yusuf in 1934, it was one of the first dictionary of Tajik language and it is considered one of the best scientific achievement of 30 years.

As we know, the Tajik-Persian language has its own word – formation, methods and different forms. These forms over the centauries contributed to the development of language and improve its vocabulary and that forms should not be mixed with foreign elements. It is necessary to underline, that this dictionary has its own style, structure, and lexicography and differs from the classical Tajik language lexicography. The book was to be composed on the basis of the methods and the latest achievements in the field of lexicography

Key words: «Russian and Tajik dictionary», cultures, terms, creator of culture, cultural writers, “assistant” term”, vocabulary.

Сведения об авторе: ***Дж. Самиев*** - аспирант кафедры иранской филологии факультета языков Азии и Европы Таджикского национального университета. Телефон: **(+992) 985-30-60-90**

ВОЖАГОНИ ОРОИШОТИ ЗАНОНА ДАР «ШОҲНОМА»-И АБУЛҚОСИМ ФИРДАВСӢ

З. Гулмирзоева
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Абулқосими Фирдавсӣ аз бузургтарин сухансароёни адабиёти классикии форс-тоҷик буда, асари безаволи ӯ- «Шоҳнома» хазинаи беҳамтои забони адабии тоҷикӣ маҳсуб меёбад ва ин шоҳасар маҳсули эҷодии асри X ба шумор меравад. Дар забоншиносии тоҷикӣ доир ба забон ва сабки баёни «Шоҳнома» асару мақолаҳои зиёде ба табъ расидаанд. Аз ҷумла, як фасли калони асари таҳқиқотии забоншинос С. Ҳалимов «Таърихи забони адабии тоҷик» [14] (асри X) ба хусусиятҳои луғавии «Шоҳнома» бахшида шуда, муаллиф дар бораи забони ин асари беҳамто чунин баёни андеша кардааст: «Шоҳнома»-и Фирдавсӣ ганҷинаи бузурги сухан мебошад. Шоир бо навиштани ин асар дар саҳифаҳои он захираи фаровони сухани тоҷикӣ– форсии дариро гирд оварда» [1, 41].

Забоншинос М. Муҳаммадиев дар асари «Баъзе хусусиятҳои луғавии «Шоҳнома» чунин қайд кардааст: «Шоҳнома» мавзӯъҳои зиёд ва гуногунро дар бар гирифтааст, ки барои тасвир намудани онҳо материали бойи забонӣ лозим. Боигарии сарвати забони «Шоҳнома» ба ҷиҳати мухталифи жанри он вобаста мебошад, тасвири воқеии ин жанрҳо донистани боигарии забон ва дуруст истеъмол намудани онро талаб мекард» [9, 11]. Ҳамчунин, дар навиштаҳои забоншиносон Анвар Сулаймонӣ «Вожаҳои низомӣ дар «Шоҳнома» ва Исматов Саъдӣ «Тоҷ андар «Шоҳнома» доир ба забони «Шоҳнома» ва вижагиҳои он андешаҳои ҷолиб, бахусус дар бораи лексикаи сару либос қайд гардидааст.

Дар асари профессор Маҷидов Ҳ. «Забони адабии муосири тоҷик. Луғатшиносӣ» дар мавриди вожаҳои касбӣ чунин оварда шудааст: «Имрӯз ҳам касбҳои бобогии мо амал мекунанд ва косибони зиёде машғули ҳунарҳои қадимаи худ мебошанд. Дар байни мардуми мо касбу пешаҳои қадимаи оҳангарӣ, заргарӣ, сӯзанидӯзӣ, кулолӣ ва даҳҳо дигар ҳоло ҳам ривоҷ доранд. Табиист, ки калимаҳои

ифодагари мафҳумҳои касбу ҳунарҳо хеле зиёданд ва то имрӯз ба пуррагӣ ҷамъ оварда нашудаанд [7, 154].

Маълум аст, ки вожагони ороишоти занонаро вобаста ба муҳтавояшон ба чандин зергурӯҳ метавон ҷудо кард, ки яке аз он зергурӯҳҳо филизот аст. Ҳунармандон дар сарзамини мо аз даврони қадим аз филизот зару зевар, ороишоти гуногун месохтанд, ки барои зебу зиннати занон ба кор меравад. Аз зар (тилло), сим (нуқра), мис ва сангҳои қиматбаҳо намудҳои гуногуни ороишот сохта мешуд, ки номи баъзеи онҳоро мо дар «Шоҳнома»дучор мешавем:

Гавҳар // гуҳар– марворид, санги қиматбаҳост, ки дар заргарӣ ва мисгарӣ ба таври васеъ ҳангоми ороиши ҳар гуна маснуот истифода мебаранд [11, 19]. Ин калима тоҷикӣ буда, ҷавҳар шакли муарраби он аст. Дар байти зерини «Шоҳнома» ба маънои аслӣ, яъне санги қиматбаҳо омадааст. Ин сангро барои ороиш ба таври васеъ истифода мебурданд, ки ин маънӣ дар «Шоҳнома» ба таври зайл ба назар мерасад:

Ба дебову **гавҳар** биёороста,
Ба сони биҳиште пур аз хоста [260]**.**

***

Або ёраву тавқу бо гӯшвор,
Зи дебову **гавҳар** чу боғи баҳор [28].

Бар ифодаи ороиши **мӯй:**

Фуруд омад аз тахту шуд пеши ӯй**,**
Ба **гавҳар** биёроста рӯю мӯй [28].

Бар ифодаи ороиши **тоҷ:**

Яке тоҷи **пургавҳари** шоҳвор,
Яке тавқи зарин забарҷаднигор [225].

Бар ифодаи ороиши **тавқ** бо санги қиматбаҳои гавҳар:

Абар пушти пилон-ш бар тахти зар,
Зи **гавҳар** ҳама **тавқи** шерони нар [189].

***

Ба чанг омадаш чанд гуна **гуҳар**,
Чу ёқуту беҷодаву симу зар [53].

Ёқут – ҷавоҳироти маъруф ва он чаҳор навъ аст. Сурх, зард ва сафед ва **ёқути** сурх ҳафт лаҳн бошад: баҳрамонӣ, румонӣ арғувонӣ, дурдӣ, хамирӣ, лаҳмӣ, ҷигарӣ ва кабуд [11, 408]. Дар «Шоҳнома» вожаи «**ёқут»** чун воситаи ороишӣ, равшанӣ ва зебу зиннат дар «Шоҳнома» серистеъмол аст [9, 45]. Дар ин байтҳо вожаи **ёқут** бар ифодаи ороишот омадааст:

Зи **ёқут** тоҷу зи пирӯза гоҳ,
Гуҳар бофта бар ҷулайли сиёҳ [147].

***

Зи динору **ёқуту** мушку абир.
Зи дебои зарбафт ҳаззу ҳарир [255].

***

Ҳама пайкараш **сурхёқуту** зар,
Ҳама зар шуда нопадид аз гуҳар [296].

Ороиши либоси зан бо **ёқут**

Ба мушку ба анбар сараш тофта,
Ба **ёқуту** гавҳар танаш тофта [265].

Ёқути сурх ҳамчун муродифи калимаи лаъл ба маънои зебо, дурахшон омадааст:

Ҳамоил яке дашна андар бараш,
Зи **ёқути сурх** афсаре бар сараш [265].

Калимаи **ёқут** чун воситаи ташбеҳ ва монандкунӣ низ ба кор бурда шудааст, киноя аз шароб:

Нишастанд фарзандон шодком,
Гирифтанд ҳар як зи **ёқут** ҷом [53].

Аксари сангҳои қиматбаҳо вазифаи мубодилаи асъорро низ иҷро мекунанд.

Дар байти зерин вожаи **ёқут** ба ҳамин маъно омадааст:

Дигар сӣ шутурвор динор буд,
Ҳамон дурру **ёқут** бисёр буд [175].

Вожаи **лоҷувард –** ҷавоҳири сабз, зарди моил ва зумуррад [11, 10]. **Лоҷувард** сангест кабудранг, ки аз он нигини ангуштарин месозанд ва соида, хока карда дар наққошӣ ва лавҳакориҳо ба кор мебаранд. Қисми беҳтарини он лоҷуварди бадахшонист [11, 608]. Ин калима аз ҷиҳати баромад тоҷикӣ буда, дар «Шоҳнома» корбаст гардидааст:

Биёростандаш ба дебои зард,
Ба ёқуту пирӯзаву **ложвард** [267].

Бештари сангҳои ороишӣ хусусияти диққатҷалбкунандагӣ дошта назари бинандаро болида мегардонанд ва ба ҳамин сабаб барои ороишот аз сангҳо истифода мебаранд. Вожаи **лоҷвард** ба маънои аслӣ, яъне санги қиматбаҳои ороишӣ истифода шавад ҳам, тираранг будани ин санг маънои хурсандиро дода наметавонад. Аз байти зерин маълум мешавад, ки ниёгони мо ранги тираро рамзи ғам, андӯҳ дониста ҳангоми маросимҳои мотам аз ин санг истифода мебурданд. Масалан, аз байти зерин маълум мешавад, ки ин санг барои ороиши қабристон ба кор бурда шудааст:

Ба ойини шоҳон яке дахма кард,
Чӣ аз зарри сурху чӣ аз **ложвард [**128].

Вожаи **лаъл -** санги қиматбаҳои сурхранги ороишӣ [11, 508] аст. **Лаъл**- санги қиматбаҳои сурхранги дурахшон; лаъли Бадахшон. Навъи аълои ин санг аз кӯҳистони Бадахшон ҳосил мегардад. Ин сангро дар соҳаи заргарӣ барои ороиш додани гӯшвору ангуштарӣ ва ғайра ба кор мебаранд:

Бикуштанд чандон зи кундоварон,
Ки шуд хок **лаъл** аз карон то карон [186].

***

Шаби тираву теғ рахшон шуда,
Замин ҳамчу **лаъли** Бадахшон шуда [38].

Вожаи **лаъл** бо пасванди – **фом** омада, ҳолати рӯҳии қаҳрамонро ҳангоми шарм доштан ифода кардааст:

Чу бишнид з-он бандагон ин паём,
Рухаш гашт з-ин гуфтаҳо **лаълфом [**160].

Дар байти зерин маънои хурсандӣ, шодиро ифода кардааст:

Зи шодӣ чунон тоза шуд Золи Сом,
Ки рангаш саропо шуд **лаълфом [**362].

Беҷода – санги сурх ва зард, ки хосияти қаҳрабоӣ дорад [11, 182].

Дар байтҳои шоир бештар ба маъноҳои маҷозӣ омадааст:

Киноя аз сурхии лаб:

На золу на он моҳи **беҷода**лаб,
Бихуфтанд як ҳафта дар рӯзу шаб [315].

***

Ду лаб сурху бинӣ чу мехи дирам,
Ду **беҷода** хандон ду наргис дижам [195].

Киноя аз сурхии шароб, ки аз хурмо тайёр мешавад:

Кунун ҳаст лахте чу равшан гулоб,
Ба сурхӣ чу **беҷода** дар офтоб [6].

Фирӯза – навъи санги қиматбаҳои ороишӣ аст, ки ранги кабудранг ё осмонӣ дорад. Дар байти зерин ба маънои аслӣ омадааст:

Биёростандаш ба дебои зард,
Ба ёқуту **пирӯзав**у ложвард [267].

Санги **пирӯза** дар ороиши тоҷ ба кор бурда шудааст:

Се дигар фиристодани тахти оҷ,
Бад-ин зиндапилону **пирӯза** тоҷ [237].

Ороишӣ ҷом бо санги **фирӯза**:

Ҳама зару **пирӯза** буд ҷомашон,
Ба равшангулоб андар ошомашон [125].

Шангарф - яке аз навъҳои санги маъданӣ – симоби гӯгирддор, ки гарди сурхи қаҳварангаш дар наққошӣ ба кор меравад [ФЗТ, 566].

Чунон шуд, ки торик шуд чашми мард,
Биборид **шангарф** бар ложвард [121].

Лулӯъ - гавҳари қиматбаҳо мебошад. Дар «Фарҳанги мухтасари «Шоҳнома» **лӯлӯъ ё лӯлӯ** омадааст [11,156]). Дар байти зерин ба маънои аслӣ истифода шудааст:

Ҳам аз **лӯлӯву** гавҳари шоҳвор,
Ҳам аз дебои Чин саросар нигор [394].

Алмос –маъдани қиматбаҳо, шаффоф, сахт ва ороишӣ [ФЗТ, 58]. Калимаи **алмос** дар «Шоҳнома» бештар ба маънои асбоби бурранда, яъне теғ истифода шудааст:

Ту гуфтӣ, ки **алмос** марҷон фишонд,
Чӣ марҷон, ки дар кин ҳаме ҷон фишонд [420].

Дар асари забоншиносон О.Шаропов, Т. Ҷӯраев дар шарҳи вожаи алмос чунин гуфта шудааст: «ҳар чизе, ки хусусияти буррандагӣ дорад (теғ, ханҷар) алмос ном мебаранд» [15, 63). Дар байти зерин ба маънои **теғи тез, рахшанда** омадааст:

Дурахшидани теғи **алмосгун**,
Синонҳои оҳардода ба хун [420].

Гӯшвор – ашёи зебу зиннати занон, ки ба гӯш меовезанд. Бештар аз тилло, нуқра ва мис сохта шуда, бо санг, марворид, садаф ва ғайра оро дода мешавад:

В – ангушти хубрӯю баногӯши дилфиреб,
Бе **гӯшвору хотами пирӯза** шоҳид аст [114].

Дар байт ҳамчунин номи санги қиматбаҳо – **пирӯза** омадааст, ки шакли муарраби он **фирӯза** аст. Он санги кабудранги зебоест, ки дар заргарӣ истифода мебаранд. Вожаи пирӯза тоҷикист ва ин санг то ҳол дар заргарӣ ва меъморӣ истифода мешавад.

Ҳамин тавр, дар «Шоҳнома»-и Фирдавсӣ вожагони зиёди ифодагари ороишоти занона – **ёқут, гуҳар, забарҷад, пирӯза, лаъл, ақиқ, лоҷувард, марворид, зумуррад, дурр**, ки номи сангҳои қиматбаҳо мебошанд, ба таври фаровон истифода шуда, маъно ва мафҳумҳои зебу зиннат, ороишро ифода кардаанд. Вожаҳои ифодагари филиз, асбоби филизӣ, олоти меҳнату ҷанг, ороишот дар асар хеле зиёд ба кор рафтаанд ва аксарияти онҳо калимаҳои фаъоли забони муосири тоҷикианд. Ҳамчунин, дар ин шоҳасар калимаҳо ва ибораҳои зиёде барои ороиши либос, асбобу анҷоми рӯзгор, олотҳои ҷангу шикор ва рамзҳои далатдорӣ омадаанд: ҷоми зар, табақи забарҷаднигор, зарринсипар, зарринниём, зарринтабар, муҳри заррин, тоҷи гавҳарнигор, дурафши зарбофт, дурафши гавҳарнигор, шери зарринсар бар найзаи дурафш, ҷомаи шаҳриёр, ҷомаи гавҳарнигор, зарринакафш, кафши гавҳарнигор.

Лексикаи ороишии «Шоҳнома» аз ҷиҳати сохт **сода, сохта, мураккаб ва таркибӣ** мебошад. Номҳои ҷавоҳироти гаронбаҳо, ки аз тилло сохта шуда, бо сангҳои қиматбаҳо оро дода шудаанд, дар асар фаровон омадаанд: **гӯшвор, ангуштарӣ, тоҷ, ёра, тавқ, дастбанд.** Ин калимаҳо барои ифодаи маъно ва мафҳумҳои зебу зиннат, ороиш зиёд ба кор бурда шудаанд.

Дар маҷмӯъ, дар «Шоҳнома» ба воситаи лексикаи ороишӣ табъу завқ, тарзи зиндагӣ, расму ойин, давлату давлатдорӣ, сарвату боигарӣ ва умуман таърихи мардуми эронитабор тасвир гадидааст.

А Д А Б И Ё Т

1. «Шоҳнома»-и Абулқосим Фирдавсӣ / таҳияи Камол Айнӣ, Зоҳир Аҳрорӣ. - Душанбе: Адиб, 2009. - Ҷ.1. - 410 с.
2. С. Айнӣ. Дар бораи Фирдавсӣ ва «Шоҳнома»-и ӯ / С. Айнӣ // Куллиёт. - Душанбе: Нашрдавтоҷ, 1963. - Ҷ.11. - Кит.1. - С.16-23.
3. Амид Ҳасан. Фарҳанги Амид / Амид Ҳасан. - Теҳрон, 1351. – 1178 с.
4. С. Анварӣ. Вожаҳои низомӣ дар «Шоҳнома» / С. Анварӣ. - Душанбе: Маориф, 1994. – 118 с.
5. Бурҳони қотеъ / таълифи Муҳаммадҳусайни Бурҳон. - Душанбе: Адиб,

1993. - Ҷ.1. - 416 с.

6. Ғиёс-ул-луғот / таълифи Муҳаммад Ғиёсуддин(дар се ҷилд). - Душанбе: Адиб, 1987. – 1989 с.
7. А. Деҳхудо. Луғатнома (иборат аз 50 ҷ.) / А. Деҳхудо. – Теҳрон, 1369.
8. Маҷидов Ҳ. Забони адабии муосири тоҷик (Луғатшиносӣ) / Ҳ. Маҷидов. – Душанбе, 2007. - Ҷ.1. – 242 с.
9. С. Маҳдӣ. Тоҷ андар «Шоҳнома» / С. Маҳдӣ. - Душанбе: Деваштич, 2009. – 166 с.
10. Муҳаммадиев М. Баъзе хусусиятҳои лексикии «Шоҳнома» / М. Муҳаммадиев. – Душанбе: Маориф ва фарҳанг, 2005. – 138 с.
11. Розиқов Б. Лексика ювелирного и медницкого мастерства в таджикском языке: автореф... дис... кан... филол... наук / Б. Розиқов. - Худжанд, 2000. – 24 с.
12. Фарҳанги забони тоҷикӣ. - М.:СЭ, – 1969. - Ҷ.1. – 952 с.
13. Фарҳанги забони тоҷикӣ. – М.: СЭ, - 1969. - Ҷ.2. – 947 с.
14. Фарҳанги мухтасари «Шоҳнома»; мураттиб И. Ализода. - Душанбе: Адиб, 1991. – 496 с.
15. Ҳалимов С. Таърихи забони адабии тоҷик (асри Х) / С. Ҳалимов. - Душанбе: УДТ, 1979. – 96 с.
16. Шаропов Н.О. Лексикаи касбу ҳунар – сарчашмаи терминологияи техникии тоҷик / Н.О. Шаропов, Т. Ҷӯраев. – Душанбе, 1991. – 92 с.

СЛОВА, ВЫРАЖАЮЩИТ ЮВЕЛИРНУЮ ЛЕКСИКОЛОГИЮ В «ШАХНАМЕ» - АБУЛКОСИМА ФИРДОУСИ

В данной статье речь идёт о словах, выражающих ювелирную лексикологию в «Шахнаме» - Абулкосима Фирдоуси. Автор на основе собранного материала рассматривает количество лексем, выражающих ювелирные изделия. В статье также рассматривается лексическое значение и способы образования слов.

Ключевые слова: бирюза, агат, жемчуг, изумруд, драгоценные камни, украшения, драгоценности, серьги, кольцо, корона, диадема, браслет.

WORDS EXPRESSING JEWELRY LEXICOLOGY THE "SHAHNAMEH" - ABULKOSIMA FIRDOUS

In this article the question is about words expressing jeweller lexicology in "Shahname" – Abulkasim of Firdavsi. An author on the basis of the collected material examines the amount of lexemes expressing jewelries. A lexical value and methods of making up words are also examined in the article.

Key words: turquoise, agate, pearls, emeralds, precious stones, jewelry, jewelry, earrings, ring, crown, tiara, bracelet.

Сведения об авторе: ***З. Гулмирзоева*** – соискатель кафедры истории языка и типологии Таджикского национального университета. Телефон: **(+992) 907-80-05-67**

ҶУМЛАҲОИ ЧИДААЪЗО ДАР ЗАБОНҲОИ ТОҶИКИЮ АНГЛИСӢ

М. Темурзода
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Ҷумлаҳои чидааъзо яке аз ҷумлаҳои дорои сохтор ва вазифаи муайяни ёрирасони забонҳои тоҷикию англисӣ мебошанд. Умуман, аввалин бор истилоҳи чидааъзо аз тарафи А. Пешковский пешниҳод шуда, баъдан рӯйи ин истилоҳ дигар забоншиносон кор кардаанд. А. Пешковский истилоҳи чидааъзоро аз рӯйи ду аломат – алоқаи пайваст ва шабоҳати лексикӣ ба ҷумлахои чидааъзо шарҳу тавзеҳ додааст.

Чида шуда омадани калимаҳо дар таркиби ҷумла ҳолати чидааъзо шудани воҳидҳои таркиби ҷумларо ташаккул медиҳанд ва барои ҳамин чунин гурӯҳи калимаҳоро дар ҷумла воҳидҳои чидааъзо меноманд.

Масалан: Sending the money of mother, she buy the book, a notebook, a pen and pencil. - Ба пули модараш фиристода, ӯ китоб, дафтар, ручка ва қалам харид.

Айнан такрор шудани як калима аъзои чида намешавад, балки ин ҳолат таъкиди ҳамон як маъно тавассути такрори калима мебошад ва ин тарзи истифодаи калима дар ҷумла вижагии махсуси услубӣ дорад.

Масалан: Ҳайрат як ҷавони қадпасти гарданкӯтоҳи лоғарбадани сиёҳчеҳра буд. - Hairat was a swarthy, slim youngster of medium height with a short neck [17, 126].

Шеърҳои охирии Шоҳин, Қозӣ Қурбонхон, Музтариб, Ҳайрат ва дигарҳо аз ҳамин қиёми охиранд. - Shahin, Qazi Qurbon khan, Muztarib, Hairat, and a few others wrote their last verses in this manner; Ман дар соли 1878 дар қишлоқи Соктаре, дар райони Ғиждувон, дар вилояти Бухоро зоида шудам. -I was born in 1878 in the village Soktare, Gizhduvon District, Bukhara Region [3, 126].

Ҷумлаҳое, ки дар онҳо ду ва зиёда мубтадо, хабар, муайянкунанда, пуркунанда ва ҳол бо алоқаи пайваст омада, бо аъзои дигар муносибати якхелаи маъногию грамматикӣ доранд, ҷумлаҳои чидааъзо номида мешаванд.

Масалан: Ман курсиҳоро, гунҷишкони дар зиндонбударо, фоҳишаҳоро, бачаҳои сиёҳпӯстро, ки ҳамааш пинҳон мегаштанд, мешинохтам. - I know the stoolies, the jail birds, the whores, the black boys who are always invisible [5, 285]; Худат савод дорӣ, илм дорӣ, қозӣ шав, раис шав! - You are literate yourself and have learnd the sciences, you can become a qazi, or a rais! [25, 126].

Мавриди зикр аст, ки дар забоншиносии рус ва англис низ рисолаву пажӯҳишҳои арзишман рӯйи кор омадаанд, ки дар ин самт Л.С. Бархударов, Т.А. Знаменская, А.В. Ухтомский, А.Д. Шветсер, Дж.К. Катфорд, Н.М. Разинкина ва аз ин миён рисолаи бевосита ба ҷумлаҳои сода бахшидашудаи Л.С. Бапхударовро махсусан қайд кардан мумкин аст. Муҳаққиқ дар ин рисолаи худ оид ба вижагиҳои ҷумлаҳои содаи забони англисӣ маълумоти пурра дода, бо далелу мисолҳои арзишманд хусусиятҳои хосси ин гурӯҳи ҷумлаҳоро дар забони англисӣ шарҳу тавзеҳ медиҳад.

Аъзоҳои чида аз рӯйи муносибати грамматикӣ хусусияти махсус доранд, зеро аз як тараф танҳо ба як аъзо муносибати тобеият (ғайр аз мубтадо) дошта, аз тарафи дигар байни ҳамдигар муносибати пайваст доранд. Бо ин хусусияти худ, яъне муносибати дутарафа аъзоҳои чида аз аъзоҳои муқаррарии ҷумла фарқ мекунанд. Вале ин ҷиҳат, яъне муносибати дутарафа онҳоро ба аъзоҳои истисноии ҷумла наздик ва монанд мекунад, зеро аъзоҳои истисноии ҷумла низ хусусияти дурӯя доранд, яъне ҳам ба аъзои асосӣ ва ҳам ба аъзои эзоҳшавандаи худ муносибат доранд:

Масалан: Ресмони чизҳои бофтаниро модарам ришта, калоба, ранг, заҳӯта ва найча карда медод. - My mother helped him by preparing yarn, days spindles and bobbins [3, 126]; Ҳофиз, Бедил, Соиб, Навоӣ ва Фузулӣ барин шоирҳои гузаштаро валӣ медонистам. - Saadi, Hafiz, Bedil, Sa'ib, Navai, Fuzuli and other classical poets I regarded [8, 126].

Фарқи асосии байни ҷумлаҳои чидааъзову аъзои истисноӣ дар он аст, ки аъзоҳои чида байни худ алоқаи пайваст дошта, яке ба дигаре тобеъ нестанд, вале аъзои истисноӣ ба аъзои асосӣ тобеъ аст, онро конкрет менамояд, байни онҳо ҳеҷ гоҳ пайвандаки пайвасткунанда гузоштан мумкин нест.

Дар ифодаи аъзои чида таносуби сухан ва муносибати маъноии калимаҳо ва оҳанги талаффуз аҳамияти калон дорад. Аъзоҳои чида бо интонатсия ва зарби махсус талаффуз мешаванд. Онҳо на танҳо аз рӯйи шаклу сохту таркиб, балки аз ҷиҳати оҳанг, вазну қофия ҳам ба ҳамдигар таносуби муайян доранд.

Масалан: Дар паҳлуи имом як одами баландқомати камгӯшти камриш буд, ки дар ришаш торҳои сафед менамуд. - Beside imam walked a tall, thin stronger with a

small greing beard [8,126]; Дар тани ин одам як ҷомаи суф буда, салааш аз саллаи имоми мо хеле хурд буд. - He was dressed in a long coat and his turban was much smaller than that of our imam [8, 126].

Аъзоҳои чидаи ҷумла аз ҷиҳати грамматикӣ ба ҳамдигар баробарҳуқуқ бошанд ҳам, аз ҷиҳати маъно то андозае аз ҳам фарқ мекунанд.Воҳиди чидаи якум назар ба воҳиди чидаи баъдина муассиртар буда, вазну моҳияти зиёдтар дорад.

Масалан: Ман аз бародарам палавпазӣ, кичирӣ ва мошобапазӣ, ҳам шӯрбо ва ширчойпазиро ёд гирифтам. - I did learn from my brother how to cook, how to make pilan, soup, bean, potage, rice and tea with milk [8, 126]; Ана ҳамин ҷоро хуб каландгардон мекунӣ, палавкаду мекорӣ ва ба бозор мефурӯшӣ. - You can did up the earth and mant pumpkins and sell your harvest on the market [3, 126]; Дар хона ҳам доктор, ҳам фелдшер, ҳам сестра ва ҳам санитарка ман будам. - In our house I was a doctor, matron, nurse and ward-maid all rolled into one [3, 126].

Аз ин маълум мешавад, ки аъзоҳои ҷумла аз ҷиҳати грамматикӣ ба ҳамдигар баробарҳуқуқанд, вале аз рӯйи ифодаи маъно фарқ мекунанд, бинобар он, бе тағйири тобиши маъноӣ иваз намудани ҷойи онҳо мумкин нест. Дар ҷумлаҳои чидааъзо мубтадои чида, хабари чида, муайянкунандаи чида, пуркунандаи чида, инчунин ҳоли чида дида мешавад.

Мубтадои чида. Мубтадо яке аз сараъзоҳои ҷумла буда, ба предмети сухан далолат мекунад. Албатта, ҳама гуна предмети дохили ҷумла мубтадо шуда наметавонад, ҳамон предмети ҷумла мубтадо шуда метавонад, ки амал, ҳолат, ё аломат аз рӯйи шахсу шумора ва замони муайян ба вай нигаронида шуда, ба саволҳои кӣ? чӣ? Киҳо?, ва чиҳо? ҷавоб дода тавонад.

Масалан: Ман ба навбат ба ҳар кадоми онҳо оби ҷӯш медодам, магасашонро мерондам ва дар берунравиашон ёрӣ мерасондам. - I gave them boiled water to brink in turn, drove the flier away and helped them when they had to go outside [3, 126]; Ман имсол дар оилаамон ҳам ба ҷойи модар ҳам ба ҷойи падар кор кардам. - That year I was both father and mother to our family [3, 126].

Дар ҷумлаи аввал «ман ва онҳо» мубтадо буда, дар ҷумлаи дувум «ман, модар, падар» мубтадо мебошад. Дар ин ду ҷумла хабар (оби ҷӯш медодам, мерондам, ёрӣ мерасондам) ҳам дар замони гузашта омадааст, инчунин пайвандаки пайвасткунандаи «ва» мувофиқат кардааст.

Мубтадои чида дар таркиби ҷумлаҳои соддаи дутаркиба ҳам бо хабари алоҳида ва ҳам бо хабарҳои чида омада, ба як савол ҷавоб мешавад. Мубтадоҳои чида бо исм, ҷонишин ва масдар ифода мешаванд. Дар ҷумла се тарзи ифодаи мубтадоҳои чида ба назар мерасад: якум фақат аз исми шахс, дуюм аз исмҳои ҳархела ва сеюм аз ҳиссаҳои гуногуни нутқ.

Масалан: Дар он завод русҳо, маҳаллиҳо, барбариҳо ва пирсиёнҳо тахминан 150 кас кор мекарданд. - About 150 Russians, Persians, Berbers and people of local nationality worked at the mill [8, 126]; Шумо китоб хонед, Қуръон хонед газетахонӣ ба шумо муносиб нест. - Read the Koran and books that are filling to your position [3,126]; Ба Самарқанд, Хуҷанд ва тарафҳои Фарғона рафтам. I visited Samarqand, Khojent and Farghona valley [3, 126].

Аъзоҳои чида дар шакли ҷамъ низ меоянд. Суффикси ҷамъ одатан ба ҷузъи охирин васл мешавад. Ин ҳодиса ҳангоми бо пайвандакҳои “**ӯ**” ва «**ю”** пайваст шудани аъзоҳои чидаи ҷумла бештар мушоҳида мешавад. Дар забони англисӣ бошад суффикси ҷамъ одатан бо пайвандаки “**s”** ба назар мерасад.

Масалан: Касбҳо, пешаҳо, заношӯӣ, муомилаи оилагӣ, тартиби зангири**ю** занталоққунӣ ва дигарҳоро ягон-ягон тасвир карда, танқид мекард. - He spoke critically of the various profession**s**, of family relation**s** at that time, the manner of selecting wives, marriage, divorce etc [8, 126].

Хабарҳои чида. Хабар яке аз сараъзоҳои ҷумла буда, амал, ҳолат ва аломати предметро дар шумора ва замони муайян ифода мекунад. Хабар сараъзои ҷумлаи дутаркибаест, ки аз ҷиҳати грамматикӣ ба мубтадо тобеъ мебошад. Мубтадо сараъзои эзоҳшаванда ва хабар эзоҳдиҳанда аст. Тобеияти хабар ба мубтадо шаклӣ аст, зеро мақсади асосии фикр асосан бо ёрии хабар ифода меёбад. Хабар ба саволҳои предмет чӣ кор мекунад? чӣ шуд? чӣ буд? кист? чист? ва амсоли ин ҷавоб мешавад.

Хабар ҳангоми чида шудан, амал, ҳолат ва ё аломатҳои гуногуни як мубтадо ва гоҳо як чанд мубтадоро дар яке аз замонҳо ва ё замонҳои гуногун нишон медиҳад. Хабарҳои чида байни худ ба воситаи пайвандакҳои пайвасткунанда ва интонатсия алоқаманд шуда, муносибатҳои гуногуни синтаксисиро ифода менамояд. Хабарҳо чида феълӣ ва номӣ мешаванд.

Хабарҳои чидаи феълӣ ба воситаи шаклҳои тасрифии феъл ифода мешаванд.

Масалан: Падарам як таноб заминро ғӯза кишта, як таноби дигарро ҷуворӣ кишт. - My father planted one tanab of his land to cotton and the other to jugara [3, 126].

Ҳиссаҳои номии нутқ ба воситаи бандакҳои хабарӣ ва ба вазифаи хабари номии чида меояд.

Масалан: Бо ёрии деҳқонбачагон хару аспу гов ғун карда, ҳуп баста, дар ду рӯз кӯфтем. - With the help of the boys I got together donkeys, horses, and oxen and in two days we threshed all the jugara under their hoots [3, 126].

Муайянкунандаҳои чида. Муайянкунандаҳои чида дар таркиби сараъзо ва аъзоҳои пайрав омада аз муайянкунандаҳои изофии чида муайянкунандаи чидаи якум ба воситаи бандаки изофӣ бо муайяншаванда алоқаманд мешавад, муайянкунандаҳои чидаи дигар байни худ бо пайвандакҳои пайвасткунанда ва интонатсия пайваст шуда, дар як маврид маънои як калима дар мавриди дигар маънои калимаҳоеро, ки дар шакли ибора омадаанд, аз ҳар ҷиҳат равшану конкрет менамоянд. Ин тарзи алоқа бештар хосси муайянкунандаҳое мебошад, ки бо исм, сифат ва масдари ҷонишин ифода шудаанд.

Масалан: Ба Самарқанд, Хуҷанд ва тарафҳои Фарғона рафтам. - I visited Samarkand, Khojent and Farghona valley [8, 126]; Падарам ба нияти ҷуворӣ киштан, заминро шудгор карда, нурӣ рехта қавсоб ва чиллаоб дода монда буд. - In autumn my father ploughed and mamered the plot he intended to planting to jugara and watered it twice-in the month of Kavs and Chillah [8, 126].

• Муайянкунандаи чидаи аввал ба муайяншаванда ва муайянкунандаҳои чидаи дигар ҳам яке ба дигаре паси ҳам бо бандаки изофӣ алоқаманд мешавад.

Масалан: Ҷувориро бод карда, ғалбер карда, чош кардем. - No sooner had we winnowed the jugara, sifted it and pilled it up [3, 126].

Дар баҳорон кӯча, паскӯча ва атрофи шаҳри Бухороро гардиш карда, хуб омӯхтам. - In the spring I had been through all the street and lanes in the city of Bukhara and had come to know them thoroughly [8, 126].

• Алоқаи муайянкунандаҳои чида ва муайяншаванда ба тарзи омехта низ воқеъ мегардад. Дар ин ҳолат муайянкунандаи чидаи якум ба муайяншаванда бо бандаки изофӣ, муайянкунандаи чидаи дигар ба якдигар бо пайвандакҳои паиҳам, изофат ва интонатсия пайваст мешаванд.

Масалан: Хон, дар чи гуна душворӣ бошад ҳам хон, одам шав! Лекин қозӣ, раис ва имом нашав. - Learn, however hard it maybe for you, learn and become a man! Only I ask you – don't be a qazi, rais or an imam [3, 126].

Роҳ ва тарзи алоқаи муайянкунандаҳои беизофаи чида бо муайяншаванда низ як хел нест. Чунончи шумора, шумораю нумератив, ҷонишинҳои аслии дараҷадор ҳангоми чида шудан ба муайяншаванда ва ҳам байни якдигар ба воситаи интонатсия ва гоҳо ба воситаи пайвандакҳои паиҳам пайваст мешаванд.

Масалан: Бинобар, ин падарам баъд аз ҷуфтронӣ заминро як ду бор каландгардонӣ ҳам мекард. My father usually dug the whole thing over after plougthing [3, 126].

Вале шумораҳо, шумораҳои нумератив баъзан ҳангоми тарҷума (аз забони тоҷикӣ ба англисӣ) дар ҷумла дида намешаванд. Чуноне, ки дар ҷумлаи чидааъзо зикр шуд, шумораҳо ё шумораҳои нумератив «як, ду» - дар забони тоҷикӣ омада, дар ҷумлаи забони англисӣ ин шумора дида намешавад, чунки дар тарҷума рост намеояд. Дар ин ҷумла ибораи «як ду бор каланд-гардонӣ мекард»-и забони тоҷикӣ бо як феъли забони англисӣ «dug» рост омадааст. Бинобар ин, чуноне ки дар боло қайд кардем хоҳ ҷумлаҳои сода ё хоҳ ҷумлаҳои мураккаби чидааъзое, ки дар он шумораҳо бошад ҳангоми тарҷума баъзан ҳам ба инверсия, яъне ҷойивазкунии калимаҳо ҳам ба наомадани баъзан калимаҳо ё худ ибора дар шакли қадима табдил меёбанд.

Пуркунандаҳои чида. Пуркунандаҳои бевосита ва бавосита дар ҷумла чида шуда, байни худ ба воситаи пайвандакҳои пайвасткунанда ва интонатсия алоқаманд гашта, хабари ҷумларо аз ҳар ҷиҳат эзоҳ медиҳад.

Пуркунандаҳои бевосита ҳам бо пасоянди «-ро» ва ҳам бе он чида шуда меояд.

Масалан: Соктаре рафтам, ҳавли парешон, дарахтҳо аз об мондаанд, зардолуҳоро хомохом хӯрда рафтаанд. - The house had been neglected, the trees had dried up without water, the apricots had been picked and eaten before they ripened [3, 126].

Вале дар забони англисӣ пуркунанда бе воситаи иҷрокунандаи вазифаи пасоянди «-ро» ҳам чида шуда меояд ва пуркунандаҳои бавосита бошад, онҳо низ чида мешаванд. Дар ифодаи пуркунандаҳои бавоситаи чида нақши асосиро пешояндҳо, бандакҷонишинҳо, пайвандак ва интонатсия мебозад.

Масалан: Ман чизе нагуфтам, дигарон ҳам лаб накушоданд. I said nothing, the others did not speak, either [3, 126].

Дар забони англисӣ пайвандаки "ҳам" ба "either" табдил меёбад. Яъне дар тарҷума «ҳам - either» шуда дар ҷумлаҳои пуркунандаи бавоситаи чидааъзо меояд.

Ҳоли чида. Ҳамаи хелҳои ҳол дар ҷумла чида шуда метавонанд. Ҳоли чида тобеи амал, яъне, пеш аз ҳама, тобеи хабари ҷумла буда, онро аз ҳар ҷиҳат эзоҳ медиҳад. Феъли ҳол чида шуда, тарзи воқеъ шудани амалро бо тариқи тасвирӣ эзоҳ медиҳад ва муносиботҳои ҳамзамонӣ ва паиҳамзамониро нишон медиҳад.

Дар забони англисӣ низ ҳамаи хелҳои ҳол дар ҷумла чида шуда метавонанд ва ҷумларо аз ҳар ҷиҳати эзоҳ медиҳанд.

Масалан: Дар байни як ҳафта ҳамаи хонаҳои қишлоқи мо ва қишлоқи ҳамсоя ба ранги хонаи мо гардиданд. - Within a week all the house in our village and the neighboring village were in the same state as ours [3, 126].

Аъзои пайрави ҷумла, ки шароиту вазъият ва ё чигунагии воқеъ гардидани амалу ҳолат ва ё аломатро аз ҷиҳати тарзу тариқа, монандиву дараҷа, замону макон, сабабу мақсад ва шарту хилоф мефаҳмонад, ҳол номида мешавад.

Масалан: Исфандиёр сокит ва нороҳат буд. Iafandiar looked sad and quite [2, 15). Ӯ ҳамеша ба подшоҳони Эрон хизмат кардаву бо душманон ҷангидааст. - He has always fought against enemies and been obedience to Iranian rules (2, 15)

Ҳол аъзои сермаънову сервазифаи ҷумла буда, дар ифодаи фикр саҳми ниҳоят калон дорад. Дар ифодаи ахбори наву тоза ва хабар ёрӣ мерасонад.

Масалан: Ӯ ғамгину ноумед аз қаср хориҷ шуд. - Sad and disappointed, he left the palace [3, 15]; Баҳман либосҳои абрешимӣ пушиду, кулоҳе зебо ба сар гузошт ва бо асп аз рӯд гузашт. - Bahman wore him silt cloth, hat and passed across Hirmand [5, 15].

Ҷумлаҳои чидааъзо яке аз ҷумлаҳои соддаву ёрирасони ҳам забони тоҷикӣ ва ҳам забони англисӣ мебошад. Нақши ин гуна ҷумлаҳо барои ирсоли маълумоти комилтар ва муассиртар нисбат ба дигар намуди ҷумлаҳои сода бештар ба назар мерасад. Чунончи як ва ё зиёда аъзоҳои ҷумла пай дар пай омада, муносибатҳои

якхелаи синтаксисиро ифода кунанд, ҷумлаҳои чидааъзо меноманд. Аъзоҳои чидаи дохили ҷумла калимаҳои баробарҳуқуқ буда, аз ҷихати сохт ва маъно ба ҳамдигар тобеъ нестанд ва якдигарро эзоҳ намедиҳанд. Аз ин рӯ, онҳо дар як мавқеи синтаксисӣ истода ба вазифаи яке аз аъзоҳои ҷумла меоянд ва барои шарҳу эзоҳи яке аз аъзоҳои ҷумла истифода мешаванд. Инчунин, дар боло қайд кардем, аъзоҳои чидаи ҷумла байни худ ба воситаи пайвандакҳои пайвасткунанда ва интонатсияи пайваст алоқаманд мешаванд. Пайвандакҳо ва интонатсия муносибатҳои пайиҳам, хилофӣ, чудоӣ ва бадалиятро ифода мекунанд.

Аъзоҳои чидаи ҷумла аксар бо як ҳиссаи нутқ низ ифода мешаванд, ки ба хусусияти пайвандакҳо, муносибати мантиқии калимаҳо ва вазифаи синтаксисии онҳо вобаста мебошад.

Чунонки равшан аст, ҷумла воҳиди мустақили нутқ буда, як фикри томро ифода карда аз ҷиҳати сохт содда ва мураккаб мешавад. Ҷумлаҳои чидааъзо низ як хели махсуси ҷумлаи содда буда, хусусияти хосси грамматикӣ ва услубӣ доранд. Ҷумлаи чидааъзо барои ифодаи амиқи аломат, ҳолату вазъият, ҳаракату амал ва инчунин тавзеҳи хусусиятҳои предмет ва ё шахс истифода мешавад. Ба ин маънӣ, мавҷудият ва истифодаи он дар нутқ ва объекти асосии муҳокима - фикрронӣ сахт алоқаманд аст.

А Д А Б И Ё Т

1. Бархурдаров Л.С. Структура простого предложения современного английского языка. Изд. 3-е / Л.С. Бархурдаров. - М.: Издатедьство ЛКИ, 2012. – 200 с.
2. Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик: Ибора ва синтаксиси ҷумлаҳои содда. - Душанбе: Дониш, 1986. – Ҷ. 2. – 372 с.
3. Қосимова М.Н. Очеркҳо оид ба синтаксиси ҷумлаҳои соддаи асри XI / М.Н. Қосимова. – Душанбе, 1976. – 216 с.
4. Қосимова М.Н. Структура ва семантикаи ҷумлаҳои соддаи асри XI / М.Н. Қосимова. – Душанбе, 1986. – 85 с.
5. Маъсумӣ Н. Очеркхо оид ба инкишофи забони адабии тоҷик / Н. Маъсумӣ. – Душанбе, 2011. – 385 с.
6. Садриддин Айнӣ. Мухтасари тарҷумаи ҳоли худам / Садриддин Айнӣ. – Москва, 1958. – 126 с.
7. Таҳия аз рӯйи чопи интишороти “Эронгустар”. Заҳҳок ва Коваи оҳангар. – Эрон, Машҳад, 1358. – 15 с.
8. Ҷеймс Ҳедли Чейз. An ear to the ground(Ҳамеша аз ҳодиса бохабар будан) / Ҷеймс Ҳедли Чейз. – Москва, 2007. – 285 с.

ОБОСОБЛЕННЫЕ ПРЕДЛОЖЕНИЯ В ТАДЖИКСКОМ И АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКАХ

В статье речь идет об особенностях обособленных предложений с учетом их сопоставления в английском языке на материалах переводной художественной литературы с таджикского на английский язык и обратно. Отмечается, что в структурно-синтаксическом плане обособленные предложения как в таджикском, так и в английском языках достаточно близки, но в плане семантики и стилистических особенностей прослеживаются своеобразные различия.

Ключевые слова: предложение, язык, обособленность, синтаксис, структура, семантика, простые предложения.

SEPARATE PROPOSALS IN TAJIK AND RUSSIAN LANGUAGES

The article deals with the peculiarities of separate proposals in the light of data matching proposal in the English language on the materials translated fiction from Tajik into English and vise versa. It is noted that in Tajik and English languages the terms of structural and syntactic separate proposals are close enough, but it can be traced in terms of the semantics and the stylistic features peculiar differences.

Key words: sentence, language, separate proposals, the syntactic, the structure, the semantic, and simple sentence.

Сведение об авторе*: М. Темурзода* – аспирантка кафедры истории языка и типологии Таджикского национального университета. Телефон: **(+992 37) 224-64-81**

НАВГАРОЙӢ ДАР ИБДОИ ТАРКИБОТИ ВОЖАГОНИ ИСМИ ҒАЙРИСОДА ДАР ЗАБОНШИНОСИИ ШЕЪРИ АХВОНИ СОЛИС

Аббос Тирафкан
Донишкадаи омӯзиш ва парвариши ноҳияи дуюми Зоҳидон, Эрон

Корбурди таркиботи исми ғайрисода дар забоншиносии шеъри Ахвони Солис аз басомади нисбатан болое бархурдор аст. Ӯ аз ин навъи сохтори наҳви дар сохтмони каломи худ, ҳар ҷо ки лозим дида, истифода карда ва онро ба сурати исми мураккаб, муштақу муштақ-мураккаб ба кор бурдааст. Ҳунари Ахвони Солис дар офариниши вожаҳо ин аст, ки забонро хуб мешиносад ва аз сохтори аносири ҷоафтодаи он ба унвони як қоида, дар ҷиҳати халқи аносири тоза суд мебарад.

Шоирони бузург дорои афкори тоза ҳастанд. Дар назарияи Арасту омадааст: «Баён бо вожаҳои ношинохта шакл мегирад» [1, 4].

«Барои як шоири воқеӣ вожасозӣ таҷрибаи гузаштан аз оташ аст ва бо ҳар вожае, ки халқ мекунад, фикреро меофаринад ва бо халқи ҳар вожаи тоза ба василаи шоир, порае аз фикри тоза ба забон тазриқ мешавад. Ин, яъне тавсеаи андешагии забон дар чорчӯби вожагон» [8, 237].

Офариниши таркибҳои тозае, ки пешинае дар забони гузашта надоштаанд, яке аз сохторҳои сарфии шеъри Ахвони Солис аст, ки ба нав шудани забони шеър кумак мекунад ва ағлаб дар эъҷози сухан корсоз меафтад. Бархе аз исмҳои муштақ-мураккаб, монанди: «Маздушт»-яъне «Маздаку Зардушт», фақат дар осори Ахвони Солис дида мешавад ба гунае, ки мураккаб ба назар мерасад, чун «вов» иштиқоқи он маҳзуф аст. Гоҳо зеҳни халлоқу шигифтангезе, ҳамчун Ахвони Солис, метавонад чунин таркиботи исмиро ба кор бибарад.

Дар ин мақола сохтори сарфии забоншиносии шеъри Ахвони Солис ба лиҳози навгаройӣ дар ибдои вожаҳову таркиботи вожагони исми ғайрисода ба гунаҳои зер мавриди баррасӣ қарор мегирад:

1.Корбурди исмҳои мураккаб:

исм+буни феъл (пузханд=пуз+ханд).

Дузди оқо **пузхандӣ** зад. Ки намешавад гуфт туф дар сураташ афтода ё хандааст? (А.С.зиндаги мегуяд с. 159).

Ман шунидастам чӣ мегуфтанд:
Ҳамчу шабҳои дигар **дашномборон** карда ҳастиро.
Хаставу фарсуда мехуфтанд [3, 35].

«Дашномборон» ба қиёси «тирборон» ва…сохта мешавад. «Дашномборон» дашном гуфтани мудаввом ва якрез аст. Пайвастагии дашном, ки илқогари навъи зиштӣ аст, бо борон шакли дурустӣ надорад. Ахвони Солис гоҳ ҳамоҳангиҳои лозимро аз тариқи ҳам савиҳои коркарде, ки калимот вуҷуд дорад, ҷустуҷӯ карда, вожаҳои зебо месозад. Дар байтҳои зер ба зебоии ҳарчи бошукуҳтар, миёни вожаҳо ва аносири чаҳоргонаи об, бод, хок ва оташ пайванд барқарор карда, аз ин тариқ мусиқии каломашро равнақ бахшидааст: (чашмбор=чашм+бор).

Дили ман шикастӣ охир ба нигоҳи **чашмборе**
Ба худо ту қадри дилрову маро намешиносӣ [2, 92].

Исм+исм: (ғамбод=ғам+бод; фаранготаш=фаранг+оташ; арабоб=араб+об; аҷамбод=аҷам+бод).

Он варам карда зи **ғамбодаш,**
В-он **фаранготаш** хок ба сар, оламсӯз
В-он **арабобу аҷамбодаш** [6, 249].

Исм+исм: (кӯҳмавҷ=кӯҳ+мавҷ).

Абрҳо, оворатар руъёи дарёҳо

Корвонҳо **кӯҳмавҷу** киштии лангони белангар [6, 243].

(кӯҳмурғ=кӯҳ+мурғ; коҳпар= коҳ+пар)

Аз **кӯҳмурғи** рӯҳу тани ҷавон
Ин **коҳпар** равост, ки мемонад?
Ин ҳарза ларзаҳои парешонгард
Чун аст, ё чарост ки мемонад? [11, 163].

(домангӯша=доман+гӯша)

Ҳеҷ **домангӯшаи** хотир, ба дасти отифат
Сӯйи аҳди отф кард. Ин маҳд, ин модар туро? [4, 163].

(шабҷома=шаб+ҷома)

Нигаҳ кун ҷомаи сабзасту маҳтоб пас аз борон
Ҳама пӯшида он шабҷомаи зебои урёнӣ [11, 23].

(ғамбод=ғам+бод)

Мушк мекӯфт ба сад гуна дигаргуна
Номи Аҳриман масх омада дар пойи ҳама
Он варам карда зи **ғамбодаш** ҳам [6, 249].

(қафасчол=қафас+чол)

Чу ман дилбастаи ин хоки бемеҳр
Гирифта хуна ин ғамгин **қафасчол** [4, 277].

2. Корбурди исмҳои муштақ:

Исм+пасванд

(мардистон=мард+истон)

Оре акнун шерри Эроншаҳр
Таҳамтан гурди саҷастонӣ
Кӯҳи кӯҳон, марди **мардистон**
Рустами дастон [11, 70].

Пеш аз ин, Мавлоно низ дар яке ҳанҷоршикани шуҷоона, юсуфистонро сохтааст:

Юсуфе ҷустам латифу симтан
Юсуфистоне бидидам дар ту, ман [9, 57].

Дар ҳар ду таркиби исми «мардистон»ва «юсуфистон», бофтаи мусиқиёӣ, сурати барҷастае ба онҳо бахшидааст.

(сангистон=санг+истон)

Паноҳ оварда сӯйи сояи сарде
ки раста дар канори кӯҳ беҳосил
ва **сангистони** гумномаш
ки рӯзе рӯзгори шабчароғи рӯзгорон буд [3, 22].

«Сангистон» ба қиёси калимоте монанди: «гулистон» ва «токистон» сохта шудааст. Ҳушёрии баъзе шоирони муосир, бавижа Ахвони Солис, дар офариниши чунин вожаҳое дар ин нуқта қарор дорад, ки аз он ба унвони як қоида, дар ҷиҳати халқ таркиботи тоза суд мебаранд. Сурати маъмули чунин таркиботе дар забони форсӣ, таркиби исми зот бо пасванди маконии «-истон» аст. Зеҳни хонандагони форсизабон бо таркиботе, ки ҷузъи исмиии он исми зот бошад, монанди: «тутистон» ва «токистон» унси бештаре дорад. Бинобар ин, таркиботи вожагонӣ бо ҷузъи исми маъно ва пайванди он бо пасванди макони «-истон», мисли «ҳеҷистон» ва «хандистон» каму беш метавонад гурез аз ҳинҷор бошад, ки мумкин аст ба тадриҷ ба навъи ҳинҷор табдил шавад. Шояд «сангистон» сохтаи Нимо Юшиҷ бошад, ба мафҳуми табиати беҳосил ё санглохи сахту беҳосил. Дар ин сурат, Ахвони Солис «сангистон»-ро аз устодаш «Нимо» вом гирифтааст.

…аз ҳар тухме
ки ба **сангистон** шавад пошида

танҳо аз барои он як нафар гӯяд, ки тухми гандумӣ будааст [10, 307].

Буни феъл+пасванд:
(хандистона=ханд+истон+а)

Чӣ **<u>хандистона</u>**! Механдонадам жарф
Зи бас тарсонаду ҳонад вавидам [4, 212].

***

Салом эй боди сармасти баҳорӣ
Ба нахлистони чатристон ба борон [4, 97].

3. Корбурди исмҳои муштақ-мураккаб:

Феъл+миёнванд+феъл:
(оянду раванд=оянд ва раванд)

…Гуфт ровӣ: роҳ аз оянду раванд осуд
Гардҳо хобид [3, 28].

«Оянд»-ро Ахвони Солис ба қиёси «раванд» сохтааст, ба назар мерасад, ки ин вожа аз гуфтори мардуми ҷануби Хуросон вориди забони Ахвони Солис шуда бошад.

«Оянду раванд» дар забони шеъри Ахвони Солис чунон ба кор рафта, ки гӯйи вожаҳои шоирони қарнҳои чаҳорум, панҷум ва шашумро ба хотир меоварад. Дар нигоҳи аввал, чунон ба назар мерасад, ки «оянду раванд» дар таркиби вожагони қадимӣ аст ва бостонгаройии Ахвони Солис онҳоро шикор кардааст. Аммо, ӯ вожаи «оянд»-ро ба далели инъитофи хосси мусиқиёие, ки дорад, бо вожаи «раванд» пайванд дода ва исми муштақ-мураккаб сохтааст.

Исм+миёнванд+исм:
(ёдоёд=ёд+о+ёд; шодошод=шод+о+шод)

Лек шотақӣ хонам!
Зиндагӣ, гоҳе
Аз дурусти мумиёӣ, бо шикастан медиҳад пайғом
Ҳамчу **<u>ёдоёдҳое</u>**, к-аз чӣ **<u>шодошод</u>**
Кас намедонад [5, 205].

Дар забони форсии имрӯз, исмҳои таркибии бисёре ёфт мешавад, ки бар чунин сохторе бино гардидааст, монанди: «ҷӯроҷӯр, дӯшодӯш, дамодам, лаболаб ва …, ки дар ҳамаи онҳо миёнванд нақши дигаргунии маъно ва шакли зеҳнии мафҳумро дар бар дорад» [7, 422].

Дар шеърҳои Ахвони Солис низ, намунаҳои зебое аз ин сохтори исмӣ дида мешавад. **<u>Ёдоёд</u>** ва **<u>шодошод</u>** ба қайси «бодобод» сохта мешавад. Миёнванди «алиф», илова бар пайванди мусиқиёии ду вожаи «ёд» дар ду тарафи таркиб, ба гунае яканд, мафҳуми «ёд»-ро низ ба ҳамроҳ дорад. Асосан, яке аз натоиҷи такрор, эҷоди **<u>суботи</u>** маъно дар зеҳн, таъкид ва барҷаста кардани он аст.Аз ин таҷрибаҳои муваффақ дар шеъри Ахвони Солис бисёр метавон ёфт.

Ошноии амиқи Ахвони Солис бо фарҳангу забони оммаи мардум аз як сӯ ва ошноӣ бо назму насри гузаштаи форсӣ аз сӯйи дигар, боис шудааст, ки вай дар ин қисмат аз сохтори сарфии забони шеъраш бисёре аз вожаҳои қадимиву мавҷуд дар мутуни форсиро дубора зинда кунад.

Он чӣ дар ин мақола аз он ба унвони сохтори сарфӣ баҳс мекунем, марбут мешавад ба таҷрибаҳову талошҳои шоир дар ба коргирии бахше аз таркиботи исми ғайрисодаи тоза ва нав, ки дар асари зеҳни халоқӣ Ахвони Солис вориди забони шеъраш шудааст.

Ахвони Солис ба кумаки забони адабии гузашта ва забони мардум, доираи корбурди таркиботи вожагони исми ғайрисода забони шеъри худро густариш бахшидааст. Вай муътақид аст, ки зеҳни шоир бояд аз калимот пур бошад, то битавонад авотифу андешаҳои худро баёр кунад.

Яке аз вижагиҳои забоншиносии шеъри Ахвони Солис дар навгаройии сарфӣ, касрати таркиботи вожагони исми ғайрисода аст, ки бо корбурди бамавқеъ ва баҷо ба ғинои забони форсӣ афзудааст.

Корбурди ибдои таркиботи исми ғайрисода дар забоншиносии шеъри Ахвони Солис, чунон ки аз алгуйи сохти вожаҳо намоён аст, бар асоси имконоти таркибсозии забони форсӣ ва истифода аз вожаҳо, пасвандҳо ва пешвандҳо шакл гирифтааст, ки ғолибан зинда ҳастанд ва ба нудрат аз вожаҳову таквожаҳои камкорбурд истифода кардааст.

Гоҳе дар шеър, як таркиби исми ғайрисода, чунон дар барқарории иртибот бо хонанда муассир аст, ки ҳеҷ вожаи дигаре аз уҳдаи он барнамеояд. Ахвони Солис ин қобилиятро шинохта ва аз он баҳра бурдааст.

А Д А Б И Ё Т

1. Аҳмади Бобак. Сохтор ва таъвили матн (ду ҷилд) / Аҳмади Бобак. – Теҳрон: Нашри марказ, 1370. – Ҷ.1. – С. 4.
2. Ахвони Солис Маҳдӣ. Арғунун / Ахвони Солис. – Теҳрон: Марворид, 1383. – Чопи 12. – С. 92.
3. Ахвони Солис Маҳдӣ. Аз ойини Авасто / Ахвони Солис Маҳдӣ. - Теҳрон: Марворид, 1382. – Чопи 12. – С. 22, 28, 35.
4. Ахвони Солис Маҳдӣ. Туро эй куҳан бару бум дӯст дорам / Ахвони Солис Маҳдӣ. - Теҳрон: Марворид, 1376. – Чопи 5. – С. 97, 163, 212, 277.
5. Ахвони Солис Маҳдӣ. Се китоб: Зиндагӣ мегӯяд: Аммо боз бояд зист / Ахвони Солис Маҳдӣ. - Теҳрон: Марворид, 1376. – Чопи 8. – С. 205.
6. Ахвони Солис Маҳдӣ. Се китоб: Дӯзах аммо сард / Ахвони Солис Маҳдӣ. - Теҳрон: Марворид, 1376. – Чопи 8. – С. 243, 249.
7. Шариат Муҳаммад Ҷавод. Дастури забони форсӣ / Шариат Муҳаммад Ҷавод. - Теҳрон: Асотир, 1367. – Чопи 3. – С. 422.
8. Алипур Мустафӣ. Сохтори забоншиносии шеъри имрӯз / Алипур Мустафӣ. – Теҳрон: Фирдавс, 1378. – Чопи 1. – С. 237.
9. Мавлавӣ Ҷалолиддин. Маснавии маънавӣ (дафтари 6) / Мавлавӣ Ҷалолиддин: шарҳи Муҳаммад Истеъмолӣ. – Теҳрон: Завор, 1372. – Чопи 4. – С. 57.
10. Юшиҷ Нимо. Маҷмӯаи комили ашъор / Юшиҷ Нимо: тадвини Сируси Тоҳбоз. – Теҳрон: нигоҳ, 1370. – Чопи 1. – С. 307.
11. Ахвони Солис Маҳдӣ. Дар ҳаёти кучаки пойиз дар зиндагӣ / Ахвони Солис Маҳдӣ. – Текҳрон: Тӯс, 1356. – Чопи 3. – С. 23, 70, 163.

НОВАТОРСТВО В УПОТРЕБЛЕНИИ СОСТАВНЫХ И СЛОЖНЫХ ПРИЛАГАТЕЛЬНЫХ В ПОЭЗИИ АХАВАНА САЛЕСА

Ахаван Салес знаменитый иранский поэт, является одним из величайших поэтов Персии, творивших в новом стиле (свободный стих). Им всего создано 13 поэтических сборников, а также написано множество статей и исследовательских трудов по литературе и музыке. Целью данной работы являлось выявление особенностей употребления составных и сложных прилагательных в творчестве данного поэта.

Ключевые слова: Ахаван Салес, живописная часть речи, составные прилагательные, сложные прилагательные, изображение различных зарисовок и стилистических окрасок, стилистические функции имён прилагательных.

INNOVATION HAND COMPOUND AND COMPOUND ADJECTIVES IN POETRY A HAVAN **SALES**

Ahavan Sales famous Iranian poet, is one of the greatest poets of Persia, who worked in the new style (free verse). They just created 13 collections of poetry, and written numerous articles and research works on literature and music. The aim of this study was to determine the characteristics and use of composite compound adjectives in the work of the poet.

Keywords: Ahavan Sales, picturesque part of speech, compound adjectives, compound adjectives, sketches depicting various colors and style, stylistic features adjectives.

Сведения об авторе: ***Аббос Тирафкан*** – преподаватель Педагогического института города Зохидон, Иран**.** Телефон: **(+992) 919-99-73-45**

СЛОВООБРАЗОВАНИЕ ЗООНИМОВ В РУССКОМ И ТАДЖИКСКОМ ЯЗЫКАХ

Х.И. Тешаев
Таджикский национальный университет

Русский и таджикский языки, как и другие языки, находятся в постоянном изменении, развитии и динамике. Одним из главных факторов развития языка является обогащение словаря. На все изменения, которые происходят в социальной, культурной и остальных сферах жизни человека внимательно реагирует самый подвижный пласт языка – лексика, поскольку именно слово является «зеркалом жизни».

В лингвистической науке сам термин словообразование неоднозначен, он употребляется в двух значениях: обозначает словообразовательный уровень языка и раздел языкознания, который изучает этот уровень.

Им принято называть разные лингвистические явления. Под словообразованием понимается процесс создания новых слов на базе существующих языковых единиц.

В этом аспекте словообразование рассматривается как одно из важнейших средств пополнения словарного состава языка. Новые слова в языке образуются по определенным правилам, моделям, схемам – по определенным образцам, которые образуют специфичный для каждого языка механизм, называемый словообразованием.

Термин словообразование обозначает раздел языкознания, изучающий процессы образования производных слов, их строение, а также систему, в которую они входят. В языке различают производные слова (*аистёнок, ящерка, яловица, ягнёнок, кабанчик*) и непроизводные слова (*скот, рысь, вошь, жук, стол, синий*).

Словообразование составляется отдельным (самостоятельным) уровнем языка. Главным объектом словообразования как науки являются производные слова. Словообразование изучает строение производных слов, а также средства, с помощью которых они образуются.

В широком понимании словообразование как наука включает и морфемику (не только словообразовательную, но и словоизменительную). В узком понимании словообразование представляет собой лишь учение о законах образования слов, и х структуре, типах производных слов, средствах, используемых при создании слов, способах словообразования (Тихонов 2002: 91). Рассмотрим аффиксальные способы словообразования и степень их продуктивности, которые нашли отражение при номинации животных.

Морфологический способ образования названий животных. В русском и таджикском языках выделяются разные способы словообразования. Наиболее продуктивным в обогащении лексики современного русского и таджикского языков является морфологическое словообразование, т.е. создание новых слов на базе имеющегося в языке строительного материала путем закономерного сочетания морфем в слове. Основные виды морфологического словообразования, действующие в современном русском и таджикском языке, следующие: сложение, безаффиксный способ словообразования и аффиксация.

Аффиксация. Как в таджикском, так и в русском языке аффиксация является одним из самых продуктивных способов словообразования, при котором новые слова создаются при помощи аффиксов, т.е. присоединение аффиксов к корню или основе.

При образовании нового слова аффикс, присоединяясь к производящей основе, должен обладать определенным значением.

Как утверждает Никитина, аффикс - это морфема, которая в процессе своего развития получила абстрактное значение, свойственное определенному классу слов, и которая при присоединении к основе, изменяет значение (Никитин 1966: 33).

Надо отметить, что в русской словообразовательной системе префиксация является продуктивным при образовании глаголов, а в образовании слов со значением «животный мир» префиксальный способ словообразования непродуктивен. В таджикском языке префиксальный способ словообразования вообще ограничен.

В сопоставляемых языках аффиксальное словопроизводство в плане своей типологии имеет как сходные, так и различные черты. В образование наименований животных наиболее продуктивными являются следующие способы словообразования: а) суффиксальный; б) префиксальный; в) префиксально-суффиксальный.

Суффиксальный способ. Суффиксальный способ словообразования осуществляется путем прибавления к производящей основе суффикса.

При анализе нашего материала нами определены следующие словообразовательные типы и модели.

При наименовании самок использовались следующие словообразовательные типы:

1. Основа названия животного + суффикс -иц(а): *волк - волч-иц-а, лев – льв-иц-а, тигр – тигр-иц-а, медведь – медвед-иц-а, осел – осл-иц-а, верблюда – верблюд-иц-а, буйвол – буйвол-иц-а*;
2. Основа названия животного + суффикс -их(а): *еж – еж-их-а, морж-морж-их-а, слон – слон-их-а, осел – осл-их-а, зубр – зубр-их-а, рысь – рыс-их-а, бобр – бобр-их-а, воробей – воробь-их-а, лось – лос-их-а, медведь – медвед-их-а*;
3. Основа названия животного + суффикс -к(а): *перепел – перепел-к-а, голубь – голуб-к-а, лебедь – лебед-к-а, воробей – вороб-к-а, глухарь – глухар-к-а*;
4. Основа названия животного + суффикс -ын(я): *гусь – гусыня*.

Как показывает материал, в русском языке с помощью нескольких суффиксов (-иц(а), -их(а), -к(а), -ын(я)) образуются слова, обозначающие самки животных. В таджикском языке данный способ – образование слов, обозначающие самки животного не продуктивен, по сколку, в таджикском языке не имеется категория рода (однако в таджикском языке родовое отношение выражается способом словосложение, например: *модагов – мода+гов, модахар – мода+хар, модашер – мода+шер* и т.д.).

При наименовании детенышей животных в русском языке использовались следующие словообразовательные типы:

1. Основа названия животного + суффикс –к(а): *ящер – ящер-к-а;*
2. Основа названия животного + суффикс –онок/-ёнок: *орёл – орл-ёнок, грач – грач-онок, волк – волч-онок, тигр – тигр-ёнок, козел – коз-л-ёнок, индюк – индюш-онок, голубь – голуб-ёнок*и т. п.
3. Основа названия животного + суффикс –енец: *птица – птенец;*
4. Основа названия животного + суффикс –ок: *бык – быч-ок;*
5. Основа названия животного + суффикс -ёныш/ -оныш: *зверь – звер-ёныш, зме(я) – зме-ёныш, гусь – гус- ёныш, ут(ка) – ут-ёныш, уж – уж-оныш*.

В таджикском языке при наименовании детенышей животных использовались следующие словообразовательные типы:

1. Основа названия животного + суффикс –ча: *саманд – саманд-ча*.
2. Основа названия животного + суффикс – ича: *буз – буз-ича*.
3. Основа названия животного + суффикс –ак: *харгӯш – харгӯш-ак, хирс – хирс-ак*.

Интересный пример встречается со словом *мӯрча*. По данным «Забони адабии ҳозираи тоҷик» суффикс –ча с начало как формообразующая морфема присоединилась к этому слову (*мӯр + ча*), потом по истечении времени терялось или ослабилось использование данного слова в значении «маленький» и слово приобрело новое значение – *мӯрча/муравей* (животное).

В русском языке при создании уменьшительно-ласкательных наименований использовались следующие словообразовательные типы:

1. Основа названия животного + суффикс –к(а): *рыба – рыб-к-а, муха – муш-к-а, овец – овеч-к(а), корова – коров-к-а, заяц – зай-к-а, змея – змей-к-а, лошадь – лошад-к-а, пчела – пчёл-к-а, собака – собач-к-а;*
2. Основа названия животного + суффикс –яг(а): *конь – кон-яг-а;*
3. Основа названия животного + суффикс –ок/ёк: *жук – жуч-ок, голубь – голуб-ок, кот – кот-ок* (народно-пожтич.), *петух – петуш-ок, гусь – гус-ёк;*
4. Основа названия животного + суффикс –ек: *баран – бараш-ек;*
5. Основа названия животного + суффикс –ушек: *воробей – вороб-ушек;*
6. Основа названия животного + суффикс -ёнк(а): *лошадь – лошад-ёнк-а;*
7. Основа названия животного + суффикс –чик: *кабан – кабан-чик;*
8. Основа названия животного + суффикс –ушк(а): *зверь – звер-ушк-а;*
9. Основа названия животного + суффикс –ик: *ёж – ёж-ик, кот – кот-ик;*
10. Основа названия животного + суффикс –очк(а): *курица – кур-очк-а;*
11. Основа названия животного + суффикс –ич + -к(а): *птица - пт-ич-к-а;*
12. Основа названия животного + корень оч + суффикс –к(а): *телка – тел-оч-к-а.*

При создании уменьшительно-ласкательных наименований животных в таджикском языке использовался суффикс –ак.

Основа названия животного + суффикс –ак: *буз – буз-ак, гург – гург-ак, саг – саг-ак, каждум – каждум-ак, мурғ – мурғ-ак, гунљишк – гунљишк-ак, муш – муш-ак, харгушак – харгуш-ак* и т.п.

Как показывает материал, в русском языке отмечается больше суффиксов, с помощью которых образуются уменьшительно-ласкательные наименования животных, чем в таджикском языке.

В сопоставляемых языках отмечаются и другие зоонимы, которые образуются с помощью разных суффиксов. Например, в русском языке слова *клячонка, иноходец* и т.п. образованны с помощью суффикса –онк (*кляч+онк+а*) и -ец (*иноход+ец*).

В таджикском языке с помощью суффикса –ка образуются зоонимы. Например, некоторые существительные, которые называют птиц и других животных образуются от существительных и глаголов в форме настоящего времени с помощью суффикса –ак:

Существительное + глагол (наст. вр.) + суффикс –ак: *шабпарак – шаб-пар-ак, тортанак - тор-тан-ак, моњихўрак - моњи-хўр-ак, лойхўрак - лой-хўр-ак, бодхўрак – бод-хўр-ак* и т.д.

Существительное + прилагательное + суффикс –ак: *эзорсурхак – эзор-сурх-ак.*

В таджикском литературном языке часто используются сложные слова, состоящие из трех частей (самостоятельных слов), но подобные сложные слова, которые обозначают животного образуются редко (в основном с помощью суффикса –ак). Примерами таких слов могут служить лексемы *куршабпарак, сангобдавак,* которые образованы из трех самостоятельных слов и суффикса –ак:

Существительное + существительное + глагол (наст. вр.) + суффикс –ак: *куршабпарак – кур-шаб-пар-ак, сангобдавак – санг-об-дав-ак.*

Кроме того, в таджикском языке с помощью этого суффикса от существительных и прилагательных образуются слова, обозначающие «животный мир». Например, от существительного *кирм* (*червь*) способом прибавления суффикса –ак образуется новое слово *кирмак* (*шелкопряд*), которое обозначает другого животного (*кирм+ак*). Слова *хар+ак, хомуш+ак* и т.д. относятся к суффиксальному способу словообразования. Суффикс –ак в таджикском языке является высокопродуктивным суффиксом для образовании зоонимов.

В таджикском языке большинство суффиксов являются исконными, заимствованные суффиксы по происхождению относятся к арабскому или русскому языку.

Как показывает языковой материал, в современном таджикском и русском языках слова со значением «животный мир» образуются с помощью различных словообразовательных суффиксов, однако не все они обладают одинаковой продуктивностью.

Основываясь на выше рассмотренные примеры, отметим, что суффиксальный способ словообразования зоонимической лексики и в таджикском и в русском языке продуктивен.

Префиксальный способ. При префиксальном способе словообразования новые слова образуются с помощью префикса, т.е. за счет прибавления префикса к производящей слове. В словообразовании префиксальный способ является высокопродуктивным способом. Но в сопоставляемых нами языках в образовании слов со значением «животный мир» данный способ является непродуктивным.

Надо отметить характерную особенность анализируемых языков в непродуктивности префиксального образования исследуемого пласта лексики.

Префиксально-суффиксальный способ. Префиксально-суффиксальный способ словообразования заключается в одновременном присоединении к производящей основе и суффикса и префикса. В зоонимической лексической системе русского языка представлены лексемы, образованные различными словообразовательными моделями, основанными на присоединении префикса и суффикса к производящей основе.

В таджикском языке данный способ словообразования является непродуктивным.

Как отмечается в «Забони адабии њозираи тољик» (современный таджикский литературный язык), префиксально-суффиксальный способ словообразования, т.е. к производящей основе одновременное присоединение и суффикса и префикса не характерно для таджикского языка.

Такие русские слова, как *выползень, беззубка, подлещик, накожник, наседка* образованы одновременным присоединением к производящей основе приставок *вы-, без-, под-, на-* и суффиксов *–ен, -к, -ик, -к, -ник, -к-*, т.е. префиксально-суффиксальным способом словообразования.

При наименовании животных использовались следующие словообразовательные типы:

1. Приставка вы- + корень + суффикс –ен: *вы-полз-ень;*
2. Приставка без- + корень + суффикс –к(а): *без-зуб-к-а;*
3. Приставка под- + корень + суффикс –ик: *под-лищ-ик;*
4. Приставка на- + корень + суффикс –ник: *на-кож-ник;*
5. Приставка на- + корень + суффикс –к(а): *на-сед-к-а.*

Таким образом, анализ словообразовательной структуры слов со значением «животный мир» показал, что при образовании *зоонимов,* особенно при наименовании самок (*волк - волч-иц-а, лев – льв-иц-а* и т. д.), при создании уменьшительно-ласкательных лексем (*рыба – рыб-к-а, жук – жуч-ок, буз – буз-ак, саг – саг-ак* и т.д.) используется суффиксальный способ словообразования. Используются такие словообразовательные типы как приставка вы- + корень + суффикс –ен: *вы-полз-ень;* приставка без- + корень + суффикс –к(а): *без-зуб-к-а;* приставка под- + корень + суффикс –ик: *под-лищ-ик;* и т.д.

Анализ межъязыковых соотношений показывает, что в образовании зоонимов определенное место занимает суффиксальная аффиксация, и в этом отношении производные единицы идентичны с точки зрения их словообразовательного значения.

Основываясь на сопоставительном анализе языкового материала, следует отметить, что аффиксальное образование является одним из важнейших (высокопродуктивных) способов образования слов со значением «животные» в русском и таджик.

Л И Т Е Р А Т У Р А

1. Забони адабии ҳозираи тоҷик. Лексикология, фонетика ва морфология..-Душанбе: Ирфон, 1973. – Ќ. 1. – С.17-87.
2. Никитин М.В. Курс лингвистической семантики / М.В. Никитин. - СПб.: Научный центр проблем диалога, 1996. – 438 с.
3. Тихонов А. Н. Морфемный состав и словообразовательная структура слова в русском языке [Текст] / А. Н. Тихонов // Актуальные проблемы русского словообразования. - Ташкент, 1975. - Ч. 1. - С. 7-13.
4. Хашимов Р.И. Об одном способе словообразования [Текст] / Р.И. Хашимов // Русский язык. Актуальные проблемы лингвистики и дидактики: материалы Всероссийский научно-практической конференции, посвященной 80-летия профессора Н. Н. Алгазиной. – Елец: ЕГУ, 2002. – С. 316-324.
5. Шанский Н. М. Лексикология современного русского языка [Текст] / Н. М. Шанский. – М., 1968. – 57 с.
6. Шанский Н. М. Основы словообразовательного анализа [Текст] / Н. М. Шанский. – М.: Учебгиз, 1952. – 56 с.

СЛОВООБРАЗОВАНИЕ ЗООНИМОВ В РУССКОМ И ТАДЖИКСКОМ ЯЗЫКАХ

Статья посвящена анализу образования слов со значением «животный мир» в русском и таджикском языках. В данной статье рассматривается аффиксальный способ словообразования.

Ключевые слова: зоонимы, словообразование, морфология, аффиксация, приставка, русский язык, таджикский язык.

DERIVATION OF ZOONIMS IN RUSSIAN AND TAJIK LANGUAGES

This article analyzes the formation of words meaning "animal" in Russian and Tajik languages. This article describes a method of word affixed.

Key words: names of animals, word formation, morphology, affixation, consoles, Russian, Tajik language.

Сведения об авторе: ***Х.И. Тешаев*** - аспирант кафедры общего языкознания и сравнительной типологии Таджикского национального университета. Телефон: **(+992) 937-19-80-30**

ФОНЕТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ЗАИМСТВОВАННЫХ АНТРОПОНИМОВ В ПАМИРСКИХ ЯЗЫКОВ

М. Махсутшо
Донишгохи Давлатии Хоруг ба номи М.Назаршоев

Антропонимия носителей памирских языков формировалась главным образом, из заимствованных личных имен таджикского и арабского языков. Таджикские и арабские

антропонимы адаптировались в памирской языковой среде фонетичексим законом данных языков.

Состав гласных звуков других памирских языков резко отличается от вокализма друг от друга, что отражается и в заимствованных личных именах каждой языковой среды. Так, например, язгулямский вокализм насчитывает восемь гласных фонем (а,ā, е,и,э,о,у,у), из которых по количественному признаку противопоставляется лишь одна пара (а-ā). Остальные язгулямские гласэные нейтральны к долготе ,краткости и характеризуются качественным противопоставлением, (подробнее см. Соколова,1960: Эдельман, 1966).

Язгулямский язык наличием неогубленного гласного смешанного ряда э(в транскрипции ə) выделяется среди других памирских языков, в том числе и шугнано-рушанской группы. (15) Названный звук имеет широкое употребление в личных именах язгулмцев. Язгулямский (э) в заимствованных именах (очевидно,также и в других случаях) соответсвует ряду кратких гласных шугнано-рушанской группы, а именно: язг. э // шугн.-руш., у, и, а. Причем шугнано- рушанские варианты относительно близки таджикским. Примеры на соответсвие язг. э // шугн.-руш. :

Язгулямский	**шугнанский**	**таджикский**
Абдəл	Абдул	Абдул
Абдəкарим	Абдукарим	Абдукарим
Бəнафша	Бунафшā	Бунафша
Дəрбону	Дурбону	Дурбону
Гəл	Гул	Гул
Гəлазиз	Гулазиз	Гулазиз
Дəшамби	Душамби	Душанбе
Мəрод	Мурод	Мурод
Мəкдил(шо)	Мукбил(шо)	Мукбил(шо)
Мəким	Муким	Муким
Ғəлом	Ғулом-Ғилом	Ғулом
Хəш(бахт)	Хуш(бахт)	Хуш(бахт)
Хəдобахш	Худобахш	Худобахш

Примеры на соответствие язг. э // шугн.- и :

Язгулямский	**Шугнано-рушанский**	**Таджикский**
Биби Бибӣ,	Бебе	Бибӣ
Бӣбӣгəл	Бибигул	Бибигул
Мӣсрибону	Мисрбонӯ	Мисрибону

Примеры на соответствие язг. э// шугн.- а :

Язгулямский	**Шугнано-рушанский**	**Таджикский**
Дэрвоз	Дарвоз	Дарвоз
Шокэргэз	Шокаргиз	Шо(х)карғиз
Кэргэзбегим	Каргизбегим	Карғизбегим

Долгий гласный ā в язгулямских вариантах личных имен чаще всего прослеживается при отпадении таджикско-арабских ҳ и айн. Этой особенностью язгулямские формы имен совпадают с шугнано-рушанскими. Ср.язг.,шугн.-руш. амад (тадж.-араб. Āхмад), Мābат (тадж.-ар. Махбат,Мухаббат), Мāмад (тадж.-ар. Махмад, Мухаммад), Нāмат (тадж.-ар. Неъмат).

Гласные ишкашимского и ваханского языков на данном этапе характеризуются отсутствием количественного противопоставления по линии долготы—краткости. (Соколова,1960: Пахалина,1975;1989;) шесть гласных фонем а,и,е,э,∂,ы,о,у. В краткой характеристике нуждаются лишь две фонемы ваханского языка –э (в научной транскрипции ∂) и ы (таким же образом этот звук изображается в транскрипции).

По определению В.С.Соколовой обе эти фонемы в основном варианте своего звучания являются типичными гласными смешанного ряда, неоглубленны. Отличаются они друг от друга степенью подъема: э (∂)-открытий гласный, образующийся на 3-й ступени подъема, а фонема ы закрытый гласный, образующийся на 5-й ступени подъема, примерно там же, где русское ы. Рассматриваемые фонемы широко реализуются в личных именах ваханцев. Для нас важным представляется тот факт, что общие по происхождению имена выделяются широким употреблением в ваханском указанных звуках. Тем самым

ваханские формы личных имен отличаются от соответствующих своих вариантов в других языках.

Следует напомнить, что относительно фонологического противопоставления долгих и кратких гласных ваханского языка нет единого мнения. Анализ ваханских личных имен свидетельствует об отсутствии фонологического противопоставления гласных по долготе-краткости. (3).

Ваханский э в личных заимствованных именах часто соответствует кратким гласным у,а,и в шугнано-рушанской группе и,у в таджикском литературном языке. Приводим примеры на соответствие вах. э// шугн.-руш., тадж. у:

Ваханский	Шугнанский	Таджикский
Гэлбиг	Гулбек	Гулбек
Гэлбоз	Гулбоз	Гулбоз
Гэлзор	Гулзор	Гулзор
Дэшамби	Душамби	Душанбе
Қэдрат	Қудрат	Қудрат
Мэким	Муким	Муким
Мэборак	Муборак	Муборак
Мэзофир	Музофир	Музофир
Абдэл	Абдул	Абдул
Абдэлхолиқ	Абдулхолиқ	Абдулхолиқ

Примеры на соответствие вах. э// шугн., тадж. а :

Ваханский	Шугнанский	Таджикский
Нэзар	Назар	Назар
Ғәзал	Ғазал	Ғазал
Кэрӣм	Карӣм	Карӣм
Кэрам(шо)	Карам(шо)	Карам(шо)
Сэфо	Сафо	Сафо
Пэрво	Парво	Парво
Рэшӣд	Рашӣд	Рашӣд
Сэмад	Самад	Самад
Вэфо	Вафо	Вафо
Йорэк	Йорак	Ерак
Бойэк	Бойак	Бояк
Дэрвеш	Дарвеш	Дарвеш

Примеры на соответствие вах. э// шугн., тадж. и :

Ваханский	Шугнанский	Таджикский
Мамадносэр	Мамадносир	Мамадносир
Сэтора	Ситора	Ситора
Аслэдин	Аслидӣн	Аслиддин
Нэгина	Нигӣнā	Нигина
Умедэк	Умедик	Умедик
Вэлойятхон	Вилоятхон	Вилоятхон

Ваханский ы в шугнано-рушанской группе соответствует как долгому ӯ, так и его краткой паре у. Шугнано-рушанские варианты и в данном случае близки таджикским. Примеры на соответствие вах. ы/ шугн.-руш. ӯ:

Ваханский	Шугнанский	Таджикский
Бибиорыс	Бибиорӯс	Бибиорӯс
Бызар	Бӯзар	Бӯзар
Бырибиг	Бурибек	Бӯрибек
Довыт	Довӯт	Довуд
Ныр	Нӯр	Нур
Кабытар	Кабӯтар	Кабутар

Сыфи	Сӯфи	Сӯфӣ
Тытишо	Тӯтишо	Тутишо(ҳ)
Хэчаназар	Хӯчаназар	Хӯчаназар
Гэлхотын	Гулхотун	Гулхотун

Примеры на соответствие вах. ы// шугн. у :

Ваханский	Шугнано-рушанский	Таджиксикй
Аликэл	Алиқул	Алиқул
Тимырбиг	Темурбек	Тимурбек
Йисыф	Йесуф	Юсуф
Гырг	Гург	Гург
Дырнисо	Дурнисо	Дурнисо
Дырмалик	Дурмалик	Дурмалик
Хычам	Хучам	Хучам
Бытабиг	Бутабек	Бутабек
Мыло,Мэло	Муло	Мулло

В ряде ваханских форм имен реализуются закрытый гласный и вместо шугн. е, а :

Ваханский	Шугнано-рушанский	Таджикский
Чира	Чера	Чехра
Гэлчира	Гулчера	Гулчехра
Биг	Бек	Бек
Ширбиг	Шербек	Шербек
Ширак	Шерак	Шерак
Гэлшер	Гулшер	Гулшер
Шихали	Шехали	Шехали
Шийх	Шайх	Шайх
Мийно	Майно	Майно
Рийон	Район (ш.Райӯон)	Райхон
Сиданвар	Саиданвар	Саиданвар

Примечателен и тот факт, что широко употребительный компонент шугн.-руш., тадж. гул “цветок” в ваханском препозитивно реализуется через э (гэл-) а в постпозитивной позиции дает ы (-гыл):

Ваханский	Шугнано-рушанский
Гэландо-Зарагыл	Гуландом-Зарагул
Гэлбоныв- Нозигыл	Гулбону-Нозигул
Гэлзор-Потшогыл	Гулзор-Потшогул
Гэлшод-Ризагыл	Гулшод- Ризагул

Вокализм ишкашимского языка (см. Пахалина,1959) в общем идентичен таджикскому и основное отличие касается неустойчивого ишкашимского гласного звука смешанного ряда ь, которому в ряде собственных личных имен соответствуют: шугн., тадж. и, у, примеры;

Ишкашимский	Шугнанский	Таджикский
Бахтьйор	Бахтийор	Бахтиер
Бобыг	Бобик	Бобик
Хьнзода	Хинзода	Хинзода
Рьстам Ристам,	Рустам	Рустам
Сьлсьла	Силсила	Силсила
Мьрабдол	Мирабдол	Мирабдол
Сайфьуло Сайфило,	Сайфуло	Сайфулло

В области согласных звуков памирские языки (за исключением ишкашимского и мунджанского) в целом имеют совпадающие признаки. Наличием ряда звуков памирские языки противопоставляются другим иранским языкам, в том числе таджикскому, что в известной мере затрудняет точную передачу исконно памирских имен на таджикский и русский языки. Ниже приводим личные имена, содержащие характерные для памирских языков согласные звуки и параллельно укажем способ их передач на русский и таджикский языки.

Заднеязычные щелевые согласные х, (х), противопоставляются увулярным х,ғ (последние характерны и таджикскому языку). Собственные имена с памирскими х ,г,

могут быть отражены на таджикский и русский соответственно через ш,ж. Например: Хацпирухм (шугн.)-Шаспирухм, Хāмал(ш.-р.)- Шамал, Вурхъӯй (шугн.)- Вуршой, Пайха (шугн.-руш.), Пайхъа (язг.- Пайша),Ғолен(шугн.-руш.)-Жолен, Ғолен.

Увулярный глухой х передается без изменения: Ху∂ойи (шугн.)-Худоӣ(тадж.) – Худои (рус.).

Однофокусные свистящие аффрикаты ц (глухой) и ц (звонкий) подобно русскому ц осетинскому ц ,з, (звонкий) передаются следующим образом: по наличию звука ц памирские языки совпадают с русским и поэтому он может отражаться на русском без изменения: шугн.-руш. Пуцик, Гулбуц, язг. Цавқал-Цавқал- Цавқал.

В таджикском языке нет звуков ц и зъ. Однако поскольку в современный таджикский алфавит приняты все русские звуки, в том числе и ц, то памирские имена с ц при таджикском написании могут отражаться не через с (как это было принято раньше), а через ц : Гулбуц, Пуцик. Звонкая пара данного звука – ц составляет специфику памирских языков. Этот звук может быть отражен при таджикском написании буквой з, а русском – дз: Хицеч (шугн.)- Шизеҷ (тадж.)-Шидзедж (рус.), Зариц(шугн.)- Зарез, Зариз (тадж.)- Заридз, Заредз (рус).

Наличие межзубных плоскощелевых звуков английского типа:

Глухой тъ (ϑ) и звонкий зъ (δ) составляет общую черту шугнано-рушанской языковой группы, а также язгулямского и ваханского. В ишкашимском и мунджанском рассматриваемые фонемы не представлены.

При таджикском и русском написании имена с δ обычно отражаются через д (иногда з), а имена содержащие ∂, передаются посредством с или т : Оδна-Од(и)на; Дирзидеҷ-Дирзидеҷ/ Зирзидеч ; Чартъемак- Чарсемак/ Чартемак.

Характерный для таджикского литературного языка нижефарингальный щелевой ҳ (в иранской транскрипции Hh) во всех памирских языках не является самостоятельной фонемой. Его редкое появление носит лишь факультативный характер и связано с влиянием таджикского литературного Қтаджикском языке ҳ, в памирских языках произносятся без указанного звука.

Это явление распространяется на личные имена во всех памироязычных районах. В результате при таджикском и русском написаниях личных имен, содержащих в таджикском ҳ, наблюдается большие разнобои и непоследовательность, что объясняется следующей причиной: редкое появление ҳ в памирских именах таджикского и арабского происхождений связано с тем, что данное написание отражает таджикскую произносительную норму: Маҳбатшо из Муҳабатшоҳ, Маҳмадназар из Мухаммадназар, Шакармаҳмад из Шакармухаммад и т.д. При русском написании подобных личных имен ҳ передается обычно через х : Аҳмад- Ахмад, Маҳмад- Махмад, Ҳақдод-Хакдод и т.п.

Отсутствие ҳ при таджикской передаче (а при русской как правило, х) свидетельствует о том, что данное написание отражает специфику памирских языков. Материалы, собранные нами по антропонимии памира, свидетельствует о том, что в различных официальных и личных документах (в паспортах, домовых книгах, сельскохозяйственных ведомостях), а также на страницах областной и районных газет заимствованные и усвоенные таджикские и арабские имена отражаются, как правило, без ҳ : Амдин вместо тадж. Ҳамдин, Отамбек вместо тадж. Ҳотамбек, Амадбек вм.тадж. Аҳмадбек, Акназар вм. тадж. Ҳақназар, Мамуд, вм. Тадж. Маҳмуд, Соле, Соли вм. Тадж. Солеҳ, Шоназар вм. тадж. Шоҳназар, Садоншо вм. тадж. Саъдоншоҳ, Богшо вм. тадж. Богшоҳ, Сабойи вм. тадж. Сабоҳи. Подобные личные имена в передаче на русский отражаются также без х: Ақназар-Акназар, Шоназар- Шоназар, Шаназар, Шабон-Шабон (тадж. Шаъбон).

С целью более или менее унификации заимствованных из таджикского и через его посредство из арабского имен, содержащих в этих языках ҳ , а также для отражения и соблюдения фонетической особенности таджикского и памирских языков можно дать следующую рекомендацию относительно написания личных памирских имен с ҳ : написание ҳ в начале и в середине слогов личных имен, особенно между двумя гласными представляется целесообразным, так как подобное написание с точки зрения нормы таджикского литературного языка носит обязательный характер. Поскольку таджикский язык утвердился для памироязычного населения в качестве официального ,а теперь

государственного языка и на этом языке ведутся все культурно-политические мероприятия (обучение в школах, издание местных газет, радиовещание), то соблюдение фонетических и грамматических правил названного языка является обязательным. В этих случаях при таджикском написании памирских личных имен должен быть отражен ҳ , а в русской передаче – х: Ҳақназар-Хакназар, Маҳмуд- Махмуд, Аҳмад-Ахмад и т.п._

Однако написание ҳ в конце личных собственных имен в памироязычной среде представляется нецелесообразным, так как фонема ҳ в данном случае даже в таджикском языке и его диалектах проявляет неустойчивость, что нередко отражается также и при написании собственных личных имен в таджикоязычных (особенно южных) районах. Поэтому отсутствие ҳ в исходе таджикских и арабских заимствованных имен в памирских можно считать допустимой: Назаршо (исторически Назаршоҳ), Давлатшо (исторически Давлатшоҳ), Савлатшо (исторически Савлатшоҳ), Шаншо (исторически (Шоҳаншоҳ).

Таким образом, в тех случаях когда употребление ҳ в таджикских именах носит обязательный характер (что прослеживается в начале и середине слова), то целесообразно отразить его и в заимствованных личных именах: а если учитывать факультативное употребление ҳ в самих таджикских личных именах (что обычно прослеживается в исходе слов), то можно опускать его написание в именах носителей памирских языков.

По наличию и реализации увулярных қ (глухой) и ғ (звонкий) памирские языки совпадают с таджикским и вместе с ними противопоставляются русскому, которому чужды названные фонемы.

При русском написании согласные звуки к и г передаются обычно через к и г: Қадамшо- Кадамшо, Қалам-Калам, Муқбилшо-Мукбилшо,Ғарибшо-Гарибшо, Боғбон-Богбон,Ғорончи-Горончи и т. п.

Кроме вышеуказанных общих для подавляющего большинства памирских языков черт некоторые выделяются наличием специфических согласных звуков, нехарактерных для других памирских языков, что также может отражаться на фонетический облик собственные личных имен. Так, например, для язгулямского языка характерны оглубленные согласные ќ,ѓ,ќ,ғ,х, противопоставляющиеся неоглубленным парам к,г,к,г,х: среднеязычные мягкие согласные к, г, противопоставляющиеся заднеязычными твердыми, к, г, также составляют специфику язгулямского языка.

Для ваханского и ишкашимского языков характерны (ретрофлексные) согласные т,д, ш, ч,ч,л, противопоставляющиеся общим для всех памирских и других иранских языков т,д,ш,ч,ч,л. Подобные специфические черты могут пронизывать систему личных имен, как заимствованных (типа вах. Дуст-шугн.-руш. Дуст, вах.) так и особенно исконных. Таким образом, антропонимы таджикского и арабского происхождения в памирских языков Горного Бадахшана подвергаются различными фонетическими изменениями в соответствии специфики фонетической системы местных языков. Следует отметить, что подобные формы антропонимов употребляются лишь в устной речи, а в официальных документах на таджикском языке при употреблении соблюдаются правила норм орфографии современного таджикского литературного языка.

Л И Т Е Р А Т У Р А

1. Грюнберг А.Л. Языки восточного Гиндукуша. Ваханский язык / А.Л. Грюнберг, И.М.. Стеблин-Каменский. - М., 1976.
2. Карамшоев Д. Памирские имена. Ономастика.Типология. Страбиграфия / Д.Карамшоев. - М., 1988.
3. Карамшоев Д. Особенности памирских личных имен / Д. Карамшоев // Памироведение. - Душанбе, 1985.
4. Пахалина Т.Н. Исследование по сравнительно-исторической фонетике памирских языков / Т.Н. Пахалина. - М., 1983.
5. Пахалина Т.Н. Ваханский язык / Т.Н. Пахалина. - М., 1975.
6. Соколова В.С. Очерки по фонетике иранских языков., вып.II. / В.С. Соколова. - М.- Л., 1960.
7. Эдельман Д.И. Язгулямский язык / Д.И. Эдельман. - М., 1966.
8. Эдельман Д.И. Язгулямский–русский словарь / Д.И. Эдельман. - М., 1977.

ФОНЕТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ЗАИМСТВОВАННЫХ АНТРОПОНИМОВ В ПАМИРСКИХ ЯЗЫКОВ

В данной статье автором проанализированы проблемы фонетических особенностей использования антропонимов арабского и таджикского языков в памирских языках (бадахшанский). Определена фонетическая разница использования антропонимов в таджикском, шугнанском, язгуламском, ваханском и ишкашимском языках с точки зрения изменения гласных и согласных.

Ключевые слова: памирские языки,гласные, согласные, фонетическая система.

PHONETICS PARTICULAR OF ANTROPONIMS LANGUAGES ON GORNO BADAKSHAN

In the article was pointed out that the functionl phonetics questions of ontroponims in Pamirien (Badakhanian) languages.The specificity of issues of phonetics form of ontroponims of Tajik, Shugnani, Yazgulyami, Vakhany, Ishashimy languages in the sphere of vocalism and consanantism.

Key words: ontroponimy, Pamirian languages, vowels,consonant sounds, phonetics systems.

Сведения об авторе: ***Малохати Махсутшо*** - Хорогский государственный университет им. М. Назаршоева. Телефон: **(+992) 934-28-28-15**

ФЕЪЛҲОИ ИФОДАКУНАНДАИ НЕРӮИ ҲОФИЗА ДАР АШЪОРИ МАВЛОНО ҶАЛОЛУДДИНИ БАЛХӢ

М.Н. Бекназарова
Пажӯҳишгоҳи забон, адабиёт, шарқшиносӣ ва мероси хаттии ба номи Рӯдакии АИ ҶТ

Тамоми калимаҳои дар забон мавҷуда дорои маъноҳои луғавӣ буда, аксарияти онҳоро калимаҳои сермаъно ташкил медиҳанд. Ҳамчунин, вожаҳо хусусияти наздикмаъноӣ ва муқобилмаъноӣ дошта, гурӯҳҳои ягонаи семантикиро ташкил мекунанд. Ҷиҳати фарқкунанда дар гурӯҳҳои семантикӣ аз муродифот дар он аст, ки агар калимаҳои муродиф маъноҳои ба ҳам наздикро ифода карда, дорои як сарсилсила бошанд, пас дар гурӯҳҳои семантикӣ ҷавҳар ё чунонки муҳаққиқи рус Васильев Л.М. таъкид мекунад, ядрои семантикӣ вуҷуд дорад [1], ки якчанд калимаро дар бар мегирад. Дар гурӯҳи семантикии феълҳои **хотира** вожаҳои **ёд, хотир, фаромӯш** ҷавҳари семантикиро ташкил мекунанд. Маҳз аз ҳамин ҷавҳари семантикӣ маъноҳои гуногуни алоқаманде, ки дар забон ва тафаккур вуҷуд доранд, сохта мешаванд. Дар сохтани чунин гурӯҳҳои семантикӣ маҳорати эҷоди ҳар шоир ба худаш хос аст. Чунончи, устод Рӯдакӣ дар як шеъраш аз калимаи **парешонхотирӣ** ё **парешон шудани хотир**, ки маънои **ба ташвиш афтодан**ро дорад, маънии баланде сохтааст:

Номат шунавам дил аз фараҳ зинда шавад,
Ҳоли ман аз иқболи ту фархунда шавад.
В-аз ғайри ту ҳар ҷо сухан ояд ба миён,
Хотир ба ҳазор ғам **пароканда шавад** [3, 86].

Ҳамин гуна услуби хоссаи ифодаи маънии хотираро дар осори Ҷалолиддини Балхӣ аз назар гузаронида, услуби хоссаи шоирро дар интихоби ифодаҳои ҷолиб мушоҳида намудан мумкин аст.

Ҷолиб ин аст, ки маънии дар мисраъҳои устод Рӯдакӣ истифодашуда дар шеъри Мавлавӣ низ ба назар мерасад, ки ин далели ба ҳамин маънӣ маъмул будани истифодаи калимаи хотир аст. Имрӯз дар байни мардум хотири касе парешон, хотири касе шод истифода мешавад, аммо хотири шод ва хотири ношод маъмул нест. Мавлавӣ ба ҳамин маънӣ мегӯяд:

Биханд, эй дӯст, чун гулшан, мабодо **хотири душман**
Кунад шодиву пиндорад, ки дил з-ин банда баркандӣ [8, 247].

Феъли таркибии **ёд кардан** дар «Фарҳанги забони тоҷикӣ» маъноҳои зиёде дорад: *«1. Хотир, хотира, ҳофиза..; 2. ба хотир овардан..; 3. омӯхтан, аз худ кардан…; 4. бедорӣ; ҳуш, ҳушёрӣ…»* [9, 347].

Аммо андешаи муҳаққиқон дар мавриди ин ки маънии калима дар матн бештар зоҳир мешавад, комилан дуруст аст. Дар ин байти Мавлоно феъли ***ёд кардан*** аз паҳлуи дигари семантикаи ***хотира*** гувоҳӣ медиҳад. Дар ин ҷо аз маънои ***ба хотир овардан*** дида, бештар таъкиди ***фаромӯш накардан*** муҳимтар аст:

Шукри он неъмат ки-тон озод кард,
Неъмати Ҳақро бибояд **ёд кард** [2, 288].

Ин маъниро маҳз мисраи аввал таъкид месозад ва чунин маънӣ бардоштан натиҷаи маънои мисраи якум аст.

Дар байтҳои поён феъли ёд додан низ ҳамин гуна маънии ғайримуқаррарӣ дорад. Маъмулан агар ёд додан дар асл маънии **касеро омӯзонидан**ро дошта бошад, Мавлавӣ онро ба маънои феъли бавоситаи **ба ёд оваронид** истифода кардааст:

Пас наям кулии матлуби ту ман,
Ҷузви мақсудам туро андар заман.

Аз манозилҳои ҷонаш **ёд дод.**

В – аз сафарҳои равонаш **ёд дод** [2, 52].

Яъне, **манзилҳои ҷонашро ба ёдаш овард // оваронид** ва **сафарҳои равонашро ба ёдаш овард // оваронид.**

Таҳлили осори Мавлавӣ нишон медиҳад, ки дар байни гурӯҳи феълҳои семантикаи хотира калимаи маъмултарин вожаи **ёд кардан // овардан** аст. Аммо ҷузъи асосии он – **ёд** шаклан тағйир наёбад ҳам, ҷузъҳои ёвари он хеле гуногун буда, бори асосии маънисозиро ба дӯш доранд. Масалан, дар мисраи аввали байти зер шакли бандаки хабарӣ дар шакли кӯтоҳ оварда шудааст. Аҷиб ин аст, ки хотир аслан хосси мағз ва ақл аст, аммо шоир онро ба дил вобаста мекунад ва мегӯяд: андар дили мо ёдӣ, яъне: дар дили мо ҳастӣ ва ин гуна маънӣ додан ба калимаи ёд онро аз гурӯҳи семантикаи хотира ба семантикаи мақсад наздик месозад, вақте мегӯем, ки дар дилам аст, нияте дорам, мақсаде дорам ва дар мисари дуюм низ ҳамин маънӣ қувват дода мешавад:

Эй сурати ҳар шодӣ, андар дили мо **ёдӣ**,

Эй сурати ишқи кул, андар дили мо **ёд о** [7, 41].

Ниҳоят дар мисраъҳои зерин бошад, калимаи **ёд овардан // кардан** ба маъниҳои аслии ин калимаҳо истифода шудаанд:

Чун мае дар ишқи ӯ то куҳнатар, ту масттар,

Кай ҷавонӣ **ёд орад** ҷон-т ё барноие? [8, 362].

***

Мурда зи гӯр барҷаҳад, ояду мустамеъ шавад,

Гар бути ман зи мурдае **ёд кунад** ҳикояте [8, 205].

Феъли ***ёд овардан*** маънии чизеро дар хотираи худ фаъол карданро дорад. Муродифи он ***ба хотир овардан*** низ дар забон маъмул аст:

Хотир орад бас шикол ин ҷо, валек

Бискулад ишколро устури нек [2, 244].

***

Биёву дили Шамсро бозҷӯй,

Ба ёд овар аз ҳадди ҳуббулватан [8, 52].

Он чӣ ки бо нерӯи ҳофиза алоқаманд аст, дар осори шоир аз ифодаҳои ***дар хотир намеистад – дар хотир ҷо намекунад, ёдгор мемонад, ақл дар ҷояш нест – сухан парешон меравад*** ба кор рафтаанд.

Худи хотира ду паҳлу дорад: мустаҳкам ва суст, яъне дар хотир мондан ҳаст ва дар хотир намондан ҳаст. Ин ду мафҳум ду қутби ҳамин маъниро ифода мекунанд ва мантиқист, ки кадом ифодае дар қутби мусбати ин маънӣ ҷой гирад, яъне кадом тарзи ифода, ки маънии **дар хотир нигоҳ доштан**ро ифода кунад, бо гирифтани шакли инкорӣ ё ифодаи ҳаммаънӣ тарафи дигари ҳамин маънӣ – **дар хотир нагирифтан ё наистодан**ро ифода карда метавонад.

Маънии **дар хотир нигоҳ доштан** гоҳо дар шакли тасдиқӣ ифода мешавад: ***дар хотирам ҳаст, ёд дорам.*** Ҳамин маънӣ метавонад дар шакли инкорӣ ифода карда шавад: аз хотир намеравад, аз ёд намеравад. Ба мисли ҳамин, тарафи дигари маънии хотир, яъне, дар хотир намондан низ дар шаклҳои тасдиқӣ ва инкорӣ ифода карда мешавад: ***аз ёд рафт* - тасдиқӣ, *дар ёд нест* – инкорӣ.**

Маънии дар шакли инкорӣ ифода кардани дар хотир набуданро шоир чунин баён мекунад:

Оҳ, ки тири нолаам аз дили чарх бигзарад,

Як сари мӯ **ба хотирам**, оҳ, ки **ҷо намекунад** [7, 110].

Дар хотир набуданро дар шакли тасдиқӣ чунин ифода мекунад:

Ҷон чист? Хумми хусравон, дар вай шароби осмон,

З-ин рӯ сухан чун бехудон ҳар дам **парешон меравад** [7, 156].

Ҷолиб аст, ки парешонӣ, парешонхотирӣ дар осори шоир ҳамеша бо андешаи ягон чизи муҳим алоқаманд аст. Ин андеша танҳо андеша аз ёди маъшуқ аст:

З-он шаб, ки сари зулфи ту дар хоб бидидам,

Ҳайрону парешонаму таъбир накардӣ [8, 282].

***

Чу набвад ақл бар хона, **парешон бошад** афсона,

Гаҳе зеру гаҳе боло, гаҳе ҷангу гаҳе зорӣ [8, 259].

Доираи имконияти ифодаи семантикаи андеша дар осори шоир воситаҳои хеле зиёди ифода дорад. Дар байти зерин ***маро сари ӯст*** шакли тағйирёфтаи ***дар сар хаёли ӯст*** мебошад, ки шоир сохтааст:

Агар сарам биравад, гӯ бирав, **маро сари ӯст**,

Раҳидам аз кулаҳу аз сару кулаҳдӯзӣ [8, 453].

Таҳлили семантикаи нерӯи ҳофиза дар осори шоир нишондиҳандаи имкониятҳои фарохи ифодаи ин маънӣ аст, мавҷудияти роҳҳои зиёди ин семантика далели чизи дигаре низ мебошад, яъне забони форсии тоҷикӣ забони андеша, забони баёни афкор аст.

А Д А Б И Ё Т

1. Васильев Л.М. Семантика русского глагола / Л.М. Васильев. – Москва, 1981. - 184 с.
2. «Маснавии маънавӣ». Ҷалолуддин Муҳаммади Балхӣ. (Бар асоси матни Р. Николсон ва муқобила ба нусхаҳои дигар). – Теҳрон: Нашри замон, 2001. - 730 с. (Духовная поэма. Джалолуддин Балхи. – Тегеран, 2001).
3. Насими Мӯлиён // Маҷмӯаи ашъори Абӯабдуллоҳ Рӯдакӣ. - Душанбе: Адиб, 1999. - 190с. (Ветер Мулиёна. Сборник стих Абуабдуллох Рудаки. - Душанбе: Адиб, 1999. - 190 с.)
4. Очерки по семантике русского глагола. - Уфа, 1971. - 311 с.
5. Расторгуева В.С., Каримова И. Система таджикского глагола / В.С. Расторгуева, И.Каримова. - Москва, 1968.
6. Сабзаев С. Забон ва сабки баёни Мавлоно Ҷалолуддини Балхӣ / С. Сабзаев. – Душанбе: Адиб, 2011. - 530 с. (Сабзаев С. Язык и стил изложения Джалолиддина Балхи / С. Сабзаев. - Душанбе: Адиб, 2011. – 530 с.)
7. Ҷалолиддини Румӣ. Девони Кабир / Ҷалолиддини Румӣ. - Душанбе: Адиб, 1992. - Ҷ. I. – 447 с. (Джалолиддин Балхи. Большой собраний газелей / Джалолиддин Балхи. - Душанбе: Адиб, 1992. - Т.1. – 447 с.).
8. Ҷалолиддини Румӣ. Девони Кабир / Ҷалолиддини Румӣ. - Душанбе: Адиб, 1993. - Ҷ. II. - 416 с. (Джалолиддин Балхи.- Большой собраний газелей / Джалолиддин Балхи. - Душанбе: Адиб, 1993. - Т.1. – 447 с.).
9. Фарҳанги забони тоҷикӣ. - М.: Советская энциклопедия, 1969. - Ҷ.1. – 959 с. (Толковый словарь таджикского языка. - М.: Советская энциклопедия, 1969. - Т.1. – 959 с.).

ГЛАГОЛЫ ПАМЯТИ В ПОЭТИЧЕСКОМ НАСЛЕДИИ ДЖАЛОЛИДДИНА БАЛХИ

Статья посвящена анализу семантической группы глаголов памяти. На основе проанализированного материала автор приходит к выводу о том, что основна причина существования огромных путей выражения семантики памяти, исходит из природы таджикского языка как языка науки и философии.

Ключевые слова: семантика, глагол, значение слова, семантическое ядро, синонимический ряд

VERBS' MEMORY POETIC HERITAGE JALOLIDDIN BALKHI

This article analyzes the semantic group of verbs memory. On the basis of the analyzed material, the author found that the main reason for the existence of huge way of expressing the semantics of memory, based on the nature of the Tajik language as the language of science and philosophy.

Keywords: semantics, verb, meaning of word, semantic core, a number of synonymous

Сведение об авторе: ***М. Бекназарова*** - аспирантка Института языка, литературы, востоковедения и письменного наследия им.А. Рудаки АН РТ. E-mail: **bmavzuna@mail.ru.** Телефон: **(+992) 501-30-35-05**

СУЩНОСТЬ НАУЧНОГО ЯЗЫКА ТАДЖИКСКОЙ МЕДИЦИНСКОЙ ТЕРМИНОЛОГИИ

К.Ш. Турахасанов
Таджикский национальный Университет

Основу языка науки составляют, наравне с другими языковыми элементами и лексическим запасом языка, отраслевые термины. Специализированная терминология – это слова и словосочетания, служащие для выражения единых научных понятий. Тема медицинских терминов и терминологии, степень их развития и совершенствования в языке до настоящего времени не были изучены в полной мере. В таджикском языкознании в данной области диссертационные исследования проводили таджикские учёные С. Назарзода, Султон Мирзо Хасан, Нуров П, Байзоев М., Шукуров М(16), Косимова М(6) разрабатывали тематику медицинской урологической терминологии. До настоящего времени не было проведено комплексного исследования данной проблемы. Принимая во

внимание все эти вопросы, необходимо привести мысли и суждения других исследователей в отношении смысла и понятия термина.

Терминология как один из основных языковых элементов обеспечивает существование языка. С другой стороны, термин является основной и важнейшей языковой единицей, поэтому значение, понятие и процесс использования терминологии по-разному оцениваются учёными и исследователями. В истории терминологии есть много противоречий.

Л.Блюмфельд считал термины отдельной языковой особенностью, говоря, что термин является минимальной формой, может по отдельности отражать значение и понятие.

Понятие слова-термина по мысли американских лингвистов Б. Блоча и Г. Трагера – это свободная форма, его никоим образом нельзя выделить в другую минимальную форму. Таджикский лингвист М.Норматов в книге «Муќаддимаи забоншиносї» («Введение в языкознание) говорил об образовании слов-терминов»: «Слово – это минимальная значимая единица языка, которая используется в речи для свободного выражения мысли. Слово в таком толковании обретает и лексическое и нормативное значение, что относительно не верно.

Говоря об использовании слов и терминов, специалисты проводят между ними некоторую дистанцию. Термин можно назвать самостоятельным словом, имеющим хождение до определённых пределов. Термин выполняет в тексте особую задачу. Общеупотребительное слово может быть заменено термином.

Слово «термин» происходит от латинского terminus и означает «граница», «предел».

По мнению А. Д. Хаютина слово terminus возможно произошло от латинского слова средних веков, означающего определение, установление. Возможно, в случае использования в древнефранцузском языке слова terme в значении «слово» сыграло свою роль взаимное влияние языков. Такая трактовка предлагалась известными лексикографами Э. Литре, О. Блохом, В. Фон Вартбургом.(15)

В результате исследования выяснилось, что латинское слово «термин» с течением времени потеряло своё научное значение. Слово «термин» выражает новое значение, став синонимом арабского слова «истилох».

А.Д. Хаютин,(15.3-6) опираясь на мнение авторов Большого Оксфордского словаря, утверждает, что в английском языке слово term употребляется именно в значении арабского слова «истилоњ» (термин).

Слово «истилоњ» являясь исконно арабским словом, появилось как глагол VIII разряда в значении 1) улучшаться, исправляться; 2) примиряться; 3) достигать соглашения, идти на компромисс, заключать договор, одобрять; имеет в этом языке значение 1) договорной, соответствующий, общепринятая речь; 2) специальное выражение, идиома; в нашем родном языке используется в конкретном значении лексической единицы – истилоњ (термин). Хочется сказать, что в арабском языке для выражения понятия истилох (термин) используется слово мусталењот.

Э. Жилбер изучил термины как основной элемент, сравнивая их с различными математическими и химическими формулами.(15.105-108) Т.Сейвори противопоставлял термины общеупотребительным словам и словосочетаниям.

Знаменитый учёный Л.Ольшки, обобщив мысли и суждения о проблеме терминологии, предложил теорию «иероглифията» терминологии. Смысл и содержание этой теории заключаются в том, что термины рассматриваются как абсолютно нейтральный по смыслу знак – «мёртвый образ», их используют только для выражения интеллектуальных понятий. Эту и ей подобные теории поддерживали известные лингвисты О. Эсперсен и Ф. Бруно.(15.12-18)

Были и лингвисты, например, Ж. Вандриес, Логон, Смит, которые толковали термины по-особому, относя их к жаргонизмам. (15. 19-23)

Если некоторые лингвисты противопоставляли термины общеупотребительной лексике, то немецкий учёный А. Ширмер противопоставлял их отраслевым словам.(15.13-17)

В целом было много различных мнений и суждений о понятии термина. Например, Х. Эгербехт считал термины близкими к понятию. Ларс Гурмунд, проанализировав и изучив термины, отожествляет их с научным инструментом, утверждая, что система терминологии каждой области отвечает внутренним требованиям различных наук.(15.14-16)

Другие лингвисты анализировали и рассматривали это понятие в рамках «научного языка» и «общеупотребительного языка». Например, английский учёный О. Найбеккен был сторонником понятия «научный язык», говоря о богатстве научной терминологии. В этой связи он перечисляет несколько важных особенностей этого понятия:

точное и ясное выражение понятий, принадлежность к отдельным отраслям науки, соответствие терминов нормам научного и литературного языка.

Лексикографы и энциклопедисты Ф. А. Броктауз и И. А. Ефрон называли термин словом, которое выражает отдельное понятие и семантику.

В.В. Виноградов, подведя итоги мыслям и суждениям о терминообразовании, путях и определённых средствах их образования, говорил, что по поводу образования терминологии существует две точки зрения, которые можно назвать структурно-языковой и понятийно-смысловой.

Н.П. Кузькин также высказывался по поводу этой проблемы, показав несколько особенностей научной терминологии, отличающих её от общеупотребительной лексики:

а) термин – это слово, выражающее особую понятийно-смысловую функцию;

б) термины – это слова, относящиеся к отдельным специальностям, имеющие единственное значение;

в) термины – это слова, которые образованы для выражения специальных научных и технических понятий;

г) термины – это слова, выполняющие функцию дефинитива.

В.П. Даниленко(4), соглашаясь с этими суждениями, считает, что под понятием «термин» нужно понимать слова, являющиеся особенностью какой-либо области науки.

А.А. Реформатский, являясь приверженцем суждений других учёных, относит термины к группе слов, которые имею определённые рамки употребления. (11.110-122).

Существует достаточного много различных толкований понятия терминологии и взглядов на эту проблему.

Известный лингвист Д.С. Лотте также говорит о единственном значении, самостоятельности терминов, использовании их в определённой сфере, их краткости и благозвучности. Краткость и благозвучность терминов он считает одним из основных условий в терминологии.

Как было выше сказано, авторы считают, что термины имеют единственное значение. Наряду с этим они утверждают, что сфера использования и применения научной терминологии весьма ограничена. Но они забывают о том, что каждый термин может использоваться в разнообразных областях науки в различных значениях. Подытожив всё это, необходимо отметить, что до сегодняшнего дня среди исследователей данной области не существует общего мнения по вопросам терминологии.

Таджикский учёный М.Х.Султон, проведя исследование в этой области, сделал следующие выводы: термин – это слово (или словосочетание), выражающее определённое научное понятие, формирующее при этом вместе с другими языковыми единицами цельную систему терминологии (12;13.25-27).

Иногда то или иное слово используется в нескольких областях в качестве термина. В таких случаях слово-термин образует терминологические технические омонимы, что считается недостатком терминов. Таким образом можно сделать следующий вывод: в целом терминология отличается от общеупотребительной лексики языка:

1. Термин – это слово, которое имеет точное, определённое, единственное специализированное значение.
2. Термин – это слово или словосочетание, имеющее особую функцию.
3. Терминология не является просторечной лексикой или выражением;
4. Терминология имеет точное понятие и ограниченное хождение;
5. Терминология не является пояснительным словом или выражением;
6. Термины имеют неразрывную подчинительную связь со значением и понятием, но общеупотребительная лексика не обладает такой особенностью;
7. У терминов нет антонимов и синонимов.

Л И Т Е Р А Т У Р А

1. Байзоев М.А. Забони «Донишнома»-и Абӯалӣ ибн Сино (истилоҳот ва калимасозӣ).Дис…номзади илми филология.(дастхат) / М.А. Байзоев. – Душанбе,1992.
2. Винокур Г.О. О некоторыхявлениях словообразования в русской технической терминологии / Г.О. Винокур // Труды Моск.ин-та истории,философии и литературы.МГУ.Сборник статьей по языкознанию. - М., 1939. - С.3-32.

3. Қосимова М Н. Баъзе мулоҳизаҳо оид ба истилоҳоти забоншиносии пешин / М.Н. Қосимова // Паёми Донишгоҳи миллӣ.; Серияи забоншиносӣ. - Душанбе, 1990. - №3. - С.30-36.
4. Назарзода С.Ташаккули истилоҳоти иҷтимоӣ-сиесии забони тоҷикӣ дар садаи 20 / С. Назарзода. - Душанбе; Дониш, 2004.
5. Нуров П. Истилоҳ ва истилоҳсозӣ дар забони адабии тоҷикӣ (бо замимаи Фарҳанги мухтасари истилоҳоти физика) / П. Нуров. - Душанбе; Маориф, 1995.
6. Реформатский А.А. Что такое термин и терминология?//Вопросы терминологии / А.А. Реформатский. – Москва, 1961. - С.46-53.
7. Султон Мирзо Хасан. Забон ва истилоҳоти рисолаи «Рагшиносӣ»-и Абӯалӣ ибн Сино / Султон Мирзо Хасан // Ахбори Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон, шӯъбаи илмҳои ҷамъиятшиносӣ, 2005. - №3. - С.18-28.
8. Шукуров М.Ш. Назаре ба таҳаввули принсипҳои истилоҳсозии тоҷикӣ / М.Ш. Шукуров // Ахбороти Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон; Серияи шарқшиносӣ,таърих, филология, 1991. - №4. - С.3-9.

СУЩНОСТЬ НАУЧНОГО ЯЗЫКА ТАДЖИКСКОЙ МЕДИЦИНСКОЙ ТЕРМИНОЛОГИИ

В данной статье автор говорит о том, что термины имеют единственное значение. Наряду с этим автор утверждает, что сфера использования и применения научной терминологии весьма ограничена. По мнению автора каждый термин может использоваться в разнообразных областях науки в различных значениях.

Ключевые слова: научный язык, язык науки, слова-термин,термин, терминология, жаргон, научной терминологии, научной понятие, структура языка, дефинитив.

ESSENCE OF LANGUAGE OF SCIENCE OF THE TAJIK MEDICAL TERMINOLOGY

In this article the author consider that terms have a unique value. Along with it the author claims that the sphere of use and application of scientific terminology is very limited. According to the author, each term can be used in various areas of science in various values.

Key words: Scientific language, language of science, word- term, term, terminology, slang, scientific terminology, scientific concept, structure of language, definitive

Сведения об авторе: ***К. Ш. Турахасанов*** – кандидат филологических наук, доцент кафедры таджикского языка и методики преподавания таджикского языка и литературы Таджикского национального университета. Телефон: **(+992) 918-15-43-10**

ҶУМЛАҲОИ ПАЙРАВИ ХИЛОФИИ ИЛОВАГӢ (МУЪТАРИЗА) ДАР «ЁДДОШТҲО»-И С. АЙНӢ

А. Сабзаева
Донишгоҳи давлатии Қурғонтеппа ба номи Н. Хусрав

«Ёддоштҳо» ба жанри калонҳаҷми бадеӣ мансуб буда, дар он ҳаводису воқеоти зиёди мураккабу печ дар печи зиндагӣ тасвир ёфтаанд, ки ин навъи иншо, махсусан, истифодаи қолабҳои гуногуни мураккаби наҳвиро талаб менамояд. Дар ин маврид, гоҳо калимаю иборае, баъзан ҷумлаҳои гуногунсохт ва ҳатто порчаҳои яклухти калони наҳв дар мавриди муайяни сухан ба тавзеҳу ташреҳи иловагӣ, пурсамар ва мавқеъшиносона истифода мешавад. Аз ин ҷост, ки истифодаи хелҳои гуногуни ҷумлаҳои иловагӣ дар асар мушоҳида мегардад ва дар байни онҳо ҷумлаҳои иловагии хилофмаъно мавқеи алоҳида доранд.

Дар «Ёддоштҳо» ҷумлаҳои пайрави хилоф шомили ду навъи ҷумлаҳои иловагӣ мебошанд.

1.Ҷумлаҳои пайрави хилофии истисноии тасреҳӣ. Ҷумлаҳои хилофии тасреҳи маъмулан пас аз калимаи эзоҳталаб меояд ва гӯянда пас аз калимаи эзоҳталаб гӯё руҷӯи дигаре карда, хатти асосии баёнро қатъ намуда, калимаи эзоҳталабро шарҳ медиҳад, матлабашро нисбат ба калимаи эзоҳталаб равшан месозад ва пас боз хатти асосии баёнро идома медиҳад. Таъкид мебояд кард, ки маълумоти нахустин роҷеъ ба ҷумлаҳои тасреҳӣ ва муътариза чун яке аз намудҳои ҷумлаҳои иловагӣ дар забони адабии ҳозираи тоҷик дар «Грамматикаи забони адабии тоҷик» ҷилди 3, нашри соли 1989 оварда шуда бошад, пас худи С. Айнӣ ба муносибати тасвири саргузашти Абдурраҳмони Рафтор ном персонажи «Ёддоштҳо» ҳанӯз дар соли 1953 шарҳу тафсири ҷумлаҳои муътаризаро овардааст. Чунончи: Касе ба ин саволи ӯ ҷавоб надод ва ӯ боз давом намуд: - Ҳамаатон медонед, ки Ҷунбули мурдор, Мухторхоҷаи мор, Қорӣ Самеи нобакор, Абдурраҳмони Рафтор (ман ба ин марди фоҳишамонанд дигар сифат намедиҳам, худи ҳамин калимаи «рафтор», ки аз тарафи мардум ба номи ӯ ҳамроҳ карда шудааст, нишон медиҳад, ки ӯ хурдсолиашро бо кадом машғулият

гузарондааст), - гуфт Мулло Амон дар байни сухани асосии худ, ба тарзи ҷумлаи муътариза - скобкагӣ ва давом намуд: - ва Қиём махдуми ҳарҷогарди бадкирдор - ин панҷ нафар ғаддори мурдоркор барои халос шудан аз ним танга пули киро бешармона ҳамон қадар моҷароро барпо кардаанд [4, 401-402].

Ҷумлаи хилофии тасреҳӣ аз матни асосӣ аз ду тараф бо вергул (агар ҷумлаи тасреҳӣ дар мобайни ҷумла омада бошад) ҷудо карда мешавад ё дар дохили қавсайн оварда мешавад.

Мисолҳо: Ба сабаби монеъ омадани қозикалон, ҳарчанд ӯро аз Мадраса пеш карда метавониста бошанд ҳам, аз таҳқир кардани ӯ, аз гап парронданба ӯ боз намеистоданд [4, 256]. Орзу мекардем, ки коре шуда ҳамаи ин ғаму кулфатҳо, ҳарчанд якчанд дақиқа ҳам бошад, аз ёдам барояд ва ман ҳам рӯйи осоишро бинам [4, 178].

Ман, ки табиатан кунҷков ва шаккок буда, ин гуна корҳои аз одат берунро то ба чашми худ набинам, бовар намекардам, рӯзе дар қатори риштадорон (бо вуҷуди ин ки он вақт ришта надоштам) ба сарои Сайфиддин, ба пеши дӯкони нахустин рафтам [4, 541]. Ӯ қади баланд, бадани лоғар, чеҳраи гандумгун, риши миёнаи на он қадар сафед (бо вуҷуди он ки худ 90-сола буд) ва абрӯҳои баланди дарозмӯ дошт [4, 64]. - Кадом зани ҷавон (ҳарчанд вай ҳарҷоӣ ва сабукпой бошад ҳам) тани гарми худро дар оғӯши сарди шумо меандозад [4, 400].

2. Ҷумлаҳои пайрави хилофии истисноии тавзеҳӣ. Чунин ҷумлаҳо дар «Ёддоштҳо» нисбат ба ҷумлаҳои пайрави хилофии истисноии тасреҳӣ ва муътариза камистеъмоланд.

Онҳо ба тафсири як калима, ибора ё мазмуни умумии ҷумлаи (матни) асосӣ омада [2, 191], аз ҷумлаи (матни) асосӣ ё бо нимтире ҷудо карда мешаванд ё дар дохили қавсайн гирифта мешаванд. Дар мисоли зерин, ҷумлаи пайрави хилофии тавзеҳӣ калимаи дар ҷумлаи (матни) асосӣ омадаи «Пирак»-ро шарҳ медиҳад: Додари ин одам Пирак ном дошт (Номаш дар асл Пирак бошад ҳам, ба сабаби нисбат ба бародараш хурдчусса буданаш ӯро Пирак мегуфтанд) [4, 226].

3.Ҷумлаи пайрави хилофии туфайлӣ. Дар «Ёддоштҳо» ҷумлаи пайрави хилофии туфайлие истифода шудааст, ки муносибати гӯяндаро нисбат ба мазмуну мундариҷаи ҷумлаи асосӣ ба таври эҳтимолу таваккал мефаҳмонад: **чӣ бошад ҳам,** - гуфт Шарифҷонмахдум, - инро хонондан даркор аст [4, 194]. Ҳар **чӣ бошад хам,** ба Ҳайрат фаҳмондам, ки шеъри ӯро ба Шарифҷонмахдум нишон додам [4, 222].

4.Ҷумлаи пайрави хилофӣ дар таркиби воҳидҳои муътариза. «Ҷумлаҳои муътариза маълумоти иловагӣ ва шарҳу тавзеҳотеро ифода менамоянд, ки ба мазмуни умумии ҷумлаи асосӣ ва ё ба ягон аъзои он тааллуқ дорад» [2, 197].

Ҷумлаҳои пайрави хилофии тасреҳӣ аксаран пайвандак доранд ва бо вуҷуди чун руҷуе сурат ёфтани он ҷумлаҳо пайвандакҳо ҳамбастагии маъноию грамматикии ҷумлаи тасреҳиро ба матни асосӣ як андоза нигоҳ медоранд, вале дар ҷумлаҳои муътариза ин хел нест. Ҷумлаҳои муътариза маълумоти иловагиест роҷеъ ба ягон шахс ё ашё ё ҳодисаю воқеаи алоҳида ва бештар умуман оид ба матн. Чанд мисол: Нависандаи ин сатрҳо, **ман аз соли чоруми истиқоматам дар Бухоро ба ин дарди «бедаво» гирифтор шуда бошам ҳам,_ёд** кардани вайро то ин қисми «Ёддоштҳо» мавқуф гузоштам, чунки тамоман халос шуданам аз ин бало то солҳои 1901 давом намуда буд [4, 528]. Ба ин сабаб, бо арзи ҳақоратталабии аълам аз Хоҷӣ Махдум, **ҳарчанд бо хабар додани ҷосусони худ ҷойи пинҳоншудаи ӯро донад ҳам,** ба аълам «ҳанӯз дар куҷо будани гунаҳгор маълум нест, мо кофтукови ҷиддӣ карда истодаем, албатта, ба даст хоҳад афтод... гӯён бо ваъдаҳои гарму ҷӯшон оташи ғазаби ӯро паст кардан мехост» [4, 479].

Ҷумлаҳои муътариза аз ҷиҳати сохт ва таркиб сода, мураккаб ва сертаркиб мешаванд [2, 198], вале дар «Ёддоштҳо» асосан ҷумлаи мураккаби тобеи пайвандакдор, ки ҷумлаи пайрави хилоф дорад, воқеъ гардидаанд, аниқтараш ҷумлаи мураккаби тобеъ бо ҷумлаи пайрави хилоф яклухт ба вазифаи ҷумлаи муътариза омадааст: Баъд аз ин воқеа ман дар оила яккаписар ва дастёри ягона шуда мондам. **(Ҳарчанд Сирочиддин ном додарам бошад ҳам, ҳанӯз вай хурд** ва назар ба **қавли падарам ҳоло вай дар қатори фарзандон** надаромада **буд)** [4, 61]. Чӣ гуна ба мардум **таъсир** кардани ин гуна ҷазодиҳии раисро як воқеа, ки баъд аз Револютсияи Бухоро рӯй дода буд, ба хубӣ нишон медиҳад **(Ҳарчанд** аз **чихати таърих ҷойи** нақл кардани **он воқеа ин ҷ0 набошад ҳам, бинобар алоқаманд будаиаш ба кирдори рамазонии раис ва одамони ӯ дар ҳамин ҷо ёд кардани он воқеа муносиб дида шуд).**

Кам бошад ҳам, дар «Ёддоштҳо» ҷумлаи муътаризае, ки дар шакли ҷумлаи пайрави хилоф омадааст, дучор мегардад: Вақте ки дар кӯчаҳо мегашт, ба касе нигоҳ

намекард ва бо касе **(ҳарчанд** шиноси дерин **ҳам бошад)** салом - алек наменамуд [4, 257].

Назар ба мушоҳидаҳои мо, дар «Ёддоштҳо» доираи истифодаи ҷумлаҳои хилофии тасреҳӣ назар ба ҷумлаҳои хилофии муътариза васеътар аст.

А Д А Б И Ё Т

1. Ализода Сайидризо. Сарфу наҳви забони тоҷикӣ / Ализода Сайидризо. – Сталинобод: Самарқанд, 1926. - 48 с.(нашри нав бо ҳуруфоти кириллӣ. – Душанбе, 2006. – 70 с.).
2. Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик. Ҷумлаҳои мураккаб. – Душанбе: Дониш,1999. - Ҷ.3. – 222 с.
3. Тоҷиев Д.Т. Ҷумлаҳои мураккаби тобеъ дар забони адабии ҳозираи тоҷик / Д.Т. Тоҷиев. – Душанбе: Дониш, 1981. – 220 с.
4. С. Айнӣ. Ёддоштҳо. / С. Айнӣ. – Душанбе: Сарредаксияи илмии энсиклопедияи миллии тоҷик, 2009.

ПРОТИВИТЕЛЬНОЕ ПРИДАТОЧНОЕ ПРЕДЛОЖЕНИЕ С ДОПОЛЬНИТЕЛЬНЫМ ПРОТИВИТЕЛЬНЫМ ЗНАЧЕНИЕМ В «ВОСПОМИНАНИЯХ» САДРИДДИНА АЙНИ

Садриддин Айни в своих произведениях с большим мастерством пользовался возможностями таджикского языка. Данная статья посвящена изучению и рассмотрению использования противительных придаточных предложений с дополнительным противительным значением в «Воспоминаниях» Садриддина Айни.

Ключевые слова: «Воспоминания» Садриддина Айни, противительные придаточные предложения, дополнительное противительное значение.

ADVERSATIVE SUBORDINATE CLAUSE WITH ADDITIONAL ADVERSATIVE VALUE IN "MEMOIRS" AINI

Aini in his works with great skill to take the opportunity of the Tajik language. This article is devoted to the study and consideration of the use of subordinate clauses with adversative adversative Additional value in the "Memoirs" Aini.

Key words: "Memories" Aini, adversative clauses, Additional adversative meaning.

Сведения об авторе: ***А. Сабзаева*** – преподаватель кафедры таджикского языка и методики преподавания таджикского языка курган-тюбинского государственного университета им. Н. Хусрава

НАЗАРЕ БА ТАЪРИХИ САРНАВИШТИ БАЪЗЕ ИСТИЛОҲОТИ ЗАБОНИ ТОҶИКӢ

И.А. Давлатов
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Забон масоили гуногунро дар бар мегирад, ки яке аз онҳо мавриди омӯзиш қарор гирифтани истилоҳот мебошад. Истилоҳоти фарҳангу илм дар забони тоҷикӣ дорои таърихи қадимӣ аст. Воқеан истилоҳот ҳамчун як бахши мустақили лексика ҳамеша дар инкишоф аст ва дарбаргирандаи тамоми паҳлуҳои фаъолияти ҷомеа мебошад. Ҳарчанд дар гузаштаи дур ҳамчун як бахши мустақили забоншиносӣ маҳсуб намегардид, аммо дар ҳоли имрӯз яке аз бахшҳои ҷолиб, тадқиқшаванда ва баҳсталаб маҳсуб меёбад.

Пешравиҳо дар ҳама гуна соҳа чи маънавӣ ва чи моддӣ зарурати қабули истилоҳоти ҷадидро пеш меоварад. Чун ҳама гуна дастовардҳои моддиву маънавӣ наметавонанд дохилӣ бошанд, пас дар ҳар сония истилоҳот ба забони мо дар ҳолати ворид гардидан қарор доранд. Новобаста ба хоҳиши мо навгониҳо дар муомилот ва омӯзиш қарор мегиранд. Албатта, бо қолабу махсусият ва сохти муайяни забонии худ вориди забони тоҷикӣ мегарданд. Ин истилоҳотро мо наметавонем дар шаклҳои аслиашон мавриди баҳрабардорӣ гузорем, зеро дар бисёр ҳолатҳо талабот ва меъёрҳои забони тоҷикиро наметавонанд риоя кунанд. Пешниҳоди гунаҳои тоҷикӣ, ки воқеан метавонанд мафҳуми истилоҳоти воридгардидаро ифода кунанд то андозае роҳи ҳалли масъала мебошанд. Забон бе иқтибосот буда наметавонад ва ин иқтибосот ҳамчун истилоҳот мавриди омӯзиш қарор мегиранд. Аммо ин маънои онро надорад, ки аз тарҷума ё пешниҳоди гунаҳои худӣ даст кашида дар ғафлат монем. Чун аз меъёр зиёд калимаҳои иқтибосии бетарҷумамонда дар забон ҷой гиранд, ҳусни забонро метавонанд коста кунанд ва то ҷое устувории худро забон аз даст диҳад.

Бори нахуст калимаи терминро мо аз забони русӣ ба забонамон ворид намудем. Термин дар забони лотинӣ terminus талаффуз шуда, маънои «ҳад», «ҳудуд», «интиҳо»-ро медод. «Аз ин рӯ, дар илм дар таҳти лафзи термин калима ё таркиби калимаҳое фаҳмида мешавад, ки дар ягон соҳаи дониш (илм, техника, истеҳсолот, санъат, адабиёт, хоҷагии кишлоқ, ҳаёти чамъиятӣ ва ғайра) мафҳуми аниқ ва саҳеҳи ашё, ҳодиса, хосият, муносибат, амалиёт ва монанди инҳоро ифода намояд. Пас ҳар як термин калима аст, вале ҳар кадом калима термин шуда наметавонад…Терминҳои ба система даровардашудаи ҳар кадом аз донишҳоро терминология мегӯянд, ки инкишофи он ба тараққиёти ҳамон соҳаи дониш вобаста аст» [1, 2]. Ин тариқаи тарҷумаи калимаи термин то андозае маънои асосиро дода тавонад ҳам, вале гуфта наметавонем, ки ба пуррагӣ ифодакунандаи маънои ин иқтибос аст. Муайян аст, ки бо вуҷуди ғанӣ ва бой будани забони тоҷикӣ-форсӣ боз дар бисёр мавридҳо ниёзманди забонҳои ғайр ҳастем то истилоҳотро ба забонамон ворид кунем. Гувоҳи ин гуфтаҳо ба ҷойи термин истифода бурдани калимаҳои «ҳад» (арабӣ: 1. андоза, дараҷа; 2. ниҳояти ҳар чиз, канор, поён, охир; 3. ҷойи аз ҳам ҷудошавии ду кишвар, марз, сарҳад; ҷониб; кишвар) [7, 214], «ҳудуд» (арабӣ, синоними калимаи «ҳад») [7, 756] ва «сарҳад» (арабӣ, канораи ҳар чиз; канори мамлакате, ки ба канораи мамлакати дигар мепайвандад, хати шартӣ дар байни хоки ду давлат) [7, 713] аст, ки дар ин ҷо ҳар се калима низ аз забони арабӣ гирифта шудааанду тоҷикӣ нестанд.

«Истилоҳ» 1. ба ҳам сулҳ кардан; оштӣ кардан; 2. калима ё иборае, ки хосси як гурӯҳи мардум (мас. аҳли як касб) аст ё дар байни онҳо маънои махсусе пайдо кардааст; термин калимае, ки дар байни илму фан барои ифодаи маънои махсуси ғайриаслӣ қабул шудааст. [6, 500]. Калимаи истилоҳот бошад шакли ҷамъи калимаи истилоҳ аст ва шакли ҷамъбандии арабӣ аст, яъне бо иловаи пасванди «-от» дар ҳамон шакле, ки дар забони арабӣ истифода мешавад ба забонамон ворид гардидааст.

Мавриди зикр аст, ки ҳамаи истилоҳоти воридгардидаро мо наметавонем якбора мавриди тарҷума қарор диҳем. Истилоҳ «…одатан мувофиқи қонуни грамматикии ин ё он забон, аз унсурҳои мавҷудаи лексикии ҳамон забон сохта мешавад» [1, 2]. Пеш аз ҳама, бояд истилоҳоти ҷадиди ба забон воридгардида ба талабот ва меъёрҳои забон мутобиқат кунанд. Дар сурати акс наметавонанд пояи устувор дошта бошанд. Ҳолатҳое мешаванд, ки хилофӣ ҳамин ақидаи худ мебароем, яъне дар забон истилоҳотеро дида метавонем, ки ба шакли аслияшон мавриди истифода қарор гирифтаанд. Ин ҳодиса сабабҳои сиёсӣ ва иҷтимоӣ дорад.

Мусаллам аст, ки то ба ҳангоми Инқилоби Октябр қариб тамоми истилоҳоти забони тоҷикӣ арабӣ буданд. Бештари ин истилоҳот динӣ, фалсафӣ, ҳуқуқӣ, математикӣ ва тиббӣ буданд. Танҳо чанд номҳои ҷудогонаи ашёи рӯзгор ва идоракунии маъмуриро метавон ёдовар шуд, ки то ба инқилоб мавриди истифода буданд: «истакон-стакан, самовор-самавар, импиратур-император, офисор-афицер, пристов-пристав, зовуд-завод, қонол-канал, тиатир-театр…»[3, 33] ва ғайраҳо. Қисми зиёди донишмандони тоҷик кӯшиш менамуданд, ки ба калимаҳои арабӣ такя карда асар таълиф кунанд, зеро воқеан манобеи фаровон дорад. Ихтилофи назари овардашударо низ метавон мушоҳида намуд. Далел китоби «Ат-тафҳим»-и (1209) Абурайҳони Берунӣ ва «Донишнома» (1023-1037) Ибни Сино мебошад, ки дар самти сода ва пешниҳоди гунаҳои муносиби тоҷикии истилоҳот, ки то ба имрӯз мавриди истифода буда, яке аз намунаҳои беҳтарин маҳсуб меёбад.

Агар ҳақ назар андозем ҳам забони арабӣ ва ҳам русӣ барои мо бегона ҳастанд, лекин арабӣ бо таъсири дини ислом барои халқи тоҷик ошнотар аст. Баъзе аз забоншиносон воқеан ҳам арабигароӣ менамуданд, ки исботи ин гуфтаҳо истифодаи чунин калимаҳои архаистии арабианд: республика-ҷумҳурият, совет-шуро, коммунист-иштироиюн, сотсиолист-иҷтимоиюн, болшевик-аксариюн, журнал маҷалла, партия-фирқа, материалист-моддиюн ва ғайра. Ҳол он ки ба ҷойи ин калимаҳои арабӣ метавон гунаҳои тоҷикиро истифода бурд.

Пас, агар то даврони Инқилоби Октябр нуфузу таъсири забони арабӣ ба тоҷикӣ бештар буд, баъдан нуфузи забони русӣ афзуд. Як қатор истилоҳҳои илмию сиёсӣ ва техникӣ пайдо гардиданд, ки бояд дар забонҳои ғайри истеъмолкунанда мавқеи худро дарёфт мекарданд. Умуман истилоҳшиносӣ дар забоншиносии ҷаҳонӣ асрҳои наздик пайдо гардидааст. Сабабҳояш, пеш аз ҳама, пешрафти илму техника, дастовардҳои олимони ҷаҳон аст. Дар Иттиҳоди Шӯравӣ бошад истилоҳшиносӣ охири солҳои 20-уми садаи XX ба вуҷуд омад. «Бино ба ақидаи муҳаққиқони истилоҳшинос омӯзиши истилоҳсозӣ ва назарияи он дар замони шӯравӣ аз мақолаи

академик Д.С. Лотте «Вазифаҳои навбатии истилоҳсозии техникӣ» (1931) оғоз гардидааст. Дар ин робита солҳои 20-ум ва ибтидои солҳои 30-юми асри XX дар ҷумҳуриҳои миллӣ низ чунин кӯшишҳо аз тарафи забоншиносон ва аҳли маориф сурат гирифтааст» [5, 27].

Дар ин баробар мушкилоти интихоби гунаи дурусту мувофиқ барои мутарҷимону истилоҳсозон пеши кор омад. Нахуст на ба омода кардани фарҳангҳо машғул гардиданд, балки ҳар нафар «худсарона» бо шикасти қолаб ва меъёрҳои забон истилоҳ меофариданду тарҷума мекарданд. Ин ҳолат ба носозгории вазъи забон оварда расонид. Барои ифодаи як мафҳум ду ва баъзан се истилоҳ аз тарафи шахсони алоҳида кор фармуда мешуд. Албатта, аз ин гунаҳо танҳо мувофиқтаринашон дар забон мавҷуд мемонданду боқимонда аз байн мерафтанд, аммо то ин ҳангом истифодабарандагон раҳгум мезаданд.

Дар ин давра истилоҳсозон ва забоншиносон ҳамфикру ҳамақида набуданд. Баҳсҳо сари масоили истилоҳот торафт ҷиддӣ мешуд. Баъзе бар он ақида баданд, ки аз забони русӣ бояд дурӣ ҷӯем ва истилоҳотро аз забони арабӣ бигирем, зеро то садаи XX чунин ҳолат ба нафъи кор буд ва бигзор ин анъана идома ёбад. Чунин мепиндоштанд, ки гунаҳои беҳтаринро танҳо аз забони арабӣ метавонем дастрас намоем.

Забоншиносони дигар ба ин ақида тамоман зид буданд ва роҳи ҳалли масъаларо танҳо аз истифодаи истилоҳоти забони русӣ ва манобеи байналмиллалӣ медиданд. Ҳаминро низ бояд хотирнишон сохт, ки фишорҳои сиёсӣ бар сари забоншиносон то андозае таъсир расонид, ки барои ин ҳадаф ҳатто кӯшишҳои ҷиддӣ мекарданд. Дарвоқеъ, «аз солҳои 1932-33 ба ин тараф дар истилоҳшиносӣ як ақидаи байналмилалӣ ва советӣ (русӣ) кардани истилоҳот, ки бештар ба сиёсати рӯз созгор ва хидматгор буд, ташвиқу тарғиб мешуд» [5, 50]. Ҳол он ки бо истифода аз калимаҳои форсӣ- тоҷикӣ ва роҳҳои калимасозияш метавон истилоҳоти беҳтаринро рӯйи кор оварда. Академик М. Шакурӣ (Шукуров) менигорад, ки солҳои 20-уми асри XX истилоҳоти иҷтимоиву сиёсӣ ва илмии форсӣ-тоҷикӣ шакл ёфтан гирифт, барои истифодаи усули илмии истилоҳсозони гузашта «мутаассифона имкон набуд. Барои ин кор на фурсат доштем на мутахассис. Аз ин рӯ, мероси гаронмояи саромадони илми олами форсиён дар истилоҳгузинии тоҷикии замони шӯравӣ кам ва бенизом истифода гардид. Ин ҷо муносибати яктарафаи синфӣ ба таърих, инкори бисёр арзишҳои фарҳангию маънавӣ… яке аз сабабҳо буд» [4, 3].

Бо вуҷуди ин то нимаи даҳаи сеюми асри гузашта, яъне пас аз Инқилоби Октябр низ якчанд илмҳо бо ҳамон ном истифода мегардиданд: ҳандаса-мусалласот, ҷуғрофия-ташреҳ (анатомия), ҳикмати назарӣ (теоритическая физика)…Баъд аз он ки 11-уми июни соли 1933 Қарори Кумитаи Иҷроияи Марказии Шӯроҳои Ҷумҳурии Шӯравии Сотсиалистии Тоҷикистон «Дар бораи тасдиқ намудани Қонун дар бораи Кумитаи Марказии Алифбои нави тоҷикӣ» ба тасвиб расид, вазъият дигаргун гардид. Соли 1935 бо Қарори КИМ Шӯроҳои ҶСШ Тоҷикистон дар заминаи ҳамин Кумита Кумитаи Марказии Алифбои нав ва терминология (истилоҳот) таъсис ёфт. Ин кумита чор шуъба дошт ва як шуъбаи вай ба масоили луғат ва истилоҳот машғул буд. Ин кумита дастурамале бо номи «Установкаи терминологияи забони тоҷикӣ» таъсис дод. Ин дастурамал таҳти назорати ҷиддии сиёсатмадорони давр қарор гирифта буд. Ба пешрафти истилоҳоти забони тоҷикӣ монеа гузошт ва барои аз истифода дур мондани калимаҳои шево талош меварзид.

Луғатҳои истилоҳоти соҳавӣ то ба соли 1938 талаботро қонеъ карда наметавонистанд. То ин давр фақат ду луғати истилоҳӣ ва китобча доир ба «Установкаи терминологияи тоҷикӣ» нашр гардид. Моҳи феврали соли 1938 маҷлиси машваратии ҷумҳуриявии забоншиносон дар Сталинобод баргузор гардид. Дар ин маҷлис «ба тамоми майлонҳои миллатчигии буржуазӣ, инчунин ба кӯшишҳои ошкору пинҳонии онҳое, ки мехостанд коркардабароии терминологияи тоҷикро ба роҳи нодуруст равона кунанд, зарбаи қатъӣ дода шуд» [2, 2].

«Установкаи терминологияи забони тоҷикӣ» санаде буд, ки ба муқобили калимаҳои арабӣ муборизаи шадид эълон кард. «…Ҳар чи ки ба инкишофи таърихӣ ва анъанаҳои миллии истилоҳоти форсӣ алоқае дорад, тоза кардан мехостанд» [4, 5]. Ин санад мехост тамоми иқтибосҳое, ки аз забони форсӣ ва арабӣ ба забони тоҷикӣ дар солҳои наздиктарин ворид гардидаву мавқеи устуворро касб накардаанд бояд аз забон дур карда шаванд ва ба ҷойи онҳо иқтибосоти русӣ-интернатсионалистӣ бе

тағйирот ворид гарданд. «Истилоҳоти русию аврупоӣ гӯё сухани муқаддас буданд, ки як ҳарфи онҳоро дигар кардан иҷозат набуд… Бар асари зӯроварии сиёсӣ даста-даста калимаҳои русӣ аврупоӣ ба забони тоҷикӣ ворид гардида, тамоми риштаҳои истилоҳотро фаро гирифтанд ва ҳамаи онҳо ба шакли русӣ бидуни тағйироте меомаданд. Аз ҷумла, номи илмҳо аврупоӣ шуд: ҳандаса- геометрия, ҷабр- алгебра, ҷуғрофия- география, мусалласот- тригонометрия, ташреҳ- анатомия ва ҳоказо» [4, 5-6]. Ҳатто истифодаи калимаҳои арабии дар забон ҳазмгардида, ки тафовуташон аз калимаҳои тоҷикӣ муҳол аст, ба сифати истилоҳ боиси норозигии «чанд нафари махсус» мегардид.

«Миллатчиёни буржуазӣ бо ҳар роҳ кӯшиш менамуданд, ки ба тараққиёти забон ва маданияти халқи тоҷик халал расонида пешрафти онро ба таъхир андозанд»[3, 36]. Нафарони зиёд худро хушбахт меҳисобиданд, ки бо хости сиёсати давр ва талошу дастгирии эшон забони тоҷикӣ аз калимаҳои русӣ иқтибоси беш ба худ гирифта истодааст ва бо ин роҳ бой мегардад. Мутаасифона, чунин ҳолат «шабохуни умумии забони русӣ ба забони форсӣ-тоҷикӣ» [4, 6] буд. Ба забонамон ворид гардидани ҳарфҳои **ц, ы, щ, ь, ю ва я** низ ҳодисаи тасодуфӣ набуд, балки барои айнан истифода гардидани истилоҳот истифода мегардид. Ин раванд чунон босуръат давом ёфт, ки дар кӯтоҳтарин муддат шумораи зиёди истилоҳоти русию аврупоӣ иҷборан ба сари забони тоҷикӣ бор шуд. Ҳатто калимаҳои бегона бо оҳанги талаффузушон ворид гардиданд ба монанди: автомобил, автомат, адвокат, коммунист ва ғайраҳо, ки ба ҷойи овози О овози А-ро талаффуз мекардем. Ин бар хилофи қонуну қоидаҳои забони мост. Дар ҷойи дигар бинобар сабаби он ки дар забони форсӣ-тоҷикӣ ду ҳамсадо дар аввали калима намеояд, калимаҳои иқтибосии воридшударо бо иловаи садоноки кӯтоҳ ба аввали калима мавриди истифода қарор додем. Масалан: ба ҷойи стакан-истакон дар шакли аввал ва штаб-шитаб дар шакли дуюм. Чунин ҳолат низ устуворияти худро дар забон нигоҳ дошта натавонист ва солҳои сиюм ҳамчун «худсарӣ» дониста шуду истеъмолаш манъ гардид.

Хулоса, пас аз ин инқилоб даврони пур аз харачу марач дар забон буд. Пайваста санги надомат ба сари забони тоҷикӣ мезаданд. Бо вуҷуди ҳамаи ин нодидагириҳо забони пургановати тоҷикӣ тавонист аз вартаи ҳалокат раҳоӣ ёбад. Ҳоло низ ҳарчанд истилоҳоти аз забони ғайр айнан гирифтаро мушоҳида намоем ҳам, миқдоран каманд ва масъулин дар ҳоли ҷустуҷӯйи гунаҳои беҳтарини тоҷикианд.

А Д А Б И Ё Т

1. Бухоризода А.Л. Баъзе масъалаҳои терминологияи забони тоҷикӣ / А.Л. Бухоризода // Маориф ва маданият. - Душанбе, 20-июни соли 1961.
2. Калонтаров Я.И. Масъалаҳои терминологияи забони тоҷик / Я.И. Калонтаров // Тоҷикистони Сурх. – Душанбе, 6-уми июли соли 1954. - №158.
3. Калонтаров Я.И. Мактаби Советӣ / Я.И. Калонтаров. – Душанбе, 1952. - №7.
4. М. Шакурӣ. Истилоҳот ва забони миллӣ / М. Шакурӣ //Садои Шарқ. -Душанбе, 1994. - №2.
5. С. Назарзода. Истилоҳоти забони тоҷикӣ: таърих, гаройиш ва дурнамо / С. Назарзода. - Душанбе: Маориф ва фарҳанг, 2013. – 367 с.
6. Фарҳанги забони тоҷикӣ. - Москва, 1969. - Ҷ.1-2. – С.951, 949.

ЭТИМОЛОГИЯ НЕКОТОРЫХ ТЕРМИНОВ ТАДЖИКСКОГО ЯЗЫКА

В данной статье автором подвергнута изучению и рассмотрению история некоторых терминов таджикского языка начиная с советского периода до наших дней. Автор подверг изучению термин, который считается отдельным разделом лексики.

Ключевые слова: термин, терминология, языкознание, лексика, заимствование, слова, персидско-таджикские слова, русский и арабский.

ETYMOLOGY SOME TERMS TAJIK LANGUAGE

In this article the author subjected to study and review the history of some of the terms of the Tajik language since the Soviet era to the present day. The author was studying a term that is considered to be a separate section of vocabulary.

Key words: term, terminology, language, vocabulary, borrowing the words of Persian-Tajik words, Russian and Arabic.

Сведения об авторе: ***И.А. Давлатов*** **–** аспирант кафедры современного таджикского языка Таджикского национального университета. Телефон: **(+992) 880-38-43-43**

БАРРАСИИ МАЪХАЗҲОИ ХАТТӢ ДОИР БА АДАБИЁТИ МОВАРОУННАҲР

Абдушукури Абдусаттор
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Маълум аст, ки дар таҳқиқи марҳалаҳои гуногуни таърихи таҳаввули адабиёти тоҷик ва таъйини мероси адабии онҳо нусхаҳои хаттии девонҳо, тазкираҳо ва маъхазҳои адабӣ-таърихии дар китобхонаҳои кишварҳои мухталиф маҳфуз буда, аҳамияти бузург доранд ва сарчашмаҳои дасти аввал ба ҳисоб мераванд. Дар баробари ин нусхаҳои хаттии ҷунгҳо ва баёзҳо, ки ағлаби онҳоро алоқамандони шеъру адаб аз рӯйи завқу пояи маърифати адабии худ мураттаб кардаанд, дар таҳқиқ адабиёти мо арзиши назаррас дошта метавонанд. Алалхусус, дар таҳқиқи таърихи таҳаввули адабиёти тоҷик дар асрҳои XVI- XIX, ки нисбат ба адабиёти асрҳои X-XV камтар омӯхта шуда, масъалаҳои норавшан ва адибони ношинохтаи он ҳанӯз боқӣ мондаанд, баёзҳо чун маъхази муҳим хидмат карда метавонанд.

Бояд гуфт, ки донишмандони тоҷик Р. Ҳодизода, У. Каримов, С. Саъдиев, Н. Сайфиев, С. Амирқулов, А. Абибов ва дигарон зимни таҳқиқи масъалаҳои марбут ба адабиёти асрҳои XVI-XIX дар баробари девонҳо ва маҷмӯаҳои ашъори шоирон ва китобҳои таъриху тазкира аз баёзҳои хаттӣ низ чун маъхази таҳқиқ истифода намудаанд [1]. Ағлаби ин муҳаққиқон дар таҳқиқи масъалаҳои марбут ба рӯзгор ва осори Мирзо Содиқи Мунши, Ҷунайдуллоҳи Ҳозиқ, Авазмуҳаммади Нозил, Шӯхии Хуҷандӣ, Мирзо Атои Бухоройӣ, Маҳзуни Самарқандӣ, Носеҳи Хатлонӣ, Мирзо Азизбеки Ҳаҷрӣ, Ҳабои Дарвозӣ, Фориғ, Ҳасрат ва дигар шоирони тоҷик аз баёзҳои маҳфуз дар Захираҳои дастнависҳои шарқии АИ Тоҷикистон, Ӯзбекистон, Захираи дастнависҳои Институти забон, адабиёт, мероси хаттӣ ва шарқшиносии АИ Тоҷикистон ба номи Рӯдакӣ, Захираи дастнависҳои Китобхонаи миллии Тоҷикистон истифода намудаанд.

Масъалае, ки ҳадафи таълифи ин мақола қарор гирифтааст, баррасии баёзҳои хаттии маҳфуз дар Китобхонаи Донишгоҳи миллии Тоҷикистон.(Кабинети ба номи профессор Ш. Ҳусейнзода.) мебошад. Зарурати матраҳ гардидани ин масъала дар он дида мешавад, ки муҳаққиқони таърихи адабиёт ба дастхатҳои ин ганҷина ва аз он ҷумла баёзҳои мавҷуд ба он таваҷҷуҳ зоҳир накардаанд ва дар китобҳои муаллифони фавқуззикр низ ишорае ба ин баёзҳо нашудааст.

Дар ганҷинаи дастнависҳои Китобхонаи Донишгоҳи миллии Тоҷикистон дар маҷмӯъ 15 баёз таҳти рақамҳои 84, 415, 558, 643, 651, 655, 734, 755, 774, 776, 797, 860, 925, 965 ва 966 нигоҳдорӣ мешавад. Баъзе аз ин баёзҳо намунаҳои ашъори Хайём, Ҳофиз, Камол, Ибни Ямин, Ҷомӣ ва дигар шоирони асрҳои XII-XV-ро фаро гирифтаанд. Қисмати бештари онҳо осори манзуму мансури адибони асрҳои XVI-XIX тоҷикро дар бар мегиранд ва маъхазҳои муҳим дар таҳқиқи адабиёти ин давра буда метавонанд.

Ба хотири он ки баррасии муҳтавои тамоми баёзҳои мазкур имкони ғунҷоишро дар як мақола надорад, мо тасмим гирифтем, ки дар бораи яке аз онҳо, яъне баёзи маҳфуз таҳти рақами 558 таваққуф намоем.

Ҳаҷми дастнавис 13х21см буда, аз 193 варақ иборат аст. Муқоваи он аз картони сахти муқовагӣ сохта шуда, қаҳваранг аст ва дар чаҳор кунҷ ва мобайни он чаҳор навъ нақши орнаментӣ дорад, ки маҷмӯи онҳо нӯҳ адад мебошад. Коғази дастнавис аз аввал то охир истеҳсоли шарқӣ ва андаке зардшуда аст. Ду кунҷи ҷилди муқова осеб дидааст. Аз варақи 1 то 102 хати дастнавис настаълиқи хоно буда, аз варақи 103 то охир хати шикаста ва ба сабаби осеб дидани баъзе саҳифаҳо хеле душворхон мебошад. Аз саҳифаи 193 теъдоде аз варақҳо канда шудаанд ва баёз нотамом мондааст. Варақаҳои дастнавис саҳифагузорӣ ва ҷадвалкашӣ нашудаанд. Тартиби ҷойгиршавии сатрҳо низ як хел нест. Таърихи китобат дақиқ маълум нест. Дар варақи 81 муҳри "Мулло Султонқул ибни Муҳаммад Каримқул Ҳоҷӣ" гузошта шудааст. Номи котиб ё мураттиби баёз дар ҳеҷ ҷо зикр нашудааст.

Дар саҳифаи аввали варақи якум дуои эминӣ аз балоҳои моҳи сафар ва чаҳор байти мутафаррика бе зикри номи муаллифи онҳо омадааст. Яке аз чаҳор байти мазкур ин аст:

Оташи ишқи қаландар дам ба дам рӯ мениҳад,

Ашкро ҳарчанд пинҳон мекунам, бӯ медиҳад [2].
Дар саҳифаи дуюми варақи аввал ду байти зерин сабт шудааст:
Эй Худоё, мушкили ҳар бандаро осон бикун,
Вақти мурдан гавҳари имон ба мо ҳамроҳ бикун.
Умри ман беҳуда бигзашт, ман накардам тоате,
Ман ба ҳасрат меравам, он рӯз ба мо осон бикун [2, 1 б].

Дар саҳифаи аввали варақи дуюм боз ҳамон ду байт такрор шуда ва зикр мегардад, ки гӯяндаи он байтҳо Мулло Муҳаммад Қосимҷони Охун аст. Аз сохт ва мазмуни байтҳо маълум мегардад, ки муаллифи онҳо шоири ҳирфаӣ нест. Дар ҳамон сафҳа ғазале ҳам омадааст, ки бо матлаи: "Он рӯз, ки ногаҳ аҷал ояд ба сарам, Ҷони ширин ба лаб ояд, бишавад хун ҷигарам" оғоз ёфта, дар матни он муаллиф "Ҳофиз" тахаллус кардааст:

Тӯшаи роҳи сафар ҳеҷ надорад Ҳофиз,
Ҷанд рӯзе, ки мусофир шаваму даргузарам [2, 1 б].

Саҳифаи дуюми варақи дуюм ва варақи сеюм пурра холист. Дар саҳифаи аввали варақи чаҳорум як ғазали туркӣ сабт шудааст, ки қисме аз байтҳои он сиёҳ шуда, фақат якчанд байт хонда мешавад. Аз ҷумла ин байт:

Неча йиллар дур, ки истаб тобмадим ёр васлини,
Ҳаҷр ила улмоғлиғим ҳолим қазо бӯлди магар [2, 4 а].

Дар саҳифаи дуюми варақи чаҳорум байти: "Офарин ҷонофарини покро, Он ки ҷон бахшид мушти хокро" то "Муҳраи анҷум зи заррин ҳуққа сохт, Бо фалак дар ҳуққа ҳар шаб мӯҳра бохт" (дар маҷмӯъ 8 байт) сабт шудааст.

Саҳифаи аввали варақи панҷум холист. Аз саҳифаи дуюми варақи панҷум то варақи 102 асари мансури бо назм омехта бо номи "Ошиқу маъшуқ" сабт шудааст. Матни асар дар ҳар саҳифа ғайр аз саҳифаи аввал, ки 8 сатр аст, дар тамоми варақҳо то охири он дар 11 сатрӣ ҷой дода шудааст.

Зоҳиран ин асар дар пайравии "Гулистон"-и Саъдӣ навишта шуда, аз 8 боб:"Боби 1. Дар истиғно ва тундхӯии маъшуқ. Боби 2. Дар гирифтории ошиқ ва зории ӯ. Боби 3. Дар ҳусну адои маъшуқ ва ахлоқи писандидаи ӯ. Боби 4. Дар сифати ахлоқи ошиқ ва ҳусули матлуб. Боби 5. Дар ғайрату дилнавозии маъшуқ. Боби 6. Дар покбозии ошиқ. Боби 7. Дар насиҳати ҷавонон ва сифати ҷавонӣ. Боби 8. Дар ҷаҳолати пирон ва шикояти пирӣ", иборат аст.

Муаллифи асар номи худро зикр накарда аз худ бо таъбири "ин бандаи бебизоат ва фақири қалилиститоат" ёд мекунад ва ба ҳокими вақт Абулмузаффар (дар ҷои дигар Абӯмансур). Абдулазиз Баҳодурхон бахшида шудани асари худро сароҳатан менависад. Аз гуфтаҳои зерини муаллиф маълум мегардад, ки ӯ бухороист ё дар Бухоро зиндагӣ ва эҷод мекардааст:

"Оллоҳумма иқлими Бухороро, ки маъдани илми дунявист ва мардуми чашми рӯи замин аст, ба зери адли ин Хусрави сулаймонқадр, сипехрмартабаи кайвонрифъат, ороста то қиёмат аз ҷомеи балиёт ва офот ба саломат дар зилли ҳимоят ва ҳифзи иноятӣ худ нигоҳ дорӣ" [2, 24 б].

Дар охири варақи 102 пас аз анҷоми асари мансури "Ошиқу маъшуқ" таърихи китобат "Шаҳри Зулқаъдаи 1283" сабт шудааст.

Дар саҳифаи аввали варақи 103 дар ду сутуне, ки аз ҳам бо ҷадвал ҷудо нашудааст ва теъдоди сатрҳо ҳам дар сутунҳо баробар нест, 7 муаммо бо номҳои Ҷунайд, Камол, Носир, Қобил ва ғайра зикр гардидааст. Яке аз он муаммоҳо ба исми Носир чунин аст:

Сари сӯфӣ бибур, дар оташ андоз,
Ки минбаъд айби риндонро нагӯяд [2, 103 а].

Саҳифаи дуюми варақи 103 ва саҳифаи якуми варақи 104 холист. Дар саҳифаи дуюми варақи 104 абёти пароканда ва дуо сабт ва саҳифаи аввали варақи 105 низ холист.

Аз саҳифаи дуюми варақи 105 то охири баёз, яъне то варақи 193 ғазал ва мухаммасоти Шӯхӣ, Имло, Қассоб, Озарӣ, Сайидо, Ваҳшӣ, Ҷомӣ, Амирӣ ва дигарон оварда шудааст. Байтҳо дар ҳар як саҳифа дар ду сутун ҷой дода шудаанд, вале теъдоди сатрҳо ва тартиби навиштани онҳо дар ҳар як сутун яксон набуда, дар баъзе сутунҳо аз 8 то 12 байт ҷой дода шудааст. Хати ин қисмати баёз навъи шикаста ва хеле душворхон буда, баъзе саҳифаҳо бо таъсири намӣ тамоман хира ё сиёҳ шудаанд ва хондани онҳо аз имкон берун аст.

Ин қисмати баёз бо "Бисмиллоҳи-р-раҳмони-р-раҳим" оғоз гардида, пас аз он мухаммасе омадааст ки дар наъти Пайғамбари ислом ﷺ буда, банди аввали он чунин аст:

Исо ба фалак шуд ба таманнои Муҳаммад,
Идрис ба ҳайбат зи таваллои Муҳаммад.
Дар зумраи хосони малак ҷои Муҳаммад,
Арш аст нишемангаҳи маъвои Муҳаммад.
Фарш аст гузаргоҳи кафи пои Муҳаммад [2, 105 а].

Мухаммаси мазкур аз ҳафт банд иборат буда, пас аз он мухаммаси Қассоб бар ғазали Сайидо зикр мегардад, ки дар банди охирини он тахаллуси ҳар ду шоир ҳам ёд шудааст:

Сайидо гашта чу тӯтӣ гӯё нотиқ,
Ин тиҳидаст ба даргоҳи тунабвад лоиқ,
Ба сари кӯи ту, эй моҳ ба субҳи содиқ,
Гуфт: Қассоб, ту девона шудӣ ё ошиқ.
Эй ба қурбони сарат ошиқу ҳам девона [2, 107 а].

Дар сутуни дуюми ҳамин саҳифа ғазали машҳури Қассоб, ки бо матлаи: "Дишаб ба ду зону бари дилдор нишастам, Гуфтам, ки туӣ қиблаи ман, гуфт, ки ҳастам". оғоз меёбад, ҷой дода шудааст.

Ҳамин тавр, то охири баёз ғазалу мухаммасҳои Ҷомӣ, Сайидо, Қассоб, Амирӣ, Ваҳшӣ, Озарӣ ва дигарон бе тартиби муайян ва баъзан бо зикри номи муаллифон оварда шудааст.

Баёзи мавриди назари мо бо мухаммаси Ҷомӣ бар ғазали Ҳофиз ба итмом мерасад, ки банди аввали он чунин аст:

Ба гардун мерасонад дуди оҳам мавҷи дарёро,
Кунад сӯрох оҳи ман саҳаргаҳ санги хороро.
Мунаввар мекунад аз лутфи омаш кӯҳу саҳроро
Агар он тури шерозӣ ба даст орад дили моро.
Ба холи ҳиндуяш бахшам Самарқанду Бухороро.

Мухаммаси мазкури Ҷомӣ бо абёти зерин хотима меёбад:

Мақому манзилат(бодо) биҳишти ҷовидон, Ҳофиз,
Ҳазорон раҳмати ҳақ бод бар он хонадон, Ҳофиз
Дуогӯйи ғариби туст Ҷомӣ дар ҷаҳон, Ҳофиз
Ғазал гуфтию дур суфтӣ, биёву хуш бихон, Ҳофиз.
Ки бар назми ту афшонад фалак иқди Сурайёро [2, 193 б].

Пас аз мухаммаси Ҷомӣ мухаммаси Озарӣ сабт шудааст, ки бо банди зерин сар мешавад:

Чашми ту фитна-фитна, ҳар фитна комёб,
Хатти ту қитъа-қитъа ҳар қитъа мушки ноб.
Лаъли ту ғунча-ғунча ҳар ғунча ашшаҳоб.
Рӯйи ту сафҳа-сафҳа, ҳар сафҳа обтоб.
Мӯйи ту ҳалқа-ҳалқа, ҳар ҳалқа печутоб [2, 193 б].

Ин мухаммас мувофиқи ишораи котиби баёз бояд идома дошта бошад, вале вараққои боқимонда вуҷуд надоранд ва бо ҳамин дастхати мазкур анҷом ёфтааст. Метавон гуфт, ки дар ин нусха теъдоде аз вараққои охир аз байн рафта ва онро нотамом гардонидаанд.

Аз баррасии сохтор ва муҳтавои баёзи рақами 558 маълум мегардад, ки он дорои арзиши муайяни адабиётшиносӣ ва маъхазшиносӣ дорад. Ба замми он, ки дар он матни комили асари мансури "Ошиқу маъшуқ" оварда шудааст, мухаммасҳои зиёди шоирони асрҳои XVI-XIX-ро низ фаро гирифтааст. Аз ин хотир, ин баёз дар таҳқиқи суннати татаббӯъ ва назирагӯӣ ва дар ин замина мухаммаснависӣ дар Мовароуннаҳри асрҳои XVI-XIX низ чун яке аз маъхазҳои хаттӣ хидмат карда метавонад.

А Д А Б И Ё Т

1. Садри Саъдиев. Адабиёти тоҷик дар асри XVII. - Душанбе, 1985; Адабиёти тоҷик дар нимаи дуюми асри XVIII ва аввали асри XIX. Дар зери таҳрири Р. Ҳодизода. - Душанбе, 1989; Усмон Каримов. Адабиёти тоҷик дар нимаи дувуми асри XVIII ва аввали асри XIX. - Душанбе, 1974.
2. Баёзи рақами 558, маҳфуз дар китобхонаи Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. - Вар. 1а, 1б, 4а, 24а, 103а, 105б, 107а, 192б, 193б.

РУКОПИСНЫЕ ИСТОЧНИКИ ПО ИЗУЧЕНИЮ ЛИТЕРАТУРЫ МАВЕРАННАХРА

Статья посвящена исследованию рукописных баязов, хранящихся в фонде рукописей библиотеки Таджикского национального университета (кабинет профессора Ш.Хусейнзоде).

Автор определяет научную ценность и значение доселе неизученных баязов библиотеки в исследовании истории таджикской литературы XVIII- XIX веков и творчества её отдельных представителей.

Ключевые слова: история таджикской литературы XVIII- XIX веков, рукописные баязы,творчество, рукописные источники.

MANUSCRIPT SOURCES FOR THE STUDY OF LITERATURE MAVERANNAHR

The article is devoted bayaz manuscripts stored in Manuscripts Library of the Tajik National University (Professor Sh.Huseynzode office).

The author defines the scientific value and importance of hitherto unexplored bayaz libraries in the study of history of the Tajik literature XVIII- XIX centuries and the creativity of its individual representatives.

Key words: history of Tajik literature XVIII- XIX centuries, handwritten Bayaz, creativity, manuscript sources.

Сведения об авторе. ***Абдушукри Абдусаттор***. – доктор филологоческих наук, профессор Таджикского национального университета. Телефон: **(+992) 904-11-48-40**

НУСХАИ НАВИШТОРИИ СУРУДИ «САЛОМНОМА»

Р. Раҳмонов, С.Бобоев
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон
Донишгоҳи давлатии тиҷорати Тоҷикистон

«Саломнома», яке аз сурудҳои машҳури маросими ҷашни асрӯсии тоҷикон аст, ки дар минтақаҳои зиёди Тоҷикистон ва тоҷикони Ӯзбекистон, Қазоқистон ва Қирғизистон низ ба назар мерасад. Дар баъзе ҷойҳо номи ин сурудро «Келинсалом» низ мегӯянд.

Дар гузашта саломономаро асосан занони босавод дар маросимҳои арӯсӣ аз рӯйи дафтар, коғаз ва гоҳе ҳифз мехонданд. Саломномахонҳо матни нисбатан хурди онро бо оҳанги зебои таъсирбахш месароиданд. Дар байни мардум саломномаҳое низ ҳастанд, ки аксари мисраъҳои он бадоҳатан гуфта шудааст.

Саломномахон ҳар банди матнро хонда, баъдан ибораи «салом мегӯем»-ро бо таъкид ва ҷудогона месарояд. Пас аз он, занҳои дигар баробар бо оҳанги махсус «ҳазор алейк» мегӯянд ва оҳиста-оҳиста арӯсро ба зери чодар мебаранд. Ҳамин ки арӯс дар зери чодар даромада, чанд дақиқа зери оҳанги саломнома таъзим менамояд, саломномахон як ист мекунад. Сипас ба истиқболи домод меравад, ки дар назди дар ҳамроҳи дӯстонаш интизор аст. Ин навбат салономахон саломномаро барои домод хонда, ӯро дар зери оҳанги суруд ба назди арӯс меорад.

Теъдоди мисраъҳои «Саломнома» нисбат ба сурудҳои дигари ҷашни арӯсӣ зиёд аст. Суруди «Саломнома» дар ойини махсуси арӯсӣ бо номи «саломномахонӣ» сароида мешавад. Пажӯҳандагон аз ҷумла, Ф.Зеҳниева, С.Бобоев бар он ишора мекунанд, ки суруди мазкур дар асл аз ҷониби касе суруда шудааст. То ба имрӯз вариантҳои зиёди суруди мазкур гирдоварӣ шудааст, ки дар бойгониҳо маҳфуз буда, аксари онҳо бо сабки омиёна гуфта шудаанд. Дар асоси ин матнҳо, пурсишҳо ва мушоҳидаҳо метавон тахмин кард, ки «Саломнома» дар гузаштаҳо, аслан ба таври шифоҳӣ ичро гардида, баъдан дар шаҳрҳо, бар асоси матни шифоҳӣ, матни хаттии он таълиф шудааст. Дар охири асри 19 ва аввали асри 20 дар шаҳрҳо матни хаттии он густариш ёфтааст.

Тибқи ишораи Ф. Зеҳниева дар бойгонии шӯъбаи Фарҳанги мардуми Пажӯҳишгоҳи забон, адабиёт, шарқшиносӣ ва мероси хаттии ба номи Рӯдакии АИ ҶТ беш аз 50 варианти саломнома маҳфуз аст. Дар бойгониҳои Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, дар бойгонии пажӯҳандагони ҷудогона низ вариантҳои ин суруд мавҷуд аст. Дар маҷмӯъ то имрӯз беш аз 100 варианти саломнома гирдоварӣ шудааст.

Теъдоди мисраҳои ин сурудро то 150 сатр гуфтаанд, вале аз шаҳри Бухоро нусхаи хаттии саломномае дастрас шуд, ки 238 мисраъ аст. Оғози матн дарида аст, чанд мисраи аввали он нест, ки онро соли 1993 аз дасти пиразани бухоронӣ, Музайям Қодирова (соли тавалудаш 1910) ба амонат гирифта зеракс намуда, соли 1994 дар маҷаллаи «Мардумгиёҳ» ба чоп расонидем. Тибқи маълумоте, ки дар охири «Саломнома» сабт гардидааст, соли хаттотии он 1883 аст. Барои он ки ин матн дар

фарҳанги миллии тоҷикон аҳамияти вижаеро дорост, онро ба таври комил аз назар мегузаронем.

Матни мазкури «Саломнома» дар коғази лӯлашакли печонидашуда, ки бараш шаш сантиметр аст, хаттотӣ шудааст. Лӯлаи печидаро кушода, чен кардем, ки ду метру чил сантиметр будааст. Аввали “Саломнома” даридагӣ аст. Аз ин ҷиҳат, мо намедонем, ки чанд мисраи оғози он аз байн рафтааст. Тибқи анъана аввали суруд ҳатман бо “бисмиллоҳи раҳмони раҳим” ва ёдоварии парвардигор ва пайғамбарон бояд шурӯъ шуда бошад. Матн чунин оғоз меёбад:

1. ... ... шаҳиди дашти Карбало,
2. ... Саид Абдуқодир Ҷелонӣ маҳбуби Худо,
3. Сафошон Ғавсулъазам, салом мегӯйем,
4. Ва ба ҳазрати Нақшбанди Бухорӣ, салом мегӯйем,
5. Ва ба ҳазрати Чаҳорбикр, салом мегӯйем,
6. Ва бар ҷамии пайғамбарон, салом мегӯйем,
7. Ва бар ҷамии муштаҳидон, салом мегӯйем,
8. Ва бар ҷамиъи авлиёгон, салом мегӯйем,
9. Ва ба ҳазрати Бухорӣ, салом мегӯйем.

Ҳамаи ин дуруду салому паём аз номи арӯсу домод ба он бузургони гузаштагон аст. Дар байни марудуми Бухоро ва мардумони манотиқи дигар ин номҳоро азизу муътабар медонанд. Ба қавли мардум ҳар кадоми инҳо дорои хислатҳои хосси худ мебошанд, ки гӯё ҳангоми бо ихлос муроҷиат кардан ба ин ё он мушкилоти зиндагӣ мадад мерасонанд. Пас аз сатрҳои боло як сатри нисбатан тӯлонитаре омадааст, ки дар барои арӯсу домод аз Илоҳӣ умри дароз талаб карда мешавад:

10. Илоҳӣ аллоҳ таъоло саду бисту панҷ сол умри табиӣ каромат фармояд.

Сипас “салом” гуфтан идома пайдо карда, аз “уламоён” ва "устозон” шурӯъ мешаваду то ”қудоён”, "хешу акрабоён”, “падарарӯсу модарарӯс”, “тағои арӯс” ва “маҷлисхабар”-ҳо идома пайдо мекунад:

11. Ва бар тамоми уламоёни Бухоро, салом мегӯйем,
12. Ва бар пири устозон, салом мегӯйем,
13. Ва бар ҷамиъи қудоён, салом мегӯйем,
14. Ва бар хешу акрабоён, салом мегӯйем,
15. Ва бар падарарӯсу модарарӯс, салом мегӯйем,
16. Ва бар тағойи арӯс салом мегӯйем,
17. Ва дар ин ҷамоаи кассир, ки дар ин маҷлисхабар ҳозиранд, салом мегӯйем.

Дар ин ҷо оҳанги “Саломнома” дигар мешавад, мисраъҳо боз мавзунтар ва ровонтар мегарданд. Ҳамчунин, тадриҷан таъсири эстетикии матн низ бештар шуда, гӯянда ба ҳозирин аз номи домод ба “қудоён”, “хурду калон”, “пиру ҷавон” ва дигарон “салом” мегӯяд:

18. Саломе гуфта шуд чандон-чандон,
19. Ки ҳамдигар ҳастанд ҷумла меҳмон.
20. Саломи ман ба он мухтори Аҳмад,
21. Расонад халқи оламро ба мақсад.
22. Мусулмонон шаби нур аст имшаб,
23. Дуои ҷумла мақбул аст имшаб.
24. Ки аввалаш ба қудоён, салом аз домод,
25. Ҳама ба хурду калонон, салом аз домод,
26. Ба аҳли байти шумоён, салом аз домод,
27. Ҳама ба пиру ҷувонон, салом аз домод.
28. Илоҳӣ ҷумла муроди ҳама муяссар кун,
29. Ба ҷумла марҳаматат барчаро (=ҳамаро) баробар кун,
30. Ба мӯъминон ҳама тоҷи мурод бар сар кун,
31. Насиби келину домод ширу шаккар кун,
32. Ба подшоҳи ҳақиқат, салом мегӯйем.

Агар матни “Саломнома”-ро бо диққат аз назар гузаронем, вай ҳамчун як навъ дуо ва хоҳишу таманнои зиндагии осоиш ва рӯзгори хушу хуррам аз парвардигор, барои домоду арӯс ба пеши назар ҷилвагар мегардад. Ин ду навҷавон бояд “хандон”, “баобрӯй”, “саломат”, соҳиби “давлату фарзанди фаровон” ва “фароғат” бошанд, ки аслан ин орзую умеди ҳар як падару модар аст:

33. Илоҳӣ хоҷаи домодро ту хандон кун,
34. Бидеҳ ту давлати бисёр ҳам ба иззат кун,
35. Ба обрӯйи ҳама хешу акрабоён кун,

36. Миёни халқ чу рӯйи гулшан намоён кун,
37. Ба ҳамди воҳиду ваҳдат, салом мегӯйем.
38. Илоҳӣ, келину домодро саломат кун,
39. Бидеҳ ту давлату фарзанди ӯ фаровон кун,
40. Илоҳӣ айши ҳузури дил фароғат кун,
41. Ҳамеша бистари санҷобро ту роҳат кун,
42. Ба номи Қодири қудрат, салом мегӯйем.
43. Илоҳӣ келину домод сурхрӯ бошанд,
44. Чунин ба айши нишот ба ҷустуҷӯ бошанд,
45. Миёни халқи ҷаҳон аз ҳама накӯ бошанд,
46. Ба ҳазрати Самадият, салом мегӯйем.

Баъзан дар “Саломнома” оҳанги фалсафӣ низ ба назар мерасад. Аз ин рӯ, гӯянда “ғанимат” донистани “даврон”, “меҳмон”, “шодмонӣ” ва ҳатто “ғанимат” шумурдани ҳамин дам, яъне “имшаб”-ро махсусан таъкид менамояд. Ҳамчунин, боз дуо мекунад, ки арӯсу домод зиндагии бо “фазилат”, бо “тавфиқ” дошта бошанд ва аз ҳозирин талаб мекунад, ки ба ин дуо ҳамроҳ шаванд:

47. Чи давлат аст, ки даврон ғанимат аст имшаб,
48. Ҳамин ҷамоаи меҳмон ғанимат аст имшаб,
49. Ки шодмонии моён ғанимат аст имшаб,
50. Чунин фазилат файзи шарофат аст имшаб,
51. Ба зоти ақдаси покат, салом мегӯйем.
52. Дуо кунем ҳар душон саломат кун,
53. Ки даври салтанаташ инчунин давомат кун,
54. Саҳар ба тоати рӯзона бо шарофат кун,
55. Ба ӯ фазилати тавфиқро каромат кун,
56. Ба он расули Муҳаммад (с), салом мегӯйем.
57. Ки амри ҳақ шуд ақди никоҳ нозил шуд,
58. Муроди келину домод ҷумла ҳосил шуд,
59. Ки душманон ҳама ғамгин дӯст хушдил шуд,
60. Ба аҳли байти ҷамоат, салом мегӯйем.
61. Ки ҳозиранд ба ин тӯй ҷумла пиру ҷувон,
62. Дуои нек кунедаш ба ҳаққи ин султон,
63. Ба ҳукми қабзаи ӯ кун тамоми рӯйи ҷаҳон,
64. Диҳад адолати тавфиқ холиқи яздон,
65. Ба ин амири басавлат, салом мегӯйем.
66. Илоҳӣ ҳазрати султони мо саломат кун,
67. Тамоми беваву бечораро фароғат кун,
68. Ки тоҷи давлати ӯ бар сараш давомат кун,
69. Ба ӯ адолати тавфиқро иноят кун,
70. Ба кӯчи духтари ҳазрат, салом мегӯйем.

Боз як хусусияти “Саломнома” ин аст, ки дар он андешаву афкори башардӯстона низ ба назар мерасад ва гӯянда ёдовар мешавад, ки «Илоҳӣ халқи ҷаҳонро зи ғам кунӣ озод»:

71. Дуо кунем ба ҳаққи тамоми махлуқот,
72. Ки мӯъминон ҳама бошанд хуррам ҳам шод,
73. Илоҳӣ халқи ҷаҳонро зи ғам кунӣ озод,
74. Шаванд ширавву шаккар ки духтару домод,
75. Ки мо ҳамеша ба навбат, салом мегӯйем.

Яке аз ҷиҳатҳои бадеияти “Саломнома” ин истифодаи бештар аз санъати тавсиф аст. Дар ин суруд тавсифи ҳам домод ва ҳам арӯс ҷудогона ва ҳам гоҳо якҷоя ба назар мерасад. Ҳангоми тавсифи арӯс ба сифатҳои зоҳирии ӯ бештар аҳамият медиҳанд, вале дар бораи домод маъмулан суханҳои хосси мардона ба мисли “мансаб”, “муътабару сарафроз” ва умуман соҳиби эҳтироми ҷомеа гардиданашро мехоҳанд. Масалан, дар ҳаққи домод чунин мегӯянд:

76. Миёни мардуми олам бихонам ин абёт,
77. Бигӯям бинависам шарҳ ҳам бунёд,
78. Ки хоҷаи Саиданд асли мансаби домод,
79. Кунем дафтари олӣ барои ин авлод,
80. Ба ин ҷамоати раҳмат, салом мегӯйем.
81. Муносиб аст, ки хизмат ба ҷон кунед имшаб,
82. Ба муддаои дилаш ҳамчунон кунед имшаб,

83. Ки дӯсту душмани мо шодмон кунед имшаб,
84. Миён баста ба хизмат, салом мегӯйем.
85. Кунед ҷони азизро фидойи ин домод,
86. Ки ҳозиранд ҳама ақрабойи ин домод,
87. Ки як шаб аст кашидан ҷафойи ин домод,
88. Мусофирем ҳамин шаб баройи ин домод,
89. Баройи иззату ҳурмат, салом мегӯйем.
90. Ниҳоли қомати домод баҳравар гардад,
91. Дуо кунем, ки ӯ шохи пурсамар гардад,
92. Миёни дӯсту ҷамоат ки тоҷи сар гардад,
93. Миёни халқ сарфарозу мӯътабар гардад,
94. Миёнбаста ба хизмат, салом мегӯйем.

Маъмулан дар вақти ниёиш ва рӯзҳои хушу гуворо мардум дуо мекунанд, ки худо ҳамаро ба ҳамин рӯзҳои нек расонад:

95. Чи мешавад ки ба мақсад расанд ҳама олам,
96. Ба ин мурод ба матлаб расанд ҳама олам,
97. Ба ин шарофату иззат расанд ҳама олам,
98. Ба рӯзи тӯй ба давлат расанд ҳама олам,
99. Ки субҳи шом давомат, салом мегӯйем.

Гӯянда аз парвардигор хоҳиш мекунад, ки “келину домод”-ро “азизи ҳар ду саро” кунад. Ҳамчунин, хешовандони домодро ба “шукр” кардан низ даъват мекунад:

100. Азизи ҳарду саро кун ту келину домод,
101. Ҳазор шукр кунед хешу хоҳари домод,
102. Ки ёру ҷӯраи ба қад баробари домод,
103. Либосҳои мурод аст дар бари домод,
104. Ба он ду соқии кавсар, салом мегӯйем.

Аз сатрҳои баъдӣ маълум мешавад, ки то ин ҷо “Саломнома” асосан барои домод будааст:

105. Саломномаи ширу шаккар поён шуд,
106. Малоли хотири домод ҳам қудоён шуд,
107. Дуо ба ҳаққи азизон чанд-чандон шуд,
108. Ки дӯст хушдил душман ҳама парешон шуд,
109. Ба сина даст ба иззат, салом мегӯйем.
110. Кунед рухсати мо мухтасар кунем салом,
111. Миён баста кунанд ҳамчу хизмат инъом,
112. Кунанд хоҷаи домод иззату икром,
113. Ба обрӯй шаванд доимо ҳамеша мудом,
114. Кушода шуд дари раҳмат, салом мегӯйем,

Аз баъзе бандҳои суруд, гоҳе чунин ба назар мерасад, ки гӯё ин бандҳо байни худ робитае надошта бошанд, аммо тавассути ибораи “салом мегӯйем” ва дар ҷавоб “ҳазор алейк” гуфтани ҳозирин ин иртиботи гусаста пайванд мегардад. Пас аз сатрҳои боло ва баъди “Саломномаи ширу шаккар поён шуд” гуфтани гӯянда, гумоне меравад, ки суруд дар ҳамин ҷо ба поён расида бошад. Вале боз ҳамон “салом мегӯем” гуфтан матнро ба ҳам мепайвандад.

Тавре ки дар боло низ ёдовар шудем, дар “Саломнома” ба тавсифи духтар бештар аҳамият дода шудааст. Зан, духтар, арӯс, ки ҳамчун олиҳаи ҳусну латофату нафосат дар зиндагӣ аз ҷониби шоирон ва ҳам худи мардум дар назми шифоҳӣ васф шудааст, дар “Саломнома” низ ин симои ӯ хеле хуб ҷилвагар гардидааст, ки инро дар шумораҳои 115 то 119 ва 140 то 143 ҳамин матн метавон дид:

115. Чу моҳ орази келин мунаввар аст имшаб,
116. Ба зебу зиннати анвоъ зевар аст имшаб,
117. Зи пой то ба саранд ваҳ анбар аст имшаб,
118. Ба иззат омада домод бар дар аст имшаб,
119. Ба қадру қимати келин, салом мегӯйем,

Дар мисраъҳои зерини суруд гӯянда аз илоҳӣ таманно мекунад, ки ба келину домод шодиву нишот, “хуррамӣ” ишқе чун “Лайливу Маҷнун” “лутфу карам” намояд. Ва сипас гӯянда бо муҳаббат ба арӯс, падару модари вай салом мегӯяд:

120. Илоҳӣ келину домод хушдилу беғам,
121. Тамоми умр бигарданд дар ҷаҳон хуррам,
122. Ба сони Лайлию Маҷнун шаванд дар олам,

123. Нисори ҳарду худоё намой лутфу карам,
124. Кушода шуд дари раҳмат, салом мегӯйем.
125. Салом гӯйемаш аз ҷону дил баройи арӯс,
126. Ба модару падар хешу ақрабойи арӯс,
127. На лоиқ аст кунанд симу зар фидойи арӯс,
128. Сазост ин ки кашанд ҷон бар дуойи арӯс,
129. Ба аҳли байти ҷамоат, салом мегӯйем.

Мавзӯи бандҳои баъдии “Саломнома” гуногун аст. Дар яке гӯянда барои арӯсу домод “саломатӣ”, “шодию тараб”, “писару духтари ҷамоат” буданро мехоҳад. Дар дигаре ба онҳо “сабзу мунаввар ӣ”, “дилгармӣ”, “хулқи нек» таманно дорад. Дар савумӣ ва чаҳорумӣ, тавре ки гуфтем, арӯс васф мегардад. Дар банди панҷум ва шашуми зерин меҳру муҳаббат ва ситоиши пайғамбар тасвир шудааст:

130. Илоҳӣ келину домодро саломат дор,
131. Ба шодию тараб иззату фароҷат дор,
132. Карам намо писару духтари ҷамоат дор,
133. Ҳамеша чун гули гулзори боғи ҷаннат дор,
134. Ки субҳу шоми давомат салом мегӯйем.
135. Илоҳӣ сабзу мунаввар шаванд он ҳар ду,
136. Мудом шираю шакар шаванд он ҳар ду,
137. Ба ҳам дилгарму ховар шаванд он ҳар ду,
138. Зи хулқ беҳтар сарвар шаванд он ҳар ду,
139. Ба ҳозирони маҷолис, салом мегӯйем.
140. Ривоҷу равнақи гулзори ҷаннат аст духтар,
141. Ба сони ғунчайи боғи латофат аст духтар,
142. Чу моҳи чаҳордаҳ дар айни ҳолат аст духтар,
143. Чароҷи маҷлис хушназокат аст духтар,
144. Ба ҳусну талъати келин, салом мегӯйем.
145. Ба сарви қомати хубони гулъузор салом,
146. Ба нози ишваю чашмони пурхумор салом,
147. Ба тоқи абрӯйи қавсайни мушкбор салом,
148. Ба он ду зулфи анбарини тобдор салом,
149. Ба лаъли ғунчадаҳонон, салом мегӯйем.
150. Ҳазор ҷони мани хастадил фидойи Расул,
151. Нисор мекунемаш ҷону дил баройи Расул,
152. Ки куҳли дида бисозем хоки пойи Расул,
153. Диҳем ҳарду ҷаҳонро чу дар вафойи Расул,
154. Ба он шафиъи қиёмат, салом мегӯйем.
155. Биёфарид туфайлаш ҷамии махлуқот,
156. Туфайли як сари мӯяш ба ҷумла хатти наҷот,
157. Маро бидод Расули шафеъ дар арасот,
158. Ки сад ҳазор гунаҳкорро туйи ҳасанот,
159. Ба хонадони Муҳаммад (с), салом мегӯйем.

Сипас гӯянда бо як ҷаҳон самимият, тавсифу ташбеҳҳои шинам ва дилнишин арӯсро ба даргоҳи домод “хуш омадӣ” мегӯяд:

160. Эй подшоҳи маҷмайи хубон, хуш омадӣ,
161. В-эй роҳати равони муҳибон, хуш омадӣ,
162. Бе ту сафо надошт гулистони коинот
163. Эй андалеби равзайи ризвон, хуш омадӣ,
164. Ба ҷамъи саиди олам, салом мегӯйем.
165. Хуш омадӣ, ки хуш омад маро аз омаданат,
166. Ҳазор ҷони гиромҳ фидои ҳар қадамат,
167. Ба фоли хайр расидаӣ бар ин хуҷаста мақом,
168. Хуш омадӣ, ки алейку салом ул-икром,
169. Ба рӯҳи поки сарвари олам, салом мегӯйем.

Дар ин матн мисраъҳои 170 то 197 ба забони ӯзбекӣ низ суруда шудааст. Аммо аз 35 матне, ки дар дасти мост дар 34-тои он ягон сатри ӯзбекӣ ба назар намерасад.

Дар ин пораи ӯзбекӣ баробари таърифу тавсифи арӯсу домод аз ҳазрати Муҳаммад, Алӣ, Исмоили Сомонӣ ва дигар бузургони дини ислом низ ёдоварӣ шудааст:

170. Хоҷайи домодға ул худодин бир салом,
171. Ҳақ ӯзи халқ айлагон арзу самоға, бир салом.

172. Умматини тангло машҳарда шафоат этголи,
173. Кӯб ҷазо қилғон Алийи муртазоға, бир салом.
174. Соҳибаввал ҷаннати фирдавси аъло тӯрт бар,
175. Тӯрт ёру ҳам Муҳаммад(с) Мустафоға, бир салом.
176. Ҳам шариат, ҳам тариқатлорни барҷо айлоган,
177. Ҳазрати ҷаннатмакони подшоға бир салом.
178. Маъдани баҳри улум ким муттақиҷа хос эди,
179. Ул амиралмӯъминин кони шафоға, бир салом.
180. Тарки тахту тоҷ қилғон ҷойини тороҷ ҳам,
181. Мурҳусайн Сайид ӯшал кони сафоға, бир салом.
182. Сайиди соҳибнасаб ул сарвори халқи ҷаҳон,
183. Хоҷайи Авсӣ (?) ул аҳли сахоға, бир салом.
184. Соҳиби инъому иззат ҳокими шаръи шариф,
185. Подшоҳ Исмойили Сомониға ҳам, бир салом.
186. Ҳам бу маҷлис ичра ҳозир бӯлса ҳар пиру ҷувон,
187. Ошно бегона хешу ақрабоға, бир салом.
188. Одаму ҳурру малойик ҳам замину осмон,
189. Машриқ то Маҷриб арзи самоға, бир салом.
190. Бу кечада ҷумла одам сизга меҳмон бӯлдилор,
191. Иззату икром қилинг ҷон бирла ҷонон келдилор,
192. Оқили фаҳмидайи қории Қуръон келдилор,
193. Сад дареғо андаке хотирпарешон келдилор,
194. Аҳмади Мухтор фахри анбиёға, бир салом.
195. Қайдо сиз модарарӯси меҳрубони дилфигор,
196. Сизга меҳмон бӯлдилор ул зоти айни дӯстдор,
197. Чимилиқни кӯтаринг берсун келинга, бир салом.

Дар замонҳои гузашта, аксари адибон ва ҳатто мардум низ баъди адои намоз, ё ягон хайру садақа ба ҳаққи подшоҳ низ дуои нек мекарданд. Аз худо мехостанд, ки подшоҳ боадолату боинсоф шавад, мулк обод, мардум осудаву ором бошанд ва ғайра. Ҳамин нуктаро дар жанри дигари фолклорӣ "дуо" низ метавон мушоҳида кард. Ҳоло низ мардум ҳангоми хондани ин ё он дуо аз Худо таманно менамоянд, мамлакат ободу подшоҳ боадолат гардад. Ҳамин дуои некро нисбати подшоҳон ва ё сардори давлат, дар "Саломнома" низ мебинем:

198. Подшоҳо нахли умратро худо дода амон,
199. Дар нигини хеш яксар оварӣ рӯи ҷаҳон,
200. Номи некат ёфт шӯҳрат дар замину осмон,
201. Рутбаҳат бошад Сулаймонвор дар олам аён,
202. Хоки поят сурмасо гардад ба чашми мардумон.
203. Ҳар тараф рӯ оварӣ ёри ту бошад кирдигор,
204. То қиёмат ҳақ кунад ин давлататро пойдор,
205. Нест ҳаргиз аз қудумат фитна дар шаҳри Бухор,
206. То абад ин некият бошад ба олам бисёр,
207. Ибрат аз кори ту гиранд подшоҳони ҷаҳон.
208. Нақшбанду ҳазрати Мири Кулол ёри ту бод,
209. Авлиёҳои Бухоро ёри ҳар кори ту бод,
210. Ҳар куҷо рӯ оварӣ он ҷо ба фармони ту бод,
211. Подшоҳони ҷаҳон фарроши дарбори ту бод.
212. Обрӯ ёбӣ ба назди дӯстону душманон,
213. Дуо кунем ба ҳаққи амиру шоҳи ҷаҳон,
214. Ки умри Нӯҳ бибахшод холиқи Яздон,
215. Ба тахти адл нишастааст ҳазрати Султон,
216. Кунем хидмати олӣ ба дидаю бар ҷон,
217. Ки мо ба ҳазрати Султон, салом мегӯйем.
218. Ҳазор сол амири маро ба даврон кун,
219. Гули рухаш ба ҳама халқ чун намоён кун,
220. Қадам ба хор ниҳад дар замон гулистон кун,
221. Ба ҳар куҷо ки назар кард боғу гулистон кун,
222. Зи рӯйи меҳру муҳаббат, салом мегӯйем.

Дар охири "Саломнома" ин дуои маъмулӣ оварда шудааст, ки онро баъди ҳар маросим дар Бухоро мехонанд:

223. Алминната лиллоҳ, ки Муҳаммад (с) нур аст,

224. В-аз нури Муҳаммадҳ (с) дилам масрур аст.
225. Фардо ду ҳазорсола роҳи уммати ӯст,
226. Аз шӯълаи оташи ҷаҳаннам дур аст.
227. Кирдугоро ба ҳаққи нури Набӣ,
228. Ба ҷамоли Муҳаммади(с) арабӣ.
229. Ба намозу ниёзи лайлу наҳор,
230. Ба дуруди саҳобагони кибор.
231. Ба муноҷотиёни арши маҷид,
232. Ба лаби ташнайи Ҳусайни шаҳид.
233. Аҳадо сомеъал муноҷотӣ,
234. Самадо кофиал муҳимотӣ.
235. Ҳеҷ пӯшида аз ту пинҳон нест,
236. Олам-ассир-ул-ҳафийётӣ.
237. Ҳар дуойе ки мекунад банда,
238. Истаҷаб, ё муъҷиб-уд-даъвотӣ.

Мо дар ин ҷо яке аз матнҳои калонтарини “Саломнома”-ро, аз назар гузаронидем. Мазмун ва мундариҷаи “Саломнома”-ҳои дигар низ тақрибан шабеҳи ҳамин матн мебошад. Дар ҳамаи “Саломнома”-ҳо дар маҷмӯъ одобу ахлоқ, самияту одамият, ғанимат донистани ҳамдигар, ҳурмати хурду калон, эҳтиром доштан ба расму ойинҳои мардумӣ ва монанди ин тасвир ёфтааст.

Қариб дар ҳамаи “Саломнома”-ҳо дуо ва ситоишро мушоҳида менамоем, ки ин ҳама марбути дини муқаддаси ислом ва урфу одатҳои мардумӣ мебошад. Чаро, ки мардум хоҳу нохоҳ дар ҳар давру замон аз суннатҳои динии худ ва эътиқоду ихлосашон канда нашудаанд, баръакс ба он бештар машғул гардидаанд. Маҳз аз ҳамин ҷиҳат, дар ҳамаи нусхаҳои “Саломнома” муроҷиат ба парвардигор, ёде аз пайғамбар (с) ва умуман эҳтиром ба анъанаҳои гузаштагон дида шуда, номи илоҳӣ ҳамчун хати сурх ва созандаю сӯзандаи башар ҳамеша вирди забон аст. Масалан, дар варианте, аз “Саломнома”-ҳо чунин омадааст:

Кафи ҷубори маро ӯ ба лутфе одам кард,
Ба ҳукми хеш кафи хокро мукаррам кард,
Ки Нӯҳро бидиду ба хеш маҳрам кард,
Аз он ки фалакро дар ҷаҳаннам кард,
Ба рӯҳи ҳазрати Одам, салом мегӯйем!

Дар нусхаи хаттие, ки мо аз назар гузаронидем, ҳазрати Муҳаммад (с) ситоиш шудааст, аммо дар бораи чор ёри пайғамбар сухане нарафтааст, ки инро дар нусхаҳои дигар бештар мушоҳида менамоем:

Бидон, ки ҳаст Абубакр ёри аввали ӯ,
Дуюм, ки Умар буд, чун сутуни лашкари ӯ,
Сеюм, ки ҳазрати Усмон ҷамийи дафтари ӯ,
Ки офарини саховаташ он ки Ҳайдари ӯ,
Ба чор ёри Расулаш, салом мегӯйем!

Гоҳ-гоҳе гӯяндагон ягон мушоҳидаи худро илова намуда, ба мазмуни “Саломнома” тобиши замонавӣ бахшидаанд. Масалан, ҳатто дар баъзе нусхаҳо мо тавсифи ҳукумати Шӯравиро низ мебинем:

Илоҳӣ, ҳукумати Шӯроро саломат кун,
Фақиру беваю бечораҳоро фароғат кун,
Ки бахта давлати ӯ ба сараш давомат кун,
Баройи ӯ адолату тавфиқро каромат кун,
Ба подшоҳи ҳақиқат, салом мегӯйем!

Сохт ва банду басти “Саломнома” низ ҷолиб буда, дар як қолиб, вазн ва умуман бо як шакли шеърӣ суруда нашудааст. Дар “Саломнома”-ҳо шаклҳои гуногуни шеърӣ ба назар мерасанд, ки инро мо дар матни фавқуззикр хеле хуб мушоҳида менамоем. Оғози “Саломнома” ба ягон шаклҳои шеърии арӯзӣ мувофиқат намекунад. Дарозу кӯтоҳии мисраъҳои аввали суруд вазни сурудҳои қабл аз исломиро ба хотир меорад. Масалан, дар шумораҳои 3 то 17 нигаред, ки дар онҳо миқдори ҳиҷоҳои мисраъҳо аз 12 то 25-торо ташкил медиҳанд. Ҳамчунин, дар “Саломнома” шаклҳои шеърии маснавӣ (нигар ба шумораҳои мисраъҳои 18-19, 20-21, 22-23), мусаллас (нигар ба шумораи мисраҳои 195-197), мураббаъ (нигар ба шумораи мисраҳои 43-46, 57-60, 81-84), мухаммас (нигар ба шумораи мисраъҳои 28-32, 47-51, 52-56, 61-65, 66-70, 71-75, 76-80, 85-89, 90-94, 95-99, 100-104, 105-109, 110-114, 115-119, 120-124, 125-129, 130-134, 135-139, 140-144, 145-149, 150-154, 155-159, 160-164,

165-169, 198-202, 203-207, 208-212, 213-217, 218-222 ва ғайра), дубайтӣ ё рубоӣ (нигар ба шумораи мисраъҳои 24-27) ба назар мерасанд.

Дар “Саломнома” қофия ва радиф низ мавқеи хоссеро дорост. Маъмулан гӯяндагон дар дохили мисраъҳо, калимаҳоеро меоранд, ки байт ва бандҳои сурудро ҳамоҳанг месозанд. Вале бо вуҷуди ин, қофия барои рангинтару ҷозибтар ва мавзуният пайдо кардани суруд ҳамеша дар мадди назари гӯяндагон аст. Дар “Саломнома”-и мазкур мо қофияҳои зеринро мушоҳида менамоем: “устозон”, “қудоён”, “ақрабоён” (нигар ба шумораҳои мисраъҳои 12,13,14); “чандон”, “меҳмон” (18, 19); “Аҳмад”, “мақсад” (20, 21); “муяссар”, “баробар”, “ба сар”, “шакар” (28, 29, 30, 31); “сурхрӯ”, “ҷустуҷӯ”, “накӯ” (43, 44, 45); “даврон”, “меҳмон”, “моён” (47, 48, 49); “саломат”, “давомат”, “шарофат”, “каромат” (52, 53, 54, 55); “нозил”, “ҳосил”, “хушдил” (57, 58, 59); “махлуқот”, “шод”, “озод”, “домод” (71, 72, 73, 74); “мақсад”, “матлаб”, “иззат”, “давлат” (95, 96, 97, 98); “гулъузор”, “пурхумор”, “мушкбор”, “тобдор” (145, 146, 147, 148); “фидойи”, “баройи”, “пойи”, “вафойи” (150, 151, 152, 153); “кирдугор”, “пойдор”, “Бухор”, “бисйор” (203, 204, 205, 206). Агар мо калимаҳои болоиро, аз назар гузаронем, гоҳо мебинем, ки “ур”, “ул”; “от”, “од”; “ад”, “аб”, ат” ва амсоли ин ба василаи ҳамсадоҳои ба ҳам аз ҷиҳати талаффуз ҳамоҳанг, ҳамқофия шудаанд.

Радиф дар “Саломнома” барои боз ҳам хушоҳангтар намудани матн нақши умдаеро бозӣ менамояд. Аз ин рӯ, радиф баъд аз қофия омада, айнан такрор мешавад ва вазифаи як навъ савти мутантанро иҷро менамояд. Дар “Саломнома”-и мазкур радифҳои зиёде мавҷуданд, ки чанде аз онҳоро ҳамчун мисол меорем: “салом мегӯйем” (12-15); “аст имшаб” (22-23); “салом аз домод” (24-27); “кун” (28-37, 52-55); “бошанд” (43-45); “ғанимат аст имшаб” (43-50); “гардад” (90-93); “расанд ҳама олам” (95-98); “шуд” (105-108); “арӯс” (125-128); “дор” (130-134); “аст духтар” (140-144); “салом” (145-148); “расул” (150-153); “бод” (208-211) ва ғайра.

Истифодаи санъатҳои бадеӣ дар “Саломнома”-ҳо мувофиқи фаҳмиш ва ҷаҳонбинии гӯяндагон ба кор бурда шудааст. Яке аз гӯяндагон бештар ба санъати такрор такя кунад, дигаре тавсифро бештар ба кор мебарад ва севумӣ ба истифодаи ташбеҳ, талмеҳ ва дигар санъатҳои бадеӣ дорои маҳорат мебошад. Ба назари мо, дар “Саломнома” шояд санъати такрор бештар истифода шуда бошад. Ба кор бурдани ҳамон ибораҳои машҳури “салом мегӯйем” ва ҷавоби умумии ҳозирин “ҳазор алейк” аз аввал то охири суруд, далели равшане аст. Умуман, дар саросари “Саломнома” такрорро хуб метавон мушоҳида кард. Ташбеҳ низ дар суруди номбурда хуб ба назар мерасад, бахусус ҳангоми тавсифи арӯс ё домод. Дар ин маврид ҳам тавсиф ва ҳам ташбеҳ дар канори ҳам омада, матнро боз ҳам шинамтар менамояд. Тавсифу ташбеҳҳои “моҳ=ораз”, “ғунча=духтар”, “моҳи чаҳордаҳ=духтар”, “лаъли ғунчадаҳон”, “зулфи анбарин”, “сабзу мунаввар”, “ду гули бехор”, “гули хандон” ва амсоли инро дар матнҳои гуногуни “Саломнома” дида метавонем.

Дар “Саломнома” орзуву ормон, рӯҳу равон, афкори диннии мардум, умедҳои арӯсу домод ва хонаводаи онҳо ва умуман муносибати одамон ва хислати умдаи онҳо то ҳадде аз ҷониби гӯянда, дар робита бо фарҳани мардум инъикос ёфтааст. Ҳамин аст, ки “Саломнома” маҳсули тафаккури ойини мардумӣ мебошад. Аз ин рӯ, дар матнҳои гуногуни суруд ба як зумра симоҳои таърихӣ ба мисли ҳазрати Муҳаммад (с), Алӣ, Сулаймон, Исмоили Сомонӣ, Мири Кулол, Баҳоваддини Нақшбанд, Ғавсулаъзам, Чаҳор Бикр ва дигар бузургони Бухоро талмеҳан ишорат шудааст. Талмеҳан ишора карданро дар аксари матнҳои “Саломнома” дидан мукин аст. Масалан, дар нусхаҳои гуногуни “Саломнома” мебинем, ки борҳо ба образҳои машҳури халқӣ Одаму Ҳаво, Лайливу Маҷнун, Фарҳоду Ширин, Вомиқу Узро, Тоҳиру Зӯҳро ва дигар ошиқу маъшуқоне, ки чун достону афсона дар миёни мардум машҳур аст, ишора намуда, гӯяндагон аз илоҳӣ хостаанд, ки арӯсу домод ба монанди ин чеҳраҳои машҳури омӣ ба ҳамдигар вафодору содиқ бошанд.

Ба шакли китоб ва ё маҷмӯаи ҷудогона даровардани асарҳои халқӣ аз ҷониби муаллифони маълум ва номаълум, аз замонҳои гузашта ба назар мерасад. Масалан: “Абӯмуслимнома”, “Доробнома”, “Ҷомеъ-ул-ҳикоёт”, “Чор дарвеш” ва даҳҳо асарҳои монанди инро низ ошиқони асарҳои мардумӣ бо таҳриру такмил чоп намудаанд. Ба назари мо “Саломнома”-е, ки ба қалами ин ё он шахс навишта шудааст, мумкин аст ба мисли асарҳои номбаршуда аз забони чандин нафар сабт гардида, шояд таҳрир ва такмил шуда бошад. Аз муқоиса ва густариши нусхаҳои гуногуни “Саломнома” маълум аст, ки матн муаллифи аслӣ надорад. Агар дошта бошад ҳам, матни аслии “Саломнома”-и муаллифдор ба тағйироти ҷиддӣ дучор

шуда, соҳиби аслии худро гум карда, ба асари фолклорӣ табдил ёфтааст.

А Д А Б И Ё Т

1. Бобо С. Нусхаи хаттии “Саломнома” / С. Бобо, Р.Каҳҳор // “Мардумгиёҳ”, 1994. – №1-2. – С. 5-19.
2. Бобо С. Ҷойгоҳи оташ дар ҷашни арӯсии Бухоро / С. Бобо, Р. Қаҳҳор // Мардумгиёҳ, 1997. – № 1-2. – С.178-185.
3. Бобоев С. Ҷойгоҳи назми шифоҳӣ дар арӯсии тоҷикон Бухоро / С.Бобоев. – Хуҷанд, 2006. – 144 с.
4. Гуларӯсак / Мураттиб: Фарруха Зеҳнӣ. – Душанбе, 1986. – 180 с.
5. Зеҳниева Ф. Сурудҳои маросими тӯи арӯсии тоҷикон / Ф.Зеҳниева. – Душанбе: Дониш, 1978. – 162 с.
6. Қодиров Р. Назаре ба фолклори тоҷикони вилояти Қашқадарё / Р.Қодиров. – Душанбе: Эҷод, 2005. – 168 с.
7. Ҷумаев Р.Ҷашни арӯсии тоҷикон / Р.Ҷумаев. – Душанбе, 2014. – 212 с.

ПИСМЕННЫЙ ВАРИАНТ ПЕСНИ «САЛОМНОМА»

В статье рассматривается песня «Саломнома» его структура, поэтика, процесс исполнения в таджикском свадебном обряде, который написан в 1883 году в Бухаре, и состояший из 238 строк. Авторы статьи на основе собранного материала показывают значение песни «Саломнома» среди таджиков Бухары и других регионов Таджикистан.

Ключевые слова: Саломнома, свадьба, песня, поэтика, Бухара, обряд.

A WRITTEN VERSION OF THE SONG "SALOMNOMA"

The article discusses the song " Salomnoma ", its structure , poetics , the process of implementation in the Tajik wedding ceremony , which is written in 1883 in the city of Bukhara, and consists of 238 lines. The authors , based on the collected material shows the role of " Salomnoma " among the Tajiks of Bukhara and other regions of Tajikistan.

Key words: Salomnoma, wedding, song, poetics, Bukhara ceremony.

Сведения об авторах: ***Р. Рахмонов*** – доктор филологических наук, профессор Таджикского нацтонального университета. Телефон: **(+992) 919-89-02-08**
С. Бобоев – кандидат филологических наук, доцент, Таджикский государственный университет коммерции

ОҲАНГҲОИ ЭЪТИРОЗӢ ДАР ҚАСОИДИ САНОИИ ҒАЗНАВӢ

М. Солеҳов
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Эътироз падидаест алорағми навъҳои зуҳуроти номатлуб, ки дар ягон шакле қобили вуқӯъ шудааст. Ҳадаф аз эътироз дифоъ аз ҳақиқат ва ё аз адолат мебошад. Аз ин хотир, дар эҷоди бадеъ хоҳ дар шакли наср ва ё хоҳ дар осори манзум рӯ овардани эҷодкорон ба оҳангҳои эътирозӣ ва ё ашъори муқовимат, таърихан басо густурдаву серпаҳно ва пуриштиҳор низ ҳаст. Ба андешаи мо, маншаи зуҳури оҳангҳои эътирозӣ фарҳанги бостонии мардумӣ буда, тадриҷан ин мавзӯъ ба адабиёти касбӣ ворид шудааст.

Яке аз хидматҳои таърихии мактаби адабии Бухороии устод Рӯдакӣ устуворгардонии мавзӯи мазкур дар анвои адабии мухталиф аст, ки баъдтар тақвияту таҳкими бештаре касб намудааст ва ҳатто андаке бошад ҳам, адабиёти тасаввуфӣ-ирфонӣ низ дар нисбати муносибати танҳо байниинсонӣ ба он рӯ овардааст.

Яке аз чунин симоҳои эҷодӣ, ки заминагузори адабиёти ирфонист, Ҳаким Абулмаҷд Маҷдуд ибни Одам Саноии Ғазнавӣ мебошад, ки ба мавзӯи мазкур даст зада дар ин ҷода низ тозакориҳову нодиракориҳои вофир эҷод кардааст. Муҳаққиқин ҳангоми тадқиқу таҳлили таълимоти ахлоқӣ-иҷтимоии Саноӣ, мухтасоти оҳангҳои эътирозӣ ва саҳми ин эҷодкор дар таҳаввулоти он изҳори ақида карданд. Донишманди фарҳехта Муҳаммадризо Шафеии Кадканӣ аввалин муҳаққиқест, ки шоири ориф Ҳаким Саноии Ғазнавиро ҳамчун симои эҷодӣ «Се шахсияти бисёр мутафовут» [8, 25] қазоват кардааст, ки ҳосили фармудаҳои ӯро метавон чун нигоҳи тоза ба осори шоир таъбир намуд. Шафеӣ дарунмояи шеъри Саноиро бо манзури муҳтавои тематикӣ чунин тасниф кардааст:

1. Саноии маддоҳу ҳиҷогӯй (қутби торики вуҷуди ӯ).
2. Саноии воъиз ва ноқиди иҷтимоӣ (мадори хокистарии вуҷуди ӯ).
3. Саноии қаландар ва ошиқ (қутби равшани вуҷуди ӯ).

Омӯзиши осори Ҳаким Саноӣ нишон медиҳад, ки таснифоти фавқуззикр басо мӯшикофона ва дақиқ қобили сурат гардидааст. Зеро муҳим ва характернок он аст,

ки Саноӣ аввалин эҷодкор аст, ки тавъам бо маддоҳию ҳиҷогӯйӣ, қаландарию ошиқӣ, инчунин ноқиди ҷомеа ва андарзгӯи ахлоқӣ низ ҳаст ва ин се ҷанбаъ то интиҳои эҷодиёташ мутадовил будааст.

Чунон ки муҳаққиқи фавқуззикр таъкид менамояд, ҳадаф аз мустаъмалии ибораҳои «қутби торик»-у «мадори хокистарӣ»-и вуҷуди Саноӣ камарзишии санъати эҷод ва заъфи ҳунари таълиф набуда, танҳо тафовути ҷилои ҳунарӣ ва мухтасоти эҷодии шоир аст. Ба ин маънӣ, худи Шафеии Кадканӣ менависад: «Агар ин соҳат аз соҳатҳои вуҷуди Саноиро дар қиёси қутби равшану қаландарии вуҷуди ӯ, мадори хокистарӣ хондам, қасдам ба ҳеҷ рӯй беарзиш нишон додани ин ҷониби шеъри Саноӣ нест, балки метавонам муддаӣ шавам, ки ин қисмат арзише дорад баробар бо ин чи онро қутби равшани шеъри Саноӣ хондаам» [8, 29]. Дар хақиқат, агар ба эҷодиёти ин шоири ҳаким ҷиддитар ғавр карда шавад, метавон пай бурд, ки дар интиқод ва мавъизат дар таърихи адабиёти форс-тоҷик то истилои муғулҳо, бо истиснои Ҳаким Абӯмуинуддин ибни Ҳорис Носири Хусрави Қубодиёнӣ дигар бо кулли эҷодкорон қобили қиёс нест. Агар ин қиёс ба адибони мутааххир сурат бигирад, дар таърихи адабиёти минбаъда низ ба ҷуз таълифоти Абулахлоқ Муслиҳуддин Шайх Саъдии Шерозӣ роҷеъ ба масоили фавқуззикр аз дигарон фузулӣ дорад. Маҳз ба манзури падидаи мазкур мусташриқи ҳоландӣ Томас де Бройн қазовати ҷолибе дорад, ки метавон муҳтавои онро хотиррасон сохт. Т. Бройн басо мӯшикофона менависад, ки Саноӣ дар эҷоди мавъизат ва накди норавоиҳои иҷтимоӣ ва бедоди ҳуккому фармонравоён, ба истиснои Носири Хусрав, аз тамоми шуарои қаблӣ ва муосирину мутааххирин бартаранд [3, 23].

Бо назардошти масоили фавқуззикр қиёси пурвусъат ва ҷиддитар мутааллиқ ба донишманди шинохта Шафеии Кадканӣ аст, ки менависад: «Ҳаким Саноӣ бузургтарин сарояндаи шеъри иҷтимоӣ дар таърихи адабиёти килосики форсӣ аст» [8, 40].

Равиши тозаи Саноиро на танҳо муҳаққиқон, балки, пеш аз ҳама, ҳампешагонаш – шоирони тозакору навовари таърихи шеъру адаби порсӣ низ сареҳан таъкид кардаанд. Фаразан шоир Мухтории Ғазнавӣ дар як қасидааш, ки ба Султон Масъуд бахшидааст, мегӯяд:

Саноиро силатҳо бахш, то ӯ инчунин мадҳе,
Бипардозад, ки ҳамто нест андар шеър зи акронаш.
Набинӣ, к-ӯ чунин гӯяд ба ҳар байте, ки бархонад,
Кунад таҳсин зи бас маънӣ зи ҷаннат ҷони Ҳассонаш.

«Саноӣ, - менависад Ризои Ашрафзода, се таҳаввули азим дар шеъри форсӣ эҷод кардааст» [6, 13].

Ҳамин муҳаққиқ бахусус тозакориҳо ва навҷӯиҳои Ҳаким Саноиро дар таҳаввули жанрҳои адабии қасида, ғазал ва маснавӣ таъкид менамояд, ки ба назари мо, хеле мӯшикофонаву саҳеҳ аст.

Мусаллам аст, ки Ҳаким Саноӣ дар эҷоди қасида намояндаи барҷастаи шеъри иҷтимоӣ, ахлоқӣ ва ирфонӣ аст. Дар қасидаҳои Саноӣ маънӣ ва мазмунҳои гуногун манзур мегарданд: мадҳу ситоиш, васфу тавсифи табиат ва ҷирмҳои осмонӣ, панду андарз, фахру ифтихор аз донишу истеъдоди хеш, тавҳиду ҳамд, ситоиши сунъи Илоҳӣ, бузургии инсон ва худшиносии ӯ ва ғайра.

Паҳлуи дигари дарунмояи қасоиди Ҳаким Саноӣ интиқоди фаъолияту муносиботи олимони дину зоҳидони риёӣ, накди сӯфиёни дӯкондору бозориёни фиребгар, ғозиёни ғоратгару тарозудорони дузд ва ҳақимардумхорону зимомдорони замон, мазаммати шуарои чоплусу ҳасадхур ва умуман нуқсонҳои ҳамаи табақаҳои иҷтимоӣ, беибо мавриди танқиду сарзаниш қарор дода мешаванд. Ҷанбаи басо характернок дар чунин ҳолат он аст, ки накду интиқоди шоири Ҳаким муғризона ва нӯгизабонӣ, кӯтоҳназаронаву сарсарӣ нест. Ҳаким Саноӣ шоирест, ки дар ин ҷода шуҷоати беназир дорад:

Ин аблаҳон, ки бесабабе душмани мананд,
Бас булфузулу ёфтадарою занахзананд.
Монанди накши расме беаслу маъниянд,
Гарчи ба назди ома чу хатте мубаййананд.
Дар қаъри дӯзаханд, на ҷиннӣ на инсиянд,
Дар чоҳи ваҳшатанд, на Юсуф на Бежананд.
Ҳам нокасанд гарчи ҳаме бо касон раванд,
Ҳам ҷӯлоҳанд гарчи ҳаме бар фалак тананд.

Якранг бо забон дили ман ҳамчу охират,
В-инон ба табъу ҷома чу дунё мулавбананд.
З-он бесаранд ҳамчу гиребон, ки аз тамаъ,
Пайваста пойбуси хасисон чу домананд.
Деҳқони ақлу ҷон манам имрӯзу дигарон,
Ҳар кас, ки ҳаст хӯшачини хирмани мананд.
Фарзанди шеъри ман ҳамаву хасми шеъри ман,
Гӯӣ на мардуманд ҳама рими оҳананд [2, 162].

Дар қасидаи фавқуззикр шоири ҳаким алорағми шуарои муддаӣ ва ҳасудхор, ки худро дар шеъру шоирӣ ҳамрадифи Саноӣ меҳисобанд, гоҳе ҳунари хешро тарҷеҳ медиҳанд, оҳанги эътирозро баланд кардааст.

Ҳуҷуми ӯ бешубҳа эътирози асолати ҳунар бар ҷаҳолати «ҳунар», муқовимати оқил бар ғурури ҷоҳил ва ба ҳамҳирфагони сустаносир, ки худро ҳанӯз нашинохтаанд, мутадовил будааст. Ҳуҷуми ӯ ҳамла нест, балки дифоъ аст, ки пирӯзӣ бар думбол дорад ва тавассути ҷилои асолати ҳунару истеъдоди фитрӣ ва қареҳаи оливу захоири зеҳнӣ дар каломи бадеии манзум қобили вуқӯъ шудааст.

Маҳз бо назардошти ҷанбаъҳои фавқуззикр ва муассирӣ ин навъи ҳунарии сухан он арзишҳои умумибашарӣ ба бор меорад ва барои оламиён пуразишу судманд мебошад. Донишманди фарҳехта Муҳаммадризо Шафеии Кадканӣ «Шеъри эътирозро бахши азиме аз шоҳкориҳои шеъри ҷаҳон» [7, 123] медонад, ки андеша ва орои басо ҷолиб аст. Дар ҳақиқат, нуфузи ашъори муқовиматии Ҳаким Саноӣ, ки саршор аз маърифати олитарин аст, истеъдодҳои баландтарини эҷодиро ба майдон ворид намудаву натоиҷи судбахш ба бор овардааст. Ин буд, ки шеъри Ҳофизи Шерозӣ - алорағми муҳтасибу зимомдорони замона, ашъори Камоли Хуҷандӣ-дар муносибат бо зоҳидони риёӣ, осори Убайд дар иртибот бо мутаассибон ва золимону ноодилон баландтарин оҳангҳои эътирозӣ касб кардаанд, ниёз ба тадқиқоти ҷудогона доранд.

Аз ин дидгоҳ зуҳдиёти Ҳаким Саноӣ шеъри муқовимату эътироз аст, ки лаҳни тунду ситезанда дорад. Ҷолиб ва характернок он аст, ки дар ҳавзаҳои қасидасароӣ то рӯзгори Саноӣ, агар ин як падидаи тоза бошад, аз тарафи дигар, муҳимтарин хусусият боз дар он зоҳир мешавад, ки Саноӣ баробари рӯ овардан ба садои эътирозу интиқоди иҷтимоӣ аввалан симои худро пеши назар меорад ва аз интиқоди хеш оғоз мекунад:

Ай Саноӣ, хоҷаи ҷонӣ ғуломи тан мабош,
Хокро гар дӯст будӣ, покро душман мабош.
Гар чу наргис нестӣ шӯху чу лола тирадил,
Пас дурӯю даҳзабон ҳамчун гули савсан мабош.
Ресмонвор ар нахоҳӣ пой чун сар, сар чу пой,
Даҳзабон чун савсану якчашм чун сӯзан мабош [2, 326].

Дар ин қазоват таносуб ва тазодҳое бисёр ҷолиб ба кор гирифта шудааст, ки он зимни вожаҳои ҷуфти зидмаъно: хоҷаву ғулом, ҷону тан, дӯсту душман, шӯху тирадил, лолаву наргис, пою сар, даҳзабону якчашм ва ғайра басо ҳунармандона корбаст шудаанд ва муассирии каломи эҷодкорро фузудаанд. Албатта, дар мантиқи оддии ифода ҳадаф тазкияи қалбу тасфияи сари солик аст.

Ё худ Ҳаким Саноии Ғазнавӣ дар муносибат бо зимомдорони замонаи хеш ҳамин гуна тундраву сахтситез аст, ки комилан аз ягон қишри ҷомеа ибое надорад. Чунончи:

Ай заъифон, аз сафедӣ мӯятон з-он шуд чу шир,
В-ай зарифон, аз сиёҳӣ рӯятон з-он шуд чу қир.
Пардатон аз чашми дил бардошт субҳи растахез,
Пунбатон аз гӯш берун кард гашти рӯзгор.
Гарчи одамсуратони сагсифат муставлианд,
Ҳам кунун бинанд, к-аз майдони дил айёрвор.
Ҷавҳари одам бурун тозад, барорад ногаҳон,
З-ин сагони одамикемӯхту хармардум димор [2, 184].

Ҳаким Саноии Ғазнавӣ дар муносибат бо табақаҳои иҷтимоии ҷамъият танҳо аз равзанаи адолати иҷтимоӣ, дар чаҳорчӯбаи шариати исломӣ менигарад ва алорағми ноадолатиҳо муносибати басо тунду оштинопазир мекунад. Доираи муоинаҳову мушоҳидаҳо, қиёсу натиҷагириҳои шоири шаҳир дар ин росто боз аз он

ҷиҳат вижагиҳо дорад, ки паҳнои тасвирҳои ӯ дар доираи рӯзҳову ҳафтаҳо ва моҳу соли муайян маҳдуд нест:

Ин чӣ қарн аст ин ки дар хобанд бедорон ҳама,
В-ин чӣ давр аст ин ки сармастанд ҳушёрон ҳама.
Бехабар гаштаст гӯши ақли ҳақгӯёни дин,
Бебасар гаштаст гӯӣ чашми наззорон ҳама [2, 597].

Муроди шоири мутафаккир аз ибораҳои мармузу мустаории «хоби бедорон», «сармастии ҳушёрон», «бехабарии уқало», «бебасарии наззорон» аҳдофи ситоиши ҷисмонии инсон набуда, манзури эҷодкор тағофулварзӣ аз маърифати Ҳақ ва ҳичрон аз асл мебошад.

Яке аз рисолатҳои таърихие, ки Ҳаким Саноӣ дар таърихи адабиёт ва хосса дар ҳавзаи қасидасароӣ сомон додааст, он аст, ки то ӯ доираи мадҳу сано, ҳаҷву истеҳзо, интиқоду муқовимат дар заминаи маъмурият ҷараён дошт, таҷдиди назар кард.

Тозакориҳо ва навҷӯиҳои Саноии Ғазнавӣ аз он иборат буд, ки ӯ дар заминаи зӯҳду ахлоқ, интиқоди иҷтимоӣ, шеъри муқовимату эътирозро бо таҷдиди назар ва биниши тоза ихтисос дод, ки он тамоми қишрҳои ҷамъият, кулли табақаҳои иҷтимоиро фаро мегирад. Мо дар эҷоди бадеъ дар чунин сатҳ оҳангҳои ҷомеи тунди интиқодро то Саноӣ ва бо чунин ситезакорӣ дучор карда наметавонем.

Аз ҷаҳони нафс бигрезад, то дар кӯйи ақл,
Он чӣ ғам будаст гардад мар шуморо ғамгусор.
Дар ҷаҳон шоҳон басе буданд, к-аз гардуни мулк,
Тирашон парвингусил буду синон ҷавзофигор.
Бингаред акнун банотуннаъшвор аз дасти марг,
Найзаҳошон шох-шоху тирҳошон пор-пор.

Чунин оҳангҳои интиқодӣ баъдан танҳо тавассути осори Абулахлоқ Муслиҳуддин Шайх Саъдии Шерозӣ олитарин мароҳили камолот паймудаанд, ки маншаъҳои онро танҳо дар девони Ҳаким Саноӣ метавон пайдо кард.

Умуман қасидаи мазкур намунаи олии шеъри муқовимат, ашъори эътирозию интиқоди нуқсу ноҳамвориҳои ҷомеаи асримиёнагӣ маҳсуб мешавад, зеро дар ин ашъор танаввӯи андешаву мазомин созӣ, ҳунари эҷоду санъати баён, гузиниши алфозу коргирӣ аз мухтассоти шаклӣ бемонанд аст. Дар чунин навъи қасоид корномаи ҳамаи табақаҳои ҷамъият аз шоҳ то деҳқон якояк нуқсонҷӯйӣ мешаванд, ки ҳашрро бояд пеши рӯй биёранд ва дар он рӯз андозаи муҷозот, албатта, тибқи ҷурм сурат хоҳад гирифт ва инсонҳо бояд фикри он рӯзро дар ҳамин олам бикунанд ва ҳатто лаҳзае набояд тағофул биварзанд.

Қасидаи фавқуззикрро Шафеии Кадканӣ «Ситезандатарин қасидаи забони форсӣ» [7, 123] медонад, ки танҳо хосси девони Ҳаким Саноии Ғазнавист.

Умуманб дар чунин шакл тазоҳур намудани оҳангҳои эътирозӣ дар ашъори Ҳаким Саноӣ ва хосса дар қасоиди ӯ манзур мегардад. Аз шуарои салаф муҳаққиқон оҳангҳои эътирозӣ ва шеъри муқовиматро аҷзо-аҷзо дар эҷодиёти Носири Хусрав дучор кардаанд, вале наметавон бо манзури арзишҳои адабӣ-ҳунарӣ он шеърҳоро бо ашъори Ҳаким Саноӣ дар як хат гузошт.

Таъсире, ки ашъори эътирозии Саноӣ ба адабиёти давр ва мутааххир расонидааст, ба нафаре аз шуарои дигар муяссар нагардидааст.

А Д А Б И Ё Т

1. Бертелс Е.Э. История персидско-таджикской литературы / Е.Э. Бертелс. - Москва: 1960.
2. Девони Ҳаким Абулмаҷд Маҷдуд ибни Одам Саноии Ғазнавӣ / Бо саъй ва эҳтимоми М. Разавӣ. - Теҳрон, 1354.
3. Де Бройн. Ҳакими иқлими ишқ / Де Брой: тарҷумаи М. Кайвонӣ. – Теҳрон, 1378.
4. Де Бройн. Шеъри сӯфиёнаи форсӣ / Де Бройн: тарҷумаи М. А. Муқаддам. – Теҳрон, 1378.
5. Забеҳулло Сафо. Таърихи адабиёт дар Эрон / Забеҳулло Сафо. – Душанбе, 2003. – Ҷ.2.
6. Ризои Ашрафзода. Оби оташафрӯз / Ризои Ашрафзода. – Теҳрон, 1375.
7. Рипка Ян. История персидской и таджикской литературы / Рипка Ян. – Москва, 1970.
8. Шафеии Кадканӣ. Тозиёнаҳои сулук. Нақду таҳлили чанд қасида аз Ҳаким Саноӣ / Шафеии Кадканӣ. – Теҳрон, 1383.
9. Шиблии Нуъмонӣ. Шеър-ул-аҷам / Шиблии Нуъмонӣ. – Теҳрон, 1340. – Ҷ.1.

НОТЫ ПРОТЕСТА В КАСЫДАХ САНОИ ҒАЗНАВИ

Абдумадж Маджуд ибн Одам Санои Газневи считается поэтом –новатором и одним из основателей таджикско-персидской суфийской литературы. Именно благодаря творчеству Санои, исследователи историю таджикско-персидской литературы делят на два периода: история литературы до Санои и после

Санои. В настоящей статье одновременно с этим вопросом рассматриваются другие вопросы новаторства поэта, включая его воззрения на социальную жизнь.

Ключевые слова: Санои Газневи, поэт –новатор, творчество Санои, история литературы до Санои, воззрения на социальную жизнь, ноты протеста.

THE PROTEST NOTE QASIDA SANO ĠAZNAVI

Abdumadzh Madzhdud ibn Odam Sano Ghazni considered -novatorom poet and co-founder of Tajik-Persian Sufi literature. It is thanks to the works of the EZLN, researcher of the history of the Tajik-Persian literature is divided into two periods: the history of literature before and after the EZLN EZLN. In this paper, together with the issue we discussed other issues of innovation of the poet, including his views on social life.

Keywords: Sano Ghazni, poet -novator creativity Sano, the history of literature to the EZLN, views on social life, notes of protest.

Сведения об авторе: ***М. Солехов*** – кандидат филологических наук, доцент Таджикского национального университета

МАВҚЕИ ҲИКОЯ ДАР ЭҶОДИЁТИ ҶУМЪА ОДИНА

З. Ёрова
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Маълум аст, ки жанрҳои бадеӣ дар марҳалаҳои инкишофи санъати сухан пайдо шуда, ба тадриҷ инкишоф ёфтаанд. Жанрҳои бадеии насрӣ аз гурӯҳҳои хурд чун латифаю тамсил ҳикояву қисса сар карда, то гурӯҳҳои муҳташам мисли роману эпопея дар эҷодиёти адибони классику муосир мавқею манзалати босазо касб кардааст.

Ҷумъа Одина низ чун як зумра саромадони насри муосири тоҷик- Ҷалол Икромӣ, Раҳим Ҷалил, Фазлиддин Муҳаммадиев фаъолияти адабии хешро аз жанри ҳикоя шурӯъ намудааст. Андешаву афкори муҳаққиқон ҳам ин фикрро тасдиқ менамоянд. Аз ҷумла, адабиётшинос ва мунаққид Атахон Сайфуллоев намояндагони насри шӯравии тоҷикро ба се гурӯҳ ҷудо мекунад ва ба насли сеюм нависандагон Ҷумъа Одина, Юсуфҷон Акобиров, Мутеулло Наҷмиддинов, Сорбон, Саттор Турсун, Урун Қӯҳзод ва чанде дигаронро дохил карда, чунин менависад: «Адибони ҷавон низ кӯшиш доранд, ки таҷрибаи эҷодии нависандагони насли куҳна, хусусан принсипи ғоявию эстетикии Айниро аз худ кунанд. Ҳамзамони мо қаҳрамони асосии насли ҷавон мебошад. Ин амри қонунист. Вусъати доираи мушоҳидаи зиндагӣ, саъйи дарк кардан ва ба қалами тасвир гирифтани асли характерҳои инсонӣ аз тарафи носирони ҷавон корест, ки ин адибонро бо анъанаҳои Айнӣ марбут месозад» [9, 125-130].

Дар байни нависандагони насли сеюми адибони шӯравии тоҷик эҷодиёти Ҷумъа Одина фарқ мекунад. Вай аз қабили он насрнависоне буд, ки асосан барои ҷавонону наврасон эҷод мекард. Бешубҳа, ӯ дар ин ҷабҳа аз қадамҳои нахустин ба комёбиҳои эҷодӣ соҳиб шуд. Мавзӯъ ва масъалаҳои дахлкардаи Ҷумъа Одина зоҳиран ҷузъӣ менамоянд, вале ҳар чизе, ки аз зери қалами ин адиби андешапарвару тозасухан баромадааст, ба ақлу дили хонанда нақши муҳимме мегузорад.

Фаъолияти ҳикоянависии Ҷумъа Одина аз давраи донишҷӯйияш, аз соли 1953, шурӯъ мешавад. Ҳамон сол дар шумораи 12-уми маҷаллаи «Шарқи сурх», ҳикояи аввалини адиби ҷавон бо номи «Колхозчидухтар» ба табъ расид. Кӯмаки донишҷӯёни омӯзишгоҳи рассомии шаҳр ба деҳотиён дар мавсими ҷамъоварии ҳосили пахта, дар ин асос ба вуҷуд омадани мусобиқаи байни колхозчию зиёӣ, муҳаббати поку самимӣ ва беолоиши ду ҷавон – яке донишҷӯ, дигаре колхозчидухтар асоси ҳикояро фаро гирифтааст. Ҷумъа Одина дар ин ҳикоя чигунагии ахлоқу одоби духтари деҳотӣ ва муҳаббати гарму ҷӯшони донишҷӯро нисбат ба ин духтарак нишон медиҳад. Нависанда Нафисахонро дар муомилаю муошират нисбат ба Солеҳҷон ҳамчун духтари ҳушманд, хушахлоқ ва боғурур, дорои маълумоти хуби замонавӣ, яъне нафаре, ки тибқи суннатҳои деҳотӣ тарбия дидаву ба воя расидааст, тасвир мекунад. Солеҳҷон Ҳакимови донишҷӯ дар пахтазор ба Нафисахон, ки яке аз беҳтарин чинакчиёни бригада буда, дар мусобиқаи пахтачинӣ ҳеҷ кас ӯро мағлуб карда наметавонист, шинос шуда, ӯро ба мусобиқа даъват менамояд. Бо вуҷуди кӯшишу ғайрат ва чустучолокӣ Солеҳҷон дар мусобиқа мағлуб мешавад. Ба ин нигоҳ

накарда, ӯ аз ёру дӯстон, атрофиёнаш таҳсину офарин мешунавад. Мусобиқаи байни Солеҳҷону Нафисахон ба пайдоиши муҳаббати самимии онҳо сабаб мешавад.

Ҷумъа Одина чеҳраи фардии Нафисахонро ба тасвир гирифта ӯро чунин ба қалам медиҳад: …духтари 16-17-солаи хушқаду қомат ва сафедрӯе буд. Ӯ дар пой калушу маҳсӣ ва дар тан камзули сиёҳи махмалин дошт. Мӯйҳояш аз болои тоқии кундал ба гирди сараш чамбаракмонанд печонда шуда буданд. Дар вақти табассум дар паси лабони борик, нозук ва гелосгуни ӯ дандонҳои майда, ҳамвор ва монанди шир сап-сафед намоён мешуданд. Дар атрофи чашмони ӯ мижгонҳои дароз-дарози сиёҳ саф баста буданд. Абрувонаш сип-сиёҳ, борик ва камтар хамидагӣ буданд. Бинияш рост, теғдор ва ба рӯйи дарозшакли ӯ шинам буд…» [7, 81].

Ҷумъа Одина дар тасвири симои қаҳрамони марказии ҳикояи худ тамоми маҳорати қаламкашиашро нишон дода, духтари тоҷикро ҳамчун рамзи покию зебоӣ ба хонанда муаррифӣ менамояд. Баъди чанде муҳлати пахтачинӣ ба охир расиду донишҷӯён ба шаҳр бозгаштанд. Дилдодаҳо, ки ҳанӯз аз асрори дили ҳамдигар ба хубӣ воқиф нагашта буданд, аз ҳам ҷудо шуданд. Аз байн чанд сол гузашт. Нафисахон донишҷӯйи донишгоҳи тиббӣ шуд. Ӯ рӯзе дар намоишгоҳи рассомӣ расми калону зебои худро дида, дар ҳайрат меафтад. Солеҳҷон бошад, ин ҳангом дар паси Нафисахон рост истода аз тамошои ӯ завқ мебурд.

Ҳамин тариқ, дар симои Солеҳҷон беҳтарин суннатҳои ачдодӣ ва хусусиятҳои ахлоқи миллӣ таҷассум гардидааст, ки онҳо, пеш аз ҳама, дар эҳтиром ва донистани қадру манзалати зан мебошад.

“Калхозчидухтар», бо вуҷуди баъзе нуқсонҳои ҷузъӣ, яке аз ҳикояҳои беҳтарини нависандаи ҷавон ба ҳисоб меравад. Зеро Ҷумъа Одина кӯшиш кардааст, ки бо эҷоди ин ҳикоя хонандаи соҳибзавқро аз моҳияти ахлоқи хубу ҳамидаи ҷавонон ва духтарони солҳои шаст огаҳ созад. Ба масъалаи ахлоқӣ бахшида шудани ин ҳикоя аз ибтидои он маълум буд. Нависанда баъдтар ин ҳикояро аз нав таҳрир намуда, нуқсонҳои ҷузъияшро бартараф кард ва бо номи «Меҳри аввал» ба маҷмӯаи нави ҳикоёташ - «Чанбари оташ», ки нашриёти «Ирфон» соли 1973 дастраси хонандагон гардонида буд, дохил намуд.

Баъдтар ҳикояи навбатии Ҷумъа Одина бо номи «Механики нав», ки аз ташаккули характер ва ҷаҳонбинии муосирони мо, меҳнати босамар ва истироҳати онҳо ҳикоят мекард, чоп мешавад. Симои Қодирамаки Ҷумъа Одина каҳрамони Фазлиддин Муҳаммадиев усто Оқилро (аз ҳикояи «Рӯзи дафни усто Оқил») ба хотир меорад. Аммо Қодирамак аз усто Оқил ба куллӣ фарқ мекунад. Усто Оқил дар тасвири Фазлиддин Муҳаммадиев шахси худхоҳу худбин ва бахилу бадкина буда, дар муносибат бо атрофиён ва ҳамқишлоқиҳо: ҷавонон ва ҳатто муйсафедони ҳамсинну сол хеле дағал нишон дода шудааст. Усто Оқил гарчанде устои гулдаст буд, вале ҳунарашро ҳамроҳ ба гӯраш бурд. Ба ҷояш ягон шогирд тайёр накард ва ҳамин буд, ки ҳамқишлоқиҳо дар баъзе мавриду маъракаҳо дар ҳаққаш гиллаомез, баъдтар сахт гап мезадагӣ ва дар охири умраш ба рӯяш давида маломат мекардагӣ шуданд. Агар ҷавоне ба наздаш барои шогирд шудан меомад, ба ӯ ҳатман ҷавоби рад медод.

«Боре Абдурауф дар зимни суҳбат хоҳиши деринаи худро арз кард, ки Нодирҷонро ҳамсояаш ба шогирдӣ бигирад.

-Бача ба касби шумо дил бастааст. Ба хаёлам, шабҳо дар хобаш ҳам тақар-туқур чӯбкорӣ мекунад, -гуфт Абдурауфамак бо оҳанги илтиҷоомез.

Устооқил дарҳол ҷавоб надод. Муддате риши ғулии сиёҳашро қабза карда, ба хаёл рафт. Пас теғаи бинии паҳни кӯтоҳ ва чинҳои пешониашро молиш дода, гуфт:

-…саросема нашавед, ба таътил барояд, сонӣ» [1, 153].

Ҳамин шуд, ки ҳурмату эҳтироме, ки мардум нисбат ба ҳунари ӯ доштанд, кам-кам аз байн рафт ва рӯзи маргаш ақаллан якчанд ҷавони бақувват ҷамъ наомад, ки тобути ӯро то ба сари қабр расонанд.

Механики куҳансоли МТС Қодирамак бошад, шахси таҷрибаандӯхта, меҳнатдӯсту фурӯтан ва одамшиноси хуб аст, баъди чанд муддати ба кор омадани ҷавони маълумотдор Ҳакимҷон вазифаи механикиро ба ӯ месупорад. Вай боварӣ дорад, ки Ҳакимҷон аз уҳдаи кор ба хубӣ мебарояд. Ба Ҳакимҷон ҳамчун шахси ботаҷриба маслиҳатҳои муфид медод ва аз ин кор худ руҳу илҳоми тоза мегирифт. Аз чӣ сабаб бошад, ки хоҳарзодаи ӯ - трактрочӣ Ҳалима аз рафтори тағояш розӣ набуда, Ҳакимҷонро бад мебинад. Ниҳоят, тавассути тағояш кӣ будану чӣ гуна дил доштани Ҳакимҷонро фаҳмида, ба ӯ меҳр мебандад. Фалсафаи андешаю ақидаи муаллиф дар ҳикоя аз он иборат аст, мо мехоҳем ва ё на, куҳна бемайлон ҷойи худро

ба нав медиҳад ва ин табиист. Қодирамак бо вуҷуди одами таҷрибанок ва марди фозил буданаш ба навигариҳои илму техникаи ҳозиразамон, раванди табдилёбии навбанави таҷҳизот ба хубӣ сарфаҳм намеравад. Зеро дар замоне, ки ӯ кору зиндагӣ мекард, технологияи нав, ки ҷавонон аз уҳдаи истифода ва идора кардани онҳо ба хубӣ мебаромаданд, набуд. Ҳамин буд, ки ӯ бе ҳеҷ гуфтугӯ ҷойи худро ба Ҳакимҷон дод.

Бузургии қаҳрамони Ҷумъа Одина дар он аст, ки ӯ марди росткору бовиҷдон ва дар муносибат бо ҷавонон мушфиқу меҳрубон ба қалам дода шуда, нафарест, ки тамоми донишу ҳунарашро барои ободию гулгулшукуфии ватан ба манфиати ҷомеа сарф менамояд. Вале ба андешаи мо, образи Ҳалимаро комёбии муаллиф ҳисобидан норавост. Ин духтар соҳиби маълумот аст, вале аз чӣ сабаб бошад, ки нисбат ба Ҳакимҷон кинаю адоват дорад, ӯро дер мефаҳмад. Вай чунон назарбаланду кӯтоҳандеш ва худбину худхоҳ тасвир ёфтааст, ки хонанда ба он бовар намекунад. Бо вуҷуди ин, ҳикоя ҷолиби диққат буда, ба кас таассуроти хуб мебахшад.

Солҳои 1954-1960 дар эҷодиёти Ҷумъа Одина муддате хомушӣ ба амал омад, ки сабаби онро худи нависанда дар зиёд будани асарҳои тарҷумавӣ, яъне ба кори тарҷума сахт банд буданаш донистааст.

Аз соли 1960 чунонки А. Сайфуллоев низ ишора кардааст, давраи дуюми эҷодиёти Ҷумъа Одина оғоз меёбад [9,28]. Вай ба эҷоди ҳикояҳо маҳкамтар камар мебандад. Нависанда дар ҳикояҳои худ муҳимтарин ҳодисаву воқеаҳои рӯзгорро аз ҷиҳати бадеӣ таҳқиқ мекунад. Симоҳои зишту зебои инсониро меофарад, фикру андеша ва фаъолияти мусбату манфии онҳоро ба риштаи тасвир мекашад. Каҳрамонҳои ҳикояҳои худро дар вазъу ҳолатҳои гуногуни зиндагӣ дар ҷараёни маишат ва меҳнат, тазодҳои иҷтимоиву ахлоқии ҳаёт нишон медиҳад. Ҳамон сол дар рӯзномаи «Маориф ва маданият» ҳикояи ӯ бо номи « Ҳикояи Раҳимбобо» ба табъ расид. Ҷумъа Одина пирамард Раҳимбоборо дар ду давраи ҳаёт: ҷавонӣ ва айёми пирӣ, тағйир ёфтани фикру андеша ва нигоҳи ӯ ба зиндагӣ ба риштаи тасвир мекашад. Раҳимбобо дар ҷавонӣ шаробхӯр шуда феълу атвораш низ тағйир ёфта буд. Дар тасаввури Раҳими ҷавон зиндагӣ бе шароб маънӣ надошт. Ӯ шеъри зеринро шиори зиндагии худ карор дода, ҳар замон ба насиҳату панди падар чунин посух медод;

Хоҳӣ, ки асоси умр маҳкам ёбӣ,
Рӯзе ду ба олам дили хуррам ёбӣ
Фориғ манишин зи хӯрдани бодаву май,
То лаззати умри худ дамодам ёбӣ [7, 54].

Ҷумъа Одина тавассути насиҳатҳои пандомези падар ин ақидаи Раҳими ҷавонро дар охири ҳикоя (баъд аз сари падар) дигар карда тавонист. Симои қаҳрамони Ҷумъа Одина Назарбек ва Сарабек ном персонажҳои адиби шинохтаи тоҷик – Абдулҳамид Самадро (аз ҳикояи «Шаҳсутун») ба хотир меорад. Абдулҳамид Самад дар аввал Назарбекро ҳамчун шахси меҳнатдӯст, ҷавонмарди нарму меҳрубон, ки «ҳаргиз одати гапи падарашро гардондан надошт» тавсир мекунад. Вале чун шаробхӯр мешавад, аз Назарбеки қобил ному нишон намемонад. Ӯ натанҳо бо зану атрофиён, балки сухани падарро мегардондагӣ шуд ва ба панду насиҳати падар бо ситеза ҷавоб мегардонд: « Э шумо одамҳои куҳна, умратонро бо тарсу ҳарос мегузаронед. Дигар ман кӯдак нестам, ки доим насиҳатам кунед» [11]. Ҳамин гапношунавиҳо буд, ки «… Назарбек бо мошинаш ба коми дарёи Панҷ рафт» [11].

Хулосаи муҳақиқ Атахон Сайфуллоев ба ин қаҳрамони Абдулҳамид Самад чунин қаламдод шудааст: «Оқибати касе, ки ахлоқаш коста, суннатҳои шоистаи аҷдодиро ба дасти фаромӯшӣ медиҳад, дигар хел буда наметавонад. Хаёт хеле мураккаб аст, хоҳ амали нағз, хоҳ амали бад натиҷа медиҳад» [10, 110].

Муваффақияти Ҷумъа Одина дар он аст, ки Раҳим баъд аз марги падар эркатулфорию танбалӣ ва бадмастию авбошӣ барин хислати бади худро дигар карда, байни мардум ҳамчун инсони комилу мутафаккир соҳиби обрӯ ва ҳурмату эҳтиром мегардад. Мақсади асосии нависанда аз эҷоди ин ҳикоя насиҳат ба ҷавонон, нафароне, ки дар зиндагӣ роҳи худро гум кардаанд, мебошад. Аммо охири ҳикоя рӯҳи афсонавӣ гирифтааст, яъне сад тилло ҳадя намудани одами мурда боварибахш ва табиӣ набаромадааст [2, 48].

Вале новобаста ба ин, муҳаққиқ Шоҳзамон Раҳмонов ба маҳорати хуби нақшофарии Ҷумъа Одина баҳо дода чунин мегӯяд: «Мо аз тасвири нависанда гоҳ ба вақд меоем, баъзан сахт мутаассир мешавем, зеро образҳои тасвиршуда…

Раҳимбобо, Солеҳҷону Нафисахон, Мерган- партизан… бо феълу амали худ намунаи ибрати ҳамагон мегарданд. …Ин образҳо типҳои ҷудогонаи фарзандони халқамон ҳастанд, ки заковату ҳунари ин мардумро дар худ нигаҳ медоранд [8, 126].

Ҷумъа Одина то ибтидои солҳои ҳафтодум дар рӯзномаву маҷаллаҳои ҷумҳуриявӣ як қатор ҳикояҳо дарҷ намудааст, ки онҳо аз ҷиҳати мавзӯъ, мазмун, ҳалли зиддият, хатти сужа ва устухонбандӣ гуногун мебошанд. Дар онҳо қаҳрамонҳои гуногунпешаву мухталифхарактер амал мекунанд. Ба фикри мо, дар байни ин ҳикояҳо беҳтаринашон «Мерган партизан», «Музди некӣ», «Оё гуфтаи ӯ дуруст аст?», « Чанбари оташ» ба шумор мераванд. Кас зимни мутолиаи ин ҳикояҳо ба Мерган партизан, Аҳмадҷон, Одилзода, Абдухолиқ, Иван Стародубсев барин қаҳрамонони Ҷумъа Одина, ки дили софу нияти пок доранд, манфиати халқу давлатро аз манфиати шахсӣ болотар медонанд, ба камбудиҳои ҷомеа оштинопазиранд, ба ватан меҳри беандоза парварида, онҳоро аз таҳти дил дӯст медоранд, шинос мешавад. Дар баробари ин Мардонқул Турсунқулов, Кали Самад, завҷаи Стародубсев барин образҳои манфурро сахт маҳкум мекунад, нисбат ба онҳо дар дили хонанда кинаву адоват мепарварад.

Ҳикояҳои «Дар суҳбати қурбошӣ», «Аз мост, ки бар мост», «Агар хоҳӣ, ки дӯстат душман нашавад» ҳам бо маҳорати ба худ хос эҷод шуда, дар хусуси воқеаҳои гузашта ва муосири замони нависанда ҳикоят мекунанд. Дар ҳикояи ҳаҷвии «Гӯшт бе устухон намешавад» ҳиллаю найранги баъзе фурӯшандадухтарон, ки «муди нав» гуфта молҳои куҳнаи аз доқиёнусмондаро ба харидорон мефурӯшанд, мазамат мешавад.

Аз мутолиаи ҳикояҳои Ҷумъа Одина бармеояд, ки ӯ нависандаи ҳассосу мушоҳидакор буда, ба воқеаву ҳодисаҳои гирду атроф бетараф нест, ҳам руйдодҳои бузурги ҳаёти иҷтимоӣ ва ҳам хурдтарин дигаргуниҳои хислату табиати инсонро сари вақт ва ниҳоят мӯшикофона дарк мекунад. Ин аст ки нависанда ҳангоми эҷоди асари бадеӣ материали онро бештар аз ҳаёти воқеӣ мегирад.

Ҷумъа Одина, ки таҷрибаи адабиёти ҷаҳониро басо хуб омӯхтаву аз мактаби эҷодии паямбарони назми тоҷик чун Ҳофизу Саъдӣ, Хайёму Бедил низ бархурдор буд, дар ҳикояҳояш падидаҳои гуногуни ахлоқи ҳамидаву фазилатҳои неки инсониро барҷаста ва моҳирона ба тасвир кашидааст.

Маҷмӯаи ҳикояҳои Ҷумъа Одина соли 1973 бо унвони «Чанбари оташ» аз чоп баромад, ки даҳ ҳикояи дар солҳои гуногун иншошудаи нависандаро дар бар мегирад. «Мерган-партизан», «Алфа ва бета», «Аз мост, ки бар мост», «Чанбари оташ», «Дар суҳбати қурбошӣ», «Ҳикояи Раҳимбобо», «Агар хоҳӣ, ки дӯстат душман нашавад», « Вохӯрии Ҳасанака бо Ҳусейнака», «Ду тамсил» ва «Меҳри аввал» ҳикояҳое мебошанд, ки дар ин маҷмӯа гирд оварда шудаанд [7]. Як қисми ин ҳикояҳо ба забони русӣ тарҷума шуда, бо номи «Авроқи рангин», соли 1981 дар Маскав чоп шудаанд. Воқеан ин ҳикояҳо ба масъалаҳои гуногуни ҳаёти ҷомеа бахшида шудаанд.

Ба ҳамин тариқ, ҳикояҳои Ҷумъа Одина порае аз ҷаҳони фикру андеша ва орзуву омоли нависанда мебошанд. Хонанда онҳоро хонда ба худ чашми таҳлил медӯзад, сабақи тозаи ахлоқӣ ва руҳи болида мегирад. Ҷумъа Одина чун инсоншиносу руҳшиноси барҷаста, дорои услуби хоси нигорандагӣ ва устоди моҳири офариниши асарҳои тарбиявию ахлоқӣ дар насри муосири тоҷик мақоми сазовор дорад. Баҳром Фирӯз ҳанӯз охирҳои солҳои ҳаштодум эҷодиёти Ҷумъа Одинаро таҳлил ва таҳқиқ намуда ба он чунин баҳо додаст: «Адиби ҷавон Ҷумъа Одинаев дар зиндагӣ на таърифу тавсиф шуниду на унвону ҷоизаҳоро сазовор гашт. Аммо ман аминам, баъди сад сол ҳам, авлоди мо, агар аз насри имрӯз чор панҷ китобро хонанд, якеи он китоби ӯ хоҳад буд. Аммо умри китобҳои баъзе аз ҷоизадорони мо гумон аст, ки аз ҳаёти муаллифи худ дарозтар бошад» [12,106].

Ин аст, посухи қотеона ва ҷавоби воқеъбинона ба баъзе муҳаққиқони камбину камназар.

А Д А Б И Ё Т

1. Муҳаммадиев Ф. Шаби саввум (Хикоя, қисса ва очеркҳо) / Ф. Муҳаммадиев. – Душанбе; Ирфон. – 1978. - 287 с.
2. Одинаев Ҷ. Гӯшт бе устухон намешавад / Ҷ. Одинаев // Маориф ва маданият, 1964. – 10 декабр.
3. Одинаев Ҷ. Механики нав / Ҷ. Одинаев // Шарқи Сурх, 1954. - № 6.
4. Одинаев Ҷ. Музди некӣ / Ҷ. Одинаев // Маориф ва маданият, 1963. – 4 июл.
5. Одинаев Ҷ. Оё гуфтаи ӯ дуруст аст? / Ҷ. Одинаев // Маориф ва маданият, 1963. – 9 июл.

6. Одинаев Дж. Пестрые страници (Повести и рассказы. Перевод с таджикского) / Дж. Одинаев. – Москва: Советский писатель, 1977. - 216 с.
7. Одинаев Ҷ. Ҷанбари оташ Меҳри аввал / Ҷ.Одинаев. – Душанбе: Ирфон, 1973. – 92 с.
8. Раҳмонов Ш. Таҳқиқ ва нақд / Ш. Раҳмонов. – Душанбе: Ирфон, 2005. –258 с.
9. Сайфуллоев А. Се насл / А.Сайфуллоев // Садои Шарқ, 1973. - №1. – С. 17.
10. Сайфуллоев А. Ҷону ҷаҳони наср / А.Сайфуллоев. – Душанбе: Ирфон, 2007. – 538 с.
11. Самадов А. Шаҳсутун / А. Самадов // Адабиёт ва санъат, 1987. - 15 октябр.
12. Фирӯз Б. Масъалаҳои насри муосир / Б.Фирӯз // Садои Шарқ, 1988. - №5. - С. 106.

МЕСТО РАССКАЗА В ТВОРЧЕСТВЕ ДЖУМЫ ОДИНА

Джума Одина до начала 70-ых годов опубликовал на страницах республиканских газет и журналов ряд рассказов, которые по своим сюжетным линиям, содержанию и структуре отличаются друг от друга. В них действуют герои с различными характерами и отношением к жизни. По нашему мнению среди этих рассказов лучшими являются «Мерган - партизан», «Плата за добро», «Разве то что он говорит, правда?» и «Огненные оковы». При ознакомлении с его творчесвом, перед нами предстает очень ранимый и наблюдательный писатель, который небезразличен к происходящим вокруг него событиям.

Ключевые слова:: таджикская литература, жанр, рассказ, образ, честность, герой, положительный герой, творчество, бесчеловечность.

PLACE OF WORK JUMA STORY IN ONE

Juma Odin before 70s has published in the pages of national newspapers and magazines a series of stories that in their storylines, content and structure are different from each other. They are characters with different characters and attitudes to life. In our opinion, among the best of these stories are "Mergan - guerrillas", "Fee for good," "Is what he says true?" And "Fire shackles." In reading his tvorchesvom, before us is very vulnerable and observant writer who is not indifferent to what is happening around the events.

Key words: Tajik literature, genre, story, image, integrity, character, goodie, creativity, inhumanity.

Сведения об авторе: ***З. Ёрова*** – соискатель Таджикского национального университета

ШЕЪРИ ФАХРИЯ - БАЁНИ СИФАТ ВА ЭҲСОСОТИ ШОИР

Б. Латифов
Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдулоҳи Рӯдакӣ

Қасида ва ё шеъри фахрия дар байни мардум чандон маъмул набошад ҳам, дар адабиёт ва пешаи шеъру шоирӣ қабулу ривоҷёфта аст. Қасидаи фахрия, касидаест, ки тамоми он, ё муқаддимааш аз баёни сифатҳои худи шоир ва ифтихори ӯ аз илму ҳунараш иборат мебошад

Фахрияро адибон ба истиснои қасида, дар достону ғазал ва анвои дигари шеърӣ низ истифода кардаанд. Фахрия мавзӯи хос надорад. Мавзӯъҳои иҷтимоӣ, сиёсат, ирфон, таърих, ишқ ва ғайраро дарбар намегирад.

Фахрия эҳсосоти махсусест, ки онро шоир нисбат ба худ ва ё каси дигар баён мекунад. Чуноне ки ба мушоҳида мерасад, андешаҳои тафаннунии адибон на танҳо дар қасида, балки дар навъҳои дигари шеърӣ низ дида мешаванд. Дар урфият гуфтаанд: «Касе намегӯяд, ки дӯғи ман турш аст». Оре, дар адабиёт низ шояд шоире набошад, ки дар ин мавзӯъ чизе нагуфта бошад. Қариб, ҳама шоирон дар он ақидаанд, ки шеъри онҳо, аз шеъри дигарон болотару хубтар аст.

Ба андешаи мо, ин пеш аз ҳама нафс ва ғурӯру худхоҳии табии инсон аст, ки ба ҳар як кас, хоҳ он фарои ақл аст ва ё хоҳ, халои он хос мебошад. Инро худхоҳию худпарастии одам низ гуфтан мумкин аст, ки боиси тафаккури фахролудаи, «Ман!», «Ман худам!» яъне, «ман-манӣ»-и ғурури беҳудаи инсон мегардад. Хулас, ин воқеият дар ботини бештари инсонҳо ҷой дорад ва табиати инсон онро талаб ҳам мекунад. Аз тарафи дигар, ин як «арзишмандӣ»-и ноҷоест, ки инсон онро ба худ раво медонад. Аҳли адаб аз ҷумлаи он мардумонеанд, ки **ҳассосият** дар онҳо бештар аст. Адибон худ мардумро ба хоксорию фурӯтанӣ, ба покию адл, ба зинаи баланди одамгарию одамият даъват кунанд ҳам, худ ба мисли ҳама инсонҳои заминӣ баъзан гирифтори «саги нафс», ғуруру ҳавобаландии ноҷо мешаванд ва агар фурӯтуние ҳам кунанд, зоҳиран «Майлаш!»- гуфта ризо мешаванд, вале дар ботин иддаои он доранд, ки: «Ман аз дигарон чӣ камӣ дорам!» ва ин боз ҳамон «бартариест», ки ҳар кас ба худ муносиб медонад ва худро аз дигарон паст намегирад.

Ин ҷо сухан дар бораи шеъри фахрия меравад. Мо лозим донистем баъзе андешаҳои худро, бо овардани чанд далеле аз адибони хушсалиқа ва машҳури адабиёт иброз дорем.

Аз рӯйи ишораҳои адабиётшинос Абдулғанӣ Мирзоев Амир Хусрави Деҳлавӣ аввалин шоирест, ки анъанаи хамсанависиро идома додааст. «Хамса»-и ӯ бо номи «Панҷ ганҷ» дар адабиёт хеле машҳур аст. Мавлоно Абдураҳмони Ҷомӣ дар асари худ «Баҳористон» дар бораи «Хамса»-и амир Хусрав қайд мекунад, ки «Панҷ ганҷ»-и Амир Хусрав беҳтарин ҷавобия ва назира ба «Хамса»-и Низомист.

Вале худи Хусрав дар бораи он ки достонҳои «Хамса»- и ӯ ба достонҳои Низомии Ганҷавӣ назирааанду аз онҳо пасттар нестанд бо ифтихор мегӯяд:

Фикрати ман чун ба фалак ронд рахш,
Ёфт зи ганҷинаи тақдир бахш.
Бахт давиду дари давлат кушод,
Бештар аз хоҳиши ман ваъда дод.
Дабдабаи хусравиам шуд баланд,
Ғулғула дар гӯри Низомӣ фиканд.
Гарчӣ бар ӯ хатми сухан муҳр баст,
Сиккаи ман муҳри сарашро шикаст.

Чуноне дар боло ишора намудем, ин ҷо сухан на дар бораи хуб ё бад будани «Хамса»-и Низомӣ ва ё олию беназир будани ҷавобияи Амир Хусрав меравад. Ҳадаф ин аст, ки мақсади шоир аз навиштани қасидаи фахрия ва ё порчаҳои назмии дигар, ки мазмуни фахру тафаннун доранд, ошкор карда шавад. Дар ин қабил ошъор шоир рӯйи росту пӯстканда нагуфтааст, ки шеър ва ё «Хамса»-и ӯ аз фалон достони навиштаи Низомӣ беҳтару болотар аст. Вале ин порчаи шеърӣ аз фахру тафаннуни ӯ баръало гувоҳӣ медиҳанд. Бори дигар ба ин абёти Амир Хусрав таваҷҷуҳ кунед:

Дабдабаи «Хусрав»- иям шуд баланд,
Ғулғула дар гӯри Низомӣ фиканд.
Гарчӣ бар ӯ хатми сухан муҳр баст,
«Сиккаи ман муҳри сарашро шикаст».

Хусрав дар ин ҷо, ба бузургии Низомӣ тан дода, онро эътироф кунад ҳам, аз тарафи дигар бо ифтихор мегӯяд, ки «Сиккаи ман муҳри сарашро шикаст».

Фахрияро аз тарафи дигар назира ҳам гуфтан мумкин аст. Назира дар луғат бо чунин маънӣ омадааст: «Назира лафзи арабист ва он аз решаи калимаи «назр», «назир» гирифта шуда, дар маънии «бохабар бош!», «огоҳ бош!», «ба мисли» ва ба чизе монанд кардан омадааст. Дар айни ҳол ба хамсаи Низомӣ монанд гуфтан мебошад.

Маълум аст, ки Амир Хусрав дар «Хамса»-и Низомии Ганҷавӣ сухани хубу волоро пай бурдааст. «**Гарчи бар ӯ хатми сухан муҳр баст» ҳамин маъниро дорост.** Вале ӯ дар навбати худ, ақидаи «дигар касе дар ин мавзӯъ ба мисли Низомӣ сухан гуфта наметавонад»-ро рад кардааст. **«Сиккаи ман муҳри сарашро шикаст).**

Дар бораи он ки «Хамса»-и Амир Хусрав ҷавоб ё назира ба «Хамса»-и Низомист, чизе гуфтани нестем, чунки ин ду адиб ба муқоиса зарурате ҳам надоранд. Онҳо, ҳарду ҳам бузургу беназиранд. Ин ҷо сухан сари ин аст, ки Хусрав онро бо кадом оҳанг гуфтааст ва хонандаи ӯ ин гуфторро чӣ тавр дарк мекунад ?

Ба андешаи мо, гуфтаи Хусрав, дар баробари ҷавобияю назира будан, дар айни ҳол ҷавоби боифтихорест, ки шоир онро дар муқобили Низомӣ раво дидааст ва онро дар илми адабиётшиносӣ «фахрия» гуфтаанд.

Дар замонааш, моҷарои Султон Маҳмуд ва Абулқосим Фирдавсӣ дар тафаккури адибони зиёде таъсири манфӣ гузошт. Ҷавоби Султон Маҳмуд, ки **«Дар лашкари ман ҳазорон Рустам аст»,** адиби нозукадо ва қомуси сухан Фирдавсии Тӯсиро хафа кард. Болои ин, бисёр шоирони ҳасадбар бедор шуданд. Онҳо ба Рустам, «Шоҳнома» ва Фирдавсӣ, ки аллакай обрӯ ва эътибори хоссае доштанд, бо чашми дигар менигаристагӣ шуданд. Яке аз чунин шахсиятҳо ҳамшаҳрии худи Абулқосими Фирдавсӣ, Асадии Тӯсӣ, буд. Ӯ бо номи «Гаршоспнома» асаре дорад. Ӯ дар ин достон менависад:

Зи Рустам сухан чанд хоҳӣ шунуд,
Гумонӣ, ки чун ӯ ба мардӣ набуд?
Агар расми Гаршосп ёд оварӣ,
Ҳама размри Рустам ба бод оварӣ.
Ҳамон буд Рустам, ки деви нажанд,
Бибурдаш ба абру ба дарё фиканд.
Сутӯҳе, ки Ҳомун ба гурзи гарон
Задаш даштбоне ба Мозандарон...
Сипаҳдор Гаршосп то зинда буд,

Накардаш забун кас, наафканда буд.
Ба Ҳинду ба Руму ба Чин аз набард,
Бикард он чӣ дастони Рустам накард.

Аз ин абёти «Гаршоспнома» пай бурдан мушкил нест, ки Асадии Тӯсӣ на танҳо Рустам, балки «Шоҳнома»-ро низ зери шубҳа гузоштааст.

Боло гузоштани Гаршосп аз Рустам, на танҳо паст задани Рустам, балки паст задани «Шоҳнома» ва Фирдавсӣ низ ҳаст. Асадии Тӯсӣ мегӯяд: «Шоҳнома» - и Фирдавсии нағзгӯй,

Ки аз пеши гӯяндагон бурд гӯй.
Басе ёди разми ялон карда буд,
Аз ин достон, ёд н-оварда буд.
Ниҳоле буд ин руста ҳам з-он дарахт,
Шуда хушку бемору пажмурда сахт.
Ман акнун зи табъам баҳор оварам,
Мар ин шохи навро ба бор оварам.
Маро ҷуз сухан сохтан кор нест,
Сухан ҳаст, лекин харидор нест.

Ба андешаи мо, Асадии Тӯсӣ дар ин байт ба худ ҷавоби мантиқие гуфтааст.

Маро ҷуз сухан сохтан кор нест,
Сухан ҳаст, лекин харидор нест.

Ва мантиқ гӯёи ин аст, ки сухани ӯ ба мисли сухани Фирдавсӣ харидор надорад.

Оре, харидорони сухани Фирдасӣ то ба имрӯз бешуморанд.

Агар ба муқоисаи Асадӣ ба образи Гаршосп ва Рустам назар андозем, ҳақ ба ҷониби ӯ нест. Ҳарчанд ки вай барои зиёд кардани обрӯй ва эътибори қаҳрамонаш-Гаршосп, Рустам ва худро аз Фирдавсӣ боло гузоштааст. Фирдавсӣ бо Асадӣ ва «Шоҳнома»-ву Рустам бо Гаршоспу «Гаршоспнома» муқоисанашаванда аст»[1].

Мафҳумии «Ман!» ифодаи он аст, ки инсон фардияти худро чандон хуб пай намебарад.

Ҳамин тариқ, шеъри фахрия самти мусбати ахлоқию тарбиявӣ низ дорад. Дурусттараш, хонанда, шеъри ҳарду адибро дар тарозӯи ақл бар мекашад ва аз назари худ ҳаққу ноҳақ, дурустӣ ва нодурустии онҳоро муайян месозад.

Дар асл, фахру «ман-манӣ» амали солеҳе нест. Бедил дар хусуси ғурур, ки ҳаммаънои фахр аст, мегӯяд:

Мекашад сарриштаи кори ғурур охир ба аҷз,
Гар ҳама имрӯз шамшер аст, охир сӯзан аст.

Оре, моро чунин таълим додаанд, мо низ чунин таълим медиҳем. Одам бояд хоксору фурӯтан бошад, ғуруру кибрро амали шайтон гуфтаанд. Бо ҳамин маънӣ, Мирзо Абдулқодири Бедил боз мегӯяд:

Нанги фахр аз қусури ҳиммати туст,
Фахри ҷоҳ аз ғурури ғафлати туст.

«Нангу фахр», «қусури ҳиммат», «фахру ҷоҳ», «ғуруру ғафлат» гувоҳи баръалои ин маънист.

Оре, одамизод дар маҷмӯӣ муносибатҳои ҷамъиятӣ фаъолона иштирок намуда, бо муҳити иҳотакардаи худ ҳамеша дар муошират аст, худро пайваста субъекти ҳолату амал дониста, дар протсесҳои психологӣ ва эҳсос нисбат ба худ «Ман!» меофарад, ки он, албатта, ба дигарон муқобил аст, вале дар айни замон, боз ба онҳо алоқаи зич дорад.

Оре, Асадӣ ҳам мехостааст ба мисли Фирдавсӣ ном барорад. Ӯ бо ҳамин мақсад навиштааст:

Басе ёди номи накӯ ронда шуд,
Басе дафтари бостон хонда шуд.
Зи ҳар гуна роҳе фиганданд бун,
Пас он гаҳ кушоданд банди сухун.
Ки Фирдавсии Тӯсии покмағз,
Бидодаст доди суханҳо нағз.
Ба «Шаҳнома» гетӣ биёростаст,
Бад-он нома номи наку хостааст.
Ту ҳамшаҳрӣ, ӯрову ҳампешаӣ,
Ҳам андар сухан чобукандешаӣ.

Асадӣ, худ дар ин достон аз номи Фаридун дар бораи зарари ҳирс ва ҳасад мегӯяд:

Зи захми синон беш захми забон,
Ки ин тан кунад хаставу он равон.

Вале ҳамшаҳрии Асадии Тӯсӣ, Ҳаким Фирдавсӣ ин мазмунро чунин гуфтааст, ки онро ҳеҷ гоҳ ҳасад гуфтан мумкин нест:

Пайафкандам аз назм кохи баланд,
Ки аз барфу борон наёбад газанд.
Басе ранҷ бурдам дар ин сол сӣ
Ачам зинда кардам бад- ин порсӣ,
Намирам аз ин пас, ки ман зиндаам,
Ки тухми суханро парокандаам.

«Манманӣ» албатта хуб нест. Вале дурусттар андеша кунем, «манманӣ» ҳам гоҳо лозим аст. Бо вуҷуди самтҳои манфӣ, он тарафҳои мусбати худро низ дорад. Бале, дар ҳадди муайян «ман-ман»-ӣ ҳам зарур аст, чуноне ки бадани инсони солим бе намак, бе занҷабил, бе хӯрдану туршӣ ва ғайра наметавонад инкишофи хуб дошта бошад.

Агар сар дар ҷайби тафаккур карда андешаи солим кунем, фахру фар доштан ҳам, тазоддест, ки он боиси инкишофу таҷдиди ҳаёти инсонӣ хоҳад гашт.

А Д А Б И Ё Т

1. Худои Шарифзода. «Шахнаме» и стихотворение периода Фирдоуси / Худои Шарифзода. - Душанбе: Андалеб, 2014. (на тадж. яз.)
2. Латифов Б. Нужно стать рабом Хафиза Шерози / Б. Латифов // Вестник Таджикского государственного национального университета, 2008. – № 8 (40). (на тадж. яз.)
3. Мирзозода Х. История таджикской литературы (От древнего мира до XIII вв.). / Х. Мирзозода. - Душанбе: Маориф, 1987. – Кн. 1. – 488 с. (на тадж. яз.)
4. Мусулмонкулов Р. Секрет слова / Р. Мусулмонкулов. - Душанбе: Ирфон, 1980. - 152 с. (на тадж. яз.).
5. Рахмонов Ш. Эволюция лирических единиц / Ш. Рахмонов. - Душанбе: Адиб, 1988. - 144 с. (на тадж. яз.).
6. Суханварони сайќали рӯйи замин. – Душанбе: Ирфон, 1973. - 247 с.

ВОСХВАЛЕННЫЕ СТИХИ – ОПИСАНИЕ ПОЛОЖИТЕЛЬНЫХ КАЧЕСТВ И ЧУВСТВЕННОСТИ ПОЭТА

Восхваленные стихи, это стихи восхваления и перечисления положительных качеств чувственности поэта и его взглядов о самом себе. Это особый вид или тип стихотворчества, который не так популярен среди читателей, но широко известен в литературных кругах, особым восприятием используется в литературе, особенно в поэзии.

Автор статьи имеет собственный взгляд на такого рода стихотворчество. Он яркими примерами раскрывает смысл и цель таких авторов, и такого рода стихотворчества. Анализирует подобные стихи в творчестве поэтов как Амир Хусрава Дехлави, Низоми Ганджави, Асадии Туси и Абдулкасыма Фирдоуси.

Ключевые слова: восхваленные стихи, качество поэта, чувственность поэта, поэт, литературные круги, поэзия, стихотворение, творчество.

PRAISE POEMS - DESCRIPTION POSITIVE QUALITIES AND SENSUAL POET

Praise poems are poems of praise and listing positive attributes of sensuality poet and his views about himself. This particular species or type of versification, which is not so popular among readers, but is well known in literary circles, particularly the perception used in the literature, especially poetry.

The author, B. Latif has its own view on this kind of versification. He reveals striking examples of the meaning and purpose of the authors, and this kind of versification. It analyzes these poems in the poet Amir Khusraw Dehlavi, bottom Ganjavi, Asadi Tusi and Abdulkosyma Firdovsi.

Key words: praise poems, as a poet, sensuality poet, poet, literary circles, poetry, poem, creativity.

Сведения об авторе: ***Барот Латифов*** – кандидат филологических наук, доцент, Кулябский государственный университет им. А. Рудаки

ЧЕҲРАҲОИ ШИНОХТАИ МАОРИФПАРВАРӢ ДАР МИСР

Х. Икромӣ
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Дар ҳар давру замон шахсиятҳое ба вуҷуд меоянд, ки бо афкору раванди ақоиди худ ҷомеаро дигаргун месозанд ва ба мардум чизи наверо пешниҳод мекунанд. Ин гуна шахсиятҳо, пеш аз ҳама, дар кишварҳое рӯйи кор меянд, ки мардуми он ҷо ё дар зери зулм қарор гирифтаанд ё дар ҳолати бесаводию бефарҳангӣ умр ба сар мебаранд. Ин ҳолат дар Мисри асри XIX ба қуллаи ниҳоии худ расидабуд. Мардуми азиятдида ва озодиро фаромӯшкарда, аз таълиму тарбияи дуруст дур шуда, дар зери

шиканҷаи турку англисҳо қарор доштанд. Дар ҳамин ҳолат аз байни мисриён шахсиятҳои зиёде зуҳур карданд, ки муқобили ин падида муборизаҳои беамон эълом доштанд. Аз ҷумлаи ин шахсиятҳо шайх Рифоа Рофеъ Таҳтовӣ, Валиюддин Якун, Муҳаммад Абду ва Мустафо Лутфӣ Алманфалутиро метавон зикр намуд, ки ба дарди дили мардум даво мечӯстанд, то ин ки дарди мардуми Мисри арабро даво бахшанд. Онҳо ҳам зидди истисморгарон зиддият нишон медоданд ва ҳам раванди нави таълиму тарбияро хоҳон буданд. Онҳо тамоми ҳаёти хешро дар ислоҳи таълиму тарбия сарф намуданд ва таълиму тарбияро муқаддам аз ҳама чиз медонистанд ва дар ин масир асарҳои беназир таълиф намуданд. Дар мақола мо кӯшиш ба харҷ додем, ки мухтасаран дар бораи ин шахсиятҳои маорифпарвари арабмаълумот диҳем.

Рифоа Рофеъ Таҳтовӣ. Рифоа Рофеъ Таҳтовӣ (1801-1873) аз зумраи равшанфикрон ва маорифпарварони асри XIX-и араб ба шумор рафта, дар шаҳри Таҳтои Саиди Миср ба дунё омаадаст.

Ӯ соли 1817 ба Донишгоҳи Азҳар дохил шуда, онро бомуваффақият хатм менамояд. Аз зумраи устодонаш дар ин донишгоҳ, Шайх Ҳасан Аттор ба шумор мерафт, ки миёни ҳамтоёни худ бо ақлу заковаташ фарқ мекард. Ҳасан Аттор дар баробари илмҳои динӣ, ба омӯзиши фанҳои дигаре, ки дар Азҳар ба чашм намерасид, ба монанди таърих, ҷуғрофия ва ғайра майлу рағбати зиёде дошт. Албатта, ин майлу рағбати ӯ ба шогирдаш Таҳтовӣ бетаъсир намонд [4, 215].

Ҳангоме ки фармонравои вақти Миср Муҳаммад Алӣ аз ӯ дархост кард, барои роҳбарӣ намудани гурӯҳи донишҷӯёне, ки ба хориҷ (Фаронса) барои таҳсил фиристода мешаванд, то як нафари шоистаеро тавсия кунад. Ӯ шогирди худ Рифоа Таҳтовиро муносиб дида, пешниҳод менамояд [3, 115].

Ҳамин тариқ, аввалин дастаи донишҷӯёни мисрӣ барои таҳсил ба хориҷа 14-уми апрели соли 1826 зери роҳбарии Таҳтовӣ сафарбар мегарданд.

Шайх Ҳасан Аттор ба шогирди худ тавсия менамояд, ки дар тӯли сафари хеш, аз аввал то охир ҳар чизеро мебинад, рӯйи қоғаз биёрад.

Таҳтовӣ низ ин супориши устодро ба ҷо оварда, дар натиҷа асари худ бо номи**«Тахлис ул-ибриз фи-т-талхис бориз» -** ро таълиф менамояд. Дар ин асар оид ба тамоми он чи ки муаллиф дар Париж бо он рӯ ба рӯ шудааст, навишта шуда, шарҳу тафсил ёфтаанд, ба монанди ҳодисаҳои сиёсӣ, анҷуману ҳамоишҳои илмӣ, марказҳои таълимӣ, осорхонаҳои бостонӣ.

Аз ҷумла, шӯриши хушунатборе, ки аз ҷониби мардуми Фаронса алайҳи подшоҳи худком ва бедодгар Карл X (1757-1836) барпо гардида буд.

Таҳтовӣ дар ин асари худ ҳамчунин, дар бораи низоми ҳукуматдорӣ ва маҷлиси намояндагони Фаронса навиштааст.

Ӯ баъд аз гузаштани 5 соли сукунати хеш дар ин кишвар, ҳангоми имтиҳон ба комиссияи имтиҳонӣ 12 рисолаи худро пешниҳод менамояд, ки дар бораи фанну предметҳои гуногун тарҷума шуда буданд, аз ҷумла, таърих, тақвими кимиё, ҷуғрофия, ҳандаса, фанҳои сиёсию ҳарбӣ, доиратулмаорифи ахлоқи милатҳо [4, 216].

Рифоа пас аз баргаштани худ ба ватан, дар таълимгоҳҳои гуногуни кишвар ба ҳайси муаллим фаъолият намудааст, аз ҷумла, дар мактаби **«Қалам ли-т-тарҷама »**.

Китобҳое, ки аз ҷонибифориғуттаҳсилини мактаби мазкур дар риштаҳои гуногуни илм, аз ҷумла таърих, ҳандаса тарҷума шудаанд, шумораи онҳо зиёда аз ду ҳазор мебошад.

Инчунин, Таҳтовӣ дар рушду пешрафти матбуот саҳми худро гузоштааст. Соли 1840 умури идории нашрияи расмии **«ал-Вақоеъ ал- мисрия»** ба уҳдаи ӯ гузошта мешавад. Таҳтовӣ дар ин нашрия боб ва моддаҳои сарқонуни Фаронсаро шарҳу эзоҳ дода пешкаши хонандагон менамуд, аз ҷумла моддаи ҳафтуми он, ки чунин мазмун дошт: *«Ҳар инсон дар ибрози фикру андешаҳои хеш, ки ба гирду атрофиёнаш халале намерасонанд, озод аст, зеро ба зеҳни як шахсиназарногир, шояд чизе биояд, ки ақлу ҳуши марди донишманд аслан, ба он сарфаҳм наравад»*[2, 345]**.**

Ҳамин тариқ, Рифоа Таҳтовӣ мисриёнро аз тариқи ин рӯзнома бо низоми ҳукуматдории ғарбӣ ва тамаддуни муосир ошно гардонида, мазмуну мафҳуми демократияро барояшон баён мекард. Рифоа Таҳтовӣ рӯзномаи **«ал-Вақоеъ ал-мисрия»** -ро аз як нашрияи расмии ақибмонда ба рӯзномае табдил дод, ки дар он дар баробари қарору дастуроти расмӣ ва хабару рӯйдодҳо, мақолаҳои илмию баҳсбарангез нашр мешуд.

Бояд гуфт, ки Таҳтовӣ як марди озодандеш ва либерал буда, дар бораи фармонравоёну подшоҳон фикру андешаҳои худро ошкоро иброз мекард. Аз ҷумла, дар яке аз мақолаҳояш чунин навишта буд:

«Подшоҳонро болои мамлакати хеш ҳаққест, ки онро «бартарӣ» ном гиранд ва барои онҳо лозиму зарур аст, ки ин ҳақро риоя намоянд, яъне Худованд онҳоро барои ҳимоят ва пуштибонӣ аз раият интихоб намуда, роҳбар қарор додаст, на соҳиб» [2, 351].

Донишмандон ва таърихнигорон Таҳтовиро асосгузори се чиз ном бурдаанд: тарҷума, табъу нашр ва таълифи китоб. Ҳадафи ӯро аз таълиф, дар муҷаҳҳаз гардонидани мактабу мадорис бо китобҳои бо сабку услуби замонавӣ навишта шуда медонанд.

Ба ҳамин минвол, Таҳтовӣ ва ҳамтоёнаш дар ин давра саъй намуданд, то дар роҳи рушду пешрафти маориф ва ошноии ҷомеа бо ҷаҳони муосиру мутамаддин саҳмгузор бошанд.

Валиюддин Якун. Валиюддин Якун соли 1290 ҳичрӣ дар Қустантания ба дунё омадааст. Забонҳои арабӣ ва туркиро хуб медонист ва андаке забони англисиро низ омӯхта буд. Аз ҳамон давраи ҷавонӣ ба шеър ва ба рӯзноманигорӣ майл дошт. Ӯ дар синни бистсолагӣ ба шеър гуфтан оғоз намудааст [1, 509]. Валиюддин марди озодандеш ҳам дар қалам ва дар фикр буд. Аз ин рӯ, ба рӯзноманигорӣ рӯй овард ва фикру ақидаҳои худро дар мақолаҳояш менавишт. Дар аввал ӯ роҳеро пеш гирифт, ки хилофи роҳи ватандӯстони Миср буд, ки мегуфтанд **«Миср- барои мардуми Миср»**.

Валиюддин марди озода, далер ва дар ақидаи худ содиқ буд. Ӯ озодӣ ва мусовотро барои ҳама мехост. Фарқе миёни ин миллат ё он миллат ё пайравони ин дин ё он дин намегузошт. Дар назари ӯ гиромитарини мардумон касоне ҳастанд, ки бо ихлос ба хидмати ватани худ қиём кардаанд.

Ӯ дар рӯзномаи **«ат-Таҷориб»** навиштааст: *«Бояд ба масоили иҷтимоӣ бипардозем, зеро услубҳои сиёсӣ мардумро ҳайрон кардааст. Аз ин гузашта, мо ба умури иҷтимоӣ бештар аз умури сиёсӣ ниёз дорем»* [2, 609].

Ӯ масоили иҷтимоиро асосан дар хору залилии мисриён аз зулми аҷнабиён медид. Далериаш ҳама фишорҳоеро, ки дар роҳва омоли ӯ падид омада буд, бар ӯ осон месохт. Ӯ медонист, ки ҳар касе агар муқобили давлат норозигӣ баён кунад чи сарнавиште ӯро интизор аст. Дар як мақолаи худ чунин гуфтааст: *«Онҳо мехоҳанд ҳар чи онҳо мехоҳанд бинависам ва ман мехоҳам ҳар чи худ мехоҳам бинависам»* [5, 89].

Валиюддин медонист, ки матбуот ва арбоби қалам то чи ҳад дар ҳаракати мардум муассиранд, аз ин рӯ, қалам ба даст гирифт ва сафаҳоти рӯзномаро аз мақолаҳои озодихоҳона пур кард.

Муҳаммад Абду. Муҳаммад Абду (1849-1905) дар минтақаи Саъид аз оилаи деҳқон ба дунё омада, маълумоти ибтидоиро дар деҳаи худ ва баъдан дар Таиба гирифта, идомаи он дар Азҳар ба поён мерасад.

Шиносоии Муҳаммад Абду бо Ҷамолиддини Афғонӣ мафкураи шайхи Азҳарро ба куллӣ дигар месозад. Тақдир ва ҳаёти Муҳаммад Абду ноҳамвор сипарӣ шуда, дар тӯли ҳаёту фаъолияти кориаш ба вазифаҳои гуногуни кишвари хеш сурат гирифтааст. Ӯ аз мударрисии Азҳар сар карда, муҳаррири рӯзномаи расмии ҳукуматӣ **«ал-Вақоеъ ал-мисрия»** ва то муфтии диёри Миср расида буд.Масалан, вақте ки дар Азҳар аз **«Муқаддима»**, китоби машҳури олими асри миёнагӣ Ибни Халдун ба толибилмон дарс мегуфт, кӯшиш мекард, ки тафаккури фалсафию иҷтимоии онро ба афкори муосир алоқаманд намояд [4, 505].

Ҳангоми муҳаррири рӯзномаи ҳукуматии **«ал-Вақоеъ ал-мисрия»** таъйин шудани Муҳаммад Абдуафкори пешқадами ҳаммаслаконашро дар он нашр мекард. Ӯ ҳамчун ислоҳотчӣ ва публитсист фаъолияти эҷодии худро васеъ мекард ва ҳамзамон дар рӯзномаҳои даврии пешқадами Миср, ки ба ҳаракати миллӣ-озодихоҳӣ алоқаманд буданд, ҳамкории зич дошт, аз ҷумла, бо нашрияҳои **«Миср»** ва **«ат-Тиҷора».** Солҳои 1881-1882 Муҳаммад Абду дастгирӣ намудани ҳаракати Оробипошшоро қарзи ватанпарварии худ мешуморид, аммо баъди мағлубияти инқилоб Муҳаммад Абдуро аз Миср бадарға менамоянд. Дар Бейрут муддате ба таълим машғул мешавад ва бо даъвати дӯсту пири маънавии деринааш Саид Ҷамолиддин ба Париж меравад. Онҳо дар он ҷо як ташкилоти махфие бо номи **«ал-Урват-ул-вуско»** таъсис медиҳанд ва бо ҳамин ном соли 1884 рӯзнома нашр менамоянд. Барномаи рӯзномаи мазкур, ки ҳамагӣ 18 моҳ нашр шуд ва ҳадафи

асосии он бар зидди истисморгарони англис, ки замини Мисрро ишғол намуда буданд, равона гардида буд.

Баъди бастани ин рӯзнома Муҳаммад Абду боз ба Бейрут баргашта, ба таълими илоҳиёт машғул мешавад. Баъдан дар асоси ин баромадҳояш асари худ **«Рисолат-ут-тавҳид»**-ро нашр менамояд. Танҳо соли 1888 ба Муҳаммад Абду иҷозати ба Миср баргаштан дода мешавад. Баъди ба ватан баргаштан сараввал ба вазифаи қозӣ (судя) ва баъд мушовири суди апелятсионӣ ва соли 1889 ба ҳайати шӯрои қонунгузорӣ ворид мешавад. Муҳаммад Абду ҳангоми дар Азҳар ба вазифаи сарвари мудирият буданаш барои беҳбудии низоми таълим ва иҷтимоиёти ҳастии дохили Донишгоҳ хизмат намудааст. Аз ҷумла, таъмин намудани идрорпулӣ ба аълохонон, бо керосин равшан намудан, қубурҳои таъмини об, таъмини табобатхона, таъсиси китобхона заҳмати зиёде кашидааст. Соли 1897 ӯ раиси ҷамъияти хайрияи мусулмонон таъйин мегардад ва бо пешниҳодоти вай ятимхонаҳо ва техникумҳо кушода мешаванд. Соли 1898 Муҳаммад Абду маҷаллаи **«ал-Манор»** - ро таъсис намуда, яке аз ҳаммаслакони худ Рашид Ризоро (1865-1935) муҳаррир таъйин менамояд.

Шайх Муҳаммад Абду дар эҳёи забони арабӣ бисёр кӯшидааст. Ҳангоме ки муҳаррири рӯзнома буд, таркибҳои ғалат ва услубҳои нодурусти матбуотро сахт танқид мекард. Камбудиҳои нависандагонро гӯшзад менамуд ва ба ҷойи онҳо калимаҳо ва ибораҳои дурустро менавишт. Бад-ин васила нависандагони ҷавонро таълим медод [1, 495].

Мустафо Лутфӣ Алманфалутӣ. Алманфалутӣ соли 1876милодӣ дар Манфалути Миср ба дунё омадааст Баъд аз ҳифз кардани Қуръон илмҳои дигарро дар Азҳар гирифтааст. Ӯ ба шеъру шоирӣ низ рағбати зиёд дошт. Манфалутӣ пайрави ақидаҳои маорифпарварони устодаш монанди Муҳаммад Абду ва Саъд Зағлул буд.

Манфалутиро дар таърихи адабиёти араб адиби фитрӣ меҳисобанд. Услуби вай дар асри хеш монанди услуби Ибни Халдун дар аҳди худ бадеъ буд.

Манфалутӣ ҳам дар наср ва ҳам дар назм аз худ асарҳои зиёде боқӣ мондааст.

Манфалутӣ нахустин касест, ки ба достонсароӣ пардохт ва қиссаҳои зебоеро, ки айбҳои ҷомеаи мисриро нишон медод навиштааст [1, 502].

Асарҳои машҳури Манфалутӣ ин «Ан-назарот» мебошад, ки аз се қисм иборат буда, соли 1907 чоп шудааст. Асари дигаре, ки ӯ аз забони фаронсавӣ ба забони арабӣ тарҷума намудааст ин «Фӣ сабил-ит-тоҷ» мебошад, ки онро соли 1920 ба Саъд ибни Зағлул ҳадя намудааст [6, 167].

Аз таҳқиқи раванди маорифпарварӣ дар кишвари Миср ба ин хулоса омадем, ки ҳадафҳои асосии маорифпарварон, чун маорифпарварони кишварҳои Аврупо, тағйир додани сохти қафомондаи ҷамъиятӣ, ривоҷу равнақ додани мактабу маориф, баробарии ҳуқуқҳои иҷтимоӣ, аз бесаводию ҷаҳолат берун кардани мардум будааст.

Бояд гуфт, ки ҷараёни мазкурро аслан ашхосе ба дӯш доштанд, ки ё таҳсилдидаи кишварҳои хориҷӣ буданд ва ё тавассути маҷаллаву рӯзномаҳо аз дигаргунию пешравиҳои кишварҳои дигар дар соҳаҳои гуногуни иҷтимоию фарҳангӣ ва сиёсӣ ҳамвора огоҳӣ меёфтанд. Маорифпарварии Миср зери таъсири кишварҳои аврупоӣ, хосса Англия, Фаронса ва Олмон рӯйи кор омадааст.

Аз ҷониби дигар, адибони равшанфикр дар инъикоси таҳаввулоти ҷомеа фаъол буданд. Равобити фарҳангӣ, адабӣ ва илмӣ дар ин замон густариш ёфт, ки ин гуна равобитро ҳам дар фаъолияти рӯзнома ва ҳам нашрияҳо ба хубӣ метавон дид.

Л И Т Е Р А Т У Р А

1. Акбар Бехруз.История арабской литературы / Акбар Бехруз. – Иран: Табрез,1359. – 528 с.
2. Ахмад Тураджонизода. История арабской литературы / Ахмад Тураджонизода. – Иран, 1348. - 372 с.
3. Бадави Дж. Египт-исторический взгляд / Дж. Бадави. – Каир, 1968. - 159 с.
4. Хамди Сукут. Антология современной арабской литературы / Хамди Сукут. – Каир, 2009. - 639 с.
5. Шавки Зайф. Арабская литература в Египте / Шавки Зайф. – Каир, 2009.
6. Шодиев М. Современная арабская литература / М. Шодиев. – Душанбе, 2012. – 209 с.

ВИДНЫЕ ПРЕДСТАВИТЕЛИ ПРОСВЕТИТЕЛЬСТВА В ЕГИПТЕ

В данной статье подвергается обсуждению и исследованию развитие просветительства в Египте, освещены жизнь и деятельность видных представителей, давших импульс развитию этого движения в данной арабской стране. К ним относятся такие известные личности как Тахтови, Валиюддин Якун, Мухаммад Абду, Мустафо Лутфи Алманфалути. Относительно их личности и творческого наследия имеет место интересная полемика.

Ключевые слова: просветительство, личности, движение, наследие, Египет, представители, поэзия, проза.

ENLIGHTENMENT OF PROMINENT PEOPLE IN EGYPT

In this article the process of the enlightenment of prominent figures was discussed and investigated in Egypt. Interesting discussion on the personality of the legacy took place among the most prominent figures such as Tahtovi, ValiyuddinYakun, Muhammad Abdu, MustafaLutfiAlvanfaluti

Key words: enlightenment, personality, process, his work(books), Egypt, prominent, poetry, prose.

Сведения об авторе*: Х. Икроми* - аспирант кафедры арабской филологии Таджикского национального университета. E-mail: **Khayyom-90@mail.ru.** Телефон: **(+992) 918-76-62-96**

РАШИДУДДИНИ ВАТВОТ ШОИР ВА НАВИСАНДАИ АРАБИЗАБОНИ ФОРСУ ТОҶИК

М.Н. Анварова
Донишгоҳи Давлатии Хуҷанд ба номи Б.Ғафуров

Рашидуддидини Ватвот дар шумори донишмандони мӯътабари замони худ ва аз зумраи адибони нодираи рӯзгори хеш қарор дорад, ки ҳам дар назм ва ҳам дар насри илмӣ, хоса таълифи осори адабиётшиносӣ

дар таърихи адабиёти форсу тоҷик эътибори махсус пайдо намудааст. Мурур ба номаи рӯзгори вай собит месозад, ки роҷеъ ба шарҳи аҳвол ва осори ӯ дар сарчашмаҳо маълумоти фаровоне дар даст нест, аммо он чӣ пажӯҳишгарон дар ин замина ба қалам овардаанд, қабл аз ҳама бо такя бар «Мӯъҷам-ул-булдон»-и Ёқути Ҳамавӣ, [1179-1229 91-95,] «Кашф уз-зунун»-и Ҳоҷи Халифа ва умдаи маълумот дар «Таърихи Ҷаҳонгушо»-и Аллоуддини Ҷувайнӣ дар қисмати «сайр дар салтанати Хоразмшоҳиён» ва маълумот дар асари «Асар ал-билад»-и Закарийёи Қазвинӣ (с. 223-224) оварда шудааст. Дигар осори адабиву таърихие, ки дар он диққати махсус ба Рашидуддини Ватвот додашудааст, ин «Тазкират-уш-шуаро»-и Давлватшоҳи Самарқандӣ (1487) маҳсуб меёбад. Ҳамчунин, баъзе маълумотҳоро дар «Ҳафт иқлим»-и Амин Аҳмади Розӣ (1594) ва «Маҷмаъ ал-фузало»-и Муҳаммад Орифи Бақои (1588) дарёфт намудан мумкин аст. Дар сарчашмаҳои баъдина бошад, маълумотро аз сарчашмаҳои дар боло зикр шуда такроран истифода бурдаанд. Саид Нафисӣ дар муқаддимаи «Девон»-и Ватвот аз «Хуласат ал-ашъар ва зубдат ал-афкар»-и Тақиаддини Зикри Кошонӣ (1585), ки нусхаи аслии дастхат дар китобхонаи миллии шаҳри Порис нигоҳ дошта шудааст, ки қаблан ин сарчашма интишор нагашта буд истифода бурдааст. Ҳамчунин, Аббос Иқболи Оштиёнӣ дар муқаддимаи нашри эронии «Ҳадоиқ –ус-сеҳр» муфассал ба баҳси зиндагиномаи Рашидуддини Ватвот пардохтааст, ки онҷӣ то имрӯз роҷеъ ба шарҳи аҳволи ӯ расидааст, дар ин нигоштаи пажӯҳишгари номвари эронӣ мазкур аст.

Номи аслии ӯ Амир Имом Рашидуддин Саъдулмулк Муҳаммад ибни Муҳаммад ибни Абдулхалил Умари котиб маъруф ба «Хоҷа Рашидуддини Ватвот» мебошад. Забеҳулло Сафо, Ёқути Ҳамавӣ ва Зикри Кошонӣ ӯро аз меросбарони Абдуллоҳ ибни Умар ибн ал-Хаттоб ба шумор овардаанд, ки насаби ӯ ба ёздаҳ восита ба халифаи сонӣ мерасид . Маликушшуаро Баҳор бошад лақаби ӯро «Саъд ул-мулк» зикр намуда, ӯро аз фарзандони Умар ибни Хаттоб ба шумор овардааст.

Муаллифони китоби «Адабиёти форсу тоҷик дар асрҳои XII- XIY» бошанд, танҳо бо зикри номи аслии ӯ Муҳаммад ва лақабаш Рашидуддин иктифо варзидаанд. Ин таъкид ҳам дар заминаи он сурат гирифтааст, ки ӯ дар шеър Рашид ё Рашидуддин тахаллус мекардааст. Абдулғани Мирзоев номи падари Рашидуддинро Абдулҷамил зикр намуда, ӯро зодагони Балх мешуморад.

Аммо ҳаройина аз таъкиди Забеҳулло Сафо ва дигар донишмандони адабпажӯҳ равшан мегардад, ки лақаби шоир на Рашиддудин, балки Ватвот аст. Забеҳулло Сафо дар робита ба ин ки тахаллуси ӯ Ватвот аст, чунин менависад: «Тахаллуси Рашид ба «Ватвот» аз бобати кӯчакии ҷуссаи ӯ буд, ки ватвот номи мурғест, аз ҷинси парасту ва ин хурдии ҷуссаи ӯ ҳам муҳиби эҷоди баъзе аз мутоибот гардидааст.

Вале дар «Луғатнома-и Деҳхудо зимни ташреҳи вожаи ватвот ду чанд маънӣ оварда шудааст: навъе парастуи куҳӣ аст ва «хаффош», «шабпара» ё «шабпарак»-ро, ки онро кӯршапарак ҳам гӯянд. Бо такя бар ривоёт ва матолибе, ки дар мавриди корбурди ин вожа ҳамчун лақаб барои Ватвот омадаанд, метавон муқаррар намуд, ки манзур ҳамон парасту

будааст. Аз ҷумла, Давлатшоҳи Самарқандӣ дар тазкираи худ «Тазкират уш-шуаро» аз мутоибае дар робита ба тахаллуси Рашидуддин ин нақлро овардааст: «Рӯзе дар маҷлиси Отсиз баҳсу мунозирае миёни уламо дар гирифта буд, Рашид дар он махлис ҳозир буд. Дар мунозираю баҳс теззабонӣ оғоз карда ва давоте пеш ӯ ниҳода буданд. Отсиз дар ӯ нигаристу аз рӯи зарофат гуфт: «Давотро бардоред, то маълум шавад, аз паси давот кист, ки сухан мегӯяд!». Рашид дарёфт, бархосту гуфт: «Алмаръу биасғарайҳи қалбуҳу ва лисонуҳу. (Мард бо ду чизи худаш зинда аст- бо дилашу забонаш.

Ҳаминтавр Шоҳ зиракиву доногии ӯро дарёфт ва ин тахаллусро бар ӯ дод.

Ҳамин гуна, дар мавриди тахаллуси Ватвот гирифтани Рашидуддин нақлҳое дар тазкираҳо омадааст, аммо ба ҳар оин соли таваллудаш дақиқан маълум нест. Он чӣ равшан аст, ин аст, ки дар мадрасаи Низомияи Балх таҳсили илм кардааст, чун валодаташ ҳам дар ҳамин шаҳр иттифоқ афтодааст. Забеҳулло Сафо таҳсилоти Рашидуддинро дар назди Имом Абӯсаиди Ҳиравӣ дар мадрасаи «Низомия»-и Балх зикр мекунад ва таъкид медорад, ки баъд аз анҷоми таҳсил дар ин мадраса ва касби маҳорати тамом дар порсию арабӣ ба Хоразм рафта ва дар авоили аҳди Отсиз ба хидмати ӯ пайваст.

Мусаллам аст, ки Ватвот соҳиби китобхонаи бузург буд. Зеро, ки ин аз рӯи мактуби Ҳасани Каттонӣ, ки Ватвотро бо дуздии китоб аз китобхонааш дар вақти торумори Марв айбдор менамуд, возеҳ аст. Дар мактуб Ватвот қайд менамояд, ки ҳазорҳо китобҳои нодирро барои китобхонаҳои гуногун тӯҳфа намудааст, то ки одамон аз онҳо бархӯрдор гардан. Рашидуддини Ватвот мартабаи бузург дар мақоми дабирӣ ва шоирӣ дар дарбори Хоразмшоҳиён ишғол менамуд, з-ин сабаб ӯ бо шоирони маъруфи замонааш хело робитаи қавӣ дошт. Махсусан бо Анварӣ ва Ҳоқонӣ (ниг.ба «Девон»и Ватвот, саҳ. 24-26), ки онҳо низ дар мадҳиянависӣ дастболо буданд. Сабаби муносибати тезутунди байни Ватвоту Анварӣ дар он буд, ки онҳо дар дарбори ба ҳам муқобил хидмат менамуданд. Инро мо метавонем аз ҳодисае, ки байни ду шоирони дарбор ба вуқӯъ омад, мушоҳида намоем. Яъне дар соли 542/1147 Санҷар барои саркубии Отсиз қасди Хоразм кард ва қабасаи Ҳазорасфро ду моҳ дар ҳисор гирифт. Дар ин сафар Анварӣ дар хидмати Санҷар буд. Ин ду байте бар тир навишт ва дар Ҳазорасф андохт:

Эй шоҳ, ҳама мулки замин касб турост,
В-аз давлату иқболи ҷаҳон касб турост.
Имрӯз ба як ҳамла Ҳазорасф бигир,
Фардо Хоразму сад ҳазор асб турост» (1, 168).

Ногуфта намонад, ки ин рубоӣ дар китоби «Адабиёти форсу тоҷик дар асрҳои XII-XIY» дар шакли нодурусти зерин зикр шудааст:

Эй шоҳ, ҳама мулки замин ҳасби турост,
В-аз давлату иқболи ҷаҳон касби турост.
Имрӯз ба як ҳамла Ҳазорасф бигир,
Фардо Хоразму сад ҳазор асб турост» (1, 170).

Таҳиягарони нусхаи криллии китоби «Таърихи адабиёт дар Эрон»-и Забеҳулло Сафо, Саъдоншо Имронов ва Бадриддин Мақсудов ин ғалатро бартараф намуда, рубоии мазкурро ба шакли дурусти он, ки қаблан зикр шуд, овардаанд.

Дар идомаи ин нақли худ Давлатшоҳ овардааст, ки Ватвот дар Ҳазорасф буд, дар ҷавоби ин рубоӣ бар тир навишт ва биандохт:

Гар хасми ту, эй шоҳ, бувад Рустами гурд,
Як хар зи хазорасфи ту натвонад бурд.

Агарчӣ ҳам дар нигоштаи Забеҳулло Сафо ва ҳам дар китоби «Адабиёти форсу тоҷик дар асрҳои X11-X1V» танҳо ҳамин як байти ҷавобияи Рашидуддини Ватвот зикр шудааст, аммо Холиқ Мирзозода шакли комили онро ҳамчун рубоӣ овардааст, ки бояд ҳамин тавр бошад ва мантиқан Ватвот дар посухи рубоӣ бояд рубоии дигаре мегуфт:

Шоҳо, ки ба ҷомат маи соф аст, на дурд,
Аъдои туро зи ғусса ғам бояд хурд.
Гар хасми ту, эй шоҳ, бувад Рустами гурд,
Як хар зи Ҳазорасб натавонад бурд (3, 24).

Аз сарчашмаҳо бармеояд, ки Рашидуддини Ватвот муддати сӣ сол танҳо дар хидмати Отсиз будааст ва мушаххасан аввали солҳои бистуми асри X11-уми милодӣ ба дарбори

Хоразмшоҳиён ворид гардидааст. Аз ҷумла, дар яке аз қасоиди худ, ки ба мадҳи Отсиз сурудааст, ишорате ба хидмати сисолааш дар дарбор мекунад:

Худойгоно, сӣ сол мадҳхони туям,
Зи мидҳати ту шудам дар ҳама ҷаҳон машҳур (3, 24).

Ҳамин амр боис шудааст, ки вай аз шоирони пешқадами дарбор шинохта шуда, соҳиби эътибори баланд гардад. Дар баробари ин, шеҳрату нуфузи ӯро миёни шуаро ва адибони дарбор ба инобат гирифта, маснади котиби махсус ва вазирии расоилро ба дӯши вай гузошта буданд, ки куллияи асноди коргузории давлатии хонадони хоразмшоҳиёнро мураттаб ва танзим менамуд.

Баъд аз вафоти Отсиз, Ватвот аз дарбори Хоразмшоҳиён бо тӯҳматҳои ҳасудон ронда мешавад, вале бо даъвати набераи Отсиз, подшоҳ Маҳмуд ба дарбор оварда мешавад ва то охири умр ҳамон ҷо боқӣ мемонад.

Сарчашмаҳо вафоти Рашидуддини Ватворо миёни солҳои 1177-1182 зикр намудаанд. Макони вафоти ӯ бошад, дар сарчашмаҳо гуногунанд, яке Марв ва дигаре Хоразм. Ин таърих ба ҳамин шакл ҳам дар китоби Забеҳулло Сафо ва ҳам осори дигари пажӯҳишии марбут ба рӯзгор ва осори Рашидуддини Ватвот омадааст.

Мероси гаронбаҳое, ки Рашидуддини Ватвот боқӣ гузоштааст, бархе то замони мо расидааст. Маълум аст, ки на ҳамаи асарҳояш интишор гаштаанд, зинҳор ташнаи тақиқ аст.

А Д А Б И Ё Т

1. Муҳаммад Авфӣ. Лубоб ал-албоб / Муҳаммад Авфӣ. - Теҳрон, 1335ҳ.ш. - Ҷ.1. - С.36.
2. Давлатшоҳи Самарқандӣ. Тазкират аш- шуаро / Давлатшоҳи Самарқандӣ. – Теҳрон.
3. Ёқути Ҳамавӣ. Муъҷам ул-удабо / Ёқути Ҳамавӣ. - Теҳрон, - Ҷ.1. - С. 32-87.
4. Забеҳулло Сафо. Таърихи адабиёт дар Эрон / Забеҳулло Сафо. - Теҳрон, 1339ҳ.ш.
5. Рашидуддин Ватвот. Латоиф-ул-амсол ва тароиф-ул-ақвол / Рашидуддин Ватвот. – Теҳрон: Аҳли Қалам, 1376 ҳ.ш.
6. Рашидуддин Ватвот. Девон / Рашидуддин Ватвот: бо кӯшиши С. Нафисӣ. - Теҳрон, 1339ҳ.ш.
7. Рашидуддин Ватвот. Ҳадоиқ ус-сеҳр фи дақоиқ аш-шеър / Рашидуддин Ватвот: бо кӯшиши Аббос Иқбол. - Теҳрон, 1335ҳ.ш.
8. Рашидуддин Ватвот. Расоил / Рашидуддин Ватвот. - Қоҳира, 1315 ҳ.қ.
9. Холиқ Мирзозода. Таърихи адабиёти тоҷик (аз даврaҳои қадим то асри Х111) / Холиқ Мирзозода. – Душанбе: Маориф, 1987. – Кит. 1.
10. Ҷувайнӣ. Таърихи Ҷаҳонгушо / Ҷувайнӣ. – Теҳрон. - Ҷ.1. - С.8-10.
11. Чалисова Н.Ю. Сады волшебства в тонкостях поэзии / Н.Ю. Чалисова. – Москва: изд, Наука, 1985.

РАШИДУДДИН ВАТВОТ ПРОСЛАВЛЕННЫЙ ПОЭТ И ПИСАТЕЛЬ XII ВЕКА

Статья посвящена истории жизни и творчества одного из известных поэтов XII века Рашидуддина Ватвота. В ней выражены некоторые предпосылки изучения жизни и творчества содержащиеся в «Диване» и «Хадоик –ус-сехр» - а поэта и в других литературных источниках.

Автор статьи считает Рашидуддина Ватвота прославленным и знаменитым поэтом в династии Хоразмидов, и свои доводы подкрепляет примерами из творчества поэта.

Ключевые слова: история таджикской литературы XII – XIV вв., Ватвот, «Хадоик – ус-сехр», прославленный поэт и писателъ в династии Хорезмидов.

FARIDUDDIN WATT GLORIFICATION OF POETS AND WRITERS OF THE XII CENTURY

The article describes the history of the life and work of one of the famous poets of the XII century Rashiduddina Vatvota. It expressed some background study of the life and creativity contained in the "Divan" and "Hadoik -us-cexp" - as the poet in other literary sources.

The author considers Rashiduddina Vatvota illustrious and celebrated poet Dynasty Horazmidov and reinforces his arguments with examples from the poet.

Key words: history of Tajik literature XII - XIV centuries. Vatvot "Hadoik - US-cexp", the famous poet and pisatel Dynasty Horezmidov.

Сведения об авторе: ***М.Н. Анварова*** – старший преподаватель кафедры арабской филологии Худжандского государственного университета им.Б.Гафурова

НИГОҲЕ МУХТАСАР БА АСРИ ҲОФИЗ ВА ШЕЪРҲОИ ИҶТИМОӢ ВА СИЁСИИ Ӯ

Муҳаммадризо Тоҷдинӣ
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Шеъри Ҳофиз иштиёқи ҷӯшони шоир ба адолату озодӣ ва тавоҷҷуҳ ва эҳтиром ба моҳияту шахсияти инсонӣ аст. Ӯ ҳамчун шуарои ростин ва мардумӣ, аз ҷумла Рӯдакӣ, Фирдавсӣ ва Носири Хусрав ва ғайра ҳамвора ташнаи адлу дод будааст, зеро ба хубӣ медонист, ки таърихи инсон таърихи беадолатиҳо ва ситамгариҳову мазлумкушиҳову озодикушиҳо будааст. Ва гӯйӣ асоси хилқат ва ҳастиро бар беадолатӣ ва Каюмарскушию Қобилкушию Сиёвушкушиҳо гузоштаанд. Ва гӯйӣ ҳамвора Аҳриман бар Аҳуро пирӯз будааст. Ва аз ин рӯ аст, ки Ҳофиз наметавонист беадолатиҳо ва норостиҳои рӯзгори худро бубинад ва фарёд барнаоварад, зеро асри ӯ асри зулму ситам, тазоҳур ба диндорӣ ва тасаллути истибдод ва бедодгарӣ будааст. Ва инсону инсоният аз дараҷаи фазлу илм ва маънавият суқут карда буд ва ҳокимони золим ва динфурӯш бо кумаки фақеҳони зоҳирӣ, ноогоҳ ва риёкор бар ҷону моли мардум мусаллат буданд. Ҳама ҷойи кишвар дар оташи истибдоду бедод месӯхт. «Ноамнӣ сояи шуми худро бар ҳама ҷо афканда буд. Дар Хуросон, Озарбойҷон ва Ироқ ба дунболи ҷангҳо қаҳтӣ ва тоун падид меомад ва боқимондаи бенавоёнро қатли ом мекард» [5;276]. Пас ӯ аз сари эътироз нисбат ба авзоу аҳволи иҷтимоӣ, иқтисодӣ ва сиёсии ҷомеааш, ки ҷабру зулму ситами амирону ҳокимон дар ҷомеа мусаллат буд, фарёд бармеоварад ва аз сари дард мегӯяд:

Биё то гул барафшонему май дар соғар андозем,
Фалакро сақф бишкофему тарҳи нав дарандозем [7, 375].

***

Одамӣ дар олами хокӣ намеояд ба даст,
Оламе дигар бибояд сохт, в-аз нав одаме [7, 375].

«Дар асри Ҳофиз шаҳри Шероз байни худкомони дурӯғзан, ки танҳо ҳарбаи онҳо риё ва тазвир буд, даст ба даст мегашт. Ҷанг бар сари қудрат ва молу ҷоҳ байни ин чаповулгарон қисмати аъзами хоки Эронро ба нобудӣ ва вайронӣ кашонда буд ва мардум зери юғи ситам ҷуръати нафас кашидан надоштанд. Танҳо чӯби такфир ва таъзир ҳукмфармо буд» [5, 7].

Оре, зеҳну замири Ҳофиз, ҳофизаи таърихро дар худ нигаҳ дошта ва аз устура то таърихро пеши рӯ дошта ва аз таҷрибиёти замони худ, воқеаҳову ҳодисаҳои гузашта дарсҳо андӯхта ва пандҳо гирифтааст, ки ваҷҳи муштараки ҳамаи онҳо мазлумияти инсон дар тӯли рӯзгорон будааст ва дар асри худаш истибдод бедод мекарду шоҳону ҳокимон ба номи дину мазҳаб ҳар ҷавру ҷабреро, ки мехостанд бо кӯмаки диндорони риёкор ва воизону зоҳидони мардумфиреб бар ҷомеа таҳмил мекарданд. Ва ҳукумати мутасабидонаи Амир Муборизиддин ва писараш Шоҳ Шуҷоъ бо ҳамкории шайху воизу қозию муфтию муҳтасиб ёдовари тасаллути золимона ва зидди инсонии калисоии қуруни вусто дар Аврупо аст (асри Ҳофиз ҳамзамон бо қуруни вусто дар Аврупост). Ва ӯ медид, ки чигуна дину мазҳабро риёкорона васила ва абзоре барои густариши нодонии мардум қарор додаанд ва ҳамаро дар доми мазҳаби риёкорна ва фиребкоронаи худ гирифтор кардаанд ва иттиҳоди номуқаддаси дину давлат боиси истибдоду зулму ҷабр бар мардум шудааст ва касе ҳам ҷуръати эътирозу интиқод надорад, чаро ки теғи хунрези Амир Муборизиддин ва ёрони мазҳабиаш ҳамвора омодаи қатлу куштану хун рехтани озодандешону адолатхоҳон буд:

Дар зулфи чун камандаш, эй дил мапеч, к-он ҷо,
Сарҳо бурида бинӣ бе ҷурму бе ҷиноят [1, 94].

Боре Ҳофиз медонист, ки чаро аз гузаштаи таърих то асри худаш ҳукуматҳо бо кумаки рӯҳониён ва диндорони риёӣ бо озодандешию озодихоҳӣ ва адолатхоҳӣ мухолиф будаанд ва бавижа ҳамвора андешаситезу огоҳиситез будаанд. Чаро ки

озодии андеша ва огоҳӣ боис мешавад, ки мардум ҳаққу ҳуқуқи инсонӣ ва қонунии худро бихоҳанд ва нагзоранд, ки бар онҳо зулму ситам раво дошта шавад, ки мутаассифона, дар тӯли таърих ҳамаи ҳукуматҳо ба ҷуз Сомониён, ки давлате мутараққӣ ва илмпарвару озодипарвар буданд, ҳамаи ҳукуматҳо мустабидона ва ҷобирона амал кардаанд. Аз ин рӯ аст, ки Ҳофиз дар ашъори худ бо забони самбулик ва киноӣ ҳамвора тасвиргари авзоъ ва аҳволи нобасомони ҷомеааш мешавад ва зулму ситаму бедодро ба тасвир мекашад:

Аз карон то ба карон лашкари зулм аст, вале,
Аз азал то ба абад фурсати дарвешон аст [1, 49] .

***

З-инқилоби замона аҷаб мадор, ки чарх,
Аз ин фасона ҳазорон ҳазор дорад ёд [1, 101].

***

Чашмат ба ғамза моро хун хӯрду меписандӣ,
Ҷоно, равон набошад хунрезро ҳимоят [1, 94].

***

Хуни мо хӯрданд ин кофардилон,
Эй мусалмонон, чи дармон, алғиёс [1, 96].

***

Инон кашида рав, эй подшоҳи кишвари ҳусн,
Ки нест бар сари роҳе, ки додхоҳе нест [1, 76].

Ҳофиз дар қарни ҳаштум, яъне қарни муғулзада, ийлхонзада, темурзада мезист ва ду таҷрибаи талхи дигар, яъне ҳамлаи Искандар ва ҳамлаи арабро ҳам пушти сар дошт. Дар ин қарн мардум ҷуръати мубориза бо ҳокимони ҷобиру ситамгар ва дастнишондаи илхононро надоштанд. Ва сар дар гиребони ноумедӣ, таслиму ризо ва ризоят ба сарнавишту зиндагии ғамбори худ фурӯ бурда буданд ва ҳамин амр боис шуд, ки навъе ирфони хонақоҳӣ ва гурез аз дунё ва сӯфигариву дарвешпарварии манфӣ ва ақибафтода ривоҷ ёбад ва иддае ба номи сӯфию дарвешу зоҳиду шайху воиз, мазҳаби хурофотиро ривоҷ доданд, ки натиҷааш дил аз ин ҷаҳон кандан буду орзуи пайвастан ба он ҷаҳон. Ва ин ки бадбахтиҳо ва бечорагиҳои дунявии худро фаромӯш кунанд ва дар фикри висол ба биҳишти охират бошанд ва ба ҷои он ҳама маҳрумиятҳо ба биҳишт даст ёбанд ва аз ҳамаи неъматҳои биҳиштӣ бархӯрдор шаванд ва ин ҳамон сиёсате буд, ки ҷонишинони муғул ва ҳокимони дастнишондаи онон дунбол мекарданд, то мардум даст ба мубориза назананд, қиём накунанд ва хонақоҳу масҷид маҳалле бошад, ки онҳо ба умури мазҳабию ухравӣ биандешанд ва дунёи моддиро фаромӯш кунанду бештар ба умури ухравӣ бияндешанд. «Сабаби ин падида (таваҷҷуҳ ба умури ирфонӣ ва мазҳабӣ) дар он нуҳуфта аст, ки даврахои вазнини ҳаёти иҷтимоӣ мардум барои озодии худ аз нобасомониҳо ва нокомиҳо мадад меҷӯяд. Дар ҳолатҳои рӯҳафтодагӣ ва маъюсӣ оламе мехоҳад дар он ҷо паноҳ барад ва аз воқеиятҳои даҳшатбор ва бетараҳҳуми зиндагӣ фирор намояд. Дину ирфон маҳзи ҳамон оламе ҳастанд, ки дар даврахои душвор, инсон ба онҳо рӯй меоварад ва роҳи наҷоти хешро дар онҳо ҷустуҷӯ мекунад» [10; 208-210]. Ва дар ҳамин робита таслимталабӣ ва паноҳ бӯрдан ба хонқоҳҳо ва чашм доштан ба умед ва наҷоти охират ва дурӣ кардан аз неъматҳои дунё бояд гуфт «Дар даврахои зиндагии ором ва фаровон одамон ба ибодату зиёрати динӣ ва ирфонӣ камтар таваҷҷӯҳ мекунанд. Осори маънавӣ дар чунин даврахо аз ақидаҳои ирфонӣ ва тасаввуфӣ нисбатан озод мебошанд. Ба ҷойи тасаввуф ва ақидаҳои мазҳабӣ масоили хислати дунявӣ дошта ва хушбинии таърихӣ мақоми бештар касб мекунад» [10; 208-210]. Ва Ҳофиз бод арки дурусти худ аз воқеиёти талхи иҷтимоӣ ва ривоҷи тасаввуфи хонақоҳӣ ва таслимталабона ва биҳиштхоҳонаи ҳамроҳ бо тангназариҳо ва хушкмағзиҳои зоҳидони камдон ва ё нодон ва ҳокимони озодиситез ва мутазоҳир ба умури динӣ ба мухолифат бархост ва бо ашъори интиқодӣ ва эътирозӣ ва танзомези худ, ки реша дар баробарӣ ва мусовот ва адлу инсоф ва таҳзиби ахлоқ ва садоқат ва саховат дошт, бо аъмол ва афъол ва гуфтори давлатмардон ва диндорони риёкор мубориза намуд. Ӯ таърихи гузаштаро пеши рӯй дошт ва медонист, ки Зардушт бо

чароғи аҳуроии худ зуҳур кард, то ҷаҳлу нодонию зулмат ва торикии андешаро аз оламу одам дур кунад ва чароғи огоҳӣ ва рӯшноиро дар зеҳну замиру ҷону дили инсон равшан намояд. Ва пайванде байни дину дониш барқарор кунад, то хуршеди маърифат ва доноӣ ҳамвора дар осмони дилҳо ва андешаҳо равшан шавад:

Ба боғ тоза кун ойини дини зардуштӣ,
Кунун, ки лола барафрӯхт оташи Намруд [1, 203].

***

Аз он ба дайри муғонам азиз медоранд,
Ки оташе, ки намирад ҳамеша, дар дили мост[1, 24].

Ва ҳамин оташ аст, ки Рӯдакӣ қабл аз Ҳофиз гуфтааст:

Дониш андар дил чароғи равшан аст,
В-аз ҳама бад бар тани ту ҷавшан аст [9, 228].

Аммо баъд аз Зурдушт ҷонишинони ӯ гуфтаҳо ва андешаҳои ӯро дигаргуна карданд ва нуркӯшу чароғкӯшу донишкӯш шуданд ва чун нусхаҳои Авестои воқеӣ дар ҳамлаи Искандар сӯзонда шуда буд ва танҳо як нусхаи онро Искандар бо худ ба Юнон бурда буд, дар даврaҳои баъдӣ, яъне давраи Ашконӣ ва Сосонӣ, Авесто бар мабнои гуфтаҳои рӯҳониён ва муғони зардуштӣ дубора навишта шуд. Дар ҳақиқат гуфтаҳои Зардушт ва афкори ӯ аз роҳу равишу фалсафа ва ҳикмати хирадмандона, файласуфона ва паёмбаронаи ӯ дур гашту мунҳариф шуд. Дар натиҷа муғони зардуштӣ бо шоҳони сосонӣ ҳамкору ҳамгом шуданд ва аз сиёсатҳои табақотӣ ва ноодилонаи онҳо дифоъ карданд ва мардум дар бадтарин шароити иқтисодӣ ва маишатӣ ба сар мебурданд. Аз ҳамин рӯ буд, ки мардум майл ва рағбате барои муқобила ва мубориза бо аъроб надоштанд ва фиреби ваъдаҳои онҳоро хӯрданд. Ҳазрати Муҳаммад (с) омад то бо каломи Худо ҷомеаро ба сӯи яктопарастию покию имону ихлосу ахлоқ ва тавҳиди назарӣ ва амалӣ даъват кунад, адлу доду инсофу баробарию бародарию мусовотро дар ҷомеа барқарор созад ва ба мардум бигӯяд ҳеҷ кас бар дигаре бартарӣ надорад ва гиромитарини мардум назди Худованд парҳезгортарин онҳост ва милоки инсону инсониятро яктопарастӣ ва аъмолу афъоли неку хайрхоҳонаю Худописандона медонист. Аммо баъд аз ӯ ва ҷонишинонаш, яъне хулафои рошидин ё чоргона, ки каломи Худо ва дастуроти паёмбари акрамро иҷро карданд, дар даврaҳои баъд, бавижа дар ҳукумати хулафои Бани Умайя ва Бани Аббос, каломи Худову Қуръон ва гуфтаҳои паёмбару хулафои рошидин камранг ва ҳатто беранг шуд. Ва хулафои Бани Умайя ва Бани Аббос аз роҳи дину қуръон ва роҳу равиши паёмбар ҷудо шуданд ва манофеъ, мақом, молу мансаби дунёро бар дин тарҷеҳ доданд. Ва касонеро, ки пайрави ростини каломи Худо ва паёмбар буданд, ҳамчун имом Абуҳанифаро бо он ҳама илму имону дониши васеъаш ноҷавонмардона ба қатл расонданд ва ҳамчунин дар тӯли таърих файласуфону андешамандону озодихоҳонро мавриди азияту озор қарор доданд. Масеҳ меояд, ки бигӯяд: даст барои таҷовуз кардан ва силӣ задан нест, аммо ҷонишинони ӯ меоянд ва даст ба куштор мезананд. Ҷангҳои салибӣ роҳ меандозанд ва ҳазор сол калисо ва андешаҳои мутаассибонаи кашишони масеҳӣ бо ҷавру ҷабр бар озодандешону донишмандон ҳукумат мекунад ва на танҳо бо дасташон ба суратҳо силӣ заданд, балки бар рӯҳу равону ҷону дил ва андешҳои мардум борони тиру сарнайза бориданд. Ҳамчунин, Мусо меояд то бо Фиръавн ва зулми ӯ мубориза кунад, аммо ҷонишинони ӯ худ баръакси ӯ амал мекунанд. Оре, дар тӯли таърих сарнавишт ва зиндагии мазлумонаи башарро на Худованд, балки динҳо ва давлатҳо рақам задаанд ва тавқи истибдоду бандагию бардагиро бар хилофи гуфтаҳои Худо ва паёмбаронаш бар гардани мардум андохтаанд. Оре, асри Ҳофиз, асре ин гуна будааст. Ривоҷи тасаввуф ва ирфони хонақоҳӣ, ки реша дар заъфи муборизотӣ дошт, ҷудоии диндорони риёӣ ва ҳокимон аз мардум, умед ва орзуи рафтани ба биҳишт, маҳрумиятҳо ва камбудҳои инҷаҳониро дар он ҷаҳон ҷустан ва ба оби кавсару ҳуру ғилмон расидан ва мардумро

фиреб додану гумроҳ кардану таслим намудан ба сарнавишти ғамборашон буд. Бавижа дар замони Амир Муборизиддин, ки шоҳе ситамгар ва мутаассиб ба умури динӣ буд. «Амир Муборизиддин марде буд хунрез ва саффоку ҳарис бар ҷаҳонгирӣ дар амри дин. Аҳли қишр ва бисёр зоҳирпарасту риёкор, ба ин маънӣ, ки зуҳдфурӯшӣ ва риёро, ки дар ин қарн бозораш ривоҷи комиле дошт, яке аз васоили пешрафти кори худ қарор дода буд» [11; 172]

Ва Ҳофиз аммо ба ин гуна тафаккури рокид, ҷомид ва риёкоронаи ҳокимон ва зоҳидони риёкору воизони фиребкор бо хашму нафрат менигарист ва саъй мекард бо ашъори худ рӯҳи умеду нишот ва тағйиру таҳаввули ҷомеаро дар мардум бедор кунад. Ва бо ашъораш боиси огоҳию донишу дини воқеӣ ба мардум бошад. Ӯ саъй мекард, ки бо ашъораш андӯҳзудоӣ, навмедиситезӣ ва шодиофариниро ба тасвир бикашад. Ва ба ҷои таълими таслимшудагӣ мубризаҷӯйиро таълим бидиҳад ва аз ин рӯст дар шароите, ки ҷомеа сукут карда буд ва аз тарси шоҳу муфтию муҳтасиб касе ҷуръати сухан гуфтан надошт, Ҳофиз шуҷоъона ва риндона ва аз сари дард фарёд мекунаду мегӯяд:

Нақдҳоро бувад оё, ки аёре гиранд,
То ҳама савмаъадорон пайи коре гиранд [1, 185].

***

Дари майхона бибастанд, худоро маписанд,
То дари хонаи тазвиру риё бикшоянд.
Агар аз баҳри дили зоҳиди худбин бастанд,
Дил қавӣ дор, ки аз баҳри Худо бикшоянд [1, 203].

***

Даври гардун гар ду рӯзе бар муроди мо нарафт,
Доиман яксон намонад ҳоли даврон, ғам махӯр [1, 255].

***

Айби риндон макун, эй зоҳиди покизасиришт,
Ки гуноҳи дигарон бар ту нахоҳанд навишт [1, 77].

***

Падарам равзаи ризвон ба ду гандум бифрӯхт,
Нохалаф бошам агар ман ба ҷаве нафрӯшам [1, 340].

***

Зи меҳрубонии ҷонон тамаъ мабур, Ҳофиз,
Ки нақши ҷавру нишони ситам нахоҳад монд [1 181].

Ва ҳамчунин, бо забони газанда ва кӯбанда ду қишри муттаҳид, яъне ҳокимони ситамгар ва диндорони риёкору мардумфиребро мавриди эътирозу интиқод қарор медиҳад ва кӯси расвоияшонро дар чорсӯи офоқ ба садо дармеоварад ва ҳатто ҷасуронаю шуҷоъона шоҳони замонашро шоистаи подшоҳӣ намедонад ва баръакс, ононро золиму ситамкор меномад ва бо забони киноӣ, самбулику рамзӣ ва истиорӣ барои шоҳон ва ҳукумати онон шароите қоил мешавад, ки онҳо надоранд ва ҷуз истибдоду бедоду қатлу ғорати мардум ба номи қонуну дин коре намекунанд ва Ҳофиз ҷасурона ва далерона ин шоҳони ситамгар ва диндорони риёиро интиқод мекунад ва мегӯяд:

Сӯфии шаҳрро бибин, луқмаи шубҳа мехӯрад,
Пордумаш дароз бод, ин ҳаявони хушалаф [1, 296].

***

Воизон к-ин ҷилва дар меҳробу минбар мекунанд,
Чун ба хилват мераванд он кори дигар мекунанд [1;199].

***

Мурғи зирак ба дари хонқаҳ акнун напарад,
Ки ниҳодаст ба ҳар маҷлиси ваъзе доме [1, 469].

***

Май хӯр, ки сад гуноҳ зи ағёр дар ҳиҷоб,
Беҳтар зи тоате, ки зи рӯю риё кунанд [1, 196].

***

Тарсам, ки рӯзи ҳашр инон бар инон равад,

Тасбеҳи шайху хирқаи ринди шаробхор [1, 247].

***

Зи кӯи майкада дӯшаш ба дӯш мебурданд,
Имоми шаҳр, ки саҷҷода мекашид ба дӯш [1, 285].

Ва ё дар ашъори зер чи зебо ва чи кӯбанда ва газанда ба интиқод аз шоҳон ва ҳокимони замонаш мепардозад ва онҳоро шоистаи шоҳӣ намедонад:

Боз арчӣ гоҳ-гоҳе бар сар ниҳад кулоҳе,
Мурғони қоф донанд ойини подшоҳӣ [1, 489].

***

Тоҷи шоҳӣ талабӣ гавҳари зотӣ бинамо,
В-ар худ аз тухмаи Ҷамшеду Фаридун бошӣ [1, 495].

***

Мардуми чашмам ба хун оғушта шуд,
Дар куҷо ин зулм бо инсон кунанд [1, 197].

***

Ҳофиз, мудом васл муяссар намешавад,
Шоҳон кам илтифот ба ҳоли гадо кунанд [1, 96].

Ба ҳар ҳол, шеърҳои Ҳофиз абъоди мухталифе дорад: ирфонӣ, иҷтимоӣ, сиёсӣ ва ошиқона, ки дар ҳамаи онҳо ҳикмату панду андарзу огоҳӣ ва аз сӯйи дигар умед ба зиндагӣ, шодӣ ва ғанимат шумурдани умрро навид медиҳад. «Дар ваҳшат ва сукути дунёи маҳдуд, ки дар ҳоли хурд шудану фурӯ рехтан аст, Ҳофиз нидои шодию нишот ва зиндадилӣ дарафканда ва дар варои аламҳо ва дардҳои зоҳирӣ, ишқи зебоиҳои ботиниро нишон медиҳад» [5, 280-285]. Шеърҳои иҷтимоӣ ва сиёсии ӯ зиракона, риндона ва дар пӯшише аз вожагони ошиқона ё орифона ё май ба кор рафтаанд, ки бо хондани мудовими девони ӯ ва ошноӣ бо тафаккуру андеша ва таърихи асраш метавон ба маънии дурусти он даст ёфт. Мардум чи дар дирӯз ва чи дар имрӯз бо таваҷҷуҳ ба масоилу мушкилоту норасоиҳову камбудҳо ва беадолатиҳое, ки дар ҷаҳон вуҷуд дорад, гӯйӣ дар асри Ҳофиз зиндагӣ мекунанд ва дар як ҷомеаи табақотӣ ба сар мебаранд ва аз озодии забону баён маҳрум ҳастанд ва дардҳо, ранҷҳо, мусибатҳо, ғамҳо, шодиҳо, умедҳо ва орзуҳояшонро дар девони Ҳофиз меҷӯянд. Аз ин рӯст, ки бо девони Ҳофиз машварат мекунанд ё фол мегиранд. Ба ҳар ҳол, Ҳофиз бо шеъри шамшергуна ва тезаш ҳамвора мудофеъи ҳаққу ҳуқуқи мардум будааст ва дар бадтарин шароити сиёсии ҳукумат бо шоҳону ҳокимону ҳамкорону ёронашон дарафтодааст. Чаро, ки ӯ медид амирону шоҳон бо ривоҷи ҷомеаи табақотӣ ва бартарии қавмӣ ва қабилаии худ бар дигарон зиндагиро бар мардум ҳаром кардаанд ва барои ҳифзи мақоми шоҳӣ ва мансаби худ ва идомаи ҳукумати ҷобирона, мустабиддонаи худ ҳамеша худро ба худо ё худоён мансуб медоштаанд, ки гӯйӣ Худованд шоҳиро ба онҳо додааст. Ва ин амр аз замони Ҷамшеди пешдодӣ гирифта, ки даъвои худоӣ кард ва фарри эзадӣ аз ӯ дур шуд, то дигар подшоҳони бостонӣ, ки ҳукумати худро ба Аҳуромаздо нисбат медоданд, ба наҳве ҳукумати худро ҳукумати аҳуроӣ дар рӯи замин медонистанд ва ҳар гуна ҷурму ҷиноятро дар ливои дину оин тавҷеҳ мекарданд.

Оре, Ҳофиз дар асре мезист, ки гӯё таърих дубора такрор шудааст ва зулму бедоду ҷавр аз бостон то замони худаш дубора равнақ гирифтааст. Ҳофиз таърихдону таъриххон буд ва давраҳои таърихиро таҷзияю таҳлил намудаву медонист, ки Рӯдакиро ба ҷурми озодандешӣ ва ё қарматӣ будан нобино кардаанд. Ба Сино туҳмати кофирӣ заданд ва вазирони фозилу донишманди Сомонӣ, аз ҷумла хонадони Балъамӣ, Ҷайҳонӣ ва Утбиро бо тавтиаи туркони мазҳабӣ ва мутаассиб ба тарзи машкуке ба қатл расонданд [14, 229, 424]. Ва туркони мазҳабии мутаассиб давлати мутараққӣ ва озодандеш ва донишпарвари Сомониро сарнагун карданд. Ба ҳар ҳол, дар тӯли таърих диндорон ва орифоне чун Ҳусейн ибни Мансури Ҳаллоҷ, Айнулқуззоти Ҳамадонӣ ва Шайх Шаҳобиддини Сӯҳравардӣ, ки худ аз мутафаккирон ва диндорони ростин буданд, қурбонии таассуботи мазҳабӣ ва тангназариҳои динӣ шуданд. Оре, ин фоҷиаи ҳукуматҳои мустабид ва ба зоҳир

мазҳабӣ танҳо дар Шарқ набудааст, балки дар Аврупо ва қуруни вусто низ вазъ ба ҳамин тариқ буд, чунонки «Ҷурнодо Бруно»-ро ба ҷурми мухолифат бо андешаҳои калисоӣ дар оташ афкандand ва фишорҳои зиёде бар донишмандон, аз ҷумла Голилей, ки мегуфт замин мечархад, ворид карданд ва қабл аз мелод низ таассуботи мазҳабӣ ба ҳамин гуна буда ва Сукроти донишманди файласуфро ба ҷурми навандешӣ ва мухолифат бо дину мазҳаб ҷоми «шукарон» нӯшонданду куштанд. Агар таърихи Эронро баррасӣ кунем, махсусан баъд аз ислом ҳукуматҳо ҳамин гуна будаанд ва иттиҳоде номуқаддас ва зидди мардумӣ, зидди адолату зидди озодихоҳӣ байни дину ҳукуматҳо вуҷуд доштааст, аммо дар ин миён чунонки гуфта шуд, танҳо ҳукумат ва давлати Сомониёни тоҷик буд, ки дар тӯли таърих як истисно буданд ва амирону шоҳони онҳо, бавижа Амир Исмоили Сомонӣ ва Наср бинни Аҳмад бо кумаки вазирони донишманду фозили худ тавонистанд ҷомеае ва ҳукумате ба нисбат донишпарвар, шеърпарвар, одилона ва мардумгароёна бо андешаҳои гуногуни мазҳабӣ ва фалсафӣ, аз ҷумла зардуштӣ, монавӣ, маздакӣ, бараҳмоӣ, буддоӣ, яҳудӣ, масеҳӣ ва исломӣ ва андешаҳои ҳокимон ва файласуфони юнон эҷод кунанд, чунонки бисёре аз китобҳои файласуфони юнон, аз ҷумла Арасту ва Афлотун зери назари Абунасри Форобӣ ба номи «Ал-таълим-сонӣ» тарҷума шуд [9, 68]. Ба ҳар ҳол, таърихи гузаштаи Эрон ғайр аз Сомониён, ки аз нажоди асили ориёӣ буданд, ҳамвора зери тасаллути туркон буда ва таассуботи мазҳабӣ бедод мекардааст. Аз ин рӯ, Ҳофиз дар ашъораш оинаи таърихро пеши рӯ мегузорад ва саъй мекунад гузашта чароғи роҳи оянда бошад ва ҳамчунон, ки Рӯдакӣ «аз гузашти рӯзгор» мегӯяд:

Ҳар ки н-омӯхт аз гузашти рӯзгор,
Ҳеҷ н-омӯзад зи ҳеҷ омӯзгор [1, 227].

Дар воқеъ Рӯдакӣ қабл аз Ҳофиз дар давраи ренесонси фарҳангӣ ва илмии Сомониён мезист ва дар ашъораш саъй мекард адолату инсофу додро ба шоҳону ҳокимон гӯшзад кунад, чунонки мегуфт:

Ин теғ на аз баҳри ситамкорон карданд,
Ангушт на аз баҳри набиз аст ба чархушт.
Ангушт макун ранҷа ба дар кӯфтани кас,
То кас накунад ранҷа ба дар кӯфтанат мушт [1, 205].

Ва ё дар ҷойи дигар мегӯяд:

Асари мир нахоҳам, ки бимонад ба ҷаҳон,
Мир хоҳам, ки бимонад ба ҷаҳон дар асаро [1, 12].

Дар ҳақиқат, Рӯдакӣ мегӯяд ин аъмоли шоиста ва неки шоҳон аст, ки бояд дар ҷаҳон ба ёдгор бимонад ва на танҳо номашон. Ва Ҳофиз ба пайравӣ аз Рӯдакӣ мегӯяд:

Бад-ин равоқи забарҷад навиштаанд ба зар,
Ки ҷуз накӯии аҳли карам нахоҳад монд [1, 181].

Ва ҳамчунин, Рӯдакӣ мегӯяд, ки умр мегузарад чи шоҳ бошию чи гадо. Пас, бинобар ин шоҳон бояд раъиятпарвар ва одилу додгустар бошанд ва маргро ҳамвора ба онҳо ҳушдор медиҳад.

Ва Ҳофиз низ гузарон будани умр ва бевафоии ҷаҳонро бад-ин гуна ба шоҳону ҳокимон ҳушдор медиҳад ва оинаи умри Кайхусрави Кайқуboду Кайковусу ва ғайраро дар муқобили шоҳони рӯзгори хеш мегузорад:

Маҷӯ дурустии аҳд аз ҷаҳони сустниҳод,
Ки ин аҷӯза арӯси ҳазордомод аст [1, 36].

***

Сипеҳри баршуда парвезанест хунафшон,
Ки резааш сари Касрову тоҷи Парвиз аст [1, 41].

***

Каманди сайди Баҳромӣ бияфкан, Ҷоми Ҷам баргир,
Ки ман паймудам ин саҳро, на Баҳром асту на гӯраш [1, 278].

Нуктаи муҳиме, ки дар шеъри Ҳофиз бояд ба он ишора кард, ҳамоно

озодандешӣ ва қаламрави густардаи фикру фаҳми озоди ӯст. Ва аз ин рӯ аст, ки дар ашъораш мо ба як ақидаи воҳид ва якнавохт бархӯрд намекунем. Гоҳе нуқта назароти ихтиёрии фирқаи муътазиларо баён мекунад, гоҳе ба ашоира ва ҷабримазҳабон наздик мешавад, гоҳе ба қаландария мегарояд ва гоҳе нукот ва андешаҳои маломатияро баён мекунад ва гоҳе ишороте ба оини зардуштӣ менамояд, ки дар ин росто дар ниҳоят бояд гуфт Ҳофиз аз назари андешаи ирфонӣ ба маломатия наздиктар аст [18, 22-25]. Аммо бо ин ҳама ҳеҷ гоҳ аҳли таассуб ва тангназарӣ набудааст ва саъй мекардааст, ки андешаҳои нобу дурусту мантиқии адёну макотиби фалсафиро бипазирад ва ба кор гирад. Дар воқеъ дину мазҳабу ирфони Ҳофиз дар қолабҳои сатҳӣ ва маҳдуди савдогарони мазҳабии мутазоҳир намегунҷад ва ӯро бо зоҳидони риёӣ коре нест. «Аммо бояд гуфт Ҳофиз суннию шиъаю маломатию мулҳид нест, қаландария ва меҳроин нест, балки Ҳофиз Ҳофиз аст» [7, 295]. Зеро ӯ ринд асту донову зирак ва огоҳ, хоксор асту бетакаббур. Ва бениёз аз тааллуқоти моддӣ ва ба дур аз ғуруру такаббур:

Зоҳид ғурур дошт саломат набурд роҳ,
Ринд аз раҳи ниёз ба Доруссалом рафт [1, 86].

Дар воқеъ Хоҷа аз назари сиёсӣ ва иҷтимоӣ аз гурӯҳи родмардону аз табори ошиқони озодихоҳи ҳамешаи таърих аст ва аз ин рӯст вақте мебинад ҳар ки ошиқ ва чун сарв орӣ аз бори тааллуқ аст ва ҳаргиз сари таслиму таъзим ба даргоҳи нокасону қудратмандону зургӯёну риёкорон фурӯд намеоварад, аз нақдбозори ҷаҳон ончи насибаш мешавад, нокомию номуродӣ аст ва гӯё чархи фалак ва рӯзгор ҳам бо ин гуна афрод сари ситез дорад ва «Осмон киштии арбоби ҳунарро мешиканад» ва дар иваз аспи заррини муродро барои касоне зин мекунад, ки аз фазлу дониш бебаҳрааанду ҳамвора ба қатли ишқ камар бастаанд. Дар натиҷа бо баёне дарднок ва газанда аз гулӯи хунини дил фарёд мезанад:

Фалак ба мардуми нодони диҳад зимоми мурод,
Ту аҳли донишу фазлӣ, ҳамин гуноҳат бас [1, 269].

Ё вақте ҷомеаро афсурда ва берӯҳ мебинад, ки ҳар кас сар дар гиребони хеш дорад ва мардум аз тарс сукут кардаанд ва нисбат ба сарнавишти фалокатбори хеш бетафовут шудаанд ва мазолиму мусибатҳои ҷомеаро мебинанд, вале дам барнамеоранд ва коре намекунанд, чи ғамгинона ва чи содиқона ва чи самимона мегӯяд:

Ёрӣ андар кас намебинем ёронро чи шуд,
Дӯстӣ кай охир омад, дӯстдоронро чи шуд.
Гӯйи тавфиқу каромат дар миён афкандаанд,
Кас ба майдон дарнамеояд, саворонро чи шуд [1, 169].

Вале боз дар гиру дори масоили сахти иҷтимоӣ ва сиёсӣ риштаи умедро раҳо намекунад ва дар тиратарини айём умедворона баҳоре хуҷаста ва рӯзгоре равшанро ва ҷомеаи ободу озодро ба шефтагони офтоби ҳақиқат ва булбулони гулзори ишқ, ки ҳамоно покбохтагону озодихоҳону муборизон аст ва дар ниҳоят ба мардуми ноумед навиди пирӯзӣ медиҳад:

Гар баҳори умр бошад боз дар тахти чаман,
Чатри гул бар сар кашӣ, эй мурғи хушхон, ғам махӯр [1, 255].

Ба ҳар ҳол, қарни ҳаштум, яъне қарне, ки Ҳофиз дар он мезист, аз қарнҳои тира ва торики таърихи Эрон буда ва арзишҳои инсонӣ ва фазилатҳои ахлоқӣ дар ҷомеа камранг шуда буд ва риёву тазвиру фиребу найранг дар миёни табақаҳои ҳокимону зоҳиднамоёну сӯфивашон ривоҷ ёфта буд. Ҳофиз ин ҳама мусибатҳо ва фалокатҳои мардумро медида ва бар сарнавишти сиёҳи онҳо хун мегиристааст, вале боз ҳам умед дошта ва чашм ба роҳи марде буда, ки «аз ғайб бурун ояду коре бикунад» ва роҳбарии ҷомеа барои муборизаро ба даст бигирад:

Шаҳр холист зи ушшоқ бувад к-аз тарафе,
Марде аз хеш бурун ояду коре бикунад [1, 188].

Яке аз вижагиҳои муҳим ва калидии шеъри Ҳофиз риндона сухан гуфтан ҳамроҳ бо иҳоми зарифи шоирона ва ҳофизона аст, ки дар адаби форсӣ собиқа надорад. Ринди Ҳофиз покбозу содиқу самимӣ аст. Ринде аст озодандеш, зираку доно ва

қаноатпеша, ҳақгӯю ҳақчӯ, ки на таслими ақидаҳои мутаассибону хушкмағзони нодон ва риёкорон мешаванд ва на дар баробари қудрати зӯрмандон сар фурӯд меоварад. Ӯ мазҳари озодию озодмардумӣ ва футуввату ишқи ҳақиқӣ ва ҷӯёи ҷамоли маънавӣ аст. Ӯ афкор ва андешаҳои зираконаи худро аз забони ринд, ки қаҳрамон ё Рустами Дастони девонаш аст, мегузорад. Ринди Ҳофиз дар воқеъ як инсони ормонӣ ва утопиёӣ аст. Ва ҳамон инсоне аст, ки Мавлавӣ орзу мекунад ва мегӯяд «Инсонам орзуст». Ҳофиз аммо мақоми ин риндро то мақоми валӣ ва васӣ боло мебарад ва навъе ӯро як инсони комил муаррифӣ мекунад, ки мутаассифона ҷомеа ва бавижа ҳокимону диндорон қадри ӯро намедонанд.

Риндони ташналабро обе намедиҳад кас,
Гӯйи валишиносон рафтанд аз ин вилоят [1, 94].

Яке аз вижагиҳои муҳими ринди Ҳофиз бо иҳом сухан гуфтан аст ва дар ҳақиқат Ҳофиз бо баҳрагирӣ аз санъати киноя, истиора ва бавижа иҳом маъноҳои иҷтимоӣ, сиёсӣ ва интиқодиашро баён мекунад. Аммо баҳрагирии Ҳофиз аз санъати иҳом, ки яке аз вожаҳои калидии бисёр муҳими ӯст, бисёр қобили диққат ва таваҷҷӯҳ аст, чаро ки корбурди санъати иҳом дар шеъри Ҳофиз ба гунаи бисёр густарда ва мутафовит бо таърифҳоест, ки дар китобҳои балоғӣ ва санъатҳои маънавӣ омадааст. Муҳиматарин вижагиҳои иҳом дар шеъри Ҳофиз иборат аст аз тавозии маъноӣ, тасовии маъноӣ, ихтилофи маъноӣ [7, 19-31]. Дар мавриди иҳом бояд гуфт, иҳом дар шеъри шоирон бад-ин маънӣ аст, ки як калима дар ду маънии наздик ва дур ба кор меравад, ки ҷони калом ва ҳадафи шоир маънии зарифи дури он аст. Яъне дар ҳақиқат маънии наздик ва оддӣ пулест, ки хонанда ва шунавандаро ба тарафи маънии дур мекашонад. Ва ин ҳар ду баробари якдигар пеш мераванд ва маънии баробар доранд, аммо дар ниҳоят маънии дури он ҷолибтар, зеботар ва пурмаънотар аст ва ҳамон аст, ки шоир бо риндӣ ва зиракӣ ва тарзи баёну услуби хосе онро дар назар доштааст:

-Дӣ мешуду гуфтам санамо аҳд ба ҷой ор,
Гуфто ғалатӣ Хоҷа, дар ин аҳд вафо нест [1, 69].

Дар вожаи «аҳд» иҳом вуҷуд дорад: 1)паймон ва қавлу қарор 2)рӯзгор ва замон, ки Ҳофиз бо зиракии хосе мехоҳад бигӯяд дар асри ӯ дурӯғу риёву тазвир ҷорӣ аст ва бузургону давлатмардон ба аҳду паймони худ вафо намекунанд.

Аммо дар шеъри Ҳофиз, чунонки гуфта шуд, иҳом танҳо ин нест, ки як вожа дар ду маънии дур ва наздик ба кор биравад, балки иҳом дар шеъри Ҳофиз гоҳе ҷумла ва ибора аст ва ба тарзи нав ё модерн ва ба таври пӯшида ё киноӣ маънии иҳомгунае дорад, ки бояд ба умқи он расид ва бо шинохт аз зеҳну замиру забону афкору асри иҷтимоӣ ва сиёсии Ҳофиз ба он даст ёфт:

-Чашмат ба ғамза моро хун хӯрду меписандӣ,
Ҷоно раво набошад хунрезро ҳимоят [1, 94].

ки ба зоҳир Ҳофиз дар маънии ошиқона ба ёр ё маъшуқаш мегӯяд, ки чашмат бо нозу ғамзаву карашма хуни дили моро хӯрд, яъне моро дучори сахтию балову машаққат намуд ва ин дуруст нест, ки эй маъшуқ аз чашмони хунрез ва қотилат ҳимоят бикунӣ. Аммо ин маънии зоҳирии ошиқона аст ва Ҳофиз бо таваҷҷӯҳ ба зулму ситам ва ҷабри замонаш интиқод аз шоҳ Шуҷоъ мекунад, ки дар бештари ашъораш бо лақаби «шоҳи туркон, абулфаворис, шаҳсавор, рақиб, бачаи туркон» ва ё бо ҳамин вожаи «ғамза» аз ӯ интиқод мекунад ва мехоҳад бигӯяд ин дуруст нест, ки аз афроди хунрез ва қотил ҳимоят кунад ва риндона мехоҳад бигӯяд «худат низ ситамкору хунрез ҳастӣ». Ва дар ҳақиқат Ҳофиз чашмро дар ин ҷо риндона ба маънои вобастагону ситамкороне, ки ёвари шоҳ Шуҷоъ ҳастанд овардааст, ки ӯ аз онҳо ҳимоят мекунад. Ва дар дунболаи ҳамин шеър мегӯяд:

Дар зулфи чун камандаш, эй дил мапеч к-онҷо,
Сарҳо бурида бинӣ, бе ҷурму бе ҷиноят [1, 94],

ки боз ҳам дар маънои ошиқонаи ташбеҳи зулф ба каманд, ки дар адабиёти форсӣ ҳамвора дили ошиқ дар гесӯи маъшуқ гирифтор мешавад ва ошиқи зулфи ӯ мегардад, чунонки худи Ҳофиз дар ҷои дигар мегӯяд:

Боз пурсид зи гесуи шикан дар шиканаш,
К-ин дили ғамзада саргашта гирифтор куҷост [26].

Ва Ҳофиз дар мисраи дуюми шеъри боло «сарҳо бурида бинӣ бе ҷурму бе ҷиноят» зиракона маънои ошиқонаро ба маънои сиёсӣ пайванд додааст ва мегӯяд фирефтаи зоҳир ва ваъдаи фиребкоронаи ӯ (шоҳ Шуҷоъ) нашавед, зеро ӯ ситамкору ситампеша аст ва фиребанда ва сарҳои зиёдеро бе ҷурму бе ҷиноят буридааст. Пас, метавон гуфт Ҳофиз аз маънии ба зоҳир ошиқона маънии сиёсӣ ва интиқодӣ сохтааст

ва бо овардани «сарҳо бурида бинӣ бе ҷурму бе ҷиноят» ва «каманди зулф», ки дар ҳақиқат абзоре барои зулму ситам ва асорат аст, маънии сиёсии зебое офаридааст ва дар идоми ҳамин шеър мегӯяд:

Бе музд буду миннат ҳар хидмате, ки кардам,
Ё раб, мабод касро махдуми бе иноят [1, 94].

Ё дар ҷойи дигар Ҳофиз мегӯяд:

Гар баҳори умр бошад боз бар тахти чаман,
Чатри гул бар сар кашӣ, эй мурғи хушхон, ғам махӯр.

Ва Ҳофиз бо ашъори нағзу пурмағзи худ риндона ва дар мавориде иҳомгуна мазомини бикр, сиёсӣ, иҷтимоӣ, интиқодӣ, ирфонӣ меофаринад, ки ҳамаи ин умур реша дар навандешӣ ва озодандешии риндонаи ӯ дорад. Аз ин рӯ аст, ки ӯ ҳамчун Рӯдакӣ ба азамат ва волоӣ ва зебоии шеъри худ огоҳ буда ва дар ашъораш ба ситоиш аз шеърҳояш мепардозад ва ин ҳама бармегардад ба тарзи баён ва услуби навине, ки Ҳофиз дар ашъораш ба кор гирифтааст:

-Ба шеъри Ҳофизи Шероз мерақсанду мехонанд,
Сияҳчашмони кашмирию туркони самарқандӣ [1, 441].
-Ғазалсароии ноҳид сарфае набарад,
Дар он мақом, ки Ҳофиз бароварад овоз [1, 260].
-Субҳдам аз арш меомад сурушу ақл гуфт,
Қудсиён гӯйӣ, ки шеъри Ҳофиз аз бар мекунанд [1, 199].

Дар поён метавон гуфт шеъри Ҳофиз ҷавҳар ва хулосаи исёни шеъри форсӣ ва дарду ранҷи инсон осӣ аст, зеро ки худ ранҷҳои рӯҳии фаровоне дида ва «дарди ишқе кашида ва заҳри ҳаҷре чашида, ки мапурс». Ва аз нодонон ва аблаҳон, ки нардбони тараққии ҳукуматҳои ҷаббор ва худкомаанд, заҳматҳо ва ранҷҳои зиёде кашидааст:

Ба яке ҷуръа, ки озори касаш дар пай нест,
Заҳмате мекашам аз мардуми нодон, ки мапурс [1, 271].

Бо ин ҳама, Ҳофиз касе аст, ки мисли ҳеҷ кас нест, вале вуҷудаш дар ҳамагон сорӣ ва ҷорӣ аст. Ӯ уқёнуси нопайдокаронае аст, ки ҳар касе метавонад ба ҳадди ниёзи хеш аз он сероб шавад. Шеъри Ҳофиз ҳам ҷуръаи хунуке аст, ки дар гармои сӯзон қалби ташнаеро ҷило ва сафо медиҳад ва ҳам шӯълае аст, ки сармои устухонсӯз гармои матбӯъ ба инсон мебахшад ва аз ин рӯ аст, ки ба қавли Ризоқулихони Ҳидоят: «Ашъори ҳикматосараш чандон дар дили ҳар тоифа нишаста, ки аксари фирқаҳои мухталиф ӯро ҳаммаслаки хеш донистаанд» [9, 295].

А Д А Б И Ё Т

1. Баҳоуддини Хуррамшоҳӣ. Девони Ҳофиз / Баҳоуддини Хуррамшоҳӣ. - Теҳрон: Интишороти «Дӯстон». 1385.
2. Баҳоуддини Хуррамшоҳӣ. Ҳофизнома / Баҳоуддини Хуррамшоҳӣ. – Теҳрон: Интишороти илмию фарҳангӣ, 1366.
3. Девони Рӯдакӣ / Расули Ҳодизода, Алимуҳаммадии Хуросонӣ. Пажӯҳишгоҳи фарҳанги форсӣ-тоҷикӣ, Сафорати Ҷумҳурии Исломии Эрон. - Душанбе, 2008.
4. Даштӣ Алӣ. Нақше аз Ҳофиз / Даштӣ Алӣ. – Теҳрон: Интишороти Асотир, 1364.
5. Зарринкӯб Абдулҳусейн. Бо корвони ҳулла / Зарринкӯб Абдулҳусейн. – теҳрон: Интишороти илмӣ, 1347.
6. Девони Ҳофиз / Инҷавии Шерозӣ. – Теҳрон: Ҷовидон, 1358.
7. Кирмонӣ Ниёз. Ҳофизшиносӣ / Кирмонӣ Ниёз. - Интишороти «Пожанг», 1367. – Ҷ. 10-15. – 1371 с.
8. Доктор Қосими Ғанӣ. Баҳс дар афкор ва аҳволи Хоҷа (Таърихи асри Ҳофиз) / Доктор Қосими Ғанӣ. – Теҳрон: Интишороти «Заввор», 1356.
9. Риёз-ул-орифин. – Теҳрон: Интишороти «Маҳдия».
10. Олимов Карометуллоҳ. Сомониён ва эҳёи тамаддуни форсӣ-тоҷикӣ / Олимов Карометуллоҳ. (Дафтари нашри фарҳанги ниёгон). - Душанбе, 1377.
11. Катбӣ Маҳмудӣ. Таърихи Оли Музаффар / Катбӣ Маҳмудӣ: бо кӯшиши Абдулҳусейни Навоӣ. – Теҳрон: «Амири Кабир», 1362.
12. Лемб Ҳорлед. Чингизхон / Лемб Ҳорлед: тарҷумаи Рашиди Ёсамӣ. – Теҳрон: Интишороти «Амири Кабир», 1363.
13. Оштиёнӣ Аббоси Иқбол. Таърихи муғул / Оштиёнӣ Аббоси Иқбол. – Теҳрон: Интишороти «Амири Кабир», 1356.
14. Кристансен Артур. Эрон дар замони Сосониён / Кристансен Артур: Тарҷумаи Рашид Ёсамӣ. – Теҳрон: Дунёи китоб, 1367.
15. Ғафуров Бобоҷон. Тоҷикон / Ғафуров Бобоҷон. – Душанбе: Интишороти «Ирфон», 1377.
16. Номаи Оли Сомон / Бо кӯшиши Алиасғари Шеърдӯст, Қаҳрамон Сулаймонӣ. – Теҳрон, 1378.
17. Мирзоев Абдулғанӣ. Рӯдакӣ / Мирзоев Абдулғанӣ. – Сталинобод: Нашриёти давлатии Тоҷикистон, 1958.
18. Тоҷдинӣ Муҳаммадризо. Киштии шеъри Ҳофиз, дарёи шеъри форсӣ / Тоҷдинӣ Муҳаммадризо. – Теҳрон: Интишороти «Қуқнус», 1391.

19. Пурперор Носир. Дувоздаҳ қарн сукут. Баромадани Ҳахоманишиён / Пурперор Носир. – Теҳрон: Интишороти «Коранг», 1379.

БЕГЛЫЙ ВЗГЛЯД НА СОЦИАЛЬНО-ПОЛИТИЧЕСКИЕ ВЗГЛЯДЫ ХАФИЗА ШИРАЗИ

В статье рассматриваются особенности социально-политической обстановки и литературной среды периода жизни поэта и их влияние на становление творческой деятельности Хафиза. Отмечается, что в основном социально - политические взгляды поэта сформированы под влиянием отдельных событий эпохи жизни поэта.

Ключевые слова: Хафиз, литература, поэт, социально политические взгляды.

FLEETING GLANCE AT THE SOCIAL AND POLITICAL VIEWS OF HAFEZ SHIRAZ

The article analysis, the features of the social and political situation also the literary period of poet's life and their impact onHafiz' creativeactivity. It is noted that the main of socio-political views of the poet formed under the influence of individual events era poet's life.

Key words: Hafiz', literary, poet, socio-political views.

Сведения об авторе: ***Мухаммадризо Тоджидини*** - соискатель отдела классической литературы АН РТ. Телефон: **378-81-21-14**

ТАСВИРИ УНСУРҲОИ ТАБИАТ ДАР ШЕЪРИ МУЪМИН ҚАНОАТ

М. Сулаймонов
Пажӯҳишгоҳи забон, адабиёт, шарқшиносӣ ва мероси хаттии ба номи Рӯдакии АИ ҶТ

Яке аз рукнҳои асосии шеъри муосири тоҷик тасвири зебоиҳои табиат ва бо ин роҳ дар хонанда бедор намудани завқи зебоипарастӣ ва меҳанпарастӣ мебошад. Шоир ба ҷаҳди бештари шоирӣ бар он мекӯшад, ки ҳар чи зеботару дилфиребона манзараҳои табиатро аз будаш зиёд ба қалам дода, тавонад дар ботини хонанда шавқи зебо будан ва зебо парастиданро ба ҷӯш орад.

Адабиётшиноси маъруфи даврони мо Худоӣ Шариф бар он ақида аст, ки: «Ҳангоме шоир бо тасвири эҳсосоти худ ва ё ибрози воқеият аз роҳи ҳолати завқу ҳиссиёт машғул мешавад, базудӣ ошкор мегардад, ки ӯ чӣ ҳунар дорад» [1, 122].

Муъмин Қаноат тасвиргари беҳамтост, ки ҳар ҳарфи худро аз роҳи завқу ҳиссиёт ифшо менамояд. Ҳадафи ӯ аз ифодаи манзараҳои зебои табиат сирфан тавсиф ё тазйини шеърро думболагирӣ кардан нест. Балки гароиш ва пайванди ногусастанӣ доштан бо табиат ва зебоиҳои ӯст.

Рекардо Зиполӣ мегӯяд: «Табиат ёри бовафо ва мунъискунандаи воқеияти дарунии шоир аст» [2, 23]. Аз ин суханон метавон чунин натиҷагирӣ кард, ки инъикоси зебоиҳои табиат дар ашъори шоирон мизони амиқи шоирон бо табиат аст. Манзумаҳои баланди Муъмин Қаноат худ намоёнгари эҳсоси ӯ бо аносири табиат ва ифодагари қобилияти зеҳниву иқтидори шоирии ӯ мебошанд. Масалан, дар мисраъҳои зерин тавсифи кӯҳи Варзоб хеле мӯшикофона ба шоир даст додааст:

Кӯҳи Варзобро чӣ даврон аст,
Гӯиё пири гулфурӯшон аст.
Ҷомаи беқасаб ба бар дорад,
Локии шоҳӣ дар камар дорад.
Саллаи суф гирди сар дорад,
Сабади гул ба пеши бар дорад [3, 22].

Таркибҳои **ҷомаи беқасаб, локии шоҳӣ, саллаи суф** ва **сабади гул** сабаби монандии рӯҳи миллии тасвирро таъмин кардаанд. Хонандаи закӣ ҳангоми мутолиаи ин шеър намунаи табиати сеҳрангез, баҳори кӯҳистони Тоҷикистон, тамоми рангорангӣ ва дилрабоии онро пеши назар меорад.

Муъмин Қаноат аз забардасттарин шоирони муосир аст, ки забони табиатро хуб дарк мекунад, паёми мазоҳири табиатро мегирад ва нарму латифона то ба гӯшу ҳуши хонандаи хеш мерасонад. Ҳақ бар ҷониби адабиётшинос Худоӣ Шариф аст, ки мегӯяд: «Муъмин Қаноат шеърро бо шиддати баланди эҳсос ва шавқу завқи саршор мегӯяд [1, 126].

Корбурди калимаву вожаҳои марбут ба табиат дар шеъри Муъмин Қаноат ва кӯшишҳои ӯ дар эҷоди ибораву таркиботи зебо ва ҷаззоб инъикосгари робитаи ногусастанӣ ва амиқи ӯ ба манозири табиат аст. Аз қабили **кӯҳ, обшор, моҳтоб, ғунча, парвона, булбул, баҳор, тобистон, гул, нур, субҳ, офтоб, замин, мавҷ, хирмани гул, хок, об, боғ**, ки дар шеъри шоир ҳузури пуробуранг ва фаровон доранд. Ҳадаф аз

баршумурдани ин калимот он аст, ки Муъмин Қаноат ба ҷилваҳои гуногуни табиат таваҷҷуҳи хоссае дошта, мавриди инъикоси ҳар яки онҳо метавонад аз вожаҳои зебову гӯшнавоз истифода барад. Ҳунари шоирии шоир дар самти интихоби калимаву ифодаҳои дилчасп хеле баланд ва қобили таҳсин аст. Ин ҳама зебоиро бо чашми дил мебинад, мебӯяд, мешунавад ва бо онҳо роз мегӯяд:

Эй обшор!
Оинаи беғубори ман.
Ёри замони кӯдакии беқарори ман,
Аз рӯзҳои рафта туӣ ёдгори ман.
Оҳангҳои куҳнаро такрор мекунӣ,
Ёди ба хобрафтаро бедор мекунӣ.
Рози маро ба лафзи худ изҳор мекунӣ [3, 54].

Тавре Алиасғари Шеърдӯст менигорад: «Дар ҳақиқат шеъри Муъмин Қаноат ҳаммонанди шахсиятест асил, бомуҳаббат, орому амиқ ва ба ҳангоми зарурат мамлӯ аз шӯру шавқ ва ҳамоса» [3, 7]. Ӯ аз давраи ҷавонӣ ошиқи зебоиҳо буду ба манозири табиат унс ва улфати вижае дошт. Тасвири кӯҳу дарё, дашту саҳро, боғҳои дилфиребу назаррабо ва водиҳои сарсабзу гулпӯши диёр шоирро ба ваҷд овардаву мурғи илҳомашро аз қафаси эҳсосот берун намуда:

- Вахш
Рукнободи кӯҳистони ман!
Як замоне хӯрд будам, нотавон,
Ту калон будӣ чу дарёи калон.
Парниёнам буд рӯйи санги ту,
Реги соҳилҳои тиллоранги ту.
Аз саҳар то шом байни хоку об,
Месириштиям зи обу офтоб.
Хурд будам, лек чун марди калон,
Аз барои ҳурмати оби равон.
Дастро аз рӯйи ойину адаб,
Мезадам бар об, мебурдам ба лаб.
Ёр мегаштам ба мавҷи беқарор,
Мавҷҳоят асп мешуд ман савор [3, 155].

Дунёи зебои шеъри устод аз гулу насрин, май ва шаҳду асал саршор аст, мисле ки дар фазои махмалини андешаи ӯ боди шабгир ба сӯйи боғҳои бошукӯҳ ва рӯъёҳо мевазад. Зери қалами ӯ нурҳои тиллоранги сапедадам пардаи торикиҳоро маҳину ноаён медарад, моҳтоб савори абри хашмгин аҳён-аҳён аз назарҳо нопадид мешавад. Хониши мурғи саҳар аз башорати субҳ дарак медиҳад:

Хониши мурғи саҳар аз хоб бедорам намуд,
Шаб ба поён мерасид.
Ман ба истиқболи рӯзи нав биштофтам,
Ваҳ чӣ хандон медамид.
Офтоб аз кӯҳи боло чилчароғи наҷмро,
Омаду хомӯш кард.
Зиндагиро чун падар баъд аз ҷудоӣ ин саҳар,
Омаду оғӯш кард.
Моҳ абри чун пари қуро саворӣ мекунад,
Сӯйи мағриб меравад.
Офтоб аз нав ба олам шуълаборӣ мекунад,
Рӯз тавлид мешавад [3, 26].

Тасвири оби шӯхи ҷӯю дарёчаҳои кӯҳистон дар ашъори шоир мавқеи хос дорад. Ӯ бо тавсифу ташбеҳи оби зулолу ҷонбахши кӯҳсор зиндагиро дар либоси дигар дида, умед ба ояндаи дурахшони инсоният мебандад. Дар фазои шод ва самимонаи шеърӣ рӯдҳои булӯрину чашмаҳои мусаффо амсоли кӯдакони кабӯтархисол доимо шӯху сархуш ба қалам дода шудааст:

Обаки шӯхе чу тифли беқарор,
Мешитобад аз миёни кӯҳсор.
Аз баландӣ меравад ғулғулкунон,
Ӯ ба мисли кӯдаки ширинзабон.
Бо раҳи пурсанг поён меравад,
Гоҳ ғалтон гоҳ хезон медавад [3, 28].

Мунаққиди нуктасанҷ Соҳиб Табаров чунин меорад: «Инсон дар табиат хусусиятҳои инкишофёфтаистодаи зиндагии ҷамъиятии худро мебинад» [4, 301]. Назари муаллифи иқтибоси мазкур он аст, ки ҷумлаи инсонҳо бо табиат ва манзараҳои табиӣ ақидаҳои асотирӣ, маросимиву мавсимӣ ва бадеиву ахлоқии худро вобаста мекунанд. Шеъри Муъмин Қаноат намоишгоҳеро мемонад, ки дар рӯйи авроқе метавонем тамоми неъматҳои табиат, мавҷи нилобии дарахтон, чаҳ-чаҳи мурғону садои шар-шари чашмасоронро бубинем. Ӯ бешак дар ифодаи фикр ба қуллаи баланди камолоту орзу расидааст ва хонандаи худро ба наззораи ин ҳама зебоиҳо даъват менамояд:

Ту биё, аз само заминро бин,
Ҷӯши гулҳои оташинро бин.
Мавҷи нилобии дарахтонро,
Оби оинаи дурахшонро.
Рӯди Варзобро тамошо кун,
Боғи шодобро тамошо кун.
Ҳусни шаҳрат бубину васфаш гӯй,
Боз ташбеҳи хосси ҳуснаш ҷӯй [5, 50].

Тасвирҳои шоир хеле дилчасп ва латифанд ва ин латофат аз шеърҳояш пайдост. Муъмин Қаноат аз ҷиҳати ҳамзабониву ҳамовозӣ бо табиат, яке аз шоирони барҷастаи муосир аст. Ӯ ба ҳар як зебоии табиат нигоҳи дилбарона дошта, хурдтарин ҷузъиёти мафтункунандаашро дарк мекунад ва нозукбинона ба қалам медиҳад:

Барои субҳидам аз хандаи гул,
Равону соф чун овози булбул.
Ачаб нармӣ, аҷоиб беғуборӣ,
Чу шарми духтарони кӯҳсорӣ.
Дамиданҳои чун субҳи сафоят,
Кунад аз равшанӣ бар ман ҳикоят.
Ту хомӯшию сад оҳанг дорӣ,
Зи гулҳо бӯй дорӣ, ранг дорӣ.
Чу нози духтарони шӯхи Дарвоз,
Чӣ ширинӣ, аё сарчашмаи ноз! [5, 126].

Ба ин тариқа, Муъмин Қаноат шоирест огоҳу нуктасанҷ, зеро муҳимтарин мавзеи дунёи имрӯз-ҳифзи муҳити зист, зебоиҳои ин диёрро дар шеъри худ бозтоб додааст. Табиатгароӣ ва корбурди аносири табиат дар шеъри ӯ сирфан сурудани шеър ва тавсифе нест, балки ӯ мафҳуму дарунмояи маънавии шеъри табиатгаройии худро бо меҳри ватан пайванд додааст.

А Д А Б И Ё Т

1. Худоӣ Шариф. Шоир ва шеър / Худоӣ Шариф // Мазмун ва шакл дар шеъри имрӯзаи тоҷик. – Душанбе: Адиб, 1988. – 122 с.
2. Фарзод Абдулҳусейн. Таъсири зулфи сухан / Фарзод Абдулҳусейн // Адабистон. – №47. – С. 23
3. Муъмин Қаноат. Меҳри сипеҳр / Муъмин Қаноат. – Душанбе: Адиб, 2007. – 376 с.
4. Соҳиб Табаров. Пайрав Сулаймонӣ / Соҳиб Табаров. – Душанбе: Дониш, 2012. – 538 с.
5. Муъмин Қаноат. Осори мунтахаб / Муъмин Қаноат. – Душанбе: Ирфон, 1982. - Ҷ.1. – 206 с.

ХУДОЖЕСТВЕННОЕ ОТРАЖЕНИЕ ПРИРОДЫ В ПОЭЗИИ МУМИНА КАНОАТА

Природа для поэзии является зеркалом, в котором яснее узнается собственный облик. По отношению к природе поэзия осознает свою красочность и неповторимость. Природа – это тема поэзии, ее идеал, которая невмещиваясь в индивидуальный стиль поэта. И близость с ней для каждого автора величайшая радость и честь Данная статья посвящена изучению темы изображения природы в поэзии великого таджикского поэта Мумина Каноата, которая поможет в раскрытии новых ,широких возможностей поэтического мастерства таджикского поэта.

Ключевые слова: изображение, красота природы, описание, аллегоря, вода,стих, месневи, горы, многогранное восприятие окружающего мира, предметное освещение природы.

ARTISTIC REFLECTION OF NATURE IN THE POETRY MUMIN KANOAT

Nature poetry is a mirror, which clearly recognized its own image. In relation to the nature of poetry is aware of its brilliance and originality. Nature - is the theme of poetry, its ideal that nevmeschivayas individually decorated poet. And intimacy with her for each author's greatest joy and honor of this article is devoted to the study of the theme in the poetry of nature images of the great Tajik poet Mumin Kanoat to help in discovering new possibilities of poetic skill .shirokih Tajik poet.

Key words: image, the beauty of nature, description, allegory, water, verse mesnevi, mountains, multi-dimensional perception of the world, the nature of substantive coverage.

Сведения об авторе: ***М. Сулаймонов*** – соискатель Института языка, литературы, востоковедения и письменного наследия им. А. Рудаки АН РТ. Телефон: **(+992) 918-82-11-09**

БАЪЗЕ МУЛОҲИЗАҲО ДАР БОРАИ ИСТИЛОҲОТИ ФАЛСАФИИ «ҶОМЕЪ УЛ-ҲИКМАТАЙН»-И НОСИРИ ХУСРАВ

Ш. Наврузов
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Маҷмӯи вожаву истилоҳоте, ки миллатҳои гуногуни ҷаҳон дар тӯли таърихи мавҷудияти худ сохта ва ба кор бурдаанд, ойинаест, ки дар он шеваи зиндагии суннатӣ ва фарҳангу тамаддуни онҳо мунъакис гардидааст. Баррасии таърихи ташаккули истилоҳот бисёр лаҳзаҳои печидаи ҳаёти сиёсӣ ва иҷтимоӣ ва ҳатто дараҷаи тараққиёти ин ва ё он соҳаро дар марҳилаҳои мухталифи шаклгирии миллатҳо равшан месозад. Луғоту истилоҳот дар ягон забон муддати дароз собит намемонанд. Ҳар андешаи нави маънавӣ ва ҳар падидаи тозаи моддӣ, ки дар ҷомеа пайдо мешавад, тағйирот ва дигаргуние дар низоми вожагон ва истилоҳоти ҷории забони он ҷомеа падид меоварад.

Забони адабии тоҷикӣ низ дар равиши шаклгирӣ ва рушди худ ба тағйироту дигаргуниҳои зиёде, махсусан ба истилоҳгузинӣ дучор шудааст. Хушбахтона, дар ин маҷро донишмандони алоҳида барои ташаккули низоми истилоҳоти забони тоҷикӣ саҳми пуразриш гузоштаанд. Яке аз шумули ин гуна донишмандони фарзона Носири Хусрав мебошад.

Таҳқиқи илмии аҳвол ва осори Носири Хусрав аз охирҳои асри XIX оғоз ёфта, дар ин марҳала пажӯҳишгарони шарқиву ғарбӣ, асосан, дар робита бо таърихи Исмоилия ва давлати Фотимиён, масъалаҳои фалсафаи мазҳаби Исмоилия ба эҷодиёти Носири Хусрав бештар таваҷҷуҳ зоҳир кардаанд. Мавриди арзёбӣ қарор додани ин нуқта муҳим аст, ки низоми истилоҳоти фалсафии Носири Хусрав дар забони муосири тоҷикӣ то чӣ андоза коршоям ва дархӯри истифода мебошанд.

Носири Хусрав замоне ба арсаи фалсафа гом ниҳод, ки аллакай, ба забони форсӣ (тоҷикӣ) асарҳои илмӣ ва фалсафӣ чун: «Китоб-ул-абния ан ҳақоиқ-ил-адвия»-и Муваффақи Ҳиравӣ доир ба дорусозӣ ё худ фармакология; «Китоб ҳидоят ул-мутааллимин»-и Ахавайни Бухороӣ доир ба тиб; «Китобул-мадхал ило илми аҳкомин-нуҷум»-и Абӯнасри Қумӣ доир ба ахтаршиносӣ; «Китоб ут-тафҳим»-и Абӯрайҳони Берӯнӣ ва аз ҳама муҳим «Донишнома»-и Абӯалӣ ибни Сино ба забони форсӣ (тоҷикӣ) нигошта шуда ва истилоҳоти илмӣ ва фалсафӣ, аллакай, дар забони форсӣ (тоҷикӣ) роҳ ёфта буданд. Хусусияти фарқкунандаи мероси фалсафии Носири Хусрав аз мутафаккирони мазкур дар он аст, ки ӯ комилан файласуфи форсинигор аст ва бузургии ӯро маҳз ана дар ҳамин ҷанбаи осори ӯ ҷустуҷӯ ва арзёбӣ бояд кард.

Ҳангоми баррасии низоми истилоҳоти осори фалсафии Носири Хусрав мо асари асосии фалсафии ӯ «Ҷомеъ ул-ҳикматайн»-ро зери таҳрири Муҳаммади Муин ва Ҳенри Корбон, Теҳрон – Париж, соли 1984 мавриди таҳқиқ қарор додаем. Лексикаи форсӣ ва истилоҳоти осори адабии Носири Хусравро аз ҷониби донишмандон: Муҳаммади Муин, Маҳдии Дурахшон, Сайидризо Доии Ҷавод, Ф. Ранконӣ, С.Афнон ва дигарон дар алоқамандӣ бо масоили марбут ба таърихи адабиёти форсӣ (тоҷикӣ) мавриди таҳқиқ қарор додаем. Он чи ки ба ҷанбаи омӯзиши истилоҳи фалсафии мероси ӯ рабт дорад, танҳо мақолаҳои Муҳаммади Муин, профессор Ф. Ранконӣ ва луғатномаи С. Афнонро ишора метавон кард. Нуқтаҳои ҷолиб доир ба лексикаи «Сафарнома»-и Носири Хусрав дар мақолаи Маҳдии Дурахшон «Сабки насри Носири Хусрав дар Сафарнома» арзёбӣ гардидааст.«Ҷомеъ ул-ҳикматайн» яке аз асарҳои фалсафии аз газанди ҳаводиси рӯзгор дар амонмондаи Носири Хусрав аст, ки бо забони модарии муаллиф – забони форсии тоҷикӣ, таълиф гардидааст. Ин асар яке аз асарҳои намоёни фалсафии муаллиф буда, баъд аз «Зод ул-мусофирин» дар эҷодиёти ин мутафаккири барҷаста нақши хоссе дорад.

Муаллиф сабаби таълифи «Ҷомеъ ул-ҳикматайн»-ро чунин шарҳ медиҳад: «…Амири Бадахшон қасидаеро, ки гуфта буд, хоҷаи Абулҳайсам…ва бо хатти хеш набишта буд, андар охири он нусхат, ки «инро аз ҳифзи хеш набиштам», наздики ман фиристод ва аз ман андар хост, то суолоте, ки андар он қасида аст, ба номи ӯ ҳал карда шавад» [2, 17].

Аз ин гуфтаи муаллиф чунин натиҷаҳо ба даст меояд:

Таълифи рисола аз рӯйи хоҳишу фармоиш сурат гирфтааст ва рисола бо хоҳиши Хоҷа Абулҳайсам ном шахсе, ки аз наздикони амири Бадахшон Алӣ ибн Асади Ҳорисӣ ва яке аз дӯстони наздики Носири Хусрав буд, тасниф шудааст.

Мавзӯи баҳси рисола мушаххас аст ва ба ибораи соҳиби рисола «кушоиши мушкилоти динӣ ва фалсафӣ» мебошад. Муаллиф, аз ҷумла, дар хусуси мавзӯи баҳси асар чунин қайд мекунад: « Ва чун бунёди ин китоб бар кушоиши мушкилоти динӣ ва маъқулоти фалсафӣ бувад, ном ниҳодам мар ин китобро «Ҷомеъ ул-ҳикматайн» ва сухан гуфтам андар ӯ бо ҳукамои динӣ, бо ҳукамои фалсафӣ ва фузалои мантиқӣ ба бурҳонҳои ақлӣ" [2, 18]. Асар ба забони форсӣ-тоҷикӣ таълиф шудааст. Мутафаккир худ таъкид мекунад, ки асарро барои халқаш иншо кардааст ва гузашта аз ин, барои авлодоне, ки дар давру замонҳои баъдина меоянд: « Ва ҳарчанд ки имрӯз ба замини Хуросон ва Машриқ ҳосиби комил нест, чун маро бар ҳалли он мушкилот даст буд, он китобро тасниф кардам мар ояндагони халқро ба замони оянда» [2, 308].

Аз таҳқиқи мероси адабӣ ва фалсафии Носири Хусрав ба ҳамагон равшан аст, ки ӯ бо сабаби солҳои тӯлонӣ дар кишварҳои араб сайру саёҳат кардан ва махсусан, ҳангоми ифои вазифа дар дарбори Фотимиёни Миср ба забон, адабиёт ва шеваи арабӣ хуб ошно буд. Далели чунин ақида ин аст, ки асарҳои фалсафии ӯ саршор аз иқтибос, тарҷума ва тафсири ояҳои қуръонӣ, ҷумла ва таъбирҳои арабӣ мебошанд. Аз таҳлили забонии «Ҷомеъ-ул-ҳикматайн» ва дигар осори фалсафии мутафаккир чунин ба назар мерасад, ки ӯ чун Ибни Сино дар «Донишнома», ҳарчанд роҳу равиши истилоҳгузиниро ба сурати муайян аз як забон ба забони дигар ва дар айни ҳол, аз забони арабӣ ба форсӣ (тоҷикӣ) равшан нагуфтааст, чун ин падида аз бозёфтҳои забоншиносии муосир аст, вале хусусиятҳои зерини истилоҳофаринӣ дар осори ӯ ба чашм мерасад:

1. Ба истифода аз захираи бойи дохилии забони форсӣ (тоҷикӣ) Носири Хусрав чун Ибни Сино ва Берунӣ ба садҳо ва ҳазорон калимаю ибораҳои мутадовили тоҷикӣ, ки дар шеър ва дигар анвои адабӣ серистеъмол буданд, маънии истилоҳӣ дод: Чунончи: **ном, ҷон, тан, ҷунбиш, зиндакунанда, кунанда, карда, оранда, орамида, нопазирандагӣ, нагунсор, коркунон, бешӣ, камӣ, офаридгор, ҷуфткунанда, созанда, ҳасткунанда, падидоянда, коркун, корпазир, фурудин, забарин, андомҳо, ҷаҳанда, покии ҷон, зудҷунб, ба хештан намуда, ҷони сухангӯ** ва ғайра.

2. Истеъмол ва корбурди истилоҳоти аслии арабӣ бе тағйири маънии онҳо, вале бо тағйироти овозӣ ва шаклӣ. Чунонки маълум аст, дар асрҳои баъдина ва замони муосир иқтибоси калимаҳои арабӣ дар забонҳои эронӣ, бавижа забони тоҷикӣ, ба тағйиротҳои овоӣ, семантикӣ ва морфалогӣ дучор шудаанд. Акнун садҳо истилоҳои илмӣ, аз ҷумла фалсафа ва мантиқ ба забони форсӣ (тоҷикӣ), ба сабаби вуҷуд надоштани муодили мутобиқ (эквивалент) ё худ бо мақсади бой гардонидани забони илму фалсафаи тоҷикӣ вориди ин забон гашт. Иқтибосоти «соф» арабии зерин: **мантиқ, фалсафа, хитоба, ҷадал, шеър, арӯз, фасл, ҷинс, навъ, лафз, куллӣ, бурҳон, иллат, маълул, маҳлул, мавзӯъ, муқаддима, толӣ, нақиз, хилф, мисол, истидлол, истиқроъ, ҳукм, қазия, шакл, зарб, салбӣ, иҷобӣ, араз, моҳият, ҳуввият, инният, мобаъдаттабия, илоҳиёт, ваҳӣ, илҳом, расулон** чунон дар таркиби луғавии забони тоҷикӣ дар тӯли ин қарнҳо ҳал шудаанд, ки онҳоро бе таҳқиқи забоншиносӣ асли арабӣ доштанашонро муайян кардан душвор аст. Агар аз мафкураи таассуб берун бароем ва ба раванди воридшавии иқтибосоти арабӣ ба забони тоҷикӣ, ба як падидаи табии таърихӣ назар андозем, чунин бардошт ба даст меояд, ки иқтибосоти хориҷӣ дар бой гардонидани бисёр забонҳои ҷаҳон, алоқаи байниҳамдигарии фарҳангҳо ва бавижа фалсафа ва истилоҳоти иҷтимоӣ – сиёсӣ нақши барҷаста ва мусбат бозидаанд. Забони тоҷикӣ (форсӣ) низ фонди луғавии худро бо каммияту кайфиятҳои гуногун дар тамоми муддати ҳастии хеш бо калима ва таркибҳои арабӣ бой гардонидааст ва ин раванд ҳанӯз ҳам идома дорад, аз ин рӯ, Носири Хусрав бо ин роҳ:

а) пеш аз ҳама, имконоти забони тоҷикӣ (форсӣ)-ро дар нигориши фалсафӣ тақвият дода, фонди луғавии забони тоҷикиро бо вожа ва иқибосоти арабӣ – ғановат бахшидааст;

б) ба андешаи мо, Носири Хусрав бо истифодаи вожаҳои арабӣ дар забони форсӣ (тоҷикӣ) ба забони арабӣ хизмати босазо кард, зеро корбурд ва мақоми калимаҳои арабиро аз маҳдудиятҳои худи забони арабӣ ба паҳнои забони форсӣ (тоҷикӣ) кашида, ҳудуди истифода ва корбасти онҳоро фарохтар ва мақомашонро

болотар сохт. Ногуфта намонад, ки аз лиҳози таърихӣ интиқолдиҳандаю густаришдиҳандаи фарҳанг, адабиёт ва ҳатто дин дар Осиёи Марказӣ забони форсӣ (тоҷикӣ) будааст.

3. Вижагии муҳимме, ки дар қиёс бо Ибни Сино дар осори фалсафии Носири Хусрав басо равшан ба чашм мерасад ин аст, ки ӯ дар «Ҷомеъ-ул-ҳикматайн» ва дигар осори фалсафии хеш ба сурати мувозӣ ба ҷойи калимот ва истилоҳоти форсӣ (тоҷикӣ) истилоҳоти арабиро овардааст, ҳарчанд муодили тоҷикии онҳо низ мутадовил будааст. Масалан: ӯ гоҳ ҳаракат мегӯяд, гоҳ ҷунбиш, гоҳ рост мегӯяд, гоҳ мустақим, гоҳо ҷунбанда, гоҳ мутаҳаррик, гоҳе шумор, гоҳи дигар адад. Ба назар чунин мерасад, ки Носири Хусрав мисли Ибни Сино аз ин тариқаи истеъмоли истилоҳот ду ҳадаф доштааст:

а). Мақоми истилоҳӣ додани луғати мутадовили тоҷикӣ, ки ин аз хидматҳои бузурги Ибни Сино ва Носири Хусрав дар ташаккули истилоҳоти фалсафии форсӣ (тоҷикӣ) мебошад.

б). Шиносонидани хонандаи форсизабон бо лексикаи арабӣ, ки ба тозагӣ дар ин даврон ба забони адабии форсии (тоҷикӣ) ворид шуда буданд.

4. Носири Хусрав дар сабки нигориши худ аз усулҳои муҳим ва пешрафтаи фалсафа – герменевтика ё худ шарҳи мафҳумии истилоҳотро ба таври басе фаровон ба кор бурдааст. Масалан: «Ва абад бақои беохирро гӯянд, чунон ки азал бақои беаввалро гӯянд» [2, 191]; ё дар ҷойи дигар « Ибдоъ гӯянд ва ихтироъ гӯянд мар падид овардани чизеро на аз чиз ва халқ гӯянд – яъне офаридан мар тақдири чизеро аз чиз…» [2, 210].

5. Яке аз тариқаҳои истилоҳофарине, ки Носири Хусрав дар осори худ корбаст кардааст, тарҷумаи ҳарфии истилоҳоти арабӣ мебошад, ки он дар осори файласуфони форсизабони то давраи Носири Хусрав мушоҳида намешавад ва худи кори ӯро метавон аз босамартарин роҳи истилоҳофаринӣ номид. Намунаи чунин тарҷумаи ҳарфӣ сифати феълии «пазиро» назири арабии он «қобил» ва «нопазиро» «ғайри қобил» мебошад, ки он навпардозиҳои Ибни Сино дар «Донишнома» мебошад. Масалан: ҷунбишпазир, пайвандпазир, «қобил-лил-иттисол», «қобил-лис-сура»-и арабӣ мебошанд.

6. Носири Хусрав калима ва таркиботи изофии арабиро бар хилофи пешиниён ба қоидаи арабӣ ҷамъ бастааст. Масалан: **мутабаддилулаҷзо, мутаҳаввилулаҳвол, аҳкамулҳокимин, асдақулқоилин, ҳаюлониюзот, миқдорулақдор, муҷидулаҷсом, таҷавҳурулҷавоҳир** ва ғайра.

7. Дар «Ҷомеъ-ул-ҳикматайн» ва дигар осори фалсафии Носири Хусрав ҷамъбандии тоҷикӣ ба арабӣ хеле бисёр ба чашм мерасад. Чун: **ҳашвиён, даҳриён, муқаррибон, ғарибон, мартабаҳо, муваҳҳиддон, муътақидон** ва ғайраҳо.

8. Аз муҳимтарин вижагии забони осори фалсафии Носири Хусрав корбасти таъбир ва таркибҳои омехтаи арабӣ-тоҷикӣ мебошад, ки ин раванд дар таърихи ташаккулу таҳаввул ва бой гардонидани таркиби луғавӣ ва истилоҳии забони форсӣ (тоҷикӣ) аз падидаҳои муҳимми забонӣ ва таърихӣ мебошад. Чунончи: **ҳосати бӯянда (басованда, бинанада ва шунавой, чашанда), нафси омӯзанда, ишораткунанда, сураткунанда, қавикунанда, қадимпазир, қисматпазир, илмҷӯй, қиёсгиранда, худованди санъат, зиндагии фонӣ, ачзои маконгир, ахлоқи сутуда, нафси сухангӯй** ва ғайра.

9. Аз он ҷо ки Носири Хусрав бо забон, фалсафа ва фарҳанги арабҳо хуб ошно буд, дар осори ӯ миқдори фаровони калима ва ибораҳои форсӣ (тоҷикӣ)- ро мушоҳида менамоем, ки дар зери таъсири арабӣ онҳоро ба тоҷикӣ тарҷумаи ҳарфӣ кардааст. Чунончи: **исм-ном, нафс-ҷон, нотиқ-сухангӯй, фоил-коркун, истеъмол-корбаст, мутамаккин-маконгир, моият-обӣ, ҳавоият-ҳавой, кавн-будиш, ақраб-пайкон, ваъд-умед, ваъид-бим, маълум-дониста, маҷҳул-надониста, нафси оқилона-хиради сухангӯйӣ, фи охириламр дар охири кор** ва ғайра.

10. Аз умдатарин хусусияти насри фалсафии Носири Хусрав дар қиёс бо файласуфони то замони хеш ва баъди замони ӯ он аст, ки Носири Хусрав сабк ва равиши илоҳиётнигориро тавассути иқтибос, тарҷума ва шарҳи ояҳои қуръонӣ ба авҷи аъло расонд. Аз ин муносибати Носири Хусрав чунин бардошт метавон кард, ки ӯ ҳарчанд аз шарҳу таъвили ояҳои қуръонӣ нуқтаи назар ва мавқеи худро дар ин ё он масоили фалсафӣ собит сохтан мехост, вале аз лиҳози нигориш ва сабк ин ҷанбаи мероси фалсафии ӯ дар забони форсӣ (тоҷикӣ) беҳамтост, зеро назари фалсафии ӯ сода ва чунон басту банд шудааст, ки алфози дилнишин, нарм, вале кӯбандаву

устувор ва латифу маҳкаму мағздор ва дар ҳадди салосат нигошта шудааст, ки «ба ростӣ агар мӯҷиза нест, аз сеҳр болотар» аст.

Аз он чи дар боло гуфта шуд, чунин натиҷагирӣ метавон кард:

1. Дар асрҳои X-XI ба ҳайси забони илм ва фалсафа ихтиёр гардидани забони форсӣ (тоҷикӣ) аз марҳилаҳои муҳимми ваҳдати сиёсӣ, миллӣ ва фарҳангии форсизабонон буд, ки пояи онро Ибни Сино бо таълифи «Донишнома» ба забони «порсӣ-дарӣ» гузошт.

2. Ба майдони фалсафа гом ниҳодани Носири Хусрави Қубодиёнӣ марҳилаи нави ташаккули забони форсӣ (тоҷикӣ) мебошад, зеро агар Ибни Сино пояи забони фалсафаи тоҷикро гузошта бошад, пас Носири Хусрав чун нависандаи комилан форсизабон забони фалсафаи тоҷикро аз ҷиҳати сохт собит ва барқарор намуд.

3. Вижагии хосси низоми истилоҳоти фалсафӣ дар осори Носири Хусрав дар қиёс бо «Донишнома»-и Ибни Сино дар ин аст, ки ҳарчанд забони «Донишнома» аз лиҳози калимот ва истифодаи онҳо бештар тоҷикӣ бошад, вале услуби нигориши Носири Хусрав бештар тоҷикӣ аст.

4. Аз ҷиҳати таърихи таҳаввул ва барқарор гардидани истилоҳоти забони форсӣ (тоҷикӣ) метавон гуфт, ки Носири Хусрав муфрад ва ҳам истилоҳоти форсӣ (тоҷикӣ) ва ҳам арабиро, ки вижагии истилоҳӣ гирифта буданд, барқарор ва собит кард, ки ин истилоҳ аз замони ӯ ва то ҳол бо тағиротҳои андаке дар забони форсӣ (тоҷикӣ) ба таври фаровон корбаст мегарданд. Носири Хусрав андешаи барғалати коршоям набудани забони форсӣ (тоҷикӣ)-ро, ба ақидаи бархе аз муҳаққиқон, ки ба воқеияти илмӣ ва таърихӣ рост намеояд, бекор кард. Зеро, забони форсӣ (тоҷикӣ) на танҳо дар Хуросон ва Мовароуннаҳр равнақ пайдо кард, балки қаламрави густариши он ба минтақаҳои дигар кашида шуд ва он чандин садсолаҳо забони муоширати халқҳои гуногунзабон ва гуногуннажод гардид.

5. Носири Хусрав бо мероси фалсафии худ на танҳо фонди луғавии забони тоҷикиро аз ҳисоби лексикаи мутадовили он ва иқтибосоти воридшудаи арабӣ бой гардонд, балки ҷанбаи истилоҳии калимоти забонро дигар карда, ба онҳо мақом ва мартабаи махсус бахшид ва собит сохт, ки забони форсӣ (тоҷикӣ) на танҳо забони зебои шеъри Рӯдакӣ, Фирдавсӣ ва Дақиқӣ аст, балки метавонад нозуктарин андешаҳои фалсафиро бо калима ва ибораҳои зебо ва дар айни замон дақиқ баён намояд.

6. Носири Хусрав чун як донишманди борикбин ба ояндаи густариши забони форсӣ (тоҷикӣ) назар намуда, аз истифодаи истилоҳоти арабӣ ҳазар накарда онро ба ҳадди ифрот ва тафрит нарасонд.

7. Кору равиши нигориши тоҷикии ӯ силсилаи осори фаровоне ба забони форсӣ (тоҷикӣ) аз тарафи донишмандон: Муҳаммади Ғаззолӣ, Насириддини Тусӣ, Афзалиддини Кошонӣ, Қутбиддини Шерозӣ, Аҳмади Дониш ва ғайра офарида шуд, ки асосан истилоҳоти осори Ибни Сино, Абӯрайҳони Берунӣ ва Носири Хусравро бо каме тағироти услубӣ ба кор бурда, то имрӯз дар нигориши фалсафӣ асосан ҳамин низом ва равиш идома дорад.

Дар партави он чи гуфта шуд, метавон таъкид кард, ки Носири Хусрав чун як марди меҳанпараст ва бедордил дар ташаккул ва такомули низоми истилоҳоти забони тоҷикӣ ҷойгоҳи махсус дошта, месазад, ки таҷриба, кор ва низоми истилоҳоти осори ҷовидонаи ӯ дар пешбурд ва такомули илм ва истилоҳоти фалсафа мавриди истифода қарор дода шавад. Аз баррасии мухтасари асар ҳамин ҳақиқати маҳз бори дигар ошкор мешавад, ки Носири Хусрав на танҳо дар ривоҷу равнақи соҳаҳои гуногуни илм саҳми арзанда гузоштааст, балки ӯ барҳақ яке аз поягузорон ва равнақдиҳандагони забони фалсафии форсу тоҷик мебошад.

А Д А Б И Ё Т

1. Назарзода Сайфиддин. Истилоҳоти забони тоҷикӣ: таърих, гароиш ва дурнамо / Сайфиддин Назарзода. – Душанбе, 2013. – 371 с.
2. Носири Хусрав. Ҷомеъ-ул-ҳикматайн / Н.Хусрав. - Теҳрон, 1343 ҳ. - 362 с.
3. Сулаймонов С. Формирование терминологии таджикской философии (на материалах «Донишнома» Ибн Сино) / С.Сулаймонов. - Душанбе, 1997. - 97 с.
4. Сулаймонов С. Нақши Носири Хусрави Қубодиёнӣ дар ташаккул ва такомули забони фалсафаи форсӣ (тоҷикӣ) / С. Сулаймонов // Носири Хусрав: имрӯз, дирӯз, фардо. – Хуҷанд: Ношир, 2005. - С. 467-473.
5. Муродова Т. Джомеъ-ул-хикматайн Носира Хусрава как философский труд: автореф. дис. канд. филос. наук / Т. Муродова. - Алма-Ата, 1985. - 18 с.

6. Муродова Т. О некоторых аспектах теории эманации Авиценны и Носира Хусрава / Т. Муродова // Изв. АН Тадж. ССР. Отд-ние обществ, наук. - 1982. - №1. - С.61-64.
7. حسن رضائی باغ بیدی. واژه گزینی در عصر ساسانی و تاثیر آن در فارسی دری. مجله نامه فرهنگستان. تابستان، 1379-شماره 15. صفحه از 145-158.ص.

НЕКОТОРЫЕ ЗАМЕЧАНИЯ ПО ПОВОДУ ФИЛОСОФСКИХ ТЕРМИНОВ В «ДЖОМЕ-УЛ-ХИКМАТАЙН» НОСИРА ХУСРАВА

В статье анализируются философская терминология в «Джомеул- хикматайн» Носир Хисрава. Исследование показывает значительный вклад Носира Хусрава в создании философской терминологии и переводе терминов с арабского языка на персидско-таджикский язык.

Ключевые слова: философия, слово, Носир Хусрав, терминология, словарный запас, проза.

SOME COMMENTS ON PHILOSOPHICAL TERMS IN THE "JOME-UL-HIKMATAYN" OF NASIR KHUSRAW

The article analyzes the philosophical terminology "Jomeul-hikmatayn" by Nosiri Hisrava. On the basis of researches show a significant contribution of Nasir Khusraw in the creation of philosophical terminology and translation of terms from Arabic into Persian and Tajik. (Translation of these words in English and Russian)

Key words: philosophy, the word, Nosiri Khusraw, terminology, vocabulary, prose

Сведения об авторе: ***Ш.Наврузов*** – аспирант кафедры арабской филологии Таджикского национального университета. E-mail: **shohinmahmadov91@mail.ru**. Телефон: **(+992) 933-36-66-09**

БАРРАСИИ САБКИ ҲАМОСӢ ДАР ШЕЪРИ МУШИРӢ

Парастуи Яминӣ
Донишгоҳи озоди исломӣ воҳиди Варомин – Пешво, Эрон

Мухтасаре дар шарҳи аҳвол ва осори Фаридуни Муширӣ. Муширӣ дар 30 шаҳривари 1305 ҳ.ш. дар Теҳрон ба дунё омад. Падараш Иброҳим Муширии Афшор дар соли 1275 ҳ.ш, дар Ҳамадон мутаваллид шуд ва дар айёми ҷавонӣ ба Теҳрон омад ва аз соли 1298ҳ. ш. дар Вазорати пӯст машғули хидмат гардид. Вай низ аз алоқамандон ба шеър буд ва дар хонаводаи ӯ хондани ашъори Ҳофиз, Саъдӣ ва Фирдавсӣ ба марсум буд.

Муширӣ дар соли 1320 ҳ. ш, ки Эрон дучори ошуфтагиҳои сиёсӣ- иҷтимоӣ буд ва нируҳои муттафиқин аз Шимол ва Ҷануб ба кишвар ҳамла карда ва дар Эрон мустақар шуда буданд; ба ҳамроҳии хонавода дар Теҳрон сокин шуд ва дар 18-солагӣ дар Вазорати пӯ ст ва тилгироф машғул ба кор шуд. Чанде баъд дар омӯзишгоҳи фаннии он вазоратхона машғул ба таҳсил гардид ва аз ҳамон замон ба матбуот рӯй овард ва дар рӯзномаю маҷаллот корҳое аз қабили, хабарнигорӣ ва нависандагиро ӯҳдадор шуд. Баъдҳо дар риштаи адабиёти форсии Донишгоҳи Теҳрон ба таҳсил пардохт ва аз соли 1332 то 1351 ҳ.ш. масъули сафҳаи шеър ва адаби маҷаллаи «Равшанфикр» буд, дар солҳои баъд танзими сафаҳоти шеъру адабиёти маҷаллаи «Сапеду сиёҳ» ва «Зани рӯз»- ро ӯҳдадор шуд.

Муширӣ аз навҷавонӣ ва аз синни 15-солагӣ ба сурудани шеър рӯй овард ва ҷолиб ин ҷост, ки сурудаҳои навҷавонии ӯ таҳти таъсири шоҳномахониҳои падараш мебошад [10].

Муширӣ ва «Шоҳнома»-и Фирдавсӣ. Муширӣ аз синни 15-солагӣ шеър месуруд ва ҷолиб ин ҷост, ки сурудаҳои навҷавонии ӯ ба шиддат таҳти таъсири шоҳномахониҳои падараш дар айёми кӯдакии ӯ будааст.

Вай ба лиҳози таърихӣ дар даврaҳое мезист, ки бино ба мустанадоти таърихӣ – адабии Эрон «таблиғ ва эҷоди рӯҳияи фардпарастӣ ва пайванд хӯрдани мафҳуми Ватан (Меҳан) бо мафҳуми шоҳаншоҳӣ ва низ таъкид бар таърих ва ифтихороти Эрони пеш аз Ислом ва илқои навъе арабситезӣ роиҷ буд. Дигар он ки пас аз шаҳривари 1320ҳ.қ. муттафақин (Шӯравӣ, Ингилистон) аз шимол ва ҷануб ба Эрон ҳуҷум оварда буданд ва зимоми умурро ба даст гирифта буданд, ба ҷиҳати «набудани неруи марказии неруманд барои тасмимгирӣ ва адами тасаллути шоҳи вақт бар авзоъ, замина барои рушди порае озодиҳои сиёсӣ ва иҷтимоӣ фароҳам гардид» [11].

Бад-ин ҷиҳат ва низ ба ҷиҳоти дигар, ҳамчун «Тасаллути Амрико бар Эрон пас аз ақибнишинии инглис аз султа бар Эрон, ки асбоби султаи Амрикоро бар Эрон фароҳам кард» [6], Муширӣ ба унвони шоире, ки аз авзои сиёсӣ-иҷтимоӣ ва фарҳангии ҳоким бар рӯзгори худ таъсир пазируфтааст, аз ҳамон овони навҷавонӣ Фирдавсӣ ва «Шоҳнома»-и ӯро пос дошта ва тақдир кардааст:

Чаро кишвари мо шуда зердаст?
Чаро риштаи мулк аз ҳам гусаст?
Чаро ҳар ки ояд зи бегонагон,
Пайи қатли Эрон бибандад миён?
Чаро ҷони эрониён шуд азиз,
Чаро барнадорад касе теғи тез?
Бironед душман зи Эронзамин
Ки дунё бувад ҳалқа, Эрон-замин (Бо панҷ сухансаро)

Муширӣ, «Шоҳнома», қаҳрамонон ва қаҳрамонони манфии онро мувофиқ бо авзоъи сиёсии рӯзгори худ медонад ва аз онҳо ба шеваҳои мутафовит дар баёни андешаҳои сиёсӣ- иҷтимоӣ ва ҳатто ғиноии худ истифода мекунад.

Дар ин ҷустор бар онем, то ба баррасии шеваҳои таъсирпазирии Муширӣ аз Фирдавсӣ ва «Шоҳнома» ба ҳамроҳи зикри намунаҳое чанд аз он бипардозем:

Ангезаи сароиши «Шоҳнома»-и Фирдавсӣ аз дидгоҳи Фаридуни Муширӣ ва тавсифи он аз нигоҳи шоир. Муширӣ «Шоҳнома»-ро илҳоме аз ҷониби Худованд медонад ва бар ин бовар аст, ки он чи суханвари Тӯсро бар он дошт, ки сӣ соли тамом дар он рӯзгор ба нигориши ин асари бузург ҳиммат гуморад, он будааст, ки симои асотири куҳани Эронро, ки то он ҳангом гарду ғубори рӯзгор бар он афтода буд, пок кунад ва насабномаи гурдону далерони эрониро бо кохи сухане, ки барафроштааст, ба эрониён ёдоварӣ намояд. Муширӣ дар шеъри «Шоҳнома чӣ мегуфт?» мегӯяд:

Ин дафтари доноӣ, ин турфаи раҳовард / Илҳоми Худоист, ки Фирдавсии Тӯсӣ / / Оё чи касе донад сӣ сол дар он аҳд / Бар ин ҳунари марди суханвар чӣ гузаштааст?/ Ангезааш аз гуфтани «Шоҳнома» чӣ будааст? / Симои асотири Эрони куҳанро / Он рӯз, чаро гард зи рухсор рабудааст? / Сӣ сол, барои чӣ, барои кӣ сурудааст?... / Тӯмори насабномаи гурдону далерон / Назме, ки пай афканд / Кохе, ки бино кард [1, 65-86].

Сипас, дар тавсифи «Шоҳнома» мегӯяд, ки «Шоҳнома» гавҳаре нест, ки арзишаш бо гузашти замон ба костагӣ гарояд, «Шоҳнома» оташе нест, ки хокистари рӯзгор, онро бипӯшонад; балки то ҳазорон соли дигар, шукӯҳи арзишманди «Шоҳнома» хун дар бадани ҳар озодихоҳи эронӣ меҷӯшонад. Ҳазор сол гузашт / Бинои кохи суханро, ки баркашид баланд / Наёфт ҳеч зи борону офтоб газанд / На гуҳарест, ки арҷаш ба коста афтад / На оташест, ки хокистараш бипӯшонад / Ҳазор соли дигар, сад ҳазор соли дигар / Шукӯҳи шеъраш, хун дар бадан биҷӯшонад.

Муширӣ «Шоҳнома»- ро таърихи асолати ақвоми эронӣ медонад, дар бовари ӯ «Шоҳнома» ба миллате, ки ҳувияти фарҳангӣ-миллии худро ба боди фаромӯшӣ супурдааст, ёдоварӣ мекунад, ки чӣ будааст ва гавҳараш аз куҷост? Ва ба миллате, ки умре тоҷи каёнӣ ба сар дошт, меомӯзад, ки чи гуна метавонад худро бозсозӣ ва эҳё кунад.

«Шоҳнома» ба Эрону ба эронӣ гуфт: / Як рӯз шумо дар танатон гавҳари ҷон буд / Як рӯз шумо бар саратон тоҷи каён буд / Ва он парчаматон рояти меҳру хираду дод/ Афрошта бар Боми ҷаҳон буд / «Шоҳнома» ба он мардуми худбохта мегуфт:/ Бори дигар он гуна тавонманд тавон зист / .... Рӯҳи ватани мост, ки Фирдавсии Тӯсӣ / Бо ҷону дили хеш биёмехт.

Вижагиҳои Фидавсӣ аз дидгоҳи Фаридуни Муширӣ. Муширӣ дар манзумаи «Бо панҷ сухансаро» Фирдавсиро бо ин сифот ва вижагиҳо ёд мекунад:

-Он ки **ба зоҳир деҳқони солхӯрдаву куҳансол** ва аммо дар назаргоҳи Муширӣ **ҷавон** ба назар мерасид:

-«Ба рӯю мӯй чу деҳқони солхӯ рда, вале / Ба чашми ман ҳама дар ҳаёти ҷавонон буд».

- **Дорои фурӯ ғи эзидӣ:**

- «Муширӣ фурӯ ғи эзидӣ аз чашм ва чеҳрааш метофт».

-**Масеҳи дигар:**

-«Масеҳи дигар буд ӯ, ки мефармуд:/ Агарчи зинда буд мард! Он ки доно нест».

-Он ки солҳои умрро ба **талхӣ** ва **нокомӣ** ва **ғам** ба сар бурд ва дар **ғам** суруд:

-Муширӣ: чи солҳо, ки ба талхӣ супурд ва сахтӣ бурд / На дил, на ком, на айёму заҳри ғам дар ҷом / Нишасту хонд суруд ва пой фишурд» [9, 1131].

-Он ки шеъраш ҳамчун **уқобе аз афлок бартар** аст ва **ҳунар ба чашмаш аз ҳар гавҳаре арзандатар:**

-Уқоби шеъраш болои ҳафт ахтар буд / Ҳунар дар назараш арзандатар зи гавҳар буд.

- Муширӣ **хурӯши Фирдавси**ро хурӯши Эрон, хурӯши хабари бозгашти шермардон ба Эрон ва низ суруши худоӣ медонад:

-Хурӯши Фирдавсӣ хурӯши Эрон буд / Хурӯши қавме аз сахра гурезон буд / Бад-он суруши худоӣ, дубора дилҳоро / Ба якдигар мебаст / Гусастагонро занҷиравор мепайваст.

-Хурӯши ӯ, хабари бозгашти шерон буд / Хурӯши Фирдавсӣ / Ба хок рехтагонро паёме аз ҷон дошт / Насими гуфтораш……. / Сулолаи Ҷаму Кайро зи хок бармедошт / Дубора Эронро / Меофарид, меафрошт».

Сипас, Муширӣ дар интиҳои ин манзума орзу мекунад ва аз рӯҳи бузурги «Фирдавсӣ» мехоҳад, ки Рустаме дигар биёфаринад ва тилисми рӯзгори бастаро бигшояд, то шоҳиди дубора ҷаҳон, ҳамчун ҷаҳони Фирдавсӣ ва «Шоҳнома» ба меҳру хираду ростӣ ороста шавад. «Бузургмарде! Ҳамчун ту Рустаме бояд, / ки ҳафт хони замонро тилисм бигшояд / Агар дубора ҷаҳонро ба нуру меҳру хирад / ҳам ончунон, ки ту мехостӣ биёрояд.

Ёдкарди Муширӣ аз ашхос, қаҳрамонон ва ишқҳои диловези Шоҳнома.

Фаридуни Муширӣ аз он ҷо, ки падараш аҳли шеър ва адаб будааст, даврони кӯдакии худро саршор аз ёдкарди Симурғ, Рахш, Зол, Рустам, Деви сапед, шерзании Гурдофарид, ғамномаи Сӯҳроб, қиёми Кова, ҳикояти Фаридун ва зулми Заҳҳок мебинад ба гунае, ки дар маҷмӯаи «Зебои ҷовидона»-и худ дар шеъри «Хурӯши Фирдавсӣ» месарояд:

«Ҳанӯз ёдам ҳаст / Чаҳор солам буд / ки бо навозиши Симурғ / Ба хоб мерафтам / Ба бонги шиҳаи Рахш / Зи хоб меҷастам / Чи мояи шавқ ба дидори мӯйи «Зол»-ам буд / Ба хобу бедорӣ / Лаб аз ҳикояти «Рустам» фурӯ намебастам / Танам аз наъраи «Деви сапед» меларзид / Чи офарин, ки ба «Гурдофарид» мехондам / Шаранги қиссаи «Сӯҳроб»-ро ба ёрии ашк / Тангнои гулӯи фишурда меронадам / Дилам барои «Фаридун»-у «Кова» пар мезанад / Ҳикояти «Заҳҳок» / Ҳамеша мояи безорӣ ва малолам буд, / Чи рӯзҳое ва чи шабҳое, ки хоб доруи ман / Зулоли ишқи диловези «Зол»-у «Рудоба» / Шароби қиссаи «Таҳмина» ва «Таҳамтан» буд / Шабе агар сухан аз «Бежан»-у «Манижа» набуд / Ҷаҳони чашм, ҳамтои чоҳ «Бежан» буд» [6, 452-457].

Зикр авсоф ва вижагиҳои қаҳрамонон ва ашхоси Шоҳнома аз назаргоҳи Муширӣ. Муширӣ аз Афросиёб, Гарсеваз, Шағод, Эраҷ, Тур, Салм, Кайковус, Ашкбус, Тус, Гев, Ҳумон, Пирон, Ҳужабр, Нӯзар, Сом, Баҳман ва Баҳром бо ин сифот ёд мекунад:

«Афросиёб»- ро бо сифоти сустаҳдӣ, сангиндилӣ ва бадниҳодӣ «Гарсеваз»- ро ба нобакорӣ ва бадниҳодӣ, Шағодро ба фиребкориву… ва «Эраҷ»-ро ба доштани меҳри пок ва «Тур»-ро ба тангчашмӣ ва ҳасодат, «Салм»-ро ба кинатӯзӣ ва баддилӣ / «Кайковус»-ро ба доштани нӯшдоруи пинҳон…

Муширӣ: «Ба сустии аҳди Афросиёби сангиндил / Ба нобакории Гарсеваз ва фиреби Шағод / Ба он чи рафт аз ин ҳар се бадниҳод ба ёд / ба покмеҳрии Эраҷ / Ба тангчашмии Тур / Ба кинатӯзии Рустам / Ба нӯшдоруии пинҳон ба ганҷи «Кайковус»/ Ба Ашкбӯс ба Тӯс / Ба парда- пардаи он саҳнаҳои рангоранг / Ба чеҳраҳои ниҳон дар нуҳуфтагони замон / Ба Гев, Пирон, Ҳумон, Ҳужабр, Нӯзар, Сом / Ба Баҳману Баҳром» [6, 452-457].

Исфандиёр, Рустам ва Суҳроб дар нигоҳи Муширӣ. «Муширӣ» дар манзумаи «Марсияҳои ғуруб» танҳо роҳи наҷоти мардуми хуфтаи кишвари худро аз султаи ишғолгарон, қиёми диловарон ва ғаюроне медонад, ки шояд вуҷуди хориҷӣ надоранд ва дер замонест, ки дар хок хуфтаанд. Лизо ноумедона месарояд:

«Магар Исфандиёре, Рустаме аз хок бархезад,
Ки ин дилмурда шаҳри мардумонаш сангро
З-он хоби ҷодуӣ барангезад».

Муширӣ дар байти дигаре умеди фарзандони миллатро ба «нӯшдоруе» наҷоти ватан ҳамчун «Сӯҳробе» мебинад, ки саранҷом ба ноумедона ва маъюс ба заҳри ҷафои соҳибони кишвар (Рустам) кушта мешавад:

«Чашмаш ба сипар буд ва ба дидори падар рафт,
Чашм аз ҳама ҷо баст ва ба дунёи дигар рафт» [11].

(Фаридун) асир мешавад ва дар кӯҳи Дамованд ба банд кашида мешавад:

Симурғ аз нигоҳи Муширӣ. Муширӣ Симурғро тутеми дудмони эронӣ медонад, ки барои наҷоти ватани хеш орзуи зуҳури муҷаддади онро мекунад ва мегӯяд: «Эй кош, ин симурғи сангинбол / То ҷовидон меронд дар афлок».

Кова дар нигоҳи Муширӣ. Муширӣ Коваро дар шароити буҳронии авзои барҳамрехтаи кишвар, ки ба ҷиҳати ишғоли мамлакат тавассути қувваи муттафақин ва қудатои 28 мурдод 1332 ҳ.ш. зимоми умур аз даст дода ва дар интизори қиёми зидди ситам алайҳи ғаддорони ғолиб аст, ба мардуме таъбир мекунад, ки бо муштҳои оҳанин, дар ҳоле ки пораҳои дили худро ба ҷойи дирафши ковиёнӣ, алам карда ва синаҳои ғаюрашонро сипар болои дигарон сохтаанд, бар зидди ҳар гуна султаи бегона (Шӯравӣ, Ингилистон ва Амрико) шӯридаанд:

«Коваҳо пораҳои дил бар чӯб,
Муштҳо оҳанину сина сипар» [7, 89].

Ва низ дар ҳамин робита, ҷиҳати эҳёи тавони миллӣ ва рӯҳияи ватанпарастӣ дар манзумаи шеъри «Бежан ва Манижа» мегӯяд:

«Кова, Ораш, Мозиёр оё
Аз нажоди дигаре буданд?
Рӯҳро боре қавӣ кун,
Кова ё Ораш тавонӣ буд» [5, 149].

Афросиёб, Бежан ва Манижа дар нигоҳи Муширӣ. Муширӣ дар ҳамин манзума (То субҳи тобноки аҳуроӣ) душмани беруниро ба «Афросиёби ёғӣ» ва мардуми бегуноҳ ва мазлуми эрониро, ки дар чоҳи Рустами онон гирифтор шудаанд ба Бежан ва низ нолаҳо ва ашкҳои дардманди занони эрониро дар ғами аз даст додани фарзандони худ, ба Манижа таъбир мекунад ва дар расои онон мегӯяд:

«Афросиёби ёғӣ / Бо ханҷари бараҳна ва чашмони бегуноҳ / Бежан, тане гудохта дар чоҳи Аҳриман / Хуршед хуни Бежану ашки Манижаро / бар пардаи саҳар / пайванд дода буд» [5, 130-138].

Ашъоре, ки Муширӣ дар вазну баҳри ҳамосӣ сурудааст ва дар он аз вожагон ва таркиботи ташбеҳӣ ва ҳамосӣ суд ҷустааст.

Муширӣ дар шеъри «Сутуни Саҳанд», ки онро ба миллати Эрон ва парчамдорони сарфарозаш тақдим намудааст, дар мавриди қатли ноҷавонмардонаи ду эронӣ, ки поси озодиро ҷон супурдаанд, он ду қаҳрамони мақтулро ба «намоди ҳамоса» «яли арҷманд» «Суҳроби гурд» ва… таъбир мекунад, вай дар манзума, ки дар вазну баҳри ҳамосаи Фирдавсӣ суруда шуда, аз калимоти ҳамосӣ ба сабки Фирдавсӣ истифода мекунад ва вожагоне ҳамчун: ял, арҷманд, боло, гурд, дирафш, ва изофоту таркиботи ҳамосӣ ҳамчун «бехи бадӣ» ва ташбеҳоти ҳамосӣ ҳамчун ташбеҳи қомати паҳлавони мақтул ба «Суҳроби гурд» ва … меоварад:

Яле буд он сарвари арҷманд / Намоди ҳамоса, сутуни Саҳанд / Ба боло ҳаммонанди Сӯҳроби гурд / Зи пайкор мегуфту по мефишурд / Ки бояд барандохт бехи бадӣ / Саропо ҳама фараҳи эзадӣ / Далере ҳама умр эронпараст / Дирафши гаронқадри Эрон ба даст...[7, 32-34].

Намунаи дигар:

Муширӣ дар шеъри «Ҳафт хон», ки барои «ҷаҳонпаҳлавон» Тахтӣ сурудааст дар вазну баҳри «Шоҳнома» ва бо истифода аз номҳои ҳамосӣ ва устураӣ «Тахтӣ»-ро якбор ба Сӯҳроб ва бори дигар ба Рустам ҳаммонанд мекунад ва чунин мегӯяд:

Чи абре аз он кӯҳ сар баркашид,
Ки Симурғ аз қуллаҳо пар кашид.
Чи найранг дар кори Сӯҳроб рафт,
Ки бо марг печиду дар хоб рафт.
Чи ҷоду дил аз дасти Рустам рабуд,
Ки берун шуд аз ҳафт хонаш набуд [5, 90].

Низ дар ҳамон шеъре, ки дар овони 15- солагӣ бо илҳом аз «Шоҳнома» дар вазну баҳри мутақориб суруда буд, низ дар ба коргирии вожагон ва таркиботи ҳамосӣ ба шеваи Фирдавсӣ муваффақ будааст:

Чаро кишвари мо шуда зердаст,
Чаро ришгаи мулк аз ҳам гусаст.
Чаро ҳар ки ояд зи бегонагон,
Пайи қатли Эрон бубандад миён.

Ки дар ин манзума миён бастан / пайи қатл / ва ба коргирии «бу-» таъкид ба шеваи сабки хуросонӣ бар сари феъл, ба шеваи сабки ҳамосӣ ва хуросонӣ ба кор рафтааст.

Намунаи дигар:

Бironед душман зи Эронзамин,
Ки дунё бувад ҳалқа, Эрон нигин.

«бironед» ба ҷойи дур кунед
«Зи» ба ҷой «аз» «бувад» ба ҷой «бошад»

Рахши сапеди хуршед. Муширӣ дар шеъри «Рахши сапеди Хуршед» хуршедро ба Рахши сафед ва шиҳаи тобноки онро ба ёлҳои Рахш ташбеҳ мекунад:

Рахши сапеди хуршед / Бо ёлҳои афшон / Бар рӯйи қуллаҳо, шод/ Мерафт Рахш, чун бод / Рахш аз баландии кӯҳ / Афтод дар буни чоҳ / Он-к! Шағод пинҳон / Дар ҷон паноҳи сахташ / Ку Рустаме, ки дӯзад / Бо тир бар дарахташ? [4, 44-46].

Золи фалак:

Муширӣ дар шеъри «Сиёҳ» фалакро ба Зол монанд карда ва барфро ба тиккаҳои пунбае, ки аз шикофи лиҳофи куҳнаи Золи фалак рехта мешавад, монанд кардааст.

Лиҳофи куҳнаи Золи фалак шикофта шуд / Ва пунба кӯчаву бозори шаҳрро пур кард [6, 87].

Ташбеҳ ва таъбири ҷаҳон ба чоҳи Бежан, дар шеъри «Хурӯши Фирдавсӣ» аз ҷиҳати тирагӣ ва торикӣ:

Шабе агар сухан аз Бежану Манижа набуд,
Ҷаҳон ба чашмам, ҳамтои чоҳи Бежан буд.

Таркиби ҳамосии «бехи бадӣ» ва низ ташбеҳи қомати паҳлавони мақбули эронӣ ба Суҳроби гурд:

Ба боло ҳаммонанди Суҳроби гурд...
Ки бояд барандохт бехи бадӣ [7, 33-34].

Ташбеҳ ва таъбири барфи зимистон ба деви сапед, ки дар чанги офтоб (Фаридун) асир аст:

Муширӣ дар шеъри рангини «Камони барф» барфи зимистонро ба деви сапеде монанд мекунад, ки дар чанги офтоб асир мешавад ва саранҷом дар қуллаи Дамованд ба банд кашида мешавад».

Деви сапеди барф / Аз хоби саҳмгин /То даст мебарад, ки биҷунбад зи ҷойи хеш / Дар чанги офтоб гирифтор мешавад / Дар қуллаи Дамованд бар дор мешавад [5, 14].

Таъбири шукӯҳи тоҷи матлуб (шояд Фирдавсӣ) ба тоҷи Кайқубод ва…

Муширӣ дар манзумае матлаби худро ба лиҳози доштани андешаи воло ва суханпардозӣ, бартар аз тоҷи Кайқубод медонад ва ӯро мояи нозиши суханварони маъруфе мекунад:

Сарат ба тоҷи сухан фарру сарварӣ бахшид,
Шукӯҳи тоҷи туро тоҷи Кайқубод надошт [1, 26].

Ашъоре, ки Муширӣ дар мавриди ватан (ки яке аз темаҳои аслии ҳамосаи миллӣ аст), сурудааст:

Муширӣ дар мавриди гузаштаи пурифтихори Эрон, дар китоби «Навои ҳамоҳанги борон» дар манзумаи «Порсӣ», ки онро тақдими ҳамаи кишварҳои порсизабон кардааст, Эронро сарзамини «сарафрозон» ва «чашму чароғи Ховарон», сарзамини покон, некандешон ва неккирдорон» муаррифӣ мекунад ва аз талоше, ки душманон барои рахна дар забони модарӣ кардаанд, то порсиро нобуд кунанд, ёд мекунад:

Сарзамини сарафрозон буд Эрон номи ӯ,
Меҳрварзони ҷуръанӯши ҷомро.

«Кишвари чашму чароғи Ховарон / Сарзамини некандешон ва покони ҷаҳон / Некгуфторон / Неккирдорон / Кишвари номоварон бо мардуми номоваре / Рахнаҳо карданд аз роҳи забон / То нифоқ афтад дар ёрон ва хешовандҳо порсиро посдорӣ кун мар агар донишварӣ» [3, 75-77].

Низ дар шеъри «Овое аз лангар» дар мавриди «Ватан» чунин сурудааст:

«Бо ҳамраҳон бигӯй: суроғи Ватан гирифт / Ҳар ҷо ки зи раҳ зиреҳи хокистарам гузашт»…

Дар пардаҳои дидаи ман боғи гул дамид,
Номи ватан чу бар варақи дафтарам гузашт [3, 34].

Низ дар шеъри «Бар фарози ситора» аз Тахти Ҷамшеде ёд мекунад, ки тоҷ ва сарвари таърих аст, аммо акнун ба зулмат нишаста ва шукӯҳ деринро аз даст дода ва…

«Тахти Ҷамшед» / Тоҷи таърих / Эй фуруғи ба зулмат нишаста / Эй шукӯҳи ба ҳам даршикаста / Эй далерони марзи Нишопур / Эй шаҳидони дашти Ниҳованд… / Ҷому Ҷамшед / Шеру Хуршед/» [1, 17-19].

Фаридуни Муширӣ аз Фирдавсӣ ва «Шоҳнома»- аш ба шеваҳои мухталиф суд ҷустааст. Вай дар рӯзгоре мезист, ки муттафақин дар ҷанги ҷаҳонии дувум Эронро мавриди таҳоҷуми худ қарор дода буданд ва қудрати марказӣ дар Эрон бино ба далоили мухталифе суст шуда буд ва аз ин ҷиҳат замина барои рушд дар бархе аз афкори сиёсӣ ва озодиҳое аз ин даст фароҳам буд. Муширӣ, ки аз кӯдакӣ бо шоҳномахониҳои падар хӯ гирифта буд, аввалин шеърашро дар синни 15- солагӣ ва бо илҳом аз «Шоҳнома»-и Фирдавсӣ ҳамзамон бо таҳаввулоти сиёсӣ дар рӯзгори худ суруд ва аз ин манзур «Шоҳнома»- и Фирдавсӣ беҳтарин улгу барои табйини андешаҳои сиёсӣ- иҷтимоӣ ва ҳатто ғиноӣ дар ӯ гардид.

Муширӣ аз Фирдавсӣ ва «Шоҳнома»- и ӯ ба шеваҳое ҳамчун: зикри номи қаҳрамонони Шоҳнома дар ростои исбот ҳаққонияти мардуми Эрон дар мувоҷеҳа бо душман ва низ табйини андешаҳои зиддиистеъмор дар ҷиҳати аҳқоқи ҳуқуқи миллии мардуми Эрон ёд мекунад.

Қаҳрамонон ва ашхоси мавриди таваҷҷуҳи ӯ бештар иборат аз: Зол, Сӯҳроб, Фаридун, Кова, Рахш, Рустам, Афросиёб, Бежан, Исфандиёр, Сом, Тур ва ….

Муширӣ «Шоҳнома»-и Фирдавсиро илҳоме аз ҷониби Парвардигор медонад ва ангезаи сароиши ин асарро ёдоварии мафохири гузаштаи эрониён, ки бо гузари айём занги гард ва ғубори рӯзгор бари он афтодааст, медонад ва муътақид аст, ки шукӯҳи арзишманди «Шоҳнома» то ҳазорон соли дигар хун дар бадани ҳар озодаи эронӣ меҷӯшонад.

Муширӣ «Шоҳнома»- ро таърихи асолати ақвоми эронӣ медонад ва муътақид аст танҳо «Шоҳнома» аст, ки ба Эрон ёдовар мешавад, ки чи буда ва гавҳараш аз куҷост.

Ва Фирдавсӣ аз ин манзари фардест, ки дорои фурӯғи эзадӣ аст ва шеъраш ҳамчун уқоб аз афлок бартар аст.

А Д А Б И Ё Т

1. Муширӣ Фаридун. Навои ҳамоҳанги борон. Чашма / Муширӣ Фаридун. - Теҳрон, 1384. - 123 с.
2. Муширӣ Фаридун.Ташнаи тӯфон / Муширӣ Фаридун. – Теҳрон: Сухан, 1385. - 150 с.
3. Муширӣ Фаридун. Оҳи борон / Муширӣ Фаридун. – Теҳрон: Чашма, 1386. - 213 с.
4. Муширӣ Фаридун. Овози он парандаи ғамгин / Муширӣ Фаридун. - Теҳрон: Чашма,1384. - 120 с
5. Муширӣ Фаридун. Аз хомушӣ / Муширӣ Фаридун. – Теҳрон: Сухан, 1387. - 215 с.
6. Муширӣ Фаридун. Зебоии ҷовидона. Сухан / Муширӣ Фаридун. – Теҳрон: 1388. - 115 с.
7. Муширӣ Фаридун. Бозтоби нафаси субҳидамон. Чашма / Муширӣ Фаридун. – Теҳрон, 1388. - 225 с.
8. Муширӣ Фаридун. Гузидаи ашъор (ду забон) / Муширӣ Фаридун. - 205 с.
9. Муширӣ Фаридун. Посухи сухансаро / Муширӣ Фаридун. – Теҳрон, 1382. - 105 с.
10. [Захираи электронӣ] www. Fereydoon. Org ва http// www. Asheghoone. com
11. Дуктур Ёҳаққӣ Муҳаммадҷаъфар. Ҷӯйбори лаҳзаҳо / Дуктур Ёҳаққӣ Муҳаммадҷаъфар. - С 3655-56.

ИССЛЕДОВАНИЕ ЭПИЧЕСКОГО СТИЛЯ В ПОЭЗИИ МУШИРИ

Данная статья посвящена изучению жизни и деятельности известного иранского поэта Фаридуна Мушири, который жил и творил в 20 веке прошлого столетия. Также подвергнуты изучению некоторые его произведение написанные в эпическом стиле.

Ключевые слова: персидская литература, иранский поэт Фаридун Мушири, эпический стиль поэзии.

STUDY IN THE POETRY EPIC STYLE MOSHIRI

This article is devoted to studying the life and work of the famous Iranian poet Faridun Mushir, who lived and worked in the 20th century the last century. Also subjected to the study of some of his works were written in the epic style.

Key words: Persian literature, Iranian poet Faridun Mushir, epic style of poetry.

Сведения об авторе: ***Парастуи Ямини*** – член научно-преподавательского состава Свободного исламского университета города Варомин – Пешво, Иран

ИБНИ ХАЛИКОН ВА КИТОБИ «ВАФОЁТ-УЛ-АЪЁН»

М.Н. Ашурова
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Вақте ки инсон омодаи эҷод мешавад, бо ҳарифони бузург, мисли танҳоӣ ва тангии вақт рӯ ба рӯ мегардад ва ӯ кӯшиш менамояд, то ки бо ин ҳарифони худ пирӯз гардад. Чун ба таърих назар афканем, мебинем, ки гузаштагони мо, аз зумраи донишмандону олимон, дар ин саҳнаи набард талошҳо карда, муваффақ шудаанд ва

ҳатто тавонистаанд, ки китобҳои боарзиши худро барои мову ояндагон мерос гузоранд. Вақти пурқимати худро комилан сарф кардаанд ва мо имрӯз метавонем, ки ба осонӣ аз таърихи гузаштагон ва ҳаёти онон баҳра гирем. Таърих бо ҳодисаҳои гуногуни худ чунон бою рангин аст, ки ба хонанда маонӣ ва асрори нуҳуфтаи зиёдро мекушояд. Вақте инсон ба гузашта назар меафканад, ба саволҳои худ ҷавоб меёбад. Ин ҷо суханони хирадманди димишқӣ Абӯшама қобили зикр аст, ки мегӯяд: “Дар баробари омӯхтани эҷодиёти пешиниён мо онҳоро ҳамасри худ гардонида, ҳаёти онҳоро зери тафаккур қарор медиҳем. Ҳамчуноне, ки он рӯзҳоро худамон аз сар гузаронида бошем. Солҳои дарозро метавон дар омӯзиш сарф кард, то замоне ки моро марг фаро расад”[1].

1. Содиқ Осими, ”Илми таърих дар ислом”.

Дар ин мақола мо низ кӯшидем, то гулчине аз ҳаёту фаъолияти Ибни Халикон ва фавоиди сарчашмаи беназири ӯ »Вафоёт-ул аъён»-ро пешкаши хонанда гардонем.

Аҳмад Муҳаммад ибни Иброҳим ибни Абубакр ибни Халикон ал-Бармаки Ибрилӣ, Абулаббос, муаррих, адиби моҳир соҳиби китоби “Вафоёт-ул-Аъён” мебошад, ки яке аз китобҳои машҳуру дақиқи таърихӣ ба шумор меравад. Ибни Халикон дар соли 608 ҳ. дар шаҳри Ибрил тавалуд шудааст. Падари Ӯ низ то охири умр дар мадрасаи Малики аъзам ба тадрис машғул шудааст. Ибни Халикон дар соли 624 аз зодгоҳаш ба Ҳалаб рафта, муддате дар Димишқ истиқомат намуд ва дар он ҷо таълим гирифт. Баъдтар бо унвони ноиби қозӣ ба Миср равона карда шуд. Пас аз муддате, ба дастури Зоҳир Бибрис, ки чорумин султони Миср буд, ба самти қозии қузот дар Димишқ гуморида шуд. Дар он ҷо умури қозигии тамоми сарзамини Шомро ба уҳда дошт, инчунин дар ҳафт мадрасаи бонуфузи Димишқ дарс мегуфт.Ӯ бо сабаби муҳоҷиратҳои мухталиф бо бузургони зиёде мулоқот намуда бо онҳо дар иртибот шуд. Ибни Халикон ба ғайр аз қазоват, инчунин дар илмҳои таърих, наҳв ва адабиёти араб чирадаст буд. Имом-аз-Заҳабӣ чунин мегӯяд: «Ибни Халикон имом, донишманди бомаҳорат, донандаи хуби мазҳабҳо, муфтии хуб, хуштабъ, арабидони хуб, алломаи адабиёт, шеър ва таърих буд. Хотирааш қавӣ, ба обрӯ буда, хеле саховатпеша ва накӯкор буд». Ибни –ал- Имод бошад мегӯяд: «Яке аз хислатҳои ин шахс ин буд, ки ба касе имкон намедод, ки дигареро дар наздаш ғайбат намояд». Ибни Халикон шеършиносе буд, ки 17 девони шеърро ҳифз карда, огоҳтарини афрод ба девони Мутанаббӣ ба шумор меравад. Аз Ибни Халикон асари нафис ва гаронқадр боқӣ мондааст, ки бо номи «Вафоёт-ул-аъён ва анбо абнои замон» машҳур аст. Китоби ӯ «Вафоёт-ул-аъён» яке аз китобҳои муфассалу дақиқ дар риштаи таърих ба ҳисоб меравад, дорои ҳашт ҷилд мебошад. Ин китоб ниҳоят китоби машҳур буда, мавзӯи асосии онро тарҷумаи ҳоли бузургон ташкил медиҳад. Ин китоб тарҷумаи ҳоли амирону вазирон ва донишмандону орифон аст, ки бар асоси ҳарфҳои муъҷам танзим шудааст. Аз ин китоб ҳар нафаре, ки дар риштаи таърих ва сиратнигорӣ кор дорад, бешубҳа истифода кардааст. Бояд гуфт ки осори Ибни Халикон беназир мебошад. Ӯ ҳаёти худро ба эҷоди китобҳо бахшида, тартибу ислоҳ, аниқу дақиқ намудан дар сафарҳову пажӯҳишҳои ӯ яке аз амалҳое буд, ки ба он саргарм мешуд. Ӯ дар муқаддимаи китоби хеш зикр намудааст, ки аз ҳама гуна китобҳои машҳуру маъруф, мухтасару муфассале, ки дар дасти мардум буд, дар китоби хеш аз он истифода кардааст. Ибни Халикон дар китоби хеш шарт монда буд, ки шахсеро, ки аз таърихи вафоташ бехабар аст тарҷума намекунад. Инчунин, аз сабаби он ки дар бораи саҳобагону тобиъин таълифоти зиёд намуда буд, нахостааст, ки ба истиснои гуруҳи хурди онҳо бо адабиётшиносоне,ки дар китоби худ ҷамъ овардааст илова созад. Ибни Халикон дар китоби худ ба ғайр аз Ибни–ал-Муътаз ягон саҳобаро зикр накардааст, чунки ӯ аз манзалати Ибни–ал-Муътаз дар адабиёт бархурдор буд. Муаррихони зиёд баъд аз Ибни Халикон кӯшидаанд, ки ба китоби ӯ иловаю изофаҳои худро ворид созанд. Бинобар ҳамин, Тоҷ–ал-Махзуми (743 ҳ.), ас-Сафдӣ (749 ҳ.), аз-Зайн-ал Ироқӣ (806 ҳ.), ал- Бадр аз- Заркашӣ (894 ҳ.) аз ҷумлаи он ашхос мебошанд. Баъдтар ал- Мавлоно Азҳаруддин хоҳиши Султонро ба инобат гирифта дар соли 934 ин китобро бо забони туркӣ тарҷума намудааст. Борун Дислан бошад,

ин китобро ба забони англисӣ тарҷума намудааст, ки нашри он аз соли 1843 то соли 1871 дар Париж ва Лондон давом ёфтааст. Тарҷумаи туркии он бошад соли 1280 ҳ. дар Истанбул ба нашр расидааст. Нашри арабии он нахустин бор дар Готонген тақрибан солҳои 1835-1850 бо роҳбарии Алманӣ ва Стенфулд ба табъ расидааст. Дар Булок ном ноҳияе, ки дар Қоҳира воқеъ аст, бо сардории шайх-Катта –ал- Адавӣ 1859 мелодӣ тарҷума шудааст. Аммо нашри илмии олии он аз тарафи Эҳсон Аббос ба табъ расидааст, нашри он соли 1968 оғоз шуда то соли 1972 идома ёфта ва дар шаш ҷилди калон чоп шуд. Баъдтар ба он ду ҷилди дигарро илова намудаанд, ки дар он ҳаёти Ибни Халикон ва феҳрасти китоб ҷой дода шудааст. Дар ҷобаҷогузории ин китоб оварда шудааст, ки: «Ба дурустӣ, ки ин китоб бо хусусиятҳои фарқкунандаи хеш тавонистааст, мавриди боварӣ ва истифода қарор гирад. Нахустин хусусиятҳои ин китоб дар он аст, ки сода ва оммафаҳм аст, баъзан ба камбудиҳо дучор мешавад, вале худи ӯ ин ақидаро рад намуда ҳамаи сарчашмаҳои онро омӯхтааст. Ин илова ба хусусиятҳои худи муалиф аст, ки дар китоб равшан аён аст. Муҳимтарини ин хусусиятҳо ин амонат, покӣ ва адолат мебошад. Ногуфта намонад, ки ин китоб натанҳо аз ҷиҳати интихобу ихтиёр аниқу дақиқ мебошад, балки ҳар чизеро ки муаллиф барои хонанда зарур донистааст, аниқу дақиқ намудааст. Ҳоҷӣ Халифӣ дар китоби машҳури худ ”Кашфи зунун”дар бораи ибни Халикон чунин мегӯяд:”Гарчи ибни Халикон адиб ва шоири забардаст будааст ва таълифоти адиде дорад, аммо он чи ки ибни Халиконро ибни Халикон гардонидааст, ”Вафоёт-ул-аъён”- и ӯст”.

Вафоётнависӣ як навъи тарҷуманависӣ аст, ки таърихи вафоти соҳиби тарҷума дар он гирд оварда шудааст.

Хулоса, тамоми қавмҳо ва миллатҳои ҷаҳон аз ҳар табақае набошанд, ба таърих ниёзманд ҳастанд. Ин ангеза бе ягон каму кост дар байни ҳамаи қавму миллатҳо ёфт мешавад. Ҳар нафар ё ҳар гурӯҳе мақсад ва ниёзҳои худро аз тахрих меҷӯяд. Инсон таърихро меомӯзад, то аз панду андарзҳо воқиф гардад, бо ин васила метавонад аз сарнавишту рӯзгори пешиниён огоҳ гардад. Қобили зикр аст, ки таърих ин гумшудаи ҳар донишманд, матлаби ҳар ҳунарманд, сармояи аҳли таҳқиқ, мавриди алоқаи ҳар мутаддайин, мақсади ҳар сиёсатмадор ва ҳадафи ҳар адиб аст. Ба таври дигар, омӯзиши таърих мавриди эҳтиёҷи тамоми аҳли башар аст.

А Д А Б И Ё Т

1. Ибни Халикон. Вафоёт-ул-аъён ва анбо анбо-уз-замон / Ибни Халикон. - Бейрут, 673 ҳ. – Ҷ.1. - 1043 с.
2. Ҳоҷи Халифӣ. Кашфи зунун / Ҳоҷи Халифӣ. - Бағдод, Эҳёи туроси арабӣ, 1941м. – Ҷ.2.
3. Фарҳанги зиндагиномаҳо. - Теҳрон, 1369 ҳ. - Ҷ.1. – С. 407.
4. .[Электронные ресурсы] Раса Нювс (www.rasanews.ir)

ИБН ХАЛИКАН И ЕГО КНИГА «ВАФОЁТ-УЛ-АЪЁН»

Ибн Халикан является одним из самих известных ученых арабского мира Его перу принадлежат много произведений, но самой известной является его произведение «Вафоёт-ул-аъён», которое является автобиографической и рассказывает о жизни и творчестве ученого.

Ключевые слова: Джалил, ученый, Ибрили, автобиографическое произведение, Фахрия, предводитель, Амания, привязанность.

IBN HALLIKAN AND HIS BOOK "VAFOT-UL-YEON"

Ibn Hallikan themselves is one of the renowned scholars of the Arab world He has written many works, but the most famous is his work "Vafoët-ul-aën", which is autobiographical and tells about the life and work of the scientist.

Key words: Jalil, a scientist Ibrili, autobiographical, Fahriya, leader, Haman affection.

Сведения об авторе: ***М.Н. Ашурова*** – аспирантка Таджикского национального университета.
Телефон: **(+992) 915-73-21-62**

ИСТОРИЧЕСКИЕ И МИФОЛОГИЧЕСКИЕ КОРНИ ОБРАЗА РУСТАМА

Джавад Джафари Бура Ганбар
Институт языка, литературы, востоковедения и письменного наследия им. А. Рудаки АН РТ

Граница между мифическими поэмами и историческими событиями настолько изменчива, что иногда одна историческая личность, принадлежащая к зримому времени, превращается в существо мифологическое, принадлежащее к вообразимому времени, в возникновении явлений и обрядов играет роль олицетворённых и сверхъестественных сил.

«По причине этой трудности иногда ум исследователя, придерживающегося реалистических и исторических принципов, признаёт любую сказку в преданиях лишённой историзма, а иногда ум исследователя, приверженного к фантазии и мифам, каждый исторический эпос комментирует как сказку, приобретшую логическую форму» [1, 164].

Признаки подобных двояких умственных толкований встречаются и в исследованиях, связанных с приключениями и личностью героя персидского национального эпоса Рустама. Отсюда, глубокий анализ мифических корней Рустама привёл некоторых исследователей к мысли о том, что Рустам и Гаршосп являются одним и тем же лицом или же признать Рустама плодом индо-иранских мифов древних саков (миграционных жителей Систана). С другой стороны, анализируя его как исторический образ, некоторые считают его одним из предводителей племени саков на восточных провинциях, другие –из могущественных шахов ашканидов по имени Сурно (Сурен).

В этом разделе будут приводиться предположения и мнения отечественных и зарубежных учёных, а также доказываются несостоятельность некоторых взглядов.

Впервые Маркорет, с одной стороны, признал Рустама и Гаршоспа одним лицом, вернее считает, что Рустам является прозвищем Гаршоспа, с другой – он был уверен, что личность Рустама и Гундфара идентичны или же обе они смешались. После Маркорета некоторые исследователи поддерживали его идею об идентичности Рустама и Гаршоспа, в их числе были Фон Штегельберг, Гасинг, Херцфильд, Викандр и Мул. Херцфильд которые стали продвигать идею Маркорета о слиянии личностей Гундфара и Рустама [1,-II, 120].

«Идею Херцфильда не приняли Кристенсен, Генинг и иранский учёный армянского происхождения Алишан Леопард. Особенно Саркарити в своей научной статье на основе многих и достоверных фактов опровергает обе приведённые идеи, то есть идентификацию Рустама и Гаршоспа, а также слияние личностей Гундфара и Рустама» [2,-II, 120].

Шпигель также уверен, что авторы «Авеста» знали о Рустаме, но намеренно не упоминали о нём, ибо мубадам он был не по душе. Нёльдеке считает эту точку зрения необоснованной и считает, что, если мубады знали Рустама, но считали его неверующим, тогда они могли бы злословить о нём, как это сделано ими по отношению к другим. Нёльдеке уверен, что родословие Рустама, связывающее его с Сомом (Гаршоспом), абсолютно выдумано и сделано это в последнее время.

Часть исследователей считает Кеянидов реальной и исторической династией, однако, на их взгляд, Рустам, изображенный в «Шахнаме» современником Кеянидов, является не реальной, а мифологической личностью. Например, Девидсен предполагает, что парфяне присвоили героические традиции Рустама, которые исконно принадлежали сакам, затем посредством своих знатоков придали им национальную окраску, а в эпоху Сасанидов эти легенды распространились по всей территории Ирана. Отсюда, сказания о Рустаме в сущности имеют сакские корни, в эпоху Кеянидов они составляли часть иранского национального эпоса.

Некоторые из исследователей видят сходства между Рустамом и индо-иранским божеством Апам Напат (сын вод). Апам-Напат своим качеством «аурват-аспа» в смысле «владелец быстрых коней» является божеством, которое прячет корону в водах и каждого, кто достоин её, направляет туда. Также Рустам, хозяин быстроногого Рахша, доставляет достойным шахом корону и трон, отсюда он был удостоен прозвища «даритель короны»,

то есть он, как и Апам-Напат, дарит шахам их корону. В «Шахнаме» Рустам также уподобляется «Солнцу зари»:

Говорил каждый, что это Рустам,
Или же он – «Солнце зари» [3-II,120].

По мнению Мехрдода Бахора, в поэмах связанных с Рустамом и Залем существует два момента, которые подтверждают их принадлежность к восточным иранцам и сакам. Первый, это то, что в «Шахнаме», когда хотят похоронить Рустама, для него строят огромную дахму (гробницу) и кладут его во внутрь гробницы, затем рядом с гробницей хоронят его коня – Рахша. «Конечно следует отметить что в «Шахнаме» московского издания этот отрывок изъяли, посчитав его добавленным позже. Однако, традиция захоронения богатыря вместе с его конём является частью древней и самобытной культуры саков, что, по моему мнению, невозможно исключить по той причине, что в древнем экземпляре эти два-три бейта не значатся. Действительно, на мой взгляд, при составлении критического текста «Шахнаме» невозможно довольствоваться тем, что тот или иной бейт содержится или нет в древнейшем экземпляре, а учёт вопросов культуры и социальных традиций, стоящих за поэмами, может помочь нам сделать логические выводы о древности или не давности стихов. Почему эта процедура совместного захоронения Рустама и Рахша не повторяется после смерти ни одного другого иранского богатыря? Потому что Рустам был из саков, а богатыря-сака следовало захоронить вместе с его конём» [4, 248].

«Другим нашим документом, подтверждающим, что Рустам был саком и из восточным область является предание согдийского текста о Рустаме, который переведен на фарси госпожой доктор Кариб и приведено в первом томе «Шахнамеведения», опубликованном фондом «Шахнаме». Там Рустам воюет с дивами и дивы убегают во внутрь города и запирают ворота, но потом они задумываются почему мы столько дивов так боимся одного человека и бежим от него, затем открывают ворота, выходят наружу и нападают на Рустама. А он предпринимает одну сакскую тактику. Это мы знаем о саках, что они при наступлении врага сначала отступают, а потом, воспользовавшись расслаблением врага, который думает, что уже одержал победу, возвращались и уничтожали его. Рустам точно пользовался этой военной тактикой в бою с дивами. Увидев их, делает вид, что убегает. Дивы радостно кричат и успокаиваются, Рустам же возвращается и разбивает их. Эти два момента, свидетельствующие о принадлежности Рустама к сакам, сохранились в текстах, связанных с ним. Кроме того, мы знаем и это везде запечатлено, что Рустам был из жителей Систана, а Систан, скорее всего, означает Сакистан, то есть место, где жили саки» [4, 249]. В иранском эпосе, а не в религиозных зороастрийских поэмах, именно Рустам присутствует с начала до конца «Шахнаме». Предания, связанные с Рустамом, не ограничиваются в «Шахнаме» только с периодом правления саков на востоке Ирана, совпадающим с господством Ашканидов. Действительно, если обобщить век Рустама с веком Зала, то эта эпоха охватывает с периода правления Манучехра пишдадида до периода Бахмана каянида, то есть со второго периода Пишдадидов до примерно конца периода Каянидов, когда Рустам занимает центральное место в «Шахнаме», и мы не видим другого великого героя, кроме Рустама. Вне поля «Шахнаме» остался не только Гаршосп, но и Дараб-шах богатырь, тогда как мы имеем несколько «Дарабнаме», важнейшим из которых является «Дарабнаме» Тарсуси, который показывает, что и Дараб, подобно Гаршоспу и Рустаму, является героем множества героических сказок и по сути он и есть другой Рустам. Однако, несмотря на всё это, в «Шахнаме» ему посвящён всего лишь небольшой отрывок. В самом деле, Рустам охватывает всю «Шахнаме», он является главным героем «Шахнаме», если даже присутствуют такие герои как Исфандияр и Сухроб, которые сражаются с ним, то это только потому, чтобы своей смертью от рук Рустама демонстрировать его величие, мощь и вечность в «Шахнаме». Богатырь, который бы до или после эпохи Рустама мог блестеть в «Шахнаме», исключается, мы знаем и видим, что подобные поэмы существовали, но Фирдоуси, соответственно главной идее своего произведения, отстранил их всех.

Гаршосб, Гаршосп, Карсосб, Карсоспа и Карсосп-это имя великого и священного богатыря, похожего на Рустама-главного героя «Шахнаме». Он является главным героем «Авесты», религиозной книги зороастрийцев. Некоторые исследователи идентифицируют эту личность с Рустамом и даже считают имя Рустама прозвищем Гаршоспа. Следует категорически заявить, что Рустам не может быть эпической заменой Гаршоспа [5].

Гаршосп в «Авесте» приводится в форме «Карсоспа» и состоит из двух частей: «Корса» в смысле «худой» и персидский «асп», т.е. «лошадь», в целом означает «имеющий худую лошадь».

Родословие Гаршоспа по отцовской линии в «Авесте» доходит до Сриты (Thrita). Иногда вместе с фамилией он называется Сом Гаршосп, даже в книгах на языке пехлеви иногда встречается только по фамилии – Сом [6-I.415].

В главе «Вандидода» в первой и второй строфах говорится: «Заратуштра спросил у Ахурамазды: кто был первым мужчиной из Пешдадидов среди благочестивых, умных, сильных, честных и богатырей, который приостановил несчастья, приостановил смерть, приостановил междоусобицу?» Согласно этому преданию Срита в «Авесте» был первым лекарем, избавившим человечество от недугов, подобие Склепсиуса у греков и Эсклабиуса у римлян. Гаршосп в «Авесте» назван смелым молодым человеком. Это качество приводится в священной книге как «наярманав» [7-I,415].

Очевидно то, что присутствие Гаршоспа в священной книге подтверждается в книгах на языке пехлеви в регионе Забулистана. Это присутствие в Забулистане, схожесть его имени и прозвище Сом с именем предка Рустама и, по мнению Нёльдеке, искусственное строение родословия Рустама , всё это позволило ему идентифицировать Рустама с Гаршоспом.

Господин доктор Мехрдод Бахор идентифицирует некоторые особенности личности Рустама со свойствами бога молнии и войны Индрой (Indra) у индусов, а некоторые черты характера Зала – с божественным царем индусов Кришной (Krishna). Тем самым он приходит к выводу о том, что корни легенд о Рустаме и Зале кроятся в будийско-индо-кушанской культуре. Из семи сходств между Индрой и Рустамом, перечисленных этим исследователем, кроме темы рождения через кесарево сечение и из сходств, перечисленных им в жизни Зала и Кришны кроме темы ссылки ребёнка после его рождения (и то без учёта деталей), все эти сходства выглядят поверхностными и сомнительными, а некоторые из них вовсе не заслуживают внимания.

По поводу принадлежности или непринадлежности Рустама и его предков к сакам М. Бахор утверждает, что он по происхождению является саком и приводит несколько аргументов. Здесь мы рассмотрим точки зрения Халеги М. Дж., Моаззина М.М. и некоторых других исследователей, которые убеждены в том, что Рустам не был саком. Хотя в «Шахнаме» и других текстах Рустам известен как сак, т.е. выходец из Систана, нет единодушия и относительно источников легенд, ибо некоторые исследователи убеждены, что имя Рустама не встречается в текстах на среднесакском языке (хатни) и форма «Рустахам», которая встречается в среднеперсидских текстах, больше тяготеет к западноиранскому говору. Это имя, по утверждению Нёльдеке и Хеннинга (в критике книги Херцфильда), в пятом веке нашей эры встречается в форме Arostom в ассирийских текстах и кроме того, на западе Ирана оно было неизвестным именем.

Форма Rustam и в согдийском тексте является не согдийским или заимствованным из сакского языка, а отточенной формой говора на парфянском или среднеперсидском языке.

Нёльдеке убеждён, что легенды о Рустаме не привнесены саками в период их миграции в конце второго века с северных регионов на землю, которая позже по их имени стала называться Сакистан (Систан), а эти легенды были частью легенд исконных жителей Систана, т.е. земель Заранга (Drangiana) и Арахосии (Arachosia).

Стариков, русский ученый, при рассмотрении источников национальных эпических сказаний Фирдоуси убежден, что эти сказания связаны с саками и они принесли их с собой во время своей миграции с южной Сибири в Систан.Однако Нёльдеке не согласен с этой точкой зрения и видит корни иранских эпических сказаний в досакских источниках, ибо мифы о Гаршоспе, корни которых восходят к очень далёкой доавестийской цивилизации, были распространены до пехлевийской эпохи и их отражение мы наблюдаем в «Авесте», а жители Систана и до прихода саков хорошо помнили о них.Таким образом, национальные эпические сказания о Рустаме или Зале, которые широкое распространение получили среди населения Систана (как сакских, так и других племён) и Хорасана, видимо, после их знакомства с письменными вариантами «Авесты», хотя в «Авесте» и отсутствует упоминание о них, поэтому не следует связать эти сказания с сакскими племенами до их переселения в Систан [8,104].

По мнению этого немецкого ученого-востоковеда сказания о Рустаме и его семействе являются интерпретацией их древних вариаций. Эти сказания, по сути,

принадлежат коренным иранцам Заранга и Рухджа, а саки при нашествии на земли, которые и по ныне называются их именем (Сакистан, Сагистан, Систан), не приносили эти сказания из своей северной прородины. Доказательством этому является то, что основой имени Рустама есть Рустахам, который может быть только иранским, также основой слова «Рудоба» - имя матери богатыря – является «Рутобак», «Рудобак», а у Саолебеи – «Рузоваз».

Доктор Бадр-уз-замон Кариб в своём исследовании, посвящённом памяти Мехрдода Бахора «Мехр, дод ва Бахор» («Солнце, справедливость и весна») в 1377 (1988) году в статье «Исследование о согдийской легенде поэмы Рустам» предполагает, что легенды о Рустаме имеют другие источники и прошли путь против течения существующих представлений, то есть исходили они с запада Ирана, затем посредством гусанов (певцы, которые в период правления Парфянов-Ашканидов на Востоке Ирана воспевали подвиги своих героев и на парфянском языке-ашканидском пехлеви их называли «гусанами» и через миграции манихейцев перекочевали на восток Ирана и в Мавареннахр [9, 24].

Если предположим, что легенда о Рустаме и Сухробе является древним сакским мифом, то невозможно полностью отрицать принадлежность к сакам некоторых преданий о Рустаме. Существуют и другие предположения, подтверждающие древность сакских легенд.

К примеру, можно сослаться на сведения Геродота [10, 123-124] о том, что мидийский царь Кеягсар (Хувахштара), правивший в 585-625 годы, своего сына для воспитания отдавал эскотам (сакам). По «Шахнаме», Кейковус своего сына Сиявуша отдаёт на воспитание Рустаму-саку.

Так случилось в этой жизни,
Тахамтан (Рустам) пришёл к шаху
И сказал, что этот младенец – молокосос
Должен быть воспитан мной.
Среди придворных у тебя нет достойных,
Чтобы воспитать его лучше, чем я.
Рустаму он отдал свет своих очей,
Будущего богатыря, достойного приемника [3-III,235]

Здесь можно предположить, что эта тема в «Шахнаме» может быть мифологизированной формой древнего исторического факта о связях между мидийцами и саками. Однако, по той же «Шахнаме», на воспитание Рустаму отдаётся и Бахман:

Теперь Бахман, мой именитый сын,
Умный и сведущий о правилах моих,
Отдаётся тебе, прими его отцовской любовью,
Всё, что скажу тебе, запомни.
В Забулистане, сделай, чтобы жил он радостно,
Плохое слово о нём пусти по ветру.
Научи его поведению в поле боя,
Как сидеть в пиру, как вести себя в степи, на охоте.
Научи пить вино, слушать музыку, игре в поло,
Величию и с пользой прожить жизнь [3-IV,207].

Последний отрывок, хотя и кажется добавленным позже, и будто в самом деле Бахман попадал в плен к сакам, в любом случае роль саков в воспитании царевичей в периоды правления Мидийцев и Ахеменидов подтверждает, что их роль была подобна роли арабов-хейра в период Сасанидов, например, о воспитании Бахрама Гура говорится:

Взглянул с начала на конец,
Отдал ему (арабу) великолепного Бахрама.
Из дехканов, арабов и знати
Правитель избрал для воспитания (сына)
Двух арабов, двух дехканов из рода Каянидов
И все они приступили к воспитанию [3-VIII, 347].

В любом случае невозможно с лёгкостью отрицать принадлежность некоторых легенд о Рустаме сакам, напротив, скорее всего, часть этих легенд с тех древних времён была смешана с мидийсками и парфянскими преданиями, другая часть с приходом саков в нынешний Систан смешались с местными легендами зарангийцев и затем, ассимилируясь с ашканидскими преданиями, постепенно происходили изменения в сути этих легенд и сакское имя главного героя этих легенд также превратилось в парфянское имя, т.е. Рустам.

Таким образом, образовалась почва для искусственного родословия Рустама, которое по отцовской линии доходит до Гаршоспа, а от него до Джамшеда.

Популярность этих легенд во многом была связана с тем, что они устно передавались из уст в уста, особенно в сасанидских «Худойномак»-ах им не было места и их ввод в национальный эпос Ирана, как мы увидим ниже, связан с исламским периодом.

Конечно, имя Рустама, как было отмечено выше, в конце периода Сасанидского правления не было незнакомым именем, однако в это время оно больше было популярно в парфянских семьях, как, например, известный военачальник Яздигурда III по имени Рустам Фаррухзод предположительно был парфянского происхождения.

В пехлевийских писаниях имя Рустама упоминается один раз в «Памяти Зарира» («Ёдгори Зарирон», строфа 28), два раза в «Дерево Асурика» («Дарахти Асурик», строфа 70-71), два раза в «Бундихешне» (глава восемьнадцатая, строфа 213 и глава двадцатая, строфа 234) и один раз в кит'е «Приход шаха Бахрама Варджованда» (строфа 24). Из этих четырёх произведений два первые имеют парфянские оригиналы, в них нет ничего из Сасанидского и исламского периодов. Третье произведение было создано или минимум воссоздано во втором веке, лунного календаря (конец VIIIв.), а четвёртое – стихотворный отрывок исламского периода.

О Рустаме найдено произведение на согдийском языке, что свидетельствует о привлекательности и популярности сказаний о Рустаме в Центральной Азии. Эти сказания найдены в пещерах недалеко от города Туин-Хонг (Китай), в 1900 году во время реставрации одной из пещер была найдена библиотека. Сэр Аврал Устин увёз документы на незнакомой письменности и языке в Европу, позже выяснилось, что эти документы были на согдийском языке, а сказания о Рустаме были частью из них (Кариб, 45).

Более того, из двух случаев упоминания о Рустаме в «Бундихешне» во втором случае речь идет о том, что Рустам является сыном Дастана, а Дастан-сыном Сома и Сом отдаёт царство саков и земель Нимруза Дастану. Всё, что касается остального, оно абсолютно выдумано, ибо не вяжется ни с предыдущим, ни с последующим событиями.

В зороастрийских текстах Каршосп по причине встречи с одной пери по имени Хосоти был признан виновным (Вандидад, гл.1, строфа 10). Он также был обвинён за то, что в глазах Хормозда и в присутствии Заратуштры палицей наносил удары по огню (Бундихешн,стр.86). Но, с другой стороны, в «Авесте» (ч.9,строфа 10; яшт 19, строфа 40) содержится его эпическое воспевание, а также за то, что он убил рогатого дракона, ему разрешается восхвалять свои заслуги и защищать себя в присутствии Ахурамазды (Динкард, кн. 9, строфа 14). И, наконец, Каршосп, подобно Кейхосрову, Пашутану, Гиву и Тусу, а также нескольким другим, причислен к ряду вечных, то есть за те две грехи, которые были совершены им, его не лишили статуса вечности. Каршоспа можно в какой-то степени сравнить с Джамшидом, от которого по причине его зазнайства и самонадеянности отвернулось сияние вечного царствования, тем не менее все зороастрийские тексты переполнены воспеванием его заслуг и величия.

Напротив, относительно Рустама не проявляли такую благосклонность. В «Авесте» он вообще не упоминается, а среди мубадов он не должен был упоминаться добрым словом, потому что был убийцей Исфандияра. Поэтому в арабских и персидских текстах, существующих до «Шахнаме», то есть в таких произведениях, как «Та'рих-ур-русул вал-мулук» («История пророков и стран») Табари, «Та'рихи Бал'ами» («История Бал'ами») и т.д. при описании истории Ирана до конца правления Кейхосрава о Рустаме и его подвигах говорится очень мало, если не учесть те моменты, когда речь идёт о воспитании Сиявуша, освобождении Кейковуса из зиндана Хамоварана, о чём также упоминается в «Бундихешне» и эта тема наверняка имело место в рукописях «Худойномак»-ов. Кроме названных двух моментов, то, что было известно из легенд о Рустаме, Зале и их детях, было связано с кругом легенд о Систане и было популярно в устной форме, часть из этих легенд была собрана в книге под названием «Саксаран» [11, 146], которая была переведена Ибном Мукаффа' на арабский язык.

Артур Кристенсен предполагает, что источник сведений о Рустаме содержится в книге Сакисрана, которая была написана на языке пехлеви и переведена Ибном Мукаффа на арабский язык. Поскольку имя Рустама и его приключения перекочевали из этой книги в другие произведения, Кристенсен, опираясь на этот факт, признаёт суть и источники сказаний о Рустаме сакскими. (Маздопарасти…,45).

Мы знаем, что Озодсарв, живший в начале четвёртого века по лунному календарю (началоХв.) при дворе правителя Мерва Ахмада Сахла, создавал книгу о Рустаме. Не

исключено, что его книга была переводом с пехлеви той же книги «Саксаран». Кроме этих двух книг, из сочинения Бал'ами мы знаем, что и Абулмуайяд Балхи также в «Большой Шахнаме» («Шахнамеи бузург») описывал историю рода Рустама. Сам Фирдоуси также относительно поэм о Рустаме своим источником называет Озодсарва [12, 33]. Напомним, что Бал'ами при описании царства Бивараспа (Заххака) отмечает: «И казнь Джамшида была такова, что (Бивараспа) положил пилу на его голову и до ног распилил на две части» («Та'рихи Бал'ами» - «История Бал'ами» стр. 132). То же самое приведено в «Та'рих-ар-русул вал-мулук» Табари и «Шахнаме» Фирдоуси:

Как внезапно его схватил Заххак,
Ни мгновения не дал ему опомниться.
Пилой полностью распилил его на две части.
Без раздумья очистил мир от него.
Кончилось его царство и великолепие,
Время унесло его как заблудшую соломинку [3-I,227].

И, естественно, эта тема была и в рукописях «Худайнаме». Но мысль, которую приводит Бал'ами после этого предложения, и она касается побега Джамшида в Забулистан и его женитьбы на дочери шаха Забулистана, а также начала родословия Рустама отсюда, не была ни в «Та'рих-ар-русул вал-мулук», ни в «Шахнаме» и, конечно, ни в одной из рукописей «Худойнаме» а Бал'ами пишет: «и персы говорят помимо этой книги», что означает ссылку на другой источник, который назван Бал'ами в завершении, то есть это тот перевод или составление «Большого Шахнаме» Абулмуайяда Балхи. Незначительно изменённый и увеличенный вариант содержания описания Бал'ами приведён и в «Маджма'-ут-таворих вал-кисас» («Собрание историй и сказаний») и источником этого варианта также могла быть та же «Большая Шахнаме» ;13].

Как было отмечено, из легенд о Рустаме на сакском языке ничего до нас не дошло. Также утеряны оригинал книги «Саксаран» на пехлевийском языке и её перевод на арабский язык, сохранились незначительные сведения о Рустаме в нескольких пехлевийских текстах, о которых упоминалось выше. Из среднеиранских языков только на согдийском языке сохранился небольшой и неполный отрывок о сражении Рустама с дивами, который вероятно является древнее легенды о сражении Рустама с дивами в поэме «Мазандаранская битва» в «Шахнаме». Этот отрывок переведён Ричельтом на немецкий, Бенвинистом-на французский, Хромовым-на русский, Симс-Вилямсом-на английский, Ёршотиром и Кариб на персидский языки, а Хеннингом написана критическая статья о его переводе на французский язык.

На персидском языке легенды о Рустаме и его роде в первой половине четвёртого века лунного календаря (X век) были собраны в книге Озодсарва, «Большого Шахнаме» Абулмуайяда Балхи, «Шахнаме» Абумансури, но ни одна из этих книг не сохранилась. Однако, не все эти легенды утеряны, важная их часть сохранилась в поэтических книгах «Шахнаме», «Гаршоспнаме», «Фаромурзнаме», поэме «Шабранг» и в некоторых других поэтических и прозаических произведениях.

От нескольких отдельных легенд о Рустаме, таких как легенда о воспитании Сиявуша, легенда об освобождении Кейковуса из зендана Хамоваран, легенда о сражении Рустама и Исфандияра, а также легенды о его смерти, которые частично были изложены в «Худойнамек»-ах и их переводах на арабский и фарси, но не дошли до нас (кроме кратких ссылок на две первые легенды в «Бундахишне», о чём говорилось выше), сохранились краткие резюме в некоторых арабских и персидских произведениях, предшествующих «Шахнаме», таких как «Ахбор-ут-тавол» и «Та'рих-ур-русул вал-мулук», «Та'рихи Бал'ами» [14, 335].

Ещё одно исследование, завершённое Мухаммадом Моаззином Джами, посвящённое личности Рустама, его семье, их вероисповеданию, восполнило многие пробелы в исследовании этой темы [15].Автор этого исследования подчёркивает, что в национальном эпосе Ирана можно выделить три вида героических оригинальных поэм, каждая из которых, по мнению Ёршотира, должна исходить из какого-либо иранского рода. Древнейшие их этих поэм, имеющие множество сходств с индийскими мифологическими поэмами, являются каянидские эпические поэмы, которые изложены и в яштах «Авесты», и по этой причине кажется, что «необходимо их причислить к авестийскому роду до периода появления Заратуштры». Эти поэмы являются основным и исконным фундаментом национального эпоса. Поэтому две другие группы поэм, т.е.

поемы о Рустаме и поэмы о более меньших богатырях находятся в сердцевине поэм первой группы и вместе составили поэмы героической эпохи [15, 236].

Как мы уже знаем, об источниках поэм о Рустаме существуют различные мнения, однако, как бы ни было, их источники отдельны от каянидских дастанов и их следует считать продуктом Систана. Но, что касается дастанов о менее значительных богатырях, которые в некоторых дастанах ставятся наравне с Рустамом или выше его (такие дастаны как о Гиве, Гударзе, Бижане, Фархаде, Мехрдоде, Шапуре и др.), можно с уверенностью отметить, что эти эпические поэмы «были созданы в период правления Ашканидов и посредством парфянских певцов». Подобная классификация, конечно, исключает дастаны, появившиеся после Гуштаспа, в противном случае следовало бы признать, что поэмы, связанные с Александром (Македонским) также формировались в тот же период Ашканидов. По мнению устада Бахора, в принципе эпические легенды от Бахмана до Александра можно отнести к продуктам Балхской провинции, которые были добавлены к легендам о Гуштаспе [16].

Поэтому можно предположить, что Ашканиды особую симпатию проявляли к поэмам героической эпохи, то есть от Манучехра до Кейхосрова и внесли вклад также в формирование исторических и полуисторических поэм национального эпоса. Действительно, роль парфянских сказителей в формировании национального эпоса до того велика, что можно утверждать, что именно они развивали эти поэмы, пропагандировали их, создавали различные виды поэм, синтезировали их со своими поэмами и поэмами других племён, обогащали их нравственные и дидактические аспекты и в течение пятисот лет, продолжая развивать традицию сказаний и песен, придавали этим поэмам окончательную и завершённую форму. Таким образом, несомненно, они в этих поэмах оставляли элементы и отпечатки своей культуры того периода [17, 213]. Этих элементов и отпечатков можно рассматривать, разделяя на три взаимосвязанные темы.

1. Поскольку поэмы о Рустаме имели популярность в период правления Ашканидов, они могут быть убедительным объектом для поиска элементов культуры той эпохи. Можно ли найти эти элементы в личности Рустама или поэмах о нём? Некоторые исследователи, такие как Ричард Фрай и Мехрдод Бахор обратили внимание на существующие связи между Рустамом, дастанами о нём и некоторыми элементами греческих мифов и поэм, которые возникали под влиянием знакомства парфянов с греческими мигрантами, жившими в Иране, а также в результате пропагандистского духа той эпохи. Мехрдод Бахор центром этого влиятельного знакомства называет Балх /Бактрию, где поселялись целые группы греков после нашествия Александра. По мнению Фрая, парфяне слышали от греческих мигрантов поэмы о Геракле и возможно эти поэмы повлияли на создание личности Рустама парфянскими гусанами (певцами). Мехрдод Бахор также считает, что поэма о поединке Рустама и Исфандияра создана под влиянием поэмы о сражении Ахила и Гектора в «Илиаде» Гомера. По мнению Бахора, нет сомнения, что для иранской аристократии, которая более века жила рядом с придворными греко-бактрийскими аристократами, греческие эпические поэмы не могли быть незнакомыми, и, конечно во главе этих поэм были «Илиада» и «Одиссей». Он убеждён, что поэмы «Илиада» и «Рустам и Исфандияр» не только имеют одинаковую структуру, но и имеют множества сходств с точки зрения личностей, даже можно сказать, что они почти идентичны [18,50].

Некоторые другие моменты относительно связей поэм о Рустаме с Ашканидским периодом рассмотрены такими исследователями, как Кояджи, Бевар, Алишан и др. Кояджи относится к тем исследователям, которые считают, что мифы являются изменившимися формами истории. Поэтому он, основываясь на близкие отношения Рустама и Гударза, хочет обосновать идею о том, что «Рустам с исторической точки зрения был одним из великих парфянских царевичей» [19, 113].

Он в этой своей идее является последователем позиции таких вотоковедов, как Маркорет, Нёльдеке и Херцфильд, которые стремились найти какие-либо следы исторических событий парфянского периода в иранском национальном эпосе и предполагали, что Гударз-герой поэмы «Шахнаме» - был тем же Гударзом Первым-правителем Ашканидов.

Бевар превращает эту догадку в истину и убеждён, что сказание о Гударзе несомненно, является обновлением поэмы, сохранившейся с парфянского периода. Бевар также выдвигает новую версию об ассимиляции личности Сурена, великого предводителя Ашканидов, известного в древнем мире в частности благодаря его поединку с Керосусом,

с личностью Рустама и даже о вероятности того, что оба они являются одним и тем же лицом [15, 236-238].

За подобной гипотезой и другими подобными предположениями проглядывается такой вопрос, что если национальный эпос или чья-то личность и сохранили поэмы о человеке, похожем на Гударза Ашканида, то в первую очередь можно было бы найти в них элементы дастанов об именитом предводителе, как Сурен. В своё время Херцфильд, до него и Маркорет также выдвигали версию об идентичности Рустама с другой личностью из того же рода Сурена по имени Гундфар [20, 165].

Алишан, выдвигая гипотезу об идентичности Рустама и Сурена, стремился привести по этому поводу убедительные аргументы. Поскольку он действительно верит, что «Рустам в сущности является мифической личностью, по происшествию времени его личность обрела качества определённого исторического человека», но он не стремился видеть в лице Рустама только Сурена. В результате поиска следов Сурена в эпосе и сказаниях, используя идеи Мирчолейда о приоритете мифологических идеалов в древнем обществе, приходит к выводу о том, что поскольку Рустам в эпоху древних парфянов считался великим богатырским идеалом, историческая личность Сурена уподобилась своему мифологическому примеру – Рустаму. Отсюда, по его мнению, «история парфянов не породила Рустама, но она придала ему свежее дыхание».

2. Алишан с целью аргументации своих представлений ссылается на один момент, что, независимо от того, согласны или не согласны мы с его мнением о связи Рустама с Суреном, ярким свидетельством связи национального эпоса, особенно поэм о Рустаме, с Ашканидской эпохой является качество или прозвище Рустама «Даритель короны» [21, 238-239].

Как отмечает Коладж в своей книге «Социальная история парфянов», с исторической точки зрения лишь один из семи Ашканидских родов имел преемственное право надевать корону царю при процедуре коронования и это право принадлежало роду Сурена [22, 52).

Поскольку род Сурена проживал в Систане и Рустам также признавался систанским богатырём, и в эпических поэмах его род правил Систаном, естественно, качества и прозвища ашканидского рода Сурена могли приписываться эпическо-героическому роду Рустама.

Конечно, Алишан убеждён, что «Даритель короны» было прозвищем Сурена и, видимо, после него в силу преемственности перешло к его потомкам. В качестве доказательства он приводит следующее высказывание Плутарха о том, что Сурен «был обладателем такого родового преимущества, что в торжествах коронования надевалкорону на голову царя» [23, 144]. И на этом основании переход прозвища «Даритель короны» Рустаму считают результатом ассимиляции личности Сурена с ним. Поэтому «если и не сохранилось имя личности Сурена (в эпосе), однако сохранилось его прозвище «Даритель короны» и оно проявляется в качестве личного прозвища Рустама».

В любом случае, бесспорно то, что «дарение короны» было определённым политическим понятием и церемонией в правительстве Ашканидов, что имеет прямую связь с достижением царями того времени власти. То, что один из представителей семи парфянских / богатырских родов надевал царскую корону на голову царя, означало, что царю власть дарится великими богатырями . И это исходило от политической системы Ашканидов, которая состояла из одной центральной власти и нескольких взаимосвязанных полу самостоятельных княжеств, подчиняющихся центральной власти. Подобная система не существовала в период Сасанидов и шах был самодержцем В противовес Ашканидам, которые избирали царя путём собрания старейшин, Сасанидский шах ни от кого не принимал свою власть и считал её даром Ахурамазды. Если обратимся к «Шахнаме», то увидим, что сасанидские шахи, в основном, сами надевали себе корону, хотя иногда мубад мубадов удостаивался исполнять подобную миссию [15, 239].

3. Не только «дарение короны» в своём политическом значении является знаком парфянского периода в национальном эпосе, но и система княжеств или ашканидский федерализм также отчётливо проглядывается в эпосе, в частности в поэмах о Рустаме. По сюжету «Шахнаме», Рустам имеет предписание от Кейхусрава на правление Нимарузом, Забулистаном и Кабулистаном:

От Забулистана до реки Синд
Всё-Кабул, Данбар, Май и Хинд,
Дигарбаст, Газнин и Забулистан,

Давар и таким образом до Кабулистана,
А также ему принадлежал край Нимаруз,
Ему – победоносного военачальника, гордости войск.
Ему принадлежал весь солнечный край
По обычаям справедливого Кейхосрова.
Он дал ему предписание и напутствие,
Чтобы Рустам облагораживал эти земли [3-III,238].

Это отражает политическую и федеративную систему Ашканидов. Исфандияр также намекает на то, что Рустам имел предписание Кейхосрова и просит Гуштаспа уважительно относиться к нему:

Не он в мире единственный именитый,
Конечно, он велик и доверенное лицо Кейхосрова.
Если воля шахов была неприемлемой,
Гуштаспу не понадобилось бы предписание [3-IV,114].

Естественно, не только Рустам имел в руках предписание на управление. Кейхосрав впоследствии сам после дачи предписания Рустаму, дарит предписания Гиву на управление Кумом и Исфаханом, Тусу на управление Хорасаном.

В любом случае, эти обстоятельства могут быть доводами для доказательства того, что основа поэмы о Рустаме являлась ашканидской и даже возможно, что она была идентичной с исторической личностью Сурена (могущественного предводителя Ашканидов).

Однако, бесспорно то, что миф не связан с одним конкретным и историческим веком и никоим образом нельзя согласиться с тем, что поэма о Рустаме и его роде связана с эпохой Ашканидов и всё. К тому же тема о мифических поэмах и личностях до того многогранна, что никак нельзя её ограничить одним веком и одной эпохой. Для подтверждения этой мысли обратимся к сходствам и связям эпических личностей тогдашних с Ираном соседних и великих цивилизаций, которые могут служить лучшим аргументом того, что подобные поэмы и личности имеют глубокие корни в древности.

ЛИТЕРАТУРА

1. –سركاراتي بهمن –- مقاله درباره ي رستم ، چهره ي تاريخي يا اسطوره اي- مجله ي سخن – دانشكده يزبان و ادبيات فارسي دانشگاه فردوسي مشهد– شماره ي دوازدهم– مشهد – سال 1355
2. –سعادت اسماعيل-دانشنامه زبان و ادب فارسي – انتشارات فرهنگستان زبان – تهران – سال 1389
3. – فردوسي ابوالقاسم-شاهنامه – بر اساس چاپ مسكو – دوره ي پنج جلدي – انتشارات رافع – تهران –سال1379
4. –بهار مهرداد-از اسطوره تا تاريخ – نشر چشمه – تهران – سال1384
5. رياحي محمد امين – هزاره ي فردوسي – مجموعه مقالات دانشمندان فردوسي شناس –– انتشارات دانشگاهتهران – تهران سال 1389 –صفا ذبيح الله-حماسه سرايي در ايران – انتشارات امير كبير – تهران – سال 1379 73–صفا ذبيح الله- تاريخ ادبيات ايران – نشر ققنوس – تهران – سال 1386; -كرمي محمد- حماسه حماسه ها – نشر ويسمن- تهران – 1370; موحدفر ياسر- رازهاي شاهنامه – نشر پازينه – تهران – 1390;
6. –دهخدا علي اكبر-لغت نامه دهخدا – انتشارات دانشگاه تهران – نرم افزار – تهران –سال 1380
7. –معين محمد-مزديسنا – انتشارات دانشگاه تهران – تهران – سال 1348
8. –سيستانی محمد اعظم- سيمای رستم در شاهنامه- مجله ی فرهنگ خلق- كابل- 1358
9. –در قصه ها و نمايش هاي ايراني-قهرمانان بادپا – نشرمركز – تهران – سال 1375
10. –هرودت -تاريخ هرودت – ترجمه غلامعلي وحيد مازندراني – انتشارات علمي و فرهنگي – تهران –سال1387
11. –صفا ذبيح الله- تاريخ ادبيات ايران – نشر ققنوس – تهران – سال 1386
12. –اسلامی ندوشن محمد علی-راز های شاهنامه – نشر پارينه – تهران – سال 1390
13. – مولف نامعلوم- مجمل التواريخ والقصص – تصحيح محمد تقي بهار – انتشارات زوار – تهران – سال 1376
14. –سعادت اسماعيل-دانشنامه زبان و ادب فارسي – انتشارات فرهنگستان زبان – تهران – سال 1389
15. –موذن محمد مهدي –ادب پهلواني- نشر آگاه – تهران – سال 1379
16. 20–بهار مهرداد-جستاري چند در فرهنگ ايران – نشر چشمه – تهران – سال 1376
17. –دوست خواه جليل- شناخت نامه فردوسي و شاهنامه – نشر دفتر پژوهش هاي فرهنگي- تهران – 1384

18. بهار مهرداد-جستاري چند در فرهنگ ايران - نشر چشمه – تهران – سال 1376
19. -عطاري كرماني عباس-رستم بر قله ي حماسه – نشر پيكان – تهران سال1383
20. -سركاراتي بهمن -- مقاله درباره ي رستم ، چهره ي تاريخي يا اسطوره اي- مجله ي سخن – دانشكده يزبان و ادبيات فارسي دانشگاه فردوسي مشهد- شماره ي دوازدهم- مشهد – سال 1355
21. -عطاري كرماني عباس-رستم بر قله ي حماسه – نشر پيكان – تهران سال1383
22. -مالكوم كالج -تاريخ اجتماعي پارتيان – ترجمه ي مسعود رجب نيا – نشر دنياي كتاب – تهران – سال1367
23. -پلوتارك جان – ترجمه ي رضا مشايخي – بنگاه ترجمه و نشر كتاب – تهران – سال 1346

ИСТОРИЧЕСКИЕ И МИФОЛОГИЧЕСКИЕ КОРНИ ОБРАЗА РУСТАМА

Граница между мифическими поэмами и историческими событиями настолько изменчива, что иногда одна историческая личность, принадлежащая к зримому времени, превращается в существо мифологическое, принадлежащее к вообразимому времени, в возникновении явлений и обрядов играет роль олицетворённых и сверхъестественных сил.

Признаки подобных двояких умственных толкований встречаются и в исследованиях, связанных с приключениями и личностью героя персидского национального эпоса Рустама. Однако, бесспорно то, что миф не связан с одним конкретным и историческим веком и никоим образом нельзя согласиться с тем, что поэма о Рустаме и его роде связана с эпохой Ашканидов и всё. К тому же тема о мифических поэмах и личностях до того многогранна, что никак нельзя её ограничить одним веком и одной эпохой.

Ключевые слова: эпические личности, анализ мифических корней Рустама, личность Рустама, исторические и мифологические корни.

HISTORICAL AND MYTHOLOGICAL ROOTS FORM RUSTAM

The border between the mythical poems and historical events are so variable that sometimes one historical figure that belongs to the visible time becomes a mythological creature belonging to imaginable time in the occurrence of events and ceremonies play a role and personified supernatural forces.

Signs of such a dual mental interpretations are found in studies related to the adventures and personality of the Persian national epic hero Rustam. However, it is undeniable that the myth is not associated with one particular age and historical and does not agree with the fact that the poem about Rustam and his kind associated with the era Ashkanides all. Besides the theme of the poems and the mythical personalities before multifaceted that it can not in any way restrict the age of one and the same age.

Keywords: epic personality analysis mythic roots Rustam Rustam identity, historical and mythological roots.

Сведения об авторе: ***Джавад Джафари Бура Ганбар*** – аспирант Института языка, литературы, востоковедения и письменного наследия им. А. Рудаки АН РТ

ҲАЁТИ СИЁСӢ ВА ИҶТИМОИИ РОҒ ДАР ОХИРИ АСРИ XIX ВА ИБТИДОИ АСРИ XX

П. Ниёзов
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Замоне, ки ба доираи таҳқиқи мо роҷеъ ба Роғ рост меояд, аз марҳилаҳои бисёр ҳассоси таърихи халқи тоҷик буда, бо марзбандии давлатӣ ва ҷудоии халқи ягонаи тоҷик аз ҳамдигар дар байни давлатҳои ҷудогона анҷом меёбад. Таъсиси давлати Афғонистон дар солҳои панҷоҳуми асри XIX ва тақсими ҳудуди он миёни Англия ва Россия қисми зиёди тоҷикони хоки кунунии Афғонистонро аз тоҷикони ҳудуди Осиёи Миёна ҷудо кард. Мулкҳои вилояти Балх ба сифати музофоти Туркистони афғон ба ҳайати давлати Афғонистон ҳамроҳ карда ва бо вуҷуди муқовиматҳои далеронаи тоҷикон ҳукумати Афғонистон ба ин ноил гашт. Ин тақсимот соли 1985 бо шартномаи миёнаи Россия ва Англия сурат гирифт. Аморати Бухоро, ки ин мулкҳо пештар тобеи он буданд, ҳуд тобеи кишвари абарқудрати Россия буд ва имкони муқовимат ё изҳори норизоӣ кардан надошт.

Аз ҷониби дигар, дар ин давра Осиёи Миёна аз тарафи Россия ғасб шуда ва қатъи назар аз сохти истибдодии он, дар ҳаёти ин халқҳо, аз ҷумла халқи тоҷик давраи навро оғоз кард ва воқеаи муҳимме дар таърих ва тақдири ояндаи ин халқ ба ҳисоб мерафт. Академик Б. Ғафуров дар китоби «Тоҷикон» андешаҳояшро оиди масъалаи зикршуда, чунин баён мекунад: «... Мо ҳамаи асосҳоро дорем, то бигӯем, ки Осиёи Миёна истило кардани империяи Россия, ба Россия ҳамроҳ шудани Осиё Миёна просесси диалектиконаи тазод аст: вай баробари дучори асорат намудан ва ҷорӣ кардани шаклҳои нави зулми иқтисодӣ, сиёсӣ, маданӣ, чи навъе ки таҷрибаи таърих нишон дод, озодии комили миллатҳои мазлумро, озодӣ аз ҳар навъ

истисмори одаме аз тарафи одами дигар, синфе аз тарафи синфи дигар, миллате аз тарафи миллати дигарро низ овард» (Ғафуров 1998, 1990).

Аз сарчашмаҳои таърихӣ ва адабӣ маълум аст, ки то замони Шуравӣ вазъи иҷтимоии сокинони соҳили рост ва чапи дарёи Панҷ бо ҳам алоқаманд будааст. Ғафуров Б. дар бораи ба ҳайати давлати Афғонистон дохил гардидани вилоятҳои тоҷикнишин менависад:

«Дар солҳои 1750-1752 Аҳмадшоҳ аз Ҳирот, ки аслан вилояти тоҷикнишин буд, қувваҳои зиёди ҳарбиро барои тобеъ намудани музофотҳои тоҷикнишин ва ӯзбекнишини соҳили ҷанубии дарёи Аму равона сохт. Баъдтар Бадахшон ҳам таҳти нуфузи сиёсии Афғонистон қарор гирифт. Ниҳоят, дар асри XIX қисми зиёди заминҳои дар дохили чапи дарёи Аму воқеъгардидаи тоҷикон, ӯзбекҳо ва туркманҳо ба ҳайати давлати Афғонистон дохил гардид. Дар натиҷа, миқдори зиёди тоҷикон аз ҳамватанони дар соҳили рости дарёи Аму сукунатдоштаи худ ҷудо шуданд» (Ғафуров Б. 1998, 88).

Вазъияти сиёсию - иҷтимоии ин давраи Роғ, ҳамчун як мавзеи Бадахшон, вобаста ба вазияти сиёсию - иҷтимоии Аморати Афғонистон баъди муторакаи мазкур, вобаста буд. Мулки Роғ, ки асосан сарзамини тоҷикнишин ба ҳисоб рафта, дар сарчашмаҳои таърихию адабӣ ҳамчун мавзеи куҳан ба такрор дарҷ шудааст, то имрӯз мавриди таҳқиқи амиқе қарор нагирифтааст. Ҳарчанд дар китоби муқаддаси зардуштиён - Авасто дар Готҳо (муноҷотҳо) қисмати Ясно ва қисман дар асарҳои таърихии асрҳои XVII-XIX ёдрас мегардад. Доир ба ҳаёти сиёсию иҷтимоии Бадахшон, хусусан яке аз мавзеъҳои он –Роғ, асариСанг Муҳаммади Бадахшӣ ва Фазлалибеки Сурхафсар «Таърихи Бадахшон» ҷойи махсусро ишғол мекунад. Муаллифон кӯшиш намудаанд, ки паҳлуҳои зиёди ҳаёти таърихию иҷтимоии ин кишварро аз асарҳои XVII то ибтидои асри XX равшан намуда, дар бораи муборизаю набардҳои мардуми ин сарзамин, аз ҷумла мардуми Роғ, маълумот диҳанд.

Мутолиаи асарҳои таърихию адабӣ собит месозанд, ки бори вазнини ҳамаи ҷангҳои хонумонсӯзи дохилию хориҷӣ, дар ҳама давра ба дӯши мардум афтода буд. Ҷангҳои дарозмуддати феодалӣ, андозҳои беинсофонаи мирони Бадахшон ва андозҳои динӣ хоҷагии халқ ва иқтисодиёти онро ба харобӣ оварда, мардумро ба ҳолати гадоӣ расонида буд. Ҳ. Назаров, дар такя ба сарчашмаҳо ва маълумоти газетаи «Сироҷ-ул-ахбор»-и Афғонистон, дар бораи вазъи иҷтимоии охири асри XX-и мардуми қисмати шимоли ин кишвар, ки мавзеи Роғ дар ин минтақа ҷойгир аст, навиштааст:

«Дар шимоли Афғонистон андозҳо, на танҳо рӯз аз рӯз меафзуд, балки дар даҳ соли охири ҳукмронии Абдурраҳмонхон маблағи қарзи мардуми ин минтақа аз андоз ба 970 ҳазор рупия расида буд. Бинобар ин, аҳолӣ барои нақот ёфтан аз ин гуна истисмор маҷбур буданд, ки ватани, худро тарк кунанд» (Назаров 1969,49).

Муҳаққиқ А. Абибов дар такя бар далелҳои асри Т.Г. Абаева, (1964) оид ба андозҳои беинсофонаи мирони Бадахшон ва ҳокимони Афғонистон чунин андешаронӣ мекунад: «.... Андозҳои беинсофонаи мирони Бадахшон ва баъдтар ҳокимони Афғонистон аз як тараф закот ва андозҳои динӣ, аз тарафи дигар мардумро ба ҳолати гадоӣ оварда буд. Аз соли 1887 сар карда, амири Афғонистон, ғайр аз андозу хироҷҳои дар шариат нишондода, боз андозҳои дигари молиро монанди занпулӣ, қӯшунпулӣ, ҳезумпулӣ ҷорӣ мекунад. Ғайр аз инҳо, аҳолӣ барои ҳукумат ба миқдори муайян намад, палос, расан ва дигар маҳсулоти тайёр истеҳсол мекард». «Хироҷу молиёти иловагӣ ва маҷбуриятҳои гуногуни меҳнатӣ, алалхусус, дар Бухорои Шарқӣ ҳадду ҳисоб надошт».

Тоҷикон, ӯзбекҳо ва туркменҳо аз шимоли Афғонистон маҳз аз сабаби вазъи ба амаломадаи вазнини сиёсию иҷтимоии муҳити ин кишвар ба самти аморати Бухоро, махсусан бекигариҳои Қӯрғонтеппа, Кӯлоб ва Балҷувон мерафтанд, ки дар он ҷо бо онҳо дар ду соли аввал камтар ва баъд аз афғонҳо дида бештар зулм мекарданд (Назаров, 1969,48). Таърих гувоҳ аст, ки маҳз дар ҳамин давра мардуми Бадахшони қисмати Афғонистон, аз ҷумла мардуми Роғ ба таври оммавӣ ватанашонро тарк карда, ба ҷойҳои дигар баромада мераванд, ки сабаби асосии ин, пеш аз ҳама, аз адои чунин андозҳои бешумор баромада натавонистани халқи заҳматкаш ва зулму ситами ҳокимони давр буд.

Сарчашмаҳои таърихию адабӣ собит мекунанд, ки **дар охирҳо**и асри XIX ва ибтидои асри XX дар вилоятҳои дар гузашта Бухорои Шарқӣ, Ҳисор, Балҷувон,

Кӯлоб, Қартегин, Дарвоз ва Бадахшон каму беш мадрасаҳо ва мактабҳои суннатӣ мавҷуд буда, чароғи дониш ва фарҳанг хомӯш нагардида нурафшонӣ менамудааст. Дар асри XIX ва ибтидои асри XX, сарфи назар аз номусоидии вазъи сиёсӣ, **мушкилии** рӯзгори аҳли илму адаб, анъанаи чандинасраи шеъру шоирӣ аз байн нарафта, баръакс рушд мекунад. Дар маркази вилоятҳо, дар шаҳрҳо доираҳои адабӣ мавҷуд буданд, адибон ҳар яке ба қадри омадагӣ ва тавоноии худ ҳунарнамоӣ мекарданд.

То ибтидои асри XX масҷид, мактаб ва мадрасаҳо низ, ки моли хусусии одамони алоҳида буданд, марказҳои асосии илм баҳисоб мерафтанд. Дар асари Бурҳониддин Кушкеки дар бораи мавҷуд будани мадрасаю мактабҳо дар Файзобод, Русток, Роғ, Дарвоз ва дигар мавзеъҳои Бадахшони Афғонистон маълумот дода шудааст.**Аз ҷумл**а «дар Файзобод панҷ Мадраса ва як мактаб бо **номи «Шарофат» барои** тадриси толибилмон мавҷуд буд ва дар онҳо мударрисон домулло Муҳаммад Усмон, домулло Ҳоҷӣ Муҳаммадшариф, Хон Раҳимхон, Абдул Халилхон, домулло Одина Муҳаммад ва дигарон **ба таълиму** тадрис машғул будаанд» (Бурҳонуддин Кукекӣ 1926,103). Номи онҳо дар қатори шахсони обрӯманди ин диёр оварда шудааст.

Дар мавзеи Роғӣ Бадахшон мавҷуд будани мадрасаҳо **аз осори** шоири ҳамин аср Мирзо Раҷаби Роғӣ низ мушоҳида мешавад, «шоир дар яке аз мадрасаҳои Роғ гаштаю баргашта таҳсил мекунад, **вале аз** он дониши қазоӣ намегирад.

Падарам ҳам рафт, модар ҳам ба таҳқиқ,
Намонда ҳеҷ кас аз баҳри ташвиқ
Қадам дар Мадраса мондам ҳамон сол,
Надонистам, ки ин зол аст ё дол...» (дастнависи Девони Мирзо Раҷаб).

Дар қисмати чапи дарёи Панҷ, дар аксари деҳоти маҳаллаи Кӯлоб низ мактабҳои таълими ибтидои ва дар марказҳои бекигариҳо ва амлокдориҳои он «монанди амлокдории Кангурт, деҳаи Оқбулоқи бекигарии Балҷувон, деҳаи Дангари амлокдории Муъминобод ва дигар маҳаллаҳо мадрасаҳо вуҷуд доштанд». (Шарифов 1999,199). Инчунин, дар қисмати дигари ин бекигарӣ , деҳаи Дараи Эмом, Тебалай, деҳаи Хоҷағалтони дашти Терай низ мадрасаҳо ба таълим машғул бӯданд. Илова бар ин, то охири асри XIX дар Кӯлоб 5 Мадраса, дар Кангурт 10 мадраса амал мекард. Зиёд гардидани миқдори мактабу мадрасаҳо аз он шаҳодат медиҳад, ки аҳолии маҳаллӣ ба кори омӯзиши илму фарҳанг майлу рағбати бепоён зоҳир менамуданд. Ба андешаи мо, ҳар ҷо, ки мактаб, мадраса ва маркази илму адаб аст, он ҷо рӯшанфикрони давр дар атрофи маҳфилҳои илмӣ ва адабӣ ҷамъ меомаданд.

Тадқиқоти А. Мирбобоев дар мавзӯи «Таърихи мадрасаҳои Тоҷикистон» доир ба мадрасаҳои замони тоинқилобии води Ҳисор, Вахш, Кӯлоб ва Қаротегин бахшида шудааст. Далелҳо ба муаллиф имкон додааст, ки ӯ дар бораи зиёда аз 105 мадрасаи пештар фаромӯшшуда маълумот дарҷ намояд. Муаллиф дар баробари дигар мадрсаҳои Кӯлоб аз мадрасаҳои Хоҷа Ғалтон, Себдара, Дараи Эмом ва ғайраҳо ёдовар шуда, оид ба сохти меъморӣ, миқдори муҳассилин ва мударрисони он ахбори дақиқе пешниҳод менамояд, ки онҳо аз ривоҷи илму маданият дар ин сарзамин шаҳодат медиҳанд (Мирбобоев 1994, 31-35).

Муаллифи китоби «Фазилатномаи Фазл» доир ба мавҷуд будани мадрасаҳо ва мактабҳои динӣ то солҳои 1910 - 1925 дар мавзеи ДаштиҶум аз қабили, Анҷироб, Порвор, Улёб, Ёл, Кишти Боло маълумот дода, аз ҷумла чунин менависад: «Миёни ин мактабҳо мадрасаи Анҷироб чун донишкада мақом дошт. Мадраса 13 ҳуҷра дошт ва дар он 75 нафар толибилм муддати 4-5 сол таҳсил карда, бо роҳхати домулло ба Бухоро хонданӣ мерафтанд. Онҳо баъди 15 сол бо унвони домулло бармегаштанд» (Фазл 2007 - 96).

Маълум аст, ки феодалҳои ҳар бекигарӣ шоиронро ба мадҳу санои худ даъват мекарданд. Дар ин бора нақлеро аз ҳаёти шоири охири асри XVIII ва асри XIX Роғи Бадахшон, Мирзо Булбул ёдовар шудан ба маврид аст. «Дар нақле гуфта мешавад, ки ҳокими Роғ дар дарбори худ шоирони зиёдеро гирд оварда буд. Ӯ мехост, ки бузургии Мирзо Булбулро санҷад. Бо ин мақсад, байни ӯ ва ду шоири дарборӣ мушоира ташкил менамояд. Дар ин мусобиқа Мирзо Булбул ғолиб мебарояд. Азбаски ин шеърҳо аз доираи одоб берунанд, овардани онҳоро ҷоиз надонистем» (Икромов 2006, 46).

Азбаски ин гуна нақлҳо тасвири баъзе воқеаҳои таърихиро низ дар бар мегиранд, омӯхтани онҳоро ҳам зарур мегардонад. Масалан, дар мухаммасҳои

шоири охири асри XIX ва ибтидои асри XX Роғи Бадахшон Мирзо Раҷаби Роғӣ инъикоси вазъи сиёсию иҷтимоии замони ӯ хеле рӯшан ифода мегардад:

Амалдорони золимро ба мулки Роғ сар доданд,
Гирифта зулмро пеша, тамоми халқ дар доданд.
Гирифта нотавононро тавоноро гузар доданд,
Сиёҳию қалам холи дили моро хабар доданд.
Агар ҳарфе баён созам, сарам бар дор мебошад...

***

Тамоми мардуми мулки Бадахшон дар ба дар гум шуд,
Бимонда аблаҳу нодон, ҳама соҳибҳунар гум шуд.
Уламое, ки ман дидам, ҳама бепову сар гум шуд.
Ба зулмат мубтало гаштем, умрам бесамар гум шуд,
Ба ҳар ҷо меравам вайрона сад девор мебошад.

***

Ба ғайр аз оҳ дар дунё нахӯ рдам донаи дигар,
Амалдорони золим ҳам шавад пайдо ҳама яксар.
Худовандо, сияҳрӯ соз эшонро ту дар маҳшар,
Раҷаб ҳоли дили худро ба оламҳо бигӯ камтар,
Бинои ҳарза гуфтан дар сари бозор мебошад (Девони Мирзо Раҷаб).

Яке аз хусусиятҳои ҷолиб дар осори шоироне, ки берун аз дарбор дар деҳаву ҷойҳои истиқомати доимии худ умр ба сар бурдаанд, он аст ки онҳо паҳлуҳои зиёди ҳаёти иҷтимоию сиёсии давр ва мардумро дар ашъори худ хубтар инъикос намудаанд.

Чунончи ин матлаб дар яке аз манзумаҳои шоири охирҳои асри XIX ва ибтидои асри XX-и Роғи Бадахшон, Мирзо Қадам ба таври зайл баён гардидааст:

Бишнав ғазале, ки соли ҳирмон омад,
Айёми баҳору барфу борон омад.
Айёми баҳору сайри гулҳои чаман,
Чукрӣ бигузашт, вақти торон омад.
Мебуд сана ҳазору сесад чилу чор,
Соли Бақару Паланг пас аз он омад...
Мардум ҳама дар ба дар шуд аз бенони,
Бошоҳу гадо ҳоли парешон омад (Мирзо Қадам 2009, 17).

Дар ашъори шоирони ҳамин давраи музофоти Роғ инъикос гардидани ҳаёти қашшоқона, сахтию дуруштиҳои замон, ҷабру зулми ҳокимон, истиқлолиятхоҳии мардум ва лаҳзаҳои зиёди дигари ҳаёти мардуми ин мавзеъҳо моро ба омӯхтани ашъори онҳо водор мекунад.

Муҳаққиқи дақиқаназар ва марди хирад устод Садриддин Айнӣ ба забону адабиёти форс - тоҷик дар Мовароуннаҳр, аз оғоз то ибтидои асри XX, назари аниқи таҳқиқӣ андохта, ба хулосае омадааст, ки «Ривоҷи забон ва адабиёти тоҷик дар Мовароуннаҳр ва Туркистон махсус ба асре ё тасаллути подшоҳеву амире нест. Чунончи адабиёти тоҷик дар ин сарзамин, ки форсизабон ҳастанд, чӣ қадар ривоҷ дошта бошад, дар замони авлоди Чингиз, Темур, Шайбонӣ , Аштархонӣ ва Манғит, ки ирқан муғул, турк ва ӯзбек ҳастанд, ҳамон қадар ривоҷ ёфтааст. Пас маълум мешавад, ки ривоҷи забон ва адабиёти тоҷик дар ин ҷоҳо махсус ба сабаби тасаллути Сомониён, ё ки муҳоҷирати ирониён набуда, сабаби ҳақиқӣ мавҷудияти як қавми бузург бо номи тоҷик, ки мансуб ба ирқи Ориёист, дар ин ҷоҳо ҳаст».

Дар бораи рӯзгору осори шоирони асри XIX ва ибтидои асри XX Бадахшон дар қисмати шимоли Афғонистон тазкираю сарчашмаҳои мукаммал дар даст нест. Дар маҷмӯаи «Афғонистон» зикр шудааст, ки дар асри XIX дар Бадахшони Афғонистон чанд тазкирае таълиф шуда ва дар онҳо дар бораи аҳвол ва ашъори шоирони он мавзеъ ахбор дарҷ гардидааст. Аз ҷумла, тазкираи Муҳаммад Исмоилхон Нозими Бадахшӣ бо унвони «Тазкираи Нозим» (1805-1810м.), тазкираи «Таърихи Бадахшон»-и Муҳаммад Ҳусайни Бадахшӣ (1688-1689), «Ихвон-ул-маҷолис»-и шоир Бурҳониддини Лоғар, мутахаллис ба Бадахшӣ (1868-1869), тазкираи «Такмилат-ур-риёзӣ»-и Муҳаммад-набихони Аҳқар (1845), тазкираи нотамоми «Лайли Бадахшон»-и Мири Ёрибеки сонӣ, «Баҳори Бадахшон»-и Сайид Абдулкарими Ҳусайнии Бадахшӣ (1884-1885), «Чароғи анҷуман» (1891-1897) ва «Сакинат-ул-фузало»-и Абулвафо Абулҳакими Рустоқӣ Валвоҷӣ асарҳое мебошанд, ки дар маҷаллаи мазкур зикр шудааст.

Ҳамин тариқ, аз маълумоти овардашуда ба чунин хулоса омадан мумкин аст, ки дар нимаи дуюми асри 19 ва ибтидои асри 20 вазъи сиёсию иҷтимоии сарзамини Роғ чи дар Бадахшони қисмати шимолии Афғонистон ва чи дар ноҳияҳои кӯҳистони Кӯлоби қисмати Бухорои Шарқӣ давраи авҷи рӯйдодҳои сиёсӣ маҳсуб ёфта, илму фарҳанг,новобаста ба воқеаҳои давр, густариш ёфта, дар осори адибони давр инъикос гардидааст, зеро муносибати адибон ба рӯйдодҳои замон, сиёсати давр, ҳимояи адолати иҷтимоӣ гуногун буда, инъикосгари воқеияту ҳақиқат ба шумор мераванд. Бояд гуфт, ки осори адибон ва адабиёт ойинаи таърихи ҳамон халқест, ки эҷодкор ба он халқ тааллуқ дорад.

А Д А Б И Ё Т

1. А. Абибов. Доираҳои адабии Бухорои Шарқӣ / А. Абибов. – Душанбе: Дониш, 1984. - С. 77-79.
2. А. Абибов. Ганҷҳои парешон / А. Абибов. - Душанбе: Ирфон. - С. 266-272.
3. Ганҷҳои нуҳуфта / Мураттиб ва муаллифи сарсухан И. Икромов. – Душанбе: Кишоварз, 2006. – С. 105.
4. И. Икромов. Шоирони Роғи охирҳои асри XIX ва ибтидои асри XX-и тоҷик / И. Икромов. – Душанбе: Кишоварз, 2008. – С. 143.
5. Девони Мирзо Қадам / Мураттиб ва муаллифи сарсухан И. Икромов. - Душанбе: Кишоварз, 2009. – С. 183.
6. Ғафуров Б. Тоҷикон / Б. Ғафуров. - Душанбе, 1998. - Ҷ. 2. – С. 88.
7. С. Айнӣ. Намунаи адабиёти тоҷик / С. Айнӣ. – Теҳрон, 1385. – С. 3.

ПОЛИТИКО - СОЦИАЛЬНАЯ ЖИЗНЬ РОГА КОНЦА XIX И НАЧАЛА XX ВЕКОВ

После ознакомления с приведенными сведениями в статье можно придти к заключению о том, что во второй половине 19 и начале 20 веков политико-социальная жизнь Рога как в Бадахшане так и в северной части Афганистана и в северных районах Куляба части Северной Бухары был периодом возникновения различных политических событий, периодом подъема науки и культуры, которые развивались несмотря на происходящие вокруг события. Все это не могло не отразиться на творчестве литераторов той эпохи, ведь они были настоящими отражателями духа своей эпохи. Статья посвящена изучению данной темы.

Ключевые слова: политико-социальная жизнь Рога, различные политические события, подъем науки и культуры, литераторы, поэты и писатели,

POLITICAL - SOCIAL LIFE HORNS LATE XIX AND EARLY XX CENTURIES

After getting acquainted with the above information in the article, it can be concluded that in the second half of the 19th and early 20th centuries, political and social life of the Horn in Badakhshan and the northern part of Afghanistan and northern Kulyab of North Bukhara was the period of the emergence of different political events during the rise of science and culture, which developed in spite of the events happening around them. All this could not affect the work of writers of that era, because they were the real reflectors spirit of his era. The article is devoted to the study of the topic.

Key words: political and social life of the Horn of various political events, the rise of science and culture, writers, poets and writers.

Сведения об авторе: ***П. Ниёзов*** – кандидат филологических наук, доцент Таджикского национального университета. Телефон: **(+992) 919-60-34-44**

ЗАМИМА ВА ИХТИСОРАҲОИ ТАЗКИРАИ “ХАРИДАТ АЛ-ҚАСР ВА ҶАРИДАТ АЛ-АСР”-И ИМОДУДДИНИ ИСФАҲОНӢ

М.Т. Раҷабова
Донишгоҳи давлатии Хуҷанд ба номи Б. Ғафуров

Аз зумраи мусаннафоти адабии адибу донишманди номвари садаи дувоздаҳум Имодуддини Исфаҳонӣ “Харидат ал-қаср ва ҷаридат ал-аср” ба шумор меравад, ки дар миёни тазкираҳои арабизабони қарни дувоздаҳум ҷойгоҳи вижаро соҳиб гардидааст. Бинобар он ки тазкираи мазкур ҳанӯз солҳои ҳафтодум ба анҷом расидаву дар давоми солҳои зиёд муаллифи он маводи зиёдеро роҷеъ ба рӯзгору осори шуарои хориҷ аз “Харидат ал-қаср” боқимонда гирдоварӣ карда буд, дар таълифи замимаи он таҳти унвони “ас-Сайл ало-з-Зайл” (Чашмае бар замима) ҳиммат гумошт.

Дар мавриди мавзӯву муҳтавои он миёни донишмандони мутақаддим ихтилофи назар ҷой дорад. Бар мабнои ахбори ҷуғрофидон ва китобшиноси маъруфи турк Ҳоҷӣ Халифа дар “Кашф аз-зунун” муаллиф онро дар замимаи “Зайли Таърихи

Бағдод”-и Абӯ Саъд ибн Самъонӣ, ки худ зайли “Таърихи Бағдод”-и Хатиби Бағдодӣ маҳсуб мешавад, аз қалам андохтаву мавсум ба “ас-Сайл ало-з-Зайл” намудааст. Дар он ахбори аз назари Ибн Самъонӣ дурмонда ва ё истифода нашуда, илова гардидаву асар дар се муҷаллад фароҳам омадааст [18, 1, 288]. Бадруддин Айнӣ низ дар “Иқдал-ҷумон” андешаи мазкурро тасбит намудааст [1, 3, 148]. Аз донишмандони мутааххир Исмоил Пошо Бағдодӣ ва Хайруддин Зириклӣ низ китоби мазкурро замимаи “Зайл Таърих Бағдод”-и Абӯ Саъд ибн Самъонӣ дар се муҷаллад хондаанд [2, 2, 105; 6, 7, 27].

Перомуни китоби мазкури Имод Ибн Халликон дар ду мавзеи муҷаллади нахусти “Вафайотал-аъйон” ёдрас шудааст. Аввалан, дар тарҷумаи ҳоли Қозӣ Рашид ибн Зубайр чунин гуфтааст: “Имод дар китоби “ас-Сайл”, ҳамон зайле, ки дар замимаи “Харида” нигоштааст...” [8, 1, 162]. Дувум, дар шарҳи аҳволу осори Аҳмадал-Қатрасӣ ан-Нафис чунин нигоштааст: “Имод ҳамчунин дар китоби “ас-Сайл” гуфтааст...” [8, 1, 65]. Афзун бар ин, дар аснои шарҳи ҳоли Имод дар мавриди асари мазкур чунин мутазаккир шудааст: ”Ҳамин гуна ахборро шунида будам, ки Имод китоби “ас-Сайл ало-з-Зайл” тасниф намуда, онро замимаи “аз-Зайл”-и Ибн Самъонӣ сохтааст, ки он худ замима ба “Таърих Бағдод”таълифи ал-Хатиб ал-Бағдодӣ ал-Ҳофиз мебошад. Сипас ба он даст ёфтам ва дарёфтам, ки он замимаи китоби ӯ “Харидат ал-қаср” маҳсуб мешавад [8, 5, 150].

Ёқут Ҳамавӣ низ фикри мазкури Ибн Халликонро тақвият бахшида, чунин нигоштааст: “Имод соҳиби китоби “ас-Сайл ало-з-Зайл” низ мебошад, ки онро замимаи “Харидат ал-қаср” намудааст” [(19, 6, 2227]. Дар пайвастагӣ ба ин, Тақиуддин Мақризӣ дар “ал-Муқаффо ал-кабир” бар он бовар аст, ки Имод замимае дар ду муҷаллад бар “Харида” навиштаву ҳамчунин китоби дигаре таҳти унвони “аз-Зайл ва-с-Сайл” низ таълиф кардааст [15, 7, 115]. Муаррихи фавқуззикр дар робита ба шарҳи ҳоли Қозӣ Рашид ибн Зубайр низ аз он чунин ёдовар шудааст: “Дар ин хусус Имод Абӯ Ҳомид Муҳаммад ибн Муҳаммад ибн Ҳомиди Исфаҳонӣ дар китоби “ас-Сайл ва-з-Зайл”чунин гуфтааст...” [15, 1, 536]. Салоҳуддин Сафадӣ низ дар “ал-Вофӣ би-л-вафайот”аз ин асар ёдрас шудаву чунин овардааст: “Ӯ соҳиби китоби “Харидат ал-қаср ва ҷаридат ал-аср” ва “аз-Зайл” бар он мебошад, ки онро бо хати худаш пайдо кардам” [17, 1, 140].

Дар канори ин, Камолуддин ибн Шаъор Мавсилӣ (ваф.654/1256) низ дар ҷилди панҷуми “Қалоид ал-ҷумон фи фароид шуаро ҳаза-з-замон” зимни шарҳи осори Абӯ Абдуллоҳ Муҳаммад Ибн Наҷҷор Бағдодӣ (578/1182-643/1245) аз он таҳти унвони “аз-Зайл ала-л-“Харидат ал-қаср ва ҷаридат ал-аср”-и Абӯ Абдуллоҳ Муҳаммад ибн Муҳаммад ибн Ҳомид Исфаҳонӣ ал-Котиб” ёдрас гардидааст [7, 5, 288]. Ҳамзамон, дар муҷаллади ҳафтум дар робита ба шарҳи ҳоли Абӯ Яъқуб ал-Курдӣ ал-Ҳазбонӣ онро ҳамчун сарчашма ба кор гирифтааст [7, 7, 190).

Шамсуддин Заҳабӣ дар “Сийар аълом ан-нубало” мавҷуд будани китоби“ас-Сайл”-ро чунин тасдиқ менамояд: “Ӯ соҳиби китоби “ас-Сайл ва-з-Зайл”дар ду муҷаллад мебошад” [5, 21, 347].

Ибн Айбак Даводорӣ дар китоби худ “Канз ад-дурар ва ҷомиъал-ғурар” роҷеъ ба ин асар чунин гуфтааст: “Имоди Исфаҳонӣ дар китоби “ас-Сайл ва-з-Зайл” дар ҳаводиси соли 478 ҳ. гуфтааст...” [4, 6, 421].

Дар робита ба ин китоб, Имод дар “ал-Барқаш-шомӣ”изҳор доштааст, ки ӯ маводи онро хеле зиёд гирдоварӣ намудаву бар асари банд буданаш дар хидмати Султонӣ имкони таснифи онро пайдо накардааст: “Сипас бо муҳиммоти Султонӣ саргарм шуда, ба зикри ахбори муҷаддидин ва комил намудани ҳадиси муҳаддисин даст наёфтам. Дар мавриди он маводи бисёреро ҷамъоварӣ намудам ва ҷиҳати анҷоми он тавфиқ мепурсам” [12, 17].

Ахбори мазкури Имод далолат бар он мекунад, ки он пас аз “ал-Барқаш-шомӣ” таълиф гардидааст. Баъди фориғ шудан аз таълифи “Харидат ал-қаср” низ Имод аз он чунин ёдовар шудааст: “Аз ин китоб нусхаҳо бардоштам ва барои нусхабардории мулҳақот ва тағйири он, пас аз ин ҷой боқӣ намондааст. Бароям имконият даст дод, ки дигаргуниҳое бар он ворид созам. Пас ба таълифи китоби дигаре пардохта, онро “Зайл ал-Харида ва сайл ал-Ҷарида”унвон ниҳодам” [12, 21]. Нигоштаҳои мазкури Имоди Котиб худ шаҳодати возеҳи дар замимаи тазкираи “Харидат ал-қаср” таълиф гардидани асари мазкур мебошад.

Дар пайгирӣ аз муҳаққиқони қуруни вуст пажӯҳишгарони муосир низ роҷеъ ба ин асар изҳори ақида кардаанд. Донишманди маъруфи араб Мустафо Содиқ Рофеъӣ бар мабнои ахбори муаррихон “ас-Сайл ало-з- Зайл”-ро замимаи “Харидат ал-қаср”муаррифӣ кардааст [16,3,265].

Рамазон Шашан дар муқаддимаи таҳқиқи китоби “ал-Барқаш-шомӣ” чунин андешотро матраҳ сохтааст: “Китоби ”Зайл ал-Харида ва сайл ал-Ҷарида” дар се муҷаллад тасниф гардида, замимаи “Харидат ал-қаср”мебошад. Муаллиф таърихи таснифи онро зикр накардааст ва шояд қабл аз соли 579/1183 бошад. Он масдари Ибн Халликон ва дигар муаллифон маҳсуб ёфта, низ ба осори мафқуди муаллиф шомил аст” [13, 19]. Донишманди мавсуф дар радифи ин мулоҳизоти хеш аз китоби дигари Имод таҳти унвони “ас-Сайл ало-з-Зайл” дар се муҷаллад ҳадс задаву чунин иброз доштааст: “Он Зайли “Харида” буда, бархе аз муаллифон бар он бовaранд, ки он зайли Самъонӣ дар “Таърихи Бағдод” мебошад. Саҳеҳ он аст, ки ин асар зайл бар зайли “Харида” маҳсуб мешавад” [13, 19].

Донишманди лубнонӣ Шокир Мустафо онро чунин муаррифӣ кардааст: “Имод тавассути “Зайл ал-Харида ва сайл ал-Ҷарида” дар се муҷаллад кори худро дар “Харида” ҷамбаст намудааст. Он дар шумори осори мафқуди Имод қарор дошта, аз масодири Ибн Халликон буд” [20, 2, 248].

Муҳаққиқи муосири араб Муҳаммад Алӣ Таъонӣ низ онро таҳти унвони “Зайл ал-Харида ва сайл ал-Ҷарида” дар се муҷаллад ва аз осори мафқуди муаллиф мутазаккир шудаву таърихи нигошта шуданашро номаълум арзёбӣ кардааст (ал-Бустон ал-ҷомиъ 14, 30).

Аммо ба пажӯҳишгарони муосири шомӣ Ориф Аҳмад Абдулғанӣ ва Маҳмуд Халаф Бодӣ даст додааст, ки қисмате аз нусхаи хаттии китоби мазкурро пайдо намуда, бо таҳқиқи ҷолиби таваҷҷуҳе боз як уқдаи нокушудаи эҷодиёти ин мутафаккири фарҳехтаро бозгӯву равшан созанд. Китоби мазкур соли 2010 дар Димишқ муштамил бар 237 сафҳа таҳти унвони “Зайл Харидат ал-қаср ва ҷаридат ал-аср” нашр гардид. Нусхаи мазкур дар китобхонаи шоҳаншоҳии Копенгаген таҳти рақами 169 маҳфуз буда, унвони асар дар он “аз-Зайл ало“Харидат ал-қаср” ли-л Имод ал-Котиб раҳимаҳуллоҳу фи навбат Шарафиддин ибн Шайхулислом” зикр гардидаву исми носих маҷҳул аст. Дар аввали он муаллиф пас аз ҳамду ситоиши Худованд ва паёмбари акрам (с) сабаби таълифи асарро чунин тавзеҳ додааст: “Ман пас аз таълифи китоби “Харидат ал-қаср ва ҷаридат ал-аср”аҳволу осори бархе аз шуаро ва ашъори онҳоро бинобар соқит гардиданашон дар он ҷо таҷдид ва дар ин “аз-Зайл” гирдоварӣ намудам. Пас аз Худованд қабули онро умедвор ҳастам” [11, 43].

Дастхати мазкур асосан марбут ба шуарои Шому Миср буда, бо аҳволу осори– Тиҳомӣ, Абӯ Муҳаммад Ҷаъфар ибн Муҳаммад оғоз гардидаву бо Нафис Қутрусӣ анҷом ёфтааст. Дар маҷмӯъ, замимаи мазкур фарогири рӯзгору осори 50 нафар шоирону адибон мебошад. Муҳаққиқони китоб дар охир таҳти унвони “Зайл, Зайл “ал-Харидат”эҷодиёти се нафар шоирон-Маҷдуддин Абулфазл Хоразмӣ Адиб, Модиҳ Раҳмон ва Абулқосим Абдурраҳмон Мисрӣ Котибро, ки дар маохиз аз номи Имод оварда шудааст, матраҳ сохтаанд [11, 189-190].

Шоёни таваҷҷуҳ аст, ки ин пажӯҳиш танҳо ҷузъе аз замимаи мазкури Имодро дар бар гирифтаву аҳзои боқимондаи он мафқуд шуморида мешавад.

Қобили зикр аст, ки иноятидонишмандони мутақаддим ба тазкираи “Харидат ал-қаср”хеле зиёд буда, тадвини талхису ихтисораи он шаҳодати равшани ин гуфтаҳо мебошад. Дар ахбори кутуби адабиву таърихӣ ду талхиси он тазаккур ёфтааст:

1. “Мухтасар ал-Харидат ли-л-Ҳофиз”. Ихтисораи мазкурро Ибн Халликон дар “Вафайот ал-аъйон” [8, 2, 143] зимни тарҷумаи ҳоли адибу забоншиноси номӣ Абӯ Мансур Мавҳуб ибн Аҳмад ибн Хазир Ҷаволиқӣ Бағдодӣ ёдрас шудааст.

Дар робита ба асари мазкур Муҳаммад Беҳҷат Асарӣ чунин ибрози назар кардааст: “Дар мавриди мухтасари мазкур ҷустуҷӯи зиёдеро дар манобеи муътамад, аз қабили “Кашф аз-зунун”, замимаи он ва соири масодири муътабар анҷом додам, аммо на дар бораи асар ва на муаллифи он ахбореро пайдо накардам. Сипас ба ҳофизони ҳадис, ки дар асри Имод ва пас аз он то аҳди Ибн Халликон зиндагӣ кардаанд, мутаваҷҷеҳ шудам. Онҳо дар радифи иноятихос доштанашон ба ҳадис, нисбати таъриху адабиёт низ эҳтимоми вижа зоҳир мекарданд. Пас бароям равшан гардид, ки Ҳофизи зикрнамудаи Ибн Халликон Абӯ Муҳаммад Закиуддин Абдулазим ибн Абдулқавӣ ал-Мунзирӣ будааст, чун ӯ аз асотиди Ибн Халликон маҳсуб меёфт. Таърихнигори мазкур дар чанд ҷойи асари худ “Вафайот ал-аъйон” аз ӯ нақл кардааст. Баъдан вориди китобхонаи “Маҷмаъаи илмии ироқӣ” гардидам ва нусхаи мусаввараи онро “дар 89 лавҳ” аз китоби номафҳуме дастрас кардам. Дар аввали китоб гуфта мешуд, ки он “ас-Сайл”, яъне зайли “Харидат ал-қаср” мебошад. Дар охир омадааст, ки он ихтисорае аз мухтасароти он аст. Байни муқоваи китоб маълумоти мухтасар доир ба “Харида” ҷой дода шудаву ба он қисми шуарои Миср мулҳақ карда шудааст. Нависандаи ин нусха, ки маҷҳул аст, хотиррасон намудааст, ки нусхаи хешро аз хати Ҳофиз Абӯ Абдуллоҳ Муҳаммад ибн Ҳофиз Абӯ Муҳаммад Закиуддин Абдулазим ибн Абдулқавӣ Мунзирӣ нигоштааст. Занни қавӣ он аст, ки шояд ӯ Ҳофизи мазкури Ибн Халликон бошад, на падари вай, чунонки ҳадисашро тазаккур сохтам” [9, 1, 94-95].

Бар мабнои андешаҳои фавқуззикр Асарӣ метавонист исбот намуд, ки дар воқеъ ҳамин нусха талхиси “Харидат ал-қаср” буда, пажӯҳиши он дар шинохти асари мазкур саҳифаи тозаеро боз менамояд.

Муҳаққиқи соҳибназари лубнонӣ Шокир Мустафо таъкид доштааст, ки он ба қалами Абдулазим (ваф.656/1258) мутааллиқ буда, мафқуд мебошад [20, 2, 248].

2. “Авд аш-шабоб” (Дарахти ҷавонӣ). Аз миёни муҳаққиқони мутақаддим танҳо Ҳоҷӣ Халифа онро таҳти унвони “аш-Шиҳоб би тард аз-зубоб”низ ном бурдаву ба қалами қозии Миср Алӣ ибн Муҳаммад маъруф ба ар-Разоӣ ар-Румӣ (ваф. 1039/1629) дар як муҷаллад мутааллиқ донистааст [18, 1, 702]. Дастхати он дар Берлин Berlin 741/3, дар китобхонаи Салим-оғо дар Истамбул Selim aga 976 ва дар Вена Wien 412 Dr. Mus. Ar. 7011 [3, 1, 314] маҳфуз мебошад.

Шукрӣ Файсал ахбори талхиси мазкури тазкираро чунин овардааст: “Харида”-ро ал-Қозӣ Алӣ ибн Муҳаммад маъруф ба Разоизода ал-Қустантинӣ ар-Румӣ “Сибт Шайхулислом Закариё” (ваф. 1039), ки қозии Миср буд, мухтасар намуда, онро“Авд аш-шабоб” ё “аш-Шиҳоб би тард аз-зубоб”мавсум намуд ва ба тағои худ Шайхулислом Яҳё ибн Шайхулислом Закариё тақдим дошт [10, 1, 6].

Аз ин ҷо метавон ба бардоште расид, ки иноятитаваҷҷуҳи донишмандон нисбати “Харидат ал-қаср”дар даврaҳои баъдӣ низ афзуда, дар заминаи он талхиси тазкира рӯйи кор омадааст. На танҳо Закиуддин Мунзирӣ ҳамчун шогирди вафодори устоди забардасти худ ба ин кор ҳиммат гумоштааст, балки соири адибону

уламо аз рӯйи муҳаббат ба ин доиратулмаорифи бузург ҳаҷм дар ихтисори он кӯшидаанд.

А Д А Б И Ё Т

1. Ал-Айнӣ, Бадруддин Махмуд. Ожерелье жемчугов по истории современников. Исследование и изучение Махмуда Ризка Махмуда. Издательство Национального наследия в Каире (Дор ал-Кутуб ва-л-васоиқал-қавмийя бил Қоҳира), 1428/2007. Количество томов-4, том 3- 548 с.
2. Ал-Багдади, Исмаил Паша. Подарок сведущих имена авторов и труды составителей. Издательство ал-Бахийя (Ал-Матбаъат ал-Бахиййат)-Станбул,1951-1955. Количество томов-2, том 2-340 с.
3. Броккелман, Карл. История арабской литературы. Издательство Исламских книг (Дор ал-Кутуб ал-исломӣ). Количество томов-6, том 4-367 с.
4. Ад-Давадари, Абу Бакр ибн Абдаллах. Сокровище жемчужин и собирающий отборных. Исследование Салахаддина ал-Мунджида. Каир, 1961/1380. Количество томов-7, том 6-723 с.
5. Аз-Захаби, Шамсуддин Мухаммад ибн Ахмад ибн Усман. Автобиография выдающиеся знатных людей. Исследование Башшара Авада Маъруфа и Мухй Хилала ар-Рахмана. Учреждение “ар-Рисала”, 1402/1982. Количество томов-29, том 21-536 с.
6. Аз-Зирикли, Хайруддин. К орифеи. Словарь автобиографий выдающихся мужчин и женщин среди арабов, арабистов и востоковедов. Издательство “Дор ал-Илм лил малойин”-Бейрут, пятнадцатое издание 2002. Количество томов-8, том 1-336 с., том 7-352 с.
7. Ибн аш-Шаъар, Камаладдин ал-Мавсили. Ожерелья жемчужин о выдающихся поэтов этой эпохи. Исследование Камила Салмана ал-Джабури. Издательство Научных книг (Дор ал-Кутуб ал-илмийя)-Бейрут, первое издание 2005/1426. Количество томов-10, том 1-463 с.
8. Ибн Халликон, Абулаббос Шамсуддин Аҳмад ибн Муҳаммад. Кончина знатных лиц в сведениях современников. Исследование Ихсана Аббаса. Издательство “Дор Содир”, Бейрут-Ливан. Количество томов-8, том 5-439 с.
9. Имадуддин ал-Исфахани ал-Котиб. Жемчужина дворца и свиток современников. Часть иракских поэтов. Исследование Мухаммад Бехджат ал-Асарӣ. Издательство Академии наук Ирака (Матбаъат ал-маҷмаъ ал-илмийй ал-ироқӣ), Багдад, 1375/1955. Количество томов-4, том 1-559 с., том 3-1088 с.
10. Имадуддин ал-Исфахани ал-Котиб. Жемчужина дворца и свиток современников. Часть сирийских поэтов. Исследование Шукрӣ Файсала. Издательство Хашимийя Дамаска (Ал-Матбаъат ал-Ҳошимийя би Димашқ), 1375/1955, 1378/1959 ва 1383/1964. Количество томов-3, том 1-712 с.
11. Имадуддин ал-Исфаханиал-Котиб. Дополнение Жемчужины дворца и свиток современников. Исследование Арифа Абдалгани и Махмуда Халафа ал-Бади. Издательство “Дор Кинан” для печати, изданий и распределений-Дамаск, первое издание 2010/1431-237 с.
12. Имадуддин ал-Исфахани ал-Котиб. Блеск Сирийской молнии. Сокращение ал-Фатха ибн Али ал-Бундари. Исследование Фатхия ан-Набрави. Египет, 1979-383 с.
13. Имадуддин ал-Исфахани ал-Котиб. Блеск Сирийской молнии. Сокращение ал-Фатха ибн Али ал-Бундари. Исследование Рамазана Шашана. Издательство Новых книг (Дор ал-Кутуб ал-джадид)-Бейрут, 1981-364 с.
14. Имадуддин ал-Исфахани ал-Котиб. Полный сад для сбора историй современников. Исследование Мухаммада Али ат-Таъони. Учреждение Хамада для университетских исследований и изданий и распределений (Муассасат Ҳамодали-д-диросот ал-ҷомиъиятва-н-нашрва-т-тавзиъ), Иордания, 2003-498 с.
15. Ал-Макризи, Ахмад ибн Али. Большое созвучие. Исследование Мухаммада ал-Йаълави. Издательство “Дор ал-Мағрибал-исломи”-Тунис, первое издание 1411/1991. Количество томов-8, том 6-576 с.
16. Ар-Рофеъи, Мустафа Содик. История арабской литературы. Издательство Научных книг (Дор ал-кутуб ал-илмийя), Бейрут-Ливан, первое издание 1421/2000. Количество томов-3, том 3-344 с.
17. Ас-Сафади, Салахаддин Халил ибн Айбак ибн Абдаллах. Подробности кончинам. Исследование Ахмада ал-Арноута ва Турки Мустафа. Издательство возрождения арабских наследий (Дор Иҳйоат-туросал-арабӣ), Бейрут-Ливан, первое издание 1425/2000. Количество томов-29, том 1-284 с.
18. Хаджи Халифа, Мустафа ибн Абдаллах Котиб ал-Чалаби. Исследование предположений о названий книг и наук. С предисловием Шихабуддина ан-Наджафи ал-Маръаши. Издательство Возрождения арабского наследия (Дор Иҳйоат-туросал-араби)-Бейрут-Ливан. Количество томов 2-2056 с.
19. Ал-Хамави, Шихабуддин Аби Абдаллах Якут. Словарь литераторов. Исследование Ихсана Аббаса. Издательство “Дор ал-Ғарб ал-исломӣ” Бейрут-Ливан, первое издание 1993/1414. Количество томов 7-3441 с.
20. Шакир Мустафа. История арабов и историки. Исследование в развитии истории как науки и знакомство с выдающимися историками в исламе. Издательство “Дор ал-Илм лилмалойин” - Бейрут, третье издание 1983. Количество томов-2, том 1-470 с., том 2-463 с.

ДОПОЛНЕНИЕ И СОКРАЩЕНИЯ АНТОЛОГИИ “ЖЕМЧУЖИНА ДВОРЦА И СВИТОК СОВРЕМЕННИКОВ” ИМАДУДДИНА ИСФАХАНИ

В данной статье автором рассмотрены вопросы, касающиеся дополнения и сокращений антологии “Жемчужина дворца и свиток современников” выдающегося учёного, историка и писателя Имадуддина Исфахани. На основе достоверных источников и исследований современных учёных автор статьи выясняет,

что Имадуддин Исфахани в дополнение к своей антологии написал ещё одну книгу. В нём он изложил все собранные материалы о жизни и деятельности поэтов своего времени, которые не входили в антологию. Это дополнение даёт множество сведений о литературе данного периода и имеет большую ценность, хотя только малая часть этой книги дошла до наших времён. Наряду с этим, в статье обсуждаются и сокращения "Жемчужина дворца и свиток современников". По мнению автора статьи такой большой интерес последующих учёных к сокращению антологии говорит о её важности в изучении арабоязычных литературных кругов XI-XII вв. в исламском мире.

Ключевые слова: Имодуддин Исфахани, антология"Жемчужина дворца и свиток современников", жизнь и деятельность поэтов –современников, арабоязычные литературные круги XI-XII вв., исламский мир.

EXTENSIONS AND REDUCING ANTHOLOGY "DAE JANG GEUM AND SCROLL CONTEMPORARY" IMADEDDIN ISFAHAN

In this paper, the author discussed issues relating to additions and reductions in the anthology "Dae Jang Geum and roll contemporaries" an outstanding scientist, historian and writer Imaduddina Isfahani. Based on reliable sources and research of modern scientists the author discovers that Imaduddin Isfahani, in addition to his anthology wrote another book. In it, he outlined all the collected materials about the life and work of the poets of his time, which were not included in the anthology. This supplement gives a lot of information about the literature of the period, and is of great value, even though only a small part of the book has reached our times. Along with this, the article discusses and reduce "Dae Jang Geum and roll contemporaries." According to the author of such great interest to future scholars reduction anthology speaks of its importance in the study of Arabic literary circles XI-XII centuries. in the Islamic world.

Key words: Imoduddin Isfahani, an anthology of "Dae Jang Geum and roll contemporaries' life and work of poets -sovremennikov, Arabic-speaking literary circles XI-XII centuries., The Islamic world.

Сведения об авторе: ***М.Т. Раджабова*** – докторант кафедры арабской филологии Худжандского государственного университета им.Б.Гафурова. Телефон: **(+992) 927 35-94-68**

«ЮСУФ ВА ЗУЛАЙХО» ДАР ИНҶИЛ ВА ҚУРЪОН

Б.Б. Ширинова
Донишкадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода

«Юсуф ва Зулайхо» дар Инҷил Дар «Инҷил» омада: Рӯзе Худованд ба Яъқуб гуфт, ки ба зодгохи худ баргардад. Вақте ки сӯйи зодгох равона буданд,' аз пеши қофилаи Яъқуб шохобе баромад ва Яъкуб тамоми аҳли байташро аз пастоби он пиёда гузаронид. Худаш аз тарафи дигар гузашт. Баногоҳ касе бо ӯ дучор омада, то расидани субҳ гӯштин гирифт. Субҳидам ба Яъкуб гуфт, ки «моро сар деҳ, зеро ки субҳ дамид». Аммо Яъқуб гуфт: «То моро баракат надиҳӣ туро сар намедиҳам». «Минбаъд номи ту Яъкуб хонда нашавад, балки Исроил; зеро, ки бо Худо ва бо одамон гӯштин гирифтӣ, ва ғолиб шудӣ». Ва ӯ Яъқубро баракат дод.

Яъқуб дар замини Канъон дар наздикии шаҳри Шакем маскан гирифт. Дар ин ҷо Роҳел боз як писар - Бинёминро таваллуд кард. Акнун Яъкуб дувоздаҳ писар ва як духтар дошт: - Реубен, Шимъун, Леви, Яҳудо, Дон, Нафтоли, Чод, Ошер, Иссокор, Забулун, Дино, Юсуф 'ва писари хӯрдӣ - Бинёмин. Яъқуб аз ҳамаи писарони худ Юсуфро бештар дӯст медошт. Юсуф, дар синни ҳафтдаҳсолагӣ бо бародарони худ гӯсфанд мечаронд. Юсуф рафтори бади онҳоро ба падарашон хабар медод. Аз сабаби зиёд будани меҳри Яъқуб ба Юсуф бародарони дигарро рашк меомад.

Юсуф хобе дида онро ба бародарон нақл кард ва онҳо ба ӯ боз зиёдтар нафрат карданд. Хоби дидаи Юсуф «Инак мо ба киштзор бандҳо мебастем ва банди ман бархост ва рост истод ва бандҳои шумо гирд омада ба банди ман саҷда менамоянд».! Бародарон ба ӯ гуфтанд, наход, ки бар мо подшоҳӣ кунӣ! Ва ҳукмфармо мешуда бошӣ. Ва ӯ боз хоби дигаре дид ва ба бародарон нақл карда гуфт: « Инак офтоб ба моҳтоб ва ёздаҳ ситорагон ба ман саҷда карданд».

Ва ӯ ба падар ва бародарони худ нақл кард ва падараш ӯро мазаммат намуда гуфт, ин чи хобест, ки дидаӣ «Наход, ки ман ва модарат ва бародаронат омада, ба ту сачда мекарда бошем».

Бародаронаш ба ӯ ҳасад бурданд ва падар ба хотир нигоҳ дошт. Рӯзе, ҳангоме, ки бародарони Юсуф дур аз хонаашон чорво мечарониданд, Яъкуб Юсуфро фиристонд, то ки аз аҳволашон хабар гирифта, ӯро аз онҳо огоҳ созад. Юсуф шодон роҳсипар шуд.

Ӯ хеле вақт дар саҳҳро овора шуда ниҳоят бародарони худро ёфт. Онҳо аз дур ӯро диданд ва ба якдигар гуфтанд. «Инак саҳиби хобҳо меояд». Ва ҳангоме, ки Юсуф ба наздикии онҳо меомад, онҳо қасд карданд: «Акнун биёед, ӯро бикушем ва ба яке

аз ин чоҳҳо биафканем ва гӯем, ки ҳайвоне, даррандае ӯро хӯрдааст». Сонӣ захрхандае карда байни худ гуфтанд ва бигӯем, ки хобҳояш чӣ мешавад. Бародари калонӣ нисбат ба дигарон раҳмдилтар буд, ӯ аз шунидани ин суханон нороҳат шуд, ва ба онҳо маслиҳат дода мегӯяд, ки биёед Юсуфро накушта ба чоҳ партоем. Онҳо гапи бародари калони - Реубен-ро гӯш карда ба гуфтаи ӯ карданд.

Яъне Юсуфро назди чоҳе оварда куртаи рангини ӯро кашида дар чоҳи беобе меандозанд. Баногоҳ онҳо корвони тоҷироне диданд, ки меоянд, аз Чилъод ба Миср мол мебаранд. Яке аз бародарон - Яҳудо таклиф кард, ки ӯро ба тоҷирон бифурӯшанд. Ҳамагон ба ин розӣ шуданд ва ҳангоме, ки корвон аз пеши онҳо мегузашт, онҳо бародари худро ба бист сиқа нуқра фурӯхтанд.

Тоҷирон Юсуфро ба Миср бурданд ва бародарон бузғолаеро кушта, куртаи Юсуфро ба хуни он олуда карданд. Онҳо ба падари худ оварда гуфтанд: «Инро ёфтем бишнос куртаи писари туст ӯ ё не» Яъқуб онро шинохта ба ғусса фарёд кард, ки куртаи писари ман аст вайро ҳайвони дарандае хӯрдааст. Яъқуб барои писараш зор-зор мегирист ва ҳеч тасаллӣ намеёфт, бехабар аз он буд, ки писарони бадхохаш ӯро фиреб доданд.

Тоҷирон ба Миср омада ӯро ба дарборе, ки сардори посбони Фиръавн буд, ба ғуломи фурӯхтанд.

Худованд дар ҳар бобат ба Юсуф доимо кумак мекард. Шахсеро ба ёрмандии ӯ равона кард, ки Фӯтифор ном дошта Юсуфро дӯст медошт ва ӯро ба хонаи худ бурда тамоми дороии худро зери назорати ӯ вогузошт. Худованд барои хотири Юсуф хонаи дарборро хеле баракат дод, Юсуф хонаро хеле одилона идора мекард. Юсуф ҷавони намоёне буд. Тавре, ки воқеъ шуд, зани Фӯтифор ба ӯ дил бохт ва азбаски вай бутпараст буд ва аз Худованд ва афкори ӯ бехабар буд, Юсуфро ба зинокорӣ моил кунониданӣ шуд. Аммо Юсуф, ки Худоро дӯст медошт, аз таклифи вай сар печида буд, розӣ нашуд. Зани Фӯтифор, Юсуфро гунаҳгор кард, дар назди шавҳари худ. Гуфт: «Назди ман омад то маро масхара кунад ва чун овози худро баланд карда фарёд задам, ҷомаи худро дар назди ман монда гурехта рафт». Оғои Юсуф ӯро гирифта дар зиндон андохт, ки дар дар он ҷо маҳбусони подшоҳ нишаста буданд.

Дар зиндон хобҳои дидаи зиндониёнро таъбир менамуд. Рӯзе подшоҳ хобе дид ва таъбири онро фаҳмидан хост, аммо ҳеч касе таъбирашро гуфта натавонист. Ба ҳамин восита Юсуф аз зиндон озод мешавад, ки таъбири хоби подшоҳро гӯяд.

Фиръавн пас аз ин ба Юсуф гуфт, ки ту дар хонаи ман бош, то ки ҳама қавми ман ба гуфтаи ту риоя кунанд. Ман дар хусуси тахт аз ту баландаму бас. Ҳамин тавр, ба мартабаи баланд расид. Баъд аз ҳафт сол қаҳтӣ ва гурӯснагӣ, ки дар тамоми саросари дунё ғалаба кард, дар Қанъон низ гурӯснагӣ буд ва бародарон барои ғалла ба Миср омаданд ва дар пеши ӯ саҷда намуданд ва илтимос карданд, ки ба онҳо ғалла фурӯшад. Юсуф бародарони худро шинохт, лекин онҳо ӯро нашинохтанд.

Лекин Юсуф худро чунон вонамуд кард, ки гӯё чизеро намедонад ва аз онҳо пурсон шуд:-« Шумо кистед? Баногоҳ ҷосус набошед».Онҳо Юсуфро бовар кунонданд, ки одамони дурусткоранд, ҳамаашон писарони як шахсе мебошанд ва додари хурдии онҳо пеши падар мондааст. Юсуф фармон дод, ки онҳоро ба зиндон андозанд. Баъди се рӯз ба онҳо гуфт, ки шумо агар одамони дурусткор бошед, бигзор яки шумо ин ҷо бимонад ва дигарон барои мардуми худ ғалла бибаред, то аз гуруснагӣ раҳо ёбанд ва бародари хурдии худро пеши ман ored, чунки бифаҳмам оё шумо одамони дурусткор ҳастед ё не.

Онҳо бародари хӯрдӣ, яъне Бинёминро гирифта ба Миср омаданд, вақте ки Юсуф бародари худро дид ба хонае даромада чунон гирист, ки ашки чашмонаш рӯяшро шуст, ба хизматгоронаш фармон дод, ба онҳо зиёфати калоне барпо кунанд.

Ниҳоят, Юсуф дигар тоқат накарда ба бародарони худ гуфт: «Ман Юсуф ҳастам! Оё падарам зинда аст?» Дар ин ҳолат бародарон ба тааҷҷуб монда, чи гуфтанашонро надонистанд. Аммо Юсуф мегӯяд, ман Юсуф ҳастам бародари шумо, ки маро ба Миср фурӯхтед. Вале акнун ғамгин мабошед, чунки ман пеш аз шумо ба ин ҷо омадам, то ки ҳаёти шуморо нигоҳ дорам. На ин ки шумо маро фурӯхтед, балки Худо чунон кард, ки маро дар тамоми замини Миср ҳоким гардонд. Биравед ба назди падарам хабар расонед, ки писари ту Юсуф зинда мебошад. Ва оғои тамоми Миср шудааст. Ин гапҳоро гуфта Юсуф худро ба канори Бинёмин андохта гирист. Баъдан ҳамаи бародарони худро ба оғӯш гирифта, бӯсид.

Бародарон ба Канъон баргаштанд ва ба падари худ аз ин ҳодиса нақл карданд. Дар ин ҳолат Яъқуб дилаш шод шуд ва гуфт: «Писарам Юсуф ҳанӯз зинда аст меравем ӯро мебинем».

Яъқуб, ҳама фарзандон ва набераҳояш ва бо тамоми молу мулке, ки доштанд ба Миср равона шуданд. Юсуф ба пешвози онҳо баромад. Чун падари худро дид ба гарданаш овезон шуда гирист.

Юсуф беҳтарин замини Мисрро интихоб намуда ба хешовандон супурда, ба нон ва дигар маводҳо ҳамеша таъмин менамуд.

Яъқуб ба замини Канъон барнагашт ва дар Миср бимонд. Пеш аз вафоти ӯ ду писари Юсуф, яъне Менашше ва Эфроим ва сони дувоздаҳ писари худро баракат дод. Яъқубро ба Канъон бурда дар саҳрои Макфело дафн карданд, ки дар он ҷо Иброҳим ва Сорро, Исҳоқ ва Ривқоъ дафн шудаанд.

«Юсуф ва Зулайхо» дар Қуръон. Он гоҳ, ки Юсуф ба падари худ гуфт: «Эй падар, ман дар хоб ёздаҳ ситора ва хуршед ва моҳ дидам, ки саҷдаам мекунанд».

Гуфт: «Эй писари хурдакам, хобатро барои бародаронат ҳикоят макун, ки туро ҳилае меандешанд. Зеро шайтон одамонро душмане ошкор аст!

Ва инчунин парвардигорат туро бармегузинад ва таъбири хоб меомӯзад ва ҳамчунон, ки неъмати худро пеш аз ин бар падарони ту Иброҳиму Исҳоқ комил карда буд, бар туву хонадони Яъқуб ҳам комил мекунад, ки Парвардигорат донову ҳаким аст!»

Дар достон Юсуф ба бародаронаш намунаи ибратҳост. Он гоҳ, ки гуфтанд: «Юсуф ва бародараш назди падарамон маҳбубтар аз мо ҳастанд, ҳол он ки мо худ гурӯҳе нерумандем. Падарамон дар гумроҳии ошкорест».

«Юсуфро бикушед ё дар сарзамини дигараш биандозед, то падар хосси шумо гардад ва аз он пас мардуме шоиста гардед».

Яке аз онҳо гуфт: «Эй падар, чӣ шуд, ки моро бар Юсуф боварӣ намекунӣ, ҳол он ки мо хайрҳоҳи ӯ ҳастем?

Фардо ӯро бо мо бифирист, то бигардаду бозӣ кунад ва мо нигаҳдораш ҳастем.

Гуфт: «Агар ӯро бибаред ғамгин мешавам ва метарсам, ки аз ӯ ғофил шавед ва гург ӯро бихӯрад».

Гуфтанд: «бо ин гурӯҳи неруманд, ки мо ҳастем, агар гург ӯро бихӯрад, аз зиёнкорон хоҳем буд».

Чун ӯро бурданд ва қасд карданд, ки дар қаъри торикии чоҳаш бипартоянд, ба ӯ ваҳй кардем, ки онҳоро аз корашон огоҳ хоҳӣ сохт ва худ надонанд.

Шабҳангом гирён назди падарашон боз омаданд.

Гуфтанд: «эй падар, мо ба асп тохтан рафта будем ва Юсуфро назди матои худ гузошта будем, гург ӯро хӯрд. Ва ҳарчанд ҳам, ки рост бигӯем, ту сухани моро бовар надорӣ».

Ҷомаашро, ки ба хуни дурӯғин оғушта буд, оварданд, гуфт: «Нафси шумо кореро дар назаратон биёроста аст. Акнун барои ман сабри ҷамил беҳтар аст ва Худост, ки дар ин бора аз ӯ ёрӣ бояд хост».

Корвоне омад. Обоварашонро фиристоданд. Сатил фурӯ кард. Гуфт: «Муждагонӣ, ин писарест». Ӯро чун матое пинҳон сохтанд ва Худо ба коре, ки мекарданд, огоҳ буд.

Ӯро ба баҳои андак, ба чанд дирҳам фурӯхтанд, ки ҳеч рағбате ба ӯ надоштанд.

Касе аз мардуми Миср, ки ӯро харида буд, ба занаш гуфт: «То дар ин ҷост, гиромияш бидор, шояд ба мо суде бирасонад, ё ӯро ба фарзанди бипазирем». Ва инчунин Юсуфро дар замин ҷой додем, то ба ӯ таъбири хоб омӯзем. Ва Худо бар кори худ ғолиб аст. Вале бештари мардум намедонанд!

Ва чун болиғ шуд, ҳикмату донишаш додем ва некӯкоронро инчунин мукофот медиҳем.

Ва он зан, ки Юсуф дар хонааш буд, дар пайи комҷӯӣ аз Юсуф мебуд. Ва дарҳоро баста гуфт: « Бишитоб» Гуфт: «Паноҳ мебарам ба Худо, У парваронандаи ман аст ва маро обрӯи некӯ дода ва ситамкорон наҷотёфта намешаванд».

Он зан майли ӯ кард. Ва агар на бурҳони парвардигорашро дида буд, ӯ низ майли он зан мекард. Чунин кардем, то бадиву зишткориро аз вай бозгардонем. Зеро ӯ аз бандагони покдили мо буд!

Ҳар ду ба ҷониби дар давиданд ва зан ҷомаи ӯро аз пас бидарид. Ва шӯи он занро наздики дар диданд. Зан гуфт: «ҷазои касе, ки ба зани ту қасди баде дошта бошад, чист, ғайри ин ки ба зиндон афтад ё ба азобе дардовар гирифтор ояд?»

Юсуф гуфт: «Ӯ дар пайи комҷӯи аз ман буд ва маро ба худ хонд». Ва яке аз касони зан гувоҳӣ дод, ки агар ҷомааш аз пеш даридааст, зан рост мегӯяд ва ӯ дуруғгӯст.

Ва агар ҷомааш аз пас даридааст, зан дурӯғ мегӯяд ва ӯ ростгӯст.

Чун дид ҷомааш аз пас даридааст, гуфт: « Ин аз макри шумо занон аст, ки макри шумо занон макре бузург аст!

Эй Юсуф, забони худ нигоҳ дор ва эй зан, аз гуноҳи худ бахшоиш бихоҳ, ки ту аз хатокорон̄».

Занони шаҳр гуфтанд: «Зани Азиз дар пайи комҷӯй̄ аз ғуломи худ шудааст ва шефтаи ӯ гаштааст. Мо вайро дар гумроҳии ошкоро мебинем».

Чун афсунашонро шунид, наздашон кас фиристод ва маҷлисе тартиб дод ва ба ҳар як корде дод ва гуфт: «Берун ой то туро бингаранд». Чун ӯро диданд, бузургаш шумурданд ва дасти худ бибуриданд ва гуфтанд: «Худо нигаҳ дорад, ин одамӣ нест, ин фариштае бузургвор аст!»

Гуфт: «Ин ҳамон аст, ки маро дар боби ӯ маломат мекардед. Ман дар пайи комҷӯй̄ аз ӯ будам ва ӯ худро нигоҳ дошт. Агар он чи фармонаш медиҳам, накунад ба зиндон хоҳад афтод ва хор хоҳад шуд».

Гуфт: «Эй Парвардигори ман. Барои ман зиндон дӯстдоштанитар аст аз он чи маро ба он мехонанд ва агар макри ин занонро аз ман нагардон̄, ба онҳо майл мекунам ва дар шумори нодоно дар меоям».

Парвардигораш дуояшро иҷобат кард ва макри занон аз ӯ дур кард. Зеро Худо шунавову доност!

Пас ба он нишонаҳо, ки дида буданд, тасмим карданд, ки чанде ба зиндонаш бипартоянд.

Ду ҷавон низ бо ӯ ба зиндон афтоданд. Яке аз он ду гуфт: «Дар хоб худро дидам, ки ангур мефишорам». Дигаре гуфт: «худро дидам, ки нон бар сар ниҳода мебарам ва парандагон аз он мехӯуранд. Моро аз таъбири он огоҳ кун, ки аз некӯкоронат мебинем».

Гуфт: « Таъоми рӯзонаи шумо ҳанӯз наомада бошад, ки пеш аз он шуморо аз таъбири он хобҳо, чунон ки Парвардигорам ба ман омӯхтааст, ҳабар медиҳам. Ман дини мардумеро, ки ба худои якто имон надоранд ва ба рӯзи қиёмат кофиранд тарк кардаам.

Ман пайрави дини падаронам Иброҳиму Исҳоқу Яъқуб ҳастам ва моро нашояд, ки ҳеч чизро шарики худо қарор диҳем. Ин фазилатест, ки Худо бар мову бар мардуми дигар арзон̄ доштааст, вале бештари мардум ношукранд.

Эй ду зиндон̄, оё худоёни пароканда беҳтар аст ё Аллоҳ-он Худованди яктои ғолиб бар ҳамагон?

Намепарастед ғайри Худои якто магар бутонеро, ки худ ва падаронатон онҳоро ба номҳое хондаед ва Худо ҳуҷҷате бар исботи онҳо нозил накардааст. Ҳукме ғайри ҳукми Худо нест. Фармон додааст, ки ғайри ӯро напарастед. Ин аст дини росту устувор. Вале бештари мардум намедонанд.

Эй ду зиндон̄, аммо яке аз шумо барои хоҷаи худ шароб резад, аммо дигареро бар дор кунанд ва парандагон сари ӯ бихӯранд. Коре, ки дар бораи он назар мехостед ба поён омадааст».

Ба яке аз он ду, ки медонист халос мешавад, гуфт: «Маро назди хоҷаи худ ёд кун!» аммо шайтон аз хотираш дур кард, ки пеши мавлояш аз ӯ ёд кунад ва чанд сол дар зиндон бимонд.

Подшоҳ гуфт: «Дар хоб ҳафт гови фарбеҳро дидам, ки онҳоро ҳафт гови лоғар мехӯранд ва ҳафт хӯшаи сабз дидам ва ва хафт хушаи хушк. Эй хоссагони ман, хоби маро таъбир кунед, агар таъбири хоб медонед».

Гуфтанд: «Инҳо хобҳои ошуфта аст ва моро ба таъбири ин хобҳо огоҳ̄ нест».

Яке аз он ду, ки халос шуда буд ва пас аз муддате ба ёдаш омада буд, гуфт: «Ман шуморо аз таъбири он огоҳ мекунам, Маро назди ӯ бифиристед».

«Эй Юсуф, эй марди ростгӯй, барои мо таъбир кун, ки ҳафт гови фарбеҳро ҳафт гови лоғар мехӯранд ва ҳафт хӯшаи сабзу ҳафт хӯшаи хушк. Бошад, ки ман назди мардум бозгардам ва онон огоҳ гарданд».

Гуфт: «ҳафт сол пай дар пай бикоред ва ҳарчи медаравед, ҷуз андаке, ки мехӯред бо хӯша анбор кунед.

Аз он пас ҳафт сол каҳтӣ меояд ва дар он ҳафт сол он чи барояшон ҷамъ кардаанд, бихӯранд ғайри андаке, ки нигоҳ медоред. Пас аз он соле ояд, ки мардумонро борон диҳанд ва дар он сол афшурданиҳоро мефушуранд».

Подшоҳ гуфт: «Назди манаш биёваред». Чун фиристода назди ӯ омад, Юсуф гуфт: «Назди хоҷаат бозгард ва бипурс: Ҳикояти он занон, ки дастҳои худро буриданд, чӣ буд? Ки Парвардигори ман ба макрашон огоҳ аст».

Гуфт: «Эй занон, он гоҳ, ки хостгори тани Юсуф мебудед, ҳикояти шумо чӣ буд?». Гуфтанд: «Паноҳ бар Худо! Уро ҳеч гунаҳгор намедонем». Зани Азиз гуфт: «Акнун ҳак ошкор шуд. Ман дар пайи комҷӯйӣ аз ӯ мебудам ва ӯ дар зумраи ростгӯён аст!»

«Чунин шуд то бидонад, ки ман дар ғайбаташ ба ӯ хиёнат накардаам ва Худо ҳилаи хоинонро ба мақсад намерасонад.

Ман худамро бегуноҳ намедонам, зеро нафс одамиро ба бадӣ фармон медиҳад. Магар Парвардигори ман бибахшояд, зеро Парвардигори ман бахшояндаву меҳрубон аст!»

Подшоҳ гуфт: «Ӯро назди ман биёред то ҳамнишини хосси худ гардонам». Ва чун бо ӯ сухан гуфт, гуфт: «Ту аз имрӯз назди мо соҳибмартаба ва бовариноқ ҳастӣ».

Гуфт: «Маро бар хазинаҳои ин сарзамин мукаррар кун, ки ман нигаҳбоне доноям».

Инчунин, Юсуфро дар он сарзамин обру додем. Ҳар ҷо, ки мехост, ҷой мегирифт. Раҳмати худро ба ҳар кас, ки бихоҳем, арзонӣ медорем ва музди накӯкоронро барбод намекунем.

Ва албатта, музди он ҷаҳонӣ барои касоне, ки имон овардаанд ва парҳезкорӣ мекунанд, беҳтар аст.

Бародарони Юсуф омаданд ва бар ӯ дохил шуданд, онҳоро шинохт ва онҳо нашинохтандаш.

Чун борҳояшонро муҳайё сохт, гуфт: «Бародари падариятонро низ назди ман биёваред, оё намебинед, ки паймонаро комил адо мекунам ва беҳтарин мизбонам?

Агар ӯро назди ман наёваред, паймонае назди ман нахоҳед дошт ва ба ман наздик нашавед».

Гуфтанд: «Мо ӯро ба исрор аз падар хоҳем хост ва ин корро хоҳем кард».

Ва ба мардони худ гуфт: «Сармояшонро дар борҳояшон биниҳед, бошад, ки чун назди касонашон бозгарданд ва онро биёбанд, боз оянд».

Чун назди падар бозгаштанд, гуфтанд: «Эй падар, паймона аз мо манъ намуданд. Бародарамонро бо мо бифирист, то паймона бозгирем. Мо нигаҳдори ӯ ҳастем».

Гуфт: «Оё ӯро ба шумо бисупорам, ҳамчунон ки бародарашро пеш аз ин ба шумо супурдам?» Худо беҳтарин нигаҳдор аст ва Уст меҳрубонтарини меҳрубонон!

Чун бори худро кушуданд, диданд, ки сармояшонро пас додаанд. Гуфтанд: «Эй падар, дар талаби чӣ ҳастем? Ин сармояи мост, ки ба мо пас додаанд. Барои касони худ ғалла биёварем ва бародарамонро ҳифз кунем ва бори шутуре афзун гирем, ки он чӣ дорем, андак аст».

Гуфт: «Ҳаргиз ӯро бо шумо намефиристам, то бо ман ба номи худо паймоне бибандед, ки назди ман бозмеоваред. Магар он ки ҳама гирифтор шавед». Чун бо ӯ аҳд карданд гуфт: «Худо бар он чӣ мегӯем, гувоҳ аст!»

Гуфт: «Эй писарони ман, аз як дарвоза дохил нашавед; аз дарвозаҳои гуногун дохил шавед. Ва ман қазои Худоро аз сари шумо дафъ натавонам кард ва ҳеч фармоне ғайри фармони Худо нест. Бар ӯ таваккал кардам ва таваккалкунандагон бар ӯ таваккал кунанд».

Чун аз ҷое, ки падар фармон дода буд, дохил шуданд, ин кор дар баробари иродаи Худо нафъашон набахшид. Танҳо ҳочате дар замири Яъқуб буд, ки онро ошкор сохт, зеро ӯро илме буд, ки Худ ба ӯ омӯхта будем, вале бештари мардум намедонанд.

Чун бар Юсуф дохил шуданд, бародарашро назди худ ҷой дод. Гуфт: «Ман бародари ту ҳастам. Аз коре, ки инҳо кардаанд, андуҳгин мабош».

Чун борҳояшонро муҳайё кард, ҷомро дар бори бародар ниҳод. Он гоҳ мунодӣ садо дод: «Эй корвониён, шумо дуздонед».

Корвониён назди онҳо бозгаштанд ва гуфтанд: «Чӣ гум кардаед?»

Гуфтанд: «Ҷоми подшоҳро. Ва ҳар ки биёварадаш, ӯро бори шутурест ва ман кафилӣ мекунам».

Гуфтанд: «Худоро, шумо худ медонед, ки мо барои фасод кардан ба ин сарзамин наёмадаем ва дузд набудаем».

Гуфтанд: «Агар дуруғ гуфта бошед, ҷазои дузд чист?»

Гуфтанд: «Ҷазояш ҳамон касест, ки дар бори ӯ ёфта шавад. Пас ӯ худ ҷазои амали худ аст ва мо гунаҳгоронро ҳамин ҷазо диҳем».

Пеш аз бори бародар бар бори онҳо кофтанро сар кард, он гоҳ аз бори бародараш берун овард. Ҳилае, инчунин, ба Юсуф омӯхтем. Дар дини он подшоҳ

гирифтани бародар хаққи ӯ набуд, чизе буд, ки Худо мехост. Ҳар касро, ки бихоҳем, ба дараҷоте боло мебарем ва болои ҳар доное донотарест.

Гуфтанд: «Агар ӯ дуздӣ карда, бародараш низ пеш аз ин дуздӣ карда буд». Юсуф ҷавоби он сухан дар дил пинҳон дошт ва ҳеч изҳор накард ва гуфт: «Шумо дар вазъе бадтар ҳастед ва Худо ба буҳтоне, ки мезанед, огоҳтар аст!»

Гуфтанд: «Эй азиз, ӯро падарест солхӯрда. Яке аз моро ба ҷойи ӯ бигир, ки аз некӯкоронат мебинем».

Гуфт: «Худо накунад, ки ҷуз он касро, ки бори худ назди ӯ ёфтаем, бигирем. Агар чунин кунем, аз ситамкорон хоҳем буд».

Чун аз ӯ ноумед шуданд, барои машварат ба каноре рафтанд ва бузургтаринашон гуфт: «Оё намедонед, ки падаратон аз шумо ба номи Худо паймон гирифта ва пеш аз ин низ дар хаққи Юсуф кӯтоҳӣ кардаем? Ман аз ин сарзамин берун намеоям, то падар маро рухсат диҳад ё Худо дар бораи ман доварӣ кунад, ки У беҳтарини доварон аст.

Назди падар бозгардед ва бигӯед: «Эй падар, писарат дуздӣ кард ва мо ба ғайри он чи медонистем, шоҳиди надодем ва аз гайб низ огоҳ нестем.

Аз шаҳре, ки дар он будаем ва аз корвоне, ки ҳамроҳаш омадаем бипурс, ки мо рост мегӯем».

Гуфт: «На, нафси шумо кореро дар назаратон биёрост ва маро сабри ҷамил беҳтар аст. Шояд Худо ҳамаро ба ман бозгардонад, ки У донову ҳаким аст!»

Рӯйи худ аз онҳо бигардониду гуфт: «Эй андуҳо бар Юсуф». Ва чашмонаш аз ғам сафедӣ гирифт ва ҳамчунон андуҳи худ фурӯ мехӯрд.

Гуфтанд: «Ба Худо савганд пайваста Юсуфро ёд мекунӣ, то бемор гардӣ ё бимирӣ».

Гуфт: «Ҷуз ин нест, ки шарҳи андуҳи худ танҳо бо Худо мегӯям. Зеро он чи ман аз Худо медонам, шумо намедонед!

Эй писарони ман, бираведу Юсуф ва бародарашро биҷӯед ва аз раҳмати Худо ноумед нашавед. Зеро танҳо кофирон аз раҳмати Худо ноумед мешаванд».

Чун бар Юсуф дохил шуданд, гуфтанд: «Эй азиз, мову касонамон ба гуруснагӣ афтодаем ва бо вармояи андак омадаем, паймонаи моро тамом адо кун ва бар мо садақа бидеҳ, зеро Худо садақадиҳандагонро дӯст дорад!»

Гуфт: «Медонед, ки аз рӯйи нодонӣ бо Юсуф ва бародараш чӣ кардед?»

Гуфтанд: «Оё ба ҳақиқат ту Юсуфӣ?» гуфт: «Ман Юсуфам ва ин бародари ман аст ва Худо ба мо неъмат дод. Зеро ҳар кас, ки парҳезкорӣ кунад ва сабр намояд, Худо муздашро нобуд намесозад».

Гуфтанд: «Ба Худо савганд, ки Худо туро бар мо фазилат дод ва мо хатокор будем».

Гуфт: «Имрӯз шуморо сарзаниш набояд кард; Худо шуморо мебахшояд, ки У меҳрубонтарини меҳрубонон аст!

Ин ҷомаи маро бибаред ва бар рӯйи падарам партоед то бино гардад. Ва ҳамаи касони худро назди ман биёваред».

Чун корвон ба роҳ афтод, падарашон гуфт: «Агар маро девона нахонед, бӯйи Юсуф ҳис мекунам».

Гуфтанд: «Ба Худо савганд, ки ту дар ҳамон гумроҳии деринаи худ ҳастӣ!»

Чун муждадиҳанда омад ва ҷома бар рӯйи ӯ андохт, бино гашт. Гуфт: «Оё нагуфтаматон, он чи ман аз Худо медонам, шумо намедонед?»

Гуфтанд: «Эй падар, барои гуноҳони мо бахшоиш бихоҳ, ки мо хатокор будаем».

Гуфт: «Аз Парвардигорам барои шумо бахшоиш хоҳам хост, У бахшояндаву меҳрубон аст!»

Чун бар Юсуф дохил шуданд, падару модарро ба оғӯш кашиду гуфт: «Ба Миср дароед, ки агар Худо бихоҳад, дар амон хоҳед буд!»

Падару модарро бар тахт бароварда ва ҳама дар баробари ӯ ба саҷда даромаданд. Гуфт: «Эй падар, ин аст таъбири он хоби ман, ки инак Парвардигорам онро рост бароварда. Ва чи қадар ба ман некӣ кардааст, он гоҳ, ки маро аз зиндон бираҳонид ва пас аз он, ки шайтон миёни ману бародаронам фасод карда буд, шумор аз бодия ба ин ҷо овард Парвардигори ман ба харчи ирода кунад, дақиқ аст, ки У донову ҳаким аст!

Эй Парвардигори ман, маро фармонравои додӣ ва маро илми таъбири хоб омӯхтӣ. Эй офаринандаи осмонҳову замин, ту дар дунёву охират корсози манӣ. Маро мусалмон бимирон ва қарини шоистагон соз!»

Инҳо хабарҳои ғайб аст, ки ба ту ваҳй мекунем. Ва он ҳангом, ки бо якдигар ҷамъ омада буданд ва машварат мекарданд ва ҳила месохтанд, ки назди онҳо набудӣ!

Ҳарчанд ту ба имонашон ҳарис бошӣ, бештари мардум имон намеоваранд!

Ва ту дар муқобили паёмбарият аз онҳо музде наметалабӣ ва ин китоб ҷуз панде барои мардуми ҷаҳон нест!

Чӣ бисёр нишонаҳое дар осмонҳову замин аст, ки бар он мегузаранд ва аз он рӯй барметобанд!

Ва бештарашон ба Худо имон наёваранд, балки ҳамчунон муширикand!

Оё пиндоранд, ки эмини ёфтаанд аз ин, ки уқубате умуми азоби Худо онҳоро фуру гирад ё қиёмат ба ногоҳ фаро расад, бе он ки хабардор шаванд?

Бигӯ: «Ин роҳи ман аст. Ману пайравонам ҳамагонро бо далелу ҳуҷҷат ба сӯйи Худо мехонем. Пок аст Худо ва ман аз мушрикон нестам!»

Ва мо пеш аз ту ба пайғамбари нафиристодем ғайри мардонеро аз мардуми деҳаҳо, ки ба онҳо ваҳй мекардем. Оё дар рӯйи замин намегарданд, то бингаранд, ки поёни кори пешиниёнашон чӣ будааст? Ва олами охират парҳезгоронро беҳтар аст, чаро намеандешед?

Чун паёмбарон навмед шуданд ва чунон донистанд, ки онҳоро дурӯғ мебароранд, ёриашон кардем ва ҳар киро, ки хостем, наҷот додем ва азоби Мо аз мардуми гунаҳгор баргардонида нашавад!

Дар достонҳояшон хирадмандонро ибратест. Ин достоне сохта нест, балки тасдиқи сухани пешиниён ва тафсили ҳар чизест ва барои онҳо, ки имон овардаанд, ҳидоят асту раҳмат

А Д А Б И Ё Т

1. Давлатшоҳи Самарқанди. Таскират-уш-шуаро / Давлатшоҳи Самарқанди: ба таҳқиқ ва тасҳеҳи Муҳаммад Аббосӣ. - Теҳрон 1337. - С. 546-558.
2. Алишер Навой. Маҷолис-ун-нафоис / Алишер Навой: тайёрловичи Суйима Ғаниева. – Тошкент: Ӯзбек. ФА нашриёти, 1961. - С 83-84 бет. Минбаъд: Маҷолис-ус-нафоис.
3. Муиниддини Исфзорӣ. Равзот-ул-ҷаннот фӣавсофи мадинат-ил-Ҳирот / Муиниддини Исфзорӣ: бо тасхехи Сайид Муҳаммад Козимӣ Имом. - Теҳрон, 1339. - Бахши II. - С. 235-241; минбаъд: Равзот-ул-ҷаннот.
4. Ҳусайнӣ. Маҷолис-ул-ушшок / Ҳусайнӣ. - Лакҳнав, 1313 ҳ.. - С. 177-181.
5. Абдуғанӣ Мирзоев. Биноӣ / Абдуғанӣ Мирзоев. - Сталинобод, Нашрдавтоҷик, 1957. - С.245-246.
6. Абдулвасеъ Низоми. Макомоти Мавлави Ҷоми / Абдулвасеъ Низоми. Нусхаи хаттии рақами 1430 китобхонап давлати РСС Тоҷикистон ба номи Абулқосим Фирдавсӣ;Минбаъд: Мақомот.
7. Алишер Новой. Хамсат-ул-мутаҳайирин / Алишер Новой. Нусхаи хатти № 206 ганҷинаи дастнависҳои шарқии АФ РСС Тоҷикистон; Минбаъд: Хамсат-ул-мутаҳайирин.
8. Абдулгафори Лорӣ. Такмила бар «Нафасот-ал-унс» / Абдулгафори Лорӣ: ба тасҳеҳ ва муқобила ва таҳшияи Башири Ҳаварӣ. - Кобул, 1343. Минбаъд: Такмила.
9. Хамсат-ул-мутаҳайирин, 64а.
10. Алӣ Сафӣ. Рашаҳот айн-ул-ҳаёт / Алӣ Сафӣ. - Лакхавн, 1890; Минбаъд: Рашаҳот.
11. Зайниддин Восифӣ. Бадоеъ-ул-вақоеъ / Зайниддин Восифӣ: тасҳеҳи Александр Болдырев.. Теҳрон, 1350. - Ҷ.1.
12. Хондамир. Ҳабиб-ус-сияр / Хондамир. - Бамбай, 1271-1273ҳ. - Ҷ.III. - Ҷузви 3. - С. 242.337; Минбаъд: Ҳабиб-ус-сияр.
13. Сомирзои Сафавӣ. Тӯҳфаи Сомӣ / Сомирзои Сафавӣ: бо тасҳеҳ ва муқобилияи Ваҳиди Дастгардӣ. - Теҳрон, 1936. - С. 85-90.
14. Аълохон Афсахзод. Рӯзгор ва осори Абдураҳмони Ҷомӣ / Аълохон Афсахзод. - Душанбе. 1980.
15. Абдурраҳмони Ҷомй. Баҳористон / Абдурраҳмони Ҷомй: бо шарҳи туркӣ «Хадият-ул-ирфон». - Истанбул, 1252 ҳ.қ.
16. Мухаммад Солех. Меҳҷат-ул-аброр шархи «Луҷҷат-ул-асрор» / Мухаммад Солех. - Истабул, 1288 ҳ.
17. Насруллоҳ Мубашшири Кирозӣ. Нуриддини Абдуррахмони ал-Ҷомӣ / Насруллоҳ Мубашшири Кирозӣ.- 1964. - С. 69-70; Минбаъд: Тирозӣ Фехрист.
18. Муҳаммад Гӯлхавӣ. Шарҳи «Юсуф в Зулайхо» / Муҳаммад Гӯлхавӣ. - Лохур, 1900.
19. Крымийский А. История Персии, ее литературы и дервишейской теософии / А. Крымийский. - М., 1906. - Ч. 3. - С. 202-222.
20. Аиасғар Ҳикмат.Ҷомй / Аиасғар Ҳикмат. - Теҳрон, 1320.
21. Бертельс Е.Э. Навои и Джами / Е.Э. Бертельс. - С. 209.
22. Бертельс Е.Э. Навои. Опыт творческой биографии / Е.Э. Бертельс. - М., 1948; Джами. Эпоха, жизнь.творчество / Джами. - Душанбе 1963.
23. Пажмон Ҳ. Зиндагонии Ҷомӣ дар китоби «ДевониҶомй» / Ҳ. Пажмон. - 1317. - С. 26.

24. Самадов Валӣ. Хроникаи ҷашн / Самадов Валӣ // Маҷ. «Абдурраҳмони Ҷомӣ». - Душанбе, «Дониш», 1973. - С. 226-234.
25. «Ҷомӣ - 550-сола». Маҷмӯаи мақолаҳо (ба забони гурҷи). - Тблиси, 1964;оид ба ин маҷмӯа нигаред: Инга Калдзе. 1344. - № 5. - С. 81-83.
26. Мирзоев А.М. Абдурраҳмони Ҷомӣ ва мавзӯи тарбияи фарзанд / А.М. Мирзоев // «Садои Шарқ», 1964. - №12. - С.9-28.
27. Сатторов Абдунабӣ. Афкори адабӣ ва эстетикии Абдурраҳмони Ҷомӣ / Сатторов Абдунабӣ. – Душанбе: Ирфон, 1975.
28. Мирзоев А. Ҷомӣ ва таҳсили илму ҳунар / А. Мирзоев // «Бо ёрии муаллимони ғоибхон». - Сталинобод, 1949. - С. 184-188.
29. Брагинский И.С. Очерки из истории таджикской лит-ры / И.С. Брагинский. - Сталинабад, Таджикгосиздат, 1956. – С. 264-280.
30. Гулиев Аббасалӣ. Абдурраҳмони Ҷомӣ «Юсуф ва Зулайха» поэмаси / Гулиев Аббасалӣ. - Бакы, 1969.
31. Афсахзод Аълохон. Достони «Лайлӣ ва Маҷнун»-и Абдурраҳмони Ҷомӣ / Афсахзод Аълохон. – Душанбе: Дониш, 1970.
32. Бертельс Е.Э. Ибранные Турды. Низами и Фузули / Е.Э. Бертельс. - М., Издательство вост. Лит-ры. 1962. - С. 281-286
33. Бертельс Е.Э. Абд-Ар-Рахман Джами и его дружба с Наваи / Е.Э Бертельс // Известия АН СССР Оделние ли-ры и языка. – 1947. - Т.6. - Вып.6. - С. 463-474.
34. Зухриддинов А. Муқоисаи маснави «Юсуф ва Зулайхо»-и Абдурраҳмони Ҷомӣ бо «Юсуф ва Зулайхо»-и Нози / А. Зузриддинов // Абдурраҳмони Ҷомӣ-550. - С. 159-172.
35. Шуханд Риштин. Паштуа адибиёт ва Ҷомӣ; Мир Ҳусайншоҳ. Ҷомӣ ва мусташрикин / Шуханд Риштин // Нуриддин Абдурраҳмони Ҷомӣ. – С. 47-52.

«ЮСУФ И ЗУЛЕЙХА» В БИБЛИИ И КОРАНЕ

История сюжета любовного приключения “Юсуфа иЗулейха” восходит к древнему устному народному творчеству арабского и еврейского народов. Но в творчестве других народов тоже встречаются легенды, предания и сказки на тему Юсуфа и Зулейха.

После устного народного творчества повесть “Юсуф и Зулейха” перекочевала в религиозные книги Таврот, Библия иКоран, который считается фактором, обеспечивающим священность этой повести. В результате на всех этапах истории творческие лица различных религиозных убеждений интересовались этим преданием, на основе его сюжета создавались не только лирические и эпические, но и драматические произедения. Статья посвящена изучению данной темы.

Ключевые слова: поэма “Юсуф иЗулейха”, любовное приключение, религиозные книги, этапы истории, история сюжета, Коран, Библия, священная поэма.

"YUSUF AND ZULAIKHA" THE BIBLE AND THE KORAN

The history of the plot of a love of adventure, "Yusuf iZuleyha" dates back to ancient folklore of the Arab and Jewish peoples. But in the works of other people, too, there are legends, traditions and stories on the theme of Yusuf and Zuleiha.

After oral folklore story "Yusuf and Zulaikha" migrated to the religious books Tavrot Bible iKoran, which is considered a factor ensuring the sacredness of this story. As a result, at all stages of the history of creative persons of different religious beliefs were interested in this tradition, based on his story created not only lyrical and epic, and dramatic proizedeniya. The article is devoted to the study of the topic.

Kev words::poem "Yusuf iZuleyha" love affair, religious books, stages of history, the history of the story, the Koran, the Bible, the sacred poem.

Сведения об авторе: ***Б.Б. Ширинова***- соискатель Таджикского государственного института языков им.Сотима Улугзаде.Телефон: **(+992) 918-70-56-93**

ХУСУСИЯТҲОИ БАДЕИИ «НУР-УЛ-УЛУМ» -И АБУЛҲАСАНИ ХАРАҚОНӢ

М. Оқилова
Донишгоҳи давлатии Хуҷанд ба номи Б.Ғафуров

Шайх Абдулҳасани Харақонӣ бар сари дари хонақоҳи худ навишта буд: «Ҳар кӣ дар ин саро дарояд, нонаш диҳед ва аз имонаш мапурсед. Чи он кас, ки ба даргоҳи Борӣ таоло ба чон арзад, албатта, ба хони Булҳасан ба нон арзад» [5, 3].

Ташаккули адабиёти ирфонии форсу тоҷик аз замоне оғоз меёбад, ки салтанати давлати Сомониён барои пешрафти куллии адабиёт нақши муассир гузошта, ривоҷи ҳамаҷонибаи онро таъмин намуда буд. Бо таҳаввулоти ҷараёнҳои фикрӣ дар қаламрави тасаввуфи исломӣ осори фаровоне барои шарҳу тавзеҳи онҳо ба миён омаданд, ки ҳар яке аз шеваҳои хос ва равишҳои муайяни таълиф бархурдор буданд. Муҳаққиқи барҷастаи насри форсӣ Н.Салимов оид ба пайдоиши наср ва заминаҳои

ташаккули он дар адабиёти форсӣ сухан ронда, чунин иброз медорад: «Дар ҳамин даврон (М.О. яъне, аҳди Сомониён) нахустин китобу расоили ирфонӣ кор омада, шуъбаи мухташами адабиёти форсу тоҷик – насри сӯфияро поя гузоштанд» [3, 89].

Яке аз нахустин китоби аҳли тасаввуф «Нур-ул-улум»-и Абдулҳасани Харақонӣ маҳсуб меёбад, ки дар радифи осори сӯфиёна дар адабиёти форсу тоҷик таълиф шудааст. Муҳимтарин андеша ва ақволи Абулҳасани Харақонӣ дар ин асари муътабари ӯ таҷассум ёфтаанд, ки мутолиаи он воқеияти ин дидгоҳ ва назаротро ба субут мерасонад.

Шайх Абулҳасани Харақонӣ, ки исми пурраш Шайх Абулҳасан Алӣ ибни Ҷаъфар ибни Салмони Харақонӣ ё Алӣ ибни Аҳмад мебошад, аз ҷумлаи орифони номовари бузурги поёни қарни чаҳорум ва аввали қарни панҷуми ҳиҷрӣ, баробар ба поёни асри даҳум ва оғози асри ёздаҳ мебошад. Харақонӣ дар қаламрави адабиёт ва фарҳанги исломии форсу тоҷик ба унвони чеҳраи дурахшон ва дар озодандешиву мардумгароӣ муътабар шинохта шудааст. Ӯ соли 960 дар деҳаи Харақони Қумис ё Қумиши минтақаи Шоҳруди вилояти Симнони Эрон чашм ба олами ҳастӣ кушодааст. Дар тамоми даврони таърихи тасаввуфи исломӣ ва таърихи афзун бар ҳазорсолаи насри форсӣ мавриди эътироф будааст. Гуфтор ва кирдори ин сӯфии бузург дар тӯли беш аз ҳазор соли гузашта аз ӯ то мо мавриди таваҷҷуҳи амиқ ва диққату мутолиа ва сармашқи орифону шоирон ва мутафаккирони даврони мухталифи адабиёти форсӣ қарор доштааст. Соли вафоти ӯро тазкираҳо бистуми озармоҳи соли 412 ҳиҷрии қамарӣ унвон кардаанд, ки дар ҳафтоду дусолагӣ ин оламро тарк кардааст ва ҳамакнун мазораш низ дар ҳамон зодгоҳаш Харақон аст.

Дар ҳаққи ӯ фармудаанд: «Шайх Абулҳасани Харақонӣ орифи шаттоҳ ва сӯфии шӯридаҳоли маст, ки аз коинот канора ҷустааст ва дар гӯшаи инзиво ва истиғроқи ҷазабаҳои сӯфиёна аст» [2, 81].

Мақоми ирфонии Абулҳасан дар аксари сарчашмаҳои тасаввуфӣ аз ҷумла «Тазкират-ул-авлиё»-и Шайх Фаридуддин Аттори Нишопурӣ мазкур аст ва тафсилоте, ки роҷеъ ба ин намояндаи барҷастаи аҳли тасаввуф дар ин китоб омада, шояд мо ҷойи дигар дучор наоем ва он сарчашмаи муҳим дар омӯзиши рӯзгор ва каромоти ӯ ба шумор меравад [1, 147-201].

Ҳарчанд роҷеъ ба номаи рӯзгор ва ақволу атвори Шайх Абулҳасани Харақонӣ дар сарчашмаҳо ва осори ирфониву бадеӣ матолиби фаровоне ба қалам омадааст, «...ба далели ҳамин ворастагӣ ва тақво ва дин ба дунё нафурӯхтан сӯфияи ин қарн қабули ҳоҷоти аҳли замон шуданд, чунончи Султон Маҳмуд ба хонақоҳи Шайх Абулҳасани Харақонӣ меравад, вале чун Шайх ба мулоқоташ намеояд ва мегӯяд: «Бигӯй Маҳмудро, ки Абулҳасан машғул аст ба фармони атиуллоҳ, ба ту наметавонад пардохтан» [5, 91].

Азбаски зиндагиномаи шигифтангез ва китоби мондагори ӯ «Нур-ул-улум» ҳанӯз ҳам ба таври шоиставу боиста дар адабиётшиносии форсӣ-тоҷикӣ омӯхта нашудааст. Ва танҳо дар баъзе аз кутуб, ки ба таҳқиқи масоили таърихи адабиёти тасаввуф бахшида шудаанд, ба таври куллӣ роҷеъ ба мухтасари номаи рӯзгор ва китоби мондагори Абулҳасани Харақонӣ изҳори назар шудааст, лозим донистем ба ин асари орифи бузург рӯ оварем ва барои шинос намудани хонанда бо муҳтавои он иқдом намуда бошем.

Мероси адабии Абулҳасани Харақониро асосан аз се асари ирфонӣ иборат донистаанд:

1. «Нур-ул-улум».
2. «Рисолаи ал-хоиф-ул-илҳом мин лавмат-ул-аим».
3. «Футуҳ-ул-ҷамол».

Миёни ин осор «Нур-ул-улум» аз ҷойгоҳи хоссе бархурдор аст, ки ин таълифот баробари чеҳраи муҳим ва барҷастаи ирфонӣ будан ин суханвари мумтозро ҳамчун нависандаи сабки таълифоти сӯфиёна муаррифӣ мекунад.

Аз ин китоб нусхаи мунҳасире дар осорхонаи Британияи Кабир маҳфуз аст, ки Бертелс – ховаршиноси рус онро дар соли 1929 дар маҷаллаи «Эрон», ки ба забони русӣ нашр меёбад, ба табъ расондааст. Шакли комилтари ин асар дар Теҳрон ба кӯшиши олими пуркор Абдуррафеи Ҳақиқат, мунташир гардидааст [5]. Оид ба ин асари Харақонӣ дар сарчашмаҳои таҳқиқӣ маълумот дода шудааст: ««Нур-ул-улум» мансуб ба Шайх Абулҳасани Харақонӣ, орифи машҳури қарни чаҳорум (ваф.425ҳ.-1034м.) аст дар мабонии ирфон, ки нусхаи мавҷуди онро яке аз шогирдонаш баъд аз марги муршиди худ интихоб карда ва дар даҳ боб тадвин намудааст [4, 140]».

«Нур-ул-улум»-и Абулҳасани Харақонӣ асари ҳаҷман на он қадар бузург аст ва 10 бобро дарбар мегирад:

Боби аввал: дар суолу ҷавоб.

Боби дуюм: дар ваъз ва насиҳат.

Боби сеюм: дар аҳодиси расулуллоҳ.

Боби чаҳорум: дар лутф.

Боби панҷум: Фи-л-муноҷот мин «Нур-ул-улум»

Боби шашум: Фи-л-ҳаяҷон

Боби ҳафтум: Фи-л-ваҳй-ул-қулуб

Боби ҳаштум: Фи-л-муҷоҳида

Боби нуҳум: Фи-л-ҳикоёт

Боби даҳум: Маноқиби Шайх Абулҳасани Харақонӣ, раҳматуллоҳ

Дар боби аввал, ки «Дар суолу ҷавоб» унвон дорад, 25 суол ва ҷавоби Шайхи Харақон оварда шудааст, ки ҳама дар мавзӯи иборот ва аҳволи аҳли тасаввуф мебошанд ва умқи андешаи ин орифи бузургро нишон медиҳанд. Чунончи:

«Пурсиданд, ки дӯстони Вайро чӣ аломат аст?

Гуфт: Он, ки дӯстии дунёро аз дил берун бувад» [5, 37].

«Шайхро пурсиданд ки: Муриди ростгӯй кист?

Гуфт: Он, ки сухан аз дил гӯяд, яъне он ки дар дилаш бошад» [5, 38].

«Пурсиданд дар рақс.

Гуфт: Кори касе бошад, ки пой бар замин занад, то саро бинад ва остин бар ҳаво андозад, арш бинад ва ҳар чӣ ҷуз ин бошад, оби Абӯязид ва Шиблӣ бурда бошад» [5, 39].

Боби дувуми асар «Дар ваъз ва насиҳат» номида шуда, аз унвони он маълум аст, ки панди Абулҳасани Харақонӣ ба шогирдону муридон буда, 8 гуфтори ӯро дарбар мегирад ва ҳар панд бо ҷумлаи «Шайх Абулҳасан Алӣ ибни Аҳмад ал-Харақонӣ, раҳматуллоҳи алайҳ, чунин гуфтааст:», «Шайх гуфт:» ё «Гуфт:» оғоз меёбад. Масалан:

«Шайх гуфт: Сухан магӯй, то шунавандаи Худойро надонӣ ва сухан машнав, то ки расонанда ба гӯши Худойро надонӣ» [5, 45].

«Гуфт: Ҳама як беморӣ дорем, чун беморӣ яке бувад, дору яке бошад. Ҷумла бемории ғафлат дорем, биёед, то бедор шавем» [5, 45].

Шайх гуфт: Агар оташе аз танӯри ту дар ҷомаи ту афтад, зуд кӯшӣ то бикушӣ, раво дорӣ, ки оташи кибру ҳасад ва риё дар дили ту қарор гирад, ки ин оташе аст, ки дини туро бисӯзад» [5, 45].

Боби севуми асар «Дар аҳодиси расулуллоҳ» номида шуда, дар феҳрасти унвони асар зикр шудааст, аммо дар худи асар, ки бар асоси маҷмӯаи осорхонаи Британияи Кабир тайёр шудааст, матни боб мавҷуд нест.

Боби чаҳоруми асар «Дар лутф» унвон дошта, гуфтори Шайхро дар бар мегирад ва бояд гуфт, ки аз ҳассосият, самимият ва андешаи нозуки гӯяндаи он гувоҳӣ медиҳад. Он ҳамагӣ 6 гуфтор ё нақлро дарбар гирифта, бо иборoти «Шайх гуфт» ва «Нақл аст, ки» оғоз меёбад ва андешаҳои аҷибу нозуки Шайхи Харақонро ироа медорад:

«Шайх гуфт:

Дар хабар аст, ки Худованд, ҷалла ҷаллаллоҳу, ҳикматро бифиристад ва ҳафтод ҳазор фариштаро бо вай болин ба болин мегардад, мехоҳад, ки дӯстии дунёро дар он дил набувад, то дер шавад ва ҷойгоҳ гирад, он гоҳ ин малоикаро гӯяд, (шумо ҷойи хештан шавед, ки ман ҷойи худ ёфтам) банда дигар рӯз бомдод ҳикмат мегӯяд, ки Худояш дода бувад» [5, 51]. Ё худ:

«Ва нақл аст, ки гуфт, ки: Худо, ҷалла ҷаллаллоҳу, дӯстони хешро ба покии хеш биёрояд ва ба ягонагии худ парвараду ба илми худ адаб кунад ва дар давлат ва қудрати худ гирад ва султонӣ диҳад ба эшон» [5, 51].

Боби панҷуми асар «Фи-л-муноҷот мин «Нур-ул-улум» унвон дошта, 8 муноҷотҳои Харақониро дарбар гирифтааст. Ҳар муноҷот бо иброти «Гуфтам: Илоҳо», «Илоҳо» сар шуда, аз сӯзу шавқ ва муҳаббати бепоёни ориф ба Ҳазрати Самадият нишонаанд. Намунаҳои ин муноҷотҳо муноҷоти орифи бузурги ҳамзамони ӯ Хоҷа Абдуллоҳи Ансориро ба ёд меоранд:

«Илоҳо, халқи Ту шукри неъматҳои Ту кунанд, ман шукри будани Ту кунам, неъмат будани Туст» [5, 55]

«Гуфтам: Илоҳо, маро Ту мебоӣ. Шунидам дар сирри худ (Агар маро хоҳӣ, пок бош, ки Ман покам, бениёз бош аз халқ, ки Ман бениёзам).

Гуфтам: Илоҳо, хушӣ бо Туст, ишорат ба биҳишт мекунӣ?» [5, 55].

Боби шашум «Фи-л-ҳаяҷон» номида шуда, ҳамагӣ ду гуфтори Шайхро дар бар мегирад ва зимнан ба боби 4 муташобеҳанд:

«Вирди ҷавонмардон андӯҳест, ки ба ҳеч ваҷҳ дар ду ҷаҳон нағунҷад ва он андӯҳ он аст, ки хоҳанд, ки Вайро сазои Вай ёд кунанд, натавонанд».

«Гуфт: Ин халқ ҳама бомдоду шабонгаҳ дар банди…. ки Вайро ёбанд. Ёбанда аст, ки ӯ Вайро хоҳад» [5, 59]. Ин гуфтор самимияти меҳру муҳаббати ба Худованд доштаи ин орифи беҳамторо нишон медиҳад.

Боби ҳафтуми асар «Фи-л-ваҳй-ул-қулуб» унвон дошта, 4 гуфтори Абулҳасани Харақониро дарбар гирифтааст ва бо ҷумлаҳои «Шайх Абулҳасан гуфт: Худованд, ҷалла ҷаллаллоҳу, бар дили ман нидо кард, ки:», «Мавло бар дили ман нидо кард ва гуфт», «Худованд, ҷалла ҷаллаллоҳу, бар дили ман нидо кард, ки» оғоз меёбад ва дар онҳо аз асрори қалби ориф сухан меравад:

«Шайх гуфт: Мавло бар дили ман нидо кард ва гуфт: Ҳар куҷо ниёз аст, мурод Манам ва ҳар куҷо даъвост, мурод халқонанд» [5, 63].

«Шайх гуфт: Мавло таоло бар дили ман нидо мефармуд, ки: Бандаи Ман, Маро бо ту мухотаба ба чаҳор чиз аст: ба дил ва тан ва забон ва мол. Ду ба Ман медиҳӣ ва ду боз мегирӣ, яъне ба тан тоат мекунӣ ва ба забон Қуръон мехонӣ, дилу мол ба Ман намедиҳӣ ва Маро худ кор бо ин ду беш аст, агар хоҳӣ, ин дуи дигар ба ту бигзорам» [5,63].

Боби ҳаштуми «Нур-ул-улум» таҳти унвони «Фи-л-муҷоҳада» гуфтори Шайхи Харақониро дар бар гирифта, масоили ҷаҳду талоши аҳли ирфонро дар роҳи Ҳақ дар бар мегирад. Ин боб 9 гуфтори Абулҳасанро фаро гирифтааст ва бо ҷумлаҳои «Шайх гуфт, ки», «Ва гуфт, ки», «Ва Шайх гуфт» ибтидо меёбад.

«Шайх гуфт: Ҷаҳди мардон чиҳил сол аст» [5, 67].

«Гуфт: Бар дар ҳар кӣ соле бошӣ, охир рӯзе бигӯяд: Дарой. То ба чӣ истодаӣ? Панҷоҳ сол бар дари ӯ биист, кафили ту манам» [5, 68].

«Шайх гуфт: Аз бисёр ҷонҳо овози мотам барояд ва аз баъзе овози даф. Ҳарчанд дар дили худ менигарам, ҳама овози мотам мебарояд, овози даф не» [5, 68].

Боби нуҳуми асар «Фи-л-ҳикоёт» унвон дошта, яке аз қисмҳои ҷолиби «Нур-ул-улум» мебошад ва 48 ҳикояти кӯтоҳро дарбар гирифтааст. Ҳикоёт аз номи бузургони сӯфия, чун худи Абулҳасани Харақонӣ, Боязиди Бастомӣ, Шиблӣ, Зуннуни Мисрӣ, Фузайли Аёз, Шайх Абулаббоси Қассоб, Увайси Қаранӣ, Бӯалии Рӯдборӣ, Ҳотами Асамм, Аҳмади Ҳарб, Ҳасани Басрӣ ва монанди инҳо буда, зимни он воқеаи хурде, ё ҳикоёти пандомези кӯтоҳе зикр мешавад. Бояд қайд намуд, ки қисме аз ин ҳикоёт дар «Тазкират-ул-авлиё»-и Фаридуддини Аттор низ омадаанд ва аз ҳолу шӯр, саргармӣ ва рафтору гуфтори авлиё хабар медиҳанд. Дар ҳамин боб аз Бӯязиди Бастомӣ хеле зиёд ҳикоёт нақл шуданаш бар он далел аст, ки пири Харақон ба ӯ меҳру иродати хоссе доштааст. Таҳлили ҳикоёти ин боб худ асоси як баррасии дигар буда метавонад.

Боби даҳуми асар «Маноқиби Шайх Абулҳасани Харақонӣ, раҳматуллоҳ» унвон дошта, ба масоили бахшида шудааст. Ин боб 21 гуфтор, нақлу ривоятро дарбар гирифтааст ва дар рӯшан намудани шахсият ориф, кору зиндагонӣ ва ақоиди Абулҳасани Харақонӣ хеле муҳим мебошанд. Чунончи:

Муриде буд Шайхро, ба Шайх рӯзе мегуфт: Хоҷа, агар маро вафот бошад ва ту зинда бошӣ, бар болини ман ҳозир шавӣ? Шайх гуфт: Агар ман рафта бошам ва се сол баромада бувад, чун ба дари марг расӣ, ман ҳозир шавам. Иттифоқ чунон буд, ки Шайх вафот кард, паси се сол он муридро вақти рафтан омад. Ҷамъе аз муридон дар гирд нишаста буданд ва дилтангӣ мекарданд. Ногоҳ хона равшан шуд, муридонро бонг барзад, гуфт: Хомӯш бошед, ки Шайх ҳозир шуд ва кор бар ман саҳл гашт» [5, 92-93].

Дар «Тазкират-ул-авлиё»-и Фаридуддини Аттор дар мавриди ихлосу иродати ӯ ба ҳамшаҳрии хеш Боязид тақрибан 30 нақлҳои кӯтоҳу дарозе омадааст ва муҳаббату иродати хоси Аттор барин орифи машҳурро ба Шайхи Харақон нишонгар аст. Аз ҷумлаи ин нақлҳо он аст, ки нахуст дар бораи он ки қабл аз милодаш ҳузури Абулҳасан барои Боязид равшан будааст, чунин омада: «Нақл аст, ки Шайх Боязид ҳар сол як навбат ба зиёрати деҳистон шудӣ ба сари рег, ки он ҷо қубури шуҳадост, чун бар Харақон гузар кардӣ, биистодӣ ва нафас баркашидӣ. Муридон аз вай суол

карданд: Шайхо! Мо ҳеҷ бӯе намешунавем. Гуфт: Оре, ки аз ин деҳи дуздон бӯйи марде мешунавам. Марде бувад, номи ӯ Алӣ ва кунияти ӯ Абулҳасан. Ба се дараҷа аз ман пеш бувад. Бори аёл кашад; ва кишт кунад; ва дарахт нишонад» [1, 146].

Дигар аз намояндаи барозандаи тасаввуфи Хуросон Абӯсаиди Абулхайр арҷи фаровон ба Шайх Абулҳасани Харақонӣ медошт ва пайваста дар эҳтирому эъзози ин марди тариқат буд. Ҳикоёти зиёде аз ӯ дар равобит бо Абулҳасани Харақонӣ дар «Тазкират-ул-авлиё» -и Фаридуддини Аттор мазкур аст [1, 150-152]:

Абӯалӣ ибни Сино табиби номӣ, олими фалсафа низ аз шуҳрати Шайх Абулҳасани Харақонӣ огоҳӣ дошт. Ин нукта гувоҳӣ аз он медиҳад, ки овозаи Шайхи Харақон дар замони худ аллакай ба атроф паҳн шуда, мавриди таваҷҷуҳи андешамандону аҳли илм шуда будааст. Ибни Сино барои дидор бо ӯ ба Харақон омада, бо Абулҳасани Харақонӣ суҳбат намуда, ба рафтору ақволи ӯ мароқ зоҳир намуда буд [5, 88].

Таълимоти Харақонӣ аз мабоҳиси ахлоқи писандида ва разила сарчашма гирифта, ба муридон адаб меомӯхт, ба роҳи инсони комил раҳнамун мекард. Ҳикоёти ҷолибе аз гуфтаҳои Шайхи Харақонӣ мазкур аст: «Нақл аст, ки шайх гуфт: ду бародар буданд ва модаре. Ҳар шаб як бародар ба хидмати модар машғул шудӣ ва як бародар ба хидмати Худованд машғул буд. Он шахс, ки ба хидмати Худо машғул буд, бо хидмати Худояш хуш буд. Бародарро гуфт: Имшаб низ хидмати Худованд ба ман исор кун.

Чунон кард. Он шаб ба хидмати Худованд сар бар саҷда ниҳод. Бар хоб шуд. Дид, ки овозе омад, ки: Бародари туро биёмурзидем ва туро бад-ӯ бахшидем. Ӯ гуфт: Охир ман ба хидмати Худо машғул будам ва ӯ ба хидмати модар. Маро дар кори ӯ мекунед. Гуфтанд: Зеро ки он чӣ ту мекунӣ, мо аз он бениёзем ва лекин модарат аз он бениёз нест, ки бародарат хидмат кунад» [1, 155].

Дар «Нур-ул-улум» муаллиф ба мабоҳиси ҷиддии ирфонӣ ва мазҳабӣ пардохтааст, вале шеваи баёни сода ва, ҳатто, омиёнаро ихтиёр кардааст. Е.Э. Бертелс бо ишора ба ин матлаб нигоштааст: «Дар услуби асар дар навбати аввал содагии фавқулоддаи он ҷолиби таваҷҷуҳ аст. Муаллиф кӯшише барои коркарди забон ба харҷ намедиҳад. Ҷумлаҳо аксаран кӯтоҳу пора-пораанд, робитаи миёни онҳо ниҳоят наҳиф аст. Таркиб ба ҳадди охир фишурда, чунонки ҳангоми тарҷума ба гузориши калимоти иловагӣ эҳтиёҷ пайдо шуда, бидуни онҳо маънои лозима ба даст намеоянд. Сохтори ҷумлаҳо аксаран нодуруст аст, қоидаи дар охири ҷумла гузоштани афъол, ки адибони классик онро ба нудрат вайрон мекунанд, қариб риоя намешавад. Аз ин ҷо монандии азиме бо сухани шифоҳии омиёнаи Эрони имрӯза падидор мегардад» [2, 231]. Ҷумлаҳои зайл гувоҳи ин суханонанд:

«Пурсиданд, ки: Дарвешӣ чист? Гуфт: Дарёест аз се чашма: яке парҳез, дуюм саховат, сеюм бениёз будан аз халқи Худой, азза ва ҷалл» [5,37]. «Гуфт ки: Машғулии дил аз се чиз хезад: аз чашму гӯшу луқма» [5, 38]. «Гуфт: Масали ориф, масали мурғест, ки аз ошёна рафта бувад ба тамаи тӯъма ва наёфта…ошёна карда ва раҳ наёфта дар ҳайрат монда ва хоҳад, ки ба хона равад, натвонад» [5, 39].

Дар насри форсӣ то густариши румузи мураккаб ва гароиши сӯфиён ба рамзу роз ва истиорот сухани эшон дар ниҳояти равонӣ ва наздик ба фаҳму гуфтори омма қарор дошт. Ин хусусиятро дар мавриди асари Харақонӣ низ мушоҳида намудан мумкин аст. Забеҳулло Сафо дар таҳқиқоти худ роҷеъ ба таърихи адабиёти Эрон дар қаламрави забони порсӣ ба ин асар ишора дорад: «Нур-ул-улум» иншои бисёр содаву равон ва ширину дилангез дорад» [4, 140]. Намунаҳои зер ба ин мисол шуда метавонанд:

1) Чунончи: «Пурсиданд, ки ғариб кист? Гуфт: «Ғариб на он аст, ки танаш дар ин ҷаҳон ғариб аст, балки ғариб он аст, ки дилаш дар тан ғариб бувад ва сирраш дар дил ғариб бувад.

2) Пурсиданд, ки дӯстони Вайро чӣ аломат аст?

Гуфт: Он, ки дӯстии дунёро аз дил берун бувад.

3) Пурсиданд, ки: Чӣ кунем, то бедор гардем?

Гуфт: Умри хешро аз пеш баргиред ва чунон донед, ки нафаси бозпасин омадааст ва дар миёни ду лаби ту мунтазир … хоҳад, ки берун шавад [5, 37].

«Дар хурдӣ модар ва падар варо нон додандӣ ва ба саҳро фиристодандӣ, то чаҳорпой нигоҳ дорад. Вай ба саҳро рафтӣ ва рӯза доштӣ ва нон ба садақа додӣ. Шабонгоҳ биёмадӣ ва рӯза гушодӣ ва касро аз он ҳол хабар набудӣ, чун калонтар шуд, ҷуфт ва тухм ба вай доданд. Рӯзе тухм андохта буд ва ҷуфт мекард, бонги намоз

карданд, шайх ба намоз рафт ва ҷуфтро истода бимонд. Чун саломи намоз доданд, диданд, ки ҷуфт ҳамерафт ва кишт мекард, сар ба саҷда ниҳоду гуфт: Худовандо, чунин шунидаам, ки ҳар киро дӯст гирӣ, аз халқон пӯшида кунӣ» [5, 87].

Дар рисола андешаҳои ирфонӣ, афкори назарии сӯфиёнаи муаллиф баён шудаанд. Намунаҳое аз гуфтори ӯ ба ин далеланд: «Шайх гуфт: Муъминро ҳама ҷойгоҳ масҷид бувад ва рӯзаш ҳама одина бувад ва моҳаш ҳама моҳи рамазон бувад. Ҳар куҷо бошад дар замин, чунон зияд, ки дар масҷид ва ҳама моҳҳоро чунон ҳурмат дорад, ки моҳи рамазонро ва дар ҳама рӯзҳо чунон некӯӣ кунад, ки рӯзи одина» [5, 38-39].

Аз ҷумла, ӯ ғайбро ба унвони дарахте мепиндорад, ки болои шохи он нишастааст ва мардум дар сояи он: «Ва гуфт: Дарахте аст ғайб ва ман бар шохи он нишастаам ва ҳама халқ ба зери сояи он нишаста» [1, 161].

Дар заминаи ин ҳикмати баённамудаи Харақонӣ ҳам каромоти ӯ зоҳир мешавад ва ҳам мақоми орифонаи вай. Зеро вақте ғайбро дарахте мепиндорад, ки дар шохааш нишастааст, пас ӯ дар мақомест, ки аз ғайб огаҳӣ дорад ва аҳли ирфонро беҳтарин каромот ҳамин буда, ки ба маърифати ғайб расида бошанд.

Ҷойи дигар вақте сухан аз мақоми сухан гуфтан дар тариқат ба забон меоварад, мақоми худро дар ҷойгоҳе муқарраррар месозад, ки он ҷо сухан гуфтан нагунҷад: «Ва гуфт: Пире - курросае дар даст – гуфт: Ман аз ин ҷо гӯям, ту аз куҷо гӯӣ? Гуфтам: Вақти ман вақте аст, ки сухан нагунҷад [1, 160]. Ё худ:

Ва гуфт: Халқро аввалу охире аст. Он чӣ ба аввал накунанд, ба охирашон мукофот кунанд. Худованди таоло маро вақте дод, ки аввалу охир ба вақти ман орзуманд аст» [1, 160].

Ниҳоят, дар охири асар аз каромоти Абулҳасани Харақонӣ сухан меравад ва ҳикояте оид ба асари дуои Шайх меорем:

«Ва ҷамъе аз муридони Абӯсаид, қаддасаллоҳу руҳа, бо худ андеша карданд, ки чун мо дар хонақоҳ шавем, Шайх моро ангури сиёҳ ва сафед диҳад. Чун пеши Шайх даромаданд, гуфт: Ҳар кӣ ба наздики пирон бо имтиҳон шавад, зиёраташ мақбул набувад ва пиронро худ бахилӣ набудааст, даст дар остин карду нони гарм ва дар хӯшаи ангур яке сапеду яке сиёҳ, пеши эшон ниҳод. Панҷоҳ мард аз он сер бихӯрданд» [5, 98-99].

Корбурди саноеи бадеӣ дар «Нур-ул-улум» ва хусусиятҳои насри сӯфияи давраи аввал, метавонад дар пажӯҳиши алоҳидае ҷой гирад.

«Нур-ул-улум» асарест, ки гуфтору афкор ва ҳикоёти Абулҳасани Харақониро дарбар мегирад ва дар тарбияи инсони комил, накӯҳиши нафс ва эътиқод ба Холиқи якто, ҳидоят ба роҳи рост барои ҷомеа хизмат менамояд. Садои Шайхи Харақон аз тӯли асрҳо ба гӯши пайравони роҳи рости зиндагӣ чун панду андарз расида, моро ба саодати маънавӣ ва ҷовидонаҳо раҳнамун месозад.

А Д А Б И Ё Т

1. Фаридуддин Аттори Нишопурӣ. Тазкират-ул-авлиё / Фаридуддин Аттори Нишопурӣ. - Хуҷанд: Ношир, 2008. - Ҷ.2. – 413 с.
2. Бертелс Е.Э. Суфизм и суфийская литература / Е.Э. Бертелс. – Москва, 1965.
3. Салимов Носирҷон. Шукуҳи наср дар аҳди Сомониён / Салимов Носирҷон. - Хуҷанд: Нури маърифат, 2008. - Ҷ.1. – 398 с.
4. Сафо Забеҳулло. Таърихи адабиёти Эрон / Сафо Забеҳулло. - Душанбе: Интишороти байналмилалии «Алҳудо», 2001. – 160 с.
5. Ҳақиқат Абдуррафеъ. Нур-ул-улум / Ҳақиқат Абдуррафеъ. - Теҳрон: Интишороти Беҳҷат, 1369ҳ. – 346 с.

ХУДОЖЕСТВЕННЫЕ ОСОБЕННОСТИ «НУР-УЛ-УЛУМ» АБУЛХАСАНА ХАРАКАНИ

Абулхасан Харакани был известным суфийским шейхом, среди произведений которогоособое место занимает «**Нурул–улум**» Когда еще был жив шейх Харакани, несколько мюридов записывали его речь и выступления. Эти речи и выступления потом были собраны в книге под названием «Нур ул-улум» ("Свет наук"). В данной статье автор рассматривает художественные особенности данного произведения.

Ключевые слова: Абулхасан Харакани, известный суфийский шейх, «Нур ул-улум» ("Свет наук"), художественные особенности произведения.

ARTISTIC FEATURES "NUR-UL-ULOOM" ABU HASSAN HARAKANI

Abul Hasan Harakani was a famous Sufi sheikh, among the works takes place kotorogoosoboe "Nurul Ulum," When was still alive, Sheikh Harakani several mureeds recorded his words and speeches. These speeches and speeches were later collected in a book called «Нур ul-Uloom" ("Light of Science"). In this article the author examines the artistic characteristics of the work.

Kev words: Abulhasan Harakani known Sufi sheikh, «Нур ul-Uloom" ("Light of Science"), artistic features of the product.

Сведения об авторе: ***М. Окилова*** – кандидат филологических наук, доцент, Худжандский государственный университет им.Б.Гафурова

БАРРАСИИ ТАТБИҚИИ ОСОРИ ХОҚОНӢ ВА МУТАНАББӢ

М. Б.Шарифова
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Яке аз масъалаҳои муҳимми адабиётшиносии татбиқӣ санҷиш ва тавзеҳи таъсиргузории адабиёти ду кишвар ва мушаххас намудани шабоҳатҳои онҳо мебошад [7, 26].

Шояд дар тӯли таърихи мавҷудияти худ адабиёти форсу тоҷик бештар зери таъсир ва нуфузи адабиёти арабӣ монда бошад ва натиҷаи чунин додугирифтҳо боиси таҳаввул ва ташаккули адабиёти пешини мо гаштааст.

Чуноне ки муҳаққиқи рус Жирмунский мегӯяд: “Ҳеҷ як адабиёти миллии бузург бе ҳамкориҳову таъсири мутақобилаи эҷодӣ бо адабиётҳои халқҳои дигар тараққӣ накардааст” [4, 71]. Аз ин рӯ, баҳси адабиёти татбиқӣ мобайни забони арабӣ ва форсӣ аз аҳамияти хоссе бахраманд гардида, адабдӯстдорони зиёдеро ба худ ҷалб кард.

Муқоисаю муқобилаи мазмуну муҳтаво ва шабоҳатҳои ҷанбаи лафзии осори суханварони тоҷику араб, яке аз масъалаҳои муҳимми илми адабиётшиносии татбиқӣ ба шумор меравад.

Хоқонӣ аз ҷумлаи он шоиронест, ки бо забон ва адабиёти арабӣ ошноии комил дошта, баъзе аз мазмун ва ташбеҳоти шеъри суханварони арабро дар шеъри худ ба кор бурдааст. Аз ин ҷост, ки дар мақолаи ҳозир масъалаи таҳлили татбиқии ашъори шоири шаҳири асрҳои миёнаи араб Абӯтайиб ал-Мутанаббӣ (915-965) ва Хоқонии Шарвонӣ (1121-1190), шоири машҳури форсу тоҷик мавриди пажӯҳиш қарор гирифтааст.

Хоқонии Шарвонӣ аз зумраи он суханваронест, ки дар таърихи адабиёти форсу тоҷик бо ашъори мазмунан қавию аз нигоҳи ҳунар барҷаста мақоми волоеро соҳиб гаштааст. Хоқонӣ барои табъозмоӣ ва ҷилва додани ҳунари суханварии худ аз истилоҳоти илмҳои гуногуни замони худ, аз ҷумла истилоҳоти илми нуҷум, тиб, мусиқӣ, асотир, мафҳуму истилоҳоти адёни исломӣ, зардуштӣ, насронӣ, истифода кардааст. Инчунин, ӯ санъатҳои мураккаби шеъриро кор фармудааст. Дар баробари ин, ӯ аз оятҳои Қуръону ҳадис, мақолу зарбулмасалҳо, таркибу вожаҳои душворфаҳми арабӣ ва ғайра фаровон истифода намудааст. Ҳамчунин, иқтибоси маънӣ ва мазмунҳои ашъори шоирони маъруфи араб ва махсусан, талмеҳоти нодирбаёни ӯро ба андозае печидаву мубҳам намудаанд, ки на ҳар як хонанда метавонад ба умқи муҳтавои осори ӯ роҳ пайдо намояд. Ғайр аз ин, маълум аст, ки Хоқонӣ худ ашъоре ба забони арабӣ эҷод мекард ва девони шоирро зиёда аз 500 байти арабӣ шомил аст. Ҷолиби таваҷҷуҳ аст, ки ӯ худ ашъори арабиашро беҳтар аз шеъри шоирони машҳури араб мисли Лабиду Бухтурӣ ва Ҳассон медонад. Хоқонӣ бо далели дониши васеъ, худ ва муҳити дарбории хешро ба муҳити шуаро ва булағои номдори адабиёти араб ташбеҳ кардааст. Хоқонӣ удабо ва шахсиятҳои маъруфи араб аз қабили, Ҳотами Той, Имрул Қайс, Лабид, Аъшо, Ҳассон, Ҷарир, Ахтал, Фараздақ Абуфирос, Бухтурӣ, Башшор ибни Бурд, Абунувос ва дигаронро дар осораш гоҳе ёдоварӣ намуда, баъзан ситоиш ҳам кардааст, вале бо сабаби фахр ва худситоӣ дар аксари маворид мақоми худашро дар шеъру шоирӣ аз онҳо боло хондааст [12, 373]:

Кадомилм к-аз он ақли манн наёфт асар?
Биёзмой маро, то бубинӣ осорам.
Бад-ин қасида, ки як сар ғароибу ғурар аст,
Сазад, ки хонӣ чун сад Лабиду Башшорам.

Хоқонӣ натанҳо номҳои шуарои арабро дар шеъраш овардааст, балки дар сурудани баъзе аз ашъори худ ба қасидаҳои суханварони адабиёти арабӣ назар доштааст. Яке аз асаргузортарин шоирони араб ба осори шоирони форсу тоҷик ин Абутайиб ал-Мутанаббӣ будааст. Агарчи Хоқонӣ дар ашъораш боре ҳам аз ал-Мутанаббӣ ёд накарда, номи ӯро наоварда бошад ҳам, бо баррасии дақиқи осори ин

ду шоири номдор метавон пай бурд, ки Хоқонӣ борҳо девони ашъори ал-Мутанаббиро мутолиа намуда, аз он таъсири густурда пазируфтааст.

Абӯтаййиб Аҳмад ибни ал-Ҳусейн яке аз бузургтарин нобиғаҳои араб буда, соли 915 дар Кӯфаи Ироқ таваллуд шудааст. Мутанаббӣ дар овони ҷавониаш ашъоре дар мавзӯоти гуногун аз қабили, мадҳ, фахр, ҳаҷв, васф, мазаммати рӯзгор, марсия ва ғайраро ба риштаи назм даровардааст.

Оид ба Хоқонӣ ва ал-Мутанаббӣ муқоисаҳои татбиқӣ ва баъзе таҳқиқотҳо анҷом шудаанд, ки якеи онҳо мақолаи Зуҳро Райёҳизамин, Сайидфазлуллоҳ Мирқодирӣ ва Аҳмаднур Ваҳидӣ бо номи «Муқоисаи татбиқии муқаддамоти қасидаи Хоқонӣ ва Мутанаббӣ» мебошад. Нависандагони мақола ашъори ал-Мутанаббӣ ва Хоқониро аз лиҳози тағаззул, васфи Ироқ, шиквaву гила, ҳикмат ва тафохур мавриди муқоиса қарор дода, дар хусуси муқаддимаи тафохури ин ду шоир чунин баён месозанд: «Хоқонӣ дар ағлаби қасоидаш аз худ ва шеъраш таъриф карда, ба он меболад. Қасоиде ҳам дар девони Хоқонӣ ҳаст, ки тақрибан кулли он дар фахру мубоҳот ба худ аст ва ба мадҳи мамдӯҳе намеанҷомад. Аз ҷумла, қасидае, ки бо ин байт шурӯъ мешавад:

Нест иқлими суханро беҳтар аз ман подшо,
Дар ҷаҳон мулки сухан рондан мусаллам шуд маро.

Дар девони ал-Мутанаббӣ ҳам қасоиде вуҷуд дорад, ки бо муқаддимаи муфохарае шурӯъ мешавад:

قُضاعَةُ تعلمُ انّی الفتی الّ
ذی ادّخرّت لصروفِ الزّمان

Тарҷума: қабилаи ман медонад, ки манн ҷавоне ҳастам барои дафъи ҳаводиси рӯзгор, ки ба ӯ эҳтиёҷ доранд ва ӯро барои худ нигоҳ медоранд» [8, 45].

Ал-Мутанаббӣ ҳамчун шоири машҳуру соҳибсабк дар тӯли таърих натанҳо асаргузор дар адабиёти арабӣ, балки сабку шеъри ӯ ба суханварони машҳури форсу тоҷик низ таъсир намудааст.

Алиризо Манучеҳриён дар мақолаи худ “ал-Мутанаббӣ ва шоирони порсӣ” ба татбиқи сабку сухани ал-Мутанаббӣ ва таъсири шеъри ӯ чӣ аз лиҳози тазмин ва чӣ аз лиҳози мазмунгирӣ ба ашъори шоирони бузурги форсу тоҷик аз қабили, Унсурӣ, Фаррухӣ, Манучеҳрӣ, Саноӣ, Носири Хусрав, Анварӣ, Хоқонӣ, Мавлавӣ, Саъдӣ, Ҳофиз, Бедил, Соиби Табрезӣ ва ғайра пардохтааст. Нависандаи ин мақола изҳор кардааст, ки “ал-Мутанаббиро ба ҳақ, бояд “халлоқулмаонӣ” номид” [6, 44]. Аз ин сухан бармеояд, ки аз сабаби вусъату нуфузи сухани ал-Мутанаббӣ дар даврaҳои гуногуни адабиёти форсӣ ва арабӣ дигар шуарои форсу тоҷик каму беш аз ал-Мутанаббӣ мутаассир будаанд.

Ҷолиби таваҷҷуҳ дар ин мақола асарпазирии Мавлавӣ аз ал-Мутанаббӣ ба назар мерасад. Чуноне ки Алиризо Манучеҳриён ба нақл аз Афлокӣ дар “Маноқиб ул-орифин” нақли чунин ҳикоятеро мекунад: “Манқул аст, ки ҳазрати Мавлоно дар авоили иттисол ба Мавлоно Шамсуддин шабҳо девони Мутанаббиро мутолиа мекард. Мавлоно Шамсуддин фармуд, ки ба он намеарзад, онро дигар мутолиа макун. Як ду навбат мефармуд ва ӯ аз сари истиғроқ боз мутолиа мекард, магар шабе ба ҷид мутолиа карда, ба хоб рафт...” [6, 54].

Алиризо Манучеҳриён таъсирпазирии Хоқониро аз ал-Мутанаббӣ танҳо дар чунин як мавриd басанда донистааст:

««Биозмой маро то бубинӣ осорам», ки ёдовари ин байти ал-Мутанаббӣ аст:

إذا كُنْتَ في شَكٍّ منَ السيفِ فابْلُهُ
فإمّا تُنَفّيهِ و إمّا تُعِدُّهُ

(Тарҷума: агар аз шамшер шакке дорӣ, онро биозмо. Он гоҳ онро биафкан ё омода намо!)

Муродиал-Мутанаббӣ аз ин байт ҳамон сухани Хоқонӣ аст, ки маро биозмо то шоистагиҳоямро бишносӣ» [6, 53].

Таъсирпазирии Хоқонӣ аз шеъри ал-Мутанаббӣ васеътар аз он аст, ки ба назар мерасад ва ин ҷо саъй шудааст ҷанбаву паҳлуҳои гуногуни ин таъсиротро равшантар мавриди баррасӣ қарор диҳем, ки то ба ҳол касе ба онҳо таваҷҷуҳ накардааст.

Дар ҷамъияте, ки Мутанаббӣ зиндагӣ мекард, бисёре аз хислатҳои пасти ахлоқӣ ба монанди дурӯғ, буҳтон, таҳқир кардани дигарон, ҳасад ва ғайра ба назар мерасад ва ҳасодату душманӣ аз намоёнтарин намунаҳои ахлоқи пасти инсонист, ки интиқоди онҳо дар девони ал-Мутанаббӣ мушоҳида мегардад.

Дар абёти зер ал-Мутанаббӣ ба пешравии худ дар фасоҳату балоғат ишора карда, суханҳои дигаронро, ки қасди паст задани ӯро дар назди мамдӯҳ доштаанд, бефоида донистааст. Инчунин, ӯ афсӯс мехӯрад, ки ба хотири пешравӣ ва бартарии худ дар шоирӣ мавриди таъна ва ҳасад қарор гирифтааст. Ӯ мегӯяд, ки ҳар дарде дармоне дорад ғайр аз дарди ҳасодат, ки агар дар дили касе ҷой гирад, аз он раҳоӣ намеёбад [1, II, 102]:

أنا السّابِقُ الهادی إلی ما أقولُهُ — إذِ القولُ قبلَ القائِلینَ مَقُول
و ما لِکَلامِ الناسِ فیما یُرِیبُنی — أصولُ و لا لِلقائِلیهِ أصول
أعادی عَلی ما یوجِبُ الحُبَّ لِلفتی — وأهدأ والأفکارُ فیَّ تجول
سِوی وَجَعِ الحُسّادِ داوٍ فإنَّهُ — إذا حَلَّ فی قلبٍ فلَیسَ یَحول
و لا تطمَعَن مِن حاسدٍ فی مَودَّةٍ — و إن کُنتَ تُبدیها لَهُ و تُنیلُ

(Тарҷума: ман он чизеро, ки ба забон меорам аз ҳама пешдастиву мусобиқа ҷустаам. Дигарон фақат метавонанд чизҳоеро, ки гузаштагон гуфтаанд, бар забон ованд, дар ҳоле ки ман дар суханонам навоварӣ дорам. Суханони ҳосидонам, ки дар мавриди ман шакку шубҳа овардаанд, ҳақиқат набуда, дурӯғи маҳз аст ва худи онҳо низ аз асл ва насабе бохабар нестанд. Ба хотири он чизе, ки асоси дӯст доштани ҷавон аст, бо ман душманӣ меварзанд ва ман хомӯш нишастаам, вале фикрам дар дарунам ноором гардида, орому қарор надорад. Ғайр аз корҳое, ки ҳосидон мекунанд чизҳои дигарро бо лутфат муолиҷа кун ва бо сабрат бо он рафтор кун. Роҳе барои дармони нолаҳои ҳосидин вуҷуд надорад ва агар ин нолаҳо дар қалби касе қарор бигирад аз онҷо раҳоӣ намеёбад. Инчунин, бо ҳосид дӯстиро бовар надошта бош гарчанде майл дошта бошӣ, ки муддате худро бар ӯ ошкор бисозӣ.

Хоқонӣ низ дар мубоҳот ва накӯҳиши ҳосидон шеъре сурудааст, ки тақрибан кулли он дар фахру мубоҳот ба худ буда, ба мадҳи мамдӯҳе намеанҷомад ва дар эъҷози калому фасоҳат худро суханрони ҷаҳон медонад [11, 15]:

Нест иқлими суханро беҳтар аз ман подшо,
Дар ҷаҳон мулки сухан рондан мусаллам шуд маро.

Дар идомаи ин байт шоир мақоми суханрониву шеъри худро сутуда, ба зеҳну фитнаташ ҳасад бурдани душманонашро чунин гуфтааст [11, 18]:

Душманонд ин зеҳну фитнатро ҳариқони ҳасад,
Мункиранд ин сеҳру мӯъҷизро рафиқони риё.

Яке аз мазмунҳои мушобеҳ ва муштараки ду шоир дар ин байти Хоқонӣ возеҳтар дида мешавад [11, 18]:

Гар маро душман шуданд ин қавм, маъзуранд аз он-к,
Ман Суҳайлам, к-омадам бар мавти авлод уз-зино.

Суҳайл номи ситораест, ки дар шабҳои охири тобистон дида мешавад ва авлод уз-зино бачае аст, ки аз падару модари беникоҳ зоида шудааст. Ин ҷо ибораи “авлод уз-зино” киноя аз кирмҳои шабтоб мебошад, ки бо дамидани ситораи Суҳайл аз миён мераванд.

Зоҳиран таҳти таъсири ин байти Мутанаббӣ аст [2, 122]:

و تُنکِرُ مَوتَهُم و أنا سُهَیلٌ
طَلَعتُ بِمَوتِ أولادِ الزناء

(Тарҷума: марги онҳоро инкор карданд. Дар ҳоле, ки манситораи Суҳайластам ва бо баромадани манн онҳо нобуд гардиданд мисли авлоди алзино.)

Дар ҳарду байт Хоқонӣ ва ал-Мутанаббӣ ба ҳуссоду душманони худ ишора карда, онҳоро таҳдид мекунанд, ки идомаи муноқиша ва ҳасодат дар баробари онҳо боиси марги онон хоҳад шуд. Ҳамон тавр ки бо тулӯи ситораи Суҳайл авлод ул-зино нест мегарданд.

Таъсирпазирии Хоқонӣ аз Мутанаббӣ дар ин байт низ маълум аст [11, 209]:

Дабистон аз сари зонустхос он шермардеро,
Ки чун саг дар паси зону нишонадшӯримардонаш.
Касе, к-аз рӯйи саг ҷонӣ наншаст дар паси зону,
Ба пеши сагсорон нишастан нест паймонаш.

Ки бо ин байти Мутанаббӣ шабоҳат дорад [1, II, 102].

یُقعی جُلوسَ البَدَوِیِّ المُصطَلی
بِأربَعٍ مَجدولَةٍ لَم تُجدِلِ

(Тарҷума: монанди нишастани шахси бодиягард, ки оташ рӯшан кардааст, дар ҳоле ки чаҳор пояшро муҳкам ба ҳамоварда аст бе ин ки ба ҳам печонида бошад.)

Ба назар мерасад, Хоқонӣ дар як қасидаи мадҳиаш Шарвоншоҳ Манучеҳрро ба Осафу Ҷамшед ва пас аз он ба Арастуву Искандар ташбеҳ кардааст[11, 23]:

Ай гаҳ тавқеи Осаф хомаву Ҷамшед қадр,
Вай гаҳи ният Арасту илму Искандар бино.

Ал-Мутанаббӣ низ дар байте мамдӯҳи худ вазири адибу донишманд Ибн Амидро бо Арасту ва Искандар қиёс кардааст [2, 717]:

مَنْ مَبلِغَ الأعرابِ انّي بعدها
شاهدت رسْطاليسَ و الإسكندرا

(Тарҷума: кӣ ба аъроб хабар медиҳад, ки ман баъд аз он Арастуву Искандарро дидам.)

Аз назари ал-Мутанаббӣ дунё тамоми ҳастиашро мебахшад ва бозпас мегирад, яъне таъғирёбанда аст. Хушиҳои ӯ тираву тор буда, хушиҳову нохушиҳои ӯ наздики ҳаманд, вале касе наметавонад дар он дилхуш бошад. Пас беҳтар аст, ки аз ҳамон ибтидо набахшад [2, 563].

أبداً تَسترِدُّ مَا تَهَبُ الدّن
يافيَا لَيتَ جُودَها كان بُخْلا

(Тарҷума: дунё ҳамеша он чизеро, ки мебахшад, боз пас мегирад. Пас кош дар бахшиши хеш бухл меварзид.)

Хоқонӣ низ шикоятҳои фаровоне оид ба нобасомониҳои дунё дорад, ки як намунаи он даҳрро сияҳ коса хондани ӯст [11, 364]:

Даҳр сияҳкосаест мо ҳама меҳмони ӯ,
Бенамакӣ таъбияст дар намакихони ӯ.

Даҳри сияҳкоса киноя аз дунёи мумсику бахил, пурзаҳру марговар мебошад.

Ин аз таркиботе аст, ки Ҳофиз азХоқонӣ гирифта, гуфтааст [9, 106]:

Бирав аз хонаи гардун бадару нон маталаб,
К-ин сияҳкоса дар охар бикушад меҳмонро.

Хоқонӣ дар ашъори арабиаш низ аз нобасомониҳои дунё шикоятҳои зиёде кардааст [5, 64]:

قضَمَتْني الدُّنيا بِأنْيابِ النّوي
و تَلَقَّفَتْ بِلهاة كُلّ بلاء

(Тарҷума: дунё ба василаи дандонҳои қасду иродааш маро шикасту хурд ва ба василаи забонаш тамоми балоро рабуд (санъати истиора дорад))

Ҷойи дигар бошад дунёро се талоқ мехонад [5, 72]:

طَلّقتُ دُنياكُمْ ثَلاثاً بَتَّة
مِنْ غَيْر رَجْعَتِها و لا استِثناء

(Ман дунёи шуморо ба таври қатъӣ се талоқ кардаам ва ин тасмиме аст, ки ба якбора гирифта, азм кардаам ва роҳи баргаште бар он нест ва ҳеҷ истисное низ дар он вуҷуд надорад)

Хоқонӣ дар ин байти навбатиаш низ аз ал-Мутанаббӣ таъсир пазируфтааст [11, 23]:

Осмони садр шунидӣ лафзи парвинбори ман,
Қоилони аҳдро гӯ: هكذا و إلّا فلا

(Яъне ба гӯяндагони аҳд бигӯ: ин гуна сухан монанди сухани ман биёваред ва агар не, пас ҳеҷ чиз нагӯед.)

Зоҳиран мисраи дуюми ин байт аз мисраи дуюми байти зерини ал-Мутанаббӣ тазмин шудааст [2, 565]:

ذي المَعالي فليعلون من تعالى
هكذا هكذا و إلّا فلا لا

Чуноне, ки зикр кардем, Мутанаббӣ ҳамчун як шоири соҳибсабк, устоди маонӣ ва мазмунофарин аст, ки худи ӯ ин чиро дар шеъраш шаҳодат додааст [2, 3]:

ما رأى الناس ثاني المتنبّي
أي ثان يرى لبكر الزماني
هو في شعره نبي و لكن
ظهرت معجزاته في المعاني

(Тарҷума: назари одамон ба ал-Мутанаббии дуюм чигунааст? Оне ки барои замони нав мебинандаш. Ӯ дар шеъраш пайғомбар аст, лекин муъҷизаҳояш дар маънофариниаш аст.)

Хоқонӣ низ дар шеъру шоирӣ худро Пайғомбар шуморида, муъҷизаашро дар сухан ва маънои шеъраш медонад [11, 755]:

Манам ба ваҳйи маонӣ паёмбари шуаро,
Ки муъҷази сухан имрӯз дар баёни ман аст.

Шоир дар дигар ашъораш наздик ба ин маънӣ ишораҳои дигар низ дорад [11, 258]:

Чун забон мулки сухан дорад, ман аз садри расул,
Дар сари дастори маншури забон овардаам.

Ё ин ки ҷойи дигар чунин мегӯяд [11, 875]:

Манам дар сухан моликулмулки маънӣ,
Малик сирри ин нукта некӯ шиносад.

Байти дигари Хоқонӣ, ки шояд таъсирпазирии ӯ аз Мутанаббӣ бошад [11, 7]:

Ба талхутуршризодеҳбахонигетӣ бар,
Ки нештархӯрӣ ар бештархӯрӣ ҳалво.

تُريدينَ لُقيانَ المَعالي رَخيصَةً
و لابُدَّ دُونَ الشَهدِ من اِبَرِ النَحْلِ [2, 707]

(Тарҷума: мехоҳӣ ки арзону осон ба мақомоти олӣ бирасӣ, ҳол он ки дар роҳи расидан ба шаҳду ширинӣ гурезе аз неши занбурҳо нест.)

Муроди ҳарду шоир дар ин абёт як аст, яъне ҳар қадар бихоҳӣ, ки ба мақоми боло бирасӣ, ҳамон қадар бояд ба сахтиҳову машаққатҳо тоб орӣ.

Яке аз мазмунҳои муштарак дар васфи мамдӯҳ дар девони Хоқонӣ ва ал-Мутанаббӣ ин мазмуни ҷуд ва саховатмандии мамдӯҳ аст. Таркибот ва тавсифоте, ки ин ду шоир дар бахшандагии мамдӯҳ ба кор мебаранд аз ҷанбаҳои гуногун қобили мулоҳиза мебошад. Аз он ҷумла [11, 131]:

Зи баъсаш замон дасти инсоф бӯсад,
Зи ҷудаш ҷаҳон масти эҳсон намояд.

Дар байти дигараш чунин месарояд [11, 236]:

Ки нест чун ту сахопарваре ба Шарқу Ғарб,
На чун ман аст саногустаре ба Шому Ироқ.

Ё ҷойи дигар низ чунин сурудааст [11, 233]:

Бар хони ҳимматаш ҷигар оз мехӯрад,
Дандони тези син ки шудаст афсари сахош.

Ашъори ин ду шоир бо балоғат омехта аст ва то ҷое ки мамдӯҳи худро дар ҷуду саховат ба Ҳотам ташбеҳ кардаанд ва ҳатто аз Ҳотам бартарӣ додаанд [13, 286]:

В-арҲотамасбе аз пайитифлу зане бикушт,
Не мондзинданомушуд он мафхарисахош?
Имрӯз, меҳтарируасоизамонаӯст,
Сад КаъбуҲотамандкунункеҳтарисахош.

Ал-Мутанаббӣ бошад мамдӯҳи хешро чунин васф кардааст [2, 33]:

قدشغلالناسكثرةُالأمل وأنتبالمكرماتفيشغل
تمثلواحاتماولوعقلوا لكنتفيالجودغايةالمثل

(Тарҷума: орзуҳои зиёд мардумро машғул карда аст ва ҳол онки ту ба бахшишу каромат машғулӣ. Мардум Ҳотамро дар ҷуду бахшиш масал задаанд, вале агар бо чашми ақл менигаристанд, мефаҳмиданд, ки ту дар сахову бахшиш аз ҳар касе барои масал задан сазовортарӣ.)

Васфҳое, ки Хоқонӣ дар бораи бахшиш ва ҷуди мамдӯҳ ба кор мебарад, танҳо иборат аз абёти зикршуда нест. Зикри ҳамаи он абёте, ки оид ба мардонагиву саховатмандии мамдӯҳони ин ду шоир мавҷуд аст, пажӯҳиши ҷудогонаро металабад.

Ал-Мутанаббӣ низ абёти фаровонеро дар бораи ҷуд ва бахшиши мамдӯҳ ба кор бурдааст, ки ин ҷо овардани якчандтои онро кофӣ донистем [2, 170]:

وَ دَعَوْهُ مِنْ فَرْطِ السَّخاءِ مُبَذِّراً
و دَعَوْهُ مِن غَصْبِ النُّفوسِ الغاصِبا
هذا الَّذی أَفْنَی النُّضارَ مَواهِباً
و عِداهُ قَتْلاً و الزَّمانَ تَجاربا

(Тарҷума: ӯро ба хотири бахшиши аз ҳад зиёд, исрофкор хондаанд ва ба хотири ба зӯр гирифтани ҷонҳо ғосиб лақаб доданд. Ин ҳамон касе аст, ки зарро бо бахшидан, душманонро бо куштан ва замонаро бо таҷруба гузаронидан, фано кард.)

فَإنْ يكُن العِلقَ النفيسَ فقَدتَهُ
فَمِنْ كَفّ مِتلافٍ أغَرَّ وَهوب [1, I, 177]

(Тарҷума: агар вай гавҳари гаронбаҳо буду ту ӯро аз даст додӣ, пас чӣ ҷойи тарс. Вай аз дасти марде рафт, ки бузургвору бисёр бахшанда аст ва бе ҳисоб бахшишу ҳадя менамояд.)

كَالبَحْرِ يَقذِفُ لِلقَريبِ جَواهِراً
جُوداً و يَبعَثُ لِلبَعيدِ سحائبا

كالشمسفيكبدالسماءوضوءها
يغشىالبلادمشارقاومغاربا [2, 170]

(Тарҷума: ӯ аз рӯйи ҷуд ва саховаташ мисли дарёест, ки барои онҳое, ки наздик аст, гавҳар мепошад ва барои оне ки дур аст, абрҳои боранда мефиристад. Мисли офтобе, ки дар миёни осмон равшаниашро ба тамоми кишварҳои Шарқу Ғарбро меафшонад.)

و لَهُ و اِنْ وَهَبَ المُلوكُ مَواهِبٌ
دَرّ المُلوكِ لِدَرّها اَغبارُ [1, II, 191]

(Тарҷума: гарчи шоҳон бахшанда бошанд, ӯро ҳадяҳое аст, ки дар пеши саховаташ он ҷуди шоҳон мисли таҳмондаҳо менамояд.)

Хоқонӣ дар “Муншаот” низ таҳти таъсири ал-Мутанаббӣ қарор гирифта, дар баъзе мавридҳо мисраеро аз шеъри ал-Мутанаббӣ тазмин кардааст [13, 31]:

«Биллоҳи, ки то бадин баҳори ҷонафзоӣ расидаам, аз он баҳори ҷаҳонорой ёд наёвардаам, ва ло райба чунин тавонад буд.

«من شاهد الحق لا يلتفت الى الباطل و من بضدِّها تَتَبَيَّنُ الأشياءُ».

(Тарҷума: касе, ки ҳақро мушоҳида кунад, ба ботил рӯй намеорад ва ашё бо зидди он ошкор мегардад.)

Ки қисмати ахири матлаби фавқ, мисраи дуввуми ин байти ал-Мутанаббӣ аст [1, I, 40]:

و نَذِيمُهُم و بِهِم عَرَفنا فَضلَهُ
و بِضِدِّها تَتَبَيَّنُ الأشياءُ

(Тарҷума: разилонро накӯҳиш мекунам ва ба василаи онҳо бартарии мамдӯҳро мешиносам, ҳамон тавр, ки ашё ба василаи зидди худ ошкор гарданд.)

Ва дар ҷойи дигар низ мисраҳои шеъри ал-Мутанаббиро тазмин кардааст [13, 243].

“Ва зи ғояти фазл файзе, ки бар хоссу ом амимӣ гардонида аст кеҳтарро роҳ диҳад, то бадон Макка маконату, ҳарам ҳурмат ояд ва аз рӯйи якрӯи ва як ҷиҳате ин нидо дар диҳад, ки «ё қавм инний барийъ миммо тушрикун. Инний ваҷҷаҳту ваҷҳий”. (сураи Анъом/78 ва 79). Ва ин дигар ҷавониби ин хитоб кунад, ки: فمن وجَدَ البحرَ استقلّ السواقيا

Ки ин аз мисраи дуюми ин байти ал-Мутанаббӣ гирифта шудааст [1, II, 618]:

قواصِدَ كافورٍ تَوارِكَ غيرِهِ
وَ مَن قَصَدَ البحرَ استقلّ السواقيا

(Тарҷума: мо бо асп савору қасд ба сӯйи Кофур кардем ва ғайри ӯро тарк кардем. Касе, ки қасд ба сӯйи дарё кунад, ҳаракаткунон равон шавад.)

Ал-Мутанаббӣ таъсири зиёде ба шоирони пас аз худ гузошт ва ин таъсир маҳдуд ба шеъри шуарои арабӣ нагардид, балки бисёре аз суханварони форсу тоҷик аз мазмунҳои шеъри ӯ таъсир пазируфтаанд. Аз ин рӯ, метавон гуфт, ки ҳеҷ шоири дигар дар ҳар ду адабиёти форсӣ ва арабӣ ба ин ҳад асаргузор набудааст. Шояд аз ҳамин лиҳоз Давлатшоҳи Самарқандӣ бо нақл аз Рашиди Ватвот чунин гуфтааст: “Рашиди Ватвот алайҳи раҳма мефармояд, ки дар иқтибоси маорифу дақоиқ ва матонат, ҷамии шуарои исломия иёли Мутанаббианд ва девони ӯ дар Арабу Аҷам машҳур гашта ва акобиру фузало девони ӯро азиз медонанд.” [3, 24]. Ё ин ки чи тавре Ҳанна ал-Фохурӣ аз Ибни Рашиқ чунин нақл кардааст: “Сипас ал-Мутанаббӣ омад ва ҳамаи ҷаҳонро пур кард ва мардумро ба худ машғул дошт”. Ин суханест аз ибни Рашиқ ва ҳанӯз ҳам беҳтарин таъбире аст аз шуҳрату ривоҷи ал-Мутанаббӣ, аз овони зуҳури ӯ то ба имрӯз, аммо ин шуҳрату ривоҷ илова бар шахсияти азим ва яктои шоир, мавлуди шеъри ӯст” [10, 471].

Хоқонӣ низ аз ин қоида берун набудааст. Зимни баррасӣ ва муқоисаи ашъори ин ду шоир маълум гардид, ки Хоқонӣ низ борҳо осори ал-Мутанаббиро мутолиа ва ҳифз намудааст. Гарчанде Хоқонӣ ин шоири маъруфро дар ашъораш зикр накарда бошад ҳам, бо баррасии муқоисавии мазмун ва маъонии ашъори ҳарду сухансарои бузург нишон медиҳад, ки Хоқонӣ аз эҷодиёти ал-Мутанаббӣ асар пазируфтааст. Ба таъбири дигар, ал-Мутанаббӣ ба шуарои бузурги асрҳои миёнаи форсу тоҷик таъсири намоёне гузоштааст ва Хоқонӣ низ аз он таъсир бебаҳраву насиб намондааст.

А Д А Б И Ё Т

1. Ал-Барқуқӣ Абдурраҳман. Шарҳ диван ал-Мутанаббӣ / Абдурраҳманал -Барқуқӣ. Дар чор ҷилд. – Миср: Матба’а ал-истиқома, 1986.
2. Ал-Воҳидӣ. Шарҳи девони ал-Мутанаббӣ. [Захираи электронӣ] www.al-mostafa.com

3. Давлатшоҳи Самарқандӣ. Тазкират аш-шуаро. / Давлатшоҳи Самарқандӣ: Бо эҳтимоми Эдвард Браун.
4. [Захираи электронӣ] https:// ketabhanehjadid.files.wordpress.com/ 2014/01/tazkareh_shoara_samarghandi.pdf.
5. Жирмунский В. М. Сравнительное литературоведение Восток и Запада / В. М. Жирмунский // Избранные труды. - Л. «Наука», 1979. – 492 с.
6. Кандӣ Алиризо Ризои Ҳамза. Офтоби ниҳони Хоқонӣ: шарҳ ва тарҷумаи ашъори арабии Хоқонӣ / Кандӣ Алиризо Ризои Ҳамза, Ваҳид Ризои Ҳамза Кандӣ. – Урумия: Буто, 1389.
7. Манучеҳриён Алиризо. Мутанаббӣ ва шоирони порсӣ / Алиризо Манучеҳриён // Фаслномаи матнпажӯҳии адабии Донишгоҳи Аллома Табатабоӣ. – Теҳрон, 1392. – С 43-64.
8. Нада Таҳа. Адабиёти татбиқӣ / Таҳа Нада; тарҷумаи Ҳодӣ Назрии Мунфарид. Чопи аввал. - Теҳрон: нашри Най, 1383.
9. Райёҳизамин Зуҳро. Муқоисаи татбиқии муқаддамоти қасидаи Хоқонӣ ва ал-Мутанаббӣ / Зуҳро Райёҳизамин, Сайидфазлуллоҳ Мирқодирӣ ва Аҳмаднур Ваҳидӣ // Маҷаллаи шеърпажӯҳӣ (Бӯстони адаб). - Донишгоҳи Шероз, 1392.
10. Саҷҷодӣ Зиёуддин. Ийҳом ва таносуб дар шеъри Хоқонӣ ва шеъри Ҳофиз / Зиёуддин Саҷҷодӣ // Маҷаллаи донишкадаи адабиёт ва улуми инсонӣ. Шумораи 80.
11. Ал-Фохурӣ Ҳанно. Таърихи адабиёти забони арабӣ (аз асри чоҳилӣ то қарни ҳозир) / Ҳанно Ал-Фохурӣ; тарҷумаи Абдулмуҳаммад Оятӣ. - Теҳрон: Чопи 7. Тус, 1386.
12. Хоқонӣ Афзалуддин Бадил ибн Алии Наҷҷор. Девони Хоқонии Шарвонӣ / Хоқонӣ Афзалуддин Бадил ибн Алии Наҷҷор; ба кӯшиши Зиёуддин Саҷҷодӣ. – Теҳрон: Интишороти Заввор, 1378. – 1085 с.
13. Хоқонӣ Афзалуддин Бадил ибн Алии Наҷҷор. Девони Хоқонӣ Шарвонӣ (Ғазалҳо, қитъаҳо, чоронаҳо ва сурудаҳои арабӣ) / Хоқонӣ Афзалуддин Бадил ибн Алии Наҷҷор; виростаи Мирҷалолуддини Каззозӣ. Дар ду ҷилд. - Теҳрон: Нашри марказ, 1375. – 1406 с.
14. Хоқонӣ Афзалуддин Бадил ибн Алии Наҷҷор. Муншаоти Хоқонӣ / Хоқонӣ Афзалуддин Бадил ибн Алии Наҷҷор; бо тасҳиҳ ва таҳшияи Муҳаммади Равшан. - Теҳрон: Интишороти донишгоҳи Теҳрон, 1349. - 487 с.

СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ ТВОРЧЕСТВА ХАКАНИ И АЛ-МУТАНАББИ

Хакани Ширвани, знаменитый средневековый таджикско-персидский поэт, который был хорошо знаком с арабской литературой и также был хорошо знаком с творчеством арабских поэтов, цитируя, передавая некоторое содержание понравившихся стихов в своих произведениях. В данной статье анализируется влияние и заимствование некоторых отрывков или сходных мыслей арабских стихов ал-Мутанабби в творчество Хакани.

Ключевые слова: Хакани Ширвани, ал-Мутанабби, восприимчивость, персидская поэзия, арабская поэзия, сходные мысли, литературные связи.

COMPARATIVE ANALYSIS OF CREATIVITY HAQQANI AND AL-MUTANABBI

KhaghaniShirvani, a famous Tajik-Persian poet in a middle ages. He had great extensive knowledge on Arabic literature and also he has been composed several Arabic poemsof al-Mutanabbi.

This article consider the reasons of mention Arabic poets in Khaghani's poems and analyses several poems of this poet that are compose in the spirit and meaning from al-Mutanabbi's poems.

Key words: KhaghaniShirvani, al-Mutanabbi, honour, influense, Arabic poets, poem.

Сведения об авторе: ***М.Б. Шарифова*** – аспирантка кафедры арабской филологии факультета языков Азии и Европы Таджикского национального университета. E-mail:**mavluda-88@mail.ru**.
Телефон: **(+992) 988-35-49-94**

НАҚИЗА ДАР ЭҶОДИЁТИ СӮЗАНӢ

У. Алимова
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Шамсиддин Муҳаммад ибни Алии Сӯзании Самарқандӣ яке аз шоирони маъруфи ҳаҷвнависи асри XII мебошад. Аввалин маълумотро дар бораи ҳаёт ва фаъолияти эҷодиёти Сӯзании Самарқандӣ Муҳаммад Авфии Бухороӣ дар тазкираи худ «Лубоб-ул-албоб» додааст. Аз ҷумла, дар бораи Сӯзанӣ чунин мегӯяд: «Дар ҷидду ҳазл ва рақиқу ҷазл нодири замон ва аҷубаи геҳон аст».

Сӯзании Самарқандӣ яке аз он шоирони камёбест, ки девони комилаш то ба замони мо омада расидааст. Беҳтарин ва мукаммалтарин нусхаи девони шоир мувофиқи гуфтаи мусташриқон ва котибони он, ки бо нусхаи дастнависи худи Сӯзанӣ муқоиса шудааст, дар Тоҷикистон таҳти рақами 440 маҳфуз аст.

Сӯзанӣ ашъори шоирони ҳаҷвнависро бисёр мутолиа мекардааст ва ашъори ҳаҷвии худро низ дар пайравӣ ба онҳо эҷод кардааст:

Рафиқу муниси ман ҳазлҳои Тайён аст.
Ҳикояти хуши ман «Ҳарзаннома» -и Ҳақоқ [2, 3].

Дар мазҳакаи Сӯзанӣ ҳаҷв дар шаклҳои қасида, китъа, мусаммат, рубоӣ ва ғазал суруда шудааст. Аммо нақиза бештар дар ғазалҳои шоир дида мешавад. Ӯ дар ғазалҳои шоирон дар ҳамон вазну қофия гӯё назира ба ҷавоб менависад, вале дар акси мазмуни ҷиддии он ғазалҳои назиракардааш ҳазлу масхара менамояд. Сӯзанӣ асосан ғазалҳои шоирони муосираш Саноӣ, Мухторӣ, Муиззӣ ва дигаронро нақиза кардааст. Дар мутоиботи Сӯзанӣ ду симои асосӣ: қаҳрамони лирикӣ ва маъшуқа амал мекунанд. Дар ғазалҳо маъшуқа мавриди хандаву истеҳзо буда, қаҳрамони лирикӣ шахсест, ки ба маъшуқа механдад. Ба ин маънӣ, мутоиба ва тағаззул акси якдигаранд, онҳо ҳамон як шахси маъшуқаро ду хел ба тарзи таззод тасвир мекунанд. Бинобар ин, онро мутойибавӣ номидан нодуруст аст.

Сеюмин шакли мазҳакаи Сӯзанӣ нақиза ба ҳамон ғазали мутоибавӣ монанд аст. Фарқи он дар ин аст, ки нақиза ҳамчун ҷавоби мутоибавӣ ба ғазалҳои ҷиддӣ навишта мешавад. Чуноне ки дар боло гуфтем, Сӯзанӣ ғазалҳои шоирони доираҳои адабии Ғазнин ва Марврo нақиза кардааст. Аммо мақсади Сӯзанӣ аз нақизаи ашъори ин шоирон танқид ва маҳкуми ягон ҷиҳати номақбули ғазалиёти онҳо набудааст. Мақсади ӯ аз нақизаҳои ашъори маъруф ханда аст, ки тавассути муқобилгузории ҳазл бар ҷид ҳосил мешавад. Ҳар ду навъи ғазалҳои Сӯзанӣ ба жанри лирикаи ишқӣ оид мебошад. Онҳо ду шакли лирикаи ишқии мутоибавӣ ҳисоб меёбанд. Тафаккури бадеии шоир аз саргузашту қиссаҳои ишқӣ-мутоибавӣ лабрез аст. Сӯзанӣ онҳоро ба як содагии самимона ва суханҳои оддиву кӯчагӣ ба қалам меорад. Рақобати ӯ бо эҷоди қиссаҳои мутоибавӣ то дараҷаест, ки ҳатто дар вақти мутолиаи китобҳои муътабари гузашта дар равияи ин ривоятҳо қиссаи ишқии танзомезро эҷод менамояд.

Қиссаи мулки Сулаймон дӣ бикшояд (?) дар «сияр:»
Рост ҳамчун қиссаи дӯши ман ояд сар ба сар.
Ҳамчу Осаф буд андар саффи эшон зираке,
Бо париву деву мурғон в-Осафу Ҳотам нигар [2, 37].

Худи ҳамин мисраъҳо нишондиҳандаи маҳорат ва ҳунари баланди ҳаҷвнигории Сӯзании Самарқандист. Бо истифодаи санъатҳои маъмулии талмеҳу ташбеҳ, шоир худи Сулаймон ва Осафро чун образҳое истифода мекунад, ки барои бунёди нақиза нақш бозида, назокати ҳаҷви ӯро боз пурбортар мегардонад.

Шоир лирикаи адабиёти шаҳрро ба сурати мутоиба ва нақиза ривоҷ додаст, ки ин ҷо иртиботи ду жанри адабиёти шаҳр лирикаи ишқи ва ҳаҷву мутоибаро мебинем.

Аз тарафи дигар байни се шакли мазҳакаи шоир ҳаҷв, мутоиба ва нақиза низ алоқаи узвӣ ҳаст. Мутоибаи маъшуқа дар ғазалҳои мутоибавии шоир гоҳҳо ба ҳадди ҳаҷв мерасанд. Баъзан фарқ кардан душвор аст, ки ғазал, мутоиба аст ё ҳаҷв. Умуман миёни мутоиба ва ҳаҷви Сӯзанӣ фарқи куллие гузашта, онҳоро аз якдигар тамоман ҷудо кардан муҳол аст. Шоир гоҳо мутоибаро ба дараҷаи ғулу расонда онро аз ҷодаи ҳазлу шӯхии оддӣ ба ҳадди ҳаҷв мерасонад. Дар бобати наздикӣ доштани мутойиба бо ҳаҷв ва ба категорияи умумии мазҳака мансуб будани онҳо дар эҷодиёти Сӯзанӣ ҳаҷвияҳои ба шоирон бахшидаи ӯ мисоли равшан аст. Сӯзанӣ ҳамқаламонашро ҳаҷв карда, ҳаҷвияҳои бо исттилоҳи тайибот ифода кардааст:

Маро ба ҳаҷв матарсон чунин зи дуродур,
Ки гар баробари ман шоирию базморой.
Биёву гӯй ба майдони шоирӣ афкан,
Ки то кӣ ояд аз мо ба шеър гӯйрабой (2, 5).

Нақиза дар эҷодиёти Сӯзанӣ дар ғазалу қасида, қитъаву рубоӣ ва мусамматҳои ӯ инкишоф ёфтааст. Яке аз қасидаҳои ӯ, ки дар васфи Сулаймон пайғамбар аст, мисоли гуфтаҳои болост.

… Гар ҳама яксола Раҳмон бурда бошад, бифканам,
Не зи ман ёбад нишон кас, на зи ёронам хабар.
Бодро гуфтам, ки бодо, инчунин тундӣ макун,
Гар маро фармонбарӣ, як соатам фармон мабар.
Бод сардӣ кардан оғозид ба тундӣ он чунон-к,
Гуфтам аз дӯзах нишони замҳарир омад магар [2, 30].

Дар ин ҷо шоир услуби баён, тарзи тасвир, образҳо ва ҳатто зебоии шеърро нисбатан тағйир медиҳад. Дар муқоиса бо нақизаҳои аввал, ин ҷо услуби тасвир якмаром ва оҳанги танқид нармтар мегардад. Ҳадафи ҳаҷви шоир ба воситаи «ман» - и ӯ кушода мешавад.

Бод бишносад, ки ман девам, Сулаймон нестам,

Ранҷи ман гардад ҳаво, умеди ман гардад ҳадар [2, 30].

Агар дар нақизаҳои аввал, ки дар боло дидем шоир худро «Сулаймони дигар» шуморида бошад, ки «ман девам, Сулаймон нестам» мегӯяд, дар мисраъҳои баъдӣ қаҳрамони лирикӣ бо бод, ки вай ҳамеша тундӣ мекунад, ба мунозира медарояд. Ин усули адабӣ имконият додҭаст, ки шоир образи худашро дар асоси муқоиса ба дигар образҳои тасвиршаванда муайян кунад. Махсусан, дар байти охир мақсади муаллиф ҳарчанд, ки ҳаҷви нозук дорад, равшан муайян мегардад.

То бад-ӯ гуфтам, ки масхарагӣ ҳаме кардам бале,
Ман Сулаймон нестам, Салмониям, з-ин даргузар [2, 30].

Чунин услуб, ки дар адабиёти классикӣ, махсусан дар эҷодиёти шоироне, ки ба ҳаҷвгӯйӣ даст задаанд, бештар истифода мешуд.

Хусусияти дигари ин ду тарзи тасвир, ки дар боло дидем, дар муайянии мақсад, амиқии образҳои тасвиршаванда ва мутаносибии лафзу маънӣ буда, ҳамаи онро оҳанги ҳаҷвнигорӣ ба ҳам пайваста аст. Бояд қайд кунем, ки хусусияти асосии он дар тарзи устухонбандии шоир зоҳир мегардад. Дар ин ду нақизае, ки дидем, ду тарзи шеърофариро ба мушоҳида гирифтем.

Агар дар нақизаҳои аввал образҳои зиёде дар байту мисраъҳо сифатчинӣ шуда бошад, дар нақизаи дуюм микдори онҳо кам шуда мунозираю мулоҳизаронӣ ва муқоиса зимни тасвири ду образи таззоди «ман ва бод» дар ҷойи аввал меистад, ин ҷо услуби тасвир ҳам содатар шуда, шакли нақлро мегирад, ки ин ба табиати ҳаҷв ва ҳаҷвнигорӣ мувофиқати том дорад.

Бояд кард, ки нақизаҳои Сӯзанӣ аз лиҳози мавзӯю мундариҷа фарох буда, мазмунҳои гуногунии ҳаётию маиширо дар бар мегиранд. Сӯзанӣ ба ғазалҳои шоирон, ҳамаи вазну қофияи онҳо гӯё назира ва ҷавоб менависад, вале дар акси мазмуни ҷиддии ин ғазалҳои назиракардааш, яъне ба ҷойи васфи маъшуқа ӯро масхараю танз мекунад. Дар натиҷа, назира ва ҷавоб гӯё ба масхараи ғазалҳои шоирон табдил меёбад. Сӯзанӣ асосан ғазалҳои шоирони муосираш, бештар Саноӣ, Мухторӣ, Муизӣ барин намояндагони доираҳои адабии Ғазнин ва Марвро нақиза кардааст. Бояд гӯем, ки мақсади Сӯзанӣ аз ноқизаи ашъори ин шоирон ин танқид ва маҳкуми ягон ҷиҳати номақбули ғазалиёти онҳо нест, балки ин тамоюли эҷодии шоир ҳаҷв ба ҳуқми вусъат ва навоварӣ дар ин шакли назм аст. Мақсади дигари аз нақизаи ашъори шоирони маъруф фақат хандаест, ки тавассути муқобилкунии ҳазл бар ҷид ҳосил мешавад.

Яке аз ҷавобияҳои ба ғазали Саноии Ғазнавӣ гуфтаи Сӯзаниро дида мебароем. Ҳаким Саноӣ мегӯяд:

Ин на зулф аст, он ки ӯ бар орази рахшон ниҳод,
Ҷаври Заҳҳоқ аст, к-ӯ бар адли Нӯшервон ниҳод.
Ғар занад бар заҳр бӯса, заҳр гардад чун шакар,
Ё раб. он чандин ҳаловат бар лабе битвон ниҳод:
Тавбаву парҳез моро тобаш аз ҳам боз кард,
То ба андом зулфро бар он рухи табон ниҳод.
Дидамаш як рӯз шодону хиромон аз камин,
Ҳамчу моҳе аз фиғон як рӯз дар даврон ниҳод.
Гуфтам, эй масти ҷамол, он ваъдаи васли ту ку?
Хуш бихандид он санам, ангӯшт ба марҷон ниҳод.
Гуфт: Мастам хониву бар ваъдаи ман дил ниҳӣ
Соддадил мардо, ки дил бар ваъдаи мастон ниҳод [9, 41].

Дар ҷавоби ғазалҳои Саноӣ ӯ чунин гуфтааст:

Ҳаким Сӯзаниям- чашми шоирон ба ҳиҷо,
Чу чашм боз бидӯзам ба сӯзани пӯлод.
Касе, ки гуфт маро ҳаҷву номи хеш нагуфт,
Кунад чун сӯзани ҳаҷвам дар ӯ халад фарёд.
Маро ҳиҷо чӣ кунӣ, чун ҳиҷо ба ман надиҳӣ,
Ҳиҷои ман ба бадеъузамон куҷо афтод?
Кунам мар ӯро, то ҳаҷви ман бад-ӯ бирасад.
Вай аз ҳиҷои ман андӯҳгин шавад ё шод,
На ман мар ӯро шогирд шояму на роҳӣ
На он касе, ки мар ӯ туро будаст устод.
Биёву ҳаҷви маро пеши рӯи ман бархон,
Агар тавонӣ дар пеши рӯи ман истод…[2, 60].

Нуқтаи қобили эътибори ин мушоира он аст, шоир ҳаҷвияи худро дар ҳузури шахси ҳариф мехондааст. Ин ҳам яке аз шартҳои мушоираи муҳозот будааст. Зеро Сӯзанӣ на танҳо дар ин шеър, балки инчунин дар дигар мавридҳо ҳам аз баъзе шоирон, ки аз дур ё дар ғайби Сӯзанӣ ӯро ҳиҷо гуфтаанд, изҳори норозигӣ кардааст.

Мусобиқаи ошкоро ва бародаронаи шоирон дар ҳаҷви якдигар ба шеъри онҳо бештар ҷанбаи халқию оммавӣ медод. Сӯзанӣ баробари истифодаи нақиза, ки унсурҳои аслии мазҳакаи кӯчагӣ мебошанд, шоиронро ба мушоира даъват намуда, ба ҳамин як унсури таркибии мазҳакаи кӯчагӣ будани муҳоҷотро нишон додааст. Зиндагӣ ва кори шоирони ҳиҷогӯ, ки аксар аз тоифаи ҳунармандон буданд, бештар дар дукону устохонаҳои растаю бозорҳо, дар байни оммаи халқ ҷараён дошт. Ин дӯкону устохонаҳо дар айни замон маҷлисгоҳҳои адабии онҳо ба шумор мерафт. Ҷамолии Балхӣ шеъре навишта ва аз Сӯзанӣ хоҳиш намудааст, ки ба шеъри ӯ ҷавоб гӯяд:

Ҷамолу муфтахари Балхи Бомӣ он, ки зи номам
Ба ёди ӯ ҳама шаб то ба субҳ ҷалб замон,
Ҷавоби шеъри Ҷамолӣ он куҷо гӯяд,
Манам, ки рӯҳи улуми замонаро бадонам.

Аз ҳамин мисраи охир пай бурдан мумкин аст, ки Ҷалолӣ қасидаи фахрия сурудааст. Вай ба қасидаи фахрия чун равияи тозаи назм, ки мавриди истиқболи бисёр шоирон қарор гирифта буд, даст задаст, Ҷолиби диққат аст, ки Сӯзанӣ дар ин нақизаи худ Ҷамолиро ҳаҷв карда, «дузди шеъри нав» мехонад. Дар ин ҷо мурод ӯ аз «шеъри нав» равияи фахриясароӣ мебошад.

Аё Ҷамолӣ, аз ин имтиҳон, ки кардастӣ,
На аҷзам, на фурӯмондаам на мумтаҳанам.
Кам аз ту шоир бошам, ки бар лабам доя,
Нахуст шеър чашонида в-он гоҳе лабанам.
Маро муфахарот ин бас аст бо шоирӣ, ки чу ту,
На дузди шеъри навам, на руфӯгари куҳанам.
Ҳар он ки хоҳад аз ман, ҳамон замон гӯям,
Замон нахоҳаму аз ҳар даре сухан накунам [2, 80].

Нақизаи дигари Сӯзанӣ низ бар ғазали Саноии Ғазнавист:

Маҳаке созе к-аз ин дару як шалғам занӣ,
Шалғами пухта ба севу панҷу шаш дар ҳам занӣ.
Кӯку сиру луту шалғам турбу наск барги карам,
Гарм-гармак мехӯрӣ, то чанд гӯйи ғам занӣ.
Бар ҳазар бошӣ зи сӯзониву уфу пуф кунӣ,
То даҳони мурда регатро носӯзӣ ғам занӣ.
Чун хабар дорӣ зи сӯзоневу аз дарде, ки ҳаст,
Бар алаф боши вагарна луқма дар ҳам кам занӣ.
Рӯй сӯи сарсар кунӣ, в-аз боди шалғам мардвор,
Тезҳо дар сублати маҷду бани одам занӣ,
Ин ҷавоби он куҷо гӯяд Санои Ғазнавӣ.
Роҳи он омад, ки андар ҳар хароба дам занӣ [2 ,83].

Ин ҷо як қатор сабзавотҳо, аз қабили барги карам, кӯку, сир ҳамчун воситаҳои ифодаи мақсади эҷодии Сӯзанӣ хидмат кардаанд. Ҳадафи шоир танқид ва ҳаҷву танзи тарзу усул ва истеъмоли сабзавотҳои номбурда аст, ки дар шеъри Саноӣ васф шудаанд. Назокати баланд ва нишонрасии тири ҳаҷви Сӯзанӣ дар ин ғазал равшан ба назар мерасад. Ӯ дар байтҳои алоҳида мақсадашро як-як баён карда, дар байти охир ба таври оддӣ фикрҳояшро ҷамъбаст менамояд.

Ин ҷавоби он куҷо гӯяд Санои Ғазнавӣ,
Гоҳи он омад, ки андар ҳар хароба дам занӣ [2, 83].

Аз ин ҷо як як хусусияти хело маъмули нақизаҳои Сӯзании Самарқандиро кушодан мумкин аст. агар дар нақизаҳои пешин як байт ё мисрае аз шеъри тазминшаванда оварда шавад, дар ин нақиза, мақсад ва номи муаллиф оварда мешавад, ки дар ғазалҳои пештар дар атрофи байти овардашуда баҳс мекунад. Дар ин ҷо бошад, танҳо қаҳрамони лирикӣ ва ё муаллифи пешинаро оварда онро объекти ҳаҷви худ қарор додаст.

Саноии Ғазнавӣ ғазале гуфтааст, ки бо чунин матлаъ шуруъ мешавад:

Маро ба рӯйи латофат бад-ин ғариб насозӣ,
Ки бас ғариб набошад зи меҳр ғарибнавозӣ.

Зи баҳри як сухани ту ду гуши мо сӯи он лаб,
Ситезӣ бар дили мову ду чашми ту сӯи бозӣ.
Пас аз фароз набошад ҷуз аз нишеб валекин,
Ҷаҳони ишқи ту дорад пас аз фароз фарозӣ.
Гудохт мояи сабрам зи бонги шаккари лафзат,
Гаҳи итоб намудан ба форсию ба тозӣ.
Чи рую мӯй ту бинад хирад чӣ гӯяд? гӯяд:
Зиҳи ду муъмини ҷоду, зиҳи ду кофари ғозӣ,
Бақову молу ҷамолат ҳамеша бод чу ишқат.
Ки ҳеҷ умр надорад ту низ умрдарозӣ,
Чу шуд ба назри Саноӣ яке ҷафову вафоят.
Расид кор ба ҷону гузашт умр ба бозӣ [9, 49].

Сӯзании Самарқандӣ бо ин ғазал чунин ҷавоб гуфтааст:

Чаро зи рӯйи латофат бад-ин қазиб насозӣ,
К-аз ин қазиб азизи в-аз ин қазиб бинозӣ.
Қазиб сахт азиз асту ба ман аст к-ӯро,
Ба сад забон бинвозам, зиҳӣ ғарибнавозӣ.
Тӯи, ки ландию сайкӣ ба ҳиндуию ба туркӣ,
Тӯи, ки Эрию эрӣ ба порсию ба тозӣ.
Чу сар барорӣ ба мӯю рӯ маҳ гӯй розӣ,
Чунон ки аз ту биёбам нишони шоҳ иди розӣ.
Ҷавоби ин ғазаласт он куҷо Саноӣ гуфт:
«Чаро рӯи латофат бад ин ғариб насозӣ» [2, 24].

Дар нақизаҳое, ки пештар дидем, агар ду қаҳрамони лирикӣ ба ҳам муқоиса шуда бошад, ин танҳо худи Саноӣ ва сухани ӯ мавриди ҳаҷв қарор гирифтааст. Дар аввали нақизаҳо оҳанги ҳаҷв каме нармтар бошад, дар байтҳои минбаъда симои Саноӣ ба таври ҳаҷвӣ аз тарафи Сӯзанӣ тасвир мешавад.

Азбаски имконияти таҳлили ҳамаи нақизаҳои Сӯзанӣ дар ин мақола аз имкон берун аст, мо бо ин чанд нақизае, ки дар боло дидем, метавонем ҷиҳатҳои муҳимми ҳаҷвияҳои Сӯзании Самаркандӣ ва маҳорати нақизанависии ӯро шарҳ диҳем.

Дар нақизаҳое, ки мавриди баҳс карор додем, муҳимтарин масъалаҳои ҳаётию иҷтимоӣ вобаста ба тафаккур ва маҳорати шоирию ҳаҷвкории Сӯзанӣ мавриди тасвир қарор гирифтаанд. Шоир масъалаҳои номбурдаро бо забони содаю равон, баъзан бо истифодаи калимаҳои кӯчагию бозорӣ ба риштаи назм кашидааст.

Мутоиботи нафис, банду басти комил ва истифодаи санъату воситаҳои маъмули тасвири бадеӣ ба шоир имконият додааст, ки нақизаҳояшро ҳаматарафа мавриди гуфтугӯйи омма қарор диҳад.

Истифодаи байту мисраъҳо аз ашъори тазминшаванда, ки то охири нақиза давом мекунад, ба шеъри ҳаҷвии Сӯзанӣ ягонагии банду басти адабӣ ва комилияти бадеӣ мебахшад. Мисоли равшани ин он нақизаҳоянд, ки дар тазмини шеърҳои Саноии Ғазнавӣ ва Ҷамолӣ гуфта шудаанд, мебошад.

Хулоса, симои Сӯзании Самарқандӣ дар нақизаҳояш ҳамчу шахси зариф ва зарофатгӯй, дорои табъи нозук ҷилванамоӣ мекунад. Аз ин ҷо пайдоишу ривоҷи нақиза дар эҷодиёти Сӯзанӣ ва дигар намояндагони муҳити адабии Самарқанди он замон дар таърихи адабиёти тоҷик ҳодисаи нав буд, зеро махсуси назми шоирони Қарахонии асри XII буд.

Дар назми сухансароёни дигар доираҳои адабии асри XII ин намуди мазҳака дида намешавад. Ин шакли назми мазҳакавӣ баъдтар дар эҷодиёти Абӯисҳоқи Ҳаллоҷ – шоири ҳунарманди асри XV, ки ҳамчунин намояндаи барҷастаи адабиёти доираи ҳунармандӣ ба шумор меравад, инкишоф ёфтааст.

А Д А Б И Ё Т

1. Давлатшоҳи Самарқандӣ. Тазкиратушшуаро / Давлатшоҳи Самарқандӣ; бо ҳиммати Муҳаммади Рамазонӣ. - Теҳрон: Падидаи ховар, 1366. - 450 с.
2. Девони Ҳаким Сӯзании Самарқандӣ / Бо тасҳеҳ ва муқобалаи Носириддини Шоҳҳусейнӣ. - Теҳрон: Мавоҳӣ, 1337. – 501 с.
3. Доктор Сируси Шамисо. Анвои адабӣ / Доктор Сируси Шамисо. - Теҳрон: Оина, 1373. - 399 с.
4. Забеҳуллоҳи Сафо. Таърихи адабиёт дар Эрон / Забеҳуллоҳи Сафо. - Теҳрон: Фирдавсӣ, 1362. - Ҷ.4. - 704 с.
5. Икрами Дилафруз Джалоловна. Современный персидский социальный роман: автореферат… / Дилафруз Икрами. - Душанбе, 1972. - 20 с.

6. Кравцов Н. Русская литературная пародия / Н. Кравцов, Б. Бегак., А. Морозов. - М. - Л., 1930. – 340 с.
7. Мирзозода Х. Луғати мухтасари истилоҳоти адабиётшиносӣ / Х. Мирзозода. - Душанбе, 1992. - 238 с.
8. Муҳаммад Авфӣ. Лубоб-ул-албоб / Муҳаммад Авфӣ. - Лондон, 1903. - Ҷ. 11. - 701 с.
9. Ҳаким Саноӣ. Осори Мунтахаб / Ҳаким Саноӣ. - Душанбе: Адиб, 1993. - Ҷ. 1. – 400 с.

ПАРОДИЯ В ТВОРЧЕСТВЕ СУЗАНИ

Классики таджикской литературы развивая традиции сатиры, подняли её на более качественный и высокий уровень. Они в отдельные периоды рассматривали понятия «юмор», «сатира» и «смех» как в практическом, так и теоретическом аспектах. Многие теоретические вопросы сатиры и юмора, в том числе проблемы, связанные с определением особенностей, формы, норм, требований, стиля постоянно находились в центре внимания сатириков и мыслителей. Характеризуя особенности смеха в творчестве Сузани можно придти к выводу о том, что его сатирические произведения имели характер, вызывающий отвращение.

Ключевые слова: сатира, традиции сатиры, вопросы сатиры и юмора, творчество Сузани, сатирические произведения, особенности сатирических произведений Сузани.

PARODY WORK SUZANI

Classics Tajik literature developing the tradition of satire, raised it to a higher quality and a high level. They are considered in some periods of the concept of "humor", "satire" and "laughter" in both practical and theoretical aspects. Many theoretical issues of satire and humor, including issues related to the definition of the features, forms, rules, requirements, style constantly in the spotlight satirists and thinkers. Describing the features of laughter in the work of Susani can come to the conclusion that his satirical works were of the nature, causes disgust.

Key words: Tags: satire, tradition, satire, issues of satire and humor, creativity Susani, satirical works, especially satirical works Susane.

Сведения об авторе: ***У. Алимова*** - аспирант кафедры история таджикской литературы Таджикского национального университета. Телефон: **(+992) 919-56-67-40**

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ АЯТОВ И ХАДИСОВ, ЛЕГЕНД И ПРЕДАНИЙ В «ДЖАМХАРАТ АЛ-АМСАЛ» АБУХИЛАЛА АЛ-АСКАРИ

У. Максудов
Политехнический институт Таджикского технического института им. М.С.Осими г.Худжанд

Одной из стилевых и художественных особенностей «Джамхарат ал-амсала» Абухилала ал-Аскари является заимствование стихов. При разъяснении и толковании пословиц автор для уточнения и подтверждения своих слов часто обращается к стихотворным отрывкам, легендам и преданиям.

При написании этого труда автор часто обращался к аятам и хадисам пророков, тем самым доказывая свою приверженность к традициям предшественников. В составленном им словаре наблюдается специфический стиль, подтверждающий его самостоятельность и индивидуальность.

Использование аятов Корана и хадисов пророков считается одной из важнейших особенностей «Джамхарат ал-амсала» Абухилала ал-Аскари.

Абухилал ал-Аскари в ведении своей книги для пояснения значения пословиц и поговорок приводит несколько коранических аятов:

يَا ايها الناس ضرب مثل فاستمعوا له) الحج:٧٣) قال (وضرب الله مثلا قرية كانت آمنة مطمئنة) النحل:١١٢) وقالو) (ويضرب الله الأمثال للناس لعلهم يتذكرون) إبراهيم:٢٥) وقال (ضرب الله مثلا عبدا مملوكا) النحل:٧٥) وقال (إن الله لا (3, يستحيى أن يضرب مثلا ما بعوضة فما فوقها) البقرة:٢٦) وقال (وضرب الله مثلا رجلين أحدهما أبكم) النحل:٧٦) Т.1. 9) - *(Эй люди, сказана пословица; так послушайте её) (3, 341), (И Всевышний рассказал пословицу местности, которая была безопасной и спокойной) (3, 280), (Всевышний повествует эту пословицу, чтобы люди послушными) (3, 259), (Господь повествовал пословицу невольника)(3, 275), (Несомненно Господь не смущается того, что рассказывает мухе и выше нее пословицу) (3, 5), (И Господь рассказал пословицу двух мужчин: один из них немой, не имеет никакой силы) (3, 275).*

При толковании изречений, обращаясь к Корану, автор обычно цитирует начало или конец аятов. Так, при разъяснении пословицы «خَلاؤكَ أقنِي لَحيَا نُك» из аята «وَ أنَّهُ هُوَ أغنَي وَ أقنَي» (сура Надж, аят 48) автор цитирует лишь его конец: «أغنَي وَ أقنَي (1, Т.1. 422).

Или в другом месте из 146 аятов, «аль-Ан'ама» « وَ عَلي الّذينَ هادُوا حَرَّمنَا ذي ظُفُر ٍ ق مِن البَقر وَ «الغَنَم حَرَّمنَا عَليهم شُحُمَهُمَا إلّا مَا حَملَت ظُهُورُهُمَا أو الحوَيَا أو مَا اختَلَط بعظم ذلِكَ جَزَيَنَاهُم ببغيهم و إنّا لَصَادِقُون

использует только выражение «أو الحوَيَا» (1, T.2. 275). Выражение «وَ النَّخلَ بَاسِقَاتٍ» извлечено из конца аята 10 суры «Коф», полная версия которой, следующая: «وَ النَّخلَ بَاسِقَاتٍ لَّهَا طَلعٌ نُّضيدٌ» (1, T.2. 410).

Таких примеров можно привести большое количество, поскольку Абухилал ал-Аскари смог искусно использовать коранические аяты для подтверждения своих мыслей.

В большинстве случаев автор приводит коранические аяты в полном объеме. Например, для комментирования следующей пословицы автор приводит целый аят: « عَلَيهَا تِسعَةَ عَشَرَ» (1, T.1. 268). Следующий аят пример взятый из суры «Зулзила» 7 аята « فَمَن يَعمَل مِثقَالَ ذَرَّةٍ خَيراً يَرَهُ» использовалась при комментировании слов Айши «قولُهُم: لاَ جَدِيدَ لِمَن لاَ خَلَقَ لَهُ» - ***Каждый кто ничто не сотворил, для него ничего нового нет***. Автор приводит этот аят для толкования предания об Аише: « Рассказывают, что около Аиши стояло блюдо с виноградом. И к ней подошла бедная женщина, и когда она дала ей одну виноградину, женщины сидящие рядом с ней вдруг засмеялись. И тогда она сказала: В этой ничтожном подношении заключается большой смысл и приводит этот аят: «فَمَن يَعمَل مِثقَالَ ذَرَّةٍ خَيراً يَرَهُ», то есть, ***Кто делает хоть частицу добра, Господь видит это.*** Затем Аиша дарит бедной женщине дорогие подарки и велит ее зашить платье и приводит следующую пословицу «قولُهُم: لاَ جَدِيدَ لِمَن لاَ خَلَقَ لَهُ» - ***(Каждый, кто ничто не сотворил, для него ничего нового нет)***. Автор для подтверждения своей мысли приводит следующий бейт:

البَس قَمِيصَكَ مَا اهتدَيتَ لِجَيبِهِ فإذَا أَضلَّكَ جَيبُهُ فتَبَدَّل (1, T.2. 383).

Надень платье, если найдешь рукав
Если не найдешь рукав, смени его.

При толковании нижеследующей пословицы приводит аят, который на первый взгляд представляется одним целым, а на самом деле состоит из двух аятов : « أَهلَكَ عاداً الأُولَى، وَ ثَمُودَ فَمَا أَبقَى» - (***Вначале уничтожил племя Од, затем Самуд, оставшийся от племени Од***). Приведенный аят не был целостным и состоял из 50-го и 51-го аята. То есть «وَ أَنَّهُ أَهلَكَ عاداً الأُولَى» из суры Наджм, аят 50, а «وَ ثَمُودَ فَمَا أَبقَى» из суры Наджм, аят 51. Этот аят использовался толкования следующей пословицы:

أَشأَمُ مِن أَحمَرَ عادٍ (1, T.1. 558).

Несчастнее Ахмара Од.

Вначале автор разъясняет, что человек по имени Кудор ибн Салиф ранил верблюда Салеха и его племя постиг гнев Господни. Затем он стал самым несчастным из племени Самуд. Более того арабы считают племя Самуд, остатком племени Од, поскольку они имеют одинаковую историю. В конце для комментирования пословицы приводится вышеуказанный аят : «أَهلَكَ عاداً الأُولَى، وَ ثَمُودَ فَمَا أَبقَى» - (***Вначале уничтожил племя Од, затем Самуд, оставшийся от племени Од***).

При толковании пословицы قولهم: لا طَامَّةَ إلاَّ وَ فَوقَهَا طَامَّةٌ (1, T.2. 413) автор приводит несколько аятов из суры Азхаб:

Сильнее одной беды, есть другая беда.

«إنَّا أَرسَلنَاكَ شَاهِداً وَ مُبَشِّراً وَ نَذِيراً وَ داعِياً إلَى اللّه بإذنِهِ وَ سِراجاً مُنِيراً» - ***(Воистину, мы послали тебя свидетелем, вестником и увещевателем, чтобы вы уверовали в Аллаха и он как светоч мира).*** В продолжении своей мысли цитирует другой пример из суры Нахл 9-го аята: «إنَّ اللّهَ يأمُرُ بالعَدل و الإحسَان» - ***(Воистину Господь, повелевает справедливость и благодеяние).***

Изучение и анализ «Джамхарат ал-амсал» показывает, что Абухилал ал-Аскари в некоторых случаях по нескольку раз приводит один и тот же аят, то есть один аят встречается одновременно в нескольких главах книги. Например, аят 40 суры А'раф (1, T.1. 363; 371), аят 46 суры Анфол (1, T.1.130; 522), аят 92 суры Худ (1, T.2. 29; T.1. 317;), аят 14 суры Ра'д (1, T.2. 148; 390), аят 47 суры Марьям (1, T.2. 23; 29), аят 10 суры Саджда (1, T.2. 8; 11), аят 36 суры Сод (1, T.1. 197; 11), аят 10 суры Назиот (1, T.1. 485; T.2. 310;) приводится по два раза. Например, 10 аят суры Назиот использован не менее трех раз. Первый раз при толковании пословицы قولُهُم: النَّقدُ عِند الحافِرَة (1, T.2. 310).

Критика должна быть в начале работы (Ср. с русс.: Берегись бед, пока их нет).

То есть каждую беду нужно предотвращать раньше, чем она придет, так как запоздалая критика не имеет смысла. Эта пословица достаточно популярна среди арабов и комментируется следующим образом: если конь при беге остановится и станет рыть копытом землю, немедленно подстегни его, чтобы он продолжил свой бег. Или же автор при толковании отмечает, что после смерти человека ждет вечная жизнь и для подтверждения своей мысли приводит следующий аят:

أَئِنَّا لَمَردُودُونَ في الحافِرَةِ (1, T.2. 310).

Вернемся ли мы прежней жизни.

Второй раз данный аят цитируется при толковании вышеназванной пословицы. Этим автор хочет сказать, что человек может упасть в яму, которую сам нарыл.

Третий раз этот аят приводится при толковании двух пословиц:

رَجَعَ فِي حافِرَتِهِ (1, T.1. 485).

Вернулся в прежнее состояние

رَجَعَ فِي قرواهُ (1, T.1. 485).

Вернулся в свое состояние.

Автор подчеркивает, что человек возвращается к дороге с которой он пришел:

أئِنَّا لَمَرْدُودُونَ فِي الحافِرَةِ (1, T.1. 485).

Вернемся ли мы в действительности к прежней жизни.

Следует отметить, что в «Джамхарат ал-амсаль» в большинстве случаев используются аяты близкие по значению и содержанию. Это обусловлено тем, что в Коране некоторые аяты приводятся для толкования других аятов. В связи с этим в Священной Книге говорится:

«القرآن يُفَسِّرُ بعضُهُ بَعضاً» - ***Коран таков, что некоторые аяты комментируют другие аяты.***

Такая особенность наблюдается и в «Джамхарат ал-амсал» Абухилала ал-Аскари. Как отмечает сам автор:

قولُهُم: أعذر مَن أنذرَ (1, T.1. 162).

Каждый, кто предупредил, больше не виновен.

Для толкования этой пословицы Абухилал ал-Аскари приводит 90 и 94 аяты суры Тавба: «و جَاءب المُعَذِّرُون مِن الأعراب», то есть: ***(Просящиеся пришли от арабов бедуинов).*** В другом месте приводит аят из 94 суры Тавба, и тем самым находит достойное подтверждение своей мысли: «قُل تَعتَذِرُوا لَن نُؤمِن لَكُم» - ***(Скажи Мухаммед (с): не захочешь прощения, мы никогда тебе не поверим).***

كما تَدينُ تُدانُ(1, T.2. 167).

Как будешь, так и судимым будешь.

По словам Абухилала ал-Аскари каждый поступок совершенный человеком, возвращается к нему. Для разъяснения значения поговорки «مَالِكِ يَومِ الدِّين» он приводит аят из суры Фатиха. Здесь автор трактует слово «الدِّين» как праведность и повиновение, а также приводит другой аят из суры «Нисо»: «وَ كَانَ اللّهُ عَلي كُلِّ شَيءٍ مُقيتًا» то есть, (***Господь бог является кормильцем всех живых существ на земле).***

Следует отметить, что в «Джамхарат ал-амсал» Абухилала ал-Аскари были использованы большое количество аятов , вследствие чего поэт был признан одним из выдающихся комментаторов коранических аятов. Другое произведение посвященное толкованию Корана называется «аль-Махосину фи тафсири-л-Кур'они-л-карим»

Из древних источников явствует, что ученые и мудрецы ставили в один ряд хадисы и аяты. Абухилал ал-Аскари следуя этой традиции при толковании арабских пословиц и поговорок плодотворно использовал хадисы Пророка (с): إنّمَا الناسُ كأسنان المُشط، و إنّما يتفاضلون بالعافية. Этот хадис означает, что действительно, люди подобно зубчикам расчески одинаковы, они отличаются лишь в благодеянии и милосердии друг к другу. В продолжение этой мысли снова цитирует хадис Пророка: السلام عليكم ديارَ قومٍ مؤمنين: أنتم لنا سَلَف و نحن لكم تَبَعٌ، أسألُ اللّهَ لنا و لكم العافية. «Здравствуйте мусульмане: Вы наши родоначальники и мы следуем за вами, и я прошу Его о милосердии для всех». Автор «Джамхарат ал-амсал» в продолжение мысли приводит бейт из творчества Фараздака:

شَبَابَهُم و شِيبُهُم سَواءٌ و هُم في اللُّؤم أسنَانُ الحِمَار (1, T.1. 522).

Молодые и старые его одинаковы,

И в низости своей они подобны зубам осла.

И снова для толкования пословицы обращается к хадису Пророка (с): كُلُّكم بَنُو آدم طَفٌ، ليس لأحدكم علي أحد فضل إلّا بالتّقوي، و الناس كإبِلٍ مائةٍ ليس فيها راحلة - «Вы все созданы бока Адама, поэтому никто из вас не имеет превосходства над другим, кроме как в благочестии, люди подобны горбу верблюда, между которыми нет никакой разницы».

В целом автор для толкования пословиц и поговорок вышеназванной пословицы использует 6 хадисов и 1 бейт из Фараздака которые имеют тесную логическую связь с этой пословицей.

قولُهُم: المرءُ بِخَليلِهِ (1, T.2. 251).

Человек богат дружбой. (Ср. с русс.: Скажи кто твой друг, я скажу кто ты).

Мужчину узнает по его другу.

Таким образом, автор хочет сказать, что при выборе друга нужно быть очень осторожным. Как говорит Пророк (с):

المَرءُ كَثِيرٌ بأخِيهِ - ***Человек совершенен другом.***

Одной из особенностей творения Абухилала ал-Аскари является повторение хадисов, которые используются автором для толкования отличных по содержанию и смыслу пословиц. Для доказательства этой точки зрения приведем следующий пример:

قولُهُم: أفرَخ رَوعُكَ (1, T.1. 85).

Страх твой высвободился.

Данная поговорка впервые была сказана Пророком (с). Полностью хадис звучит таким образом:

أفرَخَ رَوعُكَ، مَن أدرَكَ إفاضَتَنا هذِهِ فقَد أدرَكَ (1,T.1. 86) - ***Твой страх высвободился, и тот кто поймет наши слова, уже осознают.*** Данный хадис в другом месте цитируется из уст Муовия (1, T.1. 85). Или же другой пример:

قولهم إنّ مما ينبت الربيع لما يقتل حبطا أو يلم (1, T.1. 16).

Весенняя флора губит.

Автор при толковании вышеназванной поговорки вначале отмечает, что данная пословица впервые использована Пророком (с), а затем приступает к ее комментированию и подчеркивает, что человек не должен посвящать всю свою жизнь накоплению добра, иначе лишится веры и своей культуры, и подытоживает свои размышления строками из Набиги ад-Дубяни. Данная пословица в действительности является хадисом Пророк (с) и по истечении времени превратилась в крылатую фразу.

قولهم: لا طَامَّة إلاّ وَ فوقهَا طَامَّةٌ(1, T.2. 413).

Сильнее одной беды, есть другая беда.

Автор для толкования этой поговорки приводит следующий хадис:

أدعُوكُم إلي شهادة أن لا إلهَ إلّا اللّهُ وحدهُ لا شريكَ له، وَ أنّي رسول اللّه (1, T.2. 416).

Вас пригласили для того чтобы свидетельствовать, что нет господа кроме Аллаха. У него нет товарищей, и я являюсь его Пророком (с).

Таким образом, можно прийти к выводу, что Абухилал ал-Аскари является одним из знаменитых комментаторов своего времени, использовавший для толкования арабских пословиц и поговорок хадисы Пророк (с). Более того «Джамхарат ал-амсал» использованы более 66 хадисов Пророк (с) и во многих случаях в полной форме. Исследование литературно-художественных особенностей «Джамхарат ал-амсал» Абухилала ал-Аскари и специфики его языка и стиля приводят к заключению:

1. Абухилал ал-Аскари при толковании сначала приводит одну пословицу, а затем в простой и доступной форме, свободной от затейливых слов и выражений, комментирует ее. Такой способ трактовки понятен и для читателя и постижения значения пословиц и поговорок.

2. Коранические аяты используются в словаре для толкования значения сложных пословиц и поговорок. Такой принцип комментирования признан одним из наилучших способов толкования и способствует точному пониманию и осмыслению значения пословиц и поговорок.

3. Абухилал ал-Аскари продолжая прежние традиции наряду с коранических аятами использовал и хадисы Пророк (с). Следует отметить, что многие пословицы и поговорки взяты из слов Пророк (с). хадисы и предания, по истечении веков превратившись в пословицы и поговорки, способствовали обогащению языка и образному выражению мысли. Абухилал ал-Аскари как великий комментатор своего времени использовал хадисы для подтверждения своих мыслей и интерпретации арабских пословиц и поговорок

4. Четвертыми способом толкования пословиц и поговорок в «Джамхарат ал-амсал» является цитирование поэтических текстов известных арабских поэтов того времени, что свидетельствует о широких познаниях Абухилал ал-Аскари в области поэзии. Вместе с тем повышает научную и литературную значимость данного словаря, поскольку предоставляет сведения о творческом наследии поэтов доисламского и исламского периодов.

5. Другим не менее значимым способом толкования Абухилала ал-Аскари является использование рассказов и преданий с целью разъяснения значения пословиц и поговорок, большая часть которых связано с жизнью пророка Мухаммеда, несмотря на то, что некоторые из них восходят к доисламскому периоду.

Таким образом, можно прийти к выводу, что мастерское использование Абухилалом ал-Аскари аятов, хадисов, преданий и рассказов с целью толкования арабских пословиц и поговорок не только способствует лучшему пониманию значения арабских пословиц и поговорок, но и свидетельствует об историко-литературной значимости данного произведения, поскольку может послужить достоверным источником изучения истории и культуры доисламского и исламского периодов.

Таким образом, исследование «Джамхарат ал-амсал» приводит к выводу о том, что Абухилал аль-Аскари является одним из известных знатоков хадисов своего времени и для толкования изречений, для подтверждения своих слов он часто пользовался хадисами. В «Джамхарат ал-амсал» он использовал 66 хадисов Пророка (с), в большинстве случаев цитируя их полностью.

Л И Т Е Р А Т У Р А

1. ал-Аскари Абухилал. Джамхарат аль-амсал / ал-Аскари Абухилал. - Бейрут: Дар аль-ма'ариф, 1988. - Т.1; - Т.2.
2. Ибн Худжджа аль-Хамави, Абу Бакр ибн Али. Хизанат аль-адаб / Ибн Худжджа аль-Хамави, Абу Бакр ибн Али. - Египет: Матба'ат аль-хейрия, 1886.
3. Коран. Смысловой перевод профессора БЯ.Шидфар. - Москва: Умма, 2003.

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ АЯТОВ И ХАДИСОВ, ЛЕГЕНД И ПРЕДАНИЙ В «ДЖАМХАРАТ АЛ-АМСАЛ» АБУХИЛАЛА АЛ-АСКАРИ

В статье рассматривается суть использования аятов и хадисов, а также легенд и преданий в «Джамхарат ал-амсал» Абухилалом ал-Аскари. Автор пытается раскрыть методы толкования пословиц и поговорок Абухилалом ал-Аскари в Джамхарат ал-амсал». Кроме того, в данной статье автор рассматривает множество пословиц и поговорок с помощью аятов и хадисов, легенд и преданий из книги «Джамхарат ал-амсал» Абухилала ал-Аскари.

Ключевые слова: «Джамхарат ал-амсал», аят, хадис, преданий, Абухилал ал-Аскари, Коран, легенда

THE USE OF VERSES, SAYINGS, LEGENDS AND STORIES IN "JAMHARAT AL-AMTHAL" BY ABU HILAL AL-ASKARI

The article states the essence of using the verses, sayings, legends and stories in "Jamharat al-Amthal" by Abu Hilal al-Askari. The author attempts to expose the methods of explanation of proverbs and sayings by Aby Hilal al-Askari in "Jamharat al-Amthal". Furthermore the author considers the majority of proverbs and sayings by means of verses, sayings, legends and stories from "Jamharat al-Amthal" by Abu Hilal al-Askari in the given article.

Key words: "Jamharat al-Amthal", verses, sayings, legends, Abu Hilal al-Askari, Qur'an, stories

Сведения об авторе: ***У. Максудов*** - доцент кафедры иностранных языков Политехнического института Таджикского технического университета им.М.С.Осими, г.Худжанд. E-mail: **olimi.umed@mail.ru.**
Телефон: **(+992)928-85-55-50**

ҶОЙГОҲИ «ФАРҲАНГИ ОСОРИ ҶОМӢ» ДАР МАЪРИФАТИ АФКОРИ Ӯ

Д. Раҳматова
Донишгоҳи давлатии ҳуқуқ, бизнес ва сиёсати Тоҷикистон

Фарҳангнависӣ дар таърихи тамаддуни халқҳои тоҷику форс анъанаи қадима дорад, зеро фарҳанг даричаест ба олами куҳан барои шинохти сарчашмаи асолати хеш. Маҳз бо фарҳанг инсоният аз баёни матлаб ва тарзи ифодаи забонии осори пешиниён бархурдор гардида, такомули вожаҳои мухталиф ва маонии гуногун касб кардани онро меомӯзад. Далели ин матлабро кулли фарҳангномаҳои тафсирии забони форсӣ-тоҷикӣ метавон пайдо намуд. Фарҳангнависӣ дар забони тоҷикӣ анъанаи ҳазорсола дорад ва баробари пайдоиши нахустин фарҳангҳо, чандин ҷараёнҳо ва равишҳои луғатнигорӣ ба вуҷуд омад, ки яке аз онҳо роҷеъ ба осори шуарои алоҳида тадвин кардани фарҳангҳои махсус мебошад.

Дар замони мо чанд фарҳанг доир ба осори шоирон таълиф шудаанд, ки «Фарҳанги осори Ҷомӣ» ва «Фарҳанги ашъори Рӯдакӣ»-и Амон Нуров ва «Фарҳанги мухтасари «Шоҳнома» -и Иброҳим Ализода ва «Фарҳанги ашъори Камоли Хуҷандӣ»и Абдуҷаббори Суруш аз муҳимтарини он маҳсуб мешаванд.

«Фарҳанги осори Ҷомӣ» аз аввалин фарҳангҳоест, ки луғатҳои махсуси эҷодиёти Абдурраҳмони Ҷомӣ дар он шарҳу эзоҳ ёфтааст. Худи мураттиб дар муқаддимаи фарҳанг қайд кардааст, ки «…тартиб додани фарҳанг кори басо

сермашаққат ва меҳнатталаб буда, аз мураттиб вусъати назар, дониши амиқ, таҷрибаи кофӣ ва тобу тоқати бардавому ҳамешагиро меписандад» (2, 4).

Таҳқиқоти анҷомдодаи Амон Нуров дар мураттаб намудани дигар фарҳангҳо заминаи ҷиддӣ гузоштааст. Мураттиби «Фарҳанги ашъори Камоли Хуҷандӣ» Абдуҷаббори Суруш худ ишора дорад, ки ҳангоми тадвини фарҳанги мазкур «Фарҳанги осори Ҷомӣ» ва дигар фарҳангҳо пешорӯи ӯ қарор дошта ва аз сохту структураи он баҳраҳо бардоштааст [5, 7]. Гузашта аз ин, фарҳангҳо муҳимтарин китоби шарҳу тавзеҳи орову афкор ва фалсафаи шоир ба ҳисоб мераванд. Аз ин рӯ, нигоранда тасмим гирифт, то ҷойгоҳи фарҳанги мазкурро дар маърифати андешаҳои шоир муайян намуда, бархе хасоиси онро ба риштаи таҳқиқ кашад. «Фарҳанги осори Ҷомӣ» аз рӯйи талаботи фарҳангнигорӣ ба вуҷуд омада, аз 15 ҳазор калимаву ибораи хосси достони «Юсуф ва Зулайхо»-и Ҷомӣ иборат аст ва дар он пайдоиш, тобишҳои маъноии вожаву таъбирҳо, исмҳои таърихӣ, ҷуғрофӣ, истилоҳоти илмӣ, воҳидҳои фразеологӣ мавриди шарҳу тавзеҳ қарор гирифтаанд.

Аслан, фарҳанги ашъори шуаро барои дарки мушкилоти маънӣ, шинохти ҳунари шоирӣ ва ҷаҳони ботиниву андешаҳои фалсафии ин ё он шоир метавонад чун дастури судманд хизмат кунад. Агар аз ин нукта ба «Фарҳанги осори Ҷомӣ» назар андозем, маълум мешавад, ки яке аз вижагиҳои он, дар баробари шарҳи калимаҳои мустақил, калимаҳои ёридиҳандаро низ тавзеҳ додан аст. Аз ҷумла, пешоянди «аз» дар «Фарҳанги осори Ҷомӣ» дар 18 маврид [3, 25-26] шарҳ ёфтааст. Чунончи, ба маъниҳои маҳалли саршавии амал, аз чӣ сохтан шудан, ба воситаи…, тавассути…, аз тарафи…, аз пеши…, аз ҷумлаи…, аз ҳисоби…, аз они…, назар ба…, дар бораи…, ғайри…, мисли… ва амсоли ин корбаст гардидааст.

Инчунин, дар фарҳанг калимаю ибора ва таркибҳои тозаофаридаи шоир хеле зиёд ташреҳ шудаанд. Масалан:

Абри маҳпӯш- киноя аз абрӯвон
Савганд бар он ду абри маҳпӯш,
К-аш ҷой гирифта дар баногӯш [3, 20].

Ин зумра калимоту иборот бештарин маврид барои шинохти сабки вижа ва услуби баёни шоир муҳим аст, зеро бидуни дарки онҳо хонанда наметавонад ба ҷаҳони ботинии шоир раҳ ёбад. Масалан, ибораи «ҳиммати аршсой», ки ба маънои ҳиммати баланд, олиҳиммат мебошад, баёнгари иддаои мост, зеро дарки он ба хонандаи ғайримусаллаҳ мушкилӣ эҷод менамояд. Байт:

Кунад паст аз ҳиммати аршсой,
Сари шаҳвату озро зери пой (4, 47).

Вожаҳои тозаофаридаи шуаро аз муҳимтарин даричаҳои вуруд ба ҷаҳони андеша ва маърифати афкори онҳост. Вазифаи фарҳангномаҳо низ дарёфти ин гуна ибтикороти шуаро мебошад, ки матлаби гӯяндаро инъикос менамояд ва манзуру шарҳи он ба хонанда раҳёбиро дар шебу фарози калому паёми шоир осон мекунад. Аз ин рӯ, яке аз асосҳои илми фарҳангнигорӣ ҳангоми тадвини фарҳанги осори шуарои ҷудогона истифодаи ин навъ калимот аст. Ин хусусият дар «Фарҳанги осори Ҷомӣ» чунин ба назар расид:

1. **Калимаҳои мураккаби навофарида**, ба мисли «бадруддуҷо»- моҳи шаби тор; киноя аз соҳибҷамол, зебо, базеб:

Гоҳ дар дил соз, гаҳ дар дида ҷо,
Ҳар ду ҷойи туст, ё бадруддуҷо [3, 70].

Ё худ мураккабвожаҳои «хубрақам», «хубсияр», «хуршедавранг» (ба маънои баландмартаба), «шикастапарварӣ», эҳсонсанҷ ва амсоли ин.

2. **Такрори калимаҳои мураккаби пешиниён**, аз қабили: сарфарозӣ, хилватнишин, хуршедрӯй, хуррамтабъ, шабрав, шабранг ва ғ.

3. **Мураккабвожаҳои парадоксӣ.** Ҳарчанд ба ин гурӯҳи калимоти мураккаб қисмати каме аз мураккабвожаҳои сохтаи Ҷомӣ дохил мешавад, нигоранда зарур шуморид онро дар гурӯҳи алоҳидае сабт намояд, зеро аз ҷиҳати корбаст ин навъи калимот таносуби аҷиберо дар байт ё шеъри шоир ташкил медиҳанд ва бештар сабки калимасозии Низомиро ба хотир меоранд. Масалан, вожаи «шикастабаста» ба маънои шикастабандшуда, маҷ. норавон, ноҳамвор шарҳ дода шудааст. Байт:

Ҳарчанд, ки қадри ин тиҳидаст,
З-ин назми шикастабаста бишкаст… [4, 336].

Яке аз роҳҳои шинохту дарки дурусти афкори шуаро ошноӣ пайдо кардан бо сарчашмаҳои фикрии эшон аст. Дар мавриди Ҷомӣ ин раванд кори содае нест, зеро ӯ

бо муҳимтарин улуми замони худ ба таври кофӣ мусаллаҳ ва аз афкори урафои номӣ ва бузургони гузашта ҳам обишхӯре доштааст. Аз ин рӯ, бахши умдаи калимоти осори ӯро метавон аз асмои ин гуна шахсиятҳо фароҳам овард. Агарчи фарҳанги мураттабкардаи Амон Нуров аз ин хасиса холӣ нест, аммо кулли асмои шахсиятҳои дар осори Ҷомӣ омадаро фаро гирифта натавонистааст. Исмҳои хосседро, ки дар фарҳанг мавриди шарҳ қарор гирифтаанд, ба гурӯҳҳои зер метавон ҷудо кард

1. **Исми шахсиятҳои машҳури олами тасаввуф**, ба монанди Абӯалии Даққоқ, Абӯалии Рӯдборӣ, Абӯбакри Воситӣ, Абӯсаиди Абулхайр, Абӯҳошими Сӯфӣ, Баҳоуддини Нақшбанд, Юсуф ибни Ҳусайни Розӣ ва ғ. Мисол:

«Юсуф ибни Ҳусайни Розӣ- (ваф. 913, Рай) яке аз саромадони сӯфия. Юсуф ибни Ҳусайни Розӣ… гуфтааст, ки ҳамаи некӯиҳо дар хонаест, ки калиди он тавозӯъ, фурӯтанӣ ва ҳамаи бадиҳо дар хонаест, ки калиди он моиву манӣ…» [4,358].

2. **Исми шоирон**: Азрақии Ҳиравӣ, Ассори Табрезӣ, Афзалуддин Хоқонии Шервонӣ, Амир Хусрави Деҳлавӣ, Камоли Ҳуҷандӣ ва ғ.;

3. **Исми шоҳон:** Баҳроми Гӯр, Фаридун, Атобаки Абӯбакр, Ардашери Бобакон ва ғ. Масалан:

«Ардашери Бобакон (тав.такр. 180 ваф. 239 ё 241), шоҳи Эрон, асосгузори сулолаи Сосониён.

Гӯянд: Ардашери Бобакон подшоҳе буд огоҳ, чун надимон бомдод биёмадӣ, бигуфтӣ, ки фулон кас чӣ хӯрдааст ё фулон зан бо канизак чӣ суҳбат доштааст…[3, 45].

Ҳунари шоирии адибон дар офаридани таъбирҳои шоирона хеле равшан ба назар мерасад ва ин хусусияти ашъори шуароро мураттиб Амон Нуров ба назар гирифта, дар фарҳангҳо таъбироти фаровонро аз ашъори Ҷомӣ овардааст. Масалан: -«ашкрезон шудани Зулайхои фалак»- мурод аз гум шудани ситораҳо, нопадид гардидани ситорагон…

Чу шаб бигзашт, ҳамчун субҳхезон
Зулайхои фалак шуд ашкрезон [3, 59].

Ё ин ки таъбири «қадам бар обу гил ниҳодан», ки ба маънои дунё пушти по задан аст ва «қадам аз гилем афзун кашидан», ки зарбулмасали машҳури тоҷикиро ба хотир меорад ва амсоли ин бисёр таъбирот дар «Фарҳанги осори Ҷомӣ» тавзеҳ гардидаанд.

Пӯшида нест, ки забони назму насри адабиёти классики форсӣ-тоҷикӣ ба забони арабӣ пайвандҳое дорад. Аз махсусияти дигари фарҳанг дар он аст, ки муаллиф байт ва мисраъҳоеро, ки ҳар ду мисраъ ё яке аз он пурра бо забони арабист, оварда, маъникушоӣ менамояд. Масалан, мисраи «Ло бақоӣ баъдаҳу яҳлу ва ло айшӣ ютиб» -ҳаёти ман пас аз ӯ равнақе ва зиндагиам хубие надорад, тарҷума шудааст. Байт:

Умр ширин, айш хуш аз давлати васли ту буд,
Ло бақоӣ баъдаҳу яҳлу ва ло айшӣ ютиб [3, 91].

Ин навъ шарҳи таъбирҳо ва иборoти арабӣ ба «Фарҳанги осори Ҷомӣ» хусусияти дузабонагӣ ҳам медиҳад, аммо ҷойи таассуф аст, фарҳанг фарогири бархе таъбироти арабии осори шоир нест.

Дар фарҳанг, инчунин, воҳидҳои фразеологии ашъори Ҷомӣ шарҳу эзоҳ ёфтаанд, ба мисли «ангушт ба дандон гирифтан», «ангушт хоидан», «ба бурҷи дида даромадан», «бӯй шунидан», «гул чидан», «дами беғам задан», «дари касе кӯфтан», «дар пӯст нагунҷидан», «даст ба домони касе задан» ва ғ…

Масалан, «Дари касе кӯфтан- киноя аз хостгорӣ кардан касеро.

Бад-ин ният дари ҳар зан, ки кӯбӣ,
Салоҳи нафс ҷӯ аввал, на хубӣ [3, 188].

Дар баробари муваффақият дар фарҳангҳо баъзе ғалатҳо низ рафтааст, баъзан таркиби калима ё ибораҳое низ ба назар мерасанд, ки ба фикри мо ғалат шарҳ ёфтаанд. Масалан:

«Ангушт бар лаб ниҳодан- киноя аз ишора кардан ба сухангӯйӣ.

Зи якрангӣ ҳама ҳамрӯю ҳампушт,
Кай эшонро ниҳад кас бар лаб ангушт [3, 39].

Ин ибора дар гуфтугӯйи халқӣ баръакс ба маънии сухан накардан, хомӯш будан омадааст. Дар «Ғиёс-ул-луғот» низ таркиби мазкур ба ҳамин маънӣ корбаст

гардидааст [1, 97] ва аз ин ҷо бармеояд, ки дар асри гузашта ибораи «ангушт бар лаб ниҳодан»-ро ба маънии хомӯш будан истифода мебурдаанд.

«Фарҳанги осори Ҷомӣ» бо он ки дар ҷараёни фарҳангнависии тоҷикӣ тағйироти ҷиддиро ба миён овардааст, то имрӯз ба таври бояду шояд омӯхта нашудааст ва аз ин рӯ, муҳаққиқонро мебояд дар шиносонидани мавқеи ин фарҳанг ҷидду ҷаҳди бештаре намоянд. Ҳарчанд он фарогири кулли матолиби осори Ҷомӣ нест, аз ҷиҳати сохту таркиб ва услуби баёни муҳтаво аз беҳтарин фарҳангҳои осори шуарост. Дар он шарҳу тавзеҳи модда аз чанд ҷиҳати муҳим ба роҳ монда шудааст, ки барои дарки матлаби шоир ва шинохти афкору услуби хосси ӯ ниҳоят зарур мебошад. Чунончи тавзеҳи мураккабвожаҳои вижаи шоир, таркиботу таъбироти ашъори ӯ, ибороти хос, таъбирот ва ибороти арабӣ, асмои хос ва амсоли ин. Хонанда бо дарёфти матолиби мазкур ба соддагӣ метавонад ба ҳарими андешаҳои шоир бор ёбад ва аз ин дидгоҳ таълиф ва омӯзиши фарҳангҳои махсуси эҷодиёти шуаро дар маърифати ашъору афкори шоирон раванди басо муҳим маҳсуб мешавад.

А Д А Б И Ё Т

1. Ғиёсиддин Муҳаммад. Ғиёс-ул-луғот / Ғиёсиддин Муҳаммад: таҳия ва тавзеҳи Амон Нуров. - Душанбе: Адиб, 1987. - Ҷ.1. - 480 с.
2. Нуров Амон. Муқаддима Фарҳанги осори Ҷомӣ / Нуров Амон. - Душанбе, 1983. - С. 3-18.
3. Амон Нуров. Фарҳанги осори Ҷомӣ / Амон Нуров. - Душанбе, 1983. - Ҷ.1. - 536 с.
4. Нуров Амон. Фарҳанги осори Ҷомӣ / Амон Нуров. - Душанбе, 1984. - Ҷ.2. - 606 с.
5. Шоҳаҳмад Абдуҷаббор (Суруш). Сарсуҳан. Фарҳанги ашъори Камоли Хуҷандӣ / Шоҳаҳмад Абдуҷаббор. - Хуҷанд: Хуросон, 2015. - С. 3-18.

ЗНАЧЕНИЕ «ЭНЦИКЛОПЕДИИ ТВОРЧЕСТВА ДЖАМИ» В ОСВЕЩЕНИИ ЕГО ПЕРЕДОВЫХ ИДЕЙ

НаследиеАбдурахмана Джами энциклопедично. Оно включает крупные произведения художественной литературы в стихах и прозе, лирические стихи, представляющие все жанровые формы персидско-таджикской классики, трактаты по поэтике и риторике, музыке, философии, грамматике, сочинения по теологии, биографический свод деятелей мусульманского мистицизма. Ярчайшее созвездие на небосклоне персидско-таджикской поэзии составляет цикл эпических поэм, получивших общее название «Семь престолов», егознаменитая «семирица». Джами еще при жизни познал славу всенародного поэта. Гранение каждой строчки, изящество афоризмов и метафор - это лучшие черты восточной классики нашли у поэта совершенное воплощение. Стихи Джами близки к песенному творчеству, его газели вошли в репертуар народных певцов, афоризмы обращаются как народные пословицы.

Ключевые слова: творчествоДжами, воспевание идеала личности человека, образцы поэзии земной и человеческой любви, воспевание человеческих радостей. художественное слово:

THE VALUE OF "ENCYCLOPEDIA OF CREATIVITY JAMA" THE COVERAGE OF HIS PROGRESSIVE IDEAS

Heritage Abdurrahman Jami encyclopedic. It includes major works of literature in verse and prose, lyric poetry, representing all genre forms Parsi classics, treatises on poetics and rhetoric, music, philosophy, grammar, works on theology, a set of biographical figures Muslim mysticism. The brightest constellation in the sky Parsi poetry cycle of epic poems, collectively known as the "Seven Thrones" egoznamenitaya "semiritsa." Jami learned during the life of the glory of the popular poet. Faceted each line, the elegance of aphorisms and metaphors - is the best of eastern classical poet found the perfect embodiment. Lyrics to the song close to Jami creativity, his ghazals into the repertoire of folk singers, aphorisms treated like proverbs.

Key words: tvorchestvoDzhami, chanting ideal of human personality, poetry samples of the earth and human love, chanting human pleasures. artistic expression:

Сведения об авторе: ***Д. Рахматова*** – кандидат филологических наук, доцент кафедры языков Таджикского государственного университета права, бизнеса и политики, г.худжанд. Телефон: **(+992) 981-03-50-56**

АДАБИЁТИ ТАТБИҚӢ, ПАЙДОИШ ВА ТАЪСИРИ ОН ДАР ДИГАР АДАБИЁТҲО

С. Муҳаммадшарифзода
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Адабиёти татбиқӣ ё муқоисавӣ яке аз бахшҳои умдаи илми адабиётшиносӣ ба шумор меравад ва нахустин намунаҳои пайдоиши он дар нимаи аввали асри XVIII тақрибан дар соли 1828 дар Фаронса ба вуҷуд омадааст. Худи ба вуҷуд омадани ин бахш як таконе, як ҷаҳише, як ихтирои наве, як навовариеро дар илми адабиётшиносӣ ба вуҷуд овард.

Мо дар ин мақола тасмим гирифтем, ки дар бораи ин бахши адабиётшиносӣ, яъне адабиёти татбиқӣ (адабиёти муқоисавӣ) маълумоти муфассалеро матраҳ намоем ва фарқияти он аз дигар бахшҳои адабиётшиносӣ, инчунин то кадом дараҷа маҳбубият доштани ин бахши адабиётшиносӣ дар адабиёти араб ва дигар адабиётҳо ва пайдоишу густариши онро мавриди таҳқиқ қарор диҳем.

Ҳадаф аз навиштани ин мақола муайяну мушаххас ва таҳқиқ намудани адабиёти татбиқӣ ва заминаҳои пайдоиши ин бахш дар адабиёти араб, зимнан, муайян ва баррасӣ намудани ҷиҳатҳои илмӣ ва адабии адабиёти татбиқӣ ва роҳҳои ба адабиёти ҷаҳон дохил шудани ин бахш мебошад.

Ин мавзӯъ дар адабиёти миллатҳои гуногуни ҷаҳон, алалхусус, адабиёти араб мақом ва аҳамияти бағоят бузург дошта, роҷеъ ба он муҳаққиқону мунаққидони соҳаи адабиётшиносӣ, аз ҷумла муҳаққиқони адабиёти муосири араб ва форсу тоҷик асарҳо таълиф намудаанд.

Аҳамияти дигари он бошад, ин аст, ки чи гуна ва бо кадом восита адабиёти як миллатро бо адабиёти миллати дигар муқоиса намуда таъсирпазирӣ ва таъсиргӯзорӣ аз адабиёт ва фарҳанги якдигарро баён менамоянд. Инчунин, мухтасари таъриф, мақоми адабиёти татбиқӣ дар кишварҳои арабӣ, мақоми адабиёти татбиқӣ дар адабиёти муосир ва тадқиқотҳое, ки дар ин соҳаи адабиёт шуда гузаштанд, дар ин мақола баррасӣ мегардад.

Дар ин мақола мақоми адабиёти татбиқӣ дар кишварҳои арабӣ ва тадқиқотҳое, ки дар ин соҳаи адабиёт шуда гузаштаанд, баррасӣ мегарданд.

Истилоҳи “адабиёти татбиқӣ” аввалин маротиба аз тарафи пажӯҳишгарони фаронсавӣ дар адабиёт пайдо шуд. Дар асри XVIII тақрибан дар соли 1828 мелодӣ аз тарафи Вилмайн дар Донишгоҳи Сорбон дар дарси таърихи адабиёти Фаронса аз таъсири адабиёти Англия ва Италия бар адабиёти Фаронса сухан гуфт. Ӯ дар маҷмӯаи суханрониҳои худ дар соли 1838 аввалин бор истилоҳи «адабиёти татбиқӣ «(literature compareе)»-ро дар адабиёт ба кор бурд [1, 19].

Адабиётшинос ва муҳаққиқи фаронсавӣ устоди донишгоҳи Сорбони Фаронса Вилмайнро метавон асосгузорӣ ин бахши адабиётшиносӣ “адабиёти татбиқӣ” номид. Бо ин далеле, ки аввалин маротиба истилоҳи “адабиёти татбиқӣ” аз тарафи ӯ дар илми адабиётшиносӣ истифода бурда шуд, минбаъд муҳаққиқон дар асарҳои худ аз он истифода бурданд.

Адабиётшиносон ва муҳаққиқон адабиёти татбиқӣ-муқоисавиро таърифҳои гуногун додаанд. Аз ҷумла, Муҳаммад Ҳилол Ғонимӣ дар китобаш «Адаб-ул-муқоран» адабиёти татбиқиро чунин таъриф додааст: «Адабиёти татбиқӣ-адабиётеро меноманд, ки равобити хориҷии миёни адабиёти миллатҳои гуногунро баррасӣ мекунад, аз таъсирпазирӣ ва таъсиргузории адабиёти як кишвар ба адабиёти кишвари дигар сухан мегӯяд» [2, 18].

Адабиётшиносӣ дигар Нидо Тоҳо бошад, дар китобаш «Адаб-ул-муқоран» адабиёти татбиқиро чунин таъриф додааст: «Адабиёти татбиқӣ илме аст, ки умуман ба баррасии равобити адабиёти як миллат ба адабиёти як миллат, ё миллатҳои дигар мепардозаду, дар он аз мисли интиқоли осори адабии як миллат ба адабиёти миллатҳои дигар сухан гуфта мешавад. Интиқоли осори бадеӣ гоҳ дар ҳавзаи вожаҳо ва мавзӯъҳост, гоҳ дар ҳавзаи тасвирҳо ва қолабҳои мухталифи баёнӣ, монанди қитъа, қасида, намоишномаҳо ва амсоли инҳо ва гоҳ дар ҳавзаи эҳсос ва авотиф» [3, 26]. Мирсодиқи Ҷамол, муҳаққиқи эронӣ, дар китоби «Зили адабиёти татбиқӣ» дар бораи таърифи адабиёти татбиқӣ чунин мегӯяд: «Адабиёти татбиқӣ яке аз ҷузъҳои муҳимми мутолиоти адабиёт аст, ки ба баррасӣ, таҷзия, таҳлил, иртибот, шабоҳатҳои байни адабиёт ва забонҳои миллатҳои мухталиф мепардозад» [4, 16].

Дар ин маврид, муҳаққиқи фаронсавӣ Франсуа Юуст дар китобаш «Фалсафа ва назарияи ҷадид дар адабиёт» дар бораи адабиёти татбиқӣ чунин мегӯяд: «Адабиёти татбиқӣ фалсафаи нав дар адабиёт ва назарияи ҷадид дар улуми инсонӣ аст, ки бо шакле он бар асоси падидаи адабӣ бо унвони як маҷмӯи муайян ба фарҳангӣ устуворе аст» [5, 49]. Муҳаққиқи америкоӣ Ренак Ҳенрӣ бошад, дар китобаш «Literature compareе» чунин овардааст: «Бар асоси таърифи мактаби америкоӣ адабиёти татбиқӣ аз як сӯ мутолиаи адабиёти доираи марзҳо, кишварҳо ва аз сӯйи дигар ба мутолиаи иртибот миёни адабиёт ва дигар ҳавзаҳои дониши башарӣ аст» [1, 1]. Аз ин таърифҳо чунин бармеояд, ки адабиёти татбиқӣ он адабиётеро мегӯянд, ки аслан татбиқ ва муқоисаи як адабиёт ба адабиёти дигар, як жанр ба жанри дигар, як осор бо осори дигар, як нависанда ба нависандаи дигар ва муқоисаи як чиз бо чизи дигар буда, дарку фаҳмиш ва муайяну мушаххас намудани арзиши бадеии як асар ба

асари дигар, хусусиятҳо ва персонажҳои манфиву мусбии асар, қаҳрамонҳои якуминдараҷа ва дуюминдараҷаи асар, сабки нигориш, шеванигорӣ, шахсият, тарз, услуби суханро анҷом медиҳад.

Албатта, чи тавре ки дар боло зикр шуд, равиши асосӣ ва ягонаи адабиёти татбиқӣ ин муқоисаи як адабиёт ба адабиёти кишварҳои бегона буда, ҳадаф аз он бошад, муайяну мушаххаснамоии иртибот, ҳаммонандӣ ва шабоҳати қаҳрамонҳои асар баҳри таҳқиқу баррасӣ намудани онҳо мебошад.

Адабиётшинос Назр Низом Ҳодӣ дар китоби «Адабиёти татбиқӣ таъриф ва заминаҳои пажӯҳиш» мегӯяд: «Заминаҳои таҳқиқ дар адабиёти татбиқӣ густурда ва бисёр аст. Бархе аз онҳо иборатанд аз: баррасии саргузашти нависандагон ва таъсири онҳо бар адабиёти дигар миллатҳо, мутолиаи сарчашмаҳои хориҷии як асар ё як нависандаи як миллат ба адабиёти миллати дигар» [6, 225].

Дар мавриди рисолати адабиёти татбиқӣ бояд гуфт, ки рисолати адабиёти татбиқӣ иборат аст, аз шарҳ, хат, робитаву пайвандҳои адабӣ, додани рӯҳияи нав ва тару тоза ба онҳо. “Адабиёти татбиқӣ қодир аст, ба воситаи шиносонидани мероси тафаккури ягона ба дӯстии миллатҳо самараи худро расонад. Ҳамчунин, заминаи хуруҷи адабиёти ватанӣ ба ҷудошавии дигар адабиёт шароит муҳайё созаду онро бо унвони ҷузъе аз кулли сарчашмаи мероси адабии ҷаҳонӣ дар бораи афкор ва андешаҳо қарор диҳад” [2, 43].

Адабиёти татбиқӣ ба адабиёти миллатҳои гуногун таъсири мусбат расонида, баҳри бо ҳам наздик шудани мазмуну мундариҷаи онҳо ва зимнан, мустаҳкам шудани равобити дӯстонаи байни миллату қавмҳо асос гузоштааст.

Адабиёти татбиқӣ шинохти сабаб ва сарчашмаҳои аслии инкишофи адабӣ ва тағйиротеро, ки дар маъно ва усулҳои гуногун ҳосил мешавад, осон менамояд. Дар пажӯҳишҳои адабиёти татбиқӣ таъсир ва нуфузи осори адабӣ сарчашмаи адабиёти миллӣ, амиқ, навҷӯйӣ ва давомнокии ҷараёнҳои адабиёти ҷаҳонӣ беҳтар нишон дода мешавад [7, 183]. Адабиёти татбиқӣ ба воситаи сарчашмаҳои муътамади миллатҳо ва кишварҳои гуногунро мавриди баҳс қарор гирифта, заминаҳои гуногунро мавриди тадқиқотҳо ва таҳқиқоти худ қарор медиҳад.

Адабиёти татбиқӣ яке аз шохаҳои нақди адабӣ аст, ки дар ҳақиқат ба санҷиши сохтори осор, навъҳои адабӣ, сабкҳо, давраҳо ва ҳатто шахсиятҳои адабӣ мепардозад. Муҳимтарин ҷузъи адабиёти татбиқӣ таъсир ва таассур аст. Ин масъала аз муҳимтарин вижагиҳо ва ҳатто сарчашмаи асосӣ дар мактаби адабиёти татбиқии Фаронса мебошад. Тафовути забонӣ ва робитаҳои таърихӣ ва ё робитаи таъсиргузорӣ ва таъсирпазирӣ аз усули ин мактаб аст. Дар мактаби Амрикоӣ, ки аз макотиби дигари адабиёти татбиқӣ аст, бар хилофи мактаби Фаронса ба равобити адабии мухталиф, ба ҷузъи асосии таъсир ва таассур аҳамият дода намешавад. Он чи дар ин мактаб асолат дорад, асли шабоҳат ва ҳаммонандӣ аст [2, 32].

Заминаи асосии пайдоиши адабиёти татбиқӣ аслан ба чаҳор мактаби аврупоии Фаронса, Олмон, Амрико ва Аврупои Шарқӣ рост омада, мактаби амрикоӣ анъанаи наверо дар адабиёти татбиқӣ ба вуҷуд овард, ки ин навгонии ҷадиде дар бахши адабиёти татбиқӣ ба ҳисоб мерафт. Анъанаи мактаби амрикоӣ бар хилофи мактаби Фаронса буда, ин мактаб бисёртар ба монандии адабиёт ва қаҳрамонҳо аҳамияти хосса дода, ба дигар қисматҳои адабиёти татбиқӣ бошад, аҳамияти дуюминдараҷа медиҳад.

Баъдтар Лин Купер бо далели ин ки калимаи адаб дар забони Фаронсавӣ маънои ҳунари зеборо ҳам ифода мекард, тарҷеҳ дода, ба ҷойи истифода аз истилоҳи «Адабиёти татбиқӣ» истилоҳи «Баррасии адабиёти татбиқӣ» ё «Баррасии муқоисаи адабиёт»-ро истифода бурд. Ҳамчунин, Палвом Тиган адабиётшиносӣ фаронсавӣ афзалтар шумурда, ки ба ҷойи истилоҳи «Адабиёти татбиқӣ» истилоҳи «Адабиёти муқоисаи ҷадид»-ро ба кор гирад [1, 19]. «Мориюс Франсуа Гиёр истилоҳи «Таърихи равобити байналмилалии адабиёт»-ро афзалтар мешуморид» [8, 24]. «Аммо аз ин миён истилоҳи «Адабиёти татбиқӣ», ки тавассути Вилмайн матраҳ гардида буд, Палвон Тигам низ баъд аз ӯ ин истилоҳро дар китобҳои худ ба кор бурд ва ҷанбаи умумитаре пайдо карда, ки дар адабиёти муосир низ ин истилоҳро истифода мебаранд» [16, 14].

Чӣ тавре, аз таърихи пайдоиши истилоҳи «Адабиёти татбиқӣ» шоҳид гаштем, аввалин заминаи илмии пайдоиши адабиёти татбиқӣ дар асри XVIII, яъне дар даврони охири адабиёти классикӣ дар Аврупо, аниқтараш дар Фаронса пайдо шуда, рушду нумӯи он ба адабиёти муосир рост меояд. Дар даврони ҷадиди адабиёт дар ин соҳаи навташкили илм нашри бисёр китобҳо, ихтирооти нав ба нав ва пайваста,

татбиқи як адабиёт ба адабиёти дигар сурат мегирифт. Ҳар як муҳаққиқ ин истилоҳро дар китобҳояш ба таври хосса ва истилоҳҳои махсус шарҳу эзоҳ дода, истифода мебурд. Аммо дар адабиёти ҷаҳон бо истилоҳи ихтироъномудаи муҳаққиқи фаронсавӣ, асосгузорӣ ин бахш Вилмайн «адабиёти татбиқӣ» сабт шуда, бо маврид истифода шуд.

Адабиёти татбиқӣ дар адабиёти ҷаҳони муосир дар Фаронса шурӯъ шуда буд, аммо саҳми олмониҳо низ дар рушду нуму ва ривоҷу густариши адабиёти татбиқӣ дар ҷаҳони муосир бисёр фаровон аст. Дар Олмон адабиёти татбиқӣ ба худ шакл ва қолаби нав гирифта, дар ин ҷо ба маънои имрӯзаи худ истифода бурда шуд. «Дар соли 1887 Мокас Кухи Олмонӣ дар интишори маҷаллаи «Адабиёти татбиқӣ», ки то соли 1910 мелодӣ бо ашколи мухталиф мунташир ва нашр гардид, ки адабиёти татбиқӣ илмеро ки мавзӯи он баррасӣ, таассурот ва равобити адабӣ аст, асос гузошт» [2, 187]. Инчунин дар Олмон пажӯҳишгаре бо номи Касбур Марҳуф яке аз аввалин нафароне буд, ки мутаваҷҷеҳи аҳамият ва фаровони адабиёти татбиқӣ дар таҳқиқоти донишгоҳӣ гардида, ӯ дар ин замина талошҳои зиёде намудааст [9, 72].

Чи тавре ки дидем, адабиётшиносони Аврупо дар рушду нуму ва густариши ин илми ҷадид саҳми фаровони худро гузоштаанд. Саҳми аз ҳама зиёди худро олимони Фаронса ва Олмон гузоштаанд. Дар Олмон аз тарафи муҳаққиқон ва адабиётшиносон дар қолаби нав бо истилоҳи пешина истифода шуда, дар ин ҷода татқиқотҳои зиёдеро анҷом додаанд.

Муҳаққиқ Ҳилол Кошимӣ мавқеи истифодабарии адабиёти татбиқиро чунин муайян намудааст: “Аз назари аврупоиён адабиёти татбиқӣ рафъан дар мавридҳои зайл итлоқ шудааст: 1) баррасии адабиёти шифоҳӣ; 2) баррасии иртибот байни ду адабиёт ё бештар; 3) баррасии адабиёти ҷаҳонӣ; 4) баррасии адабиёти умумӣ; 5) баррасии адабиёт, сарфи назар аз марзҳои як кишвари хос ва баррасии равобити адабиёти минтақаҳои гуногун ва дигар арсаҳои инсонӣ, улуми инсонӣ ва ҳунарҳо; 6) баррасии адабиёт аз нигоҳи ҷаҳонӣ” [15, 12].

Чи тавре, ки дар боло қайд карда гузаштем ва аз гуфтаҳои адабиётшиносон маълум гашт, ҳадаф ва мақсади аслии адабиёти татбиқӣ баррасӣ ва татбиқу таҳқиқ намудани як адабиёт ба адабиёти дигар мебошад, ки аз тарафи адабиётшиносони аврупоӣ ва Олмон, ки шаш ҷиҳати хосси адабиёти татбиқӣ ва сабабҳои пайдоиши онро маълуму муайян ва мушаххас намудаанд. Ин ҷиҳатҳо дар ташаккулу инкишофи ин бахши навташкили адабиётшиносӣ самараи бисёреро ба бор овард. Ҷиҳати дигари адабиёти татбиқӣ бошад, ба воситаи баррасӣ ва тарҷума намудани асар мебошад, ки барои дарки дурусти матни асар ва тадқиқотҳои минбаъда, баҳри муқоисанамоии он басо муҳим буда, самараи устуворе ба бор хоҳад овард.

Гарчи адабиёти татбиқӣ ба шакли имрӯзаи худ умри болиғи қариб бар ду асрро дорад, аммо ногуфта намонад, ки дар шакли ғайри илмии худ дар адабиёти ҷаҳон ва дар адабиёти форсиву арабӣ пас аз пайдоиш бо мушкилиҳои гуногун гоҳ камранг ва гоҳе пурранг вуҷуд доштааст. Ҳатто Эрони даврони бостон ва Араби даврони ҷоҳилия низ аз ин ҷараён бебаҳра набудаанд. Бо ин ки ба хубӣ медонем, эрониёни бостон ба ҳайси фарҳанг, ҳунар, адаб ва тамаддун ба маротиб аз арабҳои даврони ҷоҳилия бартар буданд. Аммо дар ҳамон давра ҳам ин ҷанбаҳоро то ҳудуде метавон мушоҳида кард. Барои мисол Адӣ ибни Зайд мутарҷими дарбори Кисро форсиро хуб медонист. Дар ашъори ӯ, нишонаҳои таъсирпазирии ӯ аз забон ва адабиёти форсии он замон ба чашм мехӯрд [10, 174].

Ҳамонгунае, ки баён шуд, иртиботи фарҳангӣ ва адабии Эрон ва Араб дар давраҳои пеш аз ислом ва ҳатто дар давраи уммавиён бештар ҷанбаи таъсир ва таассур дорад ва наметавон онро дар категорияи адабиёти татбиқӣ қарор дод. Аммо метавон ҳамчун маводи хом ва мавзӯи бисёр муносибе ҷиҳати пажӯҳишҳои татбиқӣ ба ҳисоб раваду, ба таҳққиқи онҳо нақши калидии муносибе гузорад, ки аз даврони аббосӣ ва баъд натиҷаи муҳимме ба бор овард. Дар ҳақиқат, дар ин давра мо дар амал бо адабиёти татбиқии Эрон ва Араб рӯбарӯ мешавем, агарчи он замон номи адабиёти татбиқӣ вуҷуд надошт. «Адибони эронӣ ва араб нақши муҳимме дар оғози илми адабиёти татбиқӣ дар ин минтақа ва ҷаҳон дар он давраҳо доштанд ва касе наметавонад, ин нақши муҳимро инкор кунад, гарчи ин оғоз имрӯз ҷанбаи илмӣ надошта бошад, ҳам ва наметавон бар он бо вуҷуди ҳамаи васеияш ба ӯ номи адабиёти татбиқиро дод» [11, 59].

Адабиёти татбиқӣ дар гузаштаи начандон дур то илми мустақил шуданаш ва дар адабиёти ҷаҳон ҳамчун илм сабт шуданаш дар адабиёти Эрони бостон ва адабиёти даврони Арабҳои ҷоҳилия ба шакли ғайри илмӣ ба вуҷуд омадааст, ки ин

сарчашмаи муҳим ва фаровоне барои муҳаққиқон ва адабиётшиносонӣ минбаъда метавонад бошад.

Дар ин ҷо зарур аст, ки мавридҳои зайл низ ишора шавад. 1. Иртиботи мутақобилаи ду миллат Эрон ва Араб дар гузаштаҳои дур метавонад маводи хом ва мавзӯи бисёр муносибе ҷиҳати пажӯҳишҳои татбиқӣ бошад, аммо татбиқгарӣ ба унвони методи дониши илмӣ ин падидаи нав аст. 2. Асри аббосӣ бино ба далелҳои фаровоне аз маводи хоми бисёр ҷолибе ҷиҳати татбиқи илмӣ байни ду адабиёт арабӣ ва форсӣ бархӯрдор аст. 3. Албатта, мавҷуд будани ин маводи хоми бисёр ғанӣ ва фаровон далеле бар пешвоии эрониён ё арабҳо дар адабиёти татбиқӣ ба маънои як илми муайянро надорад» [Ҳоди Назри Манзум дасхатҳо]. Чи тавре, ки дар боло зикр шуд, маълум мешавад, ки яке аз сарчашмаҳои аввалини пайдоиши адабиёти татбиқӣ адабиёти даврони бостони Эрон ва адабиёти давраи ҷоҳилияи араб мебошад. Аммо ба қолаби илмӣ даровардани адабиёти татбиқӣ аз тарафи олимони Аврупо, аз ҷумла Фаронса ба асри XVIII рост меояд.

Адабиёти татбиқӣ дар ҷаҳони муосири араб пас аз як аср баъди поягузории он дар Ғарб оғоз гардид. «Шояд Халил Ҳиндовӣ дар миёни пажӯҳишгаронӣ муосири араб нахустин касе бошад, ки истилоҳи «Адаб-ул-муқоран» ё ҳамон истилоҳи «адабиёти татбиқӣ»-ро, ки муодили тарҷумаи фаронсавии истилоҳи «literature compareе» буд, дар миёни арабҳо ҷорӣ намуд. Ӯ ин корро дар мақолае дар маҷаллаи «ар-Рисола»-и Қоҳира дар соли 1936 мелодӣ анҷом додаст» [12, 47]. Албатта, дар боби оғози пажӯҳиши адабиёти татбиқӣ дар адабиёти муосири араб ихтилофи назар вуҷуд дорад. Ҳамон тавре, ки қайд шуд, бархе пайдоиши адабиёти татбиқиро ба Халил Ҳиндовӣ медонанд. Бархи дигар бар он назаранд, ки пайдоиши адабиёти татбиқӣ дар адабиёти муосири араб ба Фахри Абулсаъуд ҳамон касе аст, ки дар байни солҳои 1935-1937, мақолаҳояш дар маҷаллаи «ар-Рисола»-и Миср чоп мешуд, медонанд. Аммо ӯ умуман пажӯҳишҳои худи равобити таърихиро ки шарти муҳим дар адабиёти татбиқӣ аст, нодида мегирад [13, 20].

Аз адабиёти Ғарб ба адабиёти Шарқ гузаштани адабиёти татбиқӣ дар даврони муосир хусусан дар адабиёти араб бо истилоҳи «Адаб-ул-муқоран» заминаи нав фароҳам овард. Дар ин замина, аз тарафи адабиётшиносон ва нависандагони машриқзамин як қатор китобҳо навишта шуда, як идда маҷаллаҳои нав таъсис ёфтаанд. Дохил шудани адабиёти татбиқӣ ба адабиёти Шарқ, хусусан, ба адабиёти араб боиси он гардид, ки шоирону нависандагони араб бо мутолиаи осори нависандагони Ғарб ва сафари онҳо ба кишварҳои Ғарб шароити наве, барои адабиётшиносон ва дӯстдорони илми адабиёт фароҳам овард.

Дар шароити кунунӣ пайдо шудан ин бахши мубрами адабиётшиносӣ барои муҳаққиқони машриқзамин ва аз адабиёти Ғарб ба адабиёти Шарқ ворид шудани ин бахши адабиётшиносӣ, муҳаққиқон ва адабиётшиносонро водор намуд, ки барои пайваста рушд намудани ин бахш дар адабиёти Шарқ, алалхусус, дар адабиёти араб пайваста татқиқотҳо анҷом диҳанд, то ин илм ба авҷӣ аълои худ расад.

Дар рушди ин бахши адабиётшиносӣ нақши ҳамоишу анҷуманҳо хеле назаррас мебошад.

Аввалин кӯшишҳо барои баргузориии чунин анҷуманҳо дар солҳои 1900-1927 ба душвориҳои зиёд бархӯрд намуда ва ҳадафи мавриди назар ба поён нарасид. Билохира, дар соли 1954 дар шашумин анҷумани «Федератсияи байналмилалии забон ва адабиёти муосир» мавзӯи анҷумани байналмилалӣ матраҳ шуда, дар ҳамон ҷо таъсиси анҷумани байналмилалии адабиёти татбиқӣ тасдиқ шуд. Аз он замон анҷуман расман ба кори худ оғоз карда, ин анҷуман вобаста ба «Федератсияи байналмилалии забон ва адабиёти муосир» аст. Аз соли 1955 ҳар се сол як маротиба дар анҷуман мавзӯъҳо доир ба адабиёти татбиқӣ гирдоварӣ шуда, мавриди баҳс қарор мегирад. То кунун 20 ҳамоиш дар кишварҳои гуногун баргузор кардааст. Анҷумани бистум соли 2013 дар Париж, пойтахти Фаронса, баргузор гардид. Анҷумани нуздаҳум бошад дар соли 2010 дар Сеул пойтахти Кореяи Ҷанубӣ баргузор шуд, ки мавзӯи аслии ин анҷуман густариши рамзҳои адабиёти татбиқӣ бо унвонҳои ҷаҳонишавии адабиёти татбиқӣ, назарияҳо ва амалияҳои ҷадид, ҷойгоҳи адабиёт дар асри гиперментӣ, табиати фановарӣ ва инсоният дар суннатҳои гуногун, навиштан дар бораи зиддиятҳо ва дигаргуниҳо, тарҷумаи тафовутҳо ва мураттаб сохтани ҷаҳон, Осиё дар парадигмаи адабиёти татбиқӣ мебошад [17, 2-8].

Аз навиштани ин мақола чунин натиҷагирӣ намудем, ки адабиёти татбиқӣ дар адабиёти бостонии эрон ва адабиёти давраи ҷоҳилияи араб аз замонҳои пеш ба таври ғайриилмӣ вуҷуд дошта, таъсирпазирӣ ва таъсиргузории мутақобилаи адабиёти

Араб ва Эрон, қабл аз Ислом, шурӯъ шудааст. Аврупоиён адабиёти татбиқиро бо сабку нигориши нав ба мардум пешниҳод намуда, илман дар асри XVIII дар Фаронса шинохта шуд. Ин раванд дар шаҳрҳои Олмон, Амрико ва баъзе кишварҳои Аврупои Шарқӣ идома ёфт ва баъдтар ба адабиёти Шарқ тақрибан пас аз як аср доман густурдааст. Заминаи пайдоиши адабиёти татбиқӣ дар даврони охири адабиёти классикӣ дар Аврупо шурӯъ шуда, дар адабиёти муосир ба авҷи аълои худ расид. Ин боиси он гардид, ки баргузор намудани анҷуманҳо дар сатҳи байналмилалӣ дар ҳар як сесола дар соҳаи адабиёти татбиқӣ ба ҳукми анъана дарояд.

А Д А Б И Ё Т

1. Ренак Ҳенрӣ. «Literature compareе» / Ренак Ҳенрӣ. – Амрико, 1961. - 37 с.
2. Муҳаммад Ҳилоли Ғонимӣ. Адаб-ул-муқоран / Муҳаммад Ҳилоли Ғонимӣ. – Бейрут: Дорул-уда, 1987. - 312 с.
3. Нидо Тоҳо. Адаб-ул-муқоран / Нидо Тоҳо; тарҷумаи Ҳоди Назри Мунзам. Чопи дуюм. – Теҳрон: Нашриёти Нимо, 1387ҳ. - 117 с.
4. Мирсодиқи Ҷалол. Вожаномаи ҳунари достоннависӣ / Мирсодиқи Ҷалол, Мирсодиқи Мимнат. – Теҳрон: Китоби маҳноз, 1377. - 156 с.
5. Франсуа Юуст. «Фалсафа ва назарияи ҷадид дар адабиёт. Адабиёти татбиқӣ» / Франсуа Юуст; тарҷумаи Алӣ Ризои Анушервонӣ. – Теҳрон, 1388. - 56 с.
6. Назри Низоми Ҳодӣ. «Адабиёти татбиқӣ таъриф ва заминаҳои пажӯҳиш» / Назри Низоми Ҳодӣ. – Теҳрон: Нашриёти адабиёти татбиқии Донишкадаи адабиёт ва улуми инсонии Донишгоҳи шаҳид Боҳунар Комрон, 1389. - №2. - 237 с.
7. Абдулҳусайни Заринкӯб. Ошноӣ ба нақди адабӣ / Абдулҳусайни Заринкӯб. – Теҳрон: Сухан, 1382. - 321 с.
8. Палвон Тигам. Адаб-ул-муқоран / Палвон Тигам; тарҷумаи Сими Мисбоҳ Ҳасомӣ. – Бейрут, 1931. - 91 с.
9. Абуд Абда. Адаб-ул-муқоран / Абуд Абда. – Бейрут: Ҷомиат-ул-баҳс Ҳамс, 1992. - 184 с.
10. Ҷоҳиз Ҳайвони Басрӣ. Дор-ул-маориф / Ҷоҳиз Ҳайвони Басрӣ. - Қоҳира, 1325ҳ. – Ҷ. 3 ш. - 312 с.
11. Умар Муҳаммад Дудпуто. Таъсири шеъри арабӣ бар такомули форсӣ / Умар Муҳаммад Дудпуто; тарҷумаи Сирус Шомисо. – Теҳрон: Садои Муосир, 1382 ҳ. Ш. - 112 с.
12. Ҳатиб Ҳисом. «Адаб-ул-муқоран» / Ҳатиб Ҳисом. - Димишқ, 1981. - Чопи аввал. - 116 с.
13. Муҳаммад Юсуф Наҷмӣ. Назарият-ун-нақд-в-ал-фунун-в-ал-мазоҳиб-ал-адабия / Муҳаммад Юсуф Наҷмӣ. – Бейрут: Табъату сония, 1985. - 234 с.
14. Ҷалолиддин Муҳаммад Сайид. Адаб-ул-муқоран / Ҷалолиддин Муҳаммад Сайид; тарҷумаи Сайид Ҳисомпур ва Ҳусейн Каёнӣ. – Теҳрон: Интишороти Донишгоҳи Шероз, 1389. - 189 с.
15. Стиф Абдунабӣ. Ал-муҳнаҷ-ул-муқоран-фи-л-диросот-ил-адабия / Стиф Абдунабӣ. - Ҷомиату Сурия, 2007. - 9 с.
16. Муҳсини Ниё. Адабиёти татбиқӣ ҷойгоҳ ва заруратҳо / Муҳсини Ниё. - Маҷаллаи Забон ва адабиёти илмӣ-пажӯҳишӣ, 1389ҳ.-2010. - № 14. - 22 с.
17. Ноҳид Ҳаҷозӣ. Анҷумани байналмилалии адабиёти татбиқӣ, сохтор, вазоиф ва корбурд / Ноҳид Ҳаҷозӣ. – Теҳрон, 1389. - 16 с.

СОПОСТАВИТЕЛЬНАЯ ЛИТЕРАТУРА, ПРОИСХОЖДЕНИЕ И ЕГО ВЛИЯНИЕ НА ЛИТЕРАТУРУ РАЗНЫХ НАРОДОВ

Данная статья посвящена анализу сопоставительной литературы, предпосылкам её возникновения и её влияния на литературу разных народов мира. При написании данной статьи использованы материалы некоторых научных монографий и статей. Автор статьи опираясь на результаты анализа научной литературы, которые были посвящены данной теме, констатирует, что ненаучные формы сопоставительной литературы ещё существовали в литературе Древнего Ирана и арабской доисламской литературе. Однако, научная форма данной отрасли литературы появилась в XVIII в. во Франции. С тех пор проведено несколько важных международных совещаний и конференций литературоведов и литературных критиков, которые были посвящены проблемам развития сопоставительной литературы.

Ключевые слова: сопостовительная литература, влияние, литературоведение, арабская литература, древняя литература Ирана, арабская литература доисламской эпохи, литература разных народов, новейшая литература

COMPARATIVE LITERATURE, ORIGIN AND INFLUENCE THE LITERATURE OF DIFFERENT NATIONS

This article is devoted to the analysis of comparative literature, the backgrand of its orgin and the influence on the literature of different contrits. There were benifited selected scientific monographs and papers. The author based on the results of analysis of the scientific literature, deroted to this topic notes that unscientific (primitive) forms of comparative literature existed in Ancient Iranian and pre-Islamic Arabic literature. However the scientific form of this fiels of literature appeared in XVIII century In France. From thet particuler period there were held several important international meetings and conferences of literary scholars and critics focused on the problems of the development of comparative literature.

Key words: Comparative literature, influence, literature studies, Arabic literature, Ancient Iranian literature, the literature of different nations, modern literature.

Сведения об авторе*: С. Мухаммадшарифзода* - аспирант кафедры арабской филологии Таджикского национального университета.Телефон: **(+992) 985-58-47-61**

ФИРДАВСӢ АЗ НИГОҲИ СОТИМ УЛУҒЗОДА

М. Чурғосиев
Донишгоҳи аграрии Тоҷикистон ба номи Ш. Шоҳтемур

Рӯзгору осори ситораҳои тобони осмони адаби форсу тоҷик, аз қабили Рӯдакӣ, Фирдавсӣ, Хайём, Саноӣ, Носири Хусрав, Ғаззолӣ, Аттор, Мавлоно, Ҳофиз ва монанди инҳо, метавонанд мавзӯъҳои муҳимми романҳои таърихӣ - адабӣ қарор бигиранд. Ҳарчанд дар солҳои охир каму беш дар бораи чеҳраҳои маъруфи фарҳангӣ, монанди Ибни Сино ва Хайём аз ҷониби адибон ҳикояҳо, очеркҳои таърихӣ эҷод шудаанд, аммо ягон нависанда мисли нависандаи бузурги тоҷик Сотим Улуғзода дар эҷоди романи таърихӣ муваффақ нагардидааст.

Ӯ соли 1985 романи машҳури хешро таҳти унвони «Фирдавсӣ» ба табъ расонид ва ба шарофати ин роман Ҷоизаи ба номи Рӯдакиро дарёфт намуд. Сипас, соли 1997 романи мазкур дар намоишгоҳи байналмилалии китоби Теҳрон барандаи ҷоиза гардида, ба сифати «Романи сол» дар ҶИЭ қабул гардид

Дар бораи ин роман адабиётшиносони тоҷик М. Рачабов, Х. Мирзозода, Р. Мусулмониён, Х. Шарифов, Ю. Бобоев, Х. Асозода изҳори ақида кардаанд.

Муҳтавои асосӣ аз он ҷо оғоз мешавад, ки Абулқосим Фирдавсӣ бо ҳамсараш Фотимабону писари 22- солааш Ҳушанг ва духтарчаи ҳаштсолааш Манижа дар Бож дар ҳавлии меросии худ умр ба сар мебаранд. Фотимабону зани меҳрубону бофарҳанг дар тамоми умр ғамхори шавҳар буд. Ҳушанг писари Фирдавсӣ аст, ки дар охири умри шоир сабаби ранҷу азоби рӯҳии ӯ гардида буд. Духтараш Манижа ба Рустамзод ном ҷавони хушмуомилаву тарбиятгирифта ба шавҳар мебарояд ва ин ҷавон монанди як писар ба шоир ҳаматарафа кумак менамояд. Шоир дар даврони назми бахши аввали «Шоҳнома», зиёда аз бист соли ҳаёташро сарф карда буд, аз ҷониби дӯстону ҳамфикрони хеш ва мардумоне, ки достонҳои сароидаи ӯро ба ҷону дил мехонданду гӯш мекарданд, дилгармӣ ва ташвиқ медид. Аммо аз ҷониби дигар, мутаасибон ва мазҳабгароён ӯро мазаммат мекарданд. Деҳае, дар назди Божу Тобирон бо исми Шодоб воқеъ гардида буд, ки Фирдавсӣ дар он ҷо хешу ақрабо дошт. Охунд Абдулнабии Шодобӣ ва пайравони ин марди мутаассиб эҷодиёти Фирдавсиро ситоиши габракон ва мачусон маънидод намуда, мегуфтанд, ки аз ин мисраъҳо бӯйи зиндиқа ва куфр ба машом мерасад. Маҳз ҳамин Мулло Абдулнабии Шодобӣ буд, ки ба назди Шайх Абулқосими Гургонӣ (ки дуруставш Куррагонӣ аст), имоми масҷиди Тобирон шикоят бурд ва натиҷа ин шуд, ки шайх ба ҳангоми вазъ аз болои минбар Фирдавсиро ҳамчун қармативу исмоилӣ мутаҳҳам намуд. Пас аз ин воқеа, намозгузорон аз хондани қиссаҳои «Шоҳнома», ки гӯиё ҳама дар васфи оташпарастон ва мачусон бошад, ба куллӣ даст кашиданд.

Матолиби овардаи Сотим Улуғзода дар бораи Фирдавсӣ ва ҳокими Тус бо исми Меҳрон, ки аз тарафи Симҷуриён хироҷро зиёд карда, мардумро ба танг оварда буд, сазовори таваҷҷуҳ аст. Фирдавсӣ аввалан пандномаи Баҳроми Гӯр ва Нӯшервонро барои ӯ фиристод ва тавассути ин панднома ӯро ҳушдор дод, ки ба мардум исён накунад. Абу Дулаф ровии «Шоҳнома» ва аз дӯстони фидокори Фирдавсӣ буд. Ӯ бахшҳои назмшудаи «Шоҳнома»-ро дар ҷамъи Божиёну Тусиён мехонд ва ба ин восита инъомҳои фаровон дарёфт мекард. Баъд аз вазифаи ҳокимӣ сабукдуш шудани Меҳрон ҳукумати Тус ба Ҳусайни Қутайб вогузор шуд. Ҳокими навомадаи Тус аслан Ҳиротӣ буд ва пеш аз он ки ҳукумати Тусро соҳибӣ кунад, дар хидмати волии Хуросон девони рисолати ӯро ба уҳда дошт. Вай дар ҷавонӣ ба девони иншои Абӯмансур Абдулраззоқ, (ҳокими Ҳирот ва ҳамон бонии «Шоҳнома»-и Мансур) ҷалб карда шуд. Абӯалии Симҷурӣ ӯро ба назди худ даъват намуд. Ҳусайни Қутайб чанде дар Нишопур дар девони иншои волӣ хидмат кард ва баъд аз вазифаи ҳокимӣ озод шудани Меҳрон ба ҳукумати Тус фиристода шуд. Ҳанӯз дар дарбори Меҳрон (ҳокими қаблӣ) бахшҳое аз «Шоҳнома» дар мавзӯи андарзҳои Нӯшервон ва Баҳроми Гӯр мавҷуд буд ва ин андарзҳои пурмуҳтавои «Шоҳнома» ба тадриҷ ба дасти Ҳусайни Қутайб афтода, назари ӯро ба худ ҷалб кард. Аз ин рӯ, Ҳусайни Қутайб ба Фирдавсӣ ва «Шоҳнома» эътиқоди зиёд дошт. Ҳатто Фирдавсиро аз пардохти боҷу хироҷ озод кард ва илова бар он, ба ӯ гоҳ гоҳ инъом ҳам мефиристод.

Бо пуштибонии Ҳусайни Қутайб «Шоҳнома» ба охир расид, аммо офтоби умри шоири ҳамосасаро̄ ҷаҳон низ, ба тадриҷ ғуруб мекард. Дар Хуросон ба ҷойи Симҷуриён ғуломзодагони Ғазнав̄ аз ҷониби Сомониён бар сари тахт нишастанд. Дар Бағдод Муҳаммад ибни Исмоили Аскоф̄ ноиби амири Бувайҳ̄ бар сари кор омада буд. Ӯ ном ва овозаи деҳқон - шоири Хуросонро шунида, дар пайи ҷустуҷӯйи ӯ афтод. Пас аз оне, ки суроғаи Фирдавсиро пайдо кард, зуд ӯро ба Бағдод даъват намуд. Хабари ин таклифро яке аз мударрисони мадрасаи «Исфароина»- и Тус, ки ошнои Фирдавс̄ буд, дар бозгашт аз сафари ҳаҷ ба Фирдавс̄ расонид. Барои Фирдавсии солхӯрдаву заҳматкашида ин сафар чандон саҳл набуд. Фикру андешаҳои зиёде дар сари Фирдавс̄ чарх мезад. Масалан, ӯ фикр мекард, ки зану фарзандонашро ба к̄ супорад, хазинаи роҳро ч̄ гуна пардозад ва мушкилии ин сафарро ч̄ гуна таҳаммул кунад. Фотимабону, ки зани меҳрубону поксиришт буд, чун огоҳ шуд, ки бояд шавҳараш ба Бағдод равад, хурсанд шуд, зеро ӯ фикр мекард, ки ин сафар ҳадди ақал занги ғаму андуҳро аз дили шавҳараш мезудояд. Ӯ ба ҳуҷраи шоир омад ва гуфт «Инак сесад динор. Бигиру харҷи роҳ бикун» Фирдавс̄ дар ҳайрат монд ва пурсид: «Аз куҷо?» Зан дар ҷавоб гуфт: «Маро бубахш зеварҳоро фурӯхтам» маълум шуд, ки вай зеварҳои айёми арӯсиашро, ки бештар аз с̄ сол дар сандуқ нигоҳ дошта ва ба умеди арӯсии духтараш захира карда буд, тавассути холабачаи шодобиаш ба як заргари Тус̄ фурӯхтаву ин маблағро ба даст овардааст.

Фирдавс̄ ба Бағдод рафт ва дар он ҷо бар ивази он ки «Шоҳнома»-и хешро муаррифӣ намуда подоше дарёфт кунад, маъмури назми Юсуф ва Зулайхо гардид. Мукофоте, ки пас аз назми Юсуф ва Зулайхо ба даст овард зиндагии ӯро хеле беҳтар гардонид, аммо ҳамеша кӯшиш ба харҷ медод, ки аз нобудиву парокандаг̄ «Шоҳнома»-ро ҳифз намояд. Баъди бозгашти шоир аз сафари Бағдод, писараш вафот мекунад ва доғи фарзанди ҷавонаш ҷароҳати дигаре бар дили ӯ мегузорад.

Солҳо сипар̄ шуданд, умри шоир ба ҳафтод расид. Абулаббос Фазл бинни Аҳмади Исфароин̄ ба як масъалаи муҳимме ба Хуросон омад ва гузораш ба Тус афтод. Дар Тус дар зиёфате, ки Арслон Ҷозиб ҳокими Тус ба ифтихори меҳмони воломақоми худ баргузор карда буд, сухан аз «Шоҳнома» ва сарояндаи он ба миён омад. Исфроин̄ хост бо шоири шаҳири Хуросон мулоқот кунад. Дар ин мулоқот вазир аз вазъияти «Шоҳнома» пурсон шуд. «Чун донист, ки ин шоҳасари назми дар̄ дар токчаи коргоҳи шоир дар интизори «харидор» хобида аст, ба Фирдавс̄ рафтан ба Ғазн̄ ва тақдими «Шоҳнома» ба Султон Маҳмудро тавсия кард».

Фирдавс̄ умеди зиёд дар дил дошт ва барои рафтан ба Ғазн̄ бо бисёр касон, аз ҷумла бо ҳамсараш Фотимабону маслиҳат кард. Зан бо он ки дурии шавҳарро таҳаммул кардан наметавонист ва ин сафари дурударозро дар пиронсол̄ барои ҳамсари худ раво намедид, ҳамчунин аз кинаи Маҳмуду бедодгариҳои ӯ дар бораи шиён ва қарматиҳо огоҳ гардида буд, ногузир ба ин сафар ризоияти хешро дод.

Сипас, Фирдавс̄ дар чанд ҷойи «Шоҳнома» номи Маҳмуду ситоиши вайро ҷой дода, ҳамроҳи Абу Дулаф ровии вафодори хеш роҳи Ғазнинро пеш гирифт. Дар ин сафар писархондаи онҳо Бобаки ятим низ, ки Фотимабону ӯро дар дувоздаҳсолаг̄ аз Шодоб оварда ва дар хонаи хеш тарбияву калон карда буд, ҳамроҳ̄ мекард. Дар Ғазнин суҳбатҳо ва мунозираҳое миёни Фирдавс̄, Унсур̄, Фаррухӣ ва Майманд̄, ки дар он вақт Исфароин̄ аз вазифа озод гардида буд, ба вуқӯъ пайваст. Ин мулоқотҳо заминаи ранҷишу кудурати бештари шоир гардид. Маҳмуд барои тасхири вилояти Ғур ба ҷанг рафта буд. Фирдавс̄ чандин моҳ дар интизори бозгашти Султон назди дӯстону ошноён ва бештар аз он дар корвонсароҳои Ғазнин умр ба сар мебурд ва ҳарч̄ дошт ҳамаро масраф мекард. Дар ин муддат, миёни шоир ва Исфароин̄ як мулоқоте шуда гузашт, ки хабари он ба гӯши вазири бузург Майманд̄ расид. Муносибати шоир илова бар Унсуриву Фаррухӣ бо Майманд̄ низ хуб набуд. Ҳангоми вохӯр̄ бо Маҳмуд ҳам Фирдавс̄ озодона бархӯрд намуд ва монанди шоирони дарбор хушомадгӯй̄ накард, ин рафтори Фирдавс̄ ба Султон писанд наомад. Натиҷа ин шуд, ки дар охирин вохӯрие, ки шоир, бо Маҳмуд дошт, Султони Ғазна айбҳои ӯро як як гуфтан гирифт. Аз ҷумла, дидор бо Исфароинии кофири неъмат ва Қутайбаи хиёнатпеша, дӯстии ӯ бо шоҳони маҷуси Эрон, мадҳи габракон, овардани суханони файласуфони гузашта ва қарматиёну рофизиёну монанди инҳо. Баъд аз ин қадар нуктагир̄ «Султон мунтазир буд, ки шоир ба пойи ӯ афтида гиряву зор̄ мекунад, бахшиш мепурсад. Вале ин тавр нашуд. Фирдавс̄ қомати ба таъзим нимахамидаашро рост карду бо аламу дард гуфт:

- Маълумам шуд, ки ба «Шоҳнома»-и ман нигоҳи чашмони каҷбин ғалтида аст. Аҳли ғараз назди шоҳ номи маро сиёҳ кардаанд. Дар умри ҳафтодсолаам бадхоҳонам ба ман бухтонҳо зада буданд, вале на ба ин қабоҳату зиштӣ.

Ба ёди вай шеъри худаш омад:

Чунин гуфт Нӯшервон бо Қубод,
Ки чун шоҳро сар бипечад зи дод.
Кунад чарх маншури ӯро сиёҳ,
Ки доно нахонад варо низ шоҳ.
Ситам номаи узли шоҳон бувад,
Чу дарди дили бегуноҳон бувад».

Фардои он рӯз навкари хазинадори Султон ду халтаи чармин бо асп бор карда ба хонаи Моҳак, мизбони Фирдавсӣ овард. «Ба Моҳак ва Абӯ Дулаф, ки дар он ҷо ҳозир буданд гуфт:

- Бист ҳазор дирам барои Абулқосими Фирдавсии шоир». Шоир ба навкар гуфт; «бибар барои ман даркор нест; агар динор ҳам мебуд дар кор нест – гуфт Фирдавсӣ ба навкар» ва навкар, ҳайрон шуда пурсид «Чӣ? Даркор нест? Пул ба шумо даркор нест? Аҷаб! Ин хел бошад худатон бибаред ва ба хазинадор бисупоред».

Фирдавсӣ ба Бобак (писархондаш) фармуд: «баро чизҳоро ғундошта ба хӯрҷин андоз» ва аз Моҳак хоҳиш кард: «Хоҷа фармоед аспони моро зин кунанд. Мо бо Шумо видоъ мекунем ….. ҳама умр миннатдор ва сипосгузори шумоям хоҷаи азиз» Фирдавсӣ ба гузари бурёбофон, ки аз сарои Моҳак чаҳор маҳалла дуртар дар қисмати ғарбии шаҳр ҷойгир шуда буд, барои шустушӯ ба ҳамом рафт. Баъд аз он ҳаммомӣ ва шарбатфурӯшро назди худ даъват намуд. Халтаҳои дирамро ба хоҳиши Фирдавсӣ ба дари ҳамом оварда буданд. Рӯ ба онон карду гуфт: «Халтаҳоро ба кат холӣ кунед.

Тангаҳо ба рӯйи кат рехта шуданд.

Инро ман ба шумоён бахшидам, ҳар сеятон баробар тақсим карда гиред».

Ин хабарро ба Маймандӣ расониданд . Маймандӣ ин хабарро ба Султон дар вақте расонид, ки вай баъд аз намози бомдод дар боргоҳ бо шайх Маҳамшод ва чанде аз надимону муқаррабонаш нишаста буд.

Пас аз шунидани ин хабар надимону муқаррабони шоҳ «..як як ба оташи ғазаби вай доман задан гирифтанд.

Яке гуфт.

- Ваҳ ин чӣ кӯрнамакӣ. Чӣ беҳурматӣ ба атои подшоҳ аст, ки Фирдавсӣ ба худ ҷоиз кардааст!

- Дигаре афзуд:

- Атои подшоҳ чи як дирам ва чи сад дирам қадраш якест: агар Султон ба касе як мушт хок фиристад, он кас бояд аз рӯйи эъзозу икром он хокро чун тӯтиё ба чашмонаш кашад…..

Султон ба Маҳамшод муроҷиат кард:

Ҳазрат чӣ мефармоянд?

Шайхи бузургвор гулӯ афшонда чунин фатво дод:

- «Банда собиқан ҳам ба аълоҳазрат арз карда будам, ки ин шоир рофизист, баддин аст, акнун ба замми ин, атои муборакро чунин хор кардааст, хунаш мубоҳ аст».

«… -ӯро дастгир бояд кард. – гуфт Султон…… Носипоси баддинро ба зери пойи фил бояд андохт».

Фармони шоҳ ба зудӣ дар шаҳр овоза шуд. Аммо шоир дигар дар Ғазна набуд. Навкарон дар ҳар сӯйе ба ҷустуҷӯйи ӯ афтоданд. Фирдавсӣ шаш моҳ бештар дар Ҳирот пинҳон шуда буд. Ӯ дар деҳкадае таҳти ҳимояти Абӯбакр Исмоили Саҳҳоф қарор гирифта, дар ҳамин ҷо ҳаҷвномаро иншо намуд. Маъмурони Султон пас аз ҷустуҷӯйи зиёд ӯро пайдо накарданд ва маъюсона ба Ғазна бозгаштанд, худи Султон бошад, ба ҷанги Ҳинд рафт.

Ҳаҷвнома ба ҳар тараф паҳн гардида, байтҳои он аз даҳон ба даҳон гузашта, дар ҳар гӯшаву канор аз ҷониби мухлисони сухани ноби Фирдавсӣ қироат карда мешуд. Хабари дастгирии ӯ қаблан ба Тус расида буд. Хешу акрабо ва дилбастагони сухани шоир аз ҳаёти ӯ қатъӣ умед канда буданд, ҳама фикр мекарданд, ки ба ҷанги маъмурони султон гирифтор шудааст. Аммо бар хилофи ин гумон сафари шоир аз Ҳирот ба Тус ба хубӣ анҷом ёфт. Фирдавсӣ аз бозгашти худ ба Ватан, пас аз ин ҳама мусибате, ки кашида буд, хурсанд буд, аммо бехабар аз он ки шодиаш дар Тус ба мотами сиёҳ бадал мешавад.

Дар миёни пешвозгирандагони шоир Фотимабону дида намешуд. Ҳама бо гиря ба пешвози мусофири ғариби худ рафтанд. Фирдавсӣ сахт андуҳгин шуд ва бар азои ҳамсари меҳрубонаш нишаст. Шайх Абулқосим, Фирдавсиро «мусулмони риёӣ ва мағусниҳонӣ эълон карда буд. Абдуннабии Шодобӣ дар ҷомеи Тобирон ба ҷамоат мегуфт, ки гирифторшудаи ғазаби подшоҳи исломро набояд ба масҷид роҳ дод. Фирдавсӣ ба ҷаҳону ташвишҳои он тамоман аҳамият надода, худро дар ҳуҷраи даруни боғаш маҳбус кард». Аммо кор аз ин сахттар шуд. Шайх Муслим бинни Тоҳир аз ҳамкорони шайхи бузурги Ғазна Маҳамшод мардумро бар зидди бадмазҳабону рофизиён ташвиқ кард. Баъд аз танбеҳу таънаҳои шайх дар Тус дастгир кардани қарматиёну исмоилиён ва бадмазҳабон оғоз гашт. Хатари дастгир шудан Фирдавсиро ҳам таҳдид мекард. Ниҳоятан дӯстонаш ӯро ҳам қонеъ карданд, ки тарки диёр гӯяд ва ба Табаристон биравад, ки амираш аз нажоди Яздигурди Шаҳриёр аст.

Сипаҳбуди Шаҳриёр «Шоҳнома» ва махсусан поёни кори Яздигурди бобои хешро бо диққат гӯш кард, аммо ҳангоми шунидани ҳаҷвнома дурудароз андеша намуда, гуфт «Ин ҳаҷв, агар интишор ёбаду ба гӯши Султон расад, оқибаташ ҳам барои шумо ва ҳам барои мо хеле бад хоҳад шуд. … Ҳаҷвро ман аз Шумо мехарам». Фирдавсӣ намехост, ки барои мизбонаш мушкилӣ пеш биёяд. Пагоҳии барвақт онро ба Сипаҳбуди Шаҳриёр фиристод.

Дар Тус овоза шуд, ки Султон Маҳмуд гуноҳи Фирдавсиро бахшида аст. Фирдавсӣ бо домодаш Рустамзод ба Ватан бозгашт. Шоир дар ин сафар дар шаҳрҳо ва деҳаҳо шуҳрати худ ва «Шоҳнома»-ашро ба чашм медид.

Аз он пас дар Бож, дар хонаи худ таҳти парасттории духтари меҳрубонаш Манижа, зиндагонии ороми шоир сар шуд. Аз Ғазнин ҳам хабарҳо мерасид. Султон ҳеч гумон накарда буд, ки «Шоҳнома» то ин ҳад ҷолиби таваҷҷуҳи халқ мегардад.

«Соли 1025 Султон бори ёздаҳум ба ҷаҳоди Ҳиндустон рафт, дар бозгашт мебоист аз шаҳри Наҳравола мегузашт, роҷа (ҳоким)-и Наҳравола аз дасти истилогари бемурувват ба кӯҳистон паноҳида, дар қалъае ҳисорӣ шуда буд, Султон хост он қалъаро гирифта роҷаро ба итоат оварад, аммо вазираш Ҳасан ибни Муҳаммади Микол, ки дар он қарибӣ ба ҷойи Майвандӣ таъйин шуда буд», маслиҳат дод, ки «ба роҷа на ҷанг, балки таҳдиди ҷанг басанда аст… Лашкари Ғазнӣ дам мегирифт, Султон дар лаби рӯд чодар зада буд, вақте Ҳасанаки Микол ба чодари вай ба салом омад. Шоҳ аз ӯ пурсид; - Ба Роҷа нома навиштӣ?»

Вазир ҷавоб дод:- навиштам. Аз номи худат навиштӣ?

«– Чаро? аз номи Султонам, албатта.

- Чӣ навиштӣ?

Ҳасанак хандиду гуфт:

Фақат ду сатр «Агар ҷуз ба коми ман ояд ҷавоб, Ману гурзу майдону Афросиёб».

Шоҳ гуфт; байт аз кист?»

Ҳасанак гуфт: аз Абулқосим Фирдавсӣ. Ва афзуд: бечора, ки ин ҳама ранҷ бурд ва самар надид. «Ба подоши ранҷи сиюпанҷсолааш чӣ ёфт? Ҳукми қатл!»

Шоҳ аз кардаи худ пушаймон шуда, ният кард, ки дили шоирро ба даст оварад. Аммо дар Тус, воқеаи ногуворе рӯй дод. Фирдавсӣ пас аз як бемории кӯтоҳ пагоҳии барвақт духтару домод ва наберагонро ба болини худ даъват карда бо садойи нимхаста гуфт: «Ман меравам…. Ба марги ман нагирйед… ман аз шумоён розиям…. шумоён ҳам аз ман.. розӣ бошед… дилҳоятонро ҳамеша… аз кина, ҳасад, риё… пок доред…. ба мардумон некӣ кунед…. ва он гоҳ оромона ҷон супурд».

Атои «Шоҳнома» баъд аз марги Фирдавсӣ ба Тус расид. Манижа духтари ӯ пероҳани кабуди мотамро ҳанӯз аз танаш накашида буд. Атои Султонро напазируфт ва гуфт: «На наметавонем. Мо аторо намегирем. Равони поки падарам ба мо қабули ин атои шоҳро намебахшад».

Пас аз гузашти якчанд сол ба фармони шоҳ аз ин ато работи калоне бо сардоба, корвонсаро ва ҳуҷраҳои бисёре барои мусофирон дар роҳи байни Нишобуру Марв сохта ба истифода дода шуд.

Пас аз хондани романи Фирдавсии Сотим Улуғзода он чизе ки таваҷҷуҳи хонандаро бештар ба худ ҷалб мекунад, манишу шахсият ва покиву баландмартабагии Фирдавсӣ аст, ки дар муқобили нобаробариҳои рӯзгор ва бадфаҳмиҳои бадтинатон бе ягон тарсу ваҳм устуворона қадам гузошта, бедудилагӣ роҳи худро идома медиҳад.

Иштирокчиёни романи Фирдавсӣ шахсиятҳои тахайюлӣ, таърихӣ ва фарҳангӣ буда, ҷолиб он аст, ки Сотим Улуғзода ҳангоми офаридани шахсиятҳо ба «ягонагиву яклухтии ҷанбаҳои гуногуни сиришт, қиёфа, гуфтор ва амсоли инҳо эътибори ҷиддӣ додааст». Бисёре аз матолибе, ки дар бораи Фирдавсӣ дар ин асар омадааст, албатта, С. Улуғзода онҳоро аз манобеи қаблӣ гирифтааст. Асосан матолиби овардаи С. Улуғзода аз «Чаҳор мақола»-и Низомии Арӯзии Самарқандӣ ва мундариҷоти муқаддимаи «Шоҳнома»-и Бойсунғурӣ гирифта шудааст. Бинобар ин, баъзе аз маълумоти нодуруст, аз ҷумлаи рафтани Фирдавсӣ ба Бағдод ва вохӯрии ӯ дар Ғазанин бо Унсурӣ, Фаррухӣ, Маншурӣ Маймандӣ ва бурдани ӯ ҳаҷвномаро ба назди Испаҳбуди Шаҳриёр дар ин асар ҷой дода шудааст. Илова бар ин, тибқи навиштаҳои аксари донишмандон деҳае бо номи Шодоб ҳаргиз дар ҳаволии Туси қадим вуҷуд надоштааст ва агар чунин деҳа воқеан вуҷуд надошта бошад, пас мавҷудияти Охунд Абдулнабии Шодобӣ ҳам инкоршаванда аст.

Ба ҳар сурат қобили зикр аст, ки асари эҷоднамудаи С. Улуғзода воқеан дар адабиёти асри ХХ- и форсии тоҷикӣ падидаи адабии нотакрор ба шумор меравад.

А Д А Б И Ё Т

1. Асозода Х. Абуқосими Фирдавсӣ дар шинохти Сотим Улуғзода / Х. Асозода. - Душанбе, 2000. - С.79-80.
2. Мирзозода Х. Романро проблема мебояд / Х. Мирзозода // Адабиёт ва санъат, 1989. - №4.
3. Р. Мусулмониён. Дар боғи Фирдавсӣ / Р. Мусулмониён // Дар маҷмӯаи « Эъҷози ҳунар». - Душанбе, 1992. - С.251-291.
4. Раҷабов М. Баҳс бояд кард / М. Раҷабов // Адабиёт ва санъат, 1989. - №1.
5. Х. Шарифов. Достони Фирдавсии шоир / Х. Шарифов // Ҷунбиш, 1998. - №22. - С.3-8.
6. Сотим Улуғзода. Фирдавсӣ. Роман / Сотим Улуғзода. - Душанбе, 1991. - С.74, 96, 205, 206, 207, 208, 212, 238, 248, 252.

ФИРДОУСИ С ТОЧКИ ЗРЕНИЯ СОТИМ УЛУГ-ЗАДЕ

В настоящей статье рассмотрена биография Фирдоуси в романе “Фирдоуси” С. Улугзаде. Сотворенные писателем в романе образы являются как вымышленными, так и историческими и культурными личностями. Улугзаде при создании образов уделяет серьёзное внимание единству и целостности различных аспектов натуры, облика, речи, поведения и т.п.

Ключевые слова: Шахнаме, исторические романы, летописец, кармати, наперстник, сатирическое послание.

FIRDOUSI POINT OF VIEW SOTIM ULUGZADE

In this article the biography of Ferdowsi in the novel "Ferdowsi, the great Peruvian - owned Tajik writer. Created by writer in novel images are the fictional historical and cultural identity. Ulugzade when creating images is giving serious attention to the unity and integrity of the different aspects of nature, appearance, speech, behaviour, etc.

Key words: Shahnameh, historical novels, the chronicle, carmathiahs, naperstnik, satirical message.

Сведения об авторе: ***М.Ч. Чургосиев*** – старший преподаватель кафедры философии и политологии Таджикского аграрного университета им. Ш. Шотемура. E-mail: **mullo.ahmad@mail.ru.**
Телефон: **(+992) 93-601-59-01**

ИНЪИКОСИ СИЁСАТ, ФАРҲАНГ ВА МУНОСИБАТҲОИ БАЙНИ ДАВЛАТӢ ДАР АВРОҚИ САРЧАШМАҲО

С.М. Саидов, З.С. Абдулазизова, Ф.Х. Сангова
Донишгоҳи давлатии тиҷорати Тоҷикистон

Сарчашманигорон, муаррихон ва муаллифони осори тадқиқотӣ доир ба вазъи сиёсиву иҷтимоии Осиёи Миёна ва Эрон дар асри XVIII ва нимаи аввали асри XIX сухан ронда, ин даврароо яке аз вазнинтарин даврањои таърихи ин сарзамин медонанд.

Азбаски вазъи сиёсии асрҳои XVIII – XIX-и Эрон дар осори таърихӣ ва тадқиқотии олимони тоҷик ва хориҷӣ ба қадри зарурӣ омӯхта шудааст, моро лозим меояд, ки ба шарҳи муфассали вазъи таърихии давр машғул нашуда, бо истифода аз сарчашмаҳои таърихӣ ва осори тадқиқотӣ, танҳо он ҳодисаву хусусиятҳои асосии даврароо зикр намоем, ки бевосита ба мавзӯи мо дахл доранд.

Бухрони дохилии сулолаи сафавиҳо, муносибати онҳо бо хонигариҳои Осиёи Миёна ва вазъи нобасомони минтақа дар солҳои бистуми асри XVIII ба он оварда

расонид, ки сарзамини Эрон дар тӯли беш аз дањ сол зери фишор ва тазйиқи бегонагон қарор гирифт.

«Хонадони сафавӣ, ки ба зӯри шамшери шоҳ Исмоил дар соли 907 ҳақиқатан таъсис ёфта буд, пас аз 240 соли салтанат мунқариз шуд…» [3, 2].

Ниҳоят ба Нодиршоҳи Афшор солҳои ҳукмрониаш 1736-1747 муяссар мегардад, ки ба сари ҳокимият омада, бо зӯри силоҳ ва ҷангҳои пай дар пай, гирифтани қисми зиёди марзҳои аздастрафтаи Эронро аз Озарбойҷони шимолӣ шурӯъ намуда, то Афғонистону Ҳиндустон, зери итоати худ дарорад. Аммо, ҳукумати ташкилнамудаи ӯ асосҳои сиёсӣ ва иқтисодӣ надошт. Ин империяи дар асоси зулму тааддӣ бунёдшуда, дар муддати кӯтоҳ хазинаи давлатро холӣ ва мардуми кишварро аз андозҳои зиёд хонахароб намуд. Дар натиҷа, норозигии мардум авҷ гирифт. Золимии Нодиршоҳ ба андозае сахт буд, ки норозигии аҳли дарборро ҳам ба вуҷуд овард.

Дар натиҷа, соли 1747 Нодиршоҳ аз ҷониби ҳамкоронаш ба қатл мерасад. Баъд аз марги Нодиршоҳ Эрон бори дигар дучори беназмиҳо ва ошуфтагиҳо мегардад. Сардорони қабилаҳо ва баъзе аз пешвоёну хешовандони Нодирқулӣ худро мустақил эълон карданд ва даъвои тахту тоҷи шоҳӣ мекарданд. Дар Хуросон хоҳарзодаи Нодирқулӣ Аликулӣ худро мустақил эълон намуд. Дар Афғонистон пешвои қабилаи дурриҳ Аҳмадхон давлати алоҳидаи афғонҳоро ташкил дод. Дар ҷануб қабилаҳои зандия ҳокимятро ба дасти худ гирифтанд.

Дар натиҷаи кашмакашиҳои зиёд миёни гурӯҳҳо ва қабилаҳои мухталиф, ба намояндаи сулолаи зандиҳо – Каримхони Занд имконият фароҳам омад, ки ба тахт соҳиб шавад: «Каримхон аз тоифаи Занд… пас аз ҷангҳову кушторҳои фаровон ба номи тифли 9 – сола, хоҳарзодаи эҳтимолии Шоҳ Султон Ҳусайни Сафавӣ, фармонфармои Эрон шуд ва тавонист барои муддати кӯтоҳе оромишро дар кишвар барқарор созад. Давраи ҳукмронии ҷонишини Каримхон яке аз бухронтарин адвори таърихи Эрон аст…» [3, 3

Пас аз сари ҳокимят омадани Каримхони Занд, вазъи сиёсӣ, иҷтимоӣ ва иқтисодии кишвар, оҳиста – оҳиста рӯ ба беҳбудӣ ниҳод.

Муаррихон ва муаллифони осори тадқиқотӣ, ки бевосита ба таърихи асрҳои XVIII – XIX-и Эрон корафтода шудаанд, замони ҳукмронии Каримхони Занд (1760 – 1779) -ро аз давраҳои орому осоиштаи асри XVIII Эрон донистаанд [2, 12].

Маҳз аъмоли бохирадонаи Каримхони Занд буд, ки Эрони ба қисматҳо ҷудошуда ва иқтисодиёти харобе, ки дар натиҷаи кашмакашиҳои табақаҳои гуногуни иҷтимоӣ ба амал омада буд, дар муддати кӯтоҳ муттаҳид ва барқарор карда шавад.

Каримхони Занд вазифаи аввалиндараҷаи худро дар он медид, ки ҳар чӣ зудтар ҳамаи вилоёт ва музофотҳои Эронро муттаҳид намояд. Аммо ин кор ба ӯ ба осонӣ даст надодааст. Аз ин ҷост, ки баъзе вилоятҳо, аз қабили Хуросон, ки дар зери фармондеҳии Шоҳрух Мирзо, набераи Нодиршоҳ, аз тарафаи модарӣ бошад набераи Таҳмоспшоҳ, Қандаҳор – дар зери итоати Аҳмадшоҳи Афғон, Лур дар зери фармондеҳии Зикириёхон, музофотҳои Синд, Ҳурмуз, Маскат, Гурҷистон, Балуҷистон дар зери фармондеҳии ҳокимони мустақил буданд ва то анҷоми ҳукуматдории Каримхони Занд (1779) ба ҳукумати марказӣ напайвастаанд.

Бо вуҷуди ин Каримхони Занд нисбати ин гуна ҳокимони мустақил муқобилияти сахт нишон надодааст. Ӯ бовар дошт, ки пас аз натиҷаи мусбат додани ислоҳоти иқтисодии дар Эрон ба роҳ мондааш, музофотҳои ҷудоиталаб ба ҳукумати марказӣ хоҳанд пайваст.

Баҳри осоиштагии авзои сиёсӣ ва иҷтимоии кишвар Каримхони Занд, ҳатто кӯшиши худро шоҳ эълон намудан ҳам накардааст. Аз ин ҷост, ки ӯ яке аз авлодони сулолаи сафавиро бо номи Исмоил шоҳи Эрон таъйин намуда, каме дуртар аз шаҳри Шероз дарбори шоҳӣ ва зиндагии хубе барояш фароҳам оварда буд. Шоҳ Исмоил гарчанде шоҳи сарзамини Эрон таъйин шуда бошад ҳам, вале бо фармони Каримхони Занд аз ҳама гуна муошират бо ашхоси берун аз дарбор маҳрум буд.

Каримхон пойтахти кишварро аз Исфаҳон ба Шероз кӯчонида, атрофи шаҳрро бо девори баланду мустаҳкам иҳота намуд. Инчунин, қасрҳои боҳашамат, биноҳои хуштарҳи меъморикардашуда ва таъмири пурраи оромгоҳҳои устодони сухан ва ғазали шеъри форсӣ Саъдӣ ва Ҳофиз шаҳодати он аст, ки Каримхони Занд аз ҳукмронони бофарҳанги замони худ будааст.

Ба ислоҳоти дар бахши ҳарбӣ, саноат ва кишоварзӣ анҷомдодаи ӯ, бисёре аз намояндагони ҳамонвақтаи мамолики Аврупо дар Эрон баҳои баланд додаанд. Масалан, намояндаи ҳукумати Англия Раймон Барсли дар яке аз ахбороти худ ба

ҳукуматдоронаш чунин иттилоъ медиҳад: «Тамоми мулки Эрон, махсусан Исфаҳон бо шарофати ҳукмронии боэҳтиётонаи Каримхон бисёр ҳам ором ва таъмин аст…» [2, 52].

Ё худ: «Мулки форс… ҳоло ҳозир бисёр ором буда, зиндагӣ арзон аст, вале кишвар аз одамон қариб, ки холӣ шудааст…» [1, 53].

Оре, чунон ки аз гуфтаҳои намояндаи ҳукумати Англия бармеояд, ҷангу ҷидол ва низоъҳои ҳамешагии Шоҳони Қоҷор ва ҳокимони музофотҳои алоҳидаи Эрон ба он оварда расонд, ки қисми зиёди аҳолии шаҳру вилоят рӯ ба гурез ниҳода, дар дигар кишварҳои ҳамсоя муқимӣ гардиданд. Танҳо аҳолии Исфаҳон аз 400 ҳазори аввали асри XVIII дар солҳои 1770 – 1779 ба 40 – 50 ҳазор расидааст.

Оромии нисбие, ки дар Эрон барқарор гардида буд, дер давом накард. Пас аз марги Каримхони Занд 1779 миёни намояндагони қоҷорҳо ва зандҳо боз задухӯрдҳо авҷ мегирад. Дар муддати 15 сол, то ғалабаи Оқо Муҳаммадхони Қоҷор сарзамини Эрон боз рӯ ба парешонӣ ва вайронӣ меорад. Ниҳоят дар соли 1794 писари калонии Муҳаммад Ҳасанхони Қоҷор Оқо Муҳаммадхон, ки дар муддати 13 сол дар дарбори Каримхон ҳамчун асир нигоҳ дошта мешуд, ба тахти шоҳӣ менишинад. Бояд ёдовар шавем, ки Оқо Муҳаммадхони Қоҷор ҳарчанд ба ном асири Каримхон бошад ҳам, вале аз ҷониби Каримхони Занд ғамхорӣ ва дастгириҳои зиёде ёфтааст. Каримхон ӯро ҳамчун узви оилаи худ қабул намуда, ҳатто духтари яке аз хешовандони худро ба ӯ ба занӣ дода буд.

Оқо Муҳаммадхон дар набардҳои паёпай баҳри тахту тоҷро соҳибӣ намудан ба намояндагони сулолаи зандиҳо шикаст оварда ва ҳокимятро дар даст гирифт.

Оғо Муҳаммадхони Қоҷор пас аз ҷангҳову хунрезиҳои зиёд, нобасомониҳои даҳшатноки давраи пас аз Сафавияро бо тағйири тунду паёпай поён бахшид ва сар то сари ҳоки Эронро ба зери ливои ҳукуматӣ воҳид даровард.

Ӯ пас аз ба сари қудрат омадан (1794) аз ҳеҷ як аъмоли бад рӯ нагардонидааст. Тибқи ахбори сарчашмаҳои таърихӣ ва осори тадқиқотии муҳаққиқон ӯ ҳатто Лутфалихони Зандро зинда ба зинда кӯр намуда, аз ду дасту по маҳрум кунонидааст.

Муаррихи англис Айшитсон дар ҳаққи ӯ чунин менигорад: «Оқо Муҳаммадхони Қоҷор, муйсафеди 70 – сола, бо дастгирии чор бародараш, ки артиши ӯро фармондеҳӣ мекунанд, дар Мозандарон қувваи зиёде ҷамъ намуда, ҷониби Ҷаъфархон ҳаракат намуд ва касе, ки дар муқобили ӯ пайдо мешуд, сар мегирифт … Пас аз истилои Исфаҳон артиши худро дар он шаҳр мононд ва пас аз чанд рӯз шаҳр ба хароба табдил ёфт, ки ҳангоми ҳамлаву тохтутози афғонҳо ба чунин вазъ наомада буд…» [2, 60].

Бо вуҷуди ин, ба Оқо Муҳаммадхон муяссар мегардад, ки дар муддати кӯтоҳ солҳои 1794 – 1796 тамоми сарзаминҳои ба ҳукумати марказӣ итоат намекардагиро, ки дар давраи ҳукмронии Каримхони Занд худро мустақил эълон намуда буданд, ба зери тасарруфи худ дарорад.

Ӯ мисли Каримхони Занд интизори ба ҳукумати марказӣ пайвастани вилоёти ҷудошуда нагардид, балки бо қувваи ҳарбии хело зиёд тавонист, ки музофоти Гурҷистон, Хуросон, Қандаҳорро бе мушкилӣ ба Эрон ҳамроҳ намояд. Дар бораи ғалабаи Оқо Муҳаммадхон бар артиши Гурҷистон, ки аз русҳо иборат будаанд, муаррихи фаронсавӣ Ш. Пикс, ҳанӯз дар соли 1810 чунин нигошта буд:

«Ниҳоят форсҳо ғалабаро бар русҳо таъмин намуданд. Чунин рафти воқеа қабл аз ин ҳеҷ гоҳ рух надода буд. Ҳеҷ вақт аз як тараф ин қадар дилгармӣ ба ғалаба ва аз ҷониби дигар, яъне русҳо, рӯҳафтодагӣ ва дилсардӣ бар он чӣ рух дод, дида нашуда буд» [2, 65].

Бархе аз муҳаққиқони таърихи асри XVIII- и Эрон бар онанд, ки Оқо Муҳаммадхони Қоҷорро ба ҷанг ва юришҳои мусаллаҳона бар ҳамсоягонаш маҳз мавҷуд будани теъдоди зиёди ҳарбиён ва лашкари пурқуввати аз бисёр қабилаҳо мураттаб шуда такон додааст.

Чунки дар сурати ба амалиёти ҳарбӣ напардохтанаш Оқо Муҳаммадхон аз ҷониби душманони дохилии лашкараш аз ду сар кушта мегардид.

Дарвоқеъ, ҳамин тавр ҳам шуд. Яке аз сарлашкарҳои аз сиёсати Муҳаммадхон норозӣ ӯро дар хаймаи саҳроии худ ба қатл мерасонад. Ин воқеа 14 майи соли 1797 ба вукуъ пайваст.

Пас аз марги Оқо Муҳаммадхони Қоҷор ба сари ҳокимят додарзодаи ӯ Бобохон 1797 – 1834 меояд, ки минбаъд ба номи Фатҳалишоҳи Қоҷор маъруф гардидааст.

Таърихи сиёсии нимаи аввали асри XIX-и Эрон, мисли парокандагиҳои феодалии охири асри XVIII буда, танҳо аз ҷангҳои пай дар пайи авлодиву қабилавӣ иборат буд.

Яке аз хусусиятҳои фарқкунандаи ин давра аз он иборат мебошад, ки нуфузи мамолики тараққикунандаи капиталистӣ ба Эрон ҳар чӣ бештар мегардад. Акнун, муборизи асосӣ миёни се мамлакати абарқудрати ҷаҳони капиталистӣ Англия, Франсия ва Россия, барои ба зери итоати худ даровардани Эрон мерафт. Азбаски Эрон манбаи асосии ашёи хоми саноатӣ ба ҳисоб мерафт, аз ин рӯ, ин се мамлакати пуриқтидори капиталистӣ, бо ҳар роҳу восита мехостанд ба бозори дохилии Эрон роҳ ёбанд.

Муборизаи миёни сармоядорони хориҷӣ ба он оварда расонд, ки дар Эрон режими капитулятсионӣ ҷорӣ гардид. Эрони қафомондаи феодалӣ дар муқобили мамолики пурзӯри капиталистӣ истодагарӣ карда натавонист. Ба бозорҳои Эрон ворид гардидани амволи хориҷӣ, махсусан молҳои саноатии Англия ба он оварда расонд, ки иқтисодиёти таназзулёфтаи Эронро, боз ҳам қашшоқтар ва тоҷиронашро хонахароб намояд. Дар натиҷаи буҳрони сахти феодалӣ норозигии мардум ва зиддияти иҷтимоӣ дар мамлакат авҷ гирифт. Кор то ба ҷое расид, ки роҳбарони мамлакатҳои капиталистии Ғарб, бо майлу хоҳиши худ ҳукумати Эронро ба имзо намудани ҳар гуна қарору созишномаҳо маҷбур менамуданд.

Масалан, дар мушоҳидаи миёни ҳукуматҳои Эрон ва Англия, ки 29 – уми декабри соли 1880 имзо гардидааст, дар қисмати панҷуми моддаи аввал омадааст: «Агар артиши Франция дар бандар ва ё манотиқи наздибаҳрии халиҷи Форс пайдо шавад, ҳар ду ҷониб (Англия ва Эрон - С.С.) вазифадор шавад, ки артиши фаронсавиҳоро аз он ҷо дур ё маҳв созанд…» [1, 17].

Дар шартномаи миёни ҳукуматҳои Франция ва Эрон, ки 4 – майи соли 1807 дар урдугоҳи Финкенштейни Германияи Ғарбӣ ба имзо расидааст, чунин мувофиқаро мехонем: «Моддаи 7. Шоҳи Эрон вазифадор карда мешавад, ки муносибати дипломатӣ, сиёсӣ, тиҷоратии худро бо Англия қатъ созад, инчунин бо Англия ҷанг эълон карда, сафири худро аз Бомбай боз хонад. Ғайр аз ин, ба Эрон ворид гаштани агентҳои махсуси Англияро таҳти назорат гирад» [2, 16].

Чунон, ки дида мешавад, шартномаҳои дар як муддати кӯтоҳ бо ҳукуматҳои Англия ва Франсия имзокардаи роҳбарони Эрон нишондиҳандаҳои он аст, ки мамлакат пурра дар тобеияти сармоядорони хориҷӣ қарор гирифтааст.

Ҳамон тавре, ки аз таърих бармеояд, Фатҳалишоҳи Қоҷор ва ноиби ӯ Аббос Мирзо барои қадре кам кардани нуфузи сармоядорони хориҷӣ дар Эрон баъзе амалиётро ба анҷом расонидаанд, ки мутаасифона, бар зарари худи онҳо анҷом пазируфтааст. Дар солҳои аввали асри XIX, махсусан муносибати Эрону Россия хеле тунд гардид. Барои боз ҳам аланга задани оташ миёни онҳо, Англия ва Франсия ҳам кумак менамуданд.

Факту далелҳои таърихӣ шаҳодат медиҳад, ки роҳбарони ҳамонвақтаи Эрон, шахсони тангназар буда, вазъи иқтисодӣ ва низомии кишварҳои калони сармоядорӣ, аз ҷумла Россияро намедонистаанд. Дар натиҷаи ин ноогоҳии комил роҳбарони Эрон гумон доштанд, ки ба ин давлатҳо, аз ҷумла бо Россияи подшоҳӣ дасту панҷа нарм мекунанд: «Аз як тараф Эрониёнро ба пуштгармӣ Наполеон мағрур карда ва эшонро аз созиш бо русҳо монеъ шуд ва аз ҷониби дигар русҳоро ранҷонида буд, ки чаро эрониён бо дигаре мутавассил шуда ва мустақиман ба онҳо руҷӯъ накарда ва чаро лаҳни мағрурона пеш гирифта ва ба пешниҳодҳои сулҳи онҳо эътино надоштаанд» [3, 3].

Ҳамин тавр, дар натиҷаи ихтилофи ба амаломада, артиши дар Озарбойҷон мустақарбудаи Эрон ба мавқеи армияи русҳо, ки дар ҷанубии Гурҷистон ҷойгир будаанд, ҳуҷум намуда онро забт намуданд. Бо ҳамин ҷанг миёни Россия ва Эрон шурӯъ гардид.

Дар ин ҷанг лашкари Эрон шикасти сахт хӯрд ва давлати Эрон маҷбур гардид, ки дар таърихи 12 октябри соли 1813 шартномаи сулҳро имзо кунад ва мушоҳидаи дар Гулистон имзошуда ба давлати Россия имкон дод, ки қисми зиёди масоҳати шимолии Эронро ба ихтиёри худ дарорад.

Ҷанги миёни Эрони подшоҳӣ ва Россияи тезорӣ ба амал омада, заъфи сиёсӣ, низомӣ ва иқтисодии Эронро ба таври қатъӣ собит намуд. Лекин ҳукумати шоҳаншоҳӣ аз ин сабақе наомӯхт. Дар натиҷа, дар миёнаҳои солҳои 20 – 30 – юми

асри XIX аз нав дар натиҷаи пофишории неруҳо ҷанги Эрону Россия оғоз гардид. Ин ҷанг моҳи июли 1826 оғоз ёфта, дар муддати хеле кӯтоҳ ба ғалабаи русҳо анҷом ёфт.

Лашкари Эрон дар рӯзҳои аввали ҷанг каме ба муваффақият ноил гашт. Вале бо расидани армияи муназзами Россия вазъи ҷанг тамоман дигар шуд. Ин дафъа низ Фатҳалишоҳ аз Россия дархости сулҳ намуд. 10 феврали соли 1828, дар шаҳраки Туркманҷой миёни Эрон ва Россия муоҳидаи сулҳ баста шуд. Ба давлати Эрон лозим омад, ки боз аз баҳри чанд вилоёти шимолии худ, аз қабили хонигариҳои Нахичевану Ереван барояд. Ғайр аз ин, 20 миллион суми нуқра мебоист ҳамчун товони ҷанг ба Россия дода мешуд.

«Фатҳалишоҳ дар натиҷаи ҷангҳову хунрезиҳои умумии хеш ва душманони сарсахте, ки аз ин роҳ пайдо карда буд, дар 37 соли подшоҳии худ ҳамеша гирифтори ҳаводиси дохиливу хориҷӣ буд» [3, 2].

Тибқи иттилои ахбору асноди таърихӣ, ҳукумати Эрон барои пардохтани товони ҷанг ба Россияи подшоҳӣ, қодир набудааст. Чунон ки аз иттилои роҳбари ҳайати расмии Россия А.С. Грибоедов бармеояд, хазинаи мамлакати Эрон ба тамом холӣ, андозгирӣ аз мардум афзуда, аҳолӣ ба ҳадди қашшоқӣ расидааст. Ӯ, инчунин, меафзояд, ки ноиби Фатҳалишоҳ Аббос Мирзо ҳатто асбобҳои қимматбаҳои дарбори худро якҷоя бо биноҳо, ҳатто занҳояш бошанд тугмаҳои бриллиантии либоси худро барои пардохтани қарз пешниҳод менамоянд. А.С. Грибоедов дар охири номаи худ ба подшоҳи Россия чунин менигорад: «Ман хоҳони он нестам, ки тамоми анҷоми Аббос Мирзоро ба сифати пардохти қарз қабул намоем. Воқеан, ӯ пул надорад. Магар мумкин нест, ки мо ба ҷойи пул ба ҳамон миқдор пахта, пашм ва дигар маводи хом бигирем» [3, 78].

Фатҳалишоҳи Қоҷор, пас аз он ки Эронро мутеи мамолики капиталистӣ ва аҳолиро ба қашшоқӣ оварда мамлакатро ба қарз ғутавар намуд, дар соли 1834 вафот намуд. Пас аз чанд муддати муборизаи тахту тоҷталабӣ миёни шоҳзодаҳои Қоҷор, писари Аббос Мирзо Муҳаммад ба сари ҳокимият омад.

Муҳаммадшоҳ ва Носириддиншоҳ тайи солҳои ҳукмронии худ, натавонистанд, ки дар сохти мавҷудаи ҳукумат ягон навоварие дохил намоянд. Дар ин муддат, чун ҳарвақта, нуфузи мамлакатҳои сармоядорӣ чун Англия, Россия, Франсия дар умури дохилӣ ва хориҷии Эрон баръало ҳис карда мешуд.

Ян Рипка дар рисолаи худ, ба вазъи сиёсӣ ва иҷтимоии Эрон дар асри XIX ишора намуда, чунин мефармояд: «Қоҷор низ мисли сойири сулолаҳо ҷиҳати фарқкунандае надоштанд. Танҳо яке аз онҳо, асосгузори сулола, Оқо Муҳаммадхони Қоҷори ғосиб тавонист хизмати арзандае бикунад, яъне ӯ тавонист, ки мамлакатро муттаҳид намояд…» [2, 297].

Ҳарчанд, ки муҳаққиқи адабиёти Эрон ба Оқо Муҳаммадхон иғроқомезона баҳо додааст, лекин гуфтаҳои ӯ то андозае ба ҳақиқат рост меояд. Мутаассифона, пас аз марги Оқо Муҳаммадхони Қоҷор, ҷойгузинони ӯ беэътиноӣ намуда, қисми зиёди марзи шимолӣ ва ҷанубӣ - шарқии мамлакатро аз даст додаанд [4, 111].

Ҳамон тавре, ки дар боло зикр гардид, давлатҳои истеъморгари хориҷӣ, қабл аз ҳама, Россия, Англия ва Франция барои мустаҳкам намудани мавқеи худ, бо ҳукуматҳои хонигариҳои Осиёи Миёна ва Эрон якчанд шартномаҳо бастанд ва мебоист дар сохтани як қатор объектҳои иқтисодӣ кумак мерасониданд.

Натиҷаи чунин ҳамкориҳо буд, ки дар миёнаҳо ва охири асри XIX, дар ин минтақа роҳҳои оҳан, фабрикаҳои китобнашркунӣ бо усулҳои типографӣ, литографӣ ва дигар объектҳои иқтисодӣ пайдо шуданд, ки дар осори сарчашманигорони ҳамин давр пурра сабт ёфтаанд.

Л И Т Е Р А Т У Р А

1. Иванов, М.С. Новая история Ирана. М.1988.
2. Муллоахмадов, М. Нишот и Миджмар. Душанбе,1983.
3. Ориянпур Яҳё. Аз Сабо то Нимо. Теҳрон, 1367.
4. Рипка, Ян. История персидской и таджикской литературы. М,1970.

ПОЛИТИЧЕСКАЯ, ИСТОРИЧЕСКАЯ СИТУАЦИЯ В СРЕДНЕАЗИАТСКИХ ХАНСТВАХ И ИРАНА В XVIII – XIX ВВ.

В данной статье авторы, исходя из того, что глобальные события политической, социально - экономической, культурной жизни Ирана рассматриваемого периода в таджикской и мировой иранистике освещены в достаточной степени, останавливаются лишь на тех событиях и явлениях, которые оказывали непосредственное влияние на литературную жизнь данного периода. Автор опирается в основном на данные, которые представляют историко - литературные источники.

Ключевые слова: Среднеазиатские ханства, Иран, литература, политика, экономика, источники.

THE POLITICAL AND HISTORICAL EVENTS ON CA END IRAN IN XVIII – XIX c.

This article is abaut the historical eventes which hegan from the gecona centery of XVIII tiee XIX . In this article scientice of Iron are interested in this event. In periods has written many historical – literatures but one of these popular historical event was written in these conture.

Key words: Central Asia, khanate, Iran, literature, policy, economy, sources.

Сведения об авторах: С.***М. Саидов*** - кандидат филологических наук, доцент, Таджикский государственный университет коммерции. Телефон: **(+992) 93-501-33-12**
З.С. Абдулазизова– кандидат филологических наук, старший преподаватель, Таджикский государственный университет коммерции. Телефон: **(+992) 93-506-91-51**
Ф.Х.Сангова – старший преподаватель, Таджикский государственный университет коммерции.
Телефон: **(+992) 919-19-16-43**

БОЗТОБИ ШАХСИЯТИ БАҲЛУЛ ДАР МАЪХАЗҲОИ АДАБӢ - ТАЪРИХӢ

Абдулазиззода Сайакбар
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Шахсияти таърихии Баҳлул ё Буҳлул аз аҳди Аббосиён миёни шоирону нависандагони аҳди исломӣ ҷойгоҳи хосссро касб намудааст. Бояд қайд намуд, ки дар осори адабиву таърихии аҳди исломӣ чун «Уқало-ул- маҷонин»-и Ҳасан ибни Муҳаммади Нишопурӣ, «Ал- баён ва -т-табийин»-и Ҷоҳиз, «Иқд-ул- фарид» -и Ибни Абди Раббиҳӣ, «Наср-уд-дурар»-и Обӣ, «Маснавии Маънавӣ»-и Мавлоно Ҷалолуддини Муҳаммади Балхӣ, «Масалобод»-и Ризои Шерозӣ, «Бӯстон»-и Саъдии Шерозӣ, «Баҳористон»-и Абдурраҳмони Ҷомӣ ва дар осори илмӣ – тадқиқотии шоирону нависандагони классикии мо ахбороти мухталиф оварда шудааст, ки дар асоси онҳо метавон то ҳадде шахсияти таърихӣ ва воқеии Баҳлулро, муайян намуд ва дар ин робита пайдоиши қиссаву ривоятҳои зиёдеро дар бораи шахсияти ӯ пайдо кард. Ӯро ин муаллифон дар эҷодиёти хеш гоҳе чун марди поку доно, оқилу ҳушёр, шуҷову ботадбир ва гоҳе соддаву девонанамо ба қалам додаанд.

Бояд зикр намуд, Абӯвуҳайб ибни Амр, ки шахсияти таърихии аҳди Аббосиён аст, дар маъхазҳои адабӣ - таърихӣ ё дар мақолаву осори илмӣ, бо лақаби Баҳлул ё Буҳлул ёд шудааст. Чунончӣ, Саъдии Шерозӣ дар «Бӯстон» ӯро бо номи Баҳлул зикр кардааст:

Чӣ хуш гуфт Баҳлули фархундахӯй,
Чу бигзашт бар орифе ҷангҷӯй:
«Гар ин муддаӣ дӯст бишнохтӣ,
Ба пайкори душман напардохтӣ.
Гар аз ҳастии ҳақ хабар доштӣ,
Ҳама халқро нест пиндоштӣ» [5, 178].

Ҳасан ибни Муҳаммади Нишопурӣ, муаллифи «Уқало-ул-маҷонин» то андозае ҷанбаҳои шахсияти таърихӣ- адабии ӯро ба тариқи зайл ёдовар шудааст: «Баҳлул, Абӯвуҳайб ибни Амр ибни Сайруфӣ соли 190 қ. (мутобиқ ба соли 806 м.) дар шаҳри Куфа ба дунё омадааст. Ҳаёти Баҳлул пайваста дар ҳамин шаҳр сипарӣ шудааст. Бинобар ин, фаъолияти эҷодии ӯ бо рафтору кирдор ва ахлоқи ҳамин мардуми шаҳр вобастагии зич дорад. Бояд ёдовар шуд, ки Баҳлул дар байни мардум чун марди поку доно, оқилу ҳушёр, девонанамову шуҷоъ, ботадбиру ботамкин, файласуф ва ҳамеша ҳақиқатҷӯву пуштибони дини мубини ислом машҳур аст» [7, 100-109].

Нахустин ахборе, ки аз Баҳлул ба дасти Ҳасан ибни Муҳаммади Нишопурӣ расида, мутааллиқ ба нимаи аввали қарни III қ. мебошад. Номи ӯ дар «Фарҳанги арабӣ-тоҷикӣ»-и профессор Сайидраҳмон Сулаймонӣ ба маънои «Марди хандонрӯ, ширинкор» омадааст [4, 138].

Маълум мегардад, ки Баҳлул ба амалдорон ва хизмати дарбори подшоҳон нафрат доштааст. Ӯ дар давраи ҳокимияти халифа Ҳорунаррашид умр ба сар бурдааст ва ҳарчанд ки дар таърих ҳукмронии ин халифа чун одилона ва раиятпарварона дарҷ шудааст, лекин Баҳлул нисбати ӯ назари некбинона надоштааст. Яке аз сабабҳои ин муносибати Баҳлул ба дарбори хулафо дар он будааст, ки онҳо баъзе амалҳои номатлуби худро ғайри шариати ислом анҷом медоданд. Аз ин хотир , Баҳлул ё Буҳлул намехостааст, ки бо сарватмандону подшоҳони дарбор ҳамкорӣ кунад. Вақте ки ӯро аз ҷониби дарбори подшоҳон ба вазифаҳои давлатӣ таъйин мекарданд, ӯ худро ба хотири ҳифзи дин ҳамчун тазоҳур ба девонагӣ мезадааст, то ки аз ин вазифаҳои пурмасъулият ва машақатталаб халосӣ ёбад. Дар ин хусус, муҳаққиқи дигари эронӣ Ризои Шерозӣ дар «Масалобод» ҳикоятеро бо номи «Оқиле, ки ногаҳон девона шуд» зикр менамояд ва ӯро файласуфи ҳақиқатҷӯву пуштибони дини мубини ислом дар замони Ҳорунаррашид муаррифӣ мекунад. Ин ҷо лозим медонем, ки матни пурраи ҳикояти мазкурро иқтибос намоем.

«Номи Баҳлулро ҳатман шунидаед. Баҳлул яке аз ёрон ва шогирдони Имом Ҷаъфари Содиқ (р) буд ва бо Ҳорунаррашид, халифаи ситамгари Аббосӣ низ наздикӣ дошт. Медонистанд, ки ҷараёни девона шудани ногаҳонии ӯ сохта буд. Ӯ ба хотири ҳифзу ҳимояи дин худро девона вонамуд мекардааст. Акнун ҷараёнеро, ки сабаби пайдоиши ин ҳолат дар ҳаёти шахсии Баҳлул шудааст ба таври мухтасар пешниҳод менамоем:

Номи аслии Баҳлул Ваҳб ибни Амр мебошад. Гоҳ шуҳрати ӯро Баҳлули девона низ зикр кардаанд. Нақл мекунанд, ки Ҳорунаррашид мехост, дар Бағдод ӯро «Қозиюл қузот» таъйин кунад. Дар ин маврид, Ҳорунаррашид бо ёру дӯстон ва машваратдиҳандагонаш дар мавриди ин падида гуфтушунид гузаронид. Дар натиҷа, ҳамаи онҳо Баҳлулро шахси шоиста ба ин мансаб донистанд. Ҳама гуфтанд:

«Ҳеҷ кас монанди Баҳлул шоистагии ин корро надорад».

Ҳорун Баҳлулро ба дарбори хеш даъват кард ва дар ин асно ӯро ба мансаби душвор пешниҳод намуд ва ба ӯ гуфт:

- Эй фақеҳи ҳушманд, моро дар мавриди қазоват ёрӣ кун.

Баҳлул гуфт:

- Ман салоҳияти ин корро надорам.

Ҳорун гуфт:

- Тамоми мардуми Бағдод, Шуморо борои ин кор муносиб ва шоиста медонанд.

Баҳлул гуфт:

- Аҷабо! Ман ба худам аз онҳо огоҳтарам. В-он гаҳе ман ё рост мегӯям, ки салоҳият надорам, ё дурӯғ мегӯям, аз ин ду ҳол хориҷ нест. Агар рост мегӯям, пас салоҳият надорам ва агар дурӯғ мегӯям, одами дурӯғгу, салоҳияти мақоми қазоватро нахоҳад дошт!

Гуфтанд: Туро озод намекунем, то ин ки ин мақомро қабул кунӣ.

Баҳлул гуфт:

- Инак, ки ногузир ҳастам, як шаб ба ман муҳлат бидиҳед, то дар ин бора биандешам.

Ба ӯ муҳлат доданд, то ки дар ин бора биандешад. Баҳлул аз ҳалқаи ин ҷамъомад берун омад ва он шаб то ба рӯз андеша намуд, ки чи гуна ин вазифаи душворро аз дӯши хеш бартараф намояд. Дар охир ба хулосае омад, ки субҳ барвақт аз хоб хеста, чӯби дарозе ба даст гирифта болои он савор шуд, то ки худро дар чашми мардум ва дарбори подшоҳон ба девонагӣ вонамуд кард. Субҳ аз хоб хесту аз пайи иҷрои ин амал шуд ва бо чӯби саворшудааш, вориди бозор гашт.

Мардум диданд, ки Баҳлул либоси або ва аммомааш каҷ ва маъуҷ шуда ва чӯбе ба даст гирифта ва болои он савор шуда, доду фиғон ва фарёд мезанад:

- Аз ҷулуи ман рад шавед, аспам шуморо лагад назанад……

Мардум гуфтанд:

- Баҳлул, девона шудааст.

Ин хабар дарҳол ба Ҳорун расид, ки Баҳлул дар кӯчаву бозорҳо девона шуда, ӯ болои чӯбе савор аст ва доду фарёд мезанад. Ҳорун хабари девона шудани Баҳлулро шуниду чунин гуфт;

Ӯ девона нашуда, балки ба ин васила, ба хотири ҳифзи динаш, аз мо фирор кард [3, 82-83-84].

Аз мазмуни ҳикояти мазкур чунин бармеояд, ки сабаби ин гуна рафтор мансаби қазоватро қабул накардани ӯ буд. Ӯ метарсид ягон ҳукми ноҳақ дар ҳаққи касе содир накунад. Ҳамеша ҳадиси Расули Худо (с.а.с)-ро ба мисли Имоми Аъзам Абуҳанифа (р) дар ёд дошта, зикр менамуд: «Дар дӯзах осиёсанге мавҷуд аст, ки сари қозиёни хилофи шаръ амалнамударо ос мекунад» [1, 10-11]. Тарс аз азоби охират ӯро аз пазируфтани мансаб бозмедошт. Аз ҳамин лиҳоз, худро дар ин гуна ҳолатҳо ба девонагӣ мезад, намехост, ки ба хотири динаш ин вазифаи қазоватро ба уҳда гирад ва дар бозорҳову кӯчаҳои Куфа ба як чӯбе савор шуда сайру гашт мекард ва гапҳои беақлонаву содалавҳона ба забон меронд, то ки дар чашми дигарон беақлу девона тобад.

Дар хусуси ин ҳикояти мазкур аз ҷониби муҳаққиқон ва таърихнигорон андешаҳои гуногун вуҷуд дорад. Чунончи, дар «Маҷаллаи ҳадиси зиндагӣ» бо қалами Фотимаи Аскарӣ ёд шудааст: «Ӯ барои ҳифзу ҳимояи ҷони худ ва раҳойи аз озори халифа Ҳорунаррашид ва халосӣ аз мақоми «Қозиюл қузот»-и Бағдод худро девона вонамуд кардааст. Ӯ намехост, ки қазоват ба хости золимон шавад. Ба ин тартиб девона шудани Баҳлул як навъи халосӣ аз мансаб будааст» [6, 15].

Чунин ҳолат бо шахсиятҳои маъруфи динии дигар ҳам рӯй додаст ва ин гуна воқеаҳо дар таърихи аҳди исломӣ нодир нестанд. Аз ҷумла, Имоми Аъзам Абӯҳанифа (р) дар ҳамин гуна вазъият афтода буд ва худро аз ин гуна мансаби душвору пурмасъулият дур кард. Сабаби дурӣ ҷустани ӯ низ аз мансаби қазоват ин буд, ки фикр мекард, оё дар ҳаққи бандаҳои Худо дуруст ҳукм мекарда бошад ё на. Ба ҳамин хотир, ба ҳамаи машаққатҳои сахти дарбориён розӣ шуд зеро намехост, ки ба ғазаби Худованд гирифтор шавад.

Он ҳама набардҳо ва ҷонисоркуниҳои Баҳлул баҳри дифои халқ боис гашта буд, ки то ба имрӯз дар осори илмӣ – адабии муаллифони араб ва форсу тоҷик ҳамчун шахсияти поку оқил, доно ва ҳозирҷавоб тасвир шудааст. Аз ин хотир, Баҳлул яке аз шахсиятҳои бисёр оқилу доно ва марди бовафо ба ҳисоб меравад, ки дар ҳама гуна вазъият худро аз масъалаҳои душвор ва ҳалнашаванда наҷот медиҳад. Барои далелнок кардани фикри худ ҳикояте аз китоби «Дурдонаҳои наср» меорем, ки аз ҳозирҷавобӣ ва мавқеъшиносии Баҳлул гувоҳӣ медиҳад:

Ҳорун ба Баҳлул гуфт:

-Дӯсттарини мардумон дар назди ту кист?

Гуфт:

Он кӣ шикамамро сер созад.

Гуфт:

-Ман сер месозам, пас маро дӯст хоҳӣ дошт ё на?

Гуфт:

-Дӯстӣ насъя намешавад [2, 311].

Ҳамин тариқ, аз маълумоти маъхазҳои адабӣ – таърихӣ ва осори илми тадқиқотии донишмандони муосир маълум мегардад, ки Абӯвуҳайб ибни Амр яке аз шахсиятҳои таърихии аҳди Аббосиён буда, чун марди поку парҳезгор, оқилу донишманд, ҳозирҷавобу ботадбир ва далеру боҷуръат дар байни ҳамзамонони худ шинохта шудааст. Ҳамин хислатҳои ӯ боиси он гардидааст, ки тадриҷан дар тӯли

асрҳо шахсияти таърихии ӯ дар осори адабии аҳди исломӣ бо лақаби Баҳлул ё Буҳлул ба образи бадеии ҳикоёту латифаҳо ва осори ахлоқиву ирфонӣ табдил ёфтааст.

А Д А Б И Ё Т

1. Бегиҷон Рустамзодда. Имоми Аъзам кист? / Бегиҷон Рустамзода. - Душанбе,1999. – С. 10-11.
2. Дурдонаҳои наср / Мураттибон: Аълохон Афсаҳзод, Амрияздон Алимардонов, Ҷобулқо Додалишоев. – Душанбе: Адиб, 1989. – Ҷ. IV. – С. 311.
3. Ризои Шерозӣ. Масал – обод / Ризои Шерозӣ. - Интишорти паёми озодӣ, 1372ҳ. – 1994м. – Ҷ. III. – С 82-83-84.
4. Саидраҳмон Сулаймонӣ. Фарҳанги арабӣ – тоҷикӣ / Саидраҳмон Сулаймонӣ. – Душанбе, 2010. – 1562 с.
5. Саъдии Шерозӣ. Бӯстон / Саъдии Шерозӣ; бо кӯшиши Саҳобиддин Сиддиқов. – Душанбе: Адиб, 1990. - Боби чорум. – С. 178.
6. Фотимаи Аскарӣ. «Омили ҷунуни Буҳлул» / Фотимаи Аскарӣ // Маҷаллаи « Ҳадиси зиндагӣ хурдод ва тир». - 1342ҳ. - №29. – С. 15-17.
7. Ҳасан ибни Муҳаммади Нишопурӣ. Уқало-ул- маҷонин / Ҳасан ибни Муҳаммади Нишопурӣ; бо кӯшиши Мустафо Ошурӣ. - Қоҳира, 1989. – С. 100-109.

ОТРАЖЕНИЕ ЛИЧНОСТИ БАХЛУЛА В ЛИТЕРАТУРНО – ИСТОРИЧЕСКИХ ИСТОЧНИКАХ

Статья посвящена исследованию исторической личности арабского религиозного и общественного деятеля эпохи Аббасидов Абувухайба ибн Амра, получившего в последующие века прозвище Бахлул и ставшего героем в литературных произведениях и фольклоре. Автор статьи на основе анализа «Укалал-маджинин» Хасана ибн Мухаммада Нишопури , «Икд ал-фарид» Ибн Абди Раббиха, «Наср ад-дурар» Оби, и других источников доказывает процесс трансформации исторической личности Абувухайба ибн Амра в художественный образ Бахлула.

Ключевые слова: Абувухайб ибн Амр, историческая личность, общественный деятель, герой литературных произведений, художественний образ Бахлула, прозвище, литературно-исторические источники.

PERSONAL REFLECTION OF BAKHLUL IN **LITERATURNO – HISTORICAL SOURCES**

The article considets the historical figure of Arab religious and public figure of the era of Abbasid Abuvuhayba ibn Amr wich received the nickname of Bahlul the following centuries and became a hero in literature and folklore. The author, based on the analysis of "Ukalal- madzhinin" Hasan ibn Muhammad Nishopuri, "Igd al-Farid" Ibn Abdi Rabbiha, "Nasr al-Durar" Ob, and other sources shows the transformation of a historical figure Abuvuhayba ibn Amr in the artistic image Bahlul.

Key words: Abuvuhayb ibn Amr, a historical figure, a public figure, a hero of literary works, artistic image Bahlul, a nickname, a literary historical sources.

Сведения об авторе: ***Абдулазиз-зода Сайакбар*** - аспирант кафедры арабской филологии Таджикского национального университета. Телефон: **(+992) 934-81-11-15**

БОЗТОБИ ЗИНДАГИИ РУСТОӢ ДАР ҚИССАИ «СИТОРАҲОИ САРИ ТАНӮР»-И САЙФ РАҲИМЗОДИ АФАРДӢ

Ш. Мусулмонова
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Қиссаи «Ситораҳои сари танӯр» яке аз беҳтарин асари рустоии С.Р. Афардӣ маҳсуб мегардад. Саргузашт ва рӯйдодҳои қисса, дар яке аз рустоҳои кӯҳистонии Тоҷикистон дар солҳои 60 ва 70-уми асри ХХ ба вуқӯъ пайвастааст. Рустое, ки он ҷо дар чаҳордевори рустои мавриди назар, мутахассисон хатти барқ мекашанд. Дар охири деҳа Сайрам ном зани ҷавоне бо духтарчаи ҳашт-нуҳсолааш, ки Робия ном дорад, зиндагӣ мекунанд, ки қаҳрамони асосии достонанд.

Ҷолиби қайд аст, ки маҳз дар домани солҳои ҳафтодум дар адабиёти тоҷик, осоре мисли «Ситораҳои сари танӯр» офарида шуд, ки аз ҳар зовия, чи шеваи ҳунарӣ, мазмуну муҳтаво ва диди ҷаҳоннигарӣ комилан нав буданд, ки исботаш ин гуфтаҳост: «Насри бадеии тоҷик солҳои 80-ум ва махсусан, дар арафаи қарни нав бо бисёр сифатҳои хуби услубиву бадеӣ соҳиб гаштааст. Бахусус, падид омадани равияҳои нави услуби бадеӣ, вусъат ёфтани навъҳои тасвири психологӣ, омезиш додани унсурҳои тасвири романтикиву реалистӣ, зиёдтар таваҷҷуҳ намудан ба олами ботинии инсон, истифода аз арзишҳои маънавии халқ, ба кор бурдани ҷузъҳои таркибии устуравию ривоятӣ дар дохили сюжет ва ғайраҳо аз ҷумлаи он сифатҳои

навоваронае мебошанд, ки дар ин давра тамоми эҷодиёти нависандагони тоҷикро фаро гирифта, боиси пешрафти адабиёти муосир гардидааст. Дар ин замина, махсусан, кӯшиши адибони насли нав Абдулҳамид Самадов, Сайф Раҳимзоди Афардӣ, Баҳманёр, Муҳаммадсолеҳи Замон, Карометтулло Мирзоев, Ҷонибек Акобиров, Мансур Суруш, Абдурофеъ Рабиев ва дигарон хеле зиёд аст. Ин адибон бо дилу назари тоза ба воқеоти иҷтимоӣ ва маънавии муосир назар андӯхта, муҳимтарин муаммоҳои ҳаёти муосирро бо ҳама ихтилофҳояшон зери тасвири бадеӣ қарор додаанд ва дар тарзи тасвир ва кушодани хислату характери муосирони мо ба муваффақиятҳои калон ноил гардидаанд [3].

Дар асари мавриди назар, нависанда аз муҳити иҷтимоию маънавӣ ва ҳаёти мардуми деҳот сухан мегӯяд. Ҳарчанд ҳаёту зиндагӣ ва афкору омоли одамони деҳаро тасвир кунад ҳам, вале дар меҳвари он ҳаёти шахсии одамон, махсусан модару кӯдак қарор гирифтааст.

«Аз Сайф Раҳимзоди Афардӣ маҷмӯаи достону ҳикояҳо ба ёдгор мондааст. Вале ростӣ навиштаҳои ӯро наметавон ҳикоя номид. Нигоштаҳои вай дар чаҳордевори ин жанри мухтасар намеғунҷанд. Доману вусъати навиштаҳо фаротар аз як ҳикояанд. Шеваи ҷаҳоннигарӣ, талаққӣ, бархӯрду арзёбии вай нисбати мавзӯоти тасвиршаванда, дигаргунааст. Насри ӯ дар бисёр маврид аз насри маъмулӣ по фаротар мениҳад. Зеҳни Сайф мехоҳад, дар дунёҳое сайр кунад, ки пойи зеҳни дигарон ба он ҷо нарасида бошад» [4, 63].

Агар андаке дар навиштаҳои С. Р. Афардӣ ба унвони нависандаи мардум дуруст диққат кунем, ӯ дар достонҳояш ончунон бо хурду бузург, бо пиру ҷавон, дӯсту ошно, ҳамдарду ҳамроз аст, ки дар тамоми аҳвол, ҳатто дар фазои хотироти ширини кӯдакӣ бо онҳо зиндагиро оғоз мекунад, бо онҳо дар ғаму шодӣ саҳим мешавад, бо онҳо дар тӯю азо ширкат меҷӯяд, роҳи пуршебу фарози зиндагиро бо онон тай мекунад ва саранҷом бо онҳо пир мешавад: «Ҷавонаму гӯё дар хоб мӯйсафед шудам. Пирамард не, мӯйсафед не, гӯё ҷавоне будааст, ки дар хоб худро пиру солманду сафедмӯй дида.

Ку хуб ба ёд биёварам аввал кӣ будам. Баъд кӣ шудам.

Пирамард сахт дар андеша рафт. Дар оғози хоб ҷавон буд. То анҷоми хоб пир шуд» [2, 3].

С. Р. Афардӣ, дар навиштани қиссаҳо ҷойгоҳи бас баланд ва устувор дорад ва пурбортарин бахш аз умри нависандагиашро сарфи нигориши достонҳо карда ва дар осори худ тасвири зиндаеро аз зиндагии рустоиён, нишон додааст. Дар миёни осори ӯ қиссаҳое бо ҳолу ҳавои хосси рустоӣ дида мешавад, ки бархе аз вижагиҳои муҳити бумӣ, одоб, расму ойин ва масоили марбут ба зиндагии рустоиёнро дар насри худ бозтоб додааст, ки намунаи онҳоро дар қиссаи «Ситораҳои сари танӯр» метавон мушоҳида намуд.

С. Р. Афардӣ аз фарҳанги мардум, суннатҳо, шуғл, хӯрокҳо, пӯшишҳо, ашёи рӯзгор, гӯйишҳо ва дигар вижагиҳои марбут ба русторо бо самимият ривоят мекунад. Ба хотири ин ки гуфтаҳои боло бепояву бедалел набошанд, намунае чанд аз онҳоро шоҳид меоварем: «Духтаракам, ту сари ягон кори мара бигир, ман хамира зувола гирам, мабодо назди хонаи мо симчӯб шинонанду аз хонаи мо нахӯрда раванд.

Ман ба модарам нигаристам. Гӯшвор овехта буд. Чашмонаш сурма доштанд. Бори нахуст ман дар рӯйи ӯ тағйироте дидам… Ва хурсанд гаштам.

Ман шодикунон офтобаро мекобам.

- Ҳа, чӣ медавӣ?

- Офтоба ку? Рӯямро мешӯям.

- А-ай! Сабр кун, духтари бетоқат, ба ҳавлӣ об зан, як боракак бирув, ман ба танӯр алов мемонам, нон мепазам, ана баъд ҳардуямон дасту рӯй мешӯем.

- Фатирмаска мекунем.

- Ҳа-а.

- Ҳ-о-ой!

- Чӣ дод мегӯӣ?

- Мегӯям, ки онҳо ба хонаи мо биёянд. Фатирмаска мехӯранд.

- Ҳоло не-да.

- Кай?

- Баъд...» [1, 37-38].

Мавзӯи ахлоқ ва тарбияи насли ҷавон дар асар бо роҳи офариниши образи модар ва мақоми ӯ дар тарбияи фарзанд низ, дар ҷумлаҳои боло хуб тасвир ёфтааст.

Пеш аз ҳама, табиати кӯдак, хислат, рафтор ва дунёи пур аз орзую ҳавасҳои ширини ӯро мушоҳида кардану донистан ва сипас ба хаёлоти рангину зебои ӯ даромехтану ворид шудан хеле муҳим аст. Аз ин рӯ, С. Р. Афардӣ низ ба ин бахши бисёр ҳам нозук даст мезанад.

Қиссаи «Ситораҳои сари танӯр» намунаи барҷастаи услуби баёни С. Р. Афардӣ мебошад. Дар тасвирҳои қисса ҳар таркибу вожа, ҷилои махсус пайдо мекунад ва ҳама якҷо олами афсонавии кӯдаконро пеши рӯ меоранд. Чунончи: «Кӣ Қодир мешавад? - Ман. Ту! - Ҳа.- Ба симчӯб мебарой!- Мебароям.- Мепарӣ? Ҳа-а. Ку бубаро. - Ана баромадам. - Ку бупар. - Нигоҳ кунед! Нигоҳ карда истодаед? Ана бубинед, Қодир аз симчӯб мепарад. Ҳо-о-оп!... - Вой Қодир? Афтидӣ! Саракат кафид. Чашмонат шикаст?! Гарданакат канд?! Мурдӣ!... Вой Қодир, вой Қодир, вой Қодир!... Ин сараки бесоҳиби ман соҳиб наёфт, Қодирей, Қодирей… Қодирей… Қодир!... Вой Қодир… Вой Қодир…

- Робия! Чӣ кор кардӣ?
- Ҳеҷ чӣ?
- Чаро мегирйӣ?
- Қодир мурд!
- Чӣ!... Кӣ мурд?

Модарам давида назди ман омад. Ранг дар рӯяш намонда буд, лабонаш пир-пир мепариданд. Дока аз сараш афтода буд. Занҷирчаҳои қасабаи гиребонаш ларзида, ҷиринг-ҷиринг садо мебаровардand.

- Чӣ гуфтӣ?
- Ҳеҷ чи не, симчӯббозӣ карда истодаем» [1, 47].

Дар ин нигошта, нависанда, ба гӯшае аз дунёи бозиҳои кӯдакона ворид гашта бо дидану санҷидан онро басо борикбинона тасвир намудааст. Пеш аз ҳама, забони асар дилкашу ҷаззоб буда, аз суханони мураккабу дур аз дарки хонанда, орӣ мебошад: «Луфтакҷони ман, хушрӯяки ман, модараки ман, ту медонӣ, ки имрӯз арӯсӣ дорӣ? Арӯс мешавӣ! Биё, пеши оина, бишин, мӯякота бибофам, ба чашмакат сурма бимолам, ба абрӯвонат усма бикашам, ба рухсораҳоят хол бичаконам, ба дастонат ҳино бубандам. Биё, туро нозанини дунё кунам, модаракам! Кафши пошнабаланди ту ку? Қади боло дорӣ, ангуштари тилло дорӣ ва як духтари лоло дорӣ. Ту болои тахт мешавӣ, боғи сердарахт мешавӣ… Чунки шаҳаки ту Қодир аст… [1, 69]. Муҳаққиқи тоҷик Шаҳобиддини Ҳақназар дар ин миён чунин ибрози андеша намудааст: «Ин лаҳзаҳоро бисёр зинда ва табиӣ мебинам, меёбам. Дунёи кӯдакон соф ва беғаш аст. Ва гоҳо андешаи онҳо аз мо, калонсолон, зеботар ва зиндатар, берун аз сохтакорӣ эҳсос мешавад. Оламу одамро бо нигоҳи софи кӯдакона дидан ҳунари нависандаи борикбин- Сайф буд» [5].

Дар ин ин қисса тасвири ҷаҳони ботинии инсон, ҳолати равонӣ ва ҷаҳони маънавии инсонҳо хеле моҳирона ва самимӣ тасвир мегардад. Нависанда ба мураккабтарин паҳлуҳои зиндагӣ- ботини инсонҳо чашм андохта, хонандаро ба андеша кардан водор сохтааст. С. Р. Афардӣ дар тасвири манзараву лаҳзаҳо аз сеҳри хома ба маврид истифода бурда, дар ин қисмат дастовардҳо ҳам дорад: «Ман ба торикӣ чанг мезанам, ангуштонам ба дудаи нарми сияҳ фурӯ мераванд, торикӣ ин қадар нарм аст! Гӯё сарам дар зери домани камзӯли модарам бошад… Модаракам! Гоҳе ки ӯ сар шустанӣ шавад, камзӯлашро ба сари ман мекашад, пати нарми он пеши чашмонамро мегирад. Не, не, ман пати махмали сияҳро намеканам, ба он танҳо ангушт мезанам, мехоҳам торикиро бишикофам ва дунёро бубинам… Медонам, дунё мисли модари ман аст - сафеду покизаву зебо ва шармгин - вақте ки пероҳанашро дигар мекунад ё мехоҳад танашро бишӯяд, оббозӣ кунаду зеботар шавад, чашмони маро мебандад… Вале ман дида будам, ки зулфаки дарро меандохт, пардаи тирезаро мефаровард, тағораи сафолиро дар бари печка мемонд, қулфи гиребонашро мекушод ва пеш аз он ки пероҳанашро аз тан бикашад, тарафи ман нигоҳ мекард. Аҷиб, чӣ гуна ӯ мефаҳмад, ки ман бедорам! Ё аз он ки наметавонам худро хобида ангорам?! Чашмонам нимвозанд?! Ё мижгонҳоям меларзанд!... Ва ӯ чашмонамро бо камзӯлаш маҳкам мекунад. Баъд гӯшҳоям чашм мешаванд. Ман бо гӯшам дунёро мебинам. Ман аз гӯшам ба торикӣ нигоҳ мекунам? Ба лаби сатил расидани косаро бишунавам-мебинам, ки чакраҳои об чӣ гуна аз лаби коса ба рӯйи тафсони печка мечаканд ва оҳи сӯзон мешаванд. Не, не, ба оҳи модараки ман ҳеҷ монанд нестанд… Маро агар хоб набарад меҷунбам. Ҷунбидаму ҷунбидам, ҷойи тугма ба рӯйи чашмам фаромад. Ва модарамро дидам: сап-сафед даруни тағораи сафолӣ нишаста буд ва ба сараш аз косаи чинӣ об мерехт. Якбора дилам се чиз хост: шир, шакар ва биринҷ! Тавба!

Медонам, кафки собун аст, ки дар миёни шонаҳои сафедаш ҷамъ шуда, оҳиста поён мелағжад, вале ман онро маска мепиндорам, маскаи болои ширбиринҷ…» [1, 86 - 87].

Нависанда ҳамдарду ҳамроз бо рустоиён аст, дар канорашон ҳозир мешавад, бо онҳо ранҷ мекашад, дар маҳрумиятҳояшон қарин мешавад, кору талошашонро таҳсин мекунад, ба ҳаёти сода ва поку беолиши рустоӣ арҷ мениҳад. Зиндагӣ ё ҳамзистии самимонаи инсониро, хеле ҳунармандона бо қудрату лутфи сухан бо хонанда дар миён мегузорад ва бо ин ҳама саҳнаҳои зебое аз табиат месозад ва хонандаро дар ҷараёни даврони хурдсолӣ ва замонҳову маконҳои марбут ба онҳо дар гӯшаҳои ҳаёти рустоӣ ҳозиру нозир месозад: «Ман нимторикии шомгоҳонро ҳам ҳис намекунам. Вале аз овози гову гӯсола ва фарёди кӯдакон, ки говҳои худро садо мекунанд, мефаҳмам, ки вақти говгум аст ва мардум ҳозир чароғҳои худро дармегиронанд… Қодир ҳеҷ гап намезанад, дар торикӣ медида бошад! Модарам баъди дӯшидани гов лампаро дармегирондагист» [1, 84-85].

Хулоса, чашм андохтан ба эҷоди нависанда ва фурӯ рафтан ба маъниҳои баёнкардаи ӯ андешаеро ба миён меорад, ки офаридаҳои С. Р. Афардӣ аз ҷиҳати шакл ва мундариҷа рангину дилкашанд ва ғановате доранд ба худ хос. Дар ҳақиқат, ӯ дар насри бадеии тоҷик ба муваффақиятҳои назаррас ноил гардида, барои густариши адабиёти муосир хидмати шоистаеро анҷом додааст.

А Д А Б И Ё Т

1. Афардӣ С. Р. Падруду пайғом / С. Р. Афардӣ // Повест ва ҳикояҳо. - Душанбе: Адиб, 2000. - 135 с.
2. Раҳимов Сайф. Аз ёдҳо азёдҳо / Сайф Раҳимов // Повест ва ҳикояҳо. – Душанбе: Адиб, 1988. - 224 с.
3. А. Раҳмонов // Ҷумҳурият. - №92, 9-уми ноябри соли 2000.
4. Сафаров Умар. Тавбаҳои дардолуд / У. Сафаров // Маҷмӯаи мақолаҳо. - Душанбе: Эр-граф, 2013. - 144 с.
5. Шаҳобиддини Ҳақназар // Адабиёт ва санъат». - №27 (1738), 3-юми июли соли 2014.

ОТОБРАЖЕНИЕ ДЕРЕВЕНСКОЙ ЖИЗНИ В НОВЕЛЛЕ САЙФА РАХИМЗОДА АФАРДИ «ЗВЁЗДЫ НАД ТАНУРОМ»

Статья посвящена анализу новеллы «Звёзды над тануром» знаменитого таджикского писателя С. Р. Афарди, где описывается сельская среда, быт и деревенская колоритность. Автор наряду с этим затрагивает самое насущные проблемы связанные с традициями и обычаями жителей деревни.

Ключевые слова: С. Р. Афарди, писатель, проза, жизнь**,** люди, деревня.

DISPLAYING OF VILLAGE LIFE IN THE NOVEL SAIF RAHIMZODA AFARDI “STARS OVER TANUR”

The article analyzes the novel “Stars over tanur”" of the famous Tajik writer S. R. Afardi, which describes the rural setting and be colorfulness settlement.

Author along with it affects most vital problems associated with the traditions and customs of the villagers.

Key words: S. R. Afardi, writer, prose, life, people, village.

Сведения об авторе: ***Ш. Мусулмонова*** - соискатель кафедры иранской филологии Таджикского национального университета. Телефон: **(+992) 931-92-97-99**

«КАЛИЛА ВА ДИМНА» ВА САЙРИ ИҶМОЛИИ ОН ТО АСРИ XV

М. Солеҳов
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Яке аз бузургтарин дастовардҳои халқҳои тоҷику форс дар масири таърих эҷоди осори мансур маҳсуб мешавад.

«Адабиёти форсу тоҷик, - менависад донишманди шинохта Амрияздон Алимардонов, - яке аз қадиматарин, ғанитаран ва доманадортарин адабиётҳои ҷаҳон ҳисоб ёфта, бо андӯхтаҳои адабии пуразриш ва шоҳасарҳои беназири худ дар ганҷинаи тамаддуни башарият мақоми боифтихореро ишғол менамояд» [5].

Албатта, дар ягон аср насри оламгири форс-тоҷик бо осори манзум тавъам нагардида бошад ҳам, ҳеҷ мумкин нест, ки осори насриро заррае камарзиш қазоват бикунем. Бо манзури падидаи фавқуззикр олими Олмон Ҳермон Эте басо ҷолиб таъкид менамояд, ки: «Таърихи адабиёти форсӣ бидуни таваҷҷуҳи шоён ба осори мансур, албатта, ноқис хоҳад буд, зеро дар онҳо низ монандии осори назмӣ, рӯҳиёт ва ахлоқи миллат ҷилвагар аст» [5].

Яке аз қавитарин шохаҳои осори мансури форсу тоҷик насри таълимию тарбиявӣ, андарзию ахлоқии он аст, ки аз қадимтарин рӯзгорон то кунун мароҳили

камолот паймуда, дар тарбият ва камолоти маънавии инсонҳо чи шарқию чи ғарбӣ хидмати бедареғ кардааст ва хоҳад кард.

Аз сӯйи дигар, ин осор заминаҳо ё худ авомили миллии фарҳанги муосир низ ҳаст. Ба ин маънӣ донишманди рус А. Бушмин барҳақ қазоват мекунад, ки: «Асарҳои гаронқадри адабиёт ва санъати гузашта, нотакрории ёдгориҳои безаволи ниёгон сарчашмаи инкишофу равнақ ва боиси эҷоди тамаддуни тавонои навин ба ҳисоб меравад» [8].

Яке аз ҳамин гуна асарҳо, ки 1500 сол боз сайри олами тамаддун менамояд, «Калила ва Димна» аст, ки махсусан дар Шарқ асрҳо инҷониб ғулғула фикандааст. Шиносоии аврупоиён низ ба ин шоҳасар нахустин дафъа фузун аз 800 сол, қабл аз ин, иттифоқ афтода буд.

Тибқи тасдиқи муҳаққиқон, то оғози асри XX «Калила ва Димна» бештар аз 200 дафъа наздик ба 70 забони ҷаҳониён таҳриру тарҷума гардидааст. Хосса ин шоҳасари заволнопазир дар адабиёти форс-тоҷик сайри офоқгире карда, дар шаклҳои манзуму мансур аз ҷониби 21 тан эҷодкорон таълиф гардидааст. Дар ҳақиқат, иштиҳору маҳбубияти «Калила ва Димна» дар Шарқу Ғарб боз дар он ҳам зоҳир мегардад, ки эҷодкорон вобаста ба завқу салиқаи хеш тозакориҳо кардаанд. Ин аст, ки асари мазкур бо номҳои мухталиф дар асрҳои гуногун эҷод шудааст. Аз ҷумла:

«Анвори Суҳайлӣ», «Иёри дониш», «Нигори дониш», «Ҳумоюннома», «Афсонаи Беҳпой» ва ғайра.

Муҳим он аст, ки дар таърихи адабиёти форс-тоҷик аҳли таҳқиқ «Калила ва Димна» -ро пас аз «Гулистон»-и Муслиҳиддин Шайх Саъдии Шерозӣ дуюмин асар пазируфтаанд, вале то рӯзгори Саъдӣ он дар ҷойи аввал будааст.

Адабиётшиноси асри XIII Муҳаммад Авфӣ «Калила ва Димна»-ро дар қиёс бо осори мансури то он рӯзгорон таълифшуда тарҷеҳ медиҳад ва бо манзури қазовати фавқуззикр менависад: «Ин асар маъруфтарину маҳбубтарин китобе будааст, ки дар насри форсӣ таълиф шудааст» [13]. Чунон ки қаблан ишора рафт, доктор Муҳаммад Ҷаъфари Маҳҷуб танҳо «Гулистон»-ро аз осори қуруни вустоӣ бо «Калила ва Димна» қиёс менамояд. Ӯ ба ин маънӣ менависад: «Пас аз он ки Шайхи аҷал Саъдӣ соли 656 ҳ. «Гулистон»-ро навишт, ин китоб ба шуҳрат аз «Калила ва Димна» даргузашт ва ин асар аз назари шуҳрату ривоҷ бешубҳа дуввумин китоби насри форсӣ аст» [14].

Таъкидан метавон арз намуд, ки асоси «Калила ва Димна»-ро фалсафаи амалии мӯҳтавӣ бар ахлоқ, тадбири манзил ва сиёсати мудун ташкил дода, ҳамин ҷанбаҳо яке аз авомили шӯҳрати ҷаҳонӣ касб намудани асари мазкур гардидааст.

Доир ба маншаъҳою манобеи асар миёни муаллифони сарчашмаҳои адабию таърихӣ иттилооти басо парешон ва хеле пурихтилофу пурпеч манзур мегардад. Ахбори маҳфузмондаву дастрасгардидаро метавон ба ду даста қисмат намуд: яке ахбори сарчашмаҳои адабию таърихӣ, ривояти адибон-гузоришоти шоирону нависандагони қурунивустоӣ аст, ки дар онҳо ғолибан арзиши эҷоди бадеъ ва васфи хираду дониш, илму фарҳанг ҳадафи марказӣ буда, зимнан аз ин асари оламгир ёд мешавад. Ба гурӯҳи дуюм ахбори онҳоеро дохил метавон кард, ки бевосита ин асарро таълиф намудаанд ва дар муқаддимаи он ва дар фаслу бобҳои ҷудогона дар оғози асар ба маншаъ ва сайри таърихии он иҷмолан назар андохтаанд. Ба силки ин тоифа метавон ахбори Ҳамидуддин Абулмаъолии Насруллоҳи Муншӣ, Камолуддин Ҳусайн Воизи Кошифии Сабзворӣ, Абдулфазл ибни Муборак ва дигаронро шомил намуд. Фаразан ба қавли Абӯмансури Муаммарӣ, таърихи зуҳури «Калила ва Димна» чунин қобили вуқӯъ шудааст: «Чун мардум бидонист, ки аз вай чизе намонад пойдор бад-он кӯшид, то номи ӯ бимонад ва нишони ӯ гусаста нашавад, чи ободонӣ кардану ҷойҳо устувор кардан ва далериву шӯхӣ ва ҷон супурдан ва доноӣ берун овардан мардумро ба сохтани корҳои навойин:

Чун шоҳи ҳиндувон, ки «Калила ва Димна» ва «Шоноқ» ва «Ромў Ромин» берун овард ва Маъмун писари Ҳорунаррашид, ки маниши подшоҳону ҳиммати меҳтарон дошт, як рӯз бо меҳтарон нишаста буд, гуфт: Мардум бояд, ки то андар ин ҷаҳон бошанд ва тавоноӣ доранд, бикӯшанд, то аз эшон ёдгоре бувад, то пас аз марги ӯ номаш зинда бувад.

Абдуллоҳ писари Муқаффаъ, ки дабири ӯ буд, гуфташ, ки аз Кисрои Анӯшервон чизе мондааст, ки аз ҳеҷ подшоҳ намондааст. Маъмун гуфт:

Чӣ монд?

Гуфт: - Номае аз Ҳиндустон биёвард, он ки Барзӯяи табиб аз ҳиндуӣ ба паҳлавӣ гардонида буд, то номи ӯ зинда шуд миёни ҷаҳониён. Маъмун он номаро бихост ва он нома бидид, фармуд дабири хешро, то аз забони паҳлавӣ ба тозӣ гардонад [4].

Дар баҳси фавқуззикр ватани «Калила» ва арзиши он ва сайри басо иҷмолии ин асар хеле ихчам зикр шуда бошад ҳам, ахбори судманд аст. Зеро осори маънавӣ аз ғановати моддӣ афзал дониста мешавад, ки аҳамияти вофири тарбиявӣ дорад.

Ҳаким Абулқосим Ҳасан ибни Исҳоқ ибни Шарафшоҳ Фирдавсӣ низ роҷеъ ба ватани аслӣ ва сайри иҷмолии «Калила ва Димна» баҳси судманди ҷолибе кардааст:

Зи кори шаҳаншоҳ Нӯшинравон.
Ки номаш бимонад доим ҷавон.
Пизишке сароянда Барзӯй буд,
Ба пирӣ расида сухангӯй буд.

Барзӯя мегӯяд:

Ман имрӯз дар дафтари ҳиндувон,
Ҳаме бингаридам ба равшанравон.
Набишта чунин буд, ки дар кӯҳи Ҳинд,
Гиёҳест рахшон чу румӣ паринд.
Чу бар мурда бипроканӣ бегумон,
Сухангӯй гардад ҳам андар замон.
Биёмад бари рою нома бидод,
Сари борҳо пеши ӯ баркушод.

Анӯшервон Барзӯяро ба Ҳиндустон бо сесад шутурвор молу ғановат равон кард ва дархосте ҳам фиристод:

Пас аз ранҷи зиёде, ки аз ҷустани гиёҳҳои гуногун пеш омада буд, онҳо бо донишманди солхурдае муроҷиат намуда асрорҷӯӣ мекунанд ва он донишвари солор мегӯяд:

Гиё чун сухан дону дониш чу кӯҳ,
Ки бошад ҳамасола дур аз гурӯҳ.
Тани мурда чун марди бедониш аст,
Ки нодон ба ҳар ҷой беромиш аст.
Чу мардум зи нодонӣ омад сутӯҳ,
Гиё чун Калиласту дониш чу кӯҳ.
Чу бишнид Барзӯй аз ӯ шод гашт,
Ҳама ранҷ бар чашми ӯ бод гашт.

Ба самъи шоҳи ҳиндувон мерасонанд, ки сир бароямон ошкор шуд ва он гиёҳи мармуз китобие будааст:

Китобест, ай рои густурдаком,
Ки онро ба ҳиндӣ «Калиласт» ном.

Шоҳ барои дастрасии китоб иҷозат медиҳад ва таъкид менамояд:

Ва лекин бихонӣ магар пеши мо,
Бад-он то равонӣ бадандеши мо.

Барзӯя амри шоҳро мепазирад ва асарро дар ҳузури ганҷур мутолиа менамояд:

Калила биёвард ганҷури рой,
Ҳаме буд Барзӯй бо роҳнамой.
Ҳар он дур, ки аз нома бархондӣ,
Ҳамарӯза бар дил ҳаме рондӣ.

Барзӯя азбаркардаи хешро ҳар шаб набишта тавассути номаҳо ба кишвари хеш мефиристад:

Чу з-ӯ нома рафтӣ ба шоҳи ҷаҳон,
Дарӣ аз «Калила» набиштӣ ниҳон.
Бад-ин чора то номаи ҳиндувон,
Биёмад ба наздики Нӯшинравон.

Саволе ба миён меояд, ки номаҳо оё ба забони санскритӣ буд ё паҳлавӣ?

Аз қазовати Фирдавсӣ маълум мегардад, ки Барзӯя онро тарҷума карда матни паҳлавии онро ба Анӯшервон фиристода будааст.

Баъд аз бозгашти Барзӯя шоҳ аз ӯ хоҳишашро пурсон мешавад ва Барзӯя танҳо бақои исми хеш ва натоиҷи ранҷи худро тамано мекунад:

Яке орзу хоҳам аз шаҳриёр,
Ки монад зи ман дар ҷаҳон ёдгор.
Ки бинвисад ин нома Бузарҷмеҳр,
Кушояд бар ин ранҷ Барзӯй чеҳр.

Нахустин дар аз ман кунад ёдгор,
Ба фармони пирӯзтар шаҳриёр.

Ба ҳамин тариқ, ин ганҷи пурбаҳо вориди кишвари Сосониён шуд ва маҳз шӯҳрати ҷаҳонии ин асарро ҳамин нусхаи паҳлавии «Калила ва Димна» таъмин кардааст.

Маълум аст, ки нахустин тарҷумаи «Калила ва Димна» аз паҳлавӣ ба суриёнӣ сурат гирифтааст ва он соли 570 м. аз ҷониби шахси масеҳимазҳабе қобили вуқӯъ гардидааст.

Аз сабаби он ки ин тарҷума соли 1870 ба аҳли илм ошкор шудааст, он чандон шӯҳрат пайдо карда натавониста, аз назарҳо пинҳон мондааст. «Фарқи асосие, ки дар ин тарҷума дида мешавад, - менависад академик А. Мирзоев, - вуҷуд надоштани боби «Барзӯяи табиб» аст. Ин ҳолат баъзе тадқиқотчиёнро ба чунин фикр овардааст, ки эҳтимол дорад боби мазкур дар нусхаи паҳлавӣ вуҷуд надошта, дар вақти тарҷумаи арабӣ Ибни Муқаффаъ ҳамроҳ карда бошад» [15].

Ахбори Абӯмансур Муҳаммад ас Саъолабӣ (961-1038) дар китоби «Ғуррари ахборил-мулук-ал-фурс ва сияриҳим» низ дар ҳамин поя буда, дар асари тадқиқотии Муҳаммад Ҷаъфари Маҳҷуб [14] мавриди қазовати ҳамаҷониба қарор дода шудааст.

Дар қазовати орифи шоир ва мутафаккири афлокшаън Мавлоно Ҷалолуддин Муҳаммади Балхӣ ба ҷои гиёҳ дарахт ёд мешавад ва чун дарахт аст, меваҳои он вижаи давоӣ доранд. Ба ин маънӣ Мавлавӣ ҳадафи фавқуззикрро дар «Маснавӣ» чунин меорад:

Гуфт доное барои достон:
Ки дарахте ҳаст дар Ҳиндустон.
Ҳар касе, к-аз меваи ӯ хурду бурд,
Не шавад ӯ пиру не ҳаргиз бимурд.
Подшоҳе ин шунид аз содиқе,
Бар дарахту меваш шуд ошиқе.
Қосиде доно зи девони адаб,
Сӯи Ҳиндустон равон кард аз талаб.
Солҳо мегашт он содиқ аз ӯ,
Гирди Ҳиндустон барои ҷустуҷӯ.
Шаҳр-шаҳр аз баҳри ин матлуб гашт,
Не ҷазира монду не кӯҳу на дашт [12].

Мавлоно ба ҳикояти мазкур моҳияти ирфонӣ дода, зоҳирпарастонро маҳкум мекунад:

«Буд шайхе,олиме, қутбе карим» ва вақте ба ӯ муроҷиат намуданд, ӯ дар ҷавоб гуфт:

Шайх хандиду бигуфташ: Ай салим,
Ин дарахти илм бошад дар алим.
Бас баланду бас шигарфу бас басит,
Оби ҳайвоне зи дарёи муҳит.
Ту ба сурат рафтаӣ, ай бехабар,
З-он зи шохи маъние бе бору бар [12].

Муҳим он аст, ки дар «Маснавӣ» мазмунан ҳамон ахбори маъмулист ва ривояти фавқуззикр аз шахсиятҳои мушаххаси фаъол: Анӯшервону Бузургмеҳр, Барзӯя ин ҷо ёд намешавад. Дар ривояти Мавлавӣ ровӣ-доно, ба ҷои гиёҳ- дарахту меваҳояш, подшоҳ- сомеъ, ҷӯёи дарахт – қосиди доно ва ғайра ширкат меварзанд, вале такроран таъкид менамоем, ки мӯҳтаво бо ахбори маъмулӣ комилан шабеҳ аст.

Ровиёни дастаи дуюм эҷодкорони «Калила ва Димна» мебошанд, ки гузориши масъала дар ахбори дастаи мазкур густурдатару серпаҳлуст, зеро дар хусуси эҷодкорони «Калила ва Димна», мухтассоти ҷудогонаи таълифоти асарофарон, афзалияти осори ин ва ё он муаллиф, хусусиятҳои ҷузъии шаклӣ ва мундариҷавии асари мазкур, сохтор ва таркиби «Калила ва Димна» дар таълифоти қаблӣ ва ғайра баҳсҳои судманд манзур мегарданд.

Маълум аст, ки нахустин нусхаи комили маҳфузмондаи «Калила ва Димна»-и мансур асари Ҳамидуддин Абулмаъолӣ Насруллоҳи Муншӣ мебошад. Насруллоҳи Муншӣ роҷеъ ба овардани китоби «Калила ва Димна» чунин иттилоъ медиҳад, ки рӯзе ба Анӯшервони Одил хабари мавҷудияти як китоби ниҳоят муфид дар Ҳиндустон бо унвони «Калила ва Димна», ки аз забони паррандаҳову ҳайвонот ҷамъ гардида будааст, мерасад.

Анӯшервон бо маслиҳати донишмандон Барзӯяро, ки бо хирадмандӣ, забондонӣ ва кордонӣ маъруф буд, барои овардани ин китоб ба Ҳинд мефиристад. Барзӯя аз ганҷури ҳиндӣ «Калила ва Димна»-ро (бо чанд китоби дигар) гирифта баъд аз рӯйнавис ба Анӯшервон мефиристад. Шоҳ баробари расидани китобҳо фавран бозгашти Барзӯяро тақозо мекунад. Баъди бозгашт бо дархости Анӯшервон Барзӯя мазмуни кутуби овардаашро ба ҳозирин муаррифӣ мекунад ва мунтаҳо ҳамагон ба Барзӯя саноҳо хонданд [3].

Албатта, дар ахбори Абумансури Саъолабӣ ва ҳам Абулмаъолии Насруллоҳ, ки аз ахбори Саъолабӣ истифода бурдааст, омадааст, ки воҳӯрӣ ва дархости Барзӯя бо хирадманди ҳиндӣ, посухи он мард оид ба гиёҳҳои ҷонбахш, тақозои Барзӯя аз Анӯшервони Одил ва ғайра аҳли таҳқиқро водор намудааст, ки бо баъзе мухолифоти фикрӣ мувоҷеҳ гарданд. Ба ин маънӣ Муҳаммад Ҷаъфари Маҳҷуб менависад, ки: «Иддае аз мусташриқин чунин пиндоштанд, ки Барзӯя ду бор ба Ҳиндустон сафар кардааст: бори аввал барои ёфтани доруи ҷонбахш ва бори дуюм барои овардани китоби «Калила»… [14].

Аз сарчашмаҳои қурунивустоӣ «Алфеҳрист»-и Муҳаммад ибни Яъқуб ал-Варроқ ан-Надим [1] ва «Таърихи Масъудӣ»-и Абулфазли Байҳақӣ [2] (қисми зиёди сарчашмаҳо) «Калила ва Димна»-ро ба ҳундувон нисбат диҳанд, олими араб Ибни Халликон ин асарро маҳсули эҷоди Абдулло ибни Муқаффаъ медонад.

Танҳо доир ба шахсияти Барзӯя ва корномаи ӯ ақоиди муаллифони фавқуззикр чандон ихтилоф надоранд ва мухолифати фикрии сарчашманигорон асосан дар ду ҷиҳат: аввал ин ки ба таъкиди аҳли тадқиқ дар қаламрави Ҳиндустон ба номи «Калила ва Димна» на танҳо китоби нест, балки боби ҷудогонаи асаре низ мавҷуд нест. Аз тарафи дигар, ихтилофи назар дар масъалаи тарҷумаи «Калила ва Димна» ба забони паҳлавӣ буда, баръакси андешаҳои Фирдавсӣ ва ибни Муқаффаъ, Абӯмансури Саъолабӣ чунин ақида дорад, ки ин асарро Бузургмеҳр аз забони ҳиндӣ ба паҳлавӣ тарҷума кардааст.

Саҳеҳ он аст, ки боби «Тарҷумаи аҳволи Барзӯяи Ҳаким» ба қалами Бузургмеҳр тааллуқ дошта, тарҷумаи «Калила ва Димна» ҳамоно ба Барзӯя мансуб аст, зеро ӯ матни асари мазкурро аз се асари ҳиндуюласл «Панчатантра», «Ҳитопадеша» ва «Маҳабҳарата» интихобу гирдоварӣ намудааст.

Шарқшиноси Фаронса Силвестро де Сосӣ оид ба маншаъҳои «Калила ва Димна» ва мутааллиқоти он баҳс ба миён оварда менависад:

1. Сафари Барзӯя ба Ҳиндустон ва овардани чанд китоби дигар бидуни «Калила ва Димна».
2. Мавҷудияти яке аз нусхаҳои «Панчатантра» ва нусхаи таҳзибшудаи он – «Ҳитопадеша».
3. Дар «Калила ва Димна» манзур нагардидани номҳои шоҳони эронӣ, мисли Каюмарс, Ҷамшед, Заҳҳок ва ғайра.
1. Номҳои хоси ҷонварон, ки дар забони санскрит дорои маъноанд, вале дар забони форсӣ маънӣ надоранд, мисли

Димна ё Димнака, Шанзаба ё Санжевака ва илова бар он пай дар пай ёд кардани бараҳманони ҳинд ва мисли инҳо.

Дар сарнавишти ин асари гаронарзиш тарҷумаи он ба забони арабӣ мақоми хосса дорад, зеро агар он ба забони арабӣ тарҷума карда намешуд ва арабҳо аз мазмуну мӯҳтавои «Калила ва Димна» огоҳии комил намедоштанд, мумкин буд, ки ин асари арзишманд аз миён маъдум карда мешуд. Албатта, дар ин кор нақши мутарҷим Ибни Муқаффаъ шоистаи тамҷид аст. Оид ба тарҷумаи арабии «Калила ва Димна» танҳо як нуктаро метавон таъкид намуд, ки Ҳаким Фирдавсӣ онро дар замони хиловати Маъмун (813-833) иттифоқ афтодааст, мегӯяд:

Чу Маъмун ҷаҳон равшану тоза кард,
Чунин нома бар дигар андоза кард.
Дили мӯъбадон дошт раъйи каён,
Бибаста ба ҳар донише бар миён.
«Калила…» ба тозӣ шуд аз паҳлавӣ,
Бад-он сон, ки акнун ҳаме бишнавӣ.

Ин фикр, - менависад академик А. Мирзоев, - ба ҳақиқати масъала рост намеояд, зеро тарҷумони арабии «Калила» Абдулло ибни Муқаффаъ соли 760 (142 ҳичрӣ) дар Басра ба қатл расид. Хилофати онвақта бар ӯҳдаи халифаи дуюми аббосӣ Абӯҷаъфари Мансур (754-775) буд ва аз рӯзгори халифаи мазкур то хилофати Маъмун наздик ба чиҳил сол тафовут аст. Аз сӯи дигар, қатли Ибни Муқаффаъ дар

рӯзгори Абӯҷаъфари Мансур иттифоқ афтода буд ва муҳим он аст, ки Ибни Муқаффаъ дар пешгуфтори тарҷумаи хеш амали сомондодаашро дар аҳди хилофати Абӯҷаъфар қайд кардааст. Далоили фавқуззикр аз он шаҳодат медиҳад, ки дар замони Маъмун тарҷума шудани «Калила» дур аз ҳақиқат аст.

Маълум аст, ки қадимтарин тарҷумаи «Калила ва Димна» ба забони форсии тоҷикӣ дар замони Насри II ибни Аҳмади Сомонӣ ititифоқ афтодааст. Ин амали хайр тавассути вазири фозили Сомониён Абулфазл Муҳаммади Балъамӣ қобили вуқӯъ шуда ва дар ин бора ғолибан муаллифони сарчашмаҳо муттафиқанд. Вале Ҳамидуддин Абулмаъолӣ Насруллоҳи Муншӣ бо сабабҳои ба мо номаълуме аз мавҷудияти тарҷумаи насрии даврони Сосониҳо баҳс ба миён наовардааст. Ӯ танҳо аз хидмати устод Рӯдакӣ ёд мекунад. Чунончи менависад: « … Ва чун мулки Хуросон ба амири Саид Абулҳасан Наср ибни Аҳмади Сомонӣ… расид, Рӯдакии шоирро мисол дод, то онро дар назм орад, ки майли табъҳо ба сухани манзум беш бошад» [20]. Қазовати мазкурро Ҳаким Фирдавсӣ, ки қаблан ёд кардем, бо ҷузъиёт баён намудааст ва хеле арзишманд низ ҳаст, зеро мутааххирин онро фаровон мавриди истифода қарор додаанд. Адабиётшиноси асримиёнагии тоҷик Давлатшоҳи Самарқандӣ бо истифода аз ахбори Абулмаъолии Насруллоҳ хабар медиҳад, ки:

«Устод Абулҳасан Рӯдакӣ дар рӯзгори давлати мулуки Сомония надими муҷлиси Амир Наср ибни Аҳмад буд ва филҷумла кариму зеҳне мустақим дошта ва аз ҷумлаи устодони фанни шеър аст ва китоби «Калила ва Димна»-ро дар қайди назм оварда ва Амир Насрро дар ҳаққи ӯ салосати гаронмоя буд» [21].

Андешаи мазкур на танҳо дар қаламрави Мовароуннаҳру Хуросон роиҷ гардид, балки дар хориҷ аз он низ роҳ ёфт. Мустафо Холиқдоди Аббосӣ, ки яке аз адибони аҳди Акбаршоҳ буд, бо хоҳиши валинеъмати худ яке аз нусхаҳои таҳзибшудаи «Панчатантра»-ро ба форсӣ тарҷума намуда, дар сарсухани кори сомондодааш аз андешаи Абулмаъолӣ Насруллоҳ чунин дунболагирӣ намудааст: «То он ки вилояти Хуросон бар Амир Наср ибни Аҳмади Сомонӣ қарор гирифт, ба ишороти ӯ устод Рӯдакӣ онро («Калила ва Димна»-ро – С.М.) ба назм овард» [17]. Дар ин ҷо аз тарҷумаи насрии то Рӯдакӣ ёд намешавад, вале аҳли тадқиқ ғолибан дар ин ҷода ба ривояти Фирдавсӣ такя кардаанд, ки ҷузъиёти ривоят бо ҳақоиқи таърихӣ созгор аст.

Мунтаҳо донишманди Эрон Муҳаммадҷаъфари Маҳҷуб доир ба рисолати таърихии Рӯдакӣ ва саҳми ӯ дар сайри таърихии ин асари гаронарзиш ба чунин натиҷа расидааст, ки таъкидан мегӯяд:

1.Рӯдакӣ ба таври қатъӣ аз рӯи матне ба забони форсӣ «Калила ва Димна» -ро ба назм овардааст.

2.Дар даврони Наср ибни Аҳмад «Калила ва Димна» -и паҳлавӣ шӯҳрате надоштааст.

3.Матни форсии мавриди истифодаи Рӯдакӣ дар асоси тарҷумаи Абулфазли Балъамӣ таҳия шуда буд [14].

Ба қазовати фавқуззикри Муҳаммадҷаъфари Маҳҷуб метавон афзуд, ки баъзе ишораҳои худи устод Рӯдакӣ ва шуарои мутааххир низ шаҳодат медиҳанд, ки Рӯдакӣ бар ивази хадмати таърихии хеш ба риштаи назм кашидани ин шоҳасар аз ҳокими замон Насри 2 ибни Аҳмади Сомонӣ чиҳил ҳазор дирам гирифта будааст, ки қадршиносии адабиёт ва хидмати эҷодкорон дар замони давлати миллист. Чунончи, худи Рӯдакӣ гуфтааст:

Бидод мири Хуросон-ш чил ҳазор дирам,
Дар ӯ фузунӣ як панҷ мири Мокон буд.
Зи авлиёш пароканда низ ҳашт ҳазор,
Ба ман расид, бад-он вақт ҳоли хуб он буд.

Сониян мутиааххирин низ ба ин лаҳзаи рӯзгори шоир ишора кардаанд, ки тавъам бо қазовати фавқуззикр аст. Чунончи, Ҳаким Унсурии Балхӣ мегӯяд:

Чиҳил ҳазор дирам Рӯдакӣ зи меҳтари хеш,
Ато биёфт ба назми «Калила…» дар кишсар [18].

Шарқшиноси машҳури рус Е.Э.Бертелс ба хидмати таърихии Рӯдакӣ баҳои сазовор дода чунин таъкид мекунад, ки: «… Рӯдакӣ шояд аввалин шуда дар Осиёи Миёна қиссаи машҳури тамсилии «Калила ва Димна»-ро ба назм даровардааст» [16].

Сарчашмаҳои мавҷуда санаи таълифи «Калила ва Димна»-и устод Рӯдакиро мутобиқи соли 932 нишон додаанд, ки аз ҳақиқати таърихӣ дур нест.

Миқдори абёти «Калила ва Димна»-и Рӯдакӣ тибқи ахбори сарчашмаҳо ва тасдиқи муҳаққиқон, 12 ҳазор байт будааст [7].

Дареғо аз ин ганҷи бебаҳо, ки ҳаводиси мухталифи таърихӣ онро басо парешон кардааст, то кунун аз ин асари Рӯдакӣ 102 байт [9] (то оғози солҳои 60-уми асри гузашта) ва 150 байт [19] (то ибтидои солҳои 90-ум) ба даст даромадааст.

Асари устод Рӯдакӣ дар шакли маснавӣ таълиф гардида (а,а; б,б; в,в; г,г), дар баҳри Рамали мусаддаси маҳзуф ё мақсур эҷод шудааст, ки шакли афоъилии он чунин мебошад:

- у - - / - у - - / - -у ~ (ё: -у -)

Яъне: фоъилотун, фоъилотун, фоъилон ва ё фоъилун.

Маснавии «Калила ва Димна»-и Рӯдакӣ бо матлаъи зерин оғоз мешавад:

Ҳар кӣ н-омӯхт аз гузашти рӯзгор,
Низ н-омӯзад зи ҳеҷ омӯзгор.

Вале донишманди эронӣ Муҳаммадтақии Донишпажӯҳ дар асоси маълумоти «Далоил-ул-эъҷоз»-и Ҷурҷонӣ байти дигареро ба даст овардааст, ки чунин аст:

Ҳар киро Эзид-ш лахте ҳуш дод,
Рӯзгор ӯро басанда устод [6].

Мантиқи бадеии абёти фавқуззикр низ ба ҳайси матлаъ пазируфтани байти ба тозагӣ дастрасгардидаро созгор меҳисобад.

Асри XII дар таърихи адабиёти форс-тоҷик асри тиллоии адабиёт ва умуман асри ибтикороти суханварӣ ҳам дар назм ва ҳам дар наср буд. Дар ин аср таҳрири тозаи «Калила ва Димна» ба миён омад, ки на танҳо ба адабиёти давр, балки ба мутааххирин таъсири вофиртаре гузошт. Сарфи назар аз ҳамлаи оламсӯзи муғул ва бедодгариҳои Темури Тарағай ва хонҳои тороҷгари минбаъда чун Шайбониҳову Сафавиҳо ва сулолаҳои дигари туркон, ки қудрат ёфтаанд, ин асар аз дастбурди ҳаводис эмин монд ва минбаъд – хосса аз нимаи дуюми асри XV, эҷодкорни зиёде дар таълифи он саҳм гирифтанд. Манзури мо таълифи Ҳамидуддин Абулмаолӣ Насруллоҳ ибни Муҳаммад ибни Абдулҳамиди Муншии Шерозӣ аст, ки дар ин аср зиндагӣ ва эҷод кардааст. Ӯ «Калила ва Димна»-ро дар қиёс бо нусхаҳои манзуму мансури арабӣ таълиф кардааст. Роҷеъ ба санаи таълифи асар миёни сарчашманигорон ва аҳли таҳқиқ ихтилофи сершумор манзур мегардад. Масалан, донишмандон Забеҳулло Сафо [10] ва Ризозода Шафақ санаи таълифи «Калила ва Димна» -ро тахминан байни солҳои 512-547 ҳичрӣ донистаанд. Муҳаққиқи адабиёти араб Ҳаннал – Фахурӣ [22] санаи мазкурро ба садаи VI ҳичрӣ нисбат дода, мутаассифона, санаи дақиқтареро зикр накардааст.

Шарқшиносони рус М.В. Рябинин ва М.О. Аттая таърихи таълифи асари Абулмаъолиро, дар такя ба тадқиқоти муҳаққиқони Фаронса, мутобиқи соли 1120 қайд кардаанд [22], ки саҳеҳ нест.

Ҳерман Эте таълифи «Калила ва Димна»- ро аз ҷониби Абулмаъолии Насруллоҳ мутобиқи соли 539 ҳичрӣ медонад ва дар ин бора менависад: «Абулмаъолӣ Насруллоҳ ибни Муҳаммад ибни Абдулҳамид муваффақ шуд дар аҳди ҳукумати Баҳромшоҳӣ дар ҳудуди таърихи 539 ҳичрӣ онро ба насри форсӣ ба риштаи таҳрир кашид ва он муддати тавиле намунаи форсии фасеҳ маҳсуб гашт» [25].

Муҳаққиқони «Калила ва Димна» Муҳаммад Ҷаъфари Маҳҷуб ва Абдулазими Қариб, ки солиёни зиёде таърихи онро низ тадқиқ кардаанд, санаи зикрнамудаи Ҳ. Этеро саҳеҳ донистаанд [14].

Маълум аст, ки марҳалаи итмоми таълифи китоб ба ҳукмравоии Баҳромшоҳи Ғазнавӣ мутааллиқ аст ва аз ин ҷост, ки онро «Калила ва Димнаи Баҳромшоҳӣ» низ ном мебаранд ва вачҳи амали мазкурро Абулмаъолии Насруллоҳ дар муқаддимаи асари хеш хеле хуб изҳор намудааст. Албатта, мақсади асосии адиб барқарорсозии мавзӯъ ва мазмуну мӯҳтавои асар будааст, ки ба ин хотир менависад, ки қисми зиёди тарҷума ва таҳзибҳое, ки то даврони Абулмаъолӣ ба миён омада будаанд, аз мақсади аслии асар: дифои адолати иҷтимоӣ, некӣ ва накӯкорӣ, интихоби дӯстон, шинохтани душманон, ростқавлиӣ, росткорӣ, якрӯӣ, мазаммати хисоли разилаи одамӣ, ситоишу васфи хислатҳои ҳамида, дурандешӣ, дақиқназарӣ, таҳаммулу сабурӣ, танқиди оҷилу шитобзадагӣ, кӯтаҳназарӣ, сабукандешӣ, суханчинию ғаммозӣ ва ғайра мебошад, дур рафтаанд. Аз ин рӯ, муаллиф хостааст мазмуну мӯҳтавои асарро барқарор созад. Аз ин қазовати Абулмаъолӣ бармеояд, ки ӯ аз рӯи як ё ду нухса кор нагирифтааст ва шояд аз қадимтарин нусхаҳо низ кор гирифта, қиёсан онҳоро омӯхтааст.

«Калила ва Димна» ба қавли ибни Муқаффаъ, ки Абулмаъолӣ Насруллоҳ аз рӯи ҳамин нусха асосан кор гирифтааст, аз шонздаҳ боб иборат буда, 10 боби он аслан ҳиндӣ ва шаш боби дигар иловаи муаллифони форс аст. Аз ҷумла бобҳои ҳиндуюласл инҳо дониста мешаванд:

1. Боби Шер ва Барзагов.
2. Боби бозҷусти кори Димна.
3. Боби Кабӯтар Мутаваққа.
4. Боби Чуғз ва Зоғон.
5. Боби Маймун ва Сангпушт.
6. Боби Обид ва Расу.
7. Боби Гурба ва Муш.
8. Боби Шаҳзода ва Парранда.
9. Боби Шер ва Шағол.
10. Боби Шери мода ва шербачагон.

Ҳангоми ба забони паҳлавӣ-сосонӣ тарҷума гардидан ду боб дар ибтидои асар ва чаҳор боб дар интиҳо илова карда шудааст, ки исми бобҳои иловакардаи форсҳо чунин мебошад:

1. Боби ибтидои «Калила ва Димна».
2. Боби Тарҷумаи ҳоли Барзуяи табиб.
3. Боби Обиду меҳмони ӯ.
4. Боби Билори вазиру бараҳманон.
5. Боби Ҷаҳонгарду заргар.
6. Боби Маликзода ва ёрони ӯ.

Бояд гуфт, ки Муҳаммадҷаъфари Маҳҷуб ба ҳиндуиюласл будани бобҳои дуюм ва даҳум низ шубҳа дорад, сарфи назар аз он ки Абулмаъолӣ Насруллоҳ ном бурдааст ва С. Де Сосӣ тасдиқ кардааст. Зеро «… Ин бобҳо аз абвоби илҳоқии «Калила ва Димна» аст ва дар асли санскрит вуҷуд надорад» [14].

Бар интиҳои бахши мазкур метавон гуфт, ки «Калила ва Димна» комилан асари панду ҳикмат, амсолу андарз, мавъизату насиҳат аст, зеро ба ақидаи Абулмаъолӣ Насруллоҳ, панду андарз мисли сутунҳо дар бинои хона мебошад, чунки бесутун мавҷудияти хона ва пойдории он номумкин аст ва нафси тавсанро низ танҳо мавъизату ҳикмат метавонад ром намуда эътидоли онро таъмин намояд.

Ин аст, ки асари мазкур ҳанӯз дар замони адиб шӯҳрату маҳбубият пайдо намуда, қариб ҳамаи сарчашмаҳои адабию таърихӣ ва муҳаққиқони шарқию ғарбӣ маҳз ин нуктаро таъкид кардаанд. Аз ҷумла, «Лубоб-ул-албоб», ки аввалин сарчашмаи адабӣ дар омӯзиши «Калила ва Димна»-и Абулмаъолӣ аст, роҷеъ ба иқтидори истеъдоду неруи тахайюли адиб ва иштиҳори асари ӯ чунин иттилоъ медиҳад: «Назму наср тасарруфи қалами ӯро гардон ниҳода ва дақоиқ дар пеши хотири ӯ истода ва тавсани баён роми табиати ӯ гашта ва то давраи охируззамону инқирози олам ҳар кас рисолате нависад ё дар китоб танаввуъе кунад, муқтабиси фавоиди ӯ тавонад буд, чи тарҷумаи «Калила ва Димна», ки сохтааст, дастмояи ҷумлаи кутубу асҳоби санъат аст ва ҳеҷ кас ангушт бар он наниҳодааст» [13].

Бидуни тардид сарчашмае нест, ки оид ба таърихи адабиёти форс-тоҷик баҳс намуда, аз «Калила ва Димна» ёд накунад. Шӯҳрату маҳбубияте, ки асари Абулмаъолӣ доштааст, то рӯзгори Ҳусайн Воиз бо истиснои «Гулистон»-и Саъдӣ, асари дигаре дар радифи он набуд ва ба қазовати Забеҳулло Сафо, «Ин китоб аз ҷумлаи кутуби дарсии адаб гардида будааст» [13].

Яке аз хидматҳои таърихии Абулмаъолии Насруллоҳ аз он иборат аст, ки ӯ тарҷумаи хешро комилан озод сомон додааст. Бисёр ҳикоёт илова карда ва аксари ҳикоёти мавҷудаи онро такмил дода, ашъори онро низ бо ду роҳ вусъат бахшидааст: аввалан аз ашъори шуарои салафу муосир басо ӯҳдабароёна истифода кардааст. Сониян Абулмаолӣ худ, ки шоир низ буд, аз эҷодиёти хеш ҳам фаровон кор гирифтааст.

Ин аст, ки «Калила ва Димна»-и Абулмаъолии Насруллоҳ ба адабиёти давр ва минбаъда таъсири вофир гузоштааст ва ҳатто фолклор низ аз таъсири он баҳраи фаровон бардоштааст. Ба ғайр аз таҳриру танзимҳои муаллифони ҳар давру замон, мисли «Калила ва Димна»-и Қонеии Тӯсӣ, «Анвори Суҳайлӣ»-и Ҳусайн Воиз, «Иёри дониш»-и Абулфазл ибни Муборак, «Нигори дониш» ва ғайра, ки ҳар кадом шабеҳи як ибтикороти адабист. Аз тарафи дигар, дар пайравии ин асар чандин асарҳо ба майдон омадаву маҳбубияту ҷаззобии онро таъкид намудаанд, ки аз силки он осори метавон чандеро номбар кард: «Саъла ва Ғуфра»-и Саҳл ибни Ҳорун, «Салван-ул-матоъ»-и Муҳаммад ибни Абдулло (соли 545 ҳ.қ.), «Муфарраҳ-ул-қулуб»-и Тоҷиддин ва махсусан «Марзбоннома»-и Марзбон ибни Рустам ва ғайра [14].

«Асри XV яъне аз соли 1404 то соли 1505-ро яке аз муҳимтарин даврaҳои таърихи адабиётамон бояд донист. Дар ин давр бо ташвиқи баъзе аз шоҳзодагони темурӣ монанди Мирзо Улуғбек (вафоташ 1449), Ҳусайн Бойқаро (1470-1505) ва вазири илмдӯст ва ҳунарвар, монанди Алишери Навоӣ (1441-1501) адабиёт ва санъат нисбатан ба шароити он замона тараққии фавқулодда кард» [23].

Адабиёти асри XV дар ҳақиқат нисбат ба тамоми даврaҳои адабиёти форс-тоҷик мухтассоти ҷолиб дорад. Агар асрҳои қаблӣ дар иртибот бо ҷараёни рушду таҳаввули адабиёти бадеӣ қиёсан тадқиқ карда шавад, имтиёзи ин ё он навъи адабӣ ҳатто андаке бошад ҳам, ба мушоҳида мерасад. Масалан, дар асри X – ҳамоса, дар асрҳои XI- XII – қасида (қасидаи мадҳӣ), асрҳои XIII –XIV – ғазал ва ғайра андаке имтиёз дошта бошанд ҳам дар асри XV як андоза мусоворти рушди анвои адабӣ манзур мегарданд. Ҳатто насри бадеӣ низ дар асри XV хеле рушду нумӯъ кардааст, ки хеле ҷолибу характернок мебошад.

Шояд яке аз сабабҳои аз нав таҳрир гардидани «Калила ва Димна»-и Абулмаъолӣ Насруллоҳ дар асри XV ҳамин бошад. «Калила ва Димна», ки то ин вақт «Намунаи олии санъати сухан дар насри бадеӣ ба шумор мерафт, аз ҷиҳати сабку услуб барои доираи атроф ва хонандагони бонуфузи асри XV кӯҳна шуда буд ва дар ин замон зарурати аз нав тарҷума ва таҳрир намудани ин асар ба миён омад» [11].

Аз тарафи дигар, «Ҷунбиши адабӣ-илмие, ки пас аз истилои муғул дар асри XV дар Осиёи Миёна ва Хуросон ба вуҷуд омада, ба тараққиёти фикрии халқҳои ин сарзамин таъсири махсус гузошт ва ба сайри таърихии «Калила ва Димна» низ таъсир накарда натавонист» [15].

Ин ҳолат Ҳусайн Воиз барин адибони хушқареҳаро водор намуд, ки ба равиши тараққиёти улуми адабӣ ҳамовозӣ кунанд. Воқеан Камолуддин Ҳусайн Воизи Кошифии Сабзворӣ яке аз бузургтарин адибони асри XV буд, ки дар таърихи шеъру адаби форс-тоҷик мақоми махсус дорад. Ӯ на танҳо бузургтарин нависанда, инчунин дар ҳамин поя шоир, олим, шореҳу муфассир, мутарҷим аст, ки на танҳо дар адабиёту фарҳанги замони худ, балки ба адабиёту фарҳанги мутааххир низ таъсири фаровон гузоштааст.

Албатта, аввалин сарчашмае, ки оид ба ҳаёту фаъолияти адабӣ-илмӣ ва фарҳангии Ҳусайн Воиз маълумот медиҳад, «Маҷолис-ун-нафоис»-и Миралишери Навоӣ аст. Сарчашмаҳои минбаъда асосан ба маълумоти ҳамин тазкира такя кардаанд.

Дар хусуси осори ин адиби забардаст танҳо таъкид кардanӣ ҳастем, ки аз ӯ чиҳилу чаҳор асар боқӣ монда будааст, вале баъзе аз онҳо то кунун дастрас нагардидаанд.

Яке аз хидматҳои таърихии ин адиб таълифи нусхаи ноби «Калила ва Димна» аст, ки он дар таърихи адабиёт чун кашфиёти адабӣ дар насри бадеии асри XV эътироф гардидааст.

Ҳусайн Воиз дар хусуси сабаби таълифи китоби худ мегӯяд: «Абулмаолӣ Насрулло ибни Муҳаммад ибни Абдулҳамид… онро ҳам аз нусхаи Ибни Муқаффаъ тарҷума фармуда ва алҳақ ибратест дар латофат чун ҷон ширин…» ва Ҳусайн Воиз саъйе барои боз ҳам ширинтар гардонидани он кардааст ва чунин ҳам ба вуқӯъ пайвастааст.

Ҳусайн Воиз аввалин коре, ки сомон дод, тағйир додани унвони асар буд. Ӯ асари худро «Анвори Суҳайлӣ» ном ниҳод. Яъне «Анвори Суҳайлӣ», ки намунаи хеле ҷолиби насри бадеии тоҷику форс аст, соли 1501 бо назардошти як қатор тағйироту дигаргуниҳо таълиф шудааст. Аз ишораҳои Ҳусайн Воиз ошкор мешавад, ки асар бо хоҳиши сиёсатмадор ва адиби хушқареҳа Шайх Аҳмади Суҳайлӣ бо зевари табъ омода гардидааст.

Ҳусайн Воиз мегӯяд:

Ту Суҳайлӣ, то куҷо тобӣ, куҷо толеъ шавӣ,
Номи ту бар ҳар кӣ метобад, нишони давлат аст.

Ҳусайн Воиз хоҳиши Аҳмади Суҳайлиро чунин манзум намудааст:

Чунин гуфт марди сухандон ба ман,
Ки: - Ай боғбони риёзи сухан.
Дар ин равзаи поки минунишон,
Дарахти маонӣ ба навъе нишон.
Ки ҳар кӣ хӯрад мевае з-он дарахт,
Нишонандаро гӯяд: -Ай некбахт.

Дар ин боғ хуш меваҳои тар аст,
Ба зебойӣ аз якдигар хуштар аст.

Чунон ки қаблан таъкид гардид, «Калила ва Димна» -и Абулмаъолӣ дорои 16 боб аст ва Ҳусайн Воиз бо сохтори асар низ тағйирот ворид карда, асари худро шомили 14 боб намуд. Чунончи:

1. Дар иҷтиноб аз қавли соӣ ва наммом ва аҳли ғараз.
2. Дар сазо ёфтани бадкорон ва шаомати оқибати эшон.
3. Дар манофеи мувофиқати дӯстону фавоиди муозидати эшон.
4. Дар баёни мулоҳиза кардани аҳволи душманон ва эмин набудан аз макри эшон.
5. Дар мазаррати ғафлат варзидан ва аз даст додани матлуб.
6. Дар офати таъҷилу зарари шитобзадагӣ дар корҳо.
7. Дар ҳазму тадбир ва аз балои аъдо ба ҳилла халос ёфтан.
8. Дар эҳтироз кардан аз арбоби ҳиқд ва эътимод нанмудан бар тамаллуқи эшон.
9. Дар фазилати авф, ки мулуку аҳли иқтидорро беҳтарин сифат аст.
10. Дар баёни ҷазои аъмол ба тариқи мукофот.
11. Дар мазаррати фузун талабидан ва аз кори худ бозмондан.
12. Дар фазилати ҳилму виқор ва сухуну суббот мар подшоҳонро.
13. Дар иҷтиноб намудани мулук аз аҳли ғадру хиёнат.
14. Дар адами илтифот ва инқилоби замон ва бино ниҳодани кор.

Муаллиф 14 боби асарро дар асоси 14 васияти Ҳушангшоҳ тарҳафканӣ кардааст ва аз ин пайдост, ки ба ҷанбаъҳои сиёсӣ-ахлоқии он бештар таваҷҷӯҳ зоҳир намудааст. Ду боби ибтидоии онро маҳз ба хотири ба мазмуну мӯҳтавои китоб беиртибот будан сарфи назар кардааст.

Ҳусайн Воиз аз абёти арабӣ низ ба нудурат кор гирифта, ашъори ахлоқии шуарои тоҷикро бештар ҷой додааст.

Миқдори ҳикоётро низ афзудааст, зеро дар асари Абулмаолӣ 57 ҳикоят бошад, Ҳусайн Воиз 109 ҳикоят дохил кардааст, ки ҳикоёти ин адиб ҳаҷман низ тӯлонианд.

Дар таърихи адабиёт нуфузи бештаре асари Ҳусайн Воизи Кошифӣ пайдо намуда, ин асар чи дар кишври мо ва чи дар хориҷа чандин маротиба ба табъ расидааст.

А Д А Б И Ё Т

1. Абулфараҷ Муҳаммад ибни Яъқуб ал-Варроқ ан-Надим. Ал-феҳрист / Абулфараҷ Муҳаммад ибни Яъқуб ал-Варроқ ан-Надим; Аз арабӣ тарҷумаи Алӣ ибни Зайнуобиддини Мозандаронӣ. – Теҳрон, 1966. – С. 542.
2. Абулфазли Байхаки. История Масъуда / Абулфазли Байхаки; перевод с персидского, введение, комментарий и приложения А.К. Арендса. Изд. 2-ое. – Москва, 1969. – С. 883.
3. Абулмаолӣ Насруллоҳ. Калила ва Димна / Абулмаолӣ Насруллоҳ: ба сайъ ва эҳтироми Абулазими Қариб. (Табъи дуюм). – Теҳрон, 1311. - С. 32-33.
4. Абӯмансур Ал-Муаммарӣ. Шоҳнома / Абӯмансур Ал-Муаммарӣ // Дурдонаҳои наср. – Душанбе: Ирфон, 1987. - Ҷ. 1. – С. 23.
5. Алимардонов А. Таърихчаи насри тоҷику форс / А. Алимардонов // Сарсухан. Дурдонаҳои наср. Иборат аз чаҳор ҷилд.–Душанбе: Ирфон, 1987. – Ҷ. 1. – С. 5.
6. Афсаҳзод А. Султони шоирон / А. Афсаҳзод // Дар сафи бузургон. – Д.: Ирфон, 1986. – С. 40.
7. Бертелс Е.Э. История таджикско-персидской литературы / Е.Э. Бертелс. – Москва: ИВЛ, 1960. – С. 140.
8. Бушмин А. Преемственность в развитии литературы. Изд. Второе / А. Бушмин. – Ленинград: Художественная литература, 1978. – С. 180.
9. Ғазанфар Алиев. Дар бораи «Калила ва Димна»-и Рӯдакӣ / Ғазанфар Алиев // Шарқи сурх, 1958. - №10. – С. 119.
10. Забеҳулло Сафо. Ганҷинаи сухан / Забеҳулло Сафо // Дар таърихи таҳаввули насри форсӣ..– Теҳрон, 1345. – Ҷ.1-2. – С. 221.
11. Калила ва Димна / Тарҷумаи Ҳусайн Воизи Кошифӣ; таҳияи Р. Ҳодизода. – Душанбе: Ирфон, 1966. – С.8.
12. Ҷалолуддин Муҳаммади Мавлавӣ. Маснавии Маънавӣ / Ҷалолуддин Муҳаммади Мавлавӣ: ба кӯшиши Тавфиқ Субҳонӣ. – Теҳрон, 1376. – С. 327.
13. Муҳаммад Авфӣ. Лубоб-ул –албоб / Муҳаммад Авфӣ: аз рӯйи чопи Э. Браун ва Қазвинӣ; бо тасҳеҳи ҷадид ва ҳавошию таълиқоти комили С. Нафисӣ. – Теҳрон, 1335. – С. 87.
14. Муҳаммад Ҷаъфари Маҳҷуб. Дар бораи «Калила ва Димна» / Муҳаммад Ҷаъфари Маҳҷуб. – Теҳрон, 1341. – С. 10.
15. А. Мирзоев. Сайри таърихии «Калила ва Димна» / А. Мирзоев // Сездаҳ мақола. – Душанбе: Ирфон, 1977. – С. 178.
16. Мирзоев А. Рӯдакӣ / А. Мирзоев. – С.166.

17. Панчокиёна / Тарҷумаи Мустафо Холиқдоди Аббосӣ; бо кӯшиши доктор Торо Чанд ва доктор Саидамир Ҳасани Обидӣ. – Ҳинд, 1973. – С.6.
18. Рӯдакӣ. Шеърҳо / Рӯдакӣ: бо муқаддима, тартибу танзим ва тавзеҳоти У. Каримов ва С. Саъдиев. – Душанбе: Ирфон, 1974. – С. 58.
19. Саид Нафисӣ. Аҳвол ва ашъор / Саид Нафисӣ. – Ҷ. 2. – С. 591.
20. Тарҷумаи Калила ва Димна / Иншои Абулмаъолӣ Насруллоҳ; бо саъй ва эҳтимоми М. Миновӣ. – Теҳрон, 1348.
21. Давлатшоҳи Самарқандӣ. Тазкират-уш-шуаро / Давлатшоҳи Самарқандӣ: аз рӯйи нашри Э.Браун; бо тасҳеҳ ва ҳавошии Муҳаммад Аббосӣ. – Теҳрон, 1337. – С 37; - Табъи дуюм. – Теҳрон, 1311. - С. 32-33.
22. Ҳаннал-Фахурӣ. История арабской литературы / Ҳаннал-Фахурӣ. - Москва, 1953. - Т. 1. - С. 344.
23. Ҳусейнзода Ш. Дар бораи баъзе лаҳзаҳои асосии таърихи адабиёти тоҷик / Ш. Ҳусейнзода // Баҳс ва андеша. – Д.: Ирфон, 1964. – С. 9.
24. Шафақ Р. Таърихи адабиёти Эрон / Р. Шафақ. – Теҳрон, 1352. – 342 с.
25. Эте Ҳерман. Таърихи адабиёти форсӣ / Эте Ҳерман: тарҷумаи док. Р. Шафақ. Теҳрон. – 1337. – С. 227.

«КАЛИЛА И ДИМНА» И ЕГО ИСТОРИЧЕСКИЙ ПУТЬ ДО XV ВЕКА

«Калила и Димна» известный памятник таджикско-персидской литературы вошедший в сокровищницу ХУ вв. Это произведение проникло в Европу 800 лет тому назад. По утверждению специалистов, до начала ХХ века «Калила и Димна» переводилось около 200 раз, примерно на 70 языков мира.

Калила и Димна» занимает особое место в таджикско-персидской литературе, свидетельством которого является то, что до наших дней сохранилось 21 редакция этого произведения. В настоящей статье рассматриваются редакции данного произведения.

Ключевые слова: «Калила и Димна», памятник таджикско-персидской литературы, 21 редакция произведения, мировое значение.

"KALILA AND DIMNA" AND ITS HISTORICAL PATH TO THE XV CENTURY

"Kalila and Dimna" famous monument of the Tajik-Persian literature entered into the treasury of the fifteenth century. This product has penetrated into Europe 800 years ago. According to experts, before the beginning of the twentieth century "Kalila and Dimna" translated about 200 times, about 70 languages.

Kalila and Dimna "occupies a special place in the Tajik-Persian literature, as evidenced by the fact that has survived 21 edition of this work. This article discusses the wording of the product.

Key words: "Kalila and Dimna", a monument to the Tajik-Persian literature, edition of 21 works of world importance.

Сведения об авторе: ***М. Солехов*** – кандидат филологических наук, доцент Таджикского национального университета

Ж У Р Н А Л И С Т И К А

СОБЛЮДЕНИЕ ЭТИЧЕСКИХ НОРМ ЖУРНАЛИСТИКИ ЗАЛОГ ОБЪЕКТИВНОЙ ИНФОРМАЦИИ

М. Мукимов
Таджикский национальный университет

Этические нормы журналистской деятельности являются социально-творческим аспектом свободы слова. Они регулируют действие журналистов в соответствии с определенными профессиональными стандартами. Поэтому, саморегулирование действует в рамках закона и гарантирует свободу слова и информации.

Объективность составляет одну из основ журналистской деятельности и предусматривает опубликование средством массовой информации объективной информации. Поэтому основной задачей журналистов и СМИ является распространение объективной и беспристрастной информации. К сожалению, ныне СМИ превратились в инструмент пропаганды политики или рекламы бизнеса и не всегда выполняются основная их задача. Также низкая уровень профессиональной подготовки и безответственность журналистов приводят к снижению качества материалов СМИ.

В последнее годы с увеличением количества СМИ в журналистику пришли непрофессионалы и люди с недостаточным опытом работы, которые не знают основные принципы журналисткой деятельности, или не соблюдают их.

Следует отметить, что в стране с 2009 года действуют «Этические нормы журналистской деятельности в Таджикистане». По инициативе Совета СМИ Таджикистана во втором полугодии 2013 года был проведен мониторинг соблюдения «Этических норм журналистской деятельности в Таджикистане». В это время были исследованы 43 печатных и 10 интернет-изданий республики, которые принадлежали государству и частным лицам. Мониторинг выявил, что многие СМИ к соблюдению этическим нормам журналистской деятельности относятся безразлично и во многом нарушаются эти нормы [1]. С этого мониторинга проходит два года, но до сих пор «Этические нормы журналистской деятельности в Таджикистане» не соблюдаются.

К примеру, иногда журналисты не имея, достаточно юридических знаний распространяют не точную информацию. Например, 3 октября 2015 года корреспондент сайта РИА «Новости» по Таджикистану распространила сообщения о задержании Давлатшоева представлявшегося генерал-майором ФСБ России. Он восьми жителям Хатлонской области Таджикистана обещал помочь в выделении земельных участков, за что попросил вознаграждение в размере 15 тысяч долларов.

В конце информации говорится, что «В случае если вина липового генерала будет доказана, ему грозит наказание в виде штрафа в размере 500-800 показателей минимальной зарплаты (200 сомони - более 30 долларов), или до трех лет лишения свободы» [2].

Автор не знает, что уже несколько лет в Таджикистане для расчетов используется показатель для расчетов, которой каждый год во время принятия государственного бюджета на следующий год определяют Маджлиси намояндагон. В том числе, в 2014 и в 2015 годах 1 показатель для расчётов был равен к 40 сомони.

Иногда СМИ в погоню за сенсацией неправильно формулируют событие и искажают факты. К примеру, 23 сентября 2015 года на очередном заседании Правительства Республики Таджикистан Президент, Председатель Правительства Эмомали Рахмон предложил внести поправки в Уголовный кодекс за занятия колдовством и магией. Эту информацию интернет-издания освещали по-разному. Например, ИА «Азия-Плюс» 24 сентября в лиде своей информации сообщил, что «В Уголовный кодекс Таджикистана внесены поправки, согласно которым в стране будет усилено наказание за занятия колдовством и магией» [3]. Из этого предложения можно придти к выводу, что в Уголовный кодекс Таджикистана уже внесены поправки, хотя в конце информации говорится, что эти изменения направлены на рассмотрение нижней палаты парламента страны.

Сайт Радио «Озодӣ» (Свобода) также 24 октября распространила эту информацию. Из первых предложений этой информации читатель приходит к выводу, что уже внесены

поправки в Уголовный кодекс Таджикистана: «Органы Таджикистана внесли поправку в уголовный закон, и теперь лица, которые занимаются колдовством и магией получают наказания до семьи лет тюрьмы» [4]. Во втором предложении информации говорится, что «предложение строго наказать за занятия колдовством и магией, отправлены Президентом Эмомали Рахмон в парламент».

По словам корреспондента, колдовство и магия с 2007 года являются административным правонарушением и за это занятия предусмотрен штраф по статье 482 Кодекса административного правонарушения. В конце информации он без конкретных фактов говорит, что «В течение нескольких последних лет десятки случаев занятия колдовством и магией были освещены в СМИ и за эти деяния более тысяч жителей Таджикистана были оштрафованы».

ИА «Озодагон» и «Тоджнюс» распространили эту информацию на день позже - 25 сентября 2015 года, но они писали правильно: «Правительство Таджикистана предложило внести изменения и дополнения в Уголовный кодекс, которым колдовство и магия является преступлением» [5]. ИА «Тоджнюс» об этом писало «По предложенным дополнениям в Уголовный кодекс Республики Таджикистан ужесточено ответственность за занятия колдовством и магией. В том числе предусмотрено до 7 лет лишения свободы» [6].

Следует отметить, что еще 23 сентября, в день состояния заседания Правительства Таджикистана сайт «prezident.tj» распространило правильную информацию: «По предложенным дополнениям в Уголовный кодекс Республики Таджикистан ужесточено ответственность за занятия колдовством и магией. В том числе предусмотрено до 7 лет лишения свободы» [7].

В тот же день НИАТ «Ховар» распространила эту информацию в такой форме, которую опубликовал президентский сайт. То есть, государственные интернет-издания распространили эту информацию раньше других сайтов. Поэтому не было никакой причины неправильной интерпретации этой информации.

По требованиям Этических норм журналистской деятельности в Таджикистане заголовки должны соответствовать смыслу текста. К сожалению, периодическая печать для привлечения внимания аудитории используют сенсационные заголовки, которые не соответствуют содержанию текста. К примеру, 24 апреля 2015 года сайт «pressa.tj» издала материал с названием «Любовное занятие Шерали Джураева в душанбинской бане «Панджер». Когда читаешь этот заголовок, невольно вспоминаешь знаменитого узбекского певца Шерали Джураева. Но из содержания информации выясняется, что молодой душанбинец с именем Шерали Джураев в своей машине занимался любовью с несовершеннолетней девушкой. Позже, на следующем месяце другой молодой человек с именем Эраджжон в бане «Панджер» занимался любовью с этой девушкой. Выясняется, что Шерали Джураев не имеет никакого отношения к бане, но редактор сайта использовал эту уловку в заголовке для привлечения внимания читателей.

19 сентября 2014 года ИА «Озодагон» тоже для создания сенсационности своей информации называло её «Смерть Джурабека Муродова в катастрофе и задержание убежавшего водителя» (Ҳалокати Ҷурабек Муродов дар садама ва боздошти ронандаи фирорӣ). В Таджикистане все знают Народного артиста СССР Джурабек Муродова и когда увидят этот заголовок, обязательно интересуются им. А в лиде информации говорится: «Министерство внутренних дел Таджикистана сообщает, что тело Джурабек Муродова было найдено 18 сентября в 35 километре автодороги Душанбе-Худжанд» [8].

Во втором абзаце информации выясняется, что погибший, 61-летный житель Варзоба является однофамильцем знаменитого певца.

Предание материалу названия, которое не отражает его смысл, может повлечь за собой ущемление репутации статьи перед читателями, и это является нарушением этических норм журналистской деятельности в Таджикистане [9]. В этих материалах также оказано неуважение к двум знаменитым певцам.

Правдивость, объективность, справедливость, плюрализм и уважение прав человека являются основными правилами и руководящими началами, которыми журналисты должны руководствоваться в своей профессиональной деятельности. Данные нормы берут свои истоки от человеческих ценностей и всеобщих этических норм [10].

27 марта 2015 года Информационное агентство «Asia-Plus» распространяла информацию с заголовком «Вице-премьер Таджикистана возглавила республиканскую

комиссию по организации осеннего призыва» [11]. В тексте информации речь идет о том, что «Вице-премьер Таджикистана Мархабо Джаббори возглавила республиканскую комиссию по организации весеннего призыва в ряды Вооруженных сил страны».

Следует отметить, что читателей интернет-изданий первым привлекает заголовки материалов, а потом лид и текст. Если допускается оплошность в заголовке, читатель не обращает внимания на текст материала.

30 сентября 2015 года сайт Центра журналистских расследований «faraj.tj» распространила информацию «Таракан» отложил яйца в ухе 19-летнего юноши». В информации речь идет о том, что китайские врачи в ухе 19-летнего юноши нашли семейство тараканов. Далее говорится, что «Вначале из уха больного, вывели таракан размером 7,5 сантиметров. Затем были найдены 25 новорожденных тараканов. Таким образом, ухо было полностью очищено». («Аввал аз гӯши бемор нонхӯраки андозааш қариб 7,5 сантиметров дарёфт намуда, сипас 25 нафар нонхуракҳои хурди навтавлидшуда ёфта шуда, пурра аз гӯш тоза карда шудаанд») [12]. Это предложение было необходимо отредактировать, но кроме этого он имеет другую ошибку. В таджикском языке нумератив «нафар» относится только человеку [13.-16], и его использование с насекомым не уместно.

Согласно 29 статьей Закона Республики Таджикистан «О периодической печати и других средствах массовой информации» [14] журналист обязан проверить точность полученной информации. К сожалению, сегодня журналисты не всегда выполняют эту обязанность. Например, 26 сентября 2015 года некоторые таджикские сайты распространили информацию о смерти слепого певца Абдухолика Суфиева. В этих информациях о его жизни было сказано разное, порой некоторые противоречат друг-другу и не соответствуют действительности. В том числе, корреспондент сайта «faraj.tj» писал, что «Покойный в последние годы страдал от туберкулёза и болезни печени и лечился в больницах. Его некоторое время назад родственники увезли из яванской больницы в Нурек [15].

ИА «Азия-Плюс» тоже подтверждает, что в последние месяцы Абдухолик Суфиев страдал болезнью печени и лечился в районной больнице Явана. На днях его забрали из больницы к себе родственники, которые живут в селе Дахана города Нурек [16].

Об этом сайт Радио «Озоди» писал: «По словам Нобовар Чанорова, слепой певец страдал от болезни легких и последний несколько месяцев лечился в одном из больниц города Душанбе и несколько дней назад он был транспортирован в город Нурек» [17].

Абдухолик Суфиев с 2008 года до сих пор жил в Дом-интернате для престарелых и инвалидов города Явана. Махмадюсуф Гулов, руководитель этого дом-интерната сообщил Радио «Озоди», что в последние месяцы здоровье Абдухолиқ Суфиява пошатнулась и «певец Нобовар Чаноров отвез его в Душанбе для операции и лечения». Нам кажется более правдоподобным эти высказывания.

Все эти издания утверждают, что покойный певец родился слепым, но сайт «faraj.tj» сообщает, что «…Абдухолик Суфиев являлся бывшим работником Центрального комитета Коммунистической партии Таджикистана». Это информация не подтверждается и является нелогичным. Только по сообщению ИА «Азия-Плюс» А. Суфиев в 1983 году приехал в Бадахшан**,** и там при содействии секретаря обкома партии Муминшоха Абдулвосиева ему дали квартиру в центре города Хорога. Здесь он прожил 10 лет. Был художественным руководителем ансамбля слепых исполнителей - «Панчтанон» [16].

В конце этих информаций сообщается, что А. Суфиев также снимался в двух художественных фильмах. Сайт «faraj.tj» и ИА «Азия-Плюс» утверждают, что режиссером фильма «Бродяга» является Далер Рахматов. По сообщению сайта Радио «Озодӣ» режиссером этого фильма была Гуландом Муҳаббатова. В самом деле, Гуландом Муҳаббатова и Далер Рахматов оба являются режиссером этого фильма.

Следует отметить, что один раз в сообщение сайта «faraj.tj» имя покойного певца назван Абдукодир.

Согласно 6 статьей Закона Республики Таджикистан «О периодической печати и других средствах массовой информации» средств массовой информации за распространение ими объективной и точной информации несут ответственность [14].

Иногда при распространение информации журналисты и редактора относятся безответственно к своей работе и не обращают должного внимания на содержание материала. Это становится причиной распространения ошибочного сообщения. К

примеру, многие журналисты являются воспитанниками доктора филологических наук, профессора Асадулло Садуллаева. Но из халатности 21 сентября 2015 года в информацию распространенным сайтом «faraj.tj» ученую степень доктора А. Садуллаева писали кандидатом наук: «22 сентября нынешнего года в честь 75-летие Заслуженного работника Таджикистана, кандидата филологических наук, профессора Асадулло Садуллаева проводится научно-практическая конференция на тему «Современная таджикская публицистика: проблемы и перспективы» [18].

Согласно Этическим нормам журналистской деятельности в Таджикистане если доказана неверность опубликованного материала или заключения о личности, допущены грамматические ошибки, то данное издание незамедлительно должно исправить собственные ошибки, опубликовав исправленный материал. В случае допущения ошибок журналист и СМИ должны признать и исправить их, не допускать их повторения [9]. К сожалению, не всегда выполняются эти требование этической нормы журналистской деятельности.

Согласно основным журналистским требованиям в информации должна указываться дата и время события и это показывает новизну сообщения. К сожалению, не всегда таджикские издания указывают это и пишут «недавно», «накануне», несколько дней назад». При этом читатель не может определить насколько это информация свежая. Например, НИАТ «Ховар» 10 октября 2015 года распространила информацию с названием «Студент Статического колледжа Вахдат в Казахстане занял третье место». В нем сообщается, что: «Студент этого колледжа Бехзод Назаров в Душанбе в борьбе дзюдо среди 16 команд занял первое место. Мехрубон Сафаров по таэквандо в Республике Казахстан среди команд 10 государств занял третье место. Также третье место заняла Шаходат Исмоилова в Душанбе среди 15 команд по таэквандо …». Как видно в этом информации не указывается ни дата и ни время этих соревнований.

Сегодня Интернет является одним из основных средств доступа к информации. Но, к сожалению нельзя утверждать, что информации распространенные интернет-изданиями являются объективными и беспристрастными. Журналист Крейг Сильверман, занимающийся преподавательской и исследовательской деятельностью на журналистском факультете Колумбийского университета проанализировал около 1,5 тыс. новостных сообщений в период с августа по декабрь 2014 года. Главный вывод и краеугольная мысль исследования — во всем виноваты онлайн-издания. Именно с легкой руки их сотрудников фальшивые новости распространяются по всему интернету и переводятся на другие языки. Согласно Сильверману, работающим в таких редакциях сотрудникам гораздо важнее написать материал и дать в нем ссылку на источник, нежели проверять приведенные там факты [19].

Правдивость является одним из основных способов и основой журналистской деятельности, она означает, что редакция средств массовой информации и журналист обязаны готовить и распространять объективную и достоверную информацию, полную, своевременную и точную информацию[9].

В случае распространения не соответствующей действительности информации, репутация средства массовой информации подрывается перед читателями и впоследствии это приведёт к уменьшению числа читателей.

Л И Т Е Р А Т У Р А

1. Озодии ман то нӯги бинии рақибам ҳаст?!:/ odob.tj. 2011-2015. - Режим доступа: http://odob.tj/index.php?option=com_content&view=article&id=267%3A2014-01-23-09-58-30&catid=26%3A2013-08-14-05-15-04&Itemid=90&lang=tj (Дата обращения: 23.01.2014).
2. В Таджикистане задержан мошенник, представлявшийся офицером ФСБ России: / ria.ru. 2015. - Режим доступа: http://ria.ru/world/20151003/1295933507.html (Дата обращения: 03.10.2015).
3. В Таджикистане будут жестко наказывать за колдовство:/ news.tj. 1997-2015. - Режим доступа: http://www.news.tj/ru/news/v-tadzhikistane-budut-zhestko-nakazyvat-za-koldovstvo (Дата обращения: 24.09.2015).
4. Чаро ҳукумат ҷазои ҷодугарҳоро шадид кард?:/ ozodi.org. 2007-2015. - Режим доступа: http://www.ozodi.tj/content/tajikistan-toghfens-punishment-of-witchcraft-/27267935.html (Дата обращения: 24.09.2015).
5. Пешниҳоди ҳукумат: Фолу ҷоду ҷиноят эълон шаванд:/ ozodagon.com. 2011-2015.- Режим доступа: http://www.ozodagon.com/23610-peshniodi-ukumat-folu-odu-inoyat-elon-shavand.html (Дата обращения: 25.09.2015).

6. Баррасии масъалаи кадрҳо, пешниҳоди қонунҳо, рухсатдиҳии сарбозон дар маҷлиси Ҳукумат:/tojnews.tj. 2009-2015. - Режим доступа: http://www.tojnews.org/tj/news/barrasii-masalai-kadrkho-peshnikhodi-konunkho-ruhsatdikhii-sarbozon-dar-machlisi-khukumat (Дата обращения: 25.09.2015).
7. Маҷлиси Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон:/ prezident.tj. 2014-2015. - Режим доступа: http://www.prezident.tj/node/9976 (Дата обращения: 23.09.2015).
8. Ҳалокати Ҷӯрабек Муродов дар садама ва боздошти ронандаи фирорӣ:/ ozodagon.com. 2011-2015. - Режим доступа: http://www.ozodagon.com/18136-alokati-rabek-murodov-dar-sadama-va-bozdoshti-ronandai-firor.html (Дата обращения: 19.09.2014).
9. Меъёрҳои ахлоқии фаъолияти журналистӣ дар Тоҷикистон:/ nansmit.tj. 2009-2015.- Режим доступа: http://taj.nansmit.tj/tafsiri-meyor%D2%B3oi-axlo%D2%9Bii-faoliyati-zhurnalist%D3%A3-dar-to%D2%B7ikiston/ (Дата обращения: 10.10.2015).
10. Меъёрҳои ахлоқии фаъолияти журналистӣ дар Тоҷикистон:/ odob.tj. 2011-2015.- Режим доступа: http://odob.tj/index.php?option=com_content&view=article&id=11%3A2011-11-22-04-27-08&catid=11%3A2011-11-22-04-16-30&Itemid=16&lang=tj (Дата обращения: 15.09.2015).
11. Вице-премьер Таджикистана возглавила республиканскую комиссию по организации осеннего призыва:/ news.tj. 1997-2015. - Режим доступа: http://news.tj/ru/news/vitse-premer-tadzhikistana-vozglavila-respublikanskuyu-komissiyu-po-organizatsii-osennego-prizy (Дата обращения: 27.03.2015).
12. «Таракан» дар гӯши ҷавони 19-сола тухм монд:/ faraj.tj. 2011-2015.- Режим доступа: http://faraj.tj/news/10976-tarakan-dar-g1263shi-1207avoni-19-sola-tuhm-mond.html (Дата обращения: 30.09.2015).
13. Фарҳанги имлои забони тоҷикӣ. – Душанбе: Шарқи озод, 2013. –320 с.
14. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи матбуоти даврӣ ва дигар воситаҳои ахбори омма»:/ mmk.tj. 2009-2015. - Режим доступа: http://mmk.tj/legislation/base/2013/ (Дата обращения: 10.10.2015).
15. Султони Ҳамад: Абдухолиқ хурсандии дигаронро мехост:/ faraj.tj. 2011-2015.- http://faraj.tj/news/10940-sultoni-1202amad-abduholi1179-hursandii-digaronro-mehost.html (Дата обращения: 26.09.2015).
16. Скончался «Великий скиталец» Абдухолик Суфиев:/ news.tj. 1997-2015. - Режим доступа: http://www.news.tj/ru/news/skonchalsya-velikii-skitalets-abdukholik-sufiev (Дата обращения: 26.09.2015).
17. Даргузашти овозхони нобинои тоҷик Абдухолиқ Сӯфиев:/ ozodi.org. 2007-2015. - Режим доступа: http://www.ozodi.tj/content/tajik-blind--singer-abdulkholiq-sufiev-death/27271933.html (Дата обращения: 26.09.2015).
18. Ҷашни 75 солагии Асадулло Саъдуллоев дар Душанбе:/ faraj.tj. 2011-2015.- Режим доступа: http://faraj.tj/news/10871-1206ashni-75-solagii-asadullo-sadulloev-dar-dushanbe.html (Дата обращения: 21.09.2015).
19. Откуда берутся фальшивые новости:/ gazeta.ru. 1999-2015. - Режим доступа: http://www.gazeta.ru/science/2015/02/16_a_6413321.shtml (Дата обращения: 16.02.2015).

СОБЛЮДЕНИЕ ЭТИЧЕСКИХ НОРМ ЖУРНАЛИСТИКИ ЗАЛОГ ОБЪЕКТИВНОЙ ИНФОРМАЦИИ

В статье рассматриваются проблемы доступа к объективной и беспристрастной информации на сайтах Таджикистана. Автор на примерах информации сайтов таджикских информационных агентств таких как «Asia Plus», «Озодагон», «Tojnews», Радио «Свобода» и другие анализирует нарушение Закона Республики Таджикистан «О периодической печати и других средствах массовой информации» и норм профессиональной этики журналистики. В статье на конкретных примерах доказывается, что иногда сотрудники этих информационных агентств допускают оплошности и нарушают Закон РТ «О периодической печати и других средствах массовой информации» и этические нормы журналистской деятельности в Таджикистане.

Ключевые слова: журналистика, этика журналиста, сайты, информационные агентства, «Asia Plus», «Авеста», «Озодагон», «Tojnews», «Фарадж», Радио «Свобода», Таджикистан.

COMPLIANCE JOURNALISM ETHICAL STANDARDS PLEDGE OBJECTIVE INFORMATION

The article deals with the problems of access to objective and impartial information on the websites of Tajikistan. Author analyzes violation of the Law of the Republic of Tajikistan "On the periodical press and other mass media" and professional standards ethics of journalism using the news examples of informational websites of Tajik news agencies like as "Asia Plus", "Tojnews", "Ozodagon", Khovar", "Faraj", Radio "Svoboda" and the others. In the article it's been proven on the concrete examples that sometimes employees of news agencies allow the oversight and violate the Law of the Republic of Tajikistan "On the periodical press and other mass media" and the Code of Professional Ethics of Journalism.

Key words: journalism, professional ethics of journalists, media, news agencies, "Asia Plus", "Tojnews", "Ozodagon", Khovar", "Faraj", Radio "Svoboda", Tajikistan.

Сведения об авторе: ***М. Мукимов*** - доктор филологических наук, профессор кафедры международной журналистики Таджикского национального университета. E – mail: **jovidm@mail.ru**

ҒАЛАТҲОИ УСЛУБИЮ МАНТИҚӢ ДАР ВАО

Шоҳиён Мансур Бойзода
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Дар журналистикаи олами муосир, ки сареияти пахши иттилоъ ва оммавӣ кардани андеша нисбат ба дигар талаботҳои ҷамъоварию пахши он, бартарӣ намудан дорад, омӯхтани мантиқи журналистӣ ва муқоисаи мавод бо категория, қонунҳо ва фарҳанги мантиқӣ ниҳоят муҳим мебошад. Маҳорати истифодаи илми мантиқ дар навиштани фикру мулоҳизаҳо, таҳрири матн, баромадҳо тавассути радиою телевизион, инчунин, қонуну услубҳои омода намудани фикру ақида зарур аст. Муҳаққиқи рус А.А.Тертычный дар китобаш «Логическая культура журналиста» [“Фарҳанги мантиқии журналист” Москва, 2005] таъкид намудааст, ки «Рӯзноманигоре, ки мехоҳад муҳокимарониҳояш доимо аз ҷиҳати мантиқ мавзун, равшан ва исботшаванда бошанд, бояд дар ҳар як матнаш қонунҳои мантиқиро риоя намояд» [2, 19]. Дар ВАО-и муосир, матнҳои журналистии зиёдеро дидан мумкин аст, ки муқаддима, мулоҳиза, хулоса ва пешниҳоди журналист ба ҳамдигар зиддияти мантиқӣ доранд. Ҳангоми таҳлили маводи телевизионию радиоӣ, сомона ва рӯзнома, мисолҳои зиёде пайдо намудем, ки ғалатҳои мантиқию услубӣ ба онҳо роҳ ёфтааст.

Миёнаҳои моҳи феврали соли 2015, бо дастурҳои пайиҳами Президенти мамлакат Эмомалӣ Раҳмон, таъмини аҳолӣ бо нерӯи барқ аввал ба 13 соат, баъдан ба 18-у 19 ва билохира ба таври шабонарӯзӣ ба роҳ монда шуд. Вобаста ба ин дар телевизион, радио ва дигар ВАО, маводи гуногун омода ва пахш гардиданд. Хабарнигори Шабакаи якуми телевизиони Тоҷикистон [5] дар вилояти Суғд [Р], дар мавриди ба 19 соат расонидани таъмини аҳолии минтақаҳо бо нерӯи барқ гузориш дод. Рӯзноманигор дар аввал аз ин иқдом тавсиф намуда, аз шодию хурсандии сокинони вилоят ҳарф зад. Дар гузориш гуфта шуд, ки: «акнун рӯзона ҳам хонаҳои сокинон чароғон аст» ва дар кадр лампаи чароғон, ки аз равшании табии хона хуб дида намешуд, нишон дода шуд. Дар идомаи гузориш бошад, журналист сарфакарона истифода кардани нерӯи барқро таъкид мекунад, ки ин дар дастури роҳбари давлат низ, дарҷ ёфта буд. Бо истифода аз қонуни инкори мантиқ маълум кардан мумкин аст, ки рӯзноманигор ба ғалати ҷиддии мантиқӣ роҳ додааст. Масалан, як роҳи сарфакорона истифода бурдани нерӯи барқ, рӯзона хомӯш кардани чароғҳост, вале дар инҷо ҳам сухани журналист «Акнун рӯзона ҳам хонаҳои сокинон чароғон аст» ва намоиш додани лампаи чароғон, бемантиқ буд. Шояд рӯзноманигор барои исботи он ки дар ҳақиқат мардум рӯзона ҳам бо барқ таъминанд, ҷумлаи боло ва кадри номбурдаро истифода кард, вале нишон додани телевизиони фаъол барои ин кифоя ва мантиқан дуруст меомад.

Яке аз шартҳои асосии доир намудани суҳбат бо ин ё он нафар ва ё омода кардани барнома-муаррифии шахсият, омӯхтан ва донистани ҳаёту фаъолияти қаҳрамон мебошад. Вале баъзан мушоҳидаи мантиқии барномаҳои телевизионию радиоӣ ва ҳатто матлабҳои рӯзномаву ҳафтаномаҳо, нишон медиҳанд, ки рӯзноманигор қаҳрамони худро намешиносад ва ҳатто аз рӯзгору фаъолияти ӯ, хуб огоҳ нест. Мисоли инро дар барномаи «Саҳфаи музикол»-и шабакаи бурунмарзии Радиои Тоҷикистон «Овози тоҷик» [6] пайдо намудем. Журналист бо сарояндаи тоҷик Зайнура Пӯлодова суҳбат мекунад. Дар аввали барнома маълумоти тарҷумаҳолии сароянда аз тарафи рӯзноманигор бо лаҳни форам хонда мешавад ва ӯро оиладору соҳиби ду фарзанд муаррифӣ мекунад. Аммо, рӯзноманигор дар рафти суҳбат ба қаҳрамон савол медиҳад, ки «Шумо оиладор ҳастед?». Аз ин маълум гардид, ки масъули барнома, дар аввал маълумоти шарҳиҳолии қаҳрамонро беаҳмиятона хондааст. Дар хусуси хиҷолат ва нороҳатии қаҳрамон ҷойи гап нест,

чун радио асту чеҳраи ҳамсуҳбат ва худи журналист дида намешавад. Инро танҳо эҳсос бояд кард.

Бо андак мушоҳидаи таҳлилии ВАО метавон, ғалатҳои мантиқии зиёдро пайдо намуд. Яке аз намудҳои дигари ғалати мантиқӣ интихоби ҳамсуҳбат ё мусоҳиб мебошад. Баъзан, оид ба ин ё он мавзуъ нафаронеро ҳамчун ҳамсуҳбат интихоб мекунанд, ки ба мавзуъ умуман алоқамандӣ надоранд. Барои мисол Шабакаи якуми телевизиони Тоҷикистон [5] аз кушодашавии як Маркази савдо аз тарафи Тоҷиксодиротбонк дар шаҳри Хуҷанд, сужет омода намуд. Дар сужет аз духтаре, ки дар ин марказ ба кор ҷалб шудааст, андеша пахш гардид, ки ӯ дар муаррифии худ мегӯяд «Ман дар Колеҷи тиббӣ таҳсил мекунам». Оё, ҷалби оянда табиб ба савдо, зидди ҳадафи ҳукумати кишвар, ҷиҳати таъмини соҳаҳо бо мутахассисони соҳавӣ нест? Табибе, ки ба савдо машғул мешавад, оянда чи гуна мутахассис мешавад?. Ба ҷойи ӯ агар, ягон нафареро, ки дар равияи тиҷорат ва соҳибкорӣ ягон Донишгоҳу донишкада таҳсил мекарда, суҳбат мекард ва соҳиби ҷойи кор шуданашро иброз медошт, сужет мантиқан ба ҳадаф наздик мешуд.

Имрӯзҳо оид ба масъалаи сареият ва якум шуда пахш намудани иттилоъ аз тарафи расонаҳои хабарӣ, андешаҳо гуногун аст. Яке онро хуб мегӯяд, дигаре бошад аз сабаби зиёд шудани ғалатҳо ҳангоми нашри оҷилии матлаб, рӯзноманигоронро ба санҷиши бештари матлаб даъват мекунад. Мушоҳидаҳо нишон доданд, ки на ҳама расонаҳо ва на ҳама муҳаррирони сомонаҳо ба матлабҳо диққати ҷиддӣ медиҳанд, зеро зиёданд ғалатҳои мантиқию рақамӣ. Барои мисол, рӯзи 9-уми сентябри соли 2014 сомонаи «ozodi.org», матлаберо бо номи «**Солрӯзи Истиқлолияти давлатии Тоҷикистон»** [8] нашр намуд, ки дар оғози он 23-юмин солгарди Истиқлолияти давлатии Тоҷикистон ва баргузории чорабиниҳои фарҳангӣ дар пойтахт ва дигар шаҳру ноҳияҳо гуфта шуда буд. Дар идома муаллиф барои сайри кӯтоҳи таърихӣ намудан ба истиқлолияти Тоҷикистон, менависад: «Ҳабдаҳ сол қабл, рӯзи 9-уми сентяби 1991, дар нишасти ғайринавбатии Шӯрои Олии Ҷумҳурии сотсиалистии Тоҷикистон Эъломияи истиқлолияти давлатии Тоҷикистон қабул шуд…». Аз ҷумлаи мазкур маълум гардид, ки маълумоти мазкур, дар замони 17-солагии истиқлолияти Тоҷикистон навишта шудааст ва муҳаррир аз хазина гирифта бе таҳрир ба чоп додааст. Услуби гӯйиши «ҳабдаҳ сол қабл» инро исбот мекунад, ки журналист на дар тарҳи ададҳои 2014-1991 ғалат кардааст, балки матни қаблан навиштаро истифода намудааст. Дар ин ҷо ғалат омадани факт, мантиқ набуда, балки фаъолияти сар-сарии муҳарририи масъулони сомона ва саросемагии ӯ дар таҳрири матн, мантиқан исбот мегардад.

Аз мутолиаи баъзе мақолаву гузоришҳои матбуотӣ низ, риоя нагаштани фарҳанги мантиқии журналист баръало эҳсос мегардад, ки он ба обрӯй ва касбияти рӯзноманигор таъсири манфӣ мерасонад. Дар шумораи №1[70] аз 7.01.2010-и ҳафтаномаи СССР журналисти нашрия Шаҳрзоди Амин дар матлабаш бо номи «Редаксия супориш дод: падар шав!» аз ҷараёни таваллудкунии занаш репортаж навиштааст, ки ин навишта хандаовар метобад.

«Дари ҳуҷраро кушодам, ки аллакай Шарофатбону дар дами зодан аст. Бо дарди ҷонсӯзе «очаҷон!» - ашро назди чашмаш диду таваллуд кард. Тифл берун шуд, аммо хомӯш» [10)].

Дар матни мазкур ғалатҳои зиёди мантиқиро дидан мумкин аст. Масалан, журналист бо занаш дар суҳбат нашуда, чӣ гуна аз дарди ҷонсӯзи ӯ менависад?. Агар дар ин матлаб, аз забони зани таваллудкарда, чунин суханҳо оварда мешуд, мантиқан дуруст мебуд. Аммо раванди таваллуди тифл ва ҳолати як занро дар нашрияе, ки хонандаи зиёд дорад, ба нашр расонидан, худ як амали бе мантиқ ва ғайрикасбӣ мебошад.

Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки дар сухани телевизиону радио, навиштаи рӯзномаю сомонаҳои интернетӣ ғалатҳои услубӣ низ зиёд шуда истодааст. Яке аз сабабҳои асосии ин, қолабшикании нодуруст ва манфиатхоҳона аст. Доктори илмҳои филологӣ, профессор, забонишнос Баҳриддин Камолиддинов дар китобашон «Сухан аз баҳри дигарон гӯянд» менигоранд, ки «Равшан ифода кардани фикр, фасоҳати калом, пеш аз ҳама, ба интихоб ва мавқеи истеъмолӣ калима вобаста аст. Агар калима ё таркиб мафҳуми ашё, аломат, амалу ҳолатро саҳеҳ ифода кунад ва дар мавқеи худ кор фармуда шуда бошад, дар ҷумла мақсади гӯянда ё нигоранда саҳеҳ ифода меёбад» [1, 10]. Мутаасифона, имрӯз ба назар мерасад, ки баъзе журналистону ВАО, ба хотири ҷалби бинанда, шунаванда ва хонанда, калимаҳоро бемавқеъ истифода мекунанд, ки гӯё он диққатҷалбкунанда шудани матлабро таъмин мекунад. Барои мисол санаи 15-уми апрели соли 2015, сомонаи «Озодагон» «http://www.ozodagon.com/21173-safiri-arabistoni-saud-toikistonro-tark-kard.html» [7] матлаберо бо номи «**Сафири Арабистони Саудӣ Тоҷикистонро тарк кард»** ба нашр расонид, ки аз ба охир расидани муҳлати сафирии сафири Арабистони Саудӣ дар Тоҷикистон **(Бандар Муҳаммад Ҷамил Аҳмад Маҳмуд)**, хабар медод. Дар сарлавҳа ва ҳатто дар дохили матни хабар низ ҳамин тавр навишта шудааст. Дар «Фарҳанги забони тоҷикӣ» [3, 330]. калимаи «Тарк» ба маъноҳои даст кашидан, партофтан, гузоштан ифода ёфтааст. Маълум аст, ки журналист ба хотири ҷалби диққати хонанда матлабро чунин номгузорӣ намудааст, аммо нозукиҳои услубӣ низ бояд ба инобат гирифта шавад. Дар ин ҷо ибораи «тарк кардан», маънои манфӣ мегирад, новобаста ба one, ки хонанда аз ин мақсад огоҳ мешавад. Агар сафирро нерӯе, маҷбур ба тарки Тоҷикистон кардан мекард, дар ин ҳолат матн услубан дуруст мешуд.

Дар барномаи «Саҳарноз»-и санаи 13.02.2015-и шабакаи бурунмарзии Радиои Тоҷикистон «Овози тоҷик», рӯзноманигор ҷумлаи «Касе, ки аз Тоҷикистон дидан кунад»-ро истифода намуд. Бо ин ҷумла ӯ на ин ки тамошо намудани шаҳрвандони кишварҳои дигар аз минтақаҳо ва умуман муҳити Тоҷикистонро дар назар дошт, балки ворид шудан ё ба Тоҷикистон омадани онҳоро дар назар дошт. Ба ҷойи он агар мегуфтем, ки «Касе, ки ба Тоҷикистон биояд» беҳтар мешуд.

Дар сомонаи интернетии millat.tj [9] санаи 5-уми марти соли 2012 матлабе бо номи «Як миллион тоҷики ғулом» ба нашр расидааст, ки тибқи таҳлилҳо хатоҳои зиёди услубию мантиқӣ ба он роҳ ёфтааст. Дар мақолаи зикршуда, рӯзноманигор аслан аз муҳоҷирони кории тоҷик дар Русия ҳимоят кардан мехоҳад, мушкили ва беқадрии онҳоро ба Ҳукумати Тоҷикистон гуфтан мехоҳад, аммо аз нигоҳи услубӣ бошад, дар сарлавҳаи мақола, худ муҳоҷиронро таҳқири услубӣ намудааст. Оё муҳоҷирон худро ғулом меҳисобанд? Оё мантиқану услубан онҳоро ғулом гуфтан мумкин аст? Зеро, дар Фарҳанги забони тоҷикӣ [3, 657] калимаи ғулом ба ду маънӣ: а) банда, бандаи зархариди мардина [Ш.М. фикр мекунам инҷо банда ба ҷойи барда-ғулом кор фармуда шудааст]; б) фарзанд, қудак, писар. Муҳоҷирони кори тоҷик на бардаанду на фурӯхта шудаанд. Ҳамчунин баъд аз гуфтани «Як миллион тоҷики ғулом» шарҳи маъниҳои дуюми калима бемантиқ хоҳад буд.

Вақте рӯзноманигор матлаб омода мекунад, андешаи бунёдии он бояд асосонок, исботшуда ва мантиқӣ бошад. Дар ин маврид ҳақ ба ҷониби Академик, забоншинос, публитсист ва донишманди тоҷик Муҳаммадҷон Шакурӣ аст, ки дар китоби «Ҳар сухан ҷоеву ҳар нуқта мақоме дорад» менависанд «Агар бунёди мантиқии андеша устувор бошад, барои ифодаи он андеша калимаву ибора ва ҷумлаҳои муносиб ёфтан имконпазир мeояд. Лекин агар фикр мантиқан дуруст ба шакле дароварда нашуда бошад, барои ифодаи он воситаҳои дурустеро ёфтан душвор аст» [4, 381].

Барои духӯра нашудани фикр, мантиқан инкорнашаванда будани он ва боварӣ ба андешаронии худ, журналист бояд, қонунҳои мантиқ, услуб ва фарҳанги журналистиро риоя намояд. Дар ин маврид, сухану андешаи рӯзноманигор аз ҷониби аудитория хуб қабул мегардад.

А Д А Б И Ё Т

1. Камолиддинов Б. Сухан аз баҳри дигарон гӯянд / Б. Камолиддинов. - Душанбе: Интернюс Тоҷикистон, 2001. - 171 с.
2. Тертичный А. А. Логическая культура журналиста / А.А Тертичный. - Москва: Издательство «ВК», 2005. - 404 с.
3. Фарҳанги забони тоҷикӣ. - Москва: Издательство «СЭ», 1969. - Ҷ.2. - 952 с.
4. Шакурӣ М. Ҳар сухан ҷоеву ҳар нуқта мақоме дорад / М. Шакурӣ. - Душанбе: Ирфон, 2009. - 400 с.
5. Барномаҳои «Ахбор» // Шабакаи якуми Телевизиони Тоҷикистон, 2015. - 1-27 феврал.
6. Барномаҳои «Саҳфаи музикол», «Саҳарноз» // Шабакаи бурунмарзии Радиои Тоҷикистон «Овози тоҷик», 2014-2015. - 18-феврал, - 13 феврал.
7. Сафири Арабистони Саудӣ Тоҷикистонро тарк кард // [Захираи электронӣ] www.ozodagon.com. - Душанбе, 2015. – 15 апрел.
8. Солрӯзи истиқлолияти давлатии Тоҷикистон // Радиои «Озодӣ» ([Захираи электронӣ] www.ozodi.org). - Душанбе, 2014. – 9 сентябр.
9. Як миллион тоҷики ғулом. // [Захираи электронӣ] http://millat.tj. - Душанбе, 2012. – 5 март.
10. Редаксия супориш дод: падар шав! // Ҳафтаномаи «СССР». - Душанбе, 2010. – 7 январ.

СТИЛИСТИЧЕСКИЕ И ЛОГИЧЕСКИЕ ОШИБКИ В СМИ

В данной статье особое внимание уделяется вопросам стилистики, логики журналиста в процессе подготовки материала. Отмечается важность соблюдения принципов логической культуры журналиста во избежание разного рода стилистических и логических ошибок в текстах.

Ключевые слова: СМИ; логическая культура; радио; телевидение; программа; текст; редактор; сюжет; стилистика.

STYLISTIC AND LOGICAL FALLACIES IN THE MASS MEDIA

This article focuses on the and the logic of journalists in the process of preparing materials. It notes the importance of the principles of logical culture journalist in order to avoid all kinds of stylistic and logical errors in the texts.

Key words: mass media; logical culture; radio; TV; program; text; editor; plot; stilistika.

Сведения об автора: ***Шохиён Мансур Бойзода*** - аспирант кафедры телевидения и радиовещания Таджикского национального университета. E mail: **mansur91@inbox.ru.** Телефон: **(+992) 988-88-26-46**

ҶАНГИ РАСОНАӢ

Муҳсин Ризоӣ, Нақӣ Ризоӣ
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Ҷанги расонаӣ ҷанги бидуни хунрезӣ, ором, беҳдоштӣ ва тамиз талаққӣ мешавад. Ҷанге, ки бар саҳифаҳои рӯзномаҳо ва микрофони радиоҳо, сафаҳоти телевизионҳо ва линзаҳои дурбинҳо ҷараён дорад.

Бунёдитарин таъриф аз ҷанги расонаӣ истифода аз расонаҳо барои тазъифи кишвари ҳадаф ва баҳрагирӣ аз тавону зарфияти расонаҳо (аам аз матбуот, хабаргузориҳо, радио, телевизион, интернет ва усули таблиғот) ба манзури дифоъ аз манофеи миллӣ аст. Ҷанги расонаӣ яке аз барҷастатарин ҷанбаҳои «ҷанги нарм» ва «ҷангҳои байналмилалӣ» аст. Агарчи ҷанги расонаӣ умдатан ба ҳангоми ҷангҳои низомӣ корбурди бештар пайдо мекунад, аммо ба мафҳум он нест, ки дар соир мавоқеъ ҷанги расонаӣ дар ҷараён набуда, ё мавриди истифода қарор намегирад. Ҷанги расонаӣ танҳо ҷангест, ки ҳатто дар шароити сулҳ низ байни кишварҳо ба сурати ғайрирасмӣ идома дошта ва ҳар кишваре аз ҳаддиаксари тавони худ барои пешбурди аҳдофи сиёсии хеш бо истифода аз расонаҳо баҳрагирӣ мекунад. Ҷанги расонаӣ зоҳиран миёни радио ва телевизионҳо, муфассирони матбуотӣ, хабарнигорони хабаргузориҳо, шабакаҳои хабарӣ ва сайтҳои интернетӣ ҷараён дорад, аммо воқеият он аст, ки дар пушти ин ҷадвали журналистӣ чизе ба номи «сиёсати расонаии як кишвар» нуҳуфта аст, ки мустақиман тавассути будҷаҳои расмии масавваби парлумонҳо ё будҷаҳои махфии созмонҳои иттилоотӣ ва амниятӣ

ва сервисҳои ҷосусӣ тағзия мешавад. Сарбозони ҷанги расонаӣ, мутахассисони таблиғот, стратегистҳои таблиғотии байналмилалӣ ва коргузорони расонаҳо ҳастанд. Тарроҳони ҷанги расонаӣ на лузуман генералҳои подгоннишин, балки мумкин аст профессорҳои академияҳо ва донишгоҳҳои расонаии муътабари ҳар кишвар бошанд, мардуме, ки таҳти бомбаборони ҷанги расонаӣ қарор доранд, ҳатто мумкин аст худ аз вуҷуди ҷанги сангине, ки дар фазои танаффусии онҳо ҷараён дорад, беиттилоъ бошанд. Агарчи ҳадафи ҷанги расонаӣ дар ниҳоят тағйири коркарду амалкарди давлатҳо ҳаст, аммо ба тарзи қобили ламсе ба ҷойи ҳадаф қарор додани мустақими давлатҳо, миллатҳоро ҳадафи бомбаборони худ қарор медиҳад. Монанди ҷанги расонаии ВВС дар буҳрони Украина 2014 ва инқилоби махмалӣ дар Гурҷистон соли 2008.

Ин ақида вуҷуд дорад, ки агар битавон афкори умумиро нисбат ба мавзӯъ ё падидае қонеъ кард ва ё ба он самту сӯйи хос бахшид, мусалламан давлатҳо низ таҳти фишори афкори умумӣ ба он самт кашида хоҳанд шуд. Монанди дар буҳрони Украина соли 2014 ВВС-и форсӣ бо таблиғоти фаровон ба мардуми он кишвар илқоъ намуд, ки пайвастан ба Иттиҳодияи Урупо беҳтар аз бастани паймонҳои иқтисодӣ бо Русия аст ва бо ҳамин равиш ба ихтилофоти байни давлату мардум доман зад.

Аз ин рӯ, низомҳои сиёсӣ зимни касби иттилоот аз ин падидаи муҳим тавассути созмонҳои зеризаминӣ ва сервисҳои иттилоотӣ, аз тариқи муассисоти афкорсанҷӣ низ ба ин муҳим мепардозанд ва бо таваҷҷуҳ ба натоиҷи ин пажӯҳишҳо тасмимгирӣ ва иқдом мекунанд.

Ҷанги расонаӣ бар хилофи ҷангҳои низомӣ, ки умдатан миёни ду ё чанд кишвар ба унвони эътилоф бо як кишвар ҷараён меёбанд, метавон миёни як гурӯҳ аз кишварҳо бо гурӯҳи бузурги дигаре аз кишварҳо бо вежагиҳои мушаххас ҷараён ёбад. Монанди ҷанги расонаии ВВС-и форсӣ ва телевизионҳои аврупоӣ дар масъалаи буҳрони Украина бар алайҳи телевизионҳои Русия ва Осиёи Миёна, ки ин телевизионҳо бо ҳимоят аз тазоҳуркунандагон украинӣ ва бузург кардани масоили иқтисодии он кишвар, давлати қонунии ин кишварро сарнагун ва кишварро дучори ҳараҷу мараҷ ва тақсими кишвар ба ду қисмат шуданд. Украина таҳти ҳимояти Аврупо ва Амрико ва ҷазираи Қрими рустабор таҳти ҳимояти Русия қарор гирифтанд.

Ҷанги расонаии Ғарб алайҳи кишварҳои ҷаҳони севум ва ҷанги расонаӣ алайҳи адён, ду намунаи бориз аз мавзӯъҳое ҳастанд, ки метавон онро ба ҷанги расонаӣ таъбир кунем.

Монанди ҷанги расонаии ғарбиҳо дар мавриди масъалаи кишвари Сербия ва албанитаборҳо дар Аврупо, ки дубора ҷанги расонаии Ғарб алайҳи Русия ва кишварҳои ҷаҳони севум ва адами надодани истиқлол ба Ирландия аз Англия, ки ҳеҷ гуна расонае нидои мардуми Ирландияро ба гӯши ҷаҳониён намерасонад ва чандин сол аст, ки Англия намегузорад, ки Ирландия мустақил бошад.

Эҳтимолан, ҳар ҷанге ҳаддиақал дар ду замина рух медиҳад: майдони набард ва изҳони мардум аз тариқи таблиғот. Афроди хуб ва бад ағлаб метавонанд аз тариқи таҳрифи воқеиятҳо ва муболиғагӯйиҳо, эҷоди зеҳният, хато ва, ҳатто, дурӯғпардозӣ ба гумроҳ кардани мардум бипардозад, то ҳимояту машрӯият ёбад.

Аммо, метавон аз ҷанги расонаӣ ё ҷанги равонӣ дар назорати буҳронҳое, ки баъзе мавоқеъ бар асоси амалиёти хасмонаи дигар кишварҳо эҷод мешавад, баҳра бурд. Дар фароянди тадбири як буҳрон ҷанги равонӣ метавонад аҳдофи зерро муҳаққақ созад:

1. Эҷоди таъсири куллӣ бар ақоид, эҳсосот, одоб ва рафтори аносири буҳронсоз, ба наҳве ки муҷиби таҳдид ва маҳори буҳрон шавад.

Монанди матраҳ кардани ихтилоф байни тоторҳо ва руситаборҳо дар Украина ва худмухтории ҷазираи Қрим тавассути ВВС-и форсӣ ба сурати мудаввом.

2. Эҷоди тардид дар бовар ба имкони дастиёбӣ ба аҳдоф аз тариқи эҷоди буҳрон аз тариқи тарҳи ҷойгузинҳои дигар.

Монанди эҷоди тардид тавассути ВВС-и форсӣ дар мавриди пардохти вами Русия ба Украина ба маблағи 15 миллион доллар ва эҷоди итминон ба мардуми Украина, ки Аврупо ва Амрико бо додани ваъдаи 30 миллион доллар вом метавонанд мушкилоти иқтисодии ин кишварро беҳтар ҳал намоянд.

3. Эҷоди иншиқоқ ва истиҳлок дар суфуфи аносири буҳронсоз.
4. Коҳиши короии роҳбурдҳои таъмиқу густариши буҳрон.
5. Тақлилу тахфифи ангезаҳо ва ангехтаҳои ҷараёнҳои буҳронсоз.

6. Эътимодсозӣ ва эҷоди ҳусни мусоидат дар лояҳои бетараф бо ҳадафи мамониат аз пайвастани онҳо ба ҷараёни буҳрон.

7. Машрӯиятзудоӣ ва тазъифи робитаи роҳбарии буҳрон бо лояҳои миёнӣ ва ҳошияии он.

Техникаҳои таблиғотӣ. Имрӯза расонаҳо бо иттихози дипломатияи расонаӣ, фунун ва равишҳои хос ба мутақоидсозӣ ва тарғиби мухотабон мепардозад. Дар ин баррасӣ ба бахше аз фунуни таблиғотии расонаҳо, ки мавриди истифода дар ин пажӯҳиш аст, мепардозем. Монанди таҳдиди Русия ба ихроҷ аз гурӯҳи 8 кишвари санъатӣ тавассути Аврупо ва Амрико ва таҳти фишор қарор додани Русия барои адами дахолати низомӣ дар Украина тавассути телевизиони ВВС-и форсӣ.

1. Барчасп задан. Асҳоби расона мекӯшанд, ки бо алқоб ё барчасбҳои манфӣ ва мусбат бардошти аввалияи моро нисбат ба мавзӯоти мавриди назар таҳти таъсир қарор диҳанд. Баъзе аз барчасбҳо дар нақши мусбат (пойдорӣ, дифоъ, иқтисоди солим, роҳбарии қотеъ ва устувори Раиси ҷумҳур, дифои қудратманд) ва баъзе ба сурати манфӣ (террористҳои исломӣ, назарияпардозони тавтеа ва ғайра) истифода мекунанд.

Барчасбҳо сохтори идеологиеро то ҳадди зиёде дар ихтиёри мо қарор медиҳад ва ҳокӣ аз нигариши онҳо нисбат ба мавзӯъ ё сиёсатҳои кишварҳои мавриди ҳадаф аст [6, 190].

2. Қолабсозӣ ё чиҳатдор кардан. Бештари таблиғоти муассир ба ҷойи кизбу дурӯғ ба чиҳатдиҳии ҳадафманди ахбору ҳаводис вобаста ҳастанд. Ба ин маъно, ки истифода аз таъкиду дигар абзорҳои кумакии баёни манзур, метавон бидуни такзиби ҳақиқат онро ба нафъи худ шакл дод ва таъсири мавриди назарро бар зеҳни мухотаб боқӣ гузошт. Чиҳатдор кардани ахбор метавонад бар асоси ин маврид анҷом гирад: «дафаоти ироаи мавзӯъ, лаҳни баёни хабар (ба сурати дилсӯзона, аз сари беэътиноӣ ва ё хоркунанда) истифода аз тасовир, аксҳо, гузаришҳои вижаи савтӣ ва тасвирӣ. Монанди ба тасвир кашидани сафари саронИ Иттиҳодияи Аврупо ба Украина тавассути ВВС-и форсӣ барои ҳалли буҳрони бавуҷудомада дар мавриди тазоҳуроти мардум дар майдони «Истиқлол»-и Киев ва даъвати онҳо барои музокира бо давлат ва гирифтани тасвир аз рафту омади онҳо, ки ҳокӣ аз дилсӯзӣ барои мардуми он кишвар буд.

Онҳо маъмулан бо сохтор ва оҳанги мушаххасе сухан мегӯянд, ки навъи эҳсос, эътибор, итминон ва таҷоҳули олимонаро ба мухотаб илқо мекунанд. Гузораҳое монанди: «Сарнавишти Украина чӣ мешавад?» ва ё «Дар сурате, ки эътирозҳо ҳамчунон идома доранд, таниш ва даргирӣ миёни ду тараф шиддат хоҳад ёфт» [2, 25].

3. Баёни равшан. Изҳороти қатъӣ ва мусалламе, ки ба унвони ҳақиқат баён мешаванд. Истифода аз изҳороти сареҳ, ки мумкин аст саҳеҳ ё нодуруст бошад ва ин далолати зеҳниро ба ҳамроҳ дошта бошад, ки изҳороти бидеҳӣ ва мубарҳан буда, ниёзе ба исбот надорад». Монанди «хабари Конференсияи хабарии Обама дар бораи Украина тавассути ВВС-и форсӣ пӯшиш дода шуд (01.03.2014 айни хабари таблиғоти ҳамла ба Украина барои Русия ҳазинаи сангине дар бар дорад), ҳаммонанд ҳастанд.

4. Мустанадсозӣ. Дар техникаи мустанадсозӣ маъмулан нақли қавлҳое барои рад ё ҳимоят аз як сиёсат, амалкард, барнома ё шахсияти хосе оварда мешавад. Истинод ба омор, арқом ва асноде, ки дар амал имкони сиҳат ва сақми онҳо вуҷуд надорад, аз ҷумлаи равишҳоест, ки дастгоҳи амалиёти равонии ВВС аз он баҳра мегирад. Тибқи пушиши хабарии ВВС дар тӯли як ҳафта мизони куштаҳои майдони «Истиқлол» байни 50 то 75 нафар зикр мешуд, ки мустанаде барои ин теъдод ҳаргиз ироа нашуд ва ҳамеша неруҳои амниятиро мусаббаби ин вақоеъ зикр мекард [2, 50].

5. Номгузорӣ. Ин текник метавонад ба содагӣ ғаразварзиҳо ва таассуби мухотабонро таҳрик кунад. Ба ин шакл, ки мавзӯъ ё мафҳуми мавриди назар бо ановине муаррифӣ шавад, ки ҳисси ҳарос, танаффур ва нохурсандии онҳоро барангезад. Монанди барҷаста кардани маворидиЗер тавассути шабакаи ВВС-и форсӣ, барафрошта шудани парчами Русия дар шебҳи ҷазираи Қрим тавассути рустаборҳо ва машқи низомии урдуи Русия дар марзи Украина ва эъломи худмухтории Қрим тавассути ақаллияти тотор ва рустаборҳо.

6. Тазоҳур ба бетарафӣ. Бисёр аз расонаҳои хабарӣ барои илқои бетарафии ҳуд ба мухотабон ва дар натиҷа ҷалби эътимоди онон аз техникаи тазоҳур ба бетарафӣ истифода мекунанд. Дар ин техника суханон ва дидгоҳҳои мухолифон ба ашколи мухталиф назири гузориш, мусоҳиба ва хабар мунъакис мешавад.

Расона ба далели иттихози як мавзеи бетараф эътибори бештаре дар миёни мухотабони худ касб мекунад. Ҳамчунин, расона бо ҳифзи пушиши бетарафӣ метавонад паёмҳои худро ба осонӣ ба мухотаб илқо кунад, аҳдофи мавриди назари худро таъмим созад. Дар ин асл зимни изҳори бетарафӣ ва ҳифзи эҳтироми мухотабон иқдом ба пахши суханону назароти мухотабон мекунанд ва ба дунболи он матолиби худро илқо мекунанд. Дарвоқеъ, бо пӯшиши хабаре ба шакли бетарафона ва ба таври муаддабона саъй мешавад ҳимоятҳои лозим ё тахрибҳое дар ҷиҳати аҳдофи мавриди назар эъмол шавад [3, 46].

7. Эҷоди тафриқа ва тазод. Аз ҷумлаи умуре, ки дар фароянди ҷанги равонӣ мавриди таваҷҷуҳ қарор мегирад, тазъифи душман ба лиҳози равонӣ аст. Душман бояд ба шикаст хӯрдан унс бигирад. Он чи дар ин замина метавонад муассир бошад, эҷод ва ё талқини тазодҳои мухталиф дар ҷабҳаи душман аст. Расона метавонад бо эҷод ё талқини даргирӣ миёни ақаллиятҳо, қавмиятҳо, нухбагон ва ҳокимият ваҳдатро байни неруҳои душман муттазалзил созад [Лутфиён, 2004, с. 40]. Монанди эҷоди ихтилоф байни рустаборҳо, тоторҳо ва украинтаборҳо бар сари масъалаи ҳокимият бар Украина (Телевизиони ВВС-и форсӣ, таърих 29.02.2014).

8. Терори шахсият. Дар шеваҳои ҷадид террори физикӣ ҷойи худро ба террори шахсият додааст. Ҳангоме ки натавонад шахсиятҳои матраҳу муассир дар ҷиноҳи муқобилро террори физикӣ кунанд, ё набояд террори физикӣ шаванд, саъй мекунанд, ки аз тариқи авомили таблиғотии ҷанги равонӣ ва бо истифода аз васоили иртиботи ҷамъии онон ба зери заррабин кашида ва бо бузургнамоии нуқоти заъфашон террори шахсият кунанд. Ҳадафи террори шахсиятҳои сиёсӣ ва муҳим аз тариқи ба тасвир кашидани нуқоти заъф ва ҳаракоти нодурусти онҳост. Ин авомил боис мешавад, ки роҳбарони зинуфуз назди мухотабон дучори беманзалатӣ ва тахриби чеҳра шаванд [3, 265]. Монанди нишон додани вилои шахсии Виктор Янукович дар Украина тавассути ВВС-и форсӣ ба манзури сарватманд нишон додани раиси ҷумҳур дар ҳоле ки кишвар дучори фақри иқтисодӣ ба сар мебарад, барои террори шахсияти қонунии кишвар(Телевизиони ВВС-и форсӣ дар таърихи 04.03.2014).

9. Дурӯғ. Техникаи қадимии дурӯғ, ки ҳанӯз ҳам расонаҳо ба таври фаровон истифода мекунанд, умдатан барои маъруб кардани ҳариф ё, ҳатто афкори умумӣ мавриди истифода қарор мегирад, яъне паёмеро, ки ба ҳеҷ вачҳа воқеият надорад, баён мекунанд. Маъруфтарин истифодаи ин техника дар замони Гитлер ва тавассути Гебелс будааст. Гебелс мегӯяд: "Ҳар чӣ дурӯғ бузургтар бошад, бовари он барои мардум роҳаттар аст" [3, 25]. Монанди Телевизиони ВВС-и форсӣ дар хабаре эълом намуд, ки Иттиҳодияи Аврупо ҳозир аст маблағи 30 миллион доллар ба Украина бипардозад, то онҳо барои сохтани кишварашон ҳазина намоянд, дар ҳоле, ки то ба имрӯз аслан хабаре аз чунин кумаке тавассути Иттиҳодияи Аврупо таъйид нашуда ва фақат дар сатҳи як хабар боқӣ мондааст (Телевизиони ВВС-и форсӣ, таърих 02.03.2014).

10. Куллигӯйӣ. Муҳтавои воқеии бисёр аз мафоҳиме, ки аз сӯйи расонаҳои ғарбӣ содир ва дар ҷомеа мунташир мешавад, мавриди ҷустуҷӯ қарор намегирад. Тавлидоти расонаҳои ғарбӣ дар ду ҳавзаи сиёсат - дохилӣ ва хориҷӣ мамлу аз арзишҳо ва мафоҳиме монанди ҷаҳонишудан, либерализм, иқтисоди боз, амнияти миллӣ, касратгароӣ, низоми навини ҷаҳонӣ, ҳуқуқи башар, демократия, терроризм ва ғайра аст. Инҳо мафоҳиме ҳастанд, ки бидуни таърифи мушаххас дар ҷиҳати иқноии мухотабон дар заминаи мушаххас ба кор гирифта мешаванд [5, 47].

Монанди хабаре, ки ВВС-и форсӣ дар мавриди ин, ки ғарбиҳо ва Иттиҳодияи Аврупо эълом карданд, ки Қрим ҷузъе аз Украина хоҳад буд ва ҳамапурсиеро, ки чанд рӯзи оянда қарор аст баргузор гардад, қабул надорад ва тавзеҳоти бештаре ҳам дода нашуд (Телевизиони ВВС-и форсӣ, таърих 10.03.2014) ва ё хабари Ҷон Керри мабнӣ бар ин, ки барои муқобила бо ҳаракати низомии Русия мумкин аст ин кишвар (Русия) аз гурӯҳи 8 ихроҷ ва амволу дороиҳояш масдуд шавад (Телевизиони ВВС-и форсӣ, таърих 02.03.2014).

А Д А Б И Ё Т

1. Тоҷик Муҳаммадризо. Мудирияти буҳрон / Тоҷик Муҳаммадризо // Ҳамшаҳрӣ, 1379. - № 5990. -С. 2.
2. Ошно Ҳасомиддин. Ҷомеашиносии таблиғот (Ҷузваи дарсӣ) / Ошно, Ҳасомиддин. – Теҳрон, 1387. – С. 25, 50.

3. Султонифар Муҳаммад. Пӯшиши хабарӣ / Султонифар Муҳаммад, Шаҳноз Ҳошимӣ. – Теҳрон: Симои шарқ, 1382. – С. 25, 46, 265.
4. Лутфиён Иброҳим. Амалиёти равонӣ дар набарди султа / Лутфиён Иброҳим // Фаслномаи амалиёти равонӣ. – Теҳрон, 1383. - № 7.
5. Муҳаммадинаҷм Саидҳусайн. Фаслномаи амалиёти равонӣ / Муҳаммадинаҷм Саидҳусайн. – Теҳрон, 1384. - № 9. – С. 47.
6. Меҳрдод Ҳурмуз. Назариёт ва мафоҳими иртиботот / Меҳрдод Ҳурмуз. – Теҳрон: Фороб, 1380.
7. Brown & Yule G. Dicourse analysis / Brown & G. Yule. – Cambridge university Press.

ИНФОРМАЦИОННАЯ ВОЙНА

Информационные войны заняли особое место в жизни современного общества. Ведь любая избирательная кампания превращается в информационную войну, которая имеет единственную цель: уничтожить своего оппонента, хотя и не в физическом смысле. Информация постепенно приобретает самостоятельную силу. Поэтому это требует пересмотра возможностей ее применения.

Ключевые слова: информация, информационная война, способы передачи информации, самостоятельная сила,СМИ, телевидение, радиовещание.

INFORMATION WAR

Information wars occupied a special place in modern society. For any campaign turns into an information war, which has a single goal: to destroy his opponent, though not in a physical sense. The information gradually becomes an independent force. Therefore, it requires a revision of its application possibilities.

Keywords: information, information warfare, ways of transmission of information, an independent force, media, television, radio.

Сведения об авторах: ***Мухсин Ризои*** – аспирант Таджиксого национального университета
НакиРизои - аспирант Таджиксого национального университета. Телефон: **(+992) 919-80-70-56**

ТАЪСИРИ НАВОВАРИИ ТЕХНИКӢ БА БАРНОМАСОЗӢ ДАР ШАБАКАҲОИ ТЕЛЕВИЗИОНИ ТОҶИКИСТОН

З.А. Эшматов
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Кори телевизион муҳтавои басо мураккаб дорад. То ба рӯйи пардаи он омадани як намоиш марҳалаҳои зиёди эҷодӣ паси сар мешаванд. Аз пайдо шудани идея, то ба навишта шудани сенарияву сабту танзими барнома вақту меҳнати зиёд сарф мешавад. Бинобар ин, кори телевизион марбут ба як-ду нафар нест, он маҳсули заҳмати дастаҷамъона аст. Дар кори барномасозии телевизион техника омили муҳим маҳсуб мешавад. Наворбардорӣ, монтажу коллаж ва банду басти сужаҳо аз корҳое ҳастанд, ки дар таҳияи намоиши телевизионӣ бо техника анҷом мешаванд. Истифодаи дуруст ва ба мавриди техника низ як омили муваффақияти барномасозон аст.

Аз таърихи ташаккул ва рушди телевизиони Тоҷикистон бароямон пайдост, ки ҳар таҳаввуле, ки дар барномасозии телевизион ба вуҷуд омадааст, бо дастрас гардидани техника ва технологияи навин имконпазир шудаааст. Чунончи бо ворид шудани дастгоҳи сабти навор дар соли 1965-ум дар барномасозии телевизион таҳаввулоти чашмрас ба вуҷуд омад. Агар то ин замон дастандаркорон ба пахши барномаҳои мустақим аз дохили студия ва намоиш додани фотоочеркҳо тавоноӣ доштанд, пас аз дастрас гардидани техникаи нав кори онҳо ранги дигар гирифт. Акнун аз толори маҷлисгоҳу варзишгоҳ, боғу саҳро, мактабу боғча ва ғайра барномаҳоро сабту монтаж карда пешниҳоди бинандагон мекарданд, ки ин ҳама бо шарофати технологияи нав даст додааст.

Даҳсолаи охирро (аз соли 2005 ба ин сӯ) таърихнигорон давраи «рушди техникии телевизиони миллӣ»[8, 55] меноманд. Воқеан, ба ин гуфтаҳо то ҷое розӣ шудан мумкин аст. Зеро, аз соли 2005 ба ин тараф, дар телевизиони Тоҷикистон як қатор навоварии техникиву технологӣ ба амал омад, ки дар кори эҷодиву барномасозии телевизион заминаҳои мусоидро фароҳам кард. Аввалтар аз ҳама техникаи телевизиони Тоҷикистон, ки бо таҷҳизоти истеҳсоли соли 1985 фаъолият мекард, дар соли 2006 бо датгоҳҳои сабту танзим ва пахши истеҳсоли ширкатҳои маъруфи Ҷопону Олмон иваз карда шуд. Ин таҳаввулоти ҷадид имкон фароҳам овард, ки пахши барномаҳои телевизиони Тоҷикистон аз 9 соат ба 18 соат ва охирон шабонарӯзӣ, яъне 24 соат карда шавад.

Бар асоси оморҳо барои пахши барномаҳои телевизионӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон соли 1991 ҳудуди 190 фиристанда (передатчик) амал мекард. Аз ин теъдод барои пахши барномаҳо бо забони тоҷикӣ танҳо 50 фиристанда хизмат мекард. Дар замони соҳибистиқлолии Тоҷикистон барои васеъ намудани фарогирии мавҷи телевизион тадбирҳои судманд андешида шуд. «Дар ин давра шумораи умумии фиристандаҳои пахши мавҷи телевизион ба 1080 адад расонида шуд, ки аз ин миқдор 948 ададашро фиристандаҳои телевизионӣ ташкил мекунад»[1].

Натиҷа ин шуд, ки фарогирии мавҷи телевизион низ васеъ гардида, бино ба оморҳо феълан «99,72 фоизи қаламрави мамлакат»[10] барномаҳои Шабакаи якуми телевизиони Тоҷикистонро тамошо мекунанд. Қаблан минтақаҳои кӯҳистони Тоҷикистон аз тамошои барномаҳои телевизион маҳрум буданд.

Давраи рушди телевизиони миллӣ унвон шудани даҳсолаи охир бо он асоснок мешавад, ки дар заминаи иқтидори техникиву эҷодии телевизиони Тоҷикистон 3 шабакаҳои давлатии ҷадиди дигар таъсис гардида, ба фаъолият пардохтанд. Нахуст дар соли 2005 Муассисаи давлатии «Телевизиони Сафина»[12], соли 2006 Муассисаи давлатии «Телевизиони кӯдакону наврасон Баҳористон» [13] ва дар соли 2008-ум Муассисаи давлатии «Ҷаҳоннамо»[14] ташкил шуда, ба фазои воситаҳои ахбори оммаи кишвар неруи тоза бахшиданд. Аз ҷониби дигар, бо таъсиси шабакаҳои нави телевизионӣ низоми комили телевизионҳои давлатӣ ба вуҷуд омад.

Шабакаҳои номбурдаи телевизионӣ бо таҳияи барномаҳои гуногунжанру гуногунмавзӯъ ҳар яке дар дохилу хориҷи кишвар тамошобинони сершумори худро доранду то ҷойе каму беш симои худро ёфтаанд. Агар телевизиони «Сафина» ба минбари афкору пайкори фарҳангиёни кишвар табдил ёфта, дар барномаҳояш фарҳанги волои миллӣ, анъанаву расму русуми аҷдодиро таблиғ намояд, телевизиони «Баҳористон» намоишҳои гуногуни омӯзишӣ, фарҳангиву маърифатӣ ва барномаҳои шавқовари фароғатӣ таҳия намуда, пешкаши бинандагон ва ҳаводоронаш мекунад. Кормандон ва хабарнигорони шабакаи «Ҷаҳоннамо» бошанд, бо таҳияи барномаҳои хабариву таҳлилӣ аудиторияи худро бо хабару иттилои дохилу хориҷи кишвар ошно месозанд.

Аммо, мавзӯи баҳси мо ин пайдо шудани шабакаҳои зиёди телевизионӣ дар Тоҷикистон нест, баҳси мо сари истифодаи дурусти техника ва технологияи телевизионӣ ва таъсири он ба барномасозӣ аст.

Бояд гӯем, ки дар боло рафтани имиҷи телевизион таҳаввулоти техникӣ низ бетаъсир нест. Таҳаввулоти техникие, ки дар чанд соли охир дар телевизионҳои мо роҳандозӣ шуд, ба сатҳу сифати намоишҳо таъсири худро гузошт. Беҳтар шудани сатҳу сифати навору тасвирҳо, ороиши компютерӣ, муассир шудани танзиму тадвини барномаҳо, ворид шудани эффектҳои нави тасвириву овозӣ ба намоишҳо ва ғайра, маҳз бо шарофати ҳамин навоварии техникӣ амалӣ шуданд.

Барои мисол, худи ҳамин барномаи «Ахбор» ва студияи пахши онро мегирем. Гузоштани монитор дар студия ва намои тасвири сужаи пешниҳодшаванда аз навовариҳоест, ки бинандаро ба тамошои барнома ҷалб мекунад. Зеро, агар солҳои пеш гузоришҳо бо матни хушку холӣ ба бинандагон муаррифӣ мешуданд, акнун пайдо шудани наворҳо дар экран нутқи гӯяндагонро тақвият мебахшад.

Ё худ ба вуҷуд омадани телесуфлёр (луқмагӯ) [5, 46], ки дастёри беминнати натоққон гаштааст, кори ровиёнро ба маротиб осон намудааст. Ин технологияи нав, ки чанд соли охир дар телевизионҳои мо истифода мешавад, то ҷое барои беғалат, равон, суфта қироат намудани матни хабару гузоришҳо ба наттоқон кӯмак мекунад. Аммо, ин навоварӣ бадиҳоеро ҳам дар худ дорад. Баъзе аз наттоқонро танбал кардааст, ки хабарҳоро бе огоҳӣ ва курсаводона мехонанд. Ҳатто, қисме аз гӯяндагон вақти хондани матн миҷгонҳояшон намеҷунбаду аз суфлёр боре ҳам чашм намекананд, ки ин бад аст. Инро дар кори наттоққон Фарзона Мирзозода (шабакаи якум) ва Мавҷигул Сайфуллоева (телевизиони «Сафина») мушоҳида кардан мумкин аст.

Агар мо ба режиссура, муҳтавои мундариҷавӣ, сохтор ва танзиму ороиши барномаҳое ба монанди, «Нигоҳи Комил», «Сарнавишт», «Дидгоҳ», «Симо», «Паргор», «Тоҷикистон ва ҷаҳон», «Тадқиқоти журналист», «Чарх» (шабакаи якум) «Нози хаёл», «Сиришт», «Завқ», «Сапедадам» , ««Ҳукм» (ТВ«Сафина»), «Як соат», «Нигоҳ», «Омадем бубинем» (ТВ «Баҳористон»), «Суҳбати рӯз», «Ҷаҳони муосир» (ТВ «Ҷаҳоннамо») таваҷҷуҳ намоем, истифодаи дуруст ва муассири техникӣ ва

технологии телевизиони муосирро мушоҳида хоҳем кард. Касбияти таҳиявии барномаҳои мазкур дар қиёс ба дигар барномаҳо хеле боло аст. Ин аз он дарак медиҳад, ки дастандакорони ин намоишҳо бо тасвир ва образҳои аудиовизуалӣ хуб кор карда метавонанд.

Ташкили намоишҳои мустақим ва пахши гузоришҳо аз ҷараёни баргузории чорабиниҳои муҳимми сиёсиву фарҳангӣ ва варзишӣ аз навигарии дигари телевизионҳои кишвар аст, ки бо фароҳам шудани имконияти техникӣ аз соли 2006 роҳандозӣ шудааст. Аз пахши мустақим кайҳост, ки телевизионҳои кишварҳои пешрафта истифода мекунанд. Ин чиз хуб аст, зеро бинандагон имкон пайдо мекунанд, ки ҷараёни баргузории рӯйдодҳои муҳимро мустқиман тамошо кунанд. Ё худ дар барномаҳои мустақим бо студия дар тамос шаванд, суолу дархост ва пешниҳодҳои худро ба иштирокчиёни барнома иброз намоянд. Истифодаи пахши мустақим дар барномаҳои иттилоотӣ низ бамавриду муассир аст. Барои мисол, рӯзи 2-уми март хабарнигор Аҳлиддини Тоҳир дар барномаи «Ахбор» (Шабакаи якуми телевизиони Тоҷикистон, 2.03.2015) натоиҷи интихоботи вакилони Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олӣ ва маҷлисҳои маҳаллиро мустақиман аз бинои Маркази тадқиқоти стратегии Тоҷикистон, ки Коммиссияи марказии интихобот ва райъпурсӣ дар он ҷо фаъолият дорад, пешниҳоди тамошобинон кард. Ҳазорҳо тамошобинон бидуни мурочиат ба сомонаҳои интернетиву радио, натиҷаҳои интихоботро маҳз аз телевизион огаҳ шуданд.

Мутаассифона, ин гуна гузоришҳои мустақим дар телевизионҳои мо ахён- ахён замони баргузории чорабиниҳои муҳимми сиёсӣ пахш мешавад. Ҳоло он ки пахши мустақими гузоришҳо дар ҳамаи самтҳо бояд аз корҳои ҳаррӯзаи хабарнигорони телевизион, бахусус шабакаи иттилоотии «Ҷаҳоннамо» бошад. Зеро, дар телевизионҳои дигар мамлакатҳо пахши мустақим кори маъмулии хабарнигорон аст, онҳо на танҳо аз дохили кишвараашон, балки аз дурдастарин нуқоти дунё мустақиман гузоришҳо медиҳанд. Ин камбудии кормандони идораҳои иттилоотии телевизионҳои мо аст.

Ба пиндори мо, бо ислоҳ шудани ин камбудӣ сатҳу сифати барномаҳои хабарӣ бехтар гардида, эътимоду боварии бинандагон низ ба барномаҳои телевизион афзунтар хоҳад шуд.

Дар инъикоси рӯйдодҳои варзишӣ, махсусан пахши мустақими мусобиқаҳои варзишӣ чанд сол пештар шабакаҳои телевизиони мо хеле нотавон буданд. Қудрат ва тавони пахши ба меъёр ҷавобгӯи ҳатто як бозии футболро аз мусобиқоти қаҳрамонии футболи Тоҷикистон аз варзишгоҳро надоштанд. Бо сабаби ба меъёрҳои коргардонӣ ҷавобгӯ набудани пахши гузоришҳо, бинанда ҳатто чеҳраи аслии ягон бозингари футболи тоҷикро дида наметавонист. Хушбахтона, ин камбудӣ, ки аслан ба заифии техникӣ марбут аст, як соли охир бартараф шуд. Гузоришҳо то ҳадде ба меъёрҳои коргардонӣ ҷавобгӯ ва тамошобинон симои бозингаронро дар планҳои бузург медидагӣ шуданд. Пахши мустақими бозии дастаҳои «Истиқлол»-и Тоҷикистон ва «Ал-Қодсия»-и Қувайт, ки рӯзи 15 апрел аз варзишгоҳи марказии шаҳри Душанбе тариқи Шабакаи якуми телевизиони Тоҷикистон (Шабакаи якуми телевизиони Тоҷикистон, 15.04.2015) сурат гирифт, собит намуд, ки камбудиҳои техникӣ дар ин самт ислоҳ шудаанд.

Зикр бояд кард, ки як соли охир дар барномасозии шабакаи телевизиони «Ҷаҳоннамо» як падидаи тоза мушоҳида мешавад. Ин ҳам бошад, баргузор намудани телемост (робитаи телевизионӣ) [5, 47] бо намояндагони касбу кори гуногун аст. Телемост асосан дар барномаи «Суҳбати рӯз»-и ин шабака истифода мешавад. Зоҳиран, ин телемост барои бинанда табиӣ аст, ки баранда дар студия истода бо нафаре дар утоқи кориаш ё мавзеи дигар суҳбат мекунад. Аммо сунъӣ ва сохтакорӣ будани ин чандон маълум нест. Ҳарчанд ташкили телемост, хоссатан телемости сунъӣ заҳмати зиёдро талаб мекунад (монтаж ва банду басти он меҳнату вақти зиёдро талаб мекунад), аммо муассир асту аз усулҳои маъмули барномасозии телевизиони муосир маҳсуб мешавад. Барои мулоҳиза як барномаи «Суҳбати рӯз» (Шабакаи иттилоотии «Ҷаҳоннамо», 10.03. 2015.) - ро, ки тариқи телемост бахшида ба ҷашни матбуот сурат гирифтааст, мисол меорем. Баранда Барно Соҳибова дар студия истода, мавзӯи суҳбатро эълон ва ҳамсуҳбаташ профессори факултети журналистикаи ДМТ Мурод Муродовро муаррифӣ мекунад. Баъдан, суҳбат оғоз мешаваду ҳар ду - барандаву мусоҳиб дар экран пайдо мешаванду ба баррасии мавзӯъ мепардозанд. Дар баъзе мавридҳо мусоҳиб дар экран пурра намоён мешавад, дар мавридҳои дигар қисман. Ба ҳамин тариқ, телемост анҷом мешавад. Намоиш

тарзе монтаж шудааст, ки бинанда воқеан бовар мекунад, ки суҳбатнигор дар студия истода бо як нафар берун аз студия мустақим суҳбат дорад. Ин хеле муассир аст.

Бо назардошти таъсирбахш будани ин усули барномасозӣ роҳбарони телевизионҳои Тоҷикистонро зарур аст, ки техникаву таҷҳизоти лозимаро фароҳам созанд, то журналистон дар таҳлилу баррасии дилхоҳ мавзӯъҳо на телемостҳои сунъӣ, балки телемостҳои воқеиро таҳия намоянд. Ҳар чи зудтар ба роҳ мондани ин кор ҳам ба боло рафтани имиҷи телевизион асту ҳам ба манфиати кормандон аст, ки заҳмату меҳнат ва дигар ташвиҳояшон сарфа мешавад.

Як усули маъмули дигар дар барномасозӣ ин истифода аз алоқаи видеоӣ тариқи «Skype» аст. Ин метод низ барои ташкили телемост ва пурсидани афкори коршиносон роҷеъ ба ин ё он масъала муфид асту дар таҷрибаи телевизионҳои хориҷӣ солҳо боз истифода мешавад. Муттассифона, аз алоқаи видеоӣ тариқи «Skype», ки ҳам арзон ва мувофиқу муносиб аст, ягон шабакаи телевизионии мо истифода намекунанд.

Албатта, кормандон ва ходимони (журналистони) телевизион дар шароити имрӯза имкониятҳои зиёд барои сохтани барномаҳои рангоранг доранд. Боиси афсӯс аст, на ҳамеша ин имкониятҳо самаранок истифода мешаванд. Сабаб маълум аст, нарасидани кадрҳои донандаи технологияи телевизиони муосир. Бо ин иллат фаврият, возеҳият ва сареҳияти сужаҳо ва наворҳои телевизионӣ беҳбудӣ мехоҳад.

Бо назардошти он ки дар ҷаҳони пуршитоби фановарӣ ва улуми ҷадид нақши воситаҳои ахбори омма, бахусус телевизион дар ташаккули афкори умум беш аз пеш меафзояд, роҳбарияти Кумитаи телевизион ва радиои назди ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистонро лозим аст, ки бо баргузор намудани семинару курсҳои омӯзишӣ бо даъвати донандагони варзидаи технологияи телевизиони муосир аз хориҷи кишвар донишу малакаи кормандони техникиву журналистони телевизионро тақвият бахшанд. Ҳамзамон, барои таҷрибаомӯзӣ ҳатман давоми ҳар сол чанд кормандони худро барои коромӯзӣ ба ширкатҳои машҳури телевизионҳои кишварҳои дигар равон кунанд, то онҳо таҷрибаҳои андӯхтаашонро дар телевизионҳои мо амалӣ созанд.

А Д А Б И Ё Т

1. Бойгонии ҶСК «Телерадиоком», 2011.
2. Муассисаи давлатии «Телевизиони кӯдакону наврасон Баҳористон», 2015.
3. Муассисаи давлатии «Телевизиони Сафина», 2015.
4. Саъдуллоев А. Асосҳои журналистикаи телевизион. Бахши аввал. /А Саъдуллоев, М. Шоев. - Душанбе: Эҷод, 2005. - 96 с.
5. Ситников В. П. Техника и технология СМИ: печать, телевидение, радиовещание: учебник / В. П. Ситников. - М.: Эксмо, 2004. - 175 с.
6. Телевизионная журналистика: учебник // Редколлегия: Г. В Кузнецов, В. Л. Цвик, А. Я. Юровский. - М.: Изд-во МГУ, Изд-во «Высшая школа», 2002. - 304 с.
7. Шабакаи иттилоотии «Ҷаҳоннамо». Суҳбати рӯз, 2015. 10 март.
8. Шабакаи якуми телевизиони Тоҷикистон. Барномаи «Ахбор», 2015. 2 март.
9. Хоҷазод С. Садои меҳр / С. Хоҷазод. - Душанбе, 2010. - 64 с.
10. Хоҷазод С. Вожаномаи рӯсӣ ба тоҷикии соҳаи радио ва телевизион / С. Хоҷазод. - Душанбе, 2007. - 45 с.
11. [Захираи электронӣ]. www.1tv.tj.
12. [Захираи электронӣ]. www.safina.tj.
13. [Захираи электронӣ]. www.tvb.tj.
14. [Захираи электронӣ]. www.jahonnamo.tj.

ВЛИЯНИЕ ТЕХНИЧЕСКИХ НОВШЕСТВ НА СОЗДАНИЕ ПЕРЕДАЧ ТАДЖИКСКИХ ТЕЛЕВИЗИОННЫХ КАНАЛОВ

В статье анализирован процесс технической эволюции в передачах таджикских государственных телевизионных каналов. Автор статьи старается показать влияние технической эволюции на развитие и разнообразие телевизионных передач за последние десять лет.

Ключевые слова: телевидение, техника, технология, телемост, зритель, журналистика, беседа, эволюция, корреспондент.

THE IMPACT OF TECHNOLOGICAL INNOVATIONS IN THE ESTABLISHMENT OF TRANSMISSION TAJIK TELEVISION CHANNELS

The article analyze the processes of technical evolution in the programs of the Tajik state television channels. The author tries to show the impact of technological evolution and the development of a variety of television programs in the last ten years.

Key words: Television, technology, technology, teleconference , the viewer , journalism, discussion , evolution, correspondent.

Сведения об авторе: ***З. Эшматов*** **–** ассистент кафедры телевидения и радиовещания факультета журналистики Таджикского национального университета. Телефон: **(+992) 934-65-94-22**

ДАР ШИНОХТИ ҶУМЪА ОДИНА

Н. Усмонова
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Нависандаи мондагори тоҷик ва тарҷумон Ҷумъа Одина бисёр сарнавишти ғамангез, пур аз азобу машаққат ва сангине дорад. 13 марти соли 1930 дар деҳаи Некноти ноҳияи Панҷакент дар оилаи деҳқон Қараи Одина писаре ба дунё меояд ва ба ӯ Ҷумъабой ном мегузоранд. То он ҷое ба мо аз таҳқиқоти Карим Мусоев маълум гардид номи падари Ҷумъа Одина Нурмуҳаммад мебошад, лекин аз сабаби сиёҳ буданаш ӯро Қараи Одина ном мебурдаанд. Ба Ҷумъабойи хурдакак муяссар намегардад, ки давраи кӯдакӣ ва наврасиашро дар баробари дигар ҳамсолонаш дар оғӯши зодгоҳ гузаронад. Зеро он айём деҳаҳоро аз кулакону бойҳо тоза мекарданд ва дар рӯйхат номи падари Ҷумъа Одина низ дарҷ гардида буд. Аз ин рӯ 22 сентябри соли 1931 аҳли оилаи онҳоро ба қишлоқи Никола-Александровскии ноҳияи Арзгирскии кишвари Ставрополи Руссия бадарға менамоянд. Дар оила онҳо се нафар, ду писар ва як духтар буданд. Дар он вақт бародари Ҷумъа, Гулбой ҳафт сол, апааш шаш сол ва худаш як сол доштанд. Дар аввал оилаи онҳо ва дигар оилаҳое, ки аз ҷумҳуриҳои собиқ Иттиҳоди Шуравӣ ба ин ҷо бадарға шуда буданд, бениҳоят азобу уқубати зиёде кашиданд, то ҳадде ки апаи Ҷумъа ба ин душвориҳо тоб наоварда аз дунё мегузарад. Сипас бо пешниҳоди падари Ҷумъа колхоз ташкил мекунанд ва кӯшиш менамуданд ҳар мушкилиро паси сар намуда, ба пеш ҳаракат намоянд. Ҳамин тариқ, Ҷумъа Одина ва оилаи онҳо 15 сол дар бадарға умри худро мегузаронанд ва дар охир соли 1946 ба зодгоҳашон дубора бармегарданд.

Соли 1950 Ҷумъа Одина бахши филологияи дорулмуаллимини Самарқандро бо баҳои аъло хатм мекунад ва соли 1956 шуъбаи тарҷумонии Донишгоҳи давлатии Тоҷикистонро бо сари баланд ба итмом мерасонад ва дар нашриёти «Ирфон», моҳномаи «Тоҷикистон», маҷаллаи «Садои Шарқ», бахши адабию драммавии радиои Тоҷикистон, Кумитаи табъу нашри ҷумҳурӣ ва рӯзномаи «Маориф ва маданият» фаъолият менамояд.

Дар аввал Ҷумъа Одина ба тарҷума машғул буд. Ӯ зиёда аз бист асарро аз русӣ ба тоҷикӣ тарҷума намудааст, ки мисоли он «Кафолати сулҳ»-и В.Сабко «Дил дар кафи даст»,-и И.Шамякин «Писари моҳигир»-и В.Латсис, «Сибир»-и Г.Марков ва ғ. буда метавонанд. Ба ин мазмун яке аз дӯстони Ҷумъа Одина нақл мекунад, ки Ҷумъа Одина яке аз китобҳои тарҷумакардаашро ба дӯсти наздикаш туҳфа менамояд ва дӯсташ бошад дар ҷавоб ба ӯ мегӯяд, ки китобҳои тарҷумакардаатонро мебинам хурсанд мешавам, ифтихор мекунам, лекин аз тарафи дигар ғамгин мешавам, ки номи шумо дар китоб на ҳамчун тарҷумон, балки ҳамчун муаллифи асар бошад. Шояд ҳамин ҳодиса сабабе гардид ба Ҷумъа Одина, ки соли 1964 нахустин қиссаи худро бо номи «Авроқи рангин» дар маҷаллаи «Садои Шарқ» чоп намуд ва хонандагон онро ба хушнудӣ пазируфтанд. Дертар, аниқтараш пас аз чор соли дигар Ҷумъа Одина қиссаи дигаре-«Иншо дар мавзӯи озод»-ро дар моҳномаи «Садои Шарқ» барои чоп супорид. Соли 1973 маҷмӯаи дигаре бо номи «Чанбари оташ» рӯйи чоп омад, ки асари ишқӣ буда, мухлисони зиёдеро пайдо намуд.

Пас аз чанд соли дигар Ҷумъа Одина романе таълиф намуд, ки ба ҳаёт, рӯзгор ва ҳатто саломатии минбаъдаи ӯ таъсири зиёде расонид, зиндагии ӯро талхтар ва сангинтар намуд, ки ин романи «Гузашти айём»-и ӯ буд. Дар ин ҳолат моро лозим меояд, ки дар хусуси таърих ва сарнавишти романи «Гузашти айём» чанд ҷумла гӯем, чунки ҳаёти минбаъдаи адиб аз ин роман вобастагии калон дошт. «Гузашти айём»-ро

Ҷумъа Одина солҳои 1974-1975 менависад ва сараввал қисми зиёди онро дар маҷаллаи «Садои Шарқ» чоп менамояд ва шакли пурраи онро барои чопи китоб ба матбаа месупорад, вале мутаассифона, ин китоби адиб ба монанди дигар китобҳояш ба осонӣ ба дасти хонандаи худ нарасид.

Аввалин мунаққиде, ки дар хусуси романи «Гузашти айём» тақриз навиштааст, ин мунаққиди ҷавон Шукур Ҷумъаев буда ва ӯ чунин гуфтааст: ки «роман рӯҳи баланди граждани ва иҷтимоӣ дошта, асосҳои халқият ва партавияти он амиқу устувор аст».

Сипас тақризҳои Соҳиб Табаров ва Худойназар Асоев (Маориф ва маданият, 1978, 23 май»), чоп гардиданд, ки дар тақризи худ чунин натиҷагирӣ намудаанд: «Ҷ.Одинаев дар офариниши образи занон на ҳама вақт муваффақият ба даст меорад, вале бо вуҷуди ин, бо боварии том гуфтан мумкин аст, ки ин гуна нуқсонҳо нафосу майл ва мақсади идеявӣ, бадеӣ ва эстетикии романро халалдор карда наметавонанд».

Абдухолиқ Набиев дар «Ҳақиқати Ленинобод» чунин ибрози андеша намудааст: «аз ҷиҳати идеявӣ ва бадеӣ навоварона буда, аз ҷасорати эҷодӣ ва пухтагии идеявии нависанда ба хубӣ далолат медиҳад» ва дертар тақризи Атахон Сайфуллоев ба нашр расид. «Муаллиф дар тасвири ҷамъбасти реалистонаи тамоми протсесҳои ҳаёти ҷамъиятӣ дар мавқеи халқият ва партавият меистад» - гӯён натиҷагирӣ намудааст.

Хулоса, мунаққидони дар боло зикргардида ба асар баҳои мусбат ва баланд додаанд. Аммо ин дер давом накард ва баъд марҳалаи дигаре, аниқтараш дар атрофи романи «Гузашти айём» яку якбора нуқсону камбудиҷӯйӣ оғоз шуд ва «Гузашти айём»-ро бо қарори КМ ҲҚ асари «зиёновар» гӯён маҳкум карданд ва чопи китоб манъ карда шуд.

Яъне, дар ҳаёти Ҷумъа Одина романи ӯ «Гузашти айём» ҳам созанда буд ва ҳам сӯзанда. Созанда аз он ҷиҳат, ки ӯро машҳуру маъруф гардонид, ба ҳамагон муаррифӣ намуд, вале дар баробари ин шуҳратмандиҳо ӯро сӯзонд ва боиси канда шудани риштаи зиндагии ӯ гардид.

Ҷумъа Одина 10 сентябри соли 1982 дар рӯйи мизи корӣ аз дафъаи сеюми сактаи дил ин дунёро падруд гуфт ва шоира Ҳадиса Қурбонова илова мекунанд, ки «аламовараш дар он аст, ки ба қадри Ҷумъа Одина танҳо пас аз маргаш расида, соли 1990 бо Ҷоизаи давлатии Тоҷикистон, ба номи устод Рӯдакӣ қадрдонӣ намуданд».

А Д А Б И Ё Т

1. Қурбонова Ҳ. Теғи одамкуш / Ҳ. Қурбонова. – М., 2008.
2. Мӯсоев К. Дар домани шаб ғунуда бас рӯзи сафед / К. Мӯсоев // Адабиёт ва санъат, 2005.10 март
3. Мӯсоев К. Ҷабри таърих: қисса аз рӯзгори Ҷумъа Одина / К. Мӯсоев. - Душанбе, 2012.
4. Одинаев Ҷ. Гузашти айём / Ҷ. Одинаев. – Душанбе, 1978.
5. Энсиклопедияи советии тоҷик. – Душанбе, 1989. - Ҷ. 5.
6. Маориф ва маданият, 1977, 10 феврал.
7. Маориф ва маданият, 1978, 23 май.
8. Ҳақиқати Ленинобод, 1978, 26 июн
9. Маориф ва маданият, 1979, 20 октябр
10. Нависанда ва ҳақиқати зиндагӣ // Маориф ва маданият, 1977. 10 феврал.
11. Ташаккули фардияти нависанда // Маориф ва маданият, 1978. 23 май.
12. Назари ибратбини нависанда // Ҳақиқати Ленинобод, 1978. 26 июн
13. Маориф ва маданият, 1979. 20 октябр.
14. Ҳадисаи Қ. Теги одамкуш / Қ. Ҳадисаи. – М., 2008. - С-15.

ЖИЗНЬ И ТВОРЧЕСТВО ДЖУМЫ ОДИНА

В данной статье автор рассматривает жизнь и писательскую деятельность Джумы Одина. Автор представляет его как таджикского советского писателя, переводчика и современного писателя советского периода.

Ключевые слова: Кара Одина, Ставрополь, «Гузашти айём», Джумабой, «Теги одамкуш» Хадисы К., деревня Некнот, 13 марта 1930 года.

PRESENTING JUMA ODINA

The article tells about the life and literary cretions of Juma Odina. It also says about the auther as a tajik soviet writer, translation and as a kind of a literary man of new trend.

Key words: Qarai Odina, Stavropol, «Guzashti ayom», Jumaboy, «Tegi odamkush»- Hadisa K., Neknot village, March, 13, 1930.

Сведения об авторе: ***Н. Усмонова*** - ассистент кафедры международной журналистики Таджикского национального университета

ТАДЖИКИ ГЛАЗАМИ МОЛОДЕЖИ СЕВЕРНОГО РЕГИОНА РТ (на материале анкетирования в студенческой среде)

З.А. Гулова
Российско-Таджикский (славянский) университет

Ассоциативное поле (АП) формируется с помощью ответов-реакций носителей языка на слово-стимул. АП - знания о слове-стимуле в данной конкретной национальной культуре. Отметим тот факт, что одно из разновидностей словесного значения – ассоциативное. Н.В. Уфимцева выделяет 4 преимущества ассоциативного эксперимента (АЭ):

1. Соотнесенность ассоциативных реакций с семантической структурой словарного состава языка;
2. Их обусловленность собственно языковыми синтагматическими связями слова;
3. По ассоциативным реакциям можно судить о правилах совместного употребления слов в речи;
4. Материалы ассоциативного исследования можно рассматривать как специфичный для данной культуры и языка «ассоциативный профиль» образов сознания, интегрирующий в себе умственные и чувственные знания, которыми обладает некоторый этнос[7, 44-51].

АП толерантности проливает свет на целый ряд проблем, бытующих в языковом сознании носителей таджикского языка.

А.П. Палкин, исследуя АП «выпивка», делит АП на 4 смысловых компонента:

1. логико-понятийный (пьянка, похмелье, алкаш);
2. телесно-перцептивный (бутылка, стакан);
3. ценностно-смысловой (гадость);
4. эмоционально-аффективный (веселье) [4, 51-57].

А.Е. Вилисова в своей работе отмечает, что «АЭ – богатый источник лингвистической, социологической и социально-психологической информации». Она смогла выявить, что среди респондентов (студенты и выпускники) с приобретением профессионального опыта число реакций-определений (какое оно?) сокращается [1, 200-202].

Р. М. Скорнякова предлагает конструирование АП на основе вербальных реакций, полученных в САЭ (свободный ассоциативный эксперимент) и с последующей верификацией его результатов с помощью МСШ (метода субъективного шкалирования). Метод субъективногошкалирования предполагает применение некоторой градуальной шкалы, которая может быть пяти- или десятизначной. Построенное пространство является не только компактной формой описания и дифференциации анализируемой лексики, но и обладает, по замечанию В. Ф. Петренко, статусом модельного представления вербальной семантической памяти, позволяющего предсказать некоторые закономерности ее функционирования [6,135-137].

В.С. Салахиева в своей работе «Образно-перцептивная характеристика лингвокультурного типажа «русскоязычный кыргызстанец» использовала один из видов АЭ - метод неоконченных предложений, с помощью которого она строила лингвокультурный типаж «русскоязычного кыргызстанца». [5, 199-201].

Н.С. Куприянова использовала один из видов АЭ – направленный, исследуя АП концепта *смех*.В ходе эксперимента было предложено заполнить пробелы, отвечая на вопросы, обусловленные грамматической природой слов-стимулов и грамматической природой русского предложения, а именно: смех (какой?), смеяться (как?), смеется (кто?), смеяться (над кем/чем?), смешной (кто?) и т. п. [3, 52- 55].

А.Кравчук в своей статье «Новые профили украинского стереотипа поляка (на материале анкетирования в студенческой среде (г.Львов))» предлагает следующий вариант анкеты:

1. Кто такой *поляк*?
2. Пожалуйста, напишите слова, которые Вы используете вместо слова *поляк.*
3. Пожалуйста, напишите те качества, которые, по Вашему мнению, лучше всего характеризуют *типичного поляка* (такого, какой он *есть*).
4. Пожалуйста, напишите качества, которые, по Вашему мнению, лучше всего характеризуют настоящего, *образцового поляка* (такого, какой *ондолжен быть*).
5. Пожалуйста, закончите предложение (можно написать несколько вариантов): *Он поляк, но…*
6. Какие качества присущи полякy?
7. Пожалуйста, напишите имена существительные, которые могут сочетаться со словами: *польский (польская, польские*).
8. Пожалуйста, напишите глаголы к выражениям *как поляк, по-польски* и написать значение фраз, которые будут образованы.
9. Пожалуйста, напишите известые пословицы, поговорки, идиомы, фразеологизмы *о поляках.*
10. Пожалуйста, напишите известные шутки *о поляках* [10, 147-170].

Исследованию толерантности посвящена также статья «***Studenci o tolerancji i nietolerancji»*** Роберта Борковского, который приводит следующие вопросы для анкеты:

1. Знаешь ли ты людей, принадлежащих этническим меньшинствам (да-нет)?
2. Знаком ли ты лично со студентами с других стран (да-нет)?
3. Подружишься ли ты с человеком, который относится к этническому меньшинству (да-нет)?
4. Как ты относишься к студентам-иностранцам (ничего против не имею; иностранцы должны учится в своей стране; в вузе слишком много иностранных студентов)?
5. Как ты относишься к представителям других народностей (может стать моим соседом; может жить со мной в одной комнате; может учится со мной в оной группе; может стать членом семьи; может пойти со мной на вечеринку)?[8].

Проанализировав вышеприведенные работы по АЭ, нами была проведена попытка провести АЭ в северном регионе РТ (Худжанд) с целью построения АП толерантности. В данной работе мы анализируем одну из частей анкеты.

На основе работ А. Кравчук и Н.С. Куприяновой была составлена одна из частей анкеты – таблица с вопросами (приложение).

Нами было проведено анкетирование среди студенческой среды в Худжандском государственном университете им. Б.Гафурова города Худжанд в мае 2015 года. В анкетировании участвовал ***171 респондент. П***осле отбраковки осталось анкет 160.

Национальность респондентов: 115 – таджики, 43 –узб., 2- татар;

пол: м-72**,** ***ж***-83, не ответили - 5 чел.;

возраст: 18- 21;

специальность: экономист (бухучет), русская филология, востоковед (арабский язык), педагогика, информационные технологии.

Необходимо было ответить на вопросы, которые относились к таджикам Бадахшана, восточного, южного и центрального регионов: к*акой? Что любит? Что ненавидит? Что знает?во что верит?*

Рассмотрим ответы на вопросы респондентов относительно таджика Бадахшана (памирца).

Какой ?- красивый 10, хороший 10, высокого роста 3, добрый 2, большой 2, сильный 2, горный 2, плохой, искренний, нехороший, не очень хороший, прекрасный, интересный, счастливые, голубоглазый, светлоглазый, грубые, хозяйственные, умный, ленивый, дехканин, дочка, фрукт, танцует.

Доминирующими лексемами являются *красивый, хороший, высокого роста, добрый, большой, сильный и горный*. Именно данные слова являются главными составляющими характеристики описания *памирца* глазами респондентов.

Что любит ?– еда 1+15 (курутоб 7, плов 6, ширчай, яблоко, мясо), люди 5 (шииты, мама, гости, свой народ, родных), одежда 2+2 (тюбетейка, джурабы), петь 2, mosque

(мечеть), воды и горы, рубин (драгоценный камень), красный цвет, бижутерия, благоустройство, деньги, труд, работа, свой город, танцевать, получать деньги.

Доминирующими лексемами являются *курутоб, плов, петь, одежда.* Именно данные слова являются главными составляющими характеристиками того, что любит *памирец*глазами респондентов. Отметим, что лексема курутоб не свойственна памирцам, что говорит о том, что респонденты не знают, что, на самом деле, любят памирцы.

Что ненавидит ?– люди 12 (враги 5, чужой, девушки, суниты, другие нации, ханафи, плохой человек), война 3, не знаю 2, ложь 2, плохое 2, плов, гора, воздух, грязная вода, дискотека, политика, измена, когда одевают их национальную одежду.

Доминирующими лексемами являются *враг, война, ложь, плохое*. Именно данные слова являются главными составляющими характеристиками того, что ненавидит *памирец*. Обратим внимание на лексемы *война, враг, ложь и плохое,* которые возможно связаны с общечеловеческими нравственными нормами, которые ненавистны всем людям.

Что знает?– Всё 6 (все хорошее 2), таджикский язык 4, историю2, много языков2, историю 2,охотиться, может всё – может ничего, культура, наука, место, фольклор, любовь, ничего.

Доминирующими лексемами являются *всё, таджикский язык, всё хорошее, историю, много языков*. Именно данные слова являются главными составляющими характеристиками того, что знает *памирец*. Он владеет не только родным, но и иностранным (-и) языком (-ами), знает всё, при этом, не только историю, но и всё хорошее.

Во что верит?- Бог 13 (в своего Бога 1), в себя 4, Аллах 4, в судьбу 3, друзьям 2, исмаилизм, в девушек, не мусульманин, дружбе, в милости, в свою веру, любовь, в легенду, не знаю.

Доминирующими лексемами являются *Бог, Аллах, в себя, в судьбу, друзьям*. Именно данные слова являются главными составляющими характеристиками того, во что верит *памирец*.

Отметим, что лексемы Бог и Аллах не объединены в одну группы, т.к. данные лексемы отражают разную религию. Лексема Аллах показывает, что респондент - мусульманин, а лексема Бог не раскрывает религию респондента, а только указывает на то, что он верующий.

Рассмотрим ответы на вопросы респондентов относительно таджиков южного региона.

Какой?- хорошие 7, трудолюбивые 4 (трудолюбие 1), агрессивные 2, злобный 2 (злой 1), дружелюбный 2, большой 2, черные брови, черные глаза, бородатые, болтливые, искренние, красивые, открытые, образованные, не очень, не так уж, патриоты, строители, любят свою родину.

Доминирующими лексемами являются *хорошие, трудолюбивые, агрессивные, злобный (злой), дружелюбный, большой.* Именно данные слова являются главными составляющими характеристики описания *таджика южного региона* глазами респондентов. Отметим, что внешний вид описан достаточно подробно: *большой, чернобровый, черноглазый, с бородой, красивый, при этом патриот, строитель и образованный*, не исключается и негативные характеристики такие, *как не очень, не так уж.*

Что любит?- Еда 8 (шурпо 2, чапоти 2, курутоб, шакароб, нон=лепешка, фрукты), наука 2, борода, свобода, работа, счастье, книга, наука, правда, увидеть весь мир, путешествовать по всему миру, строить, говорить, танцевать.

Доминирующими лексемами являются *шурпо, чапоти и наука.* Именно данные слова являются главными составляющими характеристиками того, что любит *таджик южного региона* глазами респондентов. По количеству ответов доминируют лексемы-названия блюд, что свидетельствует о том, что респонденты хорошо знают традиционные блюда таджиков южного региона, которые любят *строить, говорить, путешествовать и танцевать.*

Что ненавидит?- Враг 4, холод 2, предательство 3 (предать родину 1), стройку, война, мама, разлука с семьей, ненависть, необразованность, ненавидит разлуку с женой.

Доминирующими лексемами являются *враг, холод, предательство*. Именно данные слова являются главными составляющими характеристиками того, что *ненавидит таджик южного региона* глазами респондентов. Обратим внимание на лексемы *предательство,враг,* которые являются отражением общечеловеческих негативных

реакций на данные лексемы. А лексема *холод* ясно отражает типичный климат для таджика южного региона – жаркая погода, поэтому он ненавидит холод. Отметим, что предательство ненавистно таджику южного региона, но помета «предать родину» говорит о его патриотичности, а ненависть к разлуке с семьей говорит о том, что он очень дорожит ей.

Что знает?- знает таджикский язык 6, ничего 2, стройка, всё, место, история, культура, поэзия, враг, нужное для себя, развитие, не знаю.

Доминирующими лексемами являются: *знает таджикский язык и ничего*. Именно данные слова являются главными составляющими характеристиками того, что *знает таджик южного региона* глазами респондентов. В данном случае лексема *всё* объединяет в себя *культуру, поэзию, развитие, историю, врага, стройку*, а один респондент ответил*не знаю*.

Во что верит?- Бог 11, Аллах 4, своя семья 2, не знаю 2, стройка, судьба, в себя, правда.

Доминирующими лексемами являются: *Бог, Аллах, своя семья, не знаю*. Именно данные слова являются главными составляющими характеристиками того, во что верит *таджик южного региона* глазами респондентов. Он верующий, а семья занимает второе место после религии. Отметим, что два респондента ответили*не знаю*. Ответ *стройка* связан с работой, основным заработком таджика южного региона, который также верит в *себя, судьбу и правду*.

Рассмотрим ответы респондентов относительно таджиков восточного региона.

Какой ?- хороший12, черный2, трудолюбивый 2, добрый 2, разный 2, маленький, красивый, счастливый, простой, нормальный, гостеприимный, разумный, умный, трудолюбивый, скандалист,сильный, патриот, студент, не знаю.

Доминирующими лексемами являются *хороший, черный, трудолюбивый, добрый, разный.* Именно данные слова являются главными составляющими характеристики внешнего описания таджиков *восточного региона глазами* респондентов. Все ответы отражают положительное описание таджиков восточного региона.

Что любит? – еда 8 (молоко 2, плов 2, шакароб, курутоб, нон=лепешка, фрукт), путешествовать 2, всё 2, танцы 2, родина 2, отдых, работа, земля, кино, отмечать праздник, одеваться, сам знает, трудиться, петь, не знаю.

Доминирующими лексемами являются *молоко, плов, путешествовать, всё, танцы, родина.* Именно данные слова являются главными составляющими характеристики того, что любит *таджик восточного региона* глазами респондентов. Он любит всё, но особенно *есть, танцевать, путешествовать и свою родину.*

Что ненавидит? - враг 3, хозяйство 2, обман 4 (обманщик 2), враньё 2, болтать 2, спать 2, война, ложь, машина, грязный воздух, дать денег, гулять, не знаю.

Доминирующими лексемами являются *враг, хозяйство, обман, болтать*. Именно данные слова являются главными составляющими характеристики того, что ненавидит *таджик восточного региона* глазами респондентов. Он ненавидит также *болтать, обманщиков, гулять, деньги, машину, а также врага.*

Что знает? - всё знает 3, таджикский язык 3, не знаю 2 природа, худжандский язык, друзья, родной язык, место, что у них много минеральных вещей, наука, дружит.

Доминирующими лексемами являются *всё, таджикский язык, не знаю.* Именно данные слова являются главными составляющими характеристики того, что знает *таджик восточного региона* глазами респондентов. Он знает всё, говорит на таджикском языке, отметим, что два респондента ответили «не знаю». Данное явление говорит о том, что респонденты хорошо не знакомы с таджиками восточного региона.

Во что верит ?- Бог 9, Аллах 4, в себя 2, друзья 2, не знаю 2, судьба, Али, всё.

Доминирующими лексемами являются *Бог, Аллах, в себя, не знаю.* Именно данные слова являются главными составляющими характеристики того, во что верит *таджик восточного региона* глазами респондентов. Он верующий, но полагается на себя тоже, два респондента не знают, во что верит таджик восточного региона. Отметим, что лексема *Али* не вызывает у нас каких-либо ассоциаций, непонятно, чем вызвана такая реакция.

Рассмотрим ответы респондентов относительно таджиков центрального региона.

Какой? – хороший 8, красивый 6, гостеприимные 3,добрый 3, чернобровый 2, черные глаза 2,высокомерные 2, модные 2,большой 2, умный, образованный, мужественный, любимый, дружелюбный, трудолюбивый, культурный, умелый, сильный, мощный, удивительный, человеколюбивый, скандальный, пойдет, грубиян.

Доминирующими лексемами являются *хороший, красивый, гостеприимный, добрый, чернобровый, черные глаза, высокомерный, модный, большой.* Именно данные слова являются главными составляющими характеристиками описания *таджика центрального региона глазами респондентов.* Он описывается не только положительными качествами: хороший, красивый, добрый, модный, но и отрицательными: высокомерный, скандальный, грубиян, также описываются его внешние черты: чернобровый и черноглазый, а габариты: большой.

Что любит? – еда 1+16 (курутоб 8, шакароб 3, кефир, мясо, гамбургеры, чапоти, мороженое), драться 2, смеяться 2, гости 2, не знаю 2, цветы 2, парк, свобода, стиль, все хорошее, наука, знание, работа, прихорашиваться, иметь детей, украшаться, спорить,

Доминирующими лексемами являются *курутоб, шакароб, драться, смеяться, не знаю, гости.* Именно данные слова являются главными составляющими характеристиками того, что любит *таджик центрального региона* глазами респондентов. Отметим, что в основном, ответы респондентов – это названия еды. Три лексемы *стиль, прихорашиваться, украшаться* указывают на особую манеру в выборе одежды.

Что ненавидит? – враги 6, худжандцы 3, трусы 2, плохие 2, забони шеваги (северный диалект худжандцев), солнце, неуважение, плохое, глупые, папа, война, не любит работать, не знаю.

Доминирующими лексемами являются *враги, худжандцы, трус, плохие.* Именно данные слова являются главными составляющими характеристиками того, что ненавидит *таджик центрального региона* глазами респондентов. Отметим, что слова *враги, трус, плохие, война, глупые, неуважение* - это общечеловеческие негативные лексемы.

Что знает? - таджикский язык 6, всё 4 (всё, но не как худжандцы 1), люди 2 (враг, умный человек), песни 2, стихи, ухаживание, красота, Таджикистан, место, история, много, быть в своей крепости, драться.

Доминирующими лексемами являются *таджикский язык, всё, песни.* Именно данные слова являются главными составляющими характеристиками того, что знает *таджик центрального региона* глазами респондентов. Он знает всё, но не как худжанды, особенно песни и таджикский язык, также разбирается в истории, ухаживании, умных людях, драке. Самое главное, он знает Таджикистан.

Во что верит? - Бог 13, Аллах 4, не очень во всё 3, в жизнь, семья, в главу правительства, в президента, в счастье, не знаю.

Доминирующими лексемами являются *Бог, Аллах, не очень во всё.* Данные лексемы выявляют религиозность *таджика центрального региона* глазами респондентов, также определяют, что он не верит во всё. Он верит в главу правительства, в счастье,в семью. Отметим, что один респондент ответил «не знаю».

Приложение

	Какой?	Что любит?	Что ненавидит?	Что знает?	Во что верит?
Таджики Бадахшана (памирцы)					
Таджики восточного региона(Гарм, Таджикобад, Обигарм, Файзабад)					
Таджики северного региона (самаркандцы, бухарцы, таджики Согд.обл.)					
Таджики южного региона (таджики Хатл.обл.)					
Таджики центрального Региона(Душанбе, Гиссар, Зерафш.долина)					

Л И Т Е Р А Т У Р А

1. Вилисова, Е. В. Ассоциативный эксперимент как метод изучения корпоративной культуры юристов / Е. В. Вилисова //Вестник челябинского государственного университета.Вып.57, Филология. Искусствоведение. - 2011. - № 24 (239). - С.200-202.
2. ***Искандарова, Д.М. Исследование ассоциативного поля толерантности в молодежной среде Таджикистана/ Д.М. Искандарова.*** Международный журнал экспериментального образования. - 2015.- № 8. - С. 389-390 (в печати).

3. Куприянова, Н.С. Ассоциативное поле концепта «смех» в русском языке/ Н. С. Куприянова// Гуманитарные науки. - 2007. - №4 (8). - С 52-55.
4. Палкин, А.Д. Ассоциативное поле выпивка в языковом сознании/ А.Д. Палкин// Русская речь. - 2001.- № 6. - С. 51-57.
5. Салахиева, В. С. Образно-перцептивная характеристика лингвокультурного типажа «русскоязычныйкыргызстанец» (на материале ассоциативного эксперимента - метода неоконченных предложений)/ В. С. Салахиева //Историческая и социально-образовательная мысль. - 2013. -№4(20). – С.199-201.
6. Скорнякова, Р. М. Метод субъективного шкалирования как способ верификации результатов свободного ассоциативного эксперимента/ Р. М.Скорнякова // Вестник Челябинского государственного университета. Вып.30, Филология. Искусствоведение. - 2009. - № 10 (148)- С. 135-137.
7. Уфимцева, Н. В. Идеи Ф. де Соссюра в психолингвистическом прочтении/ Н. В.Уфимцева// Вопросы психолингвистики. - 2013. - № 1 (17). - С. 44-51.
8. Borkowski, Robert. ***Studenciotolerancjiinietolerancji / RobertBorkowski*** // Tolerancja.pl [Электронный ресурс] – Заглавие с экрана. - Режим доступа: http://www.tolerancja.pl/?tolerancja-i-nietolerancja,111.
9. ***Monitoring of Tolerance Associative Field and Forecasting of Inter-Ethnical Interrelations Problems: Questionnaire Survey in the University Environment of Tajikistan/*** D. Iskandarova, Z. Gulova, M. Davlatmirova, N. Karimova, A. Fomin // Mediterranean Journal of Social Sciences. – 2015. - 2015. - Vol.6 . No.5 S.4. – P. 35-46.
10. Krawczuk, Ałła. Nowe profile ukraińskiego stereotypu Polaka (na podstawie ankietowania studentlów lwowskich)/ Ałła Krawczuk // Postscriptum polonistyczne. - 2008. - № 1(1). - S. 147-170.

ТАДЖИКИ ГЛАЗАМИ МОЛОДЕЖИ СЕВЕРНОГО РЕГИОНА РТ
(на материале анкетирования в студенческой среде)

Данная статья посвящена результатам анкетирования в студенческой среде РТ (г.Худжанд). Результаты помогают выявить основные характеристики таджиковразных регионов глазами студенческой среды северного региона.Полученные данныетакже помогают определить, какие знания у респондентов о таджиках из разных регионов.

Ключевые слова: ассоциативный эксперимент, ассоциативное поле, толерантность, анкетирование, стереотип, респондент.

TAJIKSBY EYES OF YOUTH OF THE NORTHERN REGION OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN
(BASED ON THE QUESTIONNAIRE SURVEY AMONG STUDENTS)

This article focuses on the results of a questionnaire among students of the RT (Khujand). The results help to identify the main characteristics of Tajiks of different regions by the eyes of northern region's students. Conclusions display knowledge of respondents about Tajiks of different regions.

Key words: associative experiment, associative field, tolerance, questionnaire, stereotype, the respondent.

Сведения об авторе: ***З.А. Гулова*** - старший преподаватель кафедры теоретического и прикладного языкознания Российско-Таджикского (славянского) университета. E-mail: **gulova.zevar@gmail.com.**
Телефон: **(+992) 900-10-25-46**

ЗАБОНИ МАТБУОТ БОЯД БЕНУҚСОН БОШАД

М. Мирзоева
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Азбаски матбуот ба оммаи васеи хонандагон нигаронида шудааст ва сатҳи донишу фаҳмиши ҳамаи мутолиакунандагон як хел нест, рӯзноманигор бояд бар он бикӯшад, ки забони навиштаҳояш сареҳ ва оммафаҳм бошад. Албатта, забони оммафаҳм гуфта калимаҳои обшуставу забонзадаи кӯчаву бозорро дар назар надорем. Вале тарафдори он ҳам нестем, ки дар рӯзномаҳо калимаю ибораҳое истифода шаванд, ки мутолиакунандагон бе луғат ба маънои онҳо сарфаҳм наравand. Модом ки забони матбуот намунаи забони адабии имрӯзаи тоҷикӣ ба ҳисоб меравад, он бояд ба меъёри забони адабӣ мутобиқат намояд.

Боиси хушнудист, ки дар ҷумҳурии мо пайваста нашрияҳои нави хусусиву озодандеш ба фаъолият шурӯъ мекунанд, аммо, мутаассифона, забони баъзеи онҳо ба меъёри забони адабӣ ҷавобгӯ нест.

1. Бештарини ғалатҳо дар забони баъзе нашрияҳо аз ***интихоби нодурусти калима*** сар мезанад. Рӯзноманигорон ба маънои як қатор вожаҳо сарфаҳм нарафта, бе он ки тафсирашонро аз луғат ёфта, бовар ҳосил кунанд, истифода мебаранд. Чунончи:

Ман маҷбур шудам, ӯро аз асли кор *бархурдор* намоям (8, №7, 2014).

Калимаи *бархурдор* дар луғат ба маънои *баҳраманд, хушҳол, хуррам, бахтиёр* омадааст [3, 153]. Муаллиф дар ин мисол ба ҷойи калимаи *воқиф (огоҳ)*, бе он ки ба маънои калима сарфаҳм равад, *бархурдор*ро истифода намудааст.

Чанд мисоли дигар:

Дигар ҳеҷ гоҳ ба ин гуна *иқдом* даст намезанам (7, №9, 2014).

Маънои калимаи *иқдом қадам* аст, яъне *қадам гузоштан дар коре, шурӯъ намудан ба коре* (албатта, кори нек) [3, 51]. Ин калима дар забони тоҷикӣ ба маънои *ташаббус, кори нек* низ ба кор бурда мешавад. Азбаски воҳиди фразеологии *"даст задан"* амали густохона ва манфиро ифода мекунад, бо калимаи *иқдом* услубан таносуби маъноӣ надорад ва бо он васл намешавад.

Рӯзҳо *масруфи* кор мебошам (8, №9, 2014).

Дар ин мисол ба ҷойи калимаи *машғул – масруф* кор фармуда шудааст, ки бемавқеъ аст. Маънои *масруф сарф кардашуда* аст [3, 651].

Чӣ насле? Забон ба дурӯғ кушода, ба дурӯғгӯйӣ устод гашта ва хаста намешаванд аз фиребиданҳо. Тири *мухлис* аст забонашон, алҳазар! (7, №51, 2014).

Мухлис ихлосманд аст, ки ба тир ҳеҷ таносуби маъноӣ пайдо карда наметавонад.

Баъзан рӯзноманигор вожаи даркориро ҷустуҷӯ намекунад ва ба ҷойи он калимаи дигарро истифода мебарад, ки дар натиҷа мазмуни ҷумла хароб мегардад:

Падару модар ба пуррагӣ умедашонро аз фарзандон канда, худро танҳои танҳо ва *меваи беҳосил* мешуморанд (7, №49, 2014).

Ҷумла мантиқан ғалат аст, зеро *мева* худ ҳамон *ҳосил* аст. Дар он ба ҷойи ин калима вожаи *дарахт*ро интихоб кардан лозим буд.

Инак, се рӯз мешуд, ки ҳатто бурдае нон *таомул* накарда будам (9, №10, 2014).

Таомул дар луғат ба маънои *расму одат*, *анъана* омадааст [4, 325]. Муаллиф ба ҷойи вожаи *тановул*, ки *маънои истеъмол кардани ғизо*ро дорад, ин калимаро кор фармудааст. Калимаҳои иқтибосии арабии *таомул* ва *тановул* аз ҷиҳати тарокиби овозӣ монанд буда, маъноҳои тамоман гуногунро ифода мекунанд. Чунин калимаҳоро *наздикталаффуз* ё *паронимазия* меноманд.

Манижабону духтараки *ҷустуҷӯкор*, *суханшинос*, инсони қадрдон, шахсияти нотакрор аст (9, №19, 2014).

Дар ин мисол *ҷустуҷӯкор* калимаи сунъӣ ва ғалат буда, ба ҷойи *ҷӯянда* истифода шудааст. Калимаи *суханшинос* ҳам шояд ба ҷойи *сухандон* ё *ширинсухан* омада бошад.

Лекин ман *дақиқ* медонистам, агар *қисматат* бо ягон зани дар ҳусну ҷамол беҳамто ё дорои сад ҳунар *пайдо мебуд* ҳам, ту айб ёфта, *ҷанҷол барпо менамудӣ* (7, №29, 2014).

Дар ин ҷо калимаи *дақиқ* ва феълҳои таркибии *пайдо будан, барпо намудан* ғалат кор фармуда шудаанд. На *дақиқ*, балки *аниқ* ё *равшан* дарк мекунанд ё медонанд. *Қисмат*и касе ҳам бо каси дигар *пайваст мешавад*, на *пайдо*. *Ҷанҷол*ро низ *барпо намекунанд, ҷанҷол мебардоранд, ҷанҷол мекунанд*, зеро *барпо* дар луғат *"барқарор, бунёд кардан, сохтан"* шарҳ ёфтааст [3, 219].

2. Ғалати дигаре, ки дар саҳифаҳои матбуот ба назар мерасад, ***интихоби нодурусти феълҳои ёвар*** аст:

Ин зани ҳалим барои савоб шабу рӯз ба Сафарбӣ ҳамроҳӣ карда, дар нигоҳубини кӯдак донишу маҳорашро *дареғ* ***намедонист*** (9, №6, 2014).

Дар мисоли боло объекти амал – *маҳорат* талаб мекунад, ки калимаи *дареғ* бо феъли *доштан* васл шуда, феъли таркибии *дареғ доштан* ҳосил шавад. *Дареғ доштан* маънои *худдорӣ кардан аз додан* ё *сарф намудани чизеро* дорад [3, 331]. Дар адабиёти классикӣ ҳам ин феъли таркибӣ маҳз дар ҳамин шакл истифода шудааст, на *дареғ донистан*:

Як сари мискин чӣ бошад, к-аз шумо *дорам дареғ*,
Гар дилу ҷон аст, он ҳам бод қурбони шумо (Шоҳин).

Дар мисолҳои зерин агар ба ҷойи феълҳои ёвари *кардан (фароҳам кардан)* – ***фароҳам овардан**, гаштан (рост гаштан)* – ***рост шудан**, сохтан (барпо сохтан)* – ***барпо кардан*** истифода мешуданд, матлаб табиӣ ифода меёфт:

Ва таҳрими Тоҷикистон, ки бо мақсади вазнинтар кардани аҳволи иҷтимоии мардум сурат мегирад, барои онҳо ҳамин фурсати дерintизорро *фароҳам мекунад* (12, №26, 2014); Ман ин хоҳиши ӯро рад накарда, *розӣ гаштам* (9, №9, 2014); Дар журналистикаи кишварҳои гуногун *барпо сохтани* чунин озмунҳо як кори муқаррарист (11, №9, 2014).

3. Нуқсони дигаре, ки дар саҳифаҳои баъзе рӯзномаҳо ба чашм расид, дар ***сохти калима*** аст. Чунончи, дар мисолҳои зерин *ҳайронавор* ба ҷойи *ҳайрон*, *эҳтиромона* ба ҷойи *бо эҳтиром, нишонавор* ба ҷойи *чун нишона, фиребидан* ба ҷойи *фиреб кардан (додан)* истеъмол шудааст:

Ман аз пасаш дар назди дар то паноҳ шуданаш *ҳайронавор* нигаристам [7, №6, 2014]; ...аз кӯча ҷавони хушқаду қомат ва зебое *эҳтиромона* салом дода, гузашта рафт [8, №11, 2014]; Чашмони калон – калони осмонгунашро бо сафи мижгонҳои тиллоранг ӯ аз модар *нишонавор* гирифта буд [10, №13, 2014]; Моҳбӣ саҳарии барвақт аз хона баромада рафт, зеро шавҳараш дар сари қаҳр барои *фиребиданаш* ӯро торсакие зада буд [10, №13, 2014].

4. Дар ***истеъмоли воҳидҳои фразеологӣ*** низ нуқсон дида мешавад. Дар забони тоҷикӣ ибораҳои рехтаи маъруфи *худро ба нодонӣ задан; дасту дили касе ба коре нарафт; забони касе намегардад; ба даҳони мардум афтодан* мавҷуданд, вале ифодаҳои *худро ба нодонӣ гирифтан; дасту пойи касе ба коре нарафт; забони касе напечид; сақичи даҳони мардум шудан; ришгаи хомӯширо вайрон кардан* ба назар ғайритабиӣ менамоянд:

Ман худро *ба нодонӣ гирифта* гуфтам [7, №7, 2014]; Ҳамсари бечорааш аз ғами ҷудоии ӯ рӯзи дароз оҳу шеван карда мегашт. Ғайри гиря *дасту пояш ба коре намерафт* [7, №51, 2013]; Баъзеи дигар ... боз ба корҳое даст мезананд, ки ба баён кардани он *забони инсон намепечад* [9, №14, 2014]; Мехост *ришгаи хомӯширо* Меҳрангез *вайрон бикунад* [10, №10, 2014].

Воҳидҳои фразеологии забони адабӣ дар гуфтугӯ вариантҳое пайдо мекунанд, ки ба меъёри забон ва ҳусни баён созгор нестанд.

5. Дар забони рӯзномаҳо бештари нуқсонҳо дар ***сохтори ҷумлаҳои мураккаби тобеъ*** ба назар мерасанд, яъне як ҷумлаи мураккаб ба тарзи сунъӣ ба ду ҷумлаи содаи мустақил табдил дода мешавад.

Чунон ки устод Б. Камолиддинов қайд кардаанд: *“Дар ҷумлаҳои мураккаби тобеъ сарҷумла аз лиҳози сохтори наҳвӣ мустақилияти нисбӣ дошта бошад ҳам, аз ҷиҳати мазмун ҳамеша барои шарҳу пурра кардани он ба ҷумлаи пайрав ниёз дорад. ҷумлаи пайрав мазмуни нисбатан том дорад, вале аз лиҳози сохтори наҳвӣ номукаммал аст, бинобар ин ҷумлаи мураккаби тобеъро ҳеҷ гоҳ ба ду ҷузъи мустақил ҷудо кардан мумкин нест”* [2, 151].

Муқоиса кунед: Дар ҳалли мушкилотатон маслиҳати дуруст дода метавонад. *Чунки* оқил ва дурандеш аст [7, №51, 2013]; Ман фикр кардам ва розӣ шудам. *Зеро* илоҷ надоштам [9, №7, 2013]; Боз се соли талхи зиндагиям бо ин мард гузашт. *Ҳарчанд ки* муносибати нек надоштем [10, №41, 2013].

6. Нуқсони дигар, ки дар рӯзномаҳо мушоҳида шуд, ***ғалат кор фармуда шудани пешоянду пасояндҳо***ст. Маълум аст, ки агар пешоянду пасояндҳо дар мавқеи худ истифода шаванд, фикр саҳеҳ ва равшан, дар акси ҳол матлаб тира ифода хоҳад шуд:

Ҳамин ки бекор мондам, *аз* ту фикр мекунам [9, №9, 2014]. Дар ин ҷумла, феъли таркибии *фикр кардан* саволи *дар бораи кӣ* ё *чи*ро талаб мекунад. Пас, дар ин мисол ҳам бояд на пешоянди ***аз***, балки ***дар бораи*** кор фармуда мешуд.

Дар мисолҳои зерин ҳам ба ҷойи пешоянди ***ба*** – ***аз,*** ба ҷойи ***дар*** – ***ба*** бояд истеъмол мешуданд:

Мақсад ***ба*** нома навиштани ман дар он аст, ки Хусрав ҳамеша ҳафтавори "Зан ва мард"- ро мутолиа мекунад [7, №51, 2013]; Дар дигар ҷой ман ӯро дарёфт карда наметавонистам, зеро ягон маротиба ***дар*** ҷустуҷӯйи вай нарафта будам [8, №10, 2014].

Дар ин мисол низ ба ҷойи пешоянди ***ба*** пасоянди – ***ро*** оварда шудааст:

Ҷунайдулло ӯро куҷое мебурду нақлҳои аҷоибу ғароибе менамуд, ки Аҳмад сарфаҳмашон***ро*** намерафт [9, №31, 2014]. Дурусташ ... ***ба*** онҳо сарфаҳм намерафт.

7. Ғалати дигар дар забони матбуот ***такрори маънӣ*** мебошад, ки як навъи пургӯйист. Чунончи:

Ҳамроҳ ду моҳ кор карданду бо 800 доллар ва ***зар****у зевари* ***тиллоӣ*** ба хона баргашт [8, №35, 2014].

Дар матни боло калимаи *зар* муродифи *тилло* буда, зевар маснуоти ороишист, ки аксар аз метали тилло сохта мешавад. Пас, чӣ ҳоҷат ба истифодаи вожаи *тилло*?

Ё худ:

Дар як ҷойи ҳамвор ва ***пур*** аз сабза**зор** нишаста, аз ман хоҳиш намуд [7, №19, 2014].

Пасванди – ***зор*** фаровониро ифода мекунад ва ҳоҷат ба истифодаи калимаи ***пур*** нест. Ё ***пур*** *аз сабза* гуфтан лозим аст, ё ***сабзазор***.

8. ***Я***ке аз ғалатҳои машҳури забони матбуот ва ҳатто овезаҳо (плакатҳо) –и кӯча ***ин*** – ҳои зиёдатианд. Дар ҷумлабандии забони русӣ ҳангоми корбасти хабарҳои номӣ ҷонишини ишоратии ***это*** *(ин)*истифода мешавад, ки он хилофи коидаҳои грамматика маҳсуб намеёбад. Масалан: Жизнь – это общение (Ҳаёт муошират аст).

Бо таъсири забони русӣ баъзе рӯзноманигорони мо ҳам ҷонишини ишоратии ***ин*** – ро истифода мебаранд, ки он ба ягон қоидаи грамматикаи забони тоҷикӣ созгор нест, алалхусус, агар дар ҷумла бандаки хабарии *аст* мавҷуд бошад. Дуруст аст, ки ҷонишини ишоратии ***ин*** баъзан дар ҷумла бо мақсади *таъкид* кор фармуда мешавад. Аммо дар мисолҳои зерин ин ҳолат мушоҳида намешавад:

"Хоксорӣ ***ин*** заминӣ будан аст [7, №41, 2014]; Проблемаи асосии мактабҳои мо ***ин*** норасоии кадрҳои баландихтисос мебошад" [8, №16, 2014].

Ғайр аз ин, дар баъзе ҳафтаномаҳои мо ҷумлаҳое ҳам вомехӯранд, ки мантиқан хароб буда, бори маънӣ намекашанд. Чунончи:

Ӯ якбора *хандаро аз даруни худ бо овози баланд сар дод* [8, №10, 2012]; Камтар баъд *ранги рӯяш ҷояшро гирифт* [7, №19, 2013]; Агар шуҷоат доред, ки ба ӯ наздик шавед, биравед ва бубинед, *забони ҷисмонии ӯ чӣ мегӯяд* [9, №14, 2014]; - Не, то ҳол чизе нагуфтаам! – *суханаш аз даҳонаш канда – канда ҷавоб дод* [7, №18, 2013].

Дар ҳамаи мисолҳои боло фикр муғлақ баён шудааст ва ин хосси забони тоҷикӣ нест. Ба ибораи дигар гӯем, қалам ба дасти беқаламон афтодааст.

А Д А Б И Ё Т

1. Камолиддинов, Б. Меъёри забони адабӣ ва меъёри забони матбуот / Б. Камолиддинов. – Душанбе, 2007. – 68 с.
2. Камолиддинов Б. Сухан аз баҳри дигарон гӯянд / Б. Камолиддинов. – Душанбе, 2001. – 135 с.
3. Фарҳанги забони тоҷикӣ. - М., 1969. - Ҷ.1.. – 951 с.
4. Фарҳанги забони тоҷикӣ. - М., 1969. - Ҷ. 2. – 925 с.
5. Холиқназар Ӯ. Ғалат менависем / Ӯ. Холиқназар. – Душанбе, 2003. – 143 с.
6. М. Шакурӣ Ҳар сухан ҷоеву ҳар нукта мақоме дорад / М. Шакурӣ. – Душанбе, 2005. – 367 с.
7. Зан ва мард, 2010-2014.
8. Ману ту, 2010-2014.
9. Муҳаббат ва оила, 2010-2014.
10. Оила, 2010-2014.
11. Чархи гардун, 2010-2014.

ЯЗЫК ПЕЧАТИ ДОЛЖЕН БЫТЬ БЕЗ ПОГРЕШНОСТЕЙ

В статье анализированы многочисленные примеры из языка таджикской периодической печати. Автор находит погрешности и их разделяет в следующие подгруппы: лексические погрешности, фразеологические, словообразовательные и синтаксические. Исходя из проделанного анализа автор приходит к выводу, что журналист не имеет право на халатное отношение к языку своего народа.

Ключевые слова: язык печати, стиль изложения, лексико-стилистические, фразеологические особенности.

THE LANGUAGE SHOULD BE WITHOUT PRINTING ERRORS

The article analyzed numerous examples of Tajik language periodicals. The author finds errors and divides them into subgroups , such as lexical errors , phraseological , syntactic and word formation . Based on this analysis the author comes to the conclusion that a journalist has no right to neglect the language of his people .

Key words: print language, writing style, lexical and stylistic peculiarities of phrase.

Сведения об авторе: ***М. Мирзоева*** – кандидат филологических наук, доцент, заведующая кафедрой стилистики и литературного редактирования факультета журналистики Таджикского национального университета. Телефон: **(+992) 937-11-30-28; 232-45-24**

АНАЛИЗ АССОЦИАТИВНОГО ПОЛЯ «СУДЬБА» В ПАМИРСКОЙ ЛИНГВОКУЛЬТУРЕ: РЕЗУЛЬТАТЫ АНКЕТИРОВАНИЯ В СТУДЕНЧЕСКОЙ СРЕДЕ

М.Б. Давлатмирова
Российско-Таджикский (славянский) университет

В настоящее время исследование проблем толерантности (интолерантности) является особенно важным. Признание ценности и достоинства культурного наследия каждого народа даст возможность открыть новые возможности сотрудничества между представителями разных этнических сообществ.

Известно, что Центральная Азия развивалась и взаимодействовала с различными культурами, включая китайскую, индийскую, русскую, монгольскую, турецкую, также нужно указать влияние советского опыта на формирование ценностей и самосознание.

Обращая внимание на национальные и культурные ценности, межэтнические отношения, мы провели научные исследования в некоторых регионах Таджикистана по национальной языковой, ассоциативной картинам мира. В основе исследования лежит мониторинг ассоциативного поля толерантного сознания молодежи в университетской среде Таджикистана.

«Толерантность, или терпимость, стремление и способность к установлению и поддержанию общности с людьми, которые отличаются в некотором отношении от превалирующего типа или не придерживаются общепринятых мнений. Толерантность – трудное и редкое достижение по той простой причине, что фундаментом сообщества является родовое сознание. Мы объединяемся в одной общности с теми, кто разделяет наши убеждения, или с теми, кто разговаривает на том же языке или имеет ту же культуру, что и мы, или с теми, кто принадлежит к той же этнической группе. В сущности, общность языка и чувство этнической близости на всем протяжении человеческой истории выступают в качестве оснований сообщества. В то же время мы склонны враждебно или со страхом относиться к «другим» – тем, кто от нас отличается. Различие может иметь место на любом уровне биологической, культурной или политической реальности…» [7].

Нужно указать, что для нашего исследования мы выбрали хорошо известный в психологии ассоциативный эксперимент. «Он заключается в том, что испытуемому дается слово-стимул и предлагается реагировать на это слово первым «пришедшим в голову» словом или словосочетанием…» [5, 216].

«… важно, что ассоциативные нормы дают в очень удобной форме специфический для данного языка и данной культуры «ассоциативный профиль» лексических единиц. Сопоставление ассоциативных норм для разных языков показало, что хотя наиболее частотные стимулы и дают однотипные реакции, но даже в этих случаях «профиль» в целом чрезвычайно различен …» [5, 218].

Объектом исследования послужило концептуальное поле «Толерантность». «Концептуальное поле - цепочка иерархически структурированных концептов, связанных общей смысловой компонентой. Концептуальное поле может быть организовано вокруг базового концепта, вступающего в интертекстуальном пространстве в смысловые отношения с другими рядоположенными концептами» [3, 460].

Следует отметить, что исследование ассоциативного поля толерантности невозможно без изучения и анализа ценностей, традиций и культуры. Поэтому мы

считаем нужным в наших исследованиях включать такие «ценностные ориентиры и их оппозиции как, «любовь - ненависть», «счастье - несчастье», «друг - враг», «свой - чужой», «родина - чужбина»» [8]. Нужно указать что, в центре исследования находится человек, его связь с миром, познавание ценности, а также построение мостов между представителями разных этнических происхождений и удерживание баланса между сохранением наших традиций и необходимостью их изменить, для того чтобы соответствовать новым условиям жизни. В связи с этим в «число слов - стимулов мы также включили понятие «судьба»» [8], которое является одним из базовых слов культуры, которое появился с самого первого дня появления человечества, и, несмотря на изменения в развитии общества, остается основным понятием в языковом сознании и смыслового пространства культуры.

В данной статье анализируются результаты полученных реакций на слово–стимул «Судьба». Нами было проведен ассоциативный эксперимент в разных регионах Таджикистана, среди студентов разных ВУЗ-ов городов Худжанда, Курган-Тюбе, Куляб и Хорог. Данная статья посвящается эксперименту, проведенному в Университете Центральной Азии города Хорога. Результаты эксперимента рассматриваются нами как отражение национально значимых элементов концепта «Судьба».

В эксперименте приняли участие 100 человек, студенты разных ВУЗов республики, представители памирской лингвокультуры, которые занимаются изучением английского языка в Университете Центральной Азии в возрасте от 18 до 30 лет. Как было указано, среди слов - стимулов испытуемым также было предложено слово-стимул «Судьба», ответить на вопросы «Как Вы думаете, сможет ли человек повлиять на свою судьбу или судьба человека предопределена. Почему?» и отреагировать любой словесной формой на слова – репрезентанты концепта «qismat» на памирских языках. Нужно обратить внимание на тот факт, что участники эксперимента являются билингвами, а некоторые трилингвами, поэтому мы получили результаты на трех языках.

В итоги нами были получены следующие результаты:

Судьба - человек 7, жизнь 6, судьба каждого человека написана Аллахом 5, дар Бога 5, несчастные случаи (Барсем) 5, Бог 4,тақдир[I] 4, бахт[II], 4, счастья 4, naviẍta[III] 4, сарнавишт[IV] 3, tu pexuniti niviščin ca vid[V] 3, написана Богом 3, свадьба 3, смерть 3, қисмат[VI] 3, qalamkaẍ[VII] 3, деньги 3, испытание 3, нақшаи худованд барои зиндагии мо[VIII] 3, awola[IX] 3, шукрат[X] 2, плохо 2, муж и жена 2, qazoyat qadar[XI] 3, несправедливость 1, все 1, неожиданно 1, умереть, совпадение 1, случайность 1, чужбина 1, рождение 1, предначертано 1, цель 1, хит 1, своя 1, моя 1, неверье 1, реальность 1, любовь, иногда жестока 1, великолепный муж, от тебя не зависеть она 1, у каждого человека своя судьба 1, то что тебя ждет 1, появляться на свет, ar čiz az azal mašand ca 1, только Богу известно 1, зависит от человека 1, между мужем и женой 1, не существует 1, уважение к родителям 1, очень трудно 1, долгая дорога, ҳар чи бодо бод (пусть будет, что будет) 1.

Какая? - хорошая 23, несчастная 15, счастливая 6, плохая 6, светлая 4, человеческая 5, предопределённая 4, неизбежная 2, красивая 3, неизменная 2, горькая 3, прекрасная 2, интересная 2, своя 1, короткая 1, разная 1, некрасивая, необыкновенная 1, единственная 1, коварная 1, средняя 1, будущая 1, добрая 1, благополучная 1, тяжелая 1, божественная 1.

Исходя из полученных результатов нами была проведена следующая классификация и их анализ.

1. **Языковой** аспект - реакцией на стимул судьба явились основные репрезентанты этого концепта в памирской лингвокультуре лексемы *qismat, taqdir, baxt, naviẍta, qalamkaẍ, peẍůni, awola, qazoyat qadar* [24], которые выражают как положительные коннотации, а также отражают отрицательные качества указанного понятия*: xu baxt qulf ðedow (лишить себя счастья,)*; *ar waxt tu dodat nanen tu kalti ca (когда родители живи)*; *qismatat ofarin ta Хиðoy kiẍt (судьбу и жизнь дает нам Бог); arčiz tu taqdir ca wed yuta sůd (все, что предначертано, то и будет)*; *ruzi midowat ruzi ba dunyo yatow (день рождения и уход из жизни); nawiẍta (написанное); peẍuni (все, что написано на лбу); ar yak odamand qazoyat qadar yast (у каждого человека своя судьба).*

2. Религиозный аспект – судьба это жизненный путь, который предопределен Богом и полностью зависящий от его воли; *судьба, каждого человека написана Аллахом, дар Бога, Бог, сарнавишт, tu pexuniti niviščin ca vid, написана Богом, нақшаи худованд барои зиндагии мо, предначертано, ar čiz az azal mašand ca, только Богу известно [29],*

3. Социальный аспект:

а) Судьба как результат счастливой семейной жизни - человек, свадьба, любовь, муж и жена, между мужем и женою, великолепный муж, жизнь, рождение, появляться на свет (26).

б) Судьба – это несчастный случай, конец жизненного пути - *несчастные случаи*

(Барсем), смерть, умереть, испытание, очень трудно [11].

Здесь необходимо отметить, что реакция участников эксперимента на стимул судьба, как несчастный случай, подразумевает стихийное бедствие, которое произошло в июле 2015 года в кишлаке Барсем Шугнанского района, было разрушено почти три населенных пункта этого района. В связи с этим испытуемые указывают следующие реакции как *испытание, неожиданно, иногда жестока [5],*

Из исследования реакций для определения слова-стимула «Судьба какая?» мы получили следующие данные:

- положительного характера как: *хорошая, счастливая, светлая, красивая, прекрасная, интересная, необыкновенная, добрая, благополучная* [43].
- негативного характера: *несчастная, плохая, горькая, короткая, некрасивая, коварная, тяжелая* [27].
- теологического характера: *предопределённая, неизбежная, неизменная, божественная [9]*.
- социального характера: *человеческая, своя, единственная, средняя [8]*.

Кроме слов-стимулов испытуемые также отвечали на следующие вопросы: «Как Вы думаете, сможет ли человек повлиять на свою судьбу или судьба человека предопределена. Почему?»

Нами были получены следующие ответы:

Да, человек может повлиять на свою судьбу……:

- есть некоторые вещи в жизни, которые можно изменить, но есть и то что невозможно изменить 7;
- каждый день мы делаем свой выбор, который определяет наше будущее 7;
- может повлиять 7;
- судьба каждого человека в его руках 6;
- рождение и смерть не зависит от человека, а в остальном мы можем повлиять на свою судьбу, потому что Бог дал нам разум 4;
- 50 % зависит от самого человека 4;
- наша судьба в наших руках, кроме смерти 4;
- всё в жизни зависит от самого человека 3;
- до 80- 50 % можно повлиять, да потому, что судьба дается всем, а как ее прожить решать только человеку 2;
- 80% человек может повлиять на свою судьбу 2;
- если человек выбирает верный путь, тогда его жизнь в его руках 2;
- судьба каждого человека зависит от него 2;
- у каждого человека есть выбор;
- может изменить 2;
- твоя жизнь - это чистый лист, который ты используешь, как пожелаешь;
- ничего не предначертано, все в твоих руках 2;
- человек может повлиять на свою судьбу на 20-30 %;
- если человек трудолюбивый, то Бог видит его труд и дает ему больше.
- Бог определяет судьбу человека по его действиям;
- человек сам строит свою судьбу и может повлиять на него, он должен стараться, чтобы у него была хорошая судьба, для этого он должен усердно трудиться и у него все получится, дай Бог;
- если с детства трудиться, Бог не на какую судьбу не повлияет грубо, он не говорит, что этот человек будет наркоманом, человек сам для себя выбирает судьбу;
- человек всегда может повлиять на свою судьбу своими действиями и поступками;
- может быть судьба нам предопределена заранее, но мы не можем сидеть и ждать, мы должны бороться за свою судьбу до конца жизни;
- судьба приводит тебя туда, куда ведут тебя твои мышления. Каким ты сам хочешь, таким и будешь;
- Судьба человека не предопределена.

Нет, судьба человека предопределена……,

- судьба человека предопределена 3;

- человек не может повлиять на свою судьбу 2;
- то, что уготовано судьбой, мы не сможем изменить, все в руках Бога 2;
- если тебе суждено, то сколько бы не старался, то все равно произойдёт то, что предначертано;
- мы планируем одно, а получаем совсем другое, а иногда это бывает очень даже приятно, так что я верю в судьбу и Бога;
- я думаю, что судьба человека предопределена;
- нет, не может повлиять, Судьба в руках Бога;
- судьба в руках Аллаха;
- все по воле Бога;
- да, предопределена;
- от нас не зависит;
- нет, не сможет;
- может;
- Бог знает.

Итак, исходя из анализа ответов, мы сделали следующие выводы, что существуют три подхода к понятию «Судьба» в памирской лингвокультуре:

1) Судьба человека в его руках, он сам строит свою судьбу, потому, что Бог дал ему разум и его жизнь зависит от его намерения и старания [40].

2) Человек может изменить свою судьбу кроме двух важных жизненных моментов – это день рождения, и ухода из жизни, то есть, смерть человека и его рождение [25].

3) Силы природы выше человека. Судьба полностью зависит от Бога, человек должен смириться с предназначенным ему судьбой и молит Всевышнего о счастливой судьбе [17].

Среди испытуемых 18 человек воздержались от ответа на вопрос «Как Вы думаете, сможет ли человек повлиять на свою судьбу или судьба человека предопределена. Почему?».

Результаты ассоциативного эксперимента показывают, что понятие «Судьба» для каждого народа и отдельного человека является очень важным. В зависимости от условия жизни, климата, религиозных убеждении, экономических и социальных условий может быть у каждого народа, разные определения и реакции на это понятие.

ПРИМЕЧАНИЯ

Респонденты являются билингвами, свои ассоциации они выразили как на памирских языках, так и на таджикском языке:

тақдир[I] - заимствованное арабское слово в таджикском и памирских языках используется со значением «судьба»;

бахт[II] – заимствованное арабское слово в таджикском и памирских языках сохраняет исконно арабское значение «счастье, удача», а также используется со значением «счастливая судьба»;

naviẋ ta[III] – в памирских языках имеет значение «то, что написано Аллахом»;

сарнавишт[IV] – «Судьба»;

tu pexuniti niviščin ca vid[V] – «то, что написано на лбу человека»;

қисмат[VI] - арабское заимствованное слово, сохраняет исконно-арабское значение «судьба»;

qalamkaẋ [VII] – в памирских языках имеет значение «судьба»;

нақшаи худованд барои зиндагии мо[VIII] - жизненный план уготовленное Богом;

awola[IX] – то что суждено;

шукрат[X] - благодарность, признательность; слава Богу;

qazoyat qadar[XI] - приход и уход из жизни.

Л И Т Е Р А Т У Р А

1. Аболин Б. И. Концепт «толерантность» в когнитивно-дискурсивном аспекте : автореф.дис. ... канд. филол. наук : 10.02.20/ Б. И. Аболин. - Екатеринбург, 2009. - 12 с.
2. Агузарова С.В. Концепт Хъысмет (Судьба) в осетинском языке в сопоставлении с русским и английским: дис…. канд. филол. наук: 10.02.20 / С.В. Агузарова. - Владикавказ, 2013. - 195 с.
3. Ефсюкова Т.В. Лингвокультурология: учебник / Т.В. Ефсюкова, Е.Ю. Бутенко. – М.: ФЛИНТА: Наука, 2015.- 480 с.
4. Коряпина Ю.В. К вопросу о когнитивном компоненте коммуникативной толерантности / Ю.В. Коряпина // Знание. Понимание. Умение. – 2011. - №2. – С. 270 – 273.
5. Леонтьев А.А. Общие сведения об ассоциациях и ассоциативных нормах / А.А. Леонтьев // Актуальные проблемы современной лингвистики: учеб. пособие. сост. Л.Н. Чурилина. – 7- изд. - М.: ФЛИНТА: Наука, 2013. – 416 с.

6. Словарь ассоциативных норм русского языка / А.А. Леонтьев, А.П. Клименко, А.Е. Супрун. – М.: Изд-во Московского университета, 1977. – 190 с.
7. Толерантность [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.krugosvet.ru/enc/ gumanitarnye _nauki/ filosofiya/ TOLERANTNOST.html
8. ***Monitoring of Tolerance Associative Field and Forecasting of Inter-Ethnical Interrelations Problems: Questionnaire Survey in the University Environment of Tajikistan*** / D. Iskandarova, Z. Gulova, M. Davlatmirova, N. Karimova, A. Fomin // Mediterranean Journal of Social Sciences. – 2015. - Vol.6. - No.5 S.4. – P. 35-46.

АНАЛИЗ АССОЦИАТИВНОГО ПОЛЯ «СУДЬБА» В ПАМИРСКОЙ ЛИНГВОКУЛЬТУРЕ: РЕЗУЛЬТАТЫ АНКЕТИРОВАНИЯ В СТУДЕНЧЕСКОЙ СРЕДЕ

В данной статье рассматривается макроконцепт «Судьба», на материале анкетирования в студенческой среде. Анализируется слово – стимул судьба, а также реакции, полученные в результате эксперимента, связь понятия «Судьба» и «Толерантность», дается классификация данных результатов.

Ключевые слова: толерантность, ассоциативный эксперимент, концептуальное поле, макроконцепт «Судьба», языковой аспект, религиозный аспект, социальный аспект.

ANALYSIS OF THE ASSOCIATIVE FIELD "FATE" IN THE PAMIRIC LINGUISTIC CULTURE: THE RESULTS OF THE SURVEY AMONG STUDENTS

This article discusses makrokontsept «Fate» , on the material of the survey among students. It analyzes the word - the fate of the stimulus and the reaction, the resulting experiment, communication concepts «Fate» and «Tolerance», a classification of the data results.

Key words: tolerance, associative experiment, conceptual field, macro concept of «Fate», the linguistic aspect, the religious aspect, the social aspect.

Сведения об авторе: ***М.Б. Давлатмирова*** – кандидат филологических наук, и.о. доцента кафедры теоретического и прикладного языкознания Российско-Таджикского (славянского) университета

МУНДАРИҶА - СОДЕРЖАНИЕ

З А Б О Н Ш И Н О С Ӣ – Я З Ы К О З Н А Н И Е

ИБОРАҲО БО ВОЖАҲОИ *СУБҲ ВА ШОМ* ДАР ҒАЗАЛИЁТИ ТУҒРАЛ
***М.Н. Қосимова*..... 3**

О ПОНЯТИЯХ «ТЕКСТ» И «ПРЕЦЕДЕНТНЫЙ ТЕКСТ»
***Л.Т.Рузиева*..... 8**

КАТЕГОРИЯ КОЛИЧЕСТВА В ФИЛОСОФСКОМ И ЛОГИКО-МАТЕМАТИЧЕСКОМ ОСВЕЩЕНИИ
***Т. Тагоева*..... 11**

ВОЖАҲОИ СЕРИСТЕЪМОЛИ СОҲАИ БИНОКОРӢ ДАР ЛАҲҶАИ ҶАНУБ
З.И. Замонов*..... *14

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ВОПРОСЫ СОПОСТАВИТЕЛЬНОГО АНАЛИЗА СЛОЖНОПОДЧИНЕННЫХ ПРЕДЛОЖЕНИЙ В РУССКОМ И ТАДЖИКСКОМ ЯЗЫКАХ
Н.Ш. Рахмонова*..... *17

ИБОРАҲОИ ИСМИИ ИЗОФИИ ҚОЛАБИ ИСМ + СИФАТИ ФЕЪЛӢ ДАР АФСОНАҲОИ ХАЛҚИИ ТОҶИКӢ
С.А.Қодирова*..... *22

ФОРМАЛЬНО-СТРУКТУРНЫЙ АНАЛИЗ ТЕРМИНОПОЛЯ «УСТРОЙСТВА ЛЕГКОВОГО АВТОМОБИЛЯ И ЕГО ГЛАВНЫЕ ПАРАМЕТРЫ»
И.Б. Фатхуллоев*..... *27

БАРХЕ АЗ ВИЖАГИҲОИ ОВОИИ КИТОБИ «БАХШЕ АЗ ТАФСИРИ КУҲАН»
А. Ҷобиров*..... *30

СЛОВА – ПРЕДЛОЖЕНИЯ В АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКЕ
П. Исматуллоева*..... *35

«СУВАР-УЛ-АҚОЛИМ» ВА НАҚШИ ОН ДАР ТАҲАВВУЛИ НАСРИ ИЛМӢ-ҶУҒРОФИИ ФОРСУ ТОҶИКИ АСРИ XIII
М. Амиршоева*..... *39

ОСОБЕННОСТИ СЕМАНТИЧЕСКОЙ СТРУКТУРЫ ЛЕКСЕМ, СО ЗНАЧЕНИЕМ НРАВСТВЕННОГО ОТНОШЕНИЯ В АНГЛИЙСКОМ И ТАДЖИКСКОМ ЯЗЫКАХ
А. Каюмов*..... *42

АНТОНИМҲО ДАР ЭҶОДИЁТИ БОЗОР СОБИР
Ш.А. Тоҳириён*..... *44

БАЪЗЕ ВИЖАГИҲОИ ТАҲЛИЛИИ ТАДҚИҚОТҲОИ НОМШИНОСӢ
М. Қувватова*..... *48

СПОСОБЫ ВЫРАЖЕНИЯ КАТЕГОРИИ КОЛИЧЕСТВА В СИСТЕМЕ СУЩЕСТВИТЕЛЬНЫХ ТАДЖИКСКОГО И АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКОВ
Т. Тагоева*..... *51

АНДЕШАҲО ПИРОМУНИ ЗАБОНИ НАСРИ БАҲМАНЁР
Ш.С. Раҳимова*..... *54

ПОВЫШЕНИЕ МОТИВАЦИИ СТУДЕНТОВ К ОБУЧЕНИЮ РУССКОМУ ЯЗЫКУ СРЕДСТВАМИ НЕТРАДИЦИОННЫХ МЕТОДОВ РАБОТЫ
Б.А. Кадырова*..... *57

БАЪЗЕ ХУСУСИЯТҲОИ ЭТНОЛИНГВИСТИИ РАНГИ СУРХ ДАР ЗАБОНҲОИ ТОҶИКӢ ВА ОЛМОНӢ
М.Қ. Мирзоёрова ***60***

РЕЧЕВАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ БУДУЩЕГО УЧИТЕЛЯ ФИЛОЛОГА
Р. Неъматуллоев ***66***

БА ВАЗИФАИ ИСМ ГУШАШТАНИ ҲИССАҲОИ НУТҚ ДАР «ҶАЛЛОДОНИ БУХОРО»-И САДРИДДИН АЙНӢ
С. Низомова ***68***

ФУНКЦИОНАЛЬНЫЕ СВОЙСТВА НАРЕЧИЯ В ТАДЖИКСКОМ И АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКАХ
Н.К. Ахмедова ***71***

СОХТ ВА МУҲТАВОИ ФАРҲАНГИ «АНҶУМАНОРОИ НОСИРӢ»
Ш. Одинаева ***74***

ШУМУЛИ МАЪНОИИ ФЕЪЛ ДАР ДОСТОНИ «ЮСУФ ВА ЗУЛАЙХО»-И АБДУРРАҲМОНИ ҶОМӢ
Жило Гулназарова ***77***

ПОСЛОВИЦЫ С ЛЕКСЕМОЙ ВОЛКА В ТАДЖИКСКОМ ЯЗЫКЕ И ИХ АНАЛОГИ В АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКЕ
Ш.А. Норов ***82***

НОМВОЖАҲО БО ҶУЗЪИ «ИСПАН»
Д.Ф. Майнусов ***87***

ЛУҒОТ ВА ИСТИЛОҲОТИ МАРБУТ БА ХУДО ДАР ТАРҶУМАИ ФОРСИИ «ҚУРЪОНИ ҚУДС»
Ф. Шерзода ***90***

МАВҚЕИ ПАСВАНДҲОИ КАММАҲСУЛИ ЗАБОНИ ТОҶИКӢ ДАР МОДДАҲОИ ЛУҒАВИИ «ЛУҒАТ-УШ-ШЕЪР»
М. Сайдраҳмонова ***93***

ФАРҲАНГҲОИ ТАРҶУМАВӢ ДАР СОЛҲОИ 30-ЮМИ АСРИ ХХ
Ҷ. Самиев ***97***

ВОЖАГОНИ ОРОИШОТИ ЗАНОНА ДАР «ШОҲНОМА»-И АБУЛҚОСИМ ФИРДАВСӢ
З. Гулмирзоева ***99***

ҶУМЛАҲОИ ЧИДААЪЗО ДАР ЗАБОНҲОИ ТОҶИКИЮ АНГЛИСӢ
М. Темурзода ***103***

НАВГАРОЙӢ ДАР ИБДОИ ТАРКИБОТИ ВОЖАГОНИ ИСМИ ҒАЙРИСОДА ДАР ЗАБОНШИНОСИИ ШЕЪРИ АХВОНИ СОЛИС
Аббос Тирафкан ***109***

СЛОВООБРАЗОВАНИЕ ЗООНИМОВ В РУССКОМ И ТАДЖИКСКОМ ЯЗЫКАХ
Х.И. Тешаев ***113***

ФОНЕТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ЗАИМСТВОВАННЫХ АНТРОПОНИМОВ В ПАМИРСКИХ ЯЗЫКОВ
М. Махсутшо ***116***

ФЕЪЛҲОИ ИФОДАКУНАНДАИ НЕРӮИ ҲОФИЗА ДАР АШЪОРИ МАВЛОНО ҶАЛОЛУДДИНИ БАЛХӢ
М.Н. Бекназарова ***122***

СУЩНОСТЬ НАУЧНОГО ЯЗЫКА ТАДЖИКСКОЙ МЕДИЦИНСКОЙ ТЕРМИНОЛОГИИ
К.Ш. Турахасанов ***124***

ҶУМЛАҲОИ ПАЙРАВИ ХИЛОФИИ ИЛОВАГӢ (МУЪТАРИЗА) ДАР «ЁДДОШТҲО»-И С. АЙНӢ
А. Сабзаева ***127***

НАЗАРЕ БА ТАЪРИХИ САРНАВИШТИ БАЪЗЕ ИСТИЛОҲОТИ ЗАБОНИ ТОҶИКӢ
И.А. Давлатов ***129***

А Д А Б И Ё Т Ш И Н О С Ӣ – Л И Т Е Р А Т У Р О В Е Д Е Н И Е

БАРРАСИИ МАЪХАЗҲОИ ХАТТӢ ДОИР БА АДАБИЁТИ МОВАРОУННАҲР
Абдушукури Абдусаттор ***133***

НУСХАИ НАВИШТОРИИ СУРУДИ «САЛОМНОМА»
Р. Раҳмонов, С.Бобоев ***136***

ОҲАНГҲОИ ЭЪТИРОЗӢ ДАР ҚАСОИДИ САНОИИ ҒАЗНАВӢ
М. Солеҳов ***144***

МАВҚЕИ ҲИКОЯ ДАР ЭҶОДИЁТИ ҶУМЪА ОДИНА
З. Ёрова ***148***

ШЕЪРИ ФАХРИЯ - БАЁНИ СИФАТ ВА ЭҲСОСОТИ ШОИР
Б. Латифов ***152***

ЧЕҲРАҲОИ ШИНОХТАИ МАОРИФПАРВАРӢ ДАР МИСР
Хайём Икромӣ ***155***

РАШИДУДДИНИ ВАТВОТ ШОИР ВА НАВИСАНДАИ АРАБИЗАБОНИ ФОРСУ ТОҶИК
М.Н. Анварова ***159***

НИГОҲЕ МУХТАСАР БА АСРИ ҲОФИЗ ВА ШЕЪРҲОИ ИҶТИМОӢ ВА СИЁСИИ Ӯ
Муҳаммадризо Тоҷдинӣ ***162***

ТАСВИРИ УНСУРҲОИ ТАБИАТ ДАР ШЕЪРИ МУЪМИН ҚАНОАТ
М. Сулаймонов ***171***

БАЪЗЕ МУЛОҲИЗАҲО ДАР БОРАИ ИСТИЛОҲОТИ ФАЛСАФИИ «ҶОМЕЪ УЛ-ҲИКМАТАЙН»-И НОСИРИ ХУСРАВ
Ш. Наврузов ***174***

БАРРАСИИ САБКИ ҲАМОСӢ ДАР ШЕЪРИ МУШИРӢ
Парастуи Яминӣ ***178***

ИБНИ ХАЛИКОН ВА КИТОБИ «ВАФОЁТ-УЛ-АЪЁН»
М.Н. Ашурова ***183***

ИСТОРИЧЕСКИЕ И МИФОЛОГИЧЕСКИЕ КОРНИ ОБРАЗА РУСТАМА
Джавад Джафари Бура Ганбар ***186***

ҲАЁТИ СИЁСӢ ВА ИҶТИМОИИ РОҒ ДАР ОХИРИ АСРИ XIX ВА ИБТИДОИ АСРИ XX

П. Ниёзов…….. *195*

ЗАМИМА ВА ИХТИСОРАҲОИ ТАЗКИРАИ “ХАРИДАТ АЛ-ҚАСР ВА ҶАРИДАТ АЛ-АСР”-И ИМОДУДДИНИ ИСФАҲОНӢ
М.Т. Раҷабова..... *199*

«ЮСУФ ВА ЗУЛАЙХО» ДАР ИНЧИЛ ВА ҚУРЪОН
Б.Б. Ширинова……. *204*

ХУСУСИЯТХОИ БАДЕИИ «НУР-УЛ-УЛУМ» -И АБУЛҲАСАНИ ХАРАҚОНӢ
М. Оқилова..... *211*

БАРРАСИИ ТАТБИҚИИ ОСОРИ ХОҚОНӢ ВА МУТАНАББӢ
М.Б. Шарифова..... *217*

НАҚИЗА ДАР ЭҶОДИЁТИ СӮЗАНӢ
У. Алимова…….. *223*

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ АЯТОВ И ХАДИСОВ, ЛЕГЕНД И ПРЕДАНИЙ В «ДЖАМХАРАТ АЛ-АМСАЛА» АБУХИЛАЛА АЛ-АСКАРИ
У. Максудов..... *228*

ҶОЙГОҲИ «ФАРҲАНГИ ОСОРИ ҶОМӢ» ДАР МАЪРИФАТИ АФКОРИ Ӯ
Д. Раҳматова…….. *232*

АДАБИЁТИ ТАТБИҚӢ, ПАЙДОИШ ВА ТАЪСИРИ ОН ДАР ДИГАР АДАБИЁТҲО
С. Муҳаммадшарифзода…… *235*

ФИРДАВСӢ АЗ НИГОҲИ СОТИМ УЛУҒЗОДА
М. Чургосиев…….. *241*

ИНЪИКОСИ СИЁСАТ, ФАРҲАНГ ВА МУНОСИБАТҲОИ БАЙНИ ДАВЛАТӢ ДАР АВРОҚИ САРЧАШМАҲО
С.М. Саидов, З.С. Абдулазизова, Ф.Х. Сангова..... *245*

БОЗТОБИ ШАХСИЯТИ БАҲЛУЛ ДАР МАЪХАЗҲОИ АДАБӢ - ТАЪРИХӢ
Абдулазиззода Сайакбар…… *250*

БОЗТОБИ ЗИНДАГИИ РУСТОӢ ДАР ҚИССАИ «СИТОРАҲОИ САРИ ТАНӮР»-И САЙФ РАҲИМЗОДИ АФАРДӢ
Ш. Мусулмонова…… *253*

«КАЛИЛА ВА ДИМНА» ВА САЙРИ ИҶМОЛИИ ОН ТО АСРИ XV
М. Солеҳов…… *256*

Ж У Р Н А Л И С Т И К А

СОБЛЮДЕНИЕ ЭТИЧЕСКИХ НОРМ ЖУРНАЛИСТИКИ ЗАЛОГ ОБЪЕКТИВНОЙ ИНФОРМАЦИИ
М. Мукимов…… *267*

ҒАЛАТҲОИ УСЛУБИЮ МАНТИҚӢ ДАР ВАО
Шоҳиён Мансур Бойзода…….. *272*

ҶАНГИ РАСОНАӢ
Муҳсин Ризоӣ, Нақӣ Ризоӣ…… *275*

ТАЪСИРИ НАВОВАРИИ ТЕХНИКӢ БА БАРНОМАСОЗӢ ДАР ШАБАКАҲОИ ТЕЛЕВИЗИОНИ ТОҶИКИСТОН
З.А. Эшматов……. *279*

ДАР ШИНОХТИ ҶУМЪА ОДИНА
Н. Усмонова*……..** ***283

ТАДЖИКИ ГЛАЗАМИ МОЛОДЕЖИ СЕВЕРНОГО РЕГИОНА РТ (НА МАТЕРИАЛЕ АНКЕТИРОВАНИЯ В СТУДЕНЧЕСКОЙ СРЕДЕ)
З.А. Гулова*……** ***285

ЗАБОНИ МАТБУОТ БОЯД БЕНУҚСОН БОШАД
М. Мирзоева*.....** ***290

АНАЛИЗ АССОЦИАТИВНОГО ПОЛЯ «СУДЬБА» В ПАМИРСКОЙ ЛИНГВОКУЛЬТУРЕ: РЕЗУЛЬТАТЫ АНКЕТИРОВАНИЯ В СТУДЕНЧЕСКОЙ СРЕДЕ
М.Б. Давлатмирова*……..** ***294

К СВЕДЕНИЮ АВТОРОВ

В научном журнале «Вестник Таджикского национального университета» печатаются статьи, содержащие результаты научных исследований по естественным, гуманитарным и экономическим наукам.

При направлении статьи в редколлегию авторам необходимо соблюдать следующие правила:

Размер статьи не должен превышать 10 страниц компьютерного текста, включая текст, таблицы, библиографию, рисунки и тексты аннотаций на таджикском, русском и английском языках.

Статья должна быть подготовлена в системе Microsoft Word. Одновременно с распечаткой статьи сдается электронная версия статьи. Рукопись должна быть отпечатана на компьютере (гарнитура Times New Roman Tj 14, формат А4, интервал одинарный, поля: верхнее - 3см, нижнее – 2,5см, левое – 3см, правое – 2см), все листы статьи должны быть пронумерованы.

Сверху страницы по центру листа указывается название статьи, ниже через один интервал инициалы и фамилии автора (авторов). Ниже название организации, адрес, e-mail. Далее через строку следует основной текст. В конце статьи после списка литературы приводятся аннотации на русском и английском языках и ключевые слова (8 - 10 слов).

Список литературы приводится в общем порядке после основного текста статьи. Авторы должны соблюдать правила составления списка использованной литературы. Он должен содержать 5-6 наименований литературы.

Научные статьи, представленные в редакцию журнала, должны иметь экспертное заключение, авторскую справку (для статей серии естественных наук) и отзыв специалистов о возможности опубликования.

Редколлегия оставляет за собой право производить сокращения и редакционные изменения статьи.

Статьи, не отвечающие настоящим правилам, редколлегией не принимаются.

Муҳаррири масъул: **М. Ибодова**
Масъули бахши филологӣ: **М.Набиева**
Муҳаррирон: **Ш. Абдуллоева**, **О. Ашмарин**

Ответственный редактор: **М. Ибодова**
Редактор серии филологических наук: **М.Набиева**
Редакторы: **Ш. Абдуллоева, О. Ашмарин**

ДМТ, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17, бинои асосӣ, утоқи 61
ТНУ, г. Душанбе, проспект Рудаки, 17, главный корпус, каб. 61
Телефон: 227-74-41 **E-mail: vestnik-tnu@mail.ru**
Сайт ТНУ: tnu.tj